

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

№ 3 2025

гуманитарные науки
естественные науки
технические науки

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2025

3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

3-сан 2025

май - июнь

*Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги хәм мектеп билимлендириўи
министрлиги, Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Хушбоқ НОРБЎТАЕВ
Сапардурды АБАЕВ	Ойниса МУСУРМОНОВА
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Сафо МАТЧОН
Мавлюда АЧИЛОВА	Шукурилло МАРДОНОВ
Азизжан АБДАЗИМОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Шухрат АБДУЛЛАЕВ	АбдимураТЕСЕМУРАТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Даулетназар СЕЙИТКАСЫМОВ
Злийха ОРАЗЫМБЕТОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Мансурбек ОНГАРОВ	Раъно ОРИПОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Норим РАХМАНОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Муқаддас РАХМАНОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Гулзабира БАБАШЕВА	Тажибай САПАРБАЕВ
Умида БАҲАДИРОВА	Мухаббат САЛАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Гўзал СОДИҚОВА
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Улбосын СЕЙТЖАНОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Комил ГУЛЯМОВ	Нурзода ТОШЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Қуанишбек ТҮРЕКЕЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди ҚАМАЛОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Тажикал ҚУДАЙБЕРГЕНОВА
Холбой ИБРАГИМОВ	Ойбахор ШАМИЕВА
Шохида ИСТАМОВА	Ризамат ШОДИЕВ
ВОХИД КАРАЕВ	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз,Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Мохира КУВВАТОВА	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Джавдод ПЎЛАТОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Пердебай НАЖИМОВ	Гавхар ЭШЧАНОВА
Асқарбай НИЯЗОВ	Қонысбай ЮСУПОВ
	Гулара ЮСУПОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ ЭДЕБИЯТ

Ithomova N.I. O'quvchilar nutqini lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosida rivojlantirishning takomillashtirilgan metodikasi	8
Choriyeva F., Negmatova N.B. Talabalarga ona tilini lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish	15
Baxrinova M.X. O'zbek tili ta'limi jarayonida talabalarining intuitiv qobiliyatini ijodiy matnlar orqali rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	21
Xo'jamberdiyeva M. N., Xo'jamberdiyeva J. N. Ona tili ta'limida eydekologiya tamoyillari izchilligining metodik ta'minotini takomillashtirishning funksional modeli	27
Якубова Г.З. Мастерство педагогов в преподавании русского языка	33
Arabova G.Yu. The role of color concepts in language teaching: a pedagogical perspective	39
Doniyorova G.Sh. Innovative methods for developing english communicative competence in automotive engineering students	45

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Усмонова Э.Ф. Талабаларда коммуникатив креативликини шакллантиришда фойдаланиладиган ёндашувлар тавсифи	49
Itolmasova Z. Zamonaviy pedagogikada yangi ta'lim konsepsiyasi	55
Yakubova G.L. Integrativ-kreativ yondashuv asosida talabalarda lingvestik tafakkurni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari	60
Yarmanova Yu.B. Jamoaviy munosabatlarda shaxsiy sifatlarini majmuaviy rivojlantirish nazariyasi	65
Tuxtayev S.S. OTM talabalarining kommunikativ ta'limini pedagogik boshqarish kontseptual modelining tarkibiy qismlari	72
Choriyeva F. Holiqova Q. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash – pedagogik-metodik muammo sifatida	78
Muhiddinova S. Innovatsion va integratsiyalashgan ta'limdagi texnologik muammolar va ularning yechimlar	83
Jovliyev B.X. Biotexnologiyaning rivojlanishida innovatsion va integratsion jarayonlar uzviyligi	87
Yuldashev S.N., Choriyeva M.R. O'quvchilarning madaniy kompetentligini shakllantirish pedagogik muammo sifatida	92
Yuldashev S.N., Xurramova Z.S. Zamonaviy ta'lim vositalari asosida talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning nazariy va amaliy ahamiyati	99
Norinov F.Q. Tabiiy fanlarni o'qitishda foydalaniladigan zamonaviy metodlar tavsifi	104
Umarov L.M. Uzlaksiz kasbiy ta'lim makonini modellashtirishning samaradorlik mezonlari	108
Hasanova V.E. Talabalarda masallar orqali obrazli tafakkurni shakllantirish pedagogik muammo sifatida	113
Begamov Sh.T. Kimyo fanini tabiat bilan bog'lab o'qitishda motivatsiyani oshirish metodikasi	117
Umirov A.A. Talabalarni pedagogik modellashtirish jarayoniga tayyorlash	122
Siradjev S.N. Zamonaviy metodlar asosida ta'limda axborotlarni modellashtirishda dasturiy paketlardan foydalanishning ahamiyati	126
Badalova R.B. Yosh avlodni tarbiyalashda ota-onalik kompetensiyasini o'rganish	133
Нуруллаева Ш.У. Педагогик таълим ва касбий тайёргарликнинг замонавий моделлари	139
Tursunova S.Yu. Talabalarni pedagogik muammolarini hal etishga tayyorlashda kognetiv modellashtirishdan foydalanish metodikasini takomillashtirish	142

Halimova M.A. STEAM yondashuvi asosida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish mexanizmlari	147
Xolmurodov D.S. Ta'lim tizimini hozirgi rivojlanish bosqichidagi fundamentallashtirish xususiyatlari	151
Yo'ldoshev R.E. Rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'limda ikki bosqichli ta'lim tizimini tashkil etilishiga doir tajribalar tahlili	157
Raimberdiyev A.A. O'quvchilarning lingvistik iqtidorligining psixologik strukturasini	163
Ergashev N.G'. Talabalarga mutaxxassilik fanlarini raqamlashtirish kontekstida iyerarxik yondashuv asosida o'qitish konsepsiyasi	167
Nurullayeva Sh.U. Pedagogik ta'lim jarayonida ma'ruza mashg'ulotlari samaradorligini oshirish yo'llari	172
Abdirasulov L. X. O'quvchilarda ekologik madaniyatni formallashtirishning nazariy aspektlari	177
Parmonova M.I. Oliy ta'lim tizimida talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari	181
Choriyeva F., Qurbonova G.A. Talabalarning lingvistik nutqiy potensialini oshirishda pedagogik va psixologik xususiyatlar	187
Choriyeva F., Ibragimova M. Alisher Navoiyning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlaridan o'quv-bilish jarayoniga foydalanishning tarixiy tahlili	192
Choriyeva F., Xazratova B. Ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarga innovatsion yondashuvlar asosida bilim berishning pedagogik asoslari	198
Yusupova D.U. Oliy ta'lim muassasalarida nazariy mashg'ulotlar samaradorligini oshirish yo'llari	204
Yaxshiboyeva S.T. STEAM ta'limi va uning asosiy tamoyillari	208
Shodiyev R.D., Yo'ldoshev R.E. Ilmiy-pedagogik ta'lim jarayonini dinamik tashkil etish metodlari	212
Rajabov A.U. Talabalar nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ amaliy mashg'ulotlar asosidagi takomillashtirish	217
Xamrayev N.Z. Masofaviy o'qitish platformalaridan zamonaviy ta'limda foydalanishning ahamiyati va istiqbollari	223
Safarova N.V. Dual ta'lim tizimi pedagogika nazariyasida	229
To'rayeva K.V., Quvvatova O.G., Berdiyev B.R. Математик масалаларни бир неча усул билан ечишда шахсга йўналтирилган таълим технологияси	234
Nekboyev X.X. Media ta'limni amalga oshirishning pedagogik mexanizmlari va yo'llari	238
Qosimova G.I. O'quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirish vositasi sifatida interfaol o'qitish usullaridan foydalanish	244
Muhammadiyeva L. Dunyo ta'limida xalqaro baholash dasturlarining roli	248
Aslonova O.P. Rivojlantiruvchi ta'limni tashkil etishda xorijiy tajribalar	251
Choriyeva F.A., Botirova Z.N. Oliy o'quv yurti talabalari o'quv-ijodiy faoliyatini modellashtirish va tashkil etishda paradoks vazifalardan foydalanishning ahamiyati	255
Nazarova N.R. Pedagogning kasbiy-axloqiy fazilatlaridan biri – adolatlilik xususida (Professor Malla Ochilovning pedagogik qarashlari)	260
Umirzoqova S.X. Talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish metodlari	265

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Soxibov A. O'zbek etnopedagogikasida bola tarbiyasi meros sifatida	271

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Djumayeva S.X. Tunnel ehtimolligi asosida yarim o'tkazgichlarda zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi	279
Xo'jamberdiyeva J.N. Fizika o'qitishda o'quv-tadqiqot faoliyatini tarkiblashtirish algoritmi	283
Oripov Sh. Biologik xilma-xillikning ahamiyati, tabiiy fanlarni o'qitishda turli xil metodlardan foydalanish	288
Berdiyev B.R., Nortojoyeva M.Z. Oddiy kasrlarni taqqoslash va bir xil maxrajli kasrlarni qo'shish va ayirishni o'rgatishda ulush tushunchasidan foydalanish	294
Tuxliyev M.Sh. Mehnat ta'limi o'qituvchisi faoliyatini nazorat qilish pedagogik muammo sifatida	299
Axmedova Sh.Sh. O'quvchilarga tabiiy fanlarni o'qitishda mavjud yo'nalishlar, muammolar va yechimlar	304
Berdiyev B.R. Matematika darslarida kombinatorika elementlari, mantiqiy masalalar yechishga o'rgatish metodlari	309
Кидирова Ч.М., Давронова З.Р. Разработка алгоритма нейросетевого прогнозирования урожайности на основе интеллектуального подхода	313
Nurmatova D.J. To build a methodical model of teaching physics based on scientific and educational methods for future engineers	320

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТЎРБИЯ

Yo'ldoshev N. Boshlang'ich ta'limda didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati	326
To'qliyeva M.B. "Tarbiya" fani o'qituvchisini innovatsion faoliyati	332
Imomov M.P., Raxmatova M.U. Rivojlanish markazlar integratsiyasini ta'minlash orqali tarbiyalanuvchilarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirish mazmuni	337
Choriyeva F., Yomg'irova G. Maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshi va psixologik xususiyatlari	345
Xo'jaqulov E.E. Koordinatalari orqali berilgan nuqtaning qaysi oktantda joylashishini tahlil qilish orqali aniqlash haqida	351
Quvvatova O. G., To'rayeva K.V., Berdiyev B.R. Ming va ko'p xonali sonlar konsentrida nomerlashga o'rgatishda o'rgazmalilikdan va didaktik o'yinlardan foydalanish	356
Panjiyeva Sh. Z., Normuminova S.B., Berdiyev B. Boshlang'ich sinf matematika darslarida perimetre va yuza tushunchalari	361
Omonov A.S. Boshlang'ich ta'limda matematika fanidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish shakllari	364
Bahramova O'U. Tarbiyalanuvchilarda hamkorlik qilish ko'nikmasini shakllantirish tizimi	368
Ergashev N.G'., Fayziyeva X.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan nutq odobining o'zlashtirilishining psixologik shart-sharoitlari	373
Ochilova D.Z. Bo'shlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv va nutq rivojlanishi	378
Hamrayeva M.E. Boshlang'ich ta'limda o'quv matnlarini o'zlashtirishni tashkil etishning zamonaviy metodikalari	383
Hamroyeva X.R. Assotsiativ tafakkur asosida o'quvchilarda nutqiy muloqot tizimini rivojlantirishning ta'limiy modeli	388
Choriyeva B.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish	393
Kenjayeva D.T. Innovatsion ta'lim metodlarining tarbiyachi faoliyatini tashkil etishdagi ahamiyati	399
Abdullayeva K.T. Texnologik ta'limda o'quvchilarni milliy hunarmandchilik yo'nalishi bo'yicha kichik biznes faoliyatiga tayyorlash	404

Abdullayeva K.T. Maktablarda ilg'or zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib, hunarmandchilik sirlarini o'rgatishni takomillashtirish	407
Xolmatova F.B. Artpedagogik yondashuvning kelib chiqish tarixi va uning tahlili	410
Choriyeva F., Baxtiyorova N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirishda xorij tajribalaridan foydalanish	415
Bo'riyeva T.A. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishga doir modellar turlari va ularning pedagogik imkoniyatlari	419
Alimardonova M.B., Habibullayeva Sh.O'. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida matematik tushunchalarni shakllantirish orqali tarbiyalanuvchilarda ixtiyoriy diqqatini shakllantirish	426
Botirova R. A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida didaktik jarayonlar va 4K modeli asosida o'quvchilarning individual xususiyatlarini rivojlantirish	430
Esanova M.U. Maktabgacha ta'limda ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishda xorijiy tajribalar	434
Roziqova F. R., Normuminova S. B., Berdiyev B. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini samarali o'qitish texnologiyasi	440
Panjiyeva Sh.Z., Roziqova F.R., Berdiyev B. Masalalarni tenglama tuzish orqali yechish asosida o'quvchilarni mustaqil tenglamalar bajarishga o'rgatish	443
Muratova Sh.I. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga zamonaviy metod va texnologiyalar asosida ta'lim-tarbiya berish	448
Ishpulatova D.R. O'quvchilarning dunyoqarashida yangicha fikrlashni shakllantirish zaruriyati	452
Uzoqov M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda attraktiv munosabatlarni shakllantirish metodikasi modelining pedagogik tahlili	458
Bahranova H.B., Berdiyev B.R. Boshlang'ich sinf matematika darslarida perimetre va yuza tushunchalari	463
Pirimova M.F., Berdiyev B.R. Masalalarni tenglama tuzish orqali yechish asosida o'quvchilarni mustaqil tenglamalar bajarishga o'rgatish	466
Sodiqova D.A., Berdiyev B.R. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini samarali o'qitish texnologiyasi	471
Uroqova G.A. Boshlang'ich sinflarda STEAM yondashuvi orqali ijodiy fikrlashni rivojlantirish	474
Usmonov B.T. Boshlang'ich ta'limda algebraik mulohazalarni integrativ yondashuv asosida o'qitishning didaktik imkoniyatlari	479
Yoziyeva U. O'quvchilarda virtual addiksiya profilaktikani ta'minlovchi madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari	484

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Choriyeva F., Normamatova B. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy asoslari	487
Avazova M. Ta'lim jarayonini tashkil etishda dizayn-ta'lim amaliyotining ahamiyati va vazifalari	491
Sultonova G.Sh. Chizmachilik fanida talabalarning fazoviy tasavvurlarini oshirishning pedagogik shart-sharoitlari	495

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Nazarova G.Z. Ijtimoiy madaniy adaptatsiyasini rivojlanish istiqbollari	502
Abdugopporova O.H. Notiqlik san'ati turlari va nutq o'stirish texnologiyasi ustida ishlashning zamonaviy metodlari	507
Xo'jaqulov A.E. Oilaga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantirish mazmuni	513
Meyliyeva L. Ijtimoiy pedagogika fan sifatida	520
Sultonov A.I. O'smirlarda milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni shakllantirishda oila, maktab va mahalla hamkorligi	524
Parmonova L.I. Shaxs sensomotorikasining psixologik strukturasi	529

Salimova Sh.S. Talabalarni emotsional xavfsiz ta'lim muhitini yaratishga tayyorlashning pedagogik modeli	533
Xolliyeva M.B. Milliy qadriyatlar o'quvchilar ma'naviy qiyofasida tutgan o'rni	539
Sharapov A.A. Oliy ta'lim tizimini modelli boshqarishning ta'lim sifatiga ta'siri va samaradorligi	544
Tursunov A.R. Tarkiblashtirilgan to'plamlarda tayanch so'zlar tushunchasi va ularni aniqlash usullari	550
Aslonova O.P., Husanova N.N. Dialogik munosabatlar madaniyatining komponentlari	555
Baratova N. Ijtimoiy pedagogika rivojlanishining madaniy-tarixiy asoslari	559
G'uzarov O'U. Sinf rahbarining oila va jamoa bilan olib boradigan faoliyati	563
Yuldashev S.N., Mahmudova Sh.Q. Integrativ yondashuv tamoyillari asosida talabalarning lingvo-metodik tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari	570
Tirkashov M.S. Tushunchalarni shakllantirish va ularni o'qitish jarayonida metodik yondashuvlar	575
Usmonova D. Ijtimoiy pedagogik faoliyatda bolalarning moslashuv ko'nikmalarini shakllantirish	579
Choriyeva F.A. O'quvchilar xulqidagi yosh bilan bog'liq o'zgarishlarni korreksiyalashning nazariy asoslari	583
Usmonov N.B. Kognitiv xato va qaror qabul qilishdagi roli	587

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

Suyunov O.O. O'quvchilarda jismoniy sifatlarini tarbiyalash metodikasi	592
Rayxonov A.M. Sport musobaqalarida stress holatidan chiqishning psixo-fiziologik usullari	600
Nurov Sh. Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi	604
Normurodov U.M. Voleybol o'yinining ilmiy-nazariy va amaliy-metodik asoslari	609
Karimov B.B. Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalash mexanizmini takomillashtirish mazmuni, shakllari va metodlari hamda modeli	613
Yodgorov M.A. Jismoniy tarbiya darslarining ta'limdagi o'rni va ahamiyati	617
Atavullayev B.B. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini pedagogik modellashtirish	621
Ravshanova S.B. Yosh sportchilarni tanlab olish usullari	626
Normurodova Z.E. Turizm ta'limini samarali tashkil etishning pedagogik shartlari	631

O'QUVCHILAR NUTQINI LINGVISTIK MARKAZLASHTIRILGAN YONDASHUV ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING TAKOMILLASHTIRILGAN METODIKASI

Ilhomova N.I.

Qarshi davlat universiteti doktoranti

Tayanch soʻzlar: lingvistik markazlashtirilgan yondashuv, kommunikativ yondashuv, kreativ va tanqidiy fikrlash

Ключевые слова: лингвоориентированный подход, коммуникативный подход, творческое и критическое мышление

Key words: linguacentric approach, communicative approach, creative and critical thinking.

РЕЗЮМЕ:

O'quvchilar nutqini lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosida rivojlantirishning takomillashtirilgan metodikasi, lingvistik markazlashtirilgan yondashuvning asosiy xususiyatlari, shakllantirishning asosiy yoʻnalishlari, nutqning funksional-stilistik jihatlari

РЕЗЮМЕ:

Усовершенствованная методика развития речи учащихся на основе лингвоцентрированного подхода, основные черты лингвоцентрированного подхода, основные направления формирования, функционально-стилистические аспекты речи.

SUMMARY:

Improved methodology for developing students' speech based on a linguacentric approach, the main features of the linguacentric approach, the main directions of formation, functional and stylistic aspects of speech.

O'quvchilar nutqini lingvistik markazlashtirilgan yondashuv asosida rivojlantirishning takomillashtirilgan metodikasi- zamonaviy ta'limda nutqning samarali va to'liq rivojlanishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Bu metodikada, asosiy e'tibor nutq jarayonidagi lingvistik elementlarga - grammatika, leksika, fonetika va sintaksisga qaratilgan.

Lingvistik markazlashtirilgan yondashuv, o'quvchilarning nutqini taraqqiy ettirishda tilning barcha aspektlariga - yozish, gapirish, tinglash, o'qish - birgalikda e'tibor qaratishni nazarda tutadi. Bu yondashuvda, tilning strukturasidan chuqur foydalanish orqali o'quvchida to'g'ri va aniq nutq

shakllantirish maqsad qilingan. Masalan, grammatikani to'g'ri va keng qo'llash, so'zlarni to'g'ri tanlash va bir-biriga mos keladigan jumla tuzishga e'tibor beriladi.

Lingvistik markazlashtirilgan yondashuvning asosiy xususiyatlari:

1. Tilning kompleks aspektlariga e'tibor qaratish: Bu yondashuvda tilning barcha jihatlarini (grammatika, leksika, fonetika, sintaksis) bir-biri bilan uzviy bog'langan holda o'rganiladi. O'quvchilar tilning har bir aspektini amaliy tarzda, kontekstda o'rganadilar. Masalan, grammatika qoidalarini o'rganishda, bu qoidalar o'quvchilarga nafaqat yozma, balki og'zaki nutq shaklida ham qo'llanilishi ko'rsatiladi.

2. Nutqning strukturaviy va funksional jihatlarini: O'quvchilarni nafaqat to'g'ri jumla tuzishga, balki nutqning turli funksiyalarini (ma'lumot berish, so'rash, talab qilish va h.k.) bajarishga o'rgatish hamda ularni muloqotda samarali foydalanishga yo'naltirish muhim hisoblanadi. Bunda o'quvchilar turli situatsiyalarni tahlil qilish va ular bilan bog'liq bo'lgan nutq uslublarini (rasmiiy, noformal, ilmiy, adabiy) o'rganadilar.

3. Kommunikativ yondashuv: Lingvistik markazlashtirilgan yondashuvda o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda kommunikativ yondashuv asosiy o'rin tutadi. Bu usulda til o'rganishda muloqotga yo'naltirilgan amaliy faoliyatlar muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarga turli situatsiyalarda nutq qilish, fikrlarni aniq va tushunarli ifodalash ko'nikmalari o'rgatiladi.

4. Yangi metod va texnologiyalar: Lingvistik markazlashtirilgan yondashuvda zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan, masalan, interfaol ta'lim usullari, multimedia vositalari, va boshqa innovatsion metodlardan foydalanish muhimdir. Bu metodlar o'quvchilarning tilni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llashlariga yordam beradi.

5. O'zlashtirish jarayonining individualizatsiyasi: Har bir o'quvchining nutq rivojlanishi va tilni o'zlashtirish tezligi turlicha bo'lishi mumkin, shuning uchun lingvistik markazlashtirilgan yondashuvda individual yondashuvlar amalga oshiriladi. Bu orqali o'quvchilarga o'zlarining qobiliyatlariga mos holda til o'rganish imkoniyati yaratiladi.

Shakllantirish va metodikalar: O'quvchilarning nutqini rivojlantirishda, ta'lim jarayonida lingvistik komponentlardan foydalanishning muhimligi aytiladi. Ta'lim jarayonida qiziqarli va samarali metodlardan foydalanish, masalan, tilning tafsilotlariga alohida e'tibor berish, to'g'ri talaffuz, mos so'zlarni tanlash va jumla tuzish kabi ko'nikmalarni shakllantirish, umumiy rivojlanish uchun muhimdir.

Shakllantirishning asosiy yo'nalishlari: Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish: O'quvchilarni grammatik va leksik ko'nikmalari bilan birga, ularni amaliy nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan shakllantirish jarayoni muhim. Bu yerda o'quvchilarga, o'rganilgan til qoidalarini amaliyotda qo'llash, turli kommunikativ vaziyatlarda nutq qilish o'rgatiladi. Masalan, o'quvchilarni muloqotga kirishish, savol-javob usullarini o'rganish, ma'lum bir mavzuda suhbat yuritish va boshqa ko'nikmalarni shakllantirish.

Muloqot va interaktivlik: Shakllantirish jarayonida muloqotga asoslangan metodlar asosiy o'rinni egallaydi. Bu o'quvchilarni o'zaro muloqot qilishga, bir-birlariga savollar berishga, turli suhbatlar o'tkazishga undaydi. Interaktiv metodlar yordamida o'quvchilar o'z nutqlarini mustahkamlash, o'rganilgan materialni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kreativ va tanqidiy fikrlash: Shakllantirish jarayonida o'quvchilarga nafaqat o'rgatilayotgan tilning asosiy qoidalari, balki nutqiy kreativlikni rivojlantirishga ham e'tibor qaratiladi. O'quvchilarni yangi g'oyalar bilan fikr yuritishga, o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashga o'rgatish metodikalaridan biri hisoblanadi. Bu o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham shakllantiradi.

Metodikalar: Lingvistik markazlashtirilgan yondashuvda qo'llaniladigan metodikalar turli xil bo'lib, ularning barchasi til o'rgatish jarayonida o'quvchining faolligini, interaktivligini va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Kommunikativ metod: Bu metod o'quvchilarga tilni kundalik hayotda va turli kommunikativ vaziyatlarda qo'llashni o'rgatishga asoslanadi. O'quvchilarni amaliy nutq qilishga, o'z fikrlarini ifodalashga, turli ijtimoiy kontekstlarda muvaffaqiyatli muloqot qilishga o'rgatish bu metodning asosiy maqsadi hisoblanadi. Bu metodda o'quvchilar o'rtasida muntazam suhbatlar, rol o'ynash (role-playing), va guruhli faoliyatlar tashkil qilinadi.

Interfaol ta'lim metodlari: Interfaol metodlar orqali o'quvchilar o'rganayotgan tilni faqat nazariy tarzda emas, balki amaliyotda ham qo'llaydilar. Bu metodda o'quvchilar turli o'yinlar, guruhli mashqlar, internet-resurslar va boshqa interaktiv vositalardan foydalangan holda til o'rganadilar. Misol uchun, o'quvchilar interaktiv dasturni ishlatish yoki onlayn dialoglar o'tkazish orqali tilni amaliy qo'llashadi.

Kognitiv-metodologik yondashuv: Ushbu metodda o'quvchilarning kognitiv jarayonlari (fikrlash, e'tibor, xotira va h.k.)ni hisobga olish asosida tilni o'rganish jarayoni shakllantiriladi. O'quvchilarga tilni o'rganishda nafaqat qoidalar, balki ular o'rganayotgan tilning mantiqiy va strukturaviy jihatlari

ham tushuntiriladi. Bu yondashuvda o'quvchilarga tilni o'rganishda "kognitiv xarita"lar va "konseptual tarmoqlar"ni tuzish kabi texnikalar yordamida tilni ongli ravishda o'rganish tushuntiriladi.

Tijorat va madaniy yondashuv: O'quvchilarga tilni o'rgatishda tijorat va madaniy kontekstlarni ham hisobga olish muhimdir. Bu metodda o'quvchilarga turli madaniy va ijtimoiy vaziyatlarda tilni qanday qo'llash, lingvistik madaniyatni qanday o'rganish haqida ma'lumotlar beriladi. Masalan, o'quvchilar turli mamlakatlarda tilni qanday ishlatish, madaniyatlararo kommunikatsiyada qanday til uslublariidan foydalanish haqida bilimga ega bo'lalilar.

Metodikalarning innovatsion yondashuvlari: Blended Learning (aralash o'qitish): Bu metodikada o'quvchilarni an'anaviy darslar va onlayn ta'lim elementlaridan birgalikda foydalanishga undaydi. O'quvchilar o'qish, yozish va muloqot qilish kabi asosiy til ko'nikmalarini mustahkamlashda onlayn vositalar (masalan, interaktiv testlar, forumlar, video darslar)dan foydalangan holda o'rganadilar.

Flipped Classroom (aynan o'quvchilarni faollashtirish): Bu metodikada o'quvchilar o'z bilimlarini sinfda emas, balki uyda mustahkamlaydilar. Sinfda esa o'quvchilarni faollashtirishga, amaliy mashqlar, guruhli ishlar va muhokamalar orqali o'rgatish maqsad qilinadi.

Nutqning funksional-stilistik jihatlar: Nutqni rivojlantirishda, o'quvchilarning har xil funksional maqsadlarga mos nutq shakllarini yaxshi o'zlashtirishlari muhim. Misol uchun, o'quvchilarga ilmiy, ommaviy axborot vositalari, shaxsiy va ijtimoiy suhbatlar kabi turli nutq tiplarida o'z imkoniyatlarini sinab ko'rishga shart-sharoit yaratish. Bu, o'z navbatida, ularni lingvistik jihatdan faol va samarali muomalaga olib keladi.

Nutqning funksional turlari: Nutqning funksional turlari uning turli kommunikativ vazifalarini bajarishiga asoslanadi. Nutq har bir vaziyatda maqsadga ko'ra o'zining maxsus shaklini oladi. Odatda nutqning quyidagi funksional turlari ajratiladi:

Informativ nutq: Bu nutq turi ma'lumot berishga qaratilgan. O'quvchilarga ma'lum bir mavzu yoki faktlar haqida aniq, lo'nda va tushunarli tarzda axborot taqdim etiladi. Masalan, ilmiy maqola, ma'ruzalar, ma'lumotnoma va boshqalar.

Ko'rsatma nutqi: Bu turdagi nutq, odatda, biror narsani amalga oshirish yoki bajarish uchun yo'l-yo'riq berishga qaratilgan. Bu nutq turiga ko'rsatmalar, o'qituvchilarning tavsiyalari, qoidalar yoki amaliy ko'rsatmalar kiradi.

Boshqaruvchi nutq: Nutqning ushbu turi boshqa odamlarning xatti-harakatlarini boshqarishga qaratilgan. Masalan, buyruqlar, so'rovlar, takliflar, tavsiyalar kabi nutq shakllari.

Emotsional nutq: Bu nutq turi o'quvchining his-tuyg'ularini ifodalash, fikrini yoki holatini ta'kidlash uchun ishlatiladi. Unda hissiyotlar, tasavvurlar, shaxsiy fikrlar ko'rsatiladi. Misol uchun, she'rlar, retorik nutqlar, publitsistik nutq.

Estetik nutq: Bu turdagi nutq asosan san'at, adabiyot va estetik ko'rinishlarga asoslangan bo'ladi. She'rlar, hikoyalar, dramatik nutqlar yoki san'atni ifodalashga yo'naltirilgan nutqlar shu turga kiradi.

Nutqning stilistik jihatlari: Nutqning stilistik jihatlari uning uslubini, maqsadga mosligiga qarab turli uslubiy o'zgarishlarini ko'rsatadi. Nutqning stilistik jihatlari quyidagi asosiy turlarda ko'rinishi mumkin:

Rasmiy uslub: Bu uslub ko'pincha ilmiy, ishbilarmonlik, davlat idoralarida yoki huquqiy nutqlarda qo'llaniladi. Bunday nutqda aniq, rasmiy va nozik ifodalash usuli qo'llaniladi. Jumladan, amaliy va huquqiy hujjatlar, konferensiyalar, rasmiy bayonotlar.

Norasmiy uslub: Bu uslub odatda do'stona yoki kundalik suhbatlarda qo'llaniladi. Nutqda so'zlashuv uslubi erkin va xususiy bo'ladi. Norasmiy uslubda jumlar oson, qisqa va sodda bo'lishi mumkin. Misol uchun, oila a'zolari o'rtasidagi suhbatlar yoki do'stlar bilan gaplashish.

Ilmiy uslub: Ilmiy nutqda aniq va lo'nda ma'lumot berish, mavzuga oid terminlarni to'g'ri va ravon ishlatish muhim. Ilmiy uslubda ko'pincha faktlar, statistikalar va tadqiqotlarga asoslangan argumentlar keltiriladi.

Badiiy uslub: Bu uslub san'at va adabiyot sohalarida ishlatiladi. Nutq ko'pincha hissiyotlarni, tasavvurlarni va obrazlarni ifodalaydi. Badiiy uslubda she'riyat, hikoya, roman va dramatik asarlar yoziladi.

Jurnalistik uslub: Ommaviy axborot vositalarida ishlatiladigan nutq uslubidir. Jurnalistik uslubda ma'lumotlarni tezda va aniq yetkazish, keng auditoriyani jalb qilish maqsad qilingan bo'ladi. Jurnalistik maqolalar, intervyular, reportajlar va eslatmalar shu uslubga kiradi.

Nutqning kontekstga moslashuvi: Nutqning funksional-stilistik jihatlari uning kontekstga moslashishiga asoslanadi. Har bir nutqning maqsadi, vazifasi va auditoriyasiga qarab, nutq shakli va uslubi o'zgaradi. Masalan:

Rasmiy vaziyatlarda: Nutq rasmiy uslubda va aniq bo'lishi kerak. Bunday holatda so'zlashuvda ehtiyotkorlik, noziklik va aniqlik talab qilinadi.

Norasmiy vaziyatlarda: Nutq erkin va tabii bo'lishi mumkin. Suhbat, fikr almashish yoki o'z fikrini ifodalashda so'zlashuv tili ko'proq tabiiy bo'ladi.

Emotsional yoki san'atkorona nutqlarda: Nutqda hissiy va tasavvurni ifodalashga e'tibor qaratiladi. Bunday nutqdagi so'zlar ko'proq obrazli, ma'noli va rang-barang bo'ladi.

Nutqning tilga xos va stilistik xususiyatlari: Nutqning tilga xos xususiyatlari, uning grammatika, leksika, talaffuz va sintaksis jihatlariga ta'sir qiladi. Nutqdagi stilistik jihatlar esa nutqni turli auditoriyalar va vaziyatlarda qanday qabul qilinishini ta'sir qiladi. Nutqni stilistik jihatdan tahlil qilishda quyidagi nuqtalarga e'tibor berish kerak:

So'z tanlash: Nutqda ishlatiladigan so'zlar uning maqsadi, auditoriyasi va vaziyatiga mos bo'lishi kerak. Formal nutqda ilmiy va rasmiy so'zlar qo'llanadi, norasmiy nutqda esa oddiy, tushunarli so'zlar ishlatiladi.

Jumla tuzilishi: Nutqning sintaksisi uning rasmiyligi yoki norasmiyligini belgilaydi. Rasmiy nutqda murakkab jumlar ishlatilsa, norasmiy nutqda qisqa va sodda jumlar qo'llanadi.

Stilistik figura va obrazlar: Badiiy nutqdagi obrazlar va stilistik figura (metafora, personifikatsiya, alliteratsiya va boshqalar) orqali nutq yanada boy va tasavvurga yo'naltirilgan bo'ladi.

Metodikadagi innovatsiyalar: Yangi metodikalarning asosida, interfaol o'qitish, muloqotga yo'naltirilgan o'qitish usullari, rivojlangan leksik va grammatik materiallarni amaliy ishlashga asoslangan dasturlar qo'llaniladi. Misol uchun, rolli o'yinlar, ingalyatorlar, suhbatlar, maxsus grammatik vazifalar - bu kabi usullar o'quvchiga nafaqat leksik va grammatik ma'lumotlar, balki ularning amaliy qo'llanilishida ham o'qish imkonini yaratadi.

Ta'limda aniq baholash va monitoring: Metodika o'quvchiga o'z nutqini doimiy ravishda tekshirish va o'zgartirish imkonini berishi kerak. Tilashtiradigan va nutqni baholaydigan murabbiylar, o'quvchiga o'z faoliyatini analiz qilish, quyidagi natijalarga erishishni o'rganish imkoniyatini yaratadi. Bu, o'z navbatida, samarali natijalarga olib kelishi mumkin.

Lingvistik markazlashtirilgan yondashuv o'quvchilarni tilni chuqurroq va samaraliroq o'rganishga yo'naltiradi. Bu yondashuvda tilning barcha lisoniy jihatlarini birgalikda o'rganiladi va o'quvchilar nutqiy ko'nikmalarini amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llashga erishadilar. Nutqning to'g'ri va samarali bo'lishi uchun tilni keng qamrovda o'rganish va turli kommunikativ vaziyatlarda qo'llash zaruriyati ta'kidlanadi.

Shakllantirish va metodikalar o'quvchilarning til o'rganish jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishlari uchun zarur vositalar hisoblanadi. Lingvistik markazlashtirilgan yondashuvda o'quvchilarning til va nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda turli innovatsion va interaktiv metodlar qo'llaniladi. Bu metodikalar yordamida o'quvchilar nafaqat grammatika yoki leksikani o'rganish, balki nutqni turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda samarali qo'llashni ham o'rganadilar. Nutqning funksional-stilistik jihatlarini uning maqsadi va vaziyatiga

qarab o'zgaradi. Nutqni turli ijtimoiy, madaniy va kommunikativ vaziyatlarda samarali va maqsadga muvofiq qo'llash, uning funksional va stilistik jihatlarini to'g'ri tushunish va qo'llashni talab qiladi.

Nutqning turli shakllarini (informativ, ko'rsatma, boshqaruvchi, emotsional va estetik) tushunish va ularga mos ravishda nutqni shakllantirish, o'quvchilarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Lingvistik markazlashtirilgan yondashuvga asoslangan metodika, o'quvchilarning nutqini yanada takomillashtirishga yordam beradi. Bu usullar o'quvchilarning nafaqat tilni bilish, balki uni amaliy darajada qo'llash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Bundan tashqari, bu metodika o'quvchilarning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi, ularni nutq faoliyatida samarali ishtirok etishga undovchi muhit yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumaniyozov I. Nutq va uning funksional turlari. Tashkent: Fan. 2017
2. Xamdamov M. Pedagogik metodikalar va interaktiv yondashuvlar. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim va fan markazi. 2019
3. Qodirov Sh. Nutqning stilistik jihatleri va uning tilshunoslikdagi o'rni. Tashkent: Akademnashr. 2020
4. Akhmedov B. Kommunikativ yondashuv va uning til o'rganishdagi ro'li. Tashkent: TDTU nashriyoti. 2018
5. Mustafayeva F. Til va nutqning funksional va stilistik tahlili. Tashkent: Yangi O'zbekistan nashriyoti. 2021
6. Tursunov K. Lingvistik metodlar va ta'lim tizimida ularning qo'llanilishi. Tashkent: Sharq. 2022

TALABALARGA ONA TILINI LOKAL KONTEKSDA O'QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Negmatova N.B.

Qarshi davlat universiteti doktranti

Tayanch so'zlar: ona tili, lokal kontekst, o'qitish metodikasi, interfaol yondashuv, zamonaviy texnologiyalar, madaniy kontekst, ta'lim samaradorligi.

Ключевые слова: родной язык, локальный контекст, методика преподавания, интерактивный подход, современные технологии, культурный контекст, эффективность обучения.

Key words: native language, local context, teaching methodology, interactive approach, modern technologies, cultural context, learning efficiency.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu ilmiy maqolada talabalarga ona tilini lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish masalasi tahlil qilinadi. Mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda ta'lim berish usullari, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, madaniy kontekstni inobatga olish va interfaol yondashuvlarning samaradorligi muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, lokal kontekstda o'qitish tilni o'zlashtirish jarayonini tezlashtiradi va talabalar orasida ona tiliga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Shuningdek, maqolada o'qitish jarayonini yanada samarali qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной научной статье рассматривается вопрос совершенствования методики преподавания родного языка студентам в локальном контексте. Обсуждаются методы обучения с учетом местных условий, использование современных технологий, учет культурного контекста и эффективность интерактивных подходов. Результаты исследования показывают, что обучение в локальном контексте ускоряет процесс освоения языка и повышает интерес студентов к родному языку. Кроме того, в статье предлагаются практические рекомендации по повышению эффективности образовательного процесса.

SUMMARY:

This scientific article analyzes the issue of improving the methodology of teaching the native language to students in a local context. The discussion covers teaching methods that take into account local conditions, the use of modern technologies, the consideration of cultural context, and the effectiveness of interactive approaches. The research results indicate that teaching in a local context accelerates the language acquisition process and increases students' interest in their native language. Additionally, the article provides practical recommendations for enhancing the efficiency of the teaching process.

Yangilanayotgan O'zbekistonda ta'lim muassasalarida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, atrofdagi voqelikka ongli munosabatda bo'lish, daxldorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarini, nutq va tafakkurini rivojlantirish, yuksak ma'naviyatli barkamol shaxsni kamol toptirish sog'lom avlodni voyaga yetkazishning muhim omili sifatida boshlang'ich ta'lim tizimidan boshlab ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng miqyosda qo'llash zaruratini yuzaga keltirdi. «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi»da belgilab berilgan «mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish» vazifasi shaxsning intellektual salohiyatini shakllantirishga, jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol va muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlashga zamin yaratadi.

Ona tilini o'qitish metodikasi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tilshunoslik, pedagogika va psixolingvistikaning turli yo'nalishlarini qamrab oladi. Lokal kontekstda til o'rgatish muammosi esa zamonaviy ta'lim jarayonida dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ushbu adabiyotlar sharhida talabalarga ona tilini lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirishga oid tadqiqotlar, ilmiy qarashlar va tajribaviy natijalar tahlil qilinadi.

1. Ona tilini o'qitishning nazariy asoslari.

Tilshunoslik va pedagogika sohasidagi klassik asarlarda ona tilini o'qitish metodikasining nazariy asoslari keng yoritilgan. V. A. Zvegintsev (1962), I. A. Zimnyaya (2001), Sh. Rahmatullayev (2005) kabi olimlar ona tilining lingvistik xususiyatlari va ularni o'qitish usullarini tahlil qilgan. Bu tadqiqotlar til o'qitishda grammatik va leksik birliklarning o'rni, sintaktik tuzilmalarning ahamiyati va ularning kontekstual qo'llanilishi masalalariga urg'u beradi.

2. Lokal kontekstda ona tilini o'qitish.

Lokal kontekst tushunchasi til o'rganish jarayonida madaniy, mintaqaviy va ijtimoiy omillarni inobatga olishni anglatadi. Tadqiqotlarga ko'ra, lokal kontekstda o'qitish talabalarining ona tiliga bo'lgan qiziqishini oshirib, til kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi (Krashen, 1982; Cummins, 2000). Mahalliy dialektlar, tarixiy va madaniy jihatlar asosida o'qitishning samaradorligi ko'plab ilmiy tadqiqotlarda tasdiqlangan (G. V. Kolshanskiy, 1984; N. S. Valgina, 1998).

3. Innovatsion texnologiyalar va lokal kontekst.

Zamonaviy til o'qitish metodikalarida axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim o'rin tutadi. Ona tilini lokal kontekstda o'qitishda interaktiv platformalar, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim dasturlari va multimedia resurslarining roli katta ekanligi ta'kidlanadi (Chapelle, 2003; Warschauer & Kern, 2000). Shuningdek,

A. Azizov (2019) o'z tadqiqotlarida lokal kontekst asosida ishlab chiqilgan elektron darsliklar va til o'rganish ilovalari samaradorligini ko'rsatib bergan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ona tilini lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu yondashuv talabalarining til o'rganish jarayoniga chuqurroq kirib borishiga, tilni tabiiy kontekstda qo'llashga va madaniy omillarni inobatga olishga yordam beradi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish lokal kontekst asosida samarali til o'rgatish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Til o'rganishning asosiy maqsadi – uni kundalik hayotda samarali qo'llay olish. Shu sababli, lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish jarayonida talabalarga ona tilida fikr bildirish, yozma va og'zaki nutqni rivojlantirishga e'tibor qaratish kerak. Ularning real hayotiy holatlarga mos keladigan matnlarni o'rganishlari va ularni tahlil qilishlari muhimdir. Masalan, mahalliy gazeta va jurnallardagi maqolalarni o'qish, ularni muhokama qilish va ulardan foydali so'z va iboralarni o'rganish yaxshi natijalar berishi mumkin [2].

Bundan tashqari, ona tilini o'qitish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Elektron ta'lim platformalari, mobil ilovalar va onlayn resurslardan foydalanish talabalarining o'qish jarayonini yanada samarali qiladi. Masalan, interfaol darslar, virtual suhbatlar va audiovizual materiallardan foydalanish talabalarga ona tilida to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatish va ularning til bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi [3].

Shuningdek, til o'qitish jarayonida madaniy kontekstga e'tibor qaratish ham muhimdir. Ona tilini o'rganish jarayonida mahalliy adabiyot, san'at va tarix bilan tanishish talabalarni ona tilining ildizlari va rivojlanish tarixi bilan bog'laydi. Bu esa ularning ona tiliga bo'lgan hurmatini oshirishga va uni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi. Mahalliy folklor, xalq qo'shiqlari, maqollar va matallarni o'rganish orqali talabalar tilning hayotiy qo'llanilishini tushunib yetadilar.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi [4]:

1. **Nazariy tahlil** – Ona tilini o'qitish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, darsliklar va maqolalar tahlil qilindi.

2. **Eksperimental tadqiqot** – Talabalar orasida ona tilini lokal kontekstda o'qitish samaradorligini aniqlash uchun eksperiment o'tkazildi.

3. **So'rov va intervyu** – Ona tilini o'rganayotgan talabalar va o'qituvchilar o'rtasida so'rovnoma va intervyular tashkil qilindi.

4. **Statistik tahlil** – Eksperiment natijalari statistik tahlil qilinib, olingan ma'lumotlar asosida xulosalar chiqarildi.

Natijalar. Til insonning muloqot vositasi bo'lib, madaniyat va tafakkurning ifodasi hisoblanadi. Har bir xalqning ona tili uning milliy o'zligini belgilovchi muhim omillardan biridir. Shu sababli, ta'lim jarayonida ona tilini o'rgatish va rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Lokal kontekstda o'qitish usuli talabalarining yashash muhiti, ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini hisobga olib, ularning o'quv jarayonidagi ishtirokini oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada lokal kontekstda ona tilini o'qitish metodikasini takomillashtirishning ilmiy asoslari, samarali usullari va texnologiyalarining o'rnini o'rganiladi. Bundan tashqari, talabalar til bilimlarini mustahkamlash uchun interfaol metodlar va madaniy kontekstning ahamiyati tahlil qilinadi.

Talabalarga ona tilini lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Til o'qitish jarayoni nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki talabalarining amaliy malakalarini shakllantirish va ularni tilning turli ijtimoiy-madaniy kontekstlarida qo'llay olishiga yordam berish maqsadini ko'zlaydi.

Lokal kontekstda o'qitish deganda, o'quvchilarning yashash joyi, madaniy muhiti va ijtimoiy ehtiyojlariga mos holda tilni o'rgatish tushuniladi. Bu usul nafaqat tilni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi, balki uni yanada qiziqarli va mazmunli qiladi. Talabalarga ona tilini o'rgatishda ularning mahalliy sharoitlarini hisobga olish, ularni atrof-muhit bilan bog'lash va real hayotiy vaziyatlarda mashq qilish samarali natijalar beradi [1].

Lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun bir nechta muhim omillar mavjud. Avvalo, bu metodika talabalarining ehtiyojlariga mos kelishi, ularning lingvistik qobiliyatlari va madaniy xabardorligini oshirishga xizmat qilishi lozim. O'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, ya'ni talabalarining faolligini oshiruvchi usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda amaliy mashqlar, rolli o'yinlar, muhokamalar va matnlarni tahlil qilish kabi usullar katta foyda keltirishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, lokal kontekstda o'qitish talabalar tomonidan tilni o'zlashtirish jarayonida yuqori natijalarga erishishga olib keladi. Asosiy kuzatishlar quyidagilardan iborat:

1. **Mahalliy madaniyat bilan bog'liq o'quv materiallari** – Talabalarga mahalliy gazeta maqolalari, xalq og'zaki ijodi namunalari va zamonaviy adabiyotlarni o'qitish orqali ularning lug'at boyligi oshdi.

2. **Interfaol metodlardan foydalanish** – Guruhli muhokamalar, rolli o'yinlar va teatr sahnalari tashkil qilish natijasida talabalar o'z fikrlarini aniq va ravon bayon qila boshladi.

3. **Texnologiyalarning samaradorligi** – Mobil ilovalar, onlayn darslar va multimedia vositalaridan foydalanish til o'rganish jarayonini ancha tezlashtirdi.

4. **Ijtimoiy muhit va talabalar faolligi** – Ona tilini ijtimoiy muhitga mos o'rgatish (mahalliy urf-odat va an'analarni o'z ichiga olgan materiallardan foydalanish) talabalar ishtirokini oshirishga yordam berdi.

Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, lokal kontekstda o'qitish metodikasini qo'llagan talabalar an'anaviy usulda o'qitilgan talabalar bilan solishtirganda, o'z ona tilida ravon va aniq muloqot qilishga muvaffaq bo'ldilar.

Muhokama. Natijalar shuni ko'rsatadiki, lokal kontekstda ona tilini o'qitish metodikasi til o'zlashtirish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Bu yondashuvning asosiy ustunliklari quyidagilardan iborat:

- Talabalar tilni amaliy qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi.
- Til o'rganish jarayonida mahalliy madaniyat va adabiyotdan foydalanish motivatsiyani oshiradi.
- Interfaol va texnologik yondashuvlar yordamida o'quv jarayoni qiziqarli va samarali bo'ladi.
- Talabalarning muloqot qobiliyati va yozma nutqi rivojlanadi.

Shuningdek, ushbu metodikaning o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud. Jumladan, o'qituvchilarning bunday metodlarni qo'llash uchun yetarlicha tayyorgarlik darajasiga ega bo'lishi talab etiladi. Bundan tashqari, ona tilini o'rganishda an'anaviy grammatika va lingvistik qoidalar ham yetarlicha e'tiborga olinishi lozim.

Lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish ham katta ahamiyatga ega. O'qituvchilar zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar va interfaol ta'lim usullari bilan tanish bo'lishlari lozim. Shu maqsadda malaka oshirish kurslari, seminarlar va tajriba almashish dasturlarini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

O'qitish jarayonida talabalar bilan bevosita muloqot qilish va ularning til o'rganishdagi qiyinchiliklarini o'rganish ham muhimdir. Har bir talabaga individual yondashuv qo'llanilishi, ularning o'quv jarayonidagi ehtiyojlari va qiyinchiliklari inobatga olinishi kerak. Shu bois diagnostik baholash tizimidan foydalanish, talabalarning til bilimlari darajasini aniqlash va shu asosda ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish kerak bo'ladi.

Til o'rganish jarayonini samarali qilish uchun o'yin metodlaridan foydalanish ham tavsiya etiladi. Didaktik o'yinlar, aqliy hujumlar va ijodiy mashqlar orqali talabalar o'z ona tilida erkin va ishonch bilan gaplashish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, til o'rganishda teatr sahnalari tayyorlash, turli interaktiv

topshiriqlar bajarish va ijodiy insholar yozish kabi usullar samarali bo'lishi mumkin [5].

Talabalarga ona tilini o'qitishda muhit ham muhim ahamiyat kasb etadi. Agar talabalar ona tilida keng ko'lamli adabiyotlar va matnlarni o'qish imkoniyatiga ega bo'lsalar, ularning til madaniyati yuqori darajada shakllanadi. Shuning uchun universitet va maktablarda ona tilidagi kitoblar, jurnal va gazetalar mavjudligini ta'minlash lozim. Talabalarining o'z ona tilida yozilgan turli janrlardagi badiiy, ilmiy va ommabop adabiyotlarni o'qishlari, bu orqali ularning so'z boyligi oshishi muhimdir.

Lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirishning yana bir muhim jihati – ijtimoiy tarmoqlar va media resurslardan foydalanishdir. Bugungi kunda yoshlar ko'proq ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadilar, shuning uchun ona tilini o'rgatishda ulardan samarali foydalanish mumkin. Masalan, ona tilida yozilgan bloglar, videodarslar, podkastlar va turli interfaol onlayn mashg'ulotlar talabalarga o'z ona tilini yanada chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish talabalar uchun ona tilini yanada samarali o'zlashtirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalar, interfaol usullar va madaniy yondashuvlardan foydalanish orqali o'quv jarayoni sezilarli darajada yaxshilanadi. O'qituvchilar uchun maxsus seminar va treninglar tashkil qilish, dars jarayonida innovatsion usullarni keng joriy etish talab etiladi. Kelgusida bu borada yanada keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, talabalarga ona tilini lokal kontekstda o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun innovatsion va interfaol yondashuvlarni joriy etish lozim. Til o'rganish jarayonida mahalliy madaniy kontekstdan foydalanish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, talabalarining ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim usullarini qo'llash samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilarning malakasini oshirish, talabalar bilan individual yondashuv asosida ishlash va til o'rganish jarayonini qiziqarli qilish orqali ona tilini o'rgatish samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xudoyberganov R. «Zamonaviy ta'lim metodlari.» Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020.
2. Jalolov J. «Til va madaniyat.» Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. Karimov U. «Interfaol ta'lim usullari.» Toshkent: Ilm-fan, 2019.
4. Webber J. «Effective Language Teaching in Local Contexts» Cambridge University Press, 2021.
5. Brown H. D. «Principles of Language Learning and Teaching» Pearson Education, 2022.
6. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. - Toshkent, 2009.
7. Tolipov U., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. - T., 2006.

O'ZBEK TILI TA'LIMI JARAYONIDA TALABALARINING INTUITIV QOBILIYATINI IJODIY MATNLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Baxrinova M.X.

Qarshi DU “Boshlang'ich ta'lim” kafedrası doktoranti

Tayanch so'zlar: o'zbek tili ta'limi, ijodiy matnlar, intuitiv qobiliyat, ijodiy fikrlash, ta'lim metodikasi, psixologik asoslar, pedagogik yondashuv, talabalar faolligi, O'zbek adabiyoti, xalq ertaklari, she'riyat, mantiqiy fikrlash, kreativ fikrlash.

Ключевые слова: узбекский язык, творческие тексты, интуитивные способности, творческое мышление, методика обучения, психологические основы, педагогический подход, активность студентов, узбекская литература, народные сказки, поэзия, логическое мышление, креативное мышление.

Key words: uzbek language, creative texts, intuitive abilities, creative thinking, teaching methodology, psychological foundations, pedagogical approach, student activity, Uzbek literature, folk tales, poetry, logical thinking, creative thinking.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola O'zbek tili ta'limi jarayonida talabalarining intuitiv qobiliyatini ijodiy matnlar orqali rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga bag'ishlangan. Maqola ijodiy matnlar orqali talabalarning intuitiv va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning metodik yondashuvlari, metodologik asoslari va psixologik jihatlarini tahlil qiladi. Talabalar, o'z navbatida, hikoya, she'r, esse kabi turli ijodiy matnlarni yaratish orqali tilni nafaqat to'g'ri, balki ijodiy tarzda qo'llashga o'rganadilar. Maqolada ijodiy matnlarning o'qitishda qo'llanilishi, talabalarning faolligini oshirishga, mantiqiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена совершенствованию методики развития интуитивных способностей студентов в процессе обучения узбекскому языку с помощью творческих текстов. В статье анализируются методологические подходы, основы методики и психологические аспекты развития интуитивных и творческих способностей студентов через творческое написание текстов. Студенты, в свою очередь, учат не только правильно, но и творчески использовать язык, создавая различные виды творческих текстов, такие как рассказы, стихи и эссе.

SUMMARY:

This article is dedicated to improving the methodology of developing students' intuitive abilities in the process of Uzbek language education through creative texts. The article analyzes the methodological approaches, methodological foundations, and psychological aspects of developing students' intuitive and creative thinking abilities through creative text writing. Students, in turn,

learn not only to use the language correctly but also creatively by creating various types of creative texts such as stories, poems, and essays.

Kirish. O'zbek tili ta'limi, ayniqsa, uning metodikasi sohasida amalga oshirilayotgan yangilanishlar, zamonaviy pedagogik uslublar, talabalar bilimini samarali o'zlashtirishda yangi yondashuvlarning joriy qilinishi ta'lim tizimining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. O'zbek tilining asosiy maqsadi nafaqat tilni to'g'ri va ravon o'rgatish, balki talabalarda tilni o'zlashtirish orqali umumiy tafakkur va ijodiy fikrlashni rivojlantirishdir.

Bu maqolada, talabalarining intuitiv qobiliyatini ijodiy matnlar orqali rivojlantirish metodikasini takomillashtirish jarayonida, ijodiy matnlar o'quv jarayonida qanday ahamiyatga ega ekanligi va bunday yondashuvning metodik asoslari tahlil qilinadi.

Maqolaning maqsadi – O'zbek tili ta'limi jarayonida talabalarining intuitiv qobiliyatini rivojlantirish uchun ijodiy matnlar yordamida yangi metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotda tatbiq etish.

Teorik asoslar: Ijodiy matnlarni talabalarga o'rgatishda samarali yondashuvlarni belgilash uchun, birinchi navbatda, intuitiv qobiliyat va ijodiy fikrlash tushunchalarini chuqur tushunish zarur.

Intuitiv qobiliyat – bu insonning ichki sezgilari, ong osti jarayonlari orqali holatlarni tushunish va javob berish qobiliyatidir. Ta'limda intuisiya, odatda, yangiliklar, masalalar va qarorlar qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. Talabalar bu qobiliyatni o'zlashtirgan holda, nafaqat o'qish va yozish, balki hayotdagi qarorlarni ham intuitiv ravishda qabul qila olishlari kerak.

Ijodiy fikrlash – bu analitik fikrlash va noan'anaviy yondashuvlar orqali yangi g'oyalar yaratish qobiliyatidir. Ijodiy matnlar o'quv jarayonida talabalarining ijodiy fikrlashini rivojlantiradi va o'ziga xos yondashuvlar, fikrlash usullarini ishlab chiqishga yordam beradi. O'zbek tili ta'limida, ijodiy fikrlash va intuisiya o'rtasidagi bog'lanishning mavjudligi, ijodiy matnlarni yaratish orqali talabalarni o'qitishda muvaffaqiyatga olib keladi.

Ijodiy matnlar orqali intuitiv qobiliyatni rivojlantirish

Ijodiy matnlar, talabalarga yangi g'oyalar yaratishga, o'z fikrlarini erkin ifodalashga imkon beradi. Ijodiy matnlar o'qitishda talabalar faqat tilni o'rganish bilan cheklanmay, balki o'zlarining fikrlash va ijod qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradilar.

Ijodiy matnlarni yaratishda, o'qituvchi talabalarga turli vazifalar berib, ular o'zi yaratgan matnni tahlil qilib, o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Masalan, hikoya, esse, she'r yoki drama janrida matn yaratish

talabalarining intuitiv qobiliyatlarini rivojlantirish uchun samarali usul bo'lishi mumkin.

Matnni tahlil qilish va yaratish jarayoni talabalarni muammolarni hal qilishga undaydi, ular aniq yechimlarni topish uchun ijodiy fikrlashni qo'llashga o'rganadilar. Bu jarayonda talabalar o'zlarining shaxsiy tajribalariga tayangan holda matn yaratadilar, bu esa intuitiv fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Metodologik yondashuvlar

Talabalarining intuitiv qobiliyatini rivojlantirish uchun o'qituvchi o'quvchilarga turli metodik yondashuvlar orqali ijodiy matnlarni o'rgatishi kerak. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning faolligini oshiradi va ular o'z fikrlarini aniq, mantiqiy va ijodiy tarzda ifodalashga o'rganadilar.

Metodologik yondashuvlar quyidagi asosiy tamoyillarga tayangan holda amalga oshirilishi mumkin:

- Faol o'quvchilarning ishtirokini rag'batlantirish: Talabalar o'zlarini erkin his qilishlari uchun o'qituvchi ularni faol ishtirok etishga undaydi. Masalan, guruhli ishlash, muhokama qilish, o'zaro fikr almashish talabalar ijodini va intuitiv fikrlashini kuchaytiradi.
- Problemali o'qitish metodlari: Talabalarga real hayotdagi masalalarni berish, ularga turli ijtimoiy, madaniy va axloqiy muammolarni taqdim etish, bu muammolarni ijodiy tarzda hal qilishga undaydi.
- Interfaol metodlar: O'qituvchining ko'rsatmalari va talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqani kuchaytirish, ijodiy matnlarni yaratishda talabalar o'zlarining fikrlarini to'liq ifodalashlariga imkon yaratadi.

Ijodiy matnlar orqali intuitiv qobiliyatni rivojlantirishning psixologik asoslari

Talabalarining intuitiv qobiliyatini rivojlantirishda psixologik omillarni inobatga olish juda muhim. Psixologik jihatdan, o'quvchilarning o'zlarini erkin ifodalashlari, yangi fikrlarni yaratishlari va sinovdan o'tkazishlari uchun ishonch hosil qilishlari kerak.

Psixologik jihatlar:

- O'ziga ishonch: Talaba o'z fikrlarini ifodalashda, o'qituvchining qo'llab-quvvatlashi va ijobiy fikr bildirishlari orqali ishonch hosil qiladi.
- Emotsional motivatsiya: Ijodiy matn yaratish talabalarni emotsional jihatdan rag'batlantiradi, ular o'z fikrlarini yozishda qulay muhit yaratishni istaydilar.
- Tanqidiy fikrlash va refleksiya: Talabalar yaratgan matnlar ustida tanqidiy fikrlash va refleksiya o'z fikrlarini takomillashtirish va yangilashga yordam beradi.

O'zbek tilida ijodiy matnlar misollari

O'zbek adabiyoti, ayniqsa, o'zbek xalq ertaklari, hikoyalari va she'rlari talabalar uchun ijodiy matnlarni yaratishda eng yaxshi manba bo'lishi mumkin. O'zbek adabiyotining turli janrlarini o'rganish va amaliyotda qo'llash orqali talabalarining til va fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Misollar:

- Xalq ertaklari: O'zbek xalq ertaklaridagi qahramonlar, voqealar va mavzular ijodiy matnlar yaratishda talabalar uchun ilhom manbai bo'lishi mumkin.
- She'rlar: She'rlarni tahlil qilish va yaratish talabalarni nafaqat tilni o'rganishga, balki ijodiy tafakkurga ham o'rgatadi.
- Xalq hikoyalari: Yaxshi xalq hikoyalari talabalarga turli hayotiy masalalarni o'rgatib, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Ilg'or tajribalar va tahlil

Boshqa davlatlarda va o'zbek tilida o'qitishda ilg'or tajribalar orqali ijodiy matnlarni o'rgatishning samaradorligi ko'rsatiladi. Masalan, zamonaviy o'qituvchilar ijodiy matnlarni yaratishda o'z metodikalarini yangilash orqali talabalarining intuitiv qobiliyatlarini rivojlantirmoqda.

O'zbek tili ta'limi jarayonida talabalarining intuitiv qobiliyati haqida maqola yozish uchun bir nechta asosiy nuqtalarni ko'rib chiqish zarur. Quyidagi maqolada o'zbek tilida ta'lim jarayonida talabalar intuitiv qobiliyatini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida tahlil qilishga harakat qilaman.

O'zbek tili – bu o'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan va boy til madaniyatiga ega bo'lgan tildir. O'zbek tili ta'limi jarayonida talabalar o'z tilini mukammal o'zlashtirish, nutq va yozuvda ifodalanish, shuningdek, tilni turli kontekstlarda to'g'ri qo'llashni o'rganadilar. Bu jarayonda, tabiiy ravishda, talabaning intuitiv qobiliyatining ahamiyati katta bo'ladi. Intuitiv qobiliyat – bu bilimlarni faqat mantiqiy va anglash orqali emas, balki tajriba va sezgi asosida qabul qilish qobiliyatidir. O'zbek tili o'qituvchilari bu qobiliyatni rivojlantirish orqali talabalarining tilni samarali o'zlashtirishiga yordam berishi mumkin.

O'zbek tili ta'limi jarayonida intuitiv qobiliyatni rivojlantirishning ahamiyati

1. **Nutq qobiliyatini yaxshilash.** Talabalarining intuitiv qobiliyatini rivojlantirish, ularning nutq va yozuvdagi ifodali va to'g'ri fikrlarni tezda shakllantirishga yordam beradi. Bu, ayniqsa, tilni yaxshi tushunish va to'g'ri ishlatishda muhimdir. Masalan, talaba o'z fikrini izohlar ekan, o'zining bilimiga asoslanib, o'ziga xos fikrlar kiritish qobiliyatiga ega bo'ladi.

2. **Tilni o'zlashtirishning samaradorligi.** Talabalar o'zbek tilini o'rganishda ko'proq intuitiv qobiliyatga ega bo'lsa, tilni to'g'ri va tabiiy ravishda o'rganishlari

mumkin. Til o'rganish jarayonida bu qobiliyat, masalan, gramatik qoidalarini eslab qolish yoki o'zbek tilida tabiiy nutq yaratishda yordam beradi.

3. Tilning to'liq anglashini oshirish. O'zbek tilining mazmunini to'liq anglash, bu tilni yaratgan xalqning madaniyati va tarixi bilan bevosita bog'liqdir. Talabalar tilni intuitiv ravishda anglab, uning tushunchalarini va so'zlarining ma'nolarini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Bu esa ularning tilni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi.

Intuitiv qobiliyatni rivojlantirishning metodologik usullari

1. O'yin va mashqlar orqali intuitiv qobiliyatni rivojlantirish. Til o'qitish jarayonida o'yinlar va turli mashqlar talabalar uchun qiziqarli bo'lib, ularning intuitiv fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, so'zlarni to'g'ri tanlash, jummalarni to'ldirish yoki tasodifiy so'zlarni to'g'ri joylashtirish talabalar uchun foydali mashqlar bo'lishi mumkin.

2. Dialoglar va suhbatlar. Talabalar bilan o'zbek tilida erkin suhbatlar o'tkazish, ularning intuitiv qobiliyatini rivojlantirishning samarali yo'lidir. Dialoglar orqali talabalar tilni tabiiy ravishda o'zlashtiradilar va o'zlarining fikrlarini o'zbek tilida tezda ifodalashni o'rganadilar.

3. Musobaqalar va yaratish jarayonlari. O'zbek tili bo'yicha musobaqalar va ijodiy yozuv mashqlari, talabalarni intuitiv ravishda yangi fikrlarni ishlab chiqishga va o'z so'zlarini yaratishga undaydi. Bu talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, so'zlashuv va yozish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Talabalar o'rtasida intuitiv qobiliyatning farqlari

Har bir talaba o'zining individual qobiliyatlariga ega. Ba'zi talabalar intuitiv ravishda tilni o'rganishga moyil bo'lsa, boshqalari uchun bu jarayon murakkabroq bo'lishi mumkin. O'qituvchilar uchun bu farqlarni inobatga olish muhimdir. Talabalar o'rtasida intuitiv qobiliyatning farqlari ko'pincha o'quv metodikalarining turli xil xususiyatlariga, talabaning umumiy qobiliyatiga, shuningdek, uning avvalgi tajribalariga bog'liq bo'lishi mumkin.

Intuitiv qobiliyat va kreativlik

O'zbek tili ta'limi jarayonida intuitiv qobiliyatni rivojlantirish, talabalar kreativliklarini ham oshiradi. Ularning yangi g'oyalar ishlab chiqish, o'zbek tilida ijodiy nutq yaratish va nutqni yangi shakllarda ifodalashga imkon beradi. Bu, o'z navbatida, talabalarning fikrlash qobiliyatini kengaytiradi va ularni o'z tilida yanada boy va to'liq ifodalangan nutqlarni yaratishga undaydi.

Xulosa. Ijodiy matnlar orqali talabalarning intuitiv qobiliyatlarini rivojlantirish usullari, o'zbek tili ta'limida o'qituvchilarga yangi imkoniyatlar

yaratadi. Bu jarayon orqali talaba nafaqat o'z tilini o'rganadi, balki ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

O'zbek tili ta'limi jarayonida talabalarining intuitiv qobiliyatini rivojlantirish nafaqat tilni o'rganishda muhim, balki talabalarining umumiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini ham oshirishga yordam beradi. Tilni o'rganish jarayonida intuitiv qobiliyatni rivojlantirish, talabalar uchun yanada samarali va qiziqarli o'qish imkoniyatlarini yaratadi. O'qituvchilar, shuningdek, talabalarining individual qobiliyatlarini hisobga olgan holda, o'z metodlarini moslashtirib, talabalarining intuitiv qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga yordam berishlari kerak. Bu, o'z navbatida, o'zbek tilini o'rgatish jarayonini yanada samarali va natijali qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov M. (2015). O'zbek tilining metodikasi. Tashkent: O'qituvchi.
2. Hoshimov A. (2018). Til va mantiqiy fikrlash. Tashkent: Fan.
3. Mirzaeva Z. (2017). Ijodiy fikrlash va ta'lim metodikasi. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti.
4. Xolmatov K. (2016). O'zbek adabiyotida ijodiy matnlar va ularni ta'limda qo'llash. Tashkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
5. Ganiev B. (2014). O'zbek tili ta'limida ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi. Tashkent: O'qituvchi.
6. G'ulomov T. (2019). Ta'limda intuitiv qobiliyat va uning rivojlanish usullari. Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti.

ONA TILI TA'LIMIDA EYDEKOLOGIYA TAMOYILLARI IZCHILLIGINING METODIK TA'MINOTINI TAKOMILLASHTIRISHNING FUNKSIONAL MODEL

Xo'jamberdiyeva M. N.

*Osiyo texnologiyalari universiteti katta o'qituvchisi
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD)*

Xo'jamberdiyeva J. N.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: ona tili ta'limi, eydekologiya tamoyillari, izchillik, metodik ta'minot, funksional model.

Ключевые слова: обучение родному языку, принципы эйдекологии, последовательность, методическое обеспечение, функциональная модель.

Key words: teaching a native language, principles of eideology, consistency, methodological support, functional model.

РЕЗЮМЕ:

Gap ona tili ta'limida eydekologiya tamoyillaridan tizimli foydalanishning metodik ta'minotini takomillashtirish haqida bormoqda. Shuning uchun eydekologiya tamoyillari muammosini nazariy va uslubiy jihatdan ishlab chiqish bugungi kunda favqulodda amaliy ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ:

Речь идет о совершенствовании методического обеспечения системного использования принципов эйдекологии в образовании родного языка. Поэтому теоретико-методологическая разработка проблемы принципов эйдекологии имеет сегодня исключительное практическое значение.

SUMMARY:

We are talking about improving the methodological support for the systematic use of the principles of eideology in the education of the native language. Therefore, the theoretical and methodological development of the problem of the principles of eideology is of exceptional practical importance today.

Kirish. O'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasiga internet, televideniya, matbuot, jamiyat taraqqiyoti o'z ta'sirini ko'rsatadi. O'quvchi uchun kerakli ma'lumotlar oqimi ko'payib borayotgan bir sharoitda ko'pincha tarbiyaga zid bo'lgan axloqsizlik, irodaviy sifatlarning beqarorligi, qadriyatli munosabatlarning oqsashi, o'zi va atrof hayotga mas'uliyatsizlik yanada yaqqol

namoyon bo'lmogda. Ko'rinib turibdiki, bugungi kunda kuchli integrativ jarayonlar bilan taqqoslanadigan eydekologiya tamoyillari asosida faoliyatni olib bormaslik shaxs yashash tarzi, ijtimoiylashuvi, tabiiy muhitning ham, sivilizatsiyaning ham natijasini kafolatlab bo'lmaydi. Negaki, eydekologiya tamoyillariga amal qilmaslik yoki o'zi va atrofqa qadriyatli munosabatli faoliyatni amalga oshirmaslik – bu jamiyat inqirozi, zamonaviy madaniyat inqirozi bo'lib hisoblanadi.

Chunki qadriyatli munosabatga bo'lgan ehtiyojlarni hisobga olmasdan, to'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan harakatlar samarali kechmaydi. Zero, har bir faoliyat yakuniy tahlilda qadriyatli munosabatga ehtiyoj sezadi. U xoh inson, xoh tabiat, yoki jamiyat ham. Shu sababli bugungi kunda har qachongidan ham insonning o'zi va atrofqa qadriyatli munosabatini shakllantirish muammosi dolzarblashdi.

Zamonaviy sharoitda ijtimoiy, iqtisodiy, axloqiy muhit tubdan qayta ko'rib chiqish talab qilinadi. Bu maktab dasturlari va ta'lim muassasasining o'quv jarayoni mazmuniga ham yangiliklar joriy etilishini taqozo qiladi. Darsliklarning integral mazmuni o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirishga, o'quvchining har tomonlama mustaqilligini qaror toptirishga qaratilgan.

Ana shu mustaqillik tarkibida o'quvchining o'z hayoti va atrof-muhitda o'z harakatlarining oqibatlari uchun javobgarlik hissini shakllantirishi, qadriyatli munosabatlarni tarkib toptirishi ham belgilab berilgan. Demak, *eydekologiya tamoyillari asosida qadriyatli munosabatlarni shakllantirishga asoslangan ta'lim bilim va inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oladigan axloqiy me'yor* bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Agar biz o'quvchilarni juda kichik yoshdan qadriyatli munosabatlarga yaqinlashtirmasak uni yo'qotishimiz mumkin. U o'qigan, lekin uqmagani bo'lib shakllanib qoladi. Biz eydekologiya tamoyillarining nazariy asoslarini talqin etishda A. S. Makarenkoning ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlariga doir fikrlaridan foydalanamiz. Binobarin, A. S. Makarenko aynan o'sha davrda eydekologiya terminini ishlatmagan bo'lsada, qadriyatli munosabatlar jamoada va jamoa orqali amalga oshirib borilishiga ahamiyat qaratgan. Uning fikricha: "...javobgarlik subyekti - bu shaxs, uning shaxsiy his-tuyg'ulari. Munosabat obyekti subyektning faoliyati jarayonida belgilanadi. Javob berish kerak bo'lgan subyekt ("inson") - bu javobgarlik subyektining faoliyatini baholaydigan va aybdorlik darajasiga qarab sanksiyalar qo'llaydigan ta'lim guruhi" [1].

Mas'uliyat jamiyatdagi odamlar o'rtasidagi qaramlikning natijasidir. Bolalarni mas'uliyatli qaramlik tizimiga kiritish ijtimoiy mas'uliyatni

shakllantirishning hal qiluvchi sharti bo'lib, A. S. Makarenko tomonidan faoliyat turlicha bo'lib - o'qish, mehnat, o'yin, muloqot orqali amalga oshiriladi. "O'quvchilar faoliyatining har qanday turida shaxsan javobgar shaxs tayinlanadi. Unga yuklangan vazifa uchun mas'uliyat jamoaning umumiy mas'uliyati bilan birlashadi. Jamoa orqali shaxsning xulq-atvorini tashqi nazorat qilish mas'uliyat hissini tarbiyalash, shaxsning o'z mas'uliyatini hissiy tajribasi bilan ma'naviyatlashtirdi. Oqilona jazo tizimi nafaqat qonuniy, balki zarurdir. U kuchli insoniy xarakterni shakllantirishga yordam beradi, mas'uliyat hissini uyg'otadi, irodani, inson qadr-qimmatini, vasvasalarga qarshi turish va ularni yengish qobiliyatini tarbiyalaydi" [1].

Ammo mas'uliyatli munosabatlar o'z-o'zidan amalga oshirilmaydi, "Mas'uliyat insonning jazodan qo'rqishidagina emas, balki uning aybi bilan biror narsa shikastlangan yoki vayron bo'lgan taqdirda ham inson o'zini jazosiz ham noqulay his qilishidadir" [2].

V. A. Suxomlinskiy A. S. Makarenkoning g'oyalarini rivojlantirib, shaxs va jamoa hayotining ma'naviy tomonini boyitish yo'lidan boradi.

V. A. Suxomlinskiyning mas'uliyatni tarbiyalash nazariyasida asosiy o'rinni fuqarolik tarbiyasi egallaydi, "chunki fuqarolik, birinchi navbatda, mas'uliyat, burch - bu ideal insonning ma'naviy hayotidagi eng yuqori daraja bo'lib, u o'zini xizmat qilishga bag'ishlaydi" [3].

V. A. Suxomlinskiyning pedagogik javobgarlik nazariyasi arsenalida insonning ichki dunyosini majoziy ma'noda aks ettiruvchi ma'naviyat, ko'ngilchanlik, insonparvarlik, samimiylik, mehr-oqibat kabi fan uchun noan'anaviy tushunchalar paydo bo'ladi.

V. A. Suxomlinskiyning keng tushunilgan mas'uliyat, empatiya qobiliyati, yaxshilik qilish qobiliyati, vijdon sezgirliги va qalbning olijanoblighi shaxs ma'naviy olamining bir qismi ekanligi haqidagi g'oyasi muhimdir. "Boshqa baxtsizliklardan ko'ra, ko'proq biz, pedagoglar qalbning qo'polligidan, axloqiy yupunlikdan, yaxshilikka, go'zallikka qarshi immunitetdan qo'rqamiz" [4]. U "tabiatning o'zi tarbiyalamaydi va insonni tabiat bilan yolg'iz qoldirib, uning ta'siri ostida unga nisbatan mas'uliyatli bo'lishini kutish behuda" deb hisoblaydi. V. A. Suxomlinskiy: "go'zal manzara yosh qalbning rivojlanishiga shunday ulkan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi, o'qituvchining ta'siri bilan raqobatlashish qiyin degan xulosalaridan biri bilan ziddiyatli bo'ladi. Aslida bu yerda hech qanday qarama-qarshilik yo'q", - deb ta'kidlaydi [4].

V. A. Suxomlinskiy shuni anglatadiki, o'qituvchi bolani landshaftni idrok etishga tayyorlashi, xushmuomalalik bilan yo'l ko'rsatishi, uni ulkan

tabiat olamidan ajratib ko'rsatishi mumkin. Ammo o'quvchi tabiat bilan yuzlashgandagina, uning asl tarbiyasi namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ona tili ta'limida eydekologiya tamoyillarining mavjud konsepsiyalari va modellari boshlang'ich sinf o'quvchilarining qadriyatli munosabati muammosini hal qilishda tizimli yondashuvni o'z ichiga oladi, bu esa o'quv faoliyatining turli modellarida (ko'p predmetli, bir predmetli va aralash) pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil qilishni nazarda tutadi.

Eydekologiya tamoyillari ona tili, tabiiy fanlar, sinf va sinfdan tashqari mashg'ulotlarning o'zaro ta'sirini ta'minlashda namoyon bo'lishi lozim. Biroq bu o'zaro ta'sir faqat e'lon qilinadi, lekin amalda qoida tariqasida maktabning o'quv jarayonida tizimli olib borilmaydi.

Bugungi kun maktab amaliyoti shuni ko'rsatadiki, aksariyat ta'lim muassasalari faoliyatida yaxlit tizim mavjud emas, ularda eydekologiya tamoyillari asosida qadriyatlarni tarbiyalash emas, ishda faollik yondashuvi ustunlik qiladi. Kundalik hayotda muhim va zarur bo'lgan qadriyatli munosabatni rivojlantirishga qaratilgan maqsadli ta'sirlarning bir qismi sifatida qaralmaydi. Ko'pincha ona tili darsi jarayonida biz iste'molchi, tabiatga bog'liq bo'lgan narsalar haqida gapiramiz. (O'rmon qaysi so'z turkumiga tegishli so'z? U bizga nima beradi? Qaysi o'tlar foydali va qaysilari zararli?)

Ona tili ta'limida jamoaviy ijodiy faoliyatni amalga oshirishda o'qituvchi siyosat, axloq, estetika, boshlang'ich sinf o'quvchilarini kelajakdagi xatti-harakatlarga amaliy tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan ushbu muammoning ko'p qirraliligidan foydalanmaydi. Bu bir tomondan faqat tabiiy sikldagi o'quv fanlarining muammosi deb qaralsa, ikkinchi tomondan, o'zlari eydekologiya tamoyillardan foydalanishga tayyor emasligi tufayli. Mazkur sabablar ona tili ta'limida eydekologiya tamoyillaridan foydalanishga qaratilgan pedagogik vositalarning maqsadga erisha olmasligiga, ta'lim-tarbiya jarayonining o'zi esa samarasiz bo'lib chiqishiga olib keladi. Shunday ekan, o'qituvchilar faoliyatida zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishga, o'quvchilar ongiga eydekologiya tamoyillari asosida qadriyatli munosabatni singdirishga yordam beradigan tizim zarur. Ona tili ta'limida eydekologiya tamoyillaridan foydalanib o'quvchi dunyoqarashi, ma'naviyatini shakllantirishda ona tilining imkoniyatlarini aniqlash, uni takomillashtirishning eng samarali shartlari va usullarini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega.

Eydekologik tamoyillarining mazmuni masalasini hal qilishda turlicha yondashuvlarga qaramay, bir qator o'qituvchilar mazkur tamoyillarni o'quvchining tabiat bilan o'zaro munosabati, oqibatlari uchun javobgarlikni

tarbiyalaydi deb taxmin qilishadi. Ammo “*eydekologiya tamoyillari - yangicha fikrlash, qadriyatli munosabatga tayangan, o‘zi va atrof-muhitga mas‘uliyatli munosabatni shakllantirish tamoyillaridir*” [5]. Bu bizga eydekologiya tamoyillarini shaxsning tarbiyasidagi integral xususiyati, mezoni va modelini ajratib ko‘rsatish huquqini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining o‘z o‘ziga hamda tevarak muhitga insoniy munosabatda bo‘lish obyekti bu - o‘quvchi munosabatda bo‘ladigan jonli va jonsiz borliq, jamiyat yoki ijtimoiylashuv jarayoni tushuniladi. Borliqqa nisbatan qadriyatli yondashuv inson faoliyati orqali namoyon bo‘lgani sababli, shaxs doimo subyekt hisoblanadi. Subyekt deganda shaxs, jamoa, katta ijtimoiy jamoa (sinf, odamlar), ya‘ni faoliyati baholanishi kerak bo‘lgan insonlar tushuniladi.

O‘ziga va atrofga qadriyatli munosabatda subyekt va javobgarlik obyekti o‘rtasidagi munosabatlar eng muhim hisoblanadi. Insonlar o‘rtasidagi munosabatlar doimo obyektiv bo‘lib, u javobgarlik obyektlari orqali amalga oshiriladi. Shu sababli muammo yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarda tadqiqotchilar eydekologiya tamoyillarini qanday talqin qilishmasin, u o‘ziga va atrofga javobgarlik, mas‘uliyat, majburiyatni his etish yoki shaxs xarakterining mulkiga aylanadi. Biz malakalarni qandaydir qoidaga (bilimga) asoslangan yangi harakatni (yoki yangi harakat usulini) o‘zlashtirish va muayyan muammolarni hal qilish jarayonida undan to‘g‘ri foydalanish natijasi deb qaraymiz. Ko‘nikma bilimlarni o‘zlashtirish darajasini ochib beradi, bilim esa, ma‘lumki, ongning asosiy tarkibiy qismi, uni tartibga soluvchi va yo‘naltiruvchi o‘ziga xos mexanizmdir.

Biz ona tili ta‘limi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining atrof-muhitni o‘rganish va muhofaza qilish bo‘yicha ko‘nikmalarini besh guruhga ajratdik:

“birinchi guruh – ona tili ta‘limi mavzulari doirasida ekologik harakatlarni rejalashtirish orqali atrof-muhitni o‘rganish, muhofaza qilinishi kerak bo‘lgan atrof-muhit obyektlarini kuzatish bilan bog‘liq ko‘nikmalar;

ikkinchi guruh – amaliy harakatlar, himoya operatsiyalarini bajarish qobiliyati;

uchinchi guruh – atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik faoliyatni yaxshilash;

to‘rtinchi guruh – boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida notiqlik ko‘nikmasini shakllantirish orqali atrof-muhitga, o‘z salomatligiga va atrofdagilarning sog‘lig‘iga mas‘uliyat bilan munosabatda bo‘lish g‘oyalarini targ‘ib qilish qobiliyati;

beshinchgi guruh-axloqiy va huquqiy meyorlarni, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar qoidalarini o'rganish, tabiatga ekskursiyalarni tashkil etish orqali ekologik me'yorlar va atrof-muhitdagi xatti-harakatlar qoidalariga rioya qilish qobiliyati"[4].

Xulosa va takliflar. Ona tili ta'limini tashkil etish umumiy rivojlanish tendensiyalariga bo'ysunadi va shu bilan birga, o'ziga xos xususiyatlarga ega (masalan, o'rganish maqsad va vazifalari). Ona tili ta'limi o'quv jarayoni nafaqat umumiy dunyoqarashni kengaytirishga, balki dunyoni idrok etishga ham ta'sir qiladi. Ona tili ta'limini tashkil etish kontekstidagi barcha ko'nikma va qobiliyatlar bitta maqsadga ega, ya'ni barkamol shaxsni shakllantirish. Shunday qilib, ona tili ta'limi shaxsiy rivojlanish va shaxsga yo'naltirilgan salohiyatga ega. Zamonaviy jamiyatda ona tili ta'limini samarali tashkil etishning maqsadi o'quvchining gumanistik yo'nalishini aks ettiruvchi shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishdir[6].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мжелская А. А. Формирование экологической ответственности старших школьников. Дисс на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. 2005. – 215 с.
2. Umarova. M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda atrof-muhitga ma'suliyatli munosabatni shakllantirish metodikasi. Pedagogika nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – T. – 2009.–147 b.
3. Юсупова Г. Ф. К вопросу ценности экологических благ: https://kpfu.ru/portal/docs/F_360430192/Jusupova.pdf
4. Суравегина И.Т., Сенкевич В.М., Как учит экологии: Кн. для учителей. - М.: Просвещение. - 1995.–142 с.
5. Raximqulova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida ekologik qadriyatlar ruhida tarbiyalash / Ped. fan. nomz. dis. avtoreferati. – T.: O'zPFITI, 2000. - 21 b.
6. Хўжамбердиева Н. М. Гуманизация образования - как принцип эйдекологии. Проблемы совершенствования образования и науки в новый период развития Узбекистана. – 2022.- Қарши.– 96-99 с.

МАСТЕРСТВО ПЕДАГОГОВ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА

Якубова Г.З.

старший преподаватель

Каршинского международного университета

Tayanch so'zlar: pedagogika, rus tili, o'qitish usullari, ta'lim texnologiyalari, interfaol usullar, kommunikativ kompetentsiya, pedagogik mahorat, innovatsion yondashuvlar, o'quvchilar motivatsiyasi, ta'lim jarayoni.

Ключевые слова: педагогика, русский язык, методика преподавания, технологии обучения, интерактивные методы, коммуникативная компетенция, педагогическое мастерство, инновационные подходы, мотивация учащихся, учебный процесс.

Key words: pedagogy, Russian language, teaching methodology, teaching technologies, interactive methods, communicative competence, pedagogical mastery, innovative approaches, student motivation, educational process.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada rus tilini o'qitish bo'yicha o'qituvchilarning mahorati tahlil qilinadi. Maqolada rus tilini o'qitish usullari, talabalarga tilni samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan pedagogik yondashuvlar va ko'nikmalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada rus tilini o'qitishda qo'llaniladigan interfaol metodlar, texnologiyalar va innovatsiyalar hamda pedagogik mahoratni rivojlantirish yo'llari haqida so'z boradi. O'qituvchilar malakasini oshirish, kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish va talabalarni til o'rganishga undash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada rus tilini o'qitish jarayonida o'qituvchining roli va uning mahoratini oshirish muhimligi ta'kidlangan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется мастерство педагогов в преподавании русского языка. Рассматриваются методики преподавателя русского языка, педагогические подходы и необходимые навыки для эффективного обучения учащихся языку. В статье также обсуждаются интерактивные методы, технологии и инновации, используемые в преподавании русского языка, а также пути развития педагогического мастерства. Особое внимание уделяется вопросам повышения квалификации педагогов, развития коммуникативной компетенции и мотивации учащихся к изучению языка. Статья подчеркивает важность роли педагога и повышения его мастерства в процессе преподавания русского языка.

SUMMARY:

This article analyzes the mastery of teachers in teaching the Russian language. It examines the methods of Russian language instructors, pedagogical approaches, and the necessary skills for effectively teaching students the language. The article also discusses the interactive methods, technologies, and innovations used in teaching Russian, as well as ways to develop pedagogical

skills. Special attention is given to issues of improving teachers' qualifications, developing communicative competence, and motivating students to learn the language. This article emphasizes the importance of the teacher's role and the enhancement of their skills in the process of teaching the Russian language.

Введение. Сегодня в педагогике наблюдаются изменения в требованиях и целях. Одним из таких изменений является появление новых подходов и технологий в методологии преподавания языка. Русский язык - это один из самых распространённых и востребованных языков для изучения во многих странах мира. Поэтому обучение русскому языку требует не только знания грамматики, лексики и фонетики, но и формирования практических навыков в использовании языка, а также привития знаний о культуре и особенностях русскоязычных стран. Педагог, обучающий русскому языку, играет центральную роль в решении этих задач.

Роль педагога в обучении русскому языку заключается не только в выборе методов преподавания, мотивации учащихся, но и в установлении эффективного взаимодействия с ними, обеспечении высокого уровня преподавания. В данной статье рассматриваются различные аспекты мастерства педагогов в обучении русскому языку.

Общие профессиональные навыки педагога Профессиональные навыки педагогов и их компетенции являются основными факторами успешного функционирования образовательного процесса. Преподаватель должен постоянно обновлять свои методические знания, осваивать новые подходы и технологии, что особенно важно при обучении русскому языку. Учитель должен быть способен не только обучить грамматике и лексике, но и передавать учащимся культурные и коммуникативные особенности языка.

Общие профессиональные навыки педагога включают несколько ключевых компонентов:

1. Педагогические знания: Учитель должен понимать психологические и педагогические особенности учащихся, чтобы правильно выбирать подходы к обучению, учитывать их индивидуальные особенности.

2. Коммуникативные навыки: В обучении русскому языку важно иметь хорошие коммуникативные навыки, чтобы эффективно передавать информацию и способствовать активному участию учащихся в учебном процессе.

3. Опытные подходы: Преподаватель должен разрабатывать свои собственные методы, исходя из накопленного опыта и учитывая потребности учащихся, что способствует повышению их мотивации и интереса к изучению языка.

Особенности преподавания русского языка

Русский язык обладает богатым словарным запасом, сложной грамматической системой и фонетическими особенностями. Преподаватель русского языка должен иметь методическую компетентность, чтобы эффективно обучать учащихся этим особенностям. Преподавание русского языка включает в себя следующие характеристики:

- **Грамматика и лексика:** В обучении русскому языку важно не только изучение грамматических правил и лексики, но и правильное использование этих знаний на практике.
- **Фонетика:** Фонетическая система русского языка может вызывать трудности у учеников. Преподаватель должен активно работать с учащимися над правильным произношением, произносить слова и фразы в нужном контексте.
- **Коммуникативный подход:** Для того, чтобы ученики могли свободно общаться на русском языке, преподаватель должен организовать занятия с коммуникативной целью, направленные на развитие разговорных навыков и улучшение понимания на слух.

Мастерство преподавателя русского языка

Мастерство преподавателя русского языка проявляется в его методической подготовленности и умении применять различные педагогические техники. Для успешного преподавания русского языка преподаватель должен применять следующие методы:

1. **Методические подходы:** Преподаватель должен выбирать методы, соответствующие возрасту, уровню и потребностям учеников. Например, для младших школьников используются более простые методы, а для старших классов — более сложные.

2. **Интерактивные методы:** В преподавании русского языка активно используются интерактивные методы, такие как групповая работа, дебаты, ролевые игры, симуляции. Эти методы активизируют участие учащихся и мотивируют их к общению на русском языке.

3. **Использование технологий:** Современные педагогические технологии позволяют преподавать русский язык более эффективно. Использование мультимедийных материалов, онлайн-ресурсов, мобильных приложений позволяет повысить интерес учащихся и сделать процесс обучения более увлекательным.

Современные методы преподавания русского языка и инновации

Современные педагогические технологии открывают новые возможности для преподавания русского языка. Компьютерные технологии, онлайн-курсы и интерактивные доски становятся важными инструментами в обучении.

1. Онлайн-обучение: Интернет и онлайн-курсы становятся важной частью преподавания русского языка. Преподаватели и учащиеся могут проводить занятия на онлайн-платформах, работать с видео и аудиоматериалами.

2. Мультимедийные ресурсы: Преподаватели могут использовать видеоматериалы, фильмы, музыку и интерактивные программы для более эффективного обучения. Эти ресурсы показывают учащимся, как русский язык используется в реальной жизни.

3. Гибридное обучение: Модели гибридного обучения, сочетающие традиционные и онлайн-занятия, обеспечивают большую гибкость и позволяют адаптировать обучение под потребности учащихся.

Этические и моральные аспекты преподавания русского языка

Педагогическая этика играет важную роль в преподавании русского языка. Правильное отношение преподавателя к учащимся, уважение их мнений и соблюдение моральных норм необходимы для создания здоровой образовательной среды.

1. Уважение и доверие: Учитель должен уважать своих учеников, создавать атмосферу доверия, чтобы учащиеся чувствовали себя уверенно в процессе обучения.

2. Справедливость: Преподаватель должен проявлять справедливость по отношению ко всем учащимся, учитывая их индивидуальные особенности и потребности в обучении.

Пути развития педагогического мастерства

Для повышения мастерства преподавателей русского языка важно продолжать их профессиональное развитие. Это можно достичь следующими способами:

1. Повышение квалификации: Преподаватели должны регулярно проходить курсы повышения квалификации, участвовать в тренингах и семинарах, где изучаются новые педагогические подходы и методы.

2. Инновационные исследования: Учителя должны активно внедрять инновационные подходы и технологии в преподавание русского языка, что позволит повысить эффективность обучения.

Педагогическое мастерство преподавателя крайне важно для обеспечения качественного образования, развития способностей учащихся и достижения успешных результатов в учебном процессе. Качества преподавателей русского языка имеют особое значение, особенно в процессе преподавания русского языка для носителей других языков, таких как узбекский. Студенты должны учиться не только грамматике и лексике, но и креативно использовать язык, менять стиль речи и развивать свободное мышление. Поэтому преподаватель

русского языка должен постоянно развивать свои педагогические навыки и обновлять методические подходы.

Педагогическое мастерство преподавателя: общее понятие

Педагогическое мастерство - это способность преподавателя эффективно работать с учащимися, управлять учебным процессом, выявлять и развивать их способности, а также грамотно организовывать содержание уроков. Педагогическое мастерство преподавателя основывается на уровне его знаний, психологической подготовленности, а также на глубоком понимании педагогических техник и методов. Преподаватель русского языка должен знать не только правила языка, но и уметь обучать студентов чётко и бегло выражать свои мысли.

Использование педагогических методов Преподаватель русского языка должен использовать различные педагогические методы на уроках. Например, дидактические игры, групповые занятия, интерактивные методы и дискуссии способствуют более активному вовлечению студентов. Эти методы помогают студентам не только усваивать теоретические знания, но и развивать навыки практического применения языка. Преподаватель должен организовывать занятия таким образом, чтобы студенты могли активно участвовать и свободно выражать свои мысли. Методы должны быть адаптированы к потребностям студентов.

Повышение активности учащихся. Преподаватель может использовать различные способы для повышения активности учащихся на уроках. Это могут быть интерактивные обсуждения, обмен мнениями, практические задания, групповые и парные работы. Задача преподавателя — не просто тихо обучать студентов, а создать условия для того, чтобы они могли свободно выражать свои мысли и учиться друг у друга. Активные студенты быстрее осваивают материал и применяют знания на практике.

Дифференцированное обучение Студенты имеют разные способности и скорости обучения, поэтому преподаватель русского языка должен организовывать уроки, учитывая различные потребности учащихся. Такой подход позволяет учесть индивидуальные особенности студентов. Преподаватель должен строить уроки таким образом, чтобы каждый студент мог развивать свои способности на максимальном уровне. Например, одни студенты могут быстрее осваивать язык, другие же могут нуждаться в дополнительной помощи.

Развитие навыков произношения и письма. Развитие навыков произношения и письма является важной задачей преподавателя русского языка. Преподаватель должен обучать студентов правильному произношению, чтобы они могли свободно и правильно выражать свои мысли. Это способствует улучшению восприятия языка и его правильному использованию. Кроме

того, важно, чтобы студенты соблюдали орфографию и стилистические нормы при письме.

Обучение сложным темам. Некоторые темы русского языка могут вызвать у студентов определённые трудности. Например, предлоги, предлоговые конструкции или сложные грамматические правила могут быть непонятными для учащихся. Преподаватель должен подходить к таким темам с особым вниманием, используя новые методы для их объяснения. Практические задания и примеры помогут студентам легче усваивать сложные темы.

Использование современных технологий. Современные технологии предоставляют преподавателю русского языка отличные инструменты для работы. Преподаватели могут использовать интерактивные доски, онлайн-ресурсы, видеоуроки и учебные программы, чтобы повысить интерес студентов. Использование технологий делает уроки более эффективными и увлекательными.

Прислушивание к мнению студентов. Преподаватель должен уделять внимание мнению студентов, предоставляя им возможность выразить свою точку зрения. Это способствует формированию у студентов чувства уважения и ценности. Преподаватель, учитывая интересы и потребности студентов, способствует их успехам в учебе.

Заключение

Преподавание русского языка - это не только обучение языковым навыкам, но и передача культурных знаний, воспитание коммуникационных способностей. Мастерство преподавателя в области преподавания русского языка играет важную роль в этом процессе. Педагог должен постоянно совершенствовать свои навыки и осваивать новые методы и подходы. Только в этом случае можно добиться высоких результатов в обучении русскому языку.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Garbuzova N. A. (2015). Metodika obucheniya russkomu yazyku v shkole. Moskva: Izdatel'stvo "Prosveshchenie".
2. Rogova T. M. (2016). Innovatsionnye tekhnologii v obuchenii russkomu yazyku. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo "BSPU".
3. Kuz'mina N. V. (2014). Pedagogika russkogo yazyka: teoriya i praktika. Moskva: Izdatel'stvo "Vostochnaya literatura".
4. Churilova S. G. (2017). Metodika obucheniya russkoyazychnym studentam v inostrannykh uchebnykh zavedeniyakh. Kazan': Kazanskiy universitet.
5. Zaitseva I. M. (2019). Kommunikativnye tekhnologii v obuchenii russkomu yazyku. Moskva: Izdatel'stvo "Yazyki slavyanskikh kul'tur".
6. Shestakova S. P. (2018). Osnovy metodiki obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu. Volgograd: Izdatel'stvo "VolgGTU".

THE ROLE OF COLOR CONCEPTS IN LANGUAGE TEACHING: A PEDAGOGICAL PERSPECTIVE

*Arabova G.Yu.
Qarshi DU*

Tayanch soʻzlar: rang tushunchalari, til oʻrganish, kognitiv yondashuv, lingvistik tahlil, madaniy tafakkur, idiomatik ifodalar, pedagogik metodika, rang va madaniyat, madaniy lingvistika, ranglar va til.

Ключевые слова: цветовые концепты, изучение языков, когнитивный подход, лингвистический анализ, культурное мышление, идиоматические выражения, педагогическая методика, цвет и культура, культурная лингвистика, цвета и язык.

Key words: color concepts, language learning, cognitive approach, linguistic analysis, cultural thinking, idiomatic expressions, pedagogical methodology, color and culture, cultural linguistics, colors and language.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada rang tushunchalarining ingliz va oʻzbek tillaridagi rolini til oʻrganish jarayonida lingvistik, madaniy va kognitiv nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ranglar, nafaqat ular aks ettirgan obyektlar va hodisalar, balki ular oʻzlarining maʼnaviy, hissiy va ijtimoiy kontekstlarini ham til orqali ifodalaydi. Oʻrganish metodologiyasida rang tushunchalari til oʻrganuvchilarining madaniy tafakkuri va lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim vosita sifatida ishlatiladi. Ranglar asosida qurilgan jumlarlar va ifodalar oʻrganilsa, nafaqat lugʻat boyligi, balki madaniyatlararo tafakkur ham rivojlanadi. Maqolada rang tushunchalarini oʻrganishda metodik yondashuvlar hamda bu tushunchalarni til oʻrganish jarayonida qanday samarali qoʻllanilishini muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется роль цветовых понятий в обучении языкам на примере английского и узбекского языков с лингвистической, культурной и когнитивной точек зрения. Цвета не только отражают объекты и явления, которые они представляют, но и передают их духовный, эмоциональный и социальный контекст через язык. В методологии преподавания языков цветовые концепты служат важным инструментом в развитии культурного мышления и лингвистической компетенции учащихся. Изучение фраз и выражений, основанных на цветах, помогает учащимся не только расширять свой словарный запас, но и развивать межкультурное мышление. В статье рассматриваются методологические подходы к изучению цветовых понятий и способы их эффективного применения в процессе обучения языкам.

SUMMARY:

This article analyzes the role of color concepts in language learning within the English and Uzbek languages from linguistic, cultural, and cognitive perspectives. Colors not only reflect the objects and phenomena they represent but also convey their spiritual, emotional, and social contexts

through language. In language learning methodology, color concepts serve as an important tool in developing learners' cultural thinking and linguistic competence. By studying phrases and expressions based on colors, learners can enhance their vocabulary as well as their intercultural thinking. The article discusses methodological approaches for studying color concepts and how they can be effectively incorporated into the language learning process.

Color concepts are an integral part of human thinking, perception, and culture. In every language, words that express colors not only convey meaning but also reflect the culture, worldview, and aesthetic values of the people speaking that language. In the process of language learning, mastering color concepts can be an essential tool for delving into the deeper layers of a language and understanding its cultural context. This article aims to analyze the role of color concepts in language learning from linguistic and cultural perspectives. In linguistics, color terms are considered complex lexical-semantic units. They often participate actively in polysemy (multiple meanings), metaphor, metonymy, and phraseological units. For example, in Uzbek, expressions such as "oq niyat" (pure intention), "qora kun" (dark day), and "qizil chiziq" (red line) convey various moral and emotional states through color words. In English, expressions like "green with envy," "feeling blue," and "in the red" reveal the broad semantic possibilities of color terms.

Colors are powerful concepts that reveal cultural differences. For example, in Uzbek, the color white is associated with purity and honesty, while in some Asian cultures, white symbolizes mourning and death. Similarly, the color blue in Uzbek is related to the sky and spiritual purity, while in English, it is associated with sadness ("feeling blue"). These differences illustrate how each culture perceives colors differently within the framework of cognitive linguistics. Through conceptual metaphors, colors generate various connotations in human consciousness and language. In language teaching methodology, exercises based on color concepts can enhance learners' vocabulary and foster intercultural thinking. For example, teaching English idiomatic expressions through colors for learners of English as a second language yields effective results. Through exercises such as "color idioms" or "cultural color expressions," students can master the language not only grammatically but also conceptually and culturally. Additionally, a comparative analysis of color concepts in both languages develops an analytical approach based on cognitive thinking.

Modern language teaching methodology goes beyond teaching grammatical rules; it also encompasses the cultural and cognitive layers of the language. This approach helps students gain a deeper understanding of the language, its underlying thought processes, culture, and worldview system. From this

perspective, color concepts are recognized as effective cognitive tools in language learning. Colors in each language and culture carry unique meanings, symbolic significance, and a semantic spectrum. They express aspects of culture, emotional states, ethical values, and moods. Therefore, incorporating color concepts into language teaching not only enhances lexical richness but also develops the learner's cultural perception and cognitive competence.

Color names in linguistics are considered "colorative units," each carrying its own semantic foundation, connections, and cultural connotations. For example, in English, expressions like "white lie" (harmless lie), "black sheep" (the disgraceful family member), "green with envy" (envious), and "in the red" (in debt) show that color terms carry not only descriptive but also emotional and cultural information. In cognitive linguistics, colors are perceived through conceptual metaphors. Lakoff and Johnson (1980) describe metaphors that explain emotional states through colors as cognitive structures. Based on this, teaching color concepts can serve as a key tool in introducing students to metaphorical thinking.

The methodology based on colors facilitates language learning in many fields. Since colors are associated with visual images, they are easily memorable for visual learners. For example, using the "color wheel" to teach vocabulary in English is effective. Understanding idiomatic expressions can be difficult for language learners.

Teaching color-based phraseological units in thematic groups helps learners understand them in context. Language learning is essentially cultural learning. Color concepts serve as a tool for revealing cultural differences and providing insights into national mentality. Below are some methodological approaches used to teach color concepts:

1. Task students with comparing color-based phraseological units in both English and Uzbek. For example, these tasks help students understand cultural differences in thinking.

2. Teach vocabulary based on color names and expressions, enhancing students' vocabulary: "blackmail," "blueprint," "whitewash," "greenhouse effect," etc.

3. Assign tasks to analyze metaphorical color expressions. For example, "What does 'seeing red' mean? In what situations can you use it?"

4. Provide students with various life situations and ask them to use color expressions to describe them: "You are angry. Use a color idiom to express your feelings."

5. Explain color concepts using infographics and diagrams in English — this stimulates students both visually and semantically.

Colors shape the learner's emotional environment. Research in psychopedagogy shows that colors:

Enhance memorization (e.g., memorizing vocabulary with colored flashcards)

Help focus attention (e.g., using colored displays instead of whiteboards)

Strengthen emotional motivation (e.g., through interesting designs and vibrant content)

Thus, if didactic materials are developed based on colors, students' interest in the lesson and active participation increase. For learners of English as a second language, color concepts make it easier to delve into the cultural environment of the language. They help learners quickly understand idiomatic expressions and connotative meanings, as well as develop the skill of using words in context. For example, students can be tasked with creating a small vocabulary of "color idioms" and later identifying and using these expressions in texts.

Interactive teaching methods, utilizing modern educational technologies, can be applied to teach color concepts. For example:

- Quizlet: color-based flashcards
- Kahoot: quizzes on color idioms
- Padlet: compiling students' color-related expressions
- Jamboard: word association exercises based on color

These tools help engage a large number of students in the lesson and reinforce the topic. Color concepts are an integral part of deep human cognition and are expressed through language. Colors are not only aesthetic concepts but also representations of societal ethics, value systems, psychological states, and social consciousness. The semantic analysis of color expressions in both Uzbek and English shows that each color carries specific cultural codes, historical experiences, and cognitive foundations. These differences and similarities are clearly reflected in the phraseological units of both languages.

In Uzbek, color concepts have historically been shaped and solidified through folk art, proverbs, metaphors, expressions, and legends. For instance, expressions like “oq fotiha” (blessed intention), “oq yo‘l” (path of purity), “qora yurak” (evil heart), and “qora niyat” (evil intention) reflect the traditional, religious, and social connotations of colors. While the color white is associated with purity, honesty, blessings, and positive intentions, the color black represents evil, grief, misfortune, and enmity. The contrast between these two colors reflects the dualistic moral worldview of the Uzbek people. Particularly

notable is the use of white in religious-cultural contexts as a symbol of divinity and positivity.

In English, color concepts more often express individual experiences, emotional states, and psychological processes. For example, "to feel blue" means to feel sad, "see red" means to become angry, "green with envy" means to be jealous, and "black mood" refers to a bad mood. These expressions carry emotional weight specific to the situation. These connotations reflect the pragmatic, psychologically-oriented nature of the English language.

Culturally, in Uzbek, white is used in rituals (e.g., "white garment," "white bread"), social contexts (e.g., "white income," "white word"), and even to describe a person's character. In English, however, white can sometimes convey a negative meaning, such as "whitewash" (to conceal the truth) or "white elephant" (a costly but useless thing), indicating that the semantic meanings attached to colors vary across cultures.

A single color can represent entirely different meanings in different languages, which can lead to semantic errors for language learners. Phraseological units are the richest expression of color concepts. In Uzbek, expressions like "qora niyatli odam" (a person with evil intentions), "oq yurakli inson" (a person with a pure heart), and "ko'k yulduzli tunda" (in the blue starry night) tend to have moral, aesthetic, and romantic connotations, while in English, these kinds of expressions are more closely tied to everyday situations and emotional reactions. For example, "once in a blue moon" means very rarely, "black sheep" refers to a family member with a bad reputation, and "red tape" refers to bureaucratic obstacles. These expressions are understood within their own cultural context.

An interesting point is that many color-related idioms in English have historical, political, or literary origins. For example, the expression "red tape" originates from the tradition of binding official documents with red tape during the English monarchy. This demonstrates that studying color concepts in a linguocultural approach is not only related to linguistics but also closely connected to history, cultural studies, sociology, and psychology.

In the language learning process, understanding the uniqueness of color concepts, their figurative meanings, and cultural connotations is crucial. It is necessary to not only translate color-related expressions but also to explain their cultural roots. Otherwise, a language learner might misunderstand "white elephant" as "white elephant," giving it a positive meaning, or wrongly interpret "black comedy" as "black humor." Thus, those who teach color concepts must simultaneously teach cultural thinking and metaphorical reasoning.

The methodology for using color concepts in language teaching may be based on the following approaches:

1. Contrastive analysis to compare similar or equivalent color expressions in both languages
2. Developing exercises based on phraseological dictionaries
3. Conducting explanatory lessons to clarify cultural connotations
4. Using cognitive maps and metaphor schemes for language learning
5. Teaching color concepts in context through multimodal teaching tools (visual, audio, dramatic)

These approaches allow for the effective application of color concepts in the language learning process. They form a complex but effective intersection of linguistics, psycholinguistics, and educational methodology. Color materials increase student motivation and help maintain attention for extended periods. Research shows that when students work with color-based materials, they engage more actively in lessons. With the use of color diagrams and flashcards, the learning process becomes more dynamic and engaging. Such methods not only assist in absorbing information but also create an opportunity for students to participate in lessons with high motivation. The cross-cultural influence of color concepts helps students understand not only the language but also various cultures. Studying

LITERATURE:

1. Lakoff G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
2. Kress G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). Routledge.
3. Wierzbicka A. (1996). *Semantics: Primes and universals*. Oxford University Press.
4. Kövecses Z. (2000). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge University Press.
5. Heine C. (2003). Color terms and their cultural significance in linguistic anthropology. *Anthropological Linguistics*, 45(3), 220-248.
6. Yuldashev A. (2014). *Rang tushunchalarining o'zbek tilidagi lingvistik va madaniy xususiyatlari*. Toshkent: Fan va texnologiya.

INNOVATIVE METHODS FOR DEVELOPING ENGLISH COMMUNICATIVE COMPETENCE IN AUTOMOTIVE ENGINEERING STUDENTS

*Doniyorova G.Sh.
Karshi State Technical University
Associate Professor*

Tayanch soʻzlar: ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, avtomobilsozlik, talabalar, metodlar.

Ключевые слова: английский язык, коммуникативная компетенция, автомобилестроение, студенты, методы.

Key words: English language, communicative competence, automotive engineering, students, methods.

РЕЗЮМЕ:

Zamonaviy globalizatsiya sharoitida ingliz tilini puxta egallash texnik soha mutaxassislari, xususan, avtomobilsozlik yoʻnalishidagi kadrlarning kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ushbu maqolada avtomobil muhandisligi taʼlim yoʻnalishida tahsil olayotgan talabalar orasida ingliz tilida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuvlar tahlil etiladi. Xususan, xorijiy tilni kommunikativ oʻqitish (CLT), fan va tilni integratsiyalashgan holda oʻqitish (CLIL), topshiriqqa asoslangan til oʻrgatish (TBLT) va texnologiyalarga asoslangan til oʻrgatish (TELL) kabi metodlarga alohida eʼtibor qaratilgan. Maqolada mazkur yondashuvlarning metodologik asoslari, ularni amaliyotga tatbiq etish strategiyalari hamda qoʻllanish amaliyotidan olingan misollar batafsil bayon etilgan. Shuningdek, metodlarni joriy etish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar tahlil qilingan va texnik oliy taʼlim muassasalari oʻquv dasturlariga ularni integratsiya qilish boʻyicha ilmiy asoslangan pedagogik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В современных условиях глобализации владение английским языком становится важнейшей составляющей профессиональной компетенции специалистов технических направлений, в частности кадров в области автомобилестроения. В данной статье анализируются инновационные педагогические подходы к формированию и развитию коммуникативной компетенции на английском языке среди студентов образовательных программ по автомобильной инженерии. Особое внимание уделено таким методам, как коммуникативное обучение иностранному языку (CLT), интегрированное обучение предмету и иностранному языку (CLIL), обучение иностранному языку на основе выполнения заданий (TBLT) и обучение с применением технологий (TELL). В статье подробно изложены методологические основы указанных подходов, стратегии их внедрения, а также практические примеры их применения. Кроме того, проанализированы основные проблемы, возникающие в процессе

реализации данных методов, и разработаны научно обоснованные педагогические рекомендации по их интеграции в учебные программы технических вузов

SUMMARY:

In the rapidly globalizing world, proficiency in English has become essential for specialists across technical fields, including automotive engineering. This paper explores innovative pedagogical approaches to enhance English communicative competence among students in automotive engineering programs. Emphasizing communicative language teaching (CLT), content and language integrated learning (CLIL), task-based language teaching (TBLT), and technology-enhanced language learning (TELL), the article outlines methodological frameworks, implementation strategies, and practical examples. It also analyzes the challenges faced and proposes pedagogical recommendations for integrating these methods into technical education curricula.

Introduction. The integration of English language skills in engineering education has gained importance due to the increasing need for global communication and access to international technical literature. Automotive engineering students must not only understand specialized terminology but also develop functional language abilities to interact in professional settings. Developing communicative competence in English among such students requires more than traditional grammar-focused methods; it necessitates the adoption of innovative, context-sensitive teaching strategies that address both linguistic and professional needs.

Communicative competence encompasses linguistic, sociolinguistic, discourse, and strategic competencies (Canale & Swain, 1980). For engineering students, this means being able to effectively engage in conversations, understand technical documentation, and present ideas clearly in both written and spoken forms. In the context of ESP (English for Specific Purposes), communicative competence also includes field-specific vocabulary, genre awareness, and the ability to use English in authentic technical scenarios.

Methods. ESP focuses on teaching English tailored to the needs of specific disciplines. In automotive engineering, this includes language for technical documentation, maintenance manuals, diagnostics, manufacturing processes, and collaborative projects. Effective ESP instruction integrates authentic materials, collaborative tasks, and problem-solving scenarios that mimic real-life workplace interactions. Communicative Language Teaching (CLT) emphasizes interaction and meaning-making rather than rote memorization of rules. For automotive students, role-plays simulating technical meetings, peer teaching sessions, and collaborative discussions on vehicle systems encourage active language use. Instructors act as facilitators, guiding students in real-life communication contexts.

Discussion. Content and Language Integrated Learning (CLIL) involves teaching subject matter and language simultaneously. In an automotive context, instructors can deliver lessons on engine mechanisms, emission standards, or safety protocols in English. This dual-focused approach fosters both content mastery and language development. CLIL also encourages the development of cognitive

academic language proficiency (CALP), necessary for comprehending complex texts and producing structured arguments. Task-Based Language Teaching (TBLT) organizes learning around tasks that require communication to complete. In automotive engineering, tasks may include preparing a technical report, conducting a simulated diagnostic interview, or collaborating on a design proposal. These tasks should reflect real-world scenarios, promoting purposeful language use and problem-solving skills.

Technology-Enhanced Language Learning (TELL) employs digital tools to support language acquisition. Platforms such as Moodle, Google Classroom, and Kahoot, as well as simulation software and mobile applications, can create interactive, learner-centered environments. For automotive students, virtual labs, technical video analyses, and augmented reality simulations enhance both technical and linguistic competencies. Implementing these methods requires careful planning, resource development, and teacher training. Examples of best practices include designing CLIL modules on automotive systems that align with curriculum standards. Creating TBLT projects such as "Design Your Car" presentations can engage students in meaningful communication. Incorporating technical podcasts and videos into listening exercises enriches students' comprehension of specialized content. Using forums and discussion boards for collaborative writing tasks allows learners to practice real-time interaction, while peer assessment and feedback sessions help them develop critical reflection and interpersonal communication skills.

Despite the benefits, several challenges exist in implementing innovative methods. Teacher preparedness is a primary concern, as many educators lack training in both ESP and the specific innovative methods described. The availability of appropriate resources also poses a challenge; developing high-quality, field-specific materials is time-consuming and often requires interdisciplinary collaboration. Additionally, student motivation can be a barrier. Some students may struggle to see the relevance of English to their technical studies, viewing language classes as secondary to their core engineering education. Assessment practices are another issue, as traditional exams may not adequately measure communicative competence. To address these challenges, institutions can offer continuous professional development programs, foster collaboration between language and subject teachers, utilize open educational resources (OER), and implement alternative assessment methods such as portfolios and oral presentations.

Studies across technical universities have shown that integrating CLIL and TBLT improves student engagement and performance. For example, a pilot program at a technical university in Eastern Europe found a 35% increase in student speaking proficiency after implementing CLIL modules. Students reported

higher confidence in presenting technical information in English and demonstrated improved performance in technical writing tasks. Similarly, TELL interventions have demonstrated positive impacts on vocabulary acquisition and oral fluency. In another case, the use of augmented reality tools to simulate car engine operations not only enhanced students' understanding of complex systems but also improved their ability to describe these processes in English with clarity and accuracy.

Recommendations. To maximize the benefits of these methods, several pedagogical strategies are recommended. Developing interdisciplinary syllabi that combine language and technical objectives ensures that language learning is relevant and integrated. Encouraging project-based learning with real-world relevance helps students see the practical application of their language skills. Integrating formative assessment practices, such as peer reviews and teacher feedback, promotes continuous improvement and self-awareness. Creating a language-rich environment within technical faculties—through signage, English-language events, and resource centers—can further immerse students in the language. Finally, providing training workshops for instructors on CLIL, TBLT, and digital tools ensures that they are equipped to implement these methods effectively.

Conclusion. Innovative teaching methods can significantly enhance the English communicative competence of automotive engineering students. By embedding language learning within authentic, discipline-specific contexts, educators can better prepare students for the globalized automotive industry. Overcoming implementation barriers through institutional support and teacher development is key to realizing these pedagogical goals.

LITERATURE:

1. Canale M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
2. Richards J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Mehisto P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). *Uncovering CLIL*. Macmillan.
4. Ellis R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press.
5. Warschauer M., & Kern, R. (Eds.). (2000). *Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice*. Cambridge University Press.
6. Dudley-Evans T., & St. John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes*. Cambridge University Press.
7. Gulrukh Doniyorova*, Guzal Djumayeva, Dilfuza Djabbarova and Bobir Toshmamatov (2024) "A technology for teaching ESP to those studying ecology and environmental sustainability" <https://doi.org/10.1051/bioconf/20249305001>

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

ТАЛАБАЛАРДА КОММУНИКАТИВ КРЕАТИВЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ЁНДАШУВЛАР ТАВСИФИ

Усмонова Э.Ф

Қариш давлат университети

Таянч сўзлар: педагогик, тадқиқотлар, комплекс, ёндашувлар, тизимли, партисипатив, дискурсив.

Ключевые слова: педагогический, исследовательский, комплексный, подходы, системный, партисипативный, дискурсивный.

Key words: pedagogical, research, complex, approaches, systematic, participatory, discursive.

РЕЗЮМЕ:

Замонавий педагогик тадқиқотларда турли ёндашувларни қўллаш, уларга мажмуавийлик нуқтаи назаридан қаралади. Илмий таҳлиллар натижасида тадқиқотнинг методологик асоси сифатида: тизимли, партисипатив ва дискурсив ёндашувлари танлаб олинган, мақолада ана шулар ҳақида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ:

Применяя различные подходы в современных педагогических исследованиях, они рассматриваются с точки зрения комплексности. В результате научного анализа в качестве основы исследования были выбраны следующие методологические подходы: системный, партисипативный и дискурсивный, которые рассматриваются в статье.

SUMMARY:

The use of various approaches in modern pedagogical research is considered from the perspective of complexity. As a result of scientific analysis, the following methodological approaches were selected as the basis of the research: systematic, participatory, and discursive approaches, which are discussed in the article.

Замонавий педагогик тадқиқотларда турли ёндашувларни қўллаш, уларни мажмуавий ўзаро тўлдирувчи амалга оширишда катта тажриба тўпланган. Айнан шу жиҳат тадқиқот муаммосини янада ривожлантириш учун бизга самарали бўлиб кўринади. Талабаларда коммуникатив креативликни ривожлантириш мураккаб ва кўп жиҳатли жараён бўлиб, уни турли нуқтаи назардан кўриб чиқиш керак. Шу сабабли, айнан бир нечта услубий ёндашувларнинг мажмуи коммуникатив креативликни шакллантириш тизимини қуриш учун асос бўлиши мумкин.

Ўрганилаётган муаммонинг турли жиҳатларига бағишланган тадқиқотларда асос сифатида турли методологик ёндашувлар таклиф этилади. Хусусан, педагогика оид адабиётларда таклиф этилган коммуникатив компетентликни ривожлантириш модели учун асос сифатида маданиятлараро-семиотик ёндашув қўйилган [3]. Айнан шу ёндашув интеграция, вазиятчилик, контекстуаллик, интерфаоллик тамойилларини ҳисобга олган ҳолда маданиятлараро тил шахсини шакллантиришга қаратилган.

Илмий изланиш, замонавий методологиянинг тадқиқот салоҳиятини таҳлил қилиш натижасида талабаларда коммуникатив креативликни шакллантириш муаммосини ҳал қилиш учун қуйидаги: тизимли; партисипатив; дискурсив каби ёндашувларни танлаб олдик.

Мазкур ёндашувларнинг нега танлаганимизни қуйида тушунтириб ўтамиз. Биринчидан, тадқиқотимиз мақсади талабаларда коммуникатив креативликни тарбиялаш тизимини ишлаб чиқишдан иборат бўлиб, бу тизимли ёндашув ғояларига таяниш билан таъминланади. Иккинчидан, партисипатив ёндашувни қўллаш коммуникация жараёнларини тадқиқ қилишда замонавий тенденцияларга мос келади. Учинчидан, ёндашувлар таркиби ўрганилаётган шахсий фазилят – коммуникатив креативлик тури билан белгиланади.

Ҳар бир ёндашувнинг ўзига хос хусусиятларини ва уларнинг тадқиқотимиздаги ўрнини кўриб чиқишга ўтамиз.

Тизимли ёндашув дейилганда объектларни тизим сифатида кўриб чиқишга асосланган илмий билим ва ижтимоий амалиёт методологиясидаги йўналиш тушунилади.

Тизимли ёндашувнинг умумилмий асослари тадқиқотчилар Л. фон Бергаланфи, В.П. Беспалько, И.В. Блауберг ва бошқалар томонидан ишлаб чиқилган. Педагогик тизим тизимнинг алоҳида ҳолати сифатида қаралади ва белгиланган фазилятларга эга шахсни шакллантиришга мақсадли педагогик таъсир кўрсатишни яратиш учун зарур бўлган ўзаро боғлиқ воситалар, усуллар ва жараёнларнинг ташкил этилган мажмуини ифодалайди [6]. Таъкидлаш керакки, педагогик тизимларнинг белгилари бўлиб уларнинг реаллиги, ижтимоийлиги, мураккаблиги, очиклиги, динамиклиги, эҳтимоллиги, мақсадга йўналтирилганлиги ва бошқарилувчанлиги ҳисобланади.

Талабаларда коммуникатив креативликни тарбиялаш жараёнини ўрганишга тизимли ёндашувдан фойдаланиш қуйидагиларга имкон беради:

1) тарбияни педагогик ихтисосликларда касбга тайёрлашнинг алоҳида компоненти сифатида кўриб чиқиш;

2) ишлаб чиқиладиган тизимнинг хусусиятларини аниқлаш – яхлитлик, бошқарилувчанлик, интегративлик, мослашувчанлик, шаффофликдае иборат;

3) “коммуникатив креативлик” ҳодисасининг компонент таркибини аниқлаш: ҳиссий (ҳазил туйғуси, ижодий мотивация, суҳбатдошни эмпатик қабул қилиш, ҳиссий мослашувчанлик ва лабиллик), когнитив (психологик қизиқувчанлик, интеллектуал ташаббус, коммуникатив алоқаларни ўрнатиш осонлиги, мулоқотда мослашувчанлик ва ўзига хослик), конатив (коммуникатив фаоллик, импровизация қилиш қобилияти, мустақиллик ва жавобнинг адекватлиги) компонентлар; тизим элементини – педагогик муаммони қўйиш ва ҳал қилиш учун шароит яратадиган педагогик вазиятни аниқлаш;

4) ташқи омил – тарбия мақсадини, ички омил – ўз-ўзини тарбиялашни аниқлаш;

5) тизимнинг эмергент хусусиятини белгилаш – коммуникатив креативлик инсоннинг шерик билан мулоқот мақсадларига эришишга ҳамда субъектив фаровонликни сақлашга қаратилган коммуникатив муаммоларни ҳал қилишнинг ўзига хос, ностандарт усуллари яратишда намоён бўладиган қобилияти сифатида;

6) талабаларда коммуникатив креативликни тарбиялаш бўйича тизимли таъсир кўрсатишни ташкил этиш ҳамда педагогик шарт-шароитлар мажмуасидан фойдаланиш орқали ишлаб чиқиладиган тизим самарадорлигини ошириш имкониятларини аниқлаш.

Шундай қилиб, тизимли ёндашув ўрганиладиган ҳодиса учун тарбия тизимини куриш бўйича йўналишларни беради ва унинг умумий конструктив хусусиятларини белгилайди. Муаллифлик тизимининг мазмунини тавсифлаш учун биз тизимли ёндашувни партисипатив ёндашув билан тўлдираемиз.

Партисипативлик тадқиқ қилинадиган педагогик ҳодисанинг хусусияти сифатида чиқади. Бу сўзнинг турдош тиллардаги маъноларини типологик таҳлил қилиш асосида “партисипативлик” тушунчаси мазмундаги фарқ ва ўхшашликларни кўриб чиқамиз. Бундан ҳулосага келишимиз мумкинки, инглизча “participate” сўзи: 1) умумий – иштирок этиш; ажратиш; конференцияда иштирок этиш; 2) спорт – мусобақаларда қатнашиш шуғулланиш[7]. Бу сўз латин тилидан келган француз тилидан олинган: латинчада participatio– “иштирокка жалб қилиш”, бу ўз навбатида participare феълидан – “иштирок этиш”, кейин pars – “қисм” сўзидан олинган [9]. Яъни, фаолиятнинг ўзига хос урғуси, унинг рағбатлантирувчи мотиви ўзидан ташқарида ётади. Келтирилган этимологияга асосланиб, “participate” сўзи этимологик жиҳатдан “being capable of taking” – “бирор нарсани қабул қила олиш” деган маънони англатади.

“Партисипативлик” тушунчаси дастлаб бошқарув назариясида, кейинроқ эса ижтимоий фанларда қўлланила бошланди. Бошқарув назариясида у қуйидагича талқин қилинади: 1) ташкилотлар ходимларини ўз фаолияти самара-

дорлигини ошириш учун муаммоларни ҳал қилишга жалб қилиши; 2) барча масалаларда фуқароларнинг максимал иштироки мафкураси; 3) ходимларни бошқарувга, муаммоларни ҳал қилишга жалб қилиш. Ижтимоий-психологик контекст нуқтаи назаридан, партисипативлик қуйидагиларни назарда тутди: 1) умумий мақсадлар, кадриятлар ва тушунчалар ёки дунёқарашга асосланган шахсларнинг мослиги; 2) умумий атамаларни ёки умумий дунёқарашни жорий этувчи, шу орқали умумийликни топиш ва шахсни кадрлаш, ҳар хил нарсаларга сабр билан муносабатда бўлиш имконини берадиган восита. Шундай қилиб, менежмент назариясида “партисипативлик” тушунчасининг асосий хусусиятлари бўлиб жалб қилиш, қўшилиш, иштирок этиш, мослик, ўзаро ҳурмат ҳисобланади.

Педагогика фанида “партисипативлик” атамаси “коллегиаллик (ҳамкорлик) асосида ижтимоий аҳамиятга эга фаолият дастурларини ишлаб чиқиш ва бевосита амалга оширишда турли субъектларнинг кенг иштироки” [1, 12-б] ёки “ўзаро масъулият ва ҳамкорлик муносабатларини шакллантиришга ёрдам берадиган педагоглар жамоасини ташкил этиш усули” [4, 2-б] деб талқин қилинади.

Таълим соҳасида “партисипативлик” ва “иштирок этиш”, “шерикчилик”, “жалб қилинганлик” тушунчалари ўртасидаги нисбатга турли нуқтаи назарлар мавжуд: улар ёки тенг маъноли, ёки бўйсунувчи деб қаралади.

Биз “партисипативлик” тушунчасини кенгроқ талқин қиламиз, чунки иштирок этиш жамоавий масъулият ва ҳамкорликка асосланган жамоани ташкил этиш усулидир, партисипативлик эса бошқарув тамойили, мотивация усули, ҳамда фаолият субъектларининг фаол иштироки ва ижодий ўз-ўзини намоён қилиш асосида бошқарув қарорларини қабул қилиш ва таҳлил қилиш сифатини ошириш воситаси бўлиб ҳисобланади.

Талабаларда коммуникатив креативликни тарбиялаш тизимини яратишда иштирокчи партисипативлик ёндашувидан фойдаланиш қуйидагиларга имкон беради:

1) коммуникатив креативликни тарбиялашни таълим жараёни субъектларининг биргаликдаги иштироки, ўзаро таъсири сифатида асослаш;

2) коммуникатив креативликни тарбиялаш жараёнида талабаларнинг фаол субъектив позициясини, яъни ўз-ўзини тарбиялаш усулларида фаол фойдаланиш имконияти ва зарурлигини белгилаш;

3) бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив креативлигини тарбиялаш тизими мазмунида таълимнинг фаол ва интерфаол шакллари устуворлигини таъкидлаш.

Тадқиқотимиз предметининг ўзига хослиги, яъни унинг коммуникация жараёни билан боғлиқлиги дискурсив ёндашувдан фойдаланиш имкониятини белгилайди.

Дискурсив ёндашув ҳозирда антропологик, лингвистик, психологик, социологик, тарихий, адабиётшунослик ва бошқа тадқиқотларда фаол фойдаланилмоқда. Замонавий педагогикада дискурсив таҳлил усуллари, дискурс-ко-нент ва бошқ. тобора кўпроқ фойдаланилмоқда. Ушбу ёндашувнинг асосий тушунчаси бўлиб “дискурс” ҳисобланади.

Кенг маънода дискурс нутқ, мулоҳаза, чиқиш, матн деб тушунилади. Т.А. ван Дейк дискурсни ижтимоий муносабатларнинг хусусиятларини, унинг иштирокчиларининг индивидуал фазилатларини акс эттирувчи сифатларини, мулоқот борадиган коммуникатив вазият билан алоқаларини ўз ичига олган нутқ оқими сифатида талқин қилишни таклиф қилди [2].

“Дискурс” атамасига янада тўлиқроқ ва ҳажмийроқ тавсиф берилган, яъни: 1) дискурс “нутқ” тушунчасига эквивалент; 2) ўлчами бўйича жумладан катта бўлган бирлик; 3) дискурс мулоҳазанинг ривожланиш ҳолатини ҳисобга олган ҳолда ушбу мулоҳазанинг реципиентга таъсири; 4) дискурс мулоҳазанинг асосий тури сифатида суҳбатдир; 5) сўзловчи позициясидан дискурс нутқ бўлиб, бундай позицияни ҳисобга олмайдиган айтиб беришдан фарқ қилади; 6) дискурс тил бирликларининг нутқий долзарблашуви ёки бошқача айтганда, уларни нутқда ишлатилиши бўлиб ҳисобланади; 7) дискурс мафкуравий ёки ижтимоий қоидаларга қараб мулоҳазаларнинг чекланган тури бўлиб ҳисобланади; 8) дискурс матн яратиш шартларини ўрганиш учун қўлланиладиган назарий ҳосиладир [8].

Шундай қилиб, дискурс энг мураккаб ва таърифи қийин тушунчалардан бири бўлиб, дискурсни тушунишнинг ўзи эса тадқиқотчи ишлаётган соҳага қараб сезиларли даражада ўзгаради.

Биз дискурсни турли хил ҳаётий, ижтимоий-маданий, психологик ва бошқа омиллар билан узвий боғлиқ матн сифатида тушунамиз, яъни, воқеа-ҳодиса аспектида матн бўлган ҳолда дискурс нутқнинг паралингвистик таъминотини (мимика, имо-ишора) ишга солади.

Психология, риторика, педагогикада қўлланиладиган дискурс-таҳлил “тадқиқотнинг муайян усули эмас, балки кўпроқ даражада доимий кенгайиб борадиган тадқиқот соҳасини камраб олувчи тушунча” дан иборатдир [5]. Турли муаллифлар уни дунёнинг ижтимоий конструктивлиги ғояларига асослаиб, шахслараро ўзаро таъсирнинг табиатини кўриб чиқишга имкон берадиган методология, ёндашув деб ҳисоблашади. Айнан шу жиҳат тадқиқотимиз учун муҳим аҳамиятга эга.

Дискурсив ёндашувнинг ўзига хос хусусияти бўлиб психологик ҳодисаларнинг ижтимоий ва жамоавий воқеликка эга эканлигини тан олиш ҳисобланади. Тадқиқотчилар анъанавий ёндашувлар реал ҳаётда тилда амалга ошириладиган семантик жараёнларни ўзгармас маъноларнинг статик фиксацияси сифатида эмас, балки бу ажратиладиган маъноларнинг доимий ўзаро таъсири ва ўзгаришида яратилиши сифатида қамраб ололмаслигини таъкидлайдилар. Тил дискурслар орқали ташкил қилинади ва инсонларнинг хатти-ҳаракатларига нафақат кучли таъсир кўрсатиши, балки уни маълум даражада олдиндан айтиб бериши мумкин. Дискурсда инсонлар ўзларининг ички кечинмаларини, маданий ва ижтимоий мавқеини, бошқа инсонларга ва дунёга муносабатини ва ҳок. тушуниш учун фойдаланадиган муайян асосий тоифалар мавжуд. Дискурсив таҳлилнинг асосий объекти бўлиб ҳар қандай шаклдаги матн – ҳикоялар, интервьюлар, ҳисоботлар, баҳслар, миш-мишлар ва шу кабилар, яъни тадқиқотчига “ички дунё” тасвирини етказа оладиганларнинг ҳаммаси ҳисобланади.

Шундай қилиб, мазкур мақолада келтириляётган турли ёндашувлар тавсифи қуйидагиларга: 1) педагогик жараёнларнинг кўринишларини матн сифатида кўриб чиқиш; 2) нутқий ўзаро таъсири ҳақида назарий ва таҳлилий ғояларни ривожлантириш учун асос сифатида матнни (суҳбатни) очиб бериш; 3) контекст ўзгарувчиларни (глобал, маҳаллий, ижтимоий, маданий контекст) ва табиий матнни (оғзаки мулоқот) ҳисобга олиш; 4) таълим жараёни субъектларининг хатти-ҳаракатларида дискурсларни (дунёнинг манзараси сифатида) ҳисобга олиш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Быстрый Е. Б. Межкультурный подход к профессиональной подготовке будущего учителя : монография. - Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2000. - 259 с. 27
2. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк; пер. с англ.; сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова. - М. : Прогресс, 1989. - 312 с. 29
3. Долгих М. В. Развитие коммуникативной компетентности студентов вузов : дис канд. пед. наук: 13.00.08. - Челябинск, 2007. - 193 с. 52
4. Конаржевский Ю. А. Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса как фактор повышения эффективности управления обще-образовательной школой : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Ю. А. Конаржевский. - М., 1980. - 32 с. 77
5. Мельникова, О. Т. Дискурсивный подход к исследованию идентичности //Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. - 2014. - № 1. - С. 59-71. 102
6. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. - М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. - 528 с. 117
7. Психологический словарь. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : Политиздат, 2009. - 494 с. 128
8. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе (дискурс и интердискурс) /П. Серио // Семиотика: антология / сост. Ю. С. Степанов. - 2-е изд., испр. и доп. - М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. - 416 с. 145

ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA YANGI TA'LIM KONSEPSIYASI

Itolmasova Z.

Qarshi davlat universiteti doktranti

Tayanch so'zlar: noosfera ta'limi, transformatsiya, texnosfera, antroposfera, konvergensiya, passianarlik, integrative aloqa, bioadekvat metod, holistik metod.

Ключевые слова: ноосферное образование, трансформация, антропосфера, конвергенция, страсть, интегративная коммуникация, биоадекватный метод, холистический метод.

Key words: noosphere education, concept, transformation, technosphere, anthroposphere, convergence, passion, integrative communication, bioadequate method, holistic method.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan noosfera ta'limi konsepsiyasi yoritilgan. Muallif noosferaning falsafiy va ilmiy asoslarini sharhlab, uni biosfera va antroposferaning mantiqiy davomi sifatida ko'rsatadi. Noosfera ta'limi inson tafakkurining mantiqiy va tasviriy tomonlarini uyg'unlashtirgan, tabiatga mos keladigan, integrativ yondashuvga asoslangan pedagogik konsepsiya sifatida taqdim etiladi. Ushbu yondashuv orqali insonning ichki resurslarini ochib, uning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, sog'liqni saqlash va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish mumkinligi ta'kidlanadi. Maqolada bioadekvat va holistik metodlar, shuningdek noosferik psixopedagogika tamoyillari ham tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается концепция ноосферного образования с точки зрения современной педагогики. Автор раскрывает философские и научные основы понятия «ноосфера», связывая его с развитием биосферы и антропосферы. Ноосферное образование представлено как интегративный подход, сочетающий логическое и образное мышление человека и ориентированный на раскрытие его внутреннего потенциала. Отмечается, что использование биоадекватных и холистических методов позволяет развивать творческие способности личности, сохранять здоровье и повышать эффективность учебного процесса. Также проанализированы принципы ноосферной психопедагогики.

SUMMARY:

This article explores the concept of noospheric education from the perspective of modern pedagogy. The author presents the philosophical and scientific foundations of the noosphere, linking it to the evolution of the biosphere and anthroposphere. Noospheric education is introduced as an integrative approach that combines logical and imaginative thinking, aiming to unlock human inner potential. The use of bioadequate and holistic methods is emphasized as a means to foster creativity, preserve health, and enhance the efficiency of the educational process. The principles of noospheric psychopedagogy are also analyzed.

Kirish. XXI asrga kelib postindustrial jamiyat bosiqichida globallashuvning shiddat bilan rivojlanishi natijasida jahonda falsafa, fan-texnika va informatsiya olami nazariy-g'oyaviy, konseptual va metodologik jihatdan yangicha qiyofa va mazmunga kira boshladi. Jahonning geosiyosiy qiyofasi o'zgardi, u ko'p qutbli dunyoga aylandi, kompyuterlashtirish va axborotlashtirish jarayonlari jamiyatni yangi globallashuv girdobiga tortdi. Bu jarayonlar etika, falsafa va ma'naviyatga ham jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Globallashuv, ommaviy madaniyat va virtual olam ta'sirining oqibatlaridan biri inson ahloqiy ongi va madaniyatining tranformatsiyasi, ma'naviy olamining o'zgarishi ijtimoiy hayotda sodir bo'layotgan muammolar hamda ziddiyatlarda namoyon bo'lmoqda.

Hozirgi zamon psixologiya-pedagogika fani asosiy e'tiborni inson tafakkuri, ongini shakllantirish, nutqini rivojlantirishga qaratadi. Shu munosabat bilan pedagogik jarayonda insonning yaxlit tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan, nutq va aqliy faoliyat uyg'unligi orqali namoyon bo'ladigan shaxsning barcha potensial imkoniyatlarini rag'batlantirish va faollashtirishga qaratilgan salomatlikni saqlash usullaridan foydalanishga murojaat qilish mantiqan to'g'ri. Bu biosfera, antroposfera va hayotning madaniy tamoyillari sinteziga asoslangan yangi ta'lim konsepsiyasiga bo'lgan ehtiyojni belgiladi.

Noosferaning falsafiy tushunchasi dunyoni o'rab turgan o'ziga xos ideal, "fikrllovchi" qobiq sifatida birinchi bo'lib 20 - asrning boshlarida fransuz mutaffakkiri Teylhard de Shardin asarlarida paydo bo'ldi. Uning g'oyalarida noosfera sirli, tushunish qiyin bo'lgan xarakterga ega edi. Ushbu atamaning yanada materialistic, ilmiy asoslangan mazmuni rus olimi I. V. Vernadskiy uning tushunchasida noosfera biosfera rivojlanishining eng yuqori bosqichidir va insoniyat jamiyatining paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Vernadskiyning fikriga ko'ra, insoniyat rivojlanish jarayonida asta-sekin tabiat qonunlarini kashf etadi, texnologiyalarini yaratadi va takomillashtiradi va shu bilan sayyoradagi eng qudratli kuchlardan biriga aylanadi. Insoniyat sivilizatsiyasi yerni va keyinchalik yerga yaqin kosmosni qaytarib bo'lmaydigan darajada o'zgartiradi. Boshqacha qilib aytganda, insoniyat, Vernadskiyning fikriga ko'ra, tabiatni o'zgartiradigan yangi kuchga aylanmoqda. Uning hayotiy faoliyati natijasida tabiat va jamiyat o'rtasida energiya va materiya almashinuvining yangi shakllari doimo bo'lib turadi.

Hozirgi zamon fanida noosfera deb sayyoramizning va sayyoralarga yaqin makonning insonning aql faoliyati izlarini boshdan kechiradigan qismi tushuniladi. Noosfera tarkibida quyidagilar mavjud; - antroposfera; - texnosfera; - inson tomonidan o'zgartirilgan jonli va jonsiz tabiat; - sotsosfera. Antroposfera – bu inson faoliyati tufayli eng kuchli ravishda o'zgarib turadigan

yer va kosmosga yaqin bo'lgan joyning nomi. Ya'ni bu odamlar bevosita yashaydigan makon. Antroposfera sotsioferaning ajralmas qismi bo'lib, u butun insoniyatni individual organizmlarning yagona organizmga yig'indisi sifatida qamrab oladi. Sotsiofera bevosita odamlardan tashqari, rivojlanishning ushbu bosqichida mavjud bo'lgan ijtimoiy va ishlab chiqarish munosabatlarini, shuningdek inson tomonidan to'liq o'zlashtirilgan tabiiy muhitning bir qismini o'z ichiga oladi.

“Texnosfera” atamasi texnologiyalar va ular bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy munosabatlar majmui sifatida tushuniladi. Bu haqiqat sohasi bo'lib, u uchun texnologiyadan keng foydalanish xarakterlidir. Texnosfera atrof-muhitning inson mehnati bilan maqsadli ravishda yaratilgan elementlardan iborat va tabiatda o'xshashlari yo'q.

Hozirgi zamon psixologiya-pedagogika fani asosiy e'tiborni inson tafakkuri, ongini shakllantirish, nutqini rivojlantirishga qaratadi. Shu munosabat bilan pedagogik jarayonda insonning yaxlit tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan, nutq va aqliy faoliyat uyg'unligi orqali namoyon bo'ladigan shaxsning barcha potensial imkoniyatlarini rag'batlantirish va faollashtirishga qaratilgan salomatlikni saqlash usullaridan foydalanishga murojaat qilish mantiqan to'g'ri. Bu biosfera, antroposfera va hayotning madaniy tamoyillari sinteziga asoslangan yangi ta'lim konsepsiyasiga bo'lgan ehtiyojni belgiladi.

Fan, madaniyat va ta'lim arboblari odamlarning o'zlari va atrofidagi dunyo o'rtasidagi qadriyatlarini, ma'naviy va amaliy munosabatlarini uyg'unlashtirish ehtiyojlari bilan belgilanadigan tadqiqot izlanishlari noosfera ta'limining ilmiy asoslangan konsepsiyasini [3:338] yaratishga olib kelgan bo'lib, bu konsepsiya Rossiya Tabiiy fanlar akademiyasi tomonidan ishlab chiqilgan. Yangi konsepsiyaga V.I. Vernadskiyning [1:150] “noosfera” (“noos” dan - yunoncha “aql”) termini ishlatilgan. Rus kosmist faylasuflari va olimlari safida bo'lgan V.I. Vernadskiy inson ongining kosmik hayotga chuqur aloqador ekanligi, insonning mikrokosmos sifatidagi tasavvurlar g'oyalarini ta'kidlagan. Noosferik ta'lim konsepsiyasi ko'p jihatdan ushbu olimlarning ma'naviy va moddiy tamoyillarni, mantiq va tasvirni, ruh va aqlni birlashtirgan falsafiy qarashlarga asoslanadi. Zamonaviy pedagogika fani ushbu konsepsiyani insoniyat taraqqiyotining evolyutsion yangi bosqichida ta'limning tabiati va uning samaradorligini oshirish imkoniyatlari haqidagi ilmiy-nazariy, gnoseologik, metodologik va amaliy qarashlar tizimi, tabiat va jamiyatning barqaror rivojlanishi ta'lim tizimi, jahon sivilizasiyasi rivojlanishining umumiy konsepsiyasining tarkibiy qismi sifatida qaraydi.

Noosfera dunyoqarashi, bizning fikrimizcha, quyidagilarga asoslanadi: a) o'zining qo'llanilish chegarasini aniq biladigan va insonning o'zi yashayotgan sayyora uchun javobgarligi talabiga asoslangan fan; b) inson, uning taqdiri, xulq atvor qoidalari va koinootda mavjudligining ma'nosi haqida umumiy g'oyalarni ta'minlovchi, tasdiqlangan ilmiy ma'lumotlarga zid bo'lmagan diniy e'tiqodlar; v) hamma narsani Shubha ostiga qo'yishni talab qiladigan, lekin faqat haqiqatni o'rnatish uchun falsafa (haqiqat kategoriyasini tubdan rad etgan antic sofistlar dunyoqarashiga o'xshash postmodernstik tushunchalar noosfera dunyoqarashiga aniq qarama-qarshidir.

Noosfera ta'limi tushunchasi jahon pedagogikasida mavjud bo'lgan tabiiy va gumanitar fanlar tushunchalarining konvergensiya (yaqinlashishi) natijasidir. Kvant fizikasi, biologiya, fiziologiya, tizimlar nazariyasi, neyrofiziologiya va boshqa fanlardagi zamonaviy yutuqlarni har tomonlama tavsifi uning mantiqiy (chap yarim shar) va tasviri (o'ng yarim shar) turlarini birlashgan o'zlashtirish asosida yaxlit, tabiatga mos keladigan, uyg'un fikrlash modelini sintez qilishga imkon beradi. Bunday fikrlash dunyoning yaxlit manzarasini va global muammolarni hal qilishning tabiiy vositasini aks ettiradi, bu bilan insonning iqtisodiy, instrumental, ijodiy nutqiy ishlab chiqarish huquqlarini ta'minlaydi. Shunday qilib, noosferik ta'lim insonning ichki resurslarini ochib berish va pirovardida uning shaxsiy ijodiy salohiyatini oshirish orqali bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni uzatishning ijtimoiy-madaniy jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Jamiyatda jamlanganda, individual shaxsiy potentsiallar butun jamiyatning passianarlik darajasini oshiradi.

Bunday yondashuvning iqtisodiy samaradorligiga inson idrokining barcha kanallaridan foydalanish va o'rganilayotgan hodisalarni har tomonlama tahlil qilish jarayonida ijodiy fikrlashni faollashtirish orqali erishiladi. Insonning shaxsiy tajribasiga va uning tanasining tabiiy bioritmlariga murojaat qilish uni har qanday fanga o'rgatish vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi, sog'liq resurslarini ozod qiladi, moddiy va moliyaviy xarajatlarni tejaydi va pedagogik jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Noosfera ta'limi pedagogik jarayonning barcha bosqichlarida qo'llash mumkin. U noosferik rivojlanish psixologiyasi va ruhiy rivojlanish psixopedagogikasi bilan bevosita bog'liqdir [2:29], bu zamonaviy ijtimoiy va gumanitar bilimlarning chegaralari o'rtasidagi aniq integrativ aloqani belgilaydi.

Bu yerda noosferik psixopedagogika va noosfera ta'limining butun konsepsiyasi asosidagi bioadekvat metod alohida o'rin tutadi. Bu usul pedagogik ta'sirning xolistik (golodinamik) metodlaridan biri bo'lib, pedagogikaning

faollashtiruvchi va suggestopedik yoʻnalishlarini birlashtiradi. Holistik metodlar inson ichidagi belgilar tizimlari bilan ishlashga qaratilgan. Ushbu usullar vizualizasiyaga, ogʻzaki va aqliy faoliyat orqali fikr shaklini “kuzatish” ga asoslangan. Psixologiya va fiziologiya nuqtai nazaridan bunday usullar mutlaqo xavfsizdir va ularning samaradorligi juda yuqori.

Hozirgi bosqichda olimlar pedagogik taʼsirlarning anʼanaviy, rivojlanish va innovasion tizimlarini ajratib koʻrsatishadi. Anʼanaviy tizimda tayyor bilimlar taklif etiladi, asosiy eʼtibor shaxsning ogʻzaki va aqliy faoliyatining mantiqiy turini rivojlantirishga qaratiladi. Rivojlanish tizimi taʼlim muammosi vazifasini taklif qiladi, uni hal qilish insonning umumiy (intellektual), nutqini, maxsus va ijodiy qobiliyatlarini jadal rivojlantirishni oʻz ichiga oladi. Insonning shaxsiyatiga yoʻnaltirilgan pedagogik taʼsirning innovasion tizimlariga muvofiq, ushbu taʼsirning turli mazmunli-strukturaviy modellari taklif etiladi: texnologik model (innovasiyalar-modernizasiyalar), qidiruv modeli (innovasiyalar-transformasiyalar), qidiruv-texnologik model (til orqali amalga oshiriladigan bilishning rasional va hissiy tomonlarining sintezi).

Innovatsiyalarning qidiruv-texnologik modelida markaziy oʻrinni yuqorida qayd etilgan bioadekvat (tabiatga mos) metod egallaydi (N.V.Antonenko, I.G.Karelina, N.V.Maslova, I.N. Shvaneva va boshqalar). Soʻz tasvirlarida fikrlash qobiliyatini shakllantirish, dam olish davrlarining tabiiy almashinishi va nutq va aqliy faoliyatning ijodiy, rasional va hissiy-majoziy sohalarining bir vaqtning oʻzida faollashishi uning asosiy oʻziga xos xususiyatlari hisoblanadi. Bioadekvat usul va noosfera taʼlim konsepsiyasi umuman olganda ilgari mavjud boʻlgan qimmatli pedagogik yondashuvlarni va insoniyatning global muammolarini hal qilishga qaratilgan zamonaviy ilmiy tafakkur darajasini organik ravishda birlashtiradi. Shu sababli, ushbu konsepsiyani va uning asosiy metodini amalga oshirish taʼlim jarayonining psixodidaktikasida tarixiy jihatdan qarama-qarshi boʻlgan tabiiy va madaniy muvofiqlik tamoyillarini pedagogik faoliyat vektorlari sifatida bir xil darajada uygʻun rivojlantirishga qaratilgan istiqbolli yoʻnalish boʻlib koʻrinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М. : 1991. – С. 139–150.
2. И. Н. Шванева. Ноосферная психология : психология предназначения Москва ; Липецк : Линия красоты, 2005. 29 с.
3. Маслова Н.В. «Ноосферное образование. Научные основы. Концепция. Методология», М. 2002. стр. 141-172,стр.315,стр.338.

INTEGRATIV-KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA LINGVESTIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yakubova G.L.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim nazariyasi kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: integrativ yondashuv, kreativlik, lingvistik tafakkur, psixologik xususiyatlar, ta'lim texnologiyalari.

Ключевые слова: интегративный подход, креативность, языковое мышление, психологические особенности, образовательные технологии.

Key words: integrative approach, creativity, linguistic thinking, psychological characteristics, educational technologies.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada integrativ-kreativ yondashuv asosida talabalarda lingvistik tafakkurni rivojlantirish jarayonining psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida lingvistik tafakkurning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, kreativ yondashuvning samaradorligi va uning psixologik asoslari ko'rib chiqiladi. Natijalar ta'lim jarayonida innovatsion usullardan foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются психологические особенности развития языкового мышления учащихся на основе интегративно-творческого подхода. В исследовании рассматриваются факторы, влияющие на формирование языкового мышления, эффективность творческого подхода, его психологические основы. Результаты раскрывают возможности использования инновационных методов в образовательном процессе.

SUMMARY:

This article analyzes the psychological characteristics of developing linguistic thinking in students based on an integrative-creative approach. The study examines the factors influencing the formation of linguistic thinking, the effectiveness of the creative approach, and its psychological foundations. The results reveal opportunities for utilizing innovative methods in the educational process.

Dolzarbliqi. Hozirgi kunda ta'lim tizimida lingvistik tafakkurni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Chunki globallashuv jarayonida kommunikativ ko'nikmalarning ahamiyati ortib bormoqda. Lingvistik tafakkur faqat til o'rganish bilan chegaralanib qolmay, balki mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va analitik qobiliyatlarni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi.

Ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarni ijodiy fikrlashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Integrativ-kreativ yondashuv esa ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Integrativ yondashuv orqali fanlararo bog'liqlikni ta'minlash mumkin bo'lsa, kreativ yondashuv talabalar tafakkurini mustaqil va ijodiy rivojlantirishga yordam beradi. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar va media vositalari yordamida lingvistik tafakkurni shakllantirish metodlari yanada takomillashmoqda.

Bugungi kunda ko'plab ilmiy tadqiqotlar lingvistik tafakkurning rivojlanishi va ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi ustida olib borilmoqda. Ushbu maqolada aynan integrativ-kreativ yondashuvning lingvistik tafakkurni rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi hamda ushbu yondashuvning ta'lim jarayonidagi samaradorligi ochib beriladi.

Kirish. Hozirgi zamon ta'lim jarayonida talabalar tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, lingvistik tafakkurni shakllantirishda integrativ va kreativ yondashuvlarning o'rni muhim sanaladi. Lingvistik tafakkur faqatgina til bilimlariga asoslangan jarayon bo'lib qolmay, balki talabalar tomonidan atrof-muhitni tahlil qilish, muammolarga ijodiy yondashish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Integrativ yondashuv ta'lim jarayonida fanlararo bog'liqlikni ta'minlash orqali talabalarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Bu usul, ayniqsa, lingvistik tafakkurning shakllanishi jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki til o'rganish faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmay, balki turli kontekstlarda amaliyotga tatbiq etilishini talab qiladi. Kreativ yondashuv esa talabalarni erkin fikrlashga, yangi g'oyalar yaratishga va innovatsion usullarni qo'llashga rag'batlantiradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida kreativ va integrativ yondashuvning qo'llanilishi talabalar tomonidan mustaqil fikrlash, analitik qobiliyatlarning rivojlanishi va samarali muloqotga kirishish kabi ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Lingvistik tafakkurni rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini o'rganish ushbu jarayonda talabalar individual qobiliyatlarini hisobga olish, motivatsiyani oshirish va innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini ochib beradi.

Ushbu maqolada lingvistik tafakkurning rivojlanish mexanizmlari va ularni ta'minlovchi psixologik omillar o'rganiladi. Shuningdek, integrativ-kreativ yondashuv asosida o'quv jarayonini tashkil etishning samaradorligi tahlil qilinadi.

Metodologiya. Tadqiqot davomida quyidagi metodlar qo'llanildi:

- Nazariy tahlil – Psixologiya va pedagogika fanlaridagi ilmiy manbalar, ilg'or pedagogik tajribalar va lingvistik tafakkurni rivojlantirishga oid ilmiy ishlar o'rganildi.
- Eksperimental tadqiqot – Talabalarning lingvistik tafakkur darajasini baholash uchun maxsus diagnostik testlar va topshiriqlar ishlab chiqildi va amaliyotga tadbiiq etildi.
- Kuzatish va intervyu usuli – Dars jarayonlarida talabalar faoliyati kuzatildi, o'qituvchilar va talabalar bilan suhbatlar o'tkazildi. Ushbu usul yordamida integrativ-kreativ yondashuvning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilindi.
- Statistika tahlil – Eksperiment natijalari matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlanib, lingvistik tafakkurni rivojlantirishda integrativ-kreativ yondashuvning samaradorligi baholandi.
- Komparativ tahlil – Olingan natijalar an'anaviy yondashuvlar bilan solishtirilib, farqli jihatlar tahlil qilindi.

Tadqiqotda ishtirok etgan talabalar ikki guruhga ajratildi: eksperimental guruh (integrativ-kreativ yondashuv asosida o'qitilgan talabalar) va nazorat guruhi (an'anaviy usul bilan o'qitilgan talabalar). O'quv jarayonida talabalarning lingvistik tafakkurini rivojlantirish darajasi baholandi va natijalari taqqoslandi.

Natijalar va tahlil.

Lingvistik tafakkurni rivojlantirishning psixologik omillari

Lingvistik tafakkurning rivojlanishi quyidagi psixologik omillarga bog'liq:

1. **Kognitiv jarayonlar** – xotira, diqqat va nutq bilan bog'liq tafakkur jarayonlari.

2. **Ijodiy yondashuv** – talabalarni mustaqil izlanishga undash va innovatsion fikrlashga o'rgatish.

3. **Motivatsiya** – kreativ va interaktiv usullarning qo'llanilishi orqali talabalarni qiziqtirish.

4. **Muomala kompetensiyasi** – til vositasida fikr almashish va yangi bilimlarni o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirish

Integrativ-kreativ yondashuvning samaradorligi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, integrativ-kreativ yondashuv asosida o'qitish:

- Talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi;
- Lingvistik tafakkurni rivojlantirishda samarali natijalar beradi;
- O'quv jarayoniga qiziqishni oshiradi;

- Interaktiv ta'lim usullarini qo'llash orqali til ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Eksperimental guruhda o'rganilgan talabalarning lingvistik tafakkuri sezilarli darajada rivojlandi, bunda kreativ mashg'ulotlar, muammoli vaziyatlar va interfaol metodlar samarali natijalar berdi.

Muhokama. Integrativ-kreativ yondashuvning ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi talabalar tafakkurining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, kreativ yondashuv asosida tashkil etilgan darslar talabalarni faol fikrlashga undaydi va til bilish darajasini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu yondashuv talabalarning ijtimoiy va psixologik moslashuvchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, integrativ-kreativ yondashuv asosida o'qitish talabalar lingvistik tafakkurini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Bu yondashuv an'anaviy ta'lim usullari bilan solishtirilganda talabalar faolligini oshiradi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bundan tashqari, interfaol va ijodiy mashg'ulotlar orqali talabalar til o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirib, ularning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Integrativ-kreativ yondashuv metodlari orqali talabalar nafaqat lingvistik bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradi, balki yangi bilimlarni mustaqil ravishda o'rganish ko'nikmalariga ham ega bo'ladi. Bu esa ularning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini oshiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, integrativ-kreativ yondashuv lingvistik tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv orqali talabalar nafaqat til bilimlarini chuqur o'zlashtirishga, balki mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va innovatsion muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga erishadilar. Lingvistik tafakkurning rivojlanishi, ayniqsa, talabalarni o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalash, analitik va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Integrativ-kreativ yondashuvning samaradorligi eksperimental va nazorat guruhlari natijalari tahlil qilinganda yaqqol namoyon bo'ldi. Eksperimental guruh talabalarining lingvistik tafakkuri sezilarli darajada rivojlanganligi kuzatildi, bunda interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar va fanlararo bog'liqlik asosida ta'lim berish muhim rol o'ynadi. Shu bilan birga, talabalar o'rtasida til o'rganishga bo'lgan motivatsiya kuchaygani, ularning mustaqil izlanish va ijodkorlik qobiliyatlari ortgani aniqlandi.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, til o'rganish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish, ayniqsa, kreativ va integrativ metodlarni qo'llash talabalar uchun samarali natijalar beradi. Kelgusida ushbu yo'nalishda qo'shimcha tadqiqotlar olib borish, turli yosh guruhlarida va ta'lim sohalarida integrativ-kreativ yondashuvning samaradorligini baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalarga asoslanib, ta'lim muassasalarida lingvistik tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- O'quv jarayoniga kreativ va interfaol metodlarni kengroq tatbiq etish;
- Lingvistik tafakkurni rivojlantirish uchun interfaol platformalar va texnologik vositalardan foydalanish;
- Fanlararo integratsiyani kuchaytirish orqali talabalarni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirish;
- O'qituvchilarni innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish va ularni qo'llashni rag'batlantirish.

Shunday qilib, integrativ-kreativ yondashuv asosida til o'rganish nafaqat lingvistik tafakkurni rivojlantirishga, balki talabalarni mustaqil izlanish, tanqidiy va ijodiy fikrlashga o'rgatishga xizmat qilishi isbotlandi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonining yanada samarali va mazmunli bo'lishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotsky L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
2. Piaget J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. W. W. Norton & Company.
3. Gardner H. (1993). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
4. Sternberg R. J. (1999). *The Nature of Creativity: Contemporary Psychological Perspectives*. Cambridge University Press.
5. Ne'matov Oybek. "Ta'limda muammoli ta'lim texnologiyalari." "Science Shine" International scientific journal 3.3 (2023).
6. Brown, H. D. (2021). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. Pearson Education.
7. Richards J. C., & Rodgers, T. S. (2022). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
8. Dörnyei Z., & Ryan, S. (2020). *The Psychology of the Language Learner Revisited*. Routledge.
9. Ellis R. (2021). *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
10. Nation P. (2022). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
11. Harmer J. (2021). *The Practice of English Language Teaching*. Longman.
12. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2020). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
13. Thornbury S. (2021). *How to Teach Speaking*. Pearson Education.
14. Mishra P., & Koehler, M. (2021). *Technological Pedagogical Content Knowledge: Integrating ICT in Teaching*. Springer.
15. Hattie J. (2020). *Visible Learning for Teachers: Maximizing Impact on Learning*. Routledge.

JAMOAVIY MUNOSABATLARDA SHAXSIY SIFATLARNI MAJMUAVIY RIVOJLANTIRISH NAZARIYASI

Yarmanova Yu.B.

Qarshi davlat universiteti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: shaxs, shaxsiy sifat, jamoa, jamoaviylik, bola, ijtimoiy, jamiyat, madaniy, shaxslararo munosabatlar, faoliyat.

Ключевые слова: личность, личностные качества, команда, коллективизм, ребенок, социальный, общество, культура, межличностные отношения, деятельность.

Key words: person, personal quality, team, collectivism, child, social, society, cultural, interpersonal relationships, activity.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada jamoaviy munosabatlarda shaxsiy sifatlarni majmuaviy rivojlantirish nazariyasi o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается теория комплексного развития личностных качеств в коллективных отношениях.

SUMMARY:

The article examines the theory of complex development of personal qualities in collective relations.

Kirish. So'nggi yillarda jahonning ilg'or mamlakatlarida ta'lim tizimini isloh etishga katta ahamiyat berilmoqda. Jahonning yetakchi ilmiy markazlarida inson va uning ijtimoiy muhitga munosabatini o'rganish masalalari bo'yicha bir qator tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Buning natijasida inson paydo bo'lishidan to umrining oxirigacha davom etadigan tarbiya va o'qitishni yaxlit ajralmas tizim deb qarashga va uni amaliyotga tatbiq etishga undamoqda. Bunda ota-onalar, ijtimoiy muhit va bolaning olamini o'zaro bog'langan va harakatdagi tizimini yaratish nazarda tutilmoqda. Bu tizimni o'rganadigan fanlar yangi yondashuvlar, tamoyillar, metod va qarashlar bilan yanada boyib bormoqda. Bola shaxsining individual sifatlari avvalo oila muhitida tarkib topsa, asta-sekinlik bilan tarbiya topadigan ta'lim muassasalarida ko'zga tashlana boradi. Shu boisdan ham insoniyat madaniyati tarixining ilk davrlaridanoq

bolani shaxslararo munosabatlarga, ayniqsa, unda ota-ona va farzandlar hamda bolalarning o'zaro munosabatlariga alohida etibor berib kelingan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Odamlarning jamoa bo'lib yashash tamoyillariga "Avesto"da, qadimgi manbalarda, Suqrot, Aflotun, Arastu, O'rta Osiyo mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Bahouddin Naqshband, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy [5; 6;] kabi allomalar merosida alohida ahamiyat berilgan.

Abu Nasr Forobiy o'z asarlarida jamoa bo'lib yashashga tabiiy moyillik inson turmush tarzining mazmunini tashkil etishini uqtirgan. U bu haqda quyidagi fikr-mulohazalarni bayon qilgan: "Har bir inson o'z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritolmaydi, ularga ega bo'lish uchun odamlar jamoasiga ehtiyoj tug'iladi... Shu sabab yashash uchun zarur bo'lgan, kishilarni bir-biriga yetkazib beruvchi va o'zaro yordamlashuvchi ko'p kishilarning birlashuvi orqaligina odam o'z tabiati bo'yicha intilgan yetuklikka erishuvi mumkin. Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda ularning har biriga yashashi va yetuklikka erishishi uchun zarur bo'lgan narsalarni yetkazib beradi..." [5].

Shuningdek, sharqning buyuk allomasi Abu Rayhon Beruniy jamoaviy munosabatlarni tarkib topishida yaqin qarindoshlik munosabatini yo'lga qo'yish lozimligini ta'kidlaydi. Bu masala to'g'risida alloma shunday deb yozadi: "Inson jamiyatda o'z qarindosh-urug'lari bilan birgalikda yashashga majburdir, bundan maqsad bir-birini qo'llab-quvvatlash hamda har bir kishining ham o'zini, ham boshqalarini ta'minlash uchun zarur ishlarni bajarishdir" [6].

Mashhur rus pedagogi Lesgaftning fikricha, insonning bolalik davri shunday bir bosqichki, bu davrdagi ijtimoiy munosabatlarda bolalarda xarakter xislatlarining namunalari shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari, shaxsiy sifatlar yuzaga keladi [7].

Kichik maktabgacha yoshidagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, jamoaviy munosabatlarda ularning harakatchanligi va taqlidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaliligidan toliqadi. Jamoaviy munosabatlarda ular axloq meyorlarini anglashi, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal ravishda rivojlanishda davom etadi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtirish, bilish ehtiyojlarining mavjudligidir.

Bu davrda bolalar nutqi birmuncha rivojlangan bo'lishiga qaramasdan, yangi muhitda bilim olish ehtiyoji tufayli nutqni o'qirishga bo'lgan ehtiyoj, kattalar bilan va jamoa a'zolari bilan muloqotga kirishish meyorlarini o'zlashtirish ehtiyoji yuqoriligi ko'zga tashlanadi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi jamoaviy munosabatlarga intila boshlaydilar. Ular endi nafaqat oila jamoasi, qo'ni-qo'shnilarining bolalari bilan bir jamoa bo'ladilar, balki endi sinf jamoasi, maktab jamoasi a'zosi ham hisoblanadilar.

O'zbek tilining izohli lug'atida "jamoat – (arabcha - birlashma; uyushma; guruh) muayyan, bir xil ish bajaruvchi kishilar guruhi"[1; 208-6.] sifatida tavsiflangan.

Jamoaviy munosabatlar – odamlarning o'zaro yaqinligi va hamkorligi asosida shakllangan, dunyo xalqlari madaniyatida tarixan shakllanib kelgan ijtimoiy birlikni anglatuvchi tushuncha bo'lib, Pedagogika ensiklopediyasida "Jamoaviylik (arabcha birlashma; uyushma; guruh) – 1) yagona jamiyat va kishilar uchun foydali maqsad, faoliyatga ko'ra birlashgan, jamiyat va kishilar manfaatini ko'zlaydigan kishilarning tashkiliy guruhi; 2) kishilarning qadimiy uyushuv shakli"[3; 178-6.] tarzida talqin qilingan.

Jamoaviy munosabatlar – odamlarning o'zaro hamkorligi, yordamga asoslangan hayot kechirish va turmush tarzi bo'lib, individualizm, shaxsiy xudbinlik, egotsentrizmning aksi hisoblanadi. Jamoaviy munosabatlarning mavjudligi ijtimoiy birlik, mahalla, elat va xalqlarning taraqqiyotini, turmush tarzining mazmun-mohiyatini belgilab beradigan eng muhim omillardan biri bo'lib, tarixiy shart-sharoitlar asosida shakllangan va yuksak ma'naviy qadriyat sifatida qaror topgan.

Jamoaviy munosabatlar odamlar maqsad-manfaatlarining umumiyligi, o'zaro hamkorlik qilishlari zarurligi, mehnat va maishiy hayotiy faoliyatlari yo'nalganligi zaminida o'zaro birgalikda harakat qilishlarini taqozo etishidan vujudga keladi. Odamlarning faoliyat turlariga mutanosib tarzda mehnat, ta'lim-tarbiya, maishiy hayot, badiiy ijod, harbiy, jismoniy tarbiya, sport, oila kabi ijtimoiy institutlarda jamoaviy munosabatlar vujudga kelishi va samarali amal qilishi mumkin.

Bola shaxsini shakllantirishda shaxsiy va jamoaviy muammolar har doim diqqat markazda va juda murakkab bo'lib, turli xil tarixiy davrlarda o'ziga xos ma'no va mazmunga ega bo'lgan. Bu esa ushbu muammoni hal qilishda ustuvorlik bir tomonga yoki boshqa tomonga qaratilganligi bilan ahamiyat kasb etadi. Bu davrlarda pedagogik tizimlar ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'ygan yoki "shaxs – jamoa – jamoatchilik" o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirishga intilishgan.

Jamoa – ma’naviy-axloqiy birlashma, insonlarga xos bo‘lgan umumiy istiqomat qilishning obyektiv xususiyati, mehnatni tashkil etish, bo‘sh vaqt, moddiy va ma’naviy tovarlarni tarqatish usuli, iste’mol shakllari, xuquqiy, axloqiy va estetik xulq-atvor normalariga rioya qilishni ta’minlaydigan munosabatlar tizimidir.

Jamoachilik – ijtimoiy foydali faoliyatda obyektiv ravishda tarbiyalanadigan, meyoriy munosabatlarni ta’minlaydigan odamlarning umuminsoniy xususiyatidir. Shuning uchun ham mazkur shaxsiy xususiyat odamlarning ijtimoiy yo‘nalishi va pedagogik tizimga qaramasdan maqsadli tarbiya predmeti bo‘lishi lozim.

Jamoatchilik – nafaqat shaxsiy va jamoa manfaatlariga zid kelmaydigan shaxs sifatini ifoda etadi, balki uning mafkurasi va xuquqiy pozitsiyasining zarurligiga ishonchni ham aks ettiradi. Bu shaxsning ijtimoiy-axloqiy holati, uning ijtimoiy mas’uliyatli bo‘lishi, odamlar manfaatlarini hisobga olgan holda yordamga kelishi, hamdardligi, nafaqat o‘zini, balki boshqalarning manfaatlariga javob berish qobiliyatining muhim ko‘rsatkichidir.

Har bir bolaning o‘ziga xosligi o‘rtoqlar orasida bolalar jamosida namoyon bo‘ladi. Bola o‘zini qadrlagan, sevgan, tushungan, himoyalangan joyida qulay his qiladi. Bu jamoa axloqiy munosabatlar hukmron bo‘lgan jamoadir.

Bolaning shaxsiy kechinmalari boshqa bir bolaga yo‘naltirilishi juda muhimdir, chunki bu boshqa bolaga hissiy yo‘naltirish jarayoni bo‘lib, u kichik maktab yoshidagi bolaning tengdoshlar guruhiga kirishini – adaptatsiyasini osonlashtiradi va unda bo‘lishini nisbatan qulayligini ta’minlaydi.

Biroq, bolaning ijtimoiy-madaniy adaptatsiyasiga bag‘ishlangan tadqiqot ishlarini o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj, ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan yangi talablar sharoitida bolani ijtimoiylashtirish zarurati sababli kuchayib boradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bolaning tabiiy ravishda o‘z imkoniyatlarini bolalar jamoasida amalga oshirishga intilishi hamda pedagogik nazariya va amaliyotdagi tadqiqot o‘rtasidagi ziddiyat: a) jamoa hayotida bolaning o‘ziga xosligini saqlab qolishning eng optimal yo‘llari; b) jamoaviy munosabatlarning ishlashi uchun zarur bo‘lgan individ kontekstida shaxsning ijtimoiy-madaniy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradigan bunday tadbirlarni tashkil qilish.

Ushbu qarama-qarshiliklarni hisobga olgan holda, tadqiqotning asosiy masalasi quyidagilardir:

pedagogik jarayon, bola uchun uning individualligi o‘rtasidagi obyektiv qarama-qarshilikni yengib o‘tishga sharoit yaratadigan, ijtimoiy-madaniy fazilatlarining namoyon bo‘lishi, jamoaga adaptatsiya va sinfdagi faoliyatning jamoaviy tavsifi;

kichik maktab yoshidagi o'quvchining tengdoshlari bilan ijtimoiy-madaniy muloqotga bo'lgan ehtiyojini qondirish, ularda individual ijobiy xususiyatlarini namoyon bo'lishi va salbiylarini bartaraf etib borish.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy pedagogika sohasida izlanishlar olib borgan olim D.Ro'ziyeva ushbu sohasining vazifalari sifatida quyidagi asosiy yo'nalishlarni ko'rsatib ber:

1. Shaxsni ijtimoiy hayotga moslashtirish.
2. Imkoniyati cheklangan shaxslarga ruhiy va moddiy yordam ko'rsatish.
3. Shaxsning muayyan (yangi) muhitga moslashishiga ko'maklashish.
4. Farzandlar tarbiyasini tashkil etishda oilalarga ijtimoiy-pedagogik va metodik yordam ko'rsatish.
5. Salbiy ijtimoiy holatlar (jinoyatchilik, ichkilikbozlik, narkomanlik va h.k.)larning oldini olish.
6. "Mehribonlik uylari" tarbiyalanuvchilarini ma'naviy-axloqiy, ruhiy va kasbiy tayyorlash.
7. Favqulodda holatlar (terroristik harakatlar, buzg'unchi g'oyalar ta'siri, zo'ravonlik va odam savdosi) sodir etilganda jabrlanuvchilarga ruhiy va huquqiy yordam ko'rsatish.
8. Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish bilan shug'ullanuvchi muassalar faoliyatini muvofiqlashtirish. (9; 10-6.)

Avstriyalik psixolog va faylasuf V.Frankl [8] individuallikning ahamiyati, inson shaxsining qadr-qimmatini va mazmuni hamma vaqt u yashayotgan jamiyatga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Insonning individualligini saqlash va uni rivojlantirish doimo falsafiy anglash predmeti bo'lgan. Shaxs rivojlanishi tabiat va insonni o'zgartiruvchi turli xil amaliy faoliyatda sodir bo'ladi. Faoliyat nazariyasining asosiy qoidalari Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi olimlaridan L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn va boshqalarning ishlarida rivojlantirilgan. Shaxs ijtimoiylashuvi barcha faoliyat turlarida ifodalanadi. Shaxs jamoaviy munosabatlarsiz namoyon bo'la olmaydi. Shuning uchun ham ijtimoiylashuv muammosi pedagogikada ustuvor yo'nalish sifatida qaraladi.

Jamoaviy munosabatlarda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ijtimoiy-madaniy alaptatsiyasini rivojlantirishda ularni pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

1. Pedagogik qo'llab-quvvatlash jarayonida o'quvchilar jamoasining barcha a'zolariga o'qituvchi tomonidan bir xilda yordam ko'rsatiladi. Pedagogik qo'llab-quvvatlash davomida o'qituvchi jamoa a'zolarining gender xususiyatlarini alohida hisobga olgan holda o'g'il va qiz bolalarga o'ziga

xos tarzda yordam ko'rsatishi, ularning har biriga xos bo'lgan xususiyatlarni hisobga olgan holda qo'llab-quvvatlashning xarakterini belgilashi lozim. Bu jarayonda pedagoglar o'quvchilar jamoasi bilan birgalikda muayyan masalaga oid qarorlarni qabul qilishi, muammolarga yechim izlashi, vujudga kelgan vaziyatlarni obyektiv baholay olishlari muhim ahamiyatga ega.

2. Kichik maktab yoshidagi bolalar jamoasi bilan ishlash jarayonida o'qituvchi tayyor modellar asosida bolalarning faoliyatini tashkil etishga emas, balki jamoaning umumiy tavsifidan kelib chiqqan holda pedagogik jarayonlarni tashkil etishi kerak. Jamoaviy munosabatlarda pedagoglar kichik maktab yoshidagi o'quvchilar jamoasini pedagogik jihatdan samarali qo'llab-quvvatlash uchun ularning o'ziga xos xususiyatlarini tashxislash metodikalaridan foydalangan holda aniqlab olishlari muhim ahamiyatga ega.

3. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar jamoasi bilan ishlash jarayonida o'qituvchilar ularni mustaqil bilim olish, loyihalar ustida ishlash, birgalikda kichik tadqiqotlar o'tkazishga unday olishlari zarur. Chunki pedagogik qo'llab-quvvatlashning asosiy vazifasi bolalar jamoasini bilim olish, o'rganish, ijtimoiy munosabat tajribalarini tarkib toptirishga yo'naltirishdan iborat.

4. O'qituvchilar jamoada sog'lom ijtimoiy hamda axloqiy meyorlar darajasidagi o'zaro munosabatlarni shakllantirish, kommunikativ madaniyat talablarini, ijtimoiy madaniyatga doir talablarni va muloqot uslublarini kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga o'rgatish metodikasini o'zlashtirgan bo'lishi lozim.

Rivojlangan davlatlarning tajribalari tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, jamoaviy munosabatlarda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijtimoiy-madaniy adaptatsiyani rivojlantirish shaxsiy sifatlar bilan birga ta'lim samaradorligini ta'minlash imkonini beradi. Bunday yondashuv ta'lim oluvchilarning istiqbolda samarali ijtimoiy faoliyat ko'rsatishlari uchun asos yaratadi. Jamoaviy munosabatlarda shakllantirilgan ijtimoiy-madaniy sifatlar kelajakda shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga asos bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Jamoaviy munosabatlarda kichik maktab yoshidagi bolalarda ijtimoiy xulq-atvor madaniyatini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Shu asosda jamoa a'zolarida tartib-qoidalar va huquqiy meyorlarga amal qilish, axloq-odob va madaniyat ko'rinishlarini egallash ko'nikmasi shakllantiriladi. Bu jarayonda jamoaning har bir a'zosi o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Chunki, jamoa bo'ysunish, tashkilotchilik va yetakchilikda jamoaviy munosabatlarning turli xil ijtimoiy tajribasini to'plash uchun shaxsga katta imkoniyatlar eshigini ochadi. Natijada tashabbuskorlik, o'ziga ishonish, ijtimoiy adolat, zaif va himoyasizlarni himoya

qilish istagi kabi qimmatli fazilatlar rivojlanadi. Faqatgina jamoada eng muhim: o‘z-o‘zini hurmat qilish, o‘zini o‘zi qadrlash, o‘zidan qoniqish va qoniqmaslik kabi shaxsiy fazilatlar shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. A-D / 5 jildli. Birinchi jild. A.Madvaliyev tahriri ostida. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 679 b.
2. Педагогика: энциклопедия. II жилд. Жамоа // Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2015. – 376 б.
3. Педагогика энциклопедия. III жилд. Жамоа // –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. – 424 б.
4. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. P.f.d.professor M.X.Toxtaxodjayevaning tahriri ostida. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2008. – 480 b.
5. Зуннунов А. Педагогика тарихи // Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: 2004. -335 б.
6. Ирисов А. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т.: Ўқитувчи, 1995. 137 б.
7. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. / П.Ф.Лесгафт. – М.: Педагогика, 1991. – 174 с.
8. Франк С.Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию. – М.: Академия, 2012. – 112 с.
9. Ro‘ziyeva D. Ijtimoiy pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. 127 b.

OTM TALABALARINING KOMMUNIKATIV TA'LIMINI PEDAGOGIK BOSHQARISH KONTSEPTUAL MODELINING TARKIBIY QISMLARI

Tuxtayev S.S.

Qarshi DU mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: talaba, model, kontseptual model, modellashtirish, usul, component, oʻqituvchi, boʻljak mutaxassis, kommunikativ faoliyat, pedagogika.

Ключевые слова: студент, модель, концептуальная модель, моделирование, метод, компонент, учитель, будущий специалист, коммуникативная деятельность, педагогика.

Key words: student, model, conceptual model, modeling, method, component, teacher, future specialist, communicative activity, pedagogy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada OTM talabalarining kommunikativ ta'limini pedagogik boshqarish kontseptual modelining tarkibiy qismlari o'rganilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются компоненты концептуальной модели педагогического управления коммуникативным образованием студентов вуза.

SUMMARY:

The article examines the components of a conceptual model of pedagogical management of communicative education of university students.

Ma'lumki, so'ngi yillarda modellashtirish fan va amaliyotning turli sohalarida keng tarqaldi. Buni modellashtirish muammolari va alohida fanlarda modellardan foydalanish imkoniyatlariga bag'ishlangan ko'plab ishlar tasdiqlaydi. Pedagogika fanida bu usul juda keng qo'llaniladi, uning asoslari V.G. Afanasyev, Y.K. Babanskiy, V.P. Bepalko, I.B. Novik va boshqalarning tadqiqotlarida keltirilgan. Tadqiqotimiz uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilgan pedagogika fanida modellashtirish masalalari S.I. Arxangelskiy, Y.A. Konarjevskiy, V.V. Krayevskiy va boshqalarning tadqiqotlarida yoritilgan.

Modellashtirish - obyektiv tabiiy, ijtimoiy, ijtimoiy-tabiiy voqelikning real hayotiy predmetlari (predmetli modellashtirish) va hodisalarni, jarayonlarni (belgini, axborotni modellashtirish) o'rganishning eng muhim usuli. Haqiqiy

mavjud bo'lgan obyektlarini belgili (axborot) modellashtirish o'rganilayotgan obyektning uning aqliy vizual tasvirlari orqali almashtirishi mumkin.

M.A.Vesnaning fikriga ko'ra, murakkab tashkil etilgan ijtimoiy-tabiiy antropometrik tizimlar (ularga pedagogik tizimlar kiradi) bilish subyekti faoliyati bilan bog'langan bo'lib, uning ongida materiya harakatining turli shakllarini aks ettiradi. Murakkab tuzulgan obyektning bilish va boshqarishga qaratilgan tizimli modellashtirish amalda bilish subyekti va obyektning yaxlit birligini amalga oshiradi. Antropometrik tizimni modellashtirish orqali o'rganishda uning strukturasini modellashtirish va uning xatti-harakatlarini, unda sodir bo'ladigan jarayonlarning ishlashini modellashtirish farqlanadi. [1]. O'rganilayotgan obyektning ushbu tomonlarini muvaffaqiyatli modellashtirish uchun yetarli darajada real (isbotlanadigan) bo'lgan holda, modellashtirishda ruxsat etilgan soddalashtirish darajasini ko'rsatadigan tegishli nazariyalar yoki farazlarga ega bo'lish kerak. Modelni (modellashtirish) yaratish jarayonining regulatori nafaqat empirik faktlar, balki murakkab tizimning alohida tarkibiy qismlarining ishlashini tushuntiruvchi ilmiy nazariyalar, shuningdek, doirasida obyektning xatti-harakati tushuniladigan dunyoning ilmiy manzarasi ham hisoblanadi.

Modellashtirish boshqa tadqiqot usullari bilan organik bog'liqlikda qo'llaniladi. Modelning ahamiyati, aslligi tajriba jarayonida isbotlanadi va tasdiqlanadi. Modelning obyektga adekvatligi obyektning tavsiflovchi kuzatilishi mumkin bo'lgan ma'lum parametrlar (invariantlar) to'plamiga nisbatandir. Modellashtirish jarayonining natijasi modeldir. Model (lotin tilidan modulus — o'lchov, namuna, meyor) fan metodologiyasida tabiiy yoki ijtimoiy voqelikning ma'lum bir bo'lagi, kontseptual va nazariy shakllanishning analogi (o'xshashi) (tuzilmasi, belgilar tizimi) hisoblanadi. Xususan, V.A. Shtoff modelni aqliy jihatdan ifodalangan yoki moddiy jihatdan amalga oshirilgan tizim sifatida belgilaydi, u o'rganish obyektini ko'rsatish yoki ijro etish orqali bizga ushbu obyekt haqida yangi ma'lumotlarni beradi. [2].

Model obyekt haqidagi ilmiy g'oyalarni saqlash va kengaytirish, uni yanada maqsadga muvofiq o'zgartirish va boshqarish uchun xizmat qiladi. Model - ko'rib chiqilayotgan jarayonning analitik yoki grafik tavsifidir (bizning tadqiqotimiz doirasida OTM talabalarining kommunikativ ta'limini pedagogik boshqarish jarayoni).

Modelning tarkibi tadqiqot maqsadiga bog'liq va o'rganilayotgan obyektning har qanday tomonlarini yoki xususiyatlarini kuzatish imkonini berishi kerak. L.L. Vlasyukning ta'kidlashicha, agar model mavjud bo'lsa, har qanday mansablarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi va u har qanday

tashkilotning ichki boshqaruv mexanizmiga uyg'un ravishda birlashtiriladi, bu esa barcha boshqaruv elementlarining aniq va uzluksiz ishlashini tashkil qilish imkonini beradi.

Ba'zi mualliflar [3] boshqaruv modelini boshqaruv mazmuni, boshqaruv faoliyati usullari va ko'rsatkichlarini aks ettiruvchi hodisaning nazariy g'oyasi sifatida ko'radilar. Bunday holda, model pedagogik jarayonning holatini diagnostika qilish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Boshqa mualliflar [4] modelni kasbiy ta'limni amalga oshirish vositasi, faoliyat mexanizmi, o'quv jarayonini boshqarish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha harakatlar tizimi sifatida ko'rishadi. OTM talabalarining kommunikativ ta'limini pedagogik boshqarish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari ikkinchi turdagi (dinamik model deb ataladigan) modeldan foydalanishni talab qiladi. Bundan tashqari, bunday model didaktik obyektlarni maksimal darajada qamrab olish va o'qitish shartlari, mazmuni, usullari, shakllarini, shuningdek, turli xil aloqalar va o'zaro ta'sirlarni tavsiflash imkonini beradi.

Modelning tabiati quyidagi xususiyatlar asosida aniqlanadi:

- muayyan uslubiy tamoyillar asosida tuzilgan;
- komponentlar va ularning aloqalarini ichki talqin qilinishi;
- tashqi qo'shimcha fiksatsiya vositalariga tayanmasdan modelni xotirada saqlab qolish imkonini beruvchi semantik ixchamlik;
- modelga kiritilgan komponentlarning o'zaro bog'liqliklari va o'zaro shartliligi shunday muvofiqlashtirilganki, ularning har qandayini modeldan olib tashlash u haqidagi to'liq ma'lumotni yo'qotilishiga olib keladi.

Ilmiy hamjamiyatda obyektning analogi sifatida modelni aqliy qurish uchun zarur va yetarli talablari ishlab chiqilgan. Model nazariyani ishlab chiqish vositasi bo'lib xizmat qilishi kerak; hodisa yoki jarayon haqidagi har qanday gipotezani izohlash vositasi bo'lish; boshqaruv nazariyasi yoki boshqa nazariyani ishlab chiqish, gipotezani tasdiqlash yoki rad etishi; kuzatilishi mumkin bo'lgan yoki kuzatish qiyin bo'lgan jarayonlarning rivojlanishini bashorat qilish vositasi bo'lishi; modellashtirish obyektining turli xil aloqalarini tavsiflash uchun eksperimental boshqariladigan, vizual va universal bo'lishi kerak. [5]. Bunday holda, modelning strukturaviy jihati tizimning ichki tashkil etilishini ajratib ko'rsatish va elementlarning aloqa usuli va xarakterini aniqlashga qaratilgan; funksional jihat tizimning ishlash mexanizmini, elementlarning ichki funksional o'zaro ta'sirini va tizimning tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirini ko'rib chiqadi.

OTM talabalarining kommunikativ ta'limini pedagogik boshqarishning kontseptual modelini ishlab chiqishda biz olimlar tomonidan modellash tirish jarayoniga qo'yilgan asosiy talablarga amal qildik. [6, 356]. Ularni sanab o'tamiz:

- model elementlari o'rtasida tadqiqot yo'li bilan o'rnatilishi kerak bo'lgan va ulardan birida sodir bo'ladigan o'zgarishlarga javob beruvchi sabab-natija aloqalari mavjud bo'lib, bu faqat o'zaro (teskari) aloqa mavjud bo'lgandagina mumkin; u yo'q bo'lganda, jarayonning samaradorligi minimal darajaga tushadi;
- model dinamikdir, ya'ni, sifat holatini o'zgartirish qobiliyatiga ega;
- faqat modelda ta'sir etganda jarayonning borishini o'zgartirish mumkin bo'lgan parametr mavjud bo'lgandagina modellash tirish amalga oshiriladi.

Ma'lumki, oliy kasbiy ta'lim mazmuni OTM bitiruvchisining kvalifikatsiya (malaka) xususiyatlari bilan belgilanadi. Shunga ko'ra, OTM talabalarining kommunikativ ta'limini pedagogik boshqarishning kontseptual modelini qurishda bir qator aniq talablar hisobga olindi, ular tizimga birlashtirilganda, ma'lum daraja va malakaga ega mutaxassis tayyorlash uchun ijtimoiy buyurtmaning mohiyatini belgilaydi:

1. Universallik talabi bo'lajak universitet o'qituvchilarini kommunikativ ta'lim mazmunini aniqlashga yo'naltiradi, bu esa ta'lim oluvchilarga kasbiy faoliyatda o'z funksional vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish imkonini beradi.

2. Tizimlilikka bo'lgan talab o'qituvchining dialektik munosabatlardagi madaniyatlararo, lingvistik, shaxslararo muloqot va diskursiv komponentlarni o'z ichiga olgan kommunikativ ta'lim mazmunini belgilashidan kelib chiqadi.

3. Iyerarxiya talabi o'qituvchi va bo'lajak mutaxassislar tomonidan yo'nalishni aniqlashni o'z ichiga oladi - o'z kommunikativ faoliyati, u organik ravishda asosiy fundamental bilim va ko'nikmalarni ham, kasbiy tayyorgarlikni ixtisoslashtirishga imkon beradiganlarni ham o'z ichiga oladi.

4. Muammoli xarakterdagi talab kasbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini maksimal darajada aks ettiradigan kommunikativ materialning mazmunini tanlashning maqsadga muvofiqligiga asoslanadi.

5. Dinamiklik talabi ta'lim oluvchilarni kommunikativ ta'lim mazmunini belgilashga majbur qiladi, bu esa kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy o'sishi va takomillashuviga yordam beradi.

6. Prognoz qilish (bashoratlilik) mumkinlik talabi o'qituvchi va ta'lim oluvchilarga kommunikativ rivojlanishda kutilayotgan hodisalarning umumiyligini hisobga olgan holda, OTM talabalarining malakasi, ularning

kelajakdagi kasbiy vazifalarini bajarish bilan bog‘liq vazifalarning murakkabligi kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy fazilatlar, qobiliyat va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun tanlangan tarkibda kommunikativ materialni hisobga olish zarurligini taqozo etadi.

7. Diagnostika bo‘lish talabi o‘qituvchilarni kommunikativ ta‘lim mazmunini ta‘lim oluvchilarning kommunikativ kompetensiyasi rivojlanishining ma‘lum darajasini tavsiflovchi mezon va ko‘rsatkichlarga muvofiq tanlashga yo‘naltiradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, OTM talabalarining kommunikativ ta‘limini pedagogik boshqarishning kontseptual modelini ishlab chiqishda quyidagilarni hisobga oldik:

a) bo‘ljak mutaxassislarning kommunikativ ta‘limini ta‘minlovchi o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi; b) obyektiv mavjud omillar: oliy kasb-hunar maktabining ijtimoiy buyurtmasi, oliy kasbiy ta‘limning Davlat ta‘lim standarti; v) OTMning yaxlit ta‘lim sohasi; d) semiotik-situatsion yondashuv imkoniyatlari; e) OTM talabalarining kommunikativ kompetensiyasi darajasi.

OTM talabalarining kommunikativ ta‘limni pedagogik boshqarishning kontseptual modelini loyihalash quyidagi mantiqqa bo‘ysunadi:

- 1) model chegaralarini aniqlash;
- 2) loyihalashning maqsad va vazifalarini, ularning loyihalashtirilayotgan jarayonining maqsad va vazifalari bilan bog‘liqligini aniqlash;
- 3) ko‘rib chiqilayotgan jarayon subyektlarini aniqlash;
- 4) model loyihalashtiriladigan tamoyillarni tanlash va asoslash;
- 5) modellashiriladigan jarayonining asosiy vazifalari, mazmuni, usullari, yo‘llari, vositalari, shakllarini aniqlash;
- 6) loyihalashtirilayotgan modelning maqsadiga erishish uchun zarur tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash;
- 7) ushbu modelni amalga oshirishda erishish kerak bo‘lgan asosiy natijani aniqlash, texnologiya va diagnostika vositalarini asoslash.

Biz taklif etayotgan OTM talabalarining kommunikativ ta‘limini pedagogik boshqarishning kontseptual modeli tizimli tuzilmaga ega bo‘lib, semiotik-vaziyatli yondashuvning mazmuni bilan belgilanadi va morfologik jihatdan besh komponent bilan ifodalanadi: maqsadli, tashkiliy-ijro etuvchi, mazmuniy, texnologik, analitik-natijaviy.

Shuni aytish kerakki, OTM talabalarining kommunikativ ta‘limini boshqarishning pedagogik modelining tarkibini loyihalashda biz komponentlarning har birining mazmuni va o‘zaro ta‘siri oliy kasbiy ta‘lim

mazmuniga qo'yiladigan talablar, talabalarning kommunikativ bilim va ko'nikmalari miqdorini aniqlash bilan belgilanishini nazarda (yodda) tutdik.

Biz ishlab chiqqan modelning o'ziga xosligi shundaki, tarkibiy qismlardan birining o'zgarishi muqarrar ravishda boshqalarning va yakuniy natija pedagogik boshqaruvning butun jarayonining o'zgarishiga olib keladi. Demak, bo'lajak mutaxassis o'z ta'lim faoliyati natijasini olishdan oldin bir necha marta maqsadli, tashkiliy-ijro etuvchi, mazmunli, texnologik va tahliliy-natijaviy komponentlarning yopiq sxemasidan o'tishi va natijada maqsadga erishishning haqiqatda yuqori darajaga ko'tarilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Весна М.А. Моделирование как средство научно-педагогического познания / М.А. Весна // Педагогические исследования: гипотезы, проекты, внедрения: сб. науч. тр. - Курган, 1999. - № 3/4. -С. 3 - 12.
2. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. - М.; Л. : Наука, 1966.-301 с.
3. В. Краевский. - СПб., 2001. - 145 с. - (Избранные лекции Университета / С.-Петерб. гуманитар, ун-т профсоюзов; Вып. 17).
4. Маркова С.М. Моделирование управления педагогическим процессом в профессиональном лицее в условиях непрерывного многоуровневого образования: дис. ... канд. пед. наук / Маркова С.М. - СПб., 1997. - 193 с.
5. Методы системного педагогического исследования: учеб, пособие / под ред. Н.В. Кузьминой. - Л. : ЛГУ, 1980. - 170 с.
6. Выготский Л. С. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок / Л. С. Выготский А. Р. Лурия. Москва: Педагогика-Пресс, 1993. 224 с.

O'QUVCHILARNING BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI BAHOLASH – PEDAGOGIK-METODIK MUAMMO SIFATIDA.

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Holiqova Q.

Xalqaro innovatsion universiteti magistranti

Tayanch so'zlar: bilim, ko'nikma va malaka, ta'limiy, tarbiyaviy, baholash, diagnostik.

Ключевые слова: знания, умения и компетенции, образовательные, воспитательные, оценивающие, диагностические.

Key words: knowledge, skills and competencies, educational, upbringing, evaluative, diagnostic.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada baholashdan qanday maqsad ko'zlanganini aniqlab olish va shunga ko'ra baholashni loyihalashtirish to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье представлена информация об определении предполагаемой цели оценки и соответствующей разработке оценки.

SUMMARY:

This article provides information on defining the intended purpose of assessment and the corresponding development of assessment.

Zamonaviy ta'limning maqsadi faqat bilim berish emas, qobiliyat va fazilatlarini rivojlantirish. Darhaqiqat, kam vaqt sarflab, sifatli natijaga erishishni talab etayotgan hozirgi tezkor zamon ta'limdan faqatgina bilimli emas, balki bilimni hayotda qo'llay oladigan ijodkor, tashabbuskor, moslashuvchan avlodni tarbiyalashni taqozo etmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida bir qancha muhim vazifalarni kun tartibiga chiqarmoqda. Shuning uchun ham ta'lim turlari: maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim, professional ta'lim hamda oliy ta'lim standartlari, o'quv dasturlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik qaytadan tahliliy o'rganib chiqilib, ta'lim turlarining ona tili ta'limidan maqsadi konkretlashtirilib, aniqlashtirilib olinmoqda.

O'quv dasturlaridagi bir-birini takrorlaydigan, murakkabligi nuqtai nazaridan yosh xususiyatiga mos bo'lmagan mavzular o'zaro moslashtirilmoqda, ortiqcha

yuklamalar optimallashtirilmoqda.

Bir soʻz bilan aytganda, fanning ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib va til oʻzlashtirish qonuniyatlari asosida «Ona tili» fanidan milliy oʻquv dasturi ishlab chiqilmoqda. Shuni ham taʼkidlashimiz kerakki, Milliy oʻquv dasturini ishlab chiqish, darsliklarni yangilash, oʻqitish sifatini oshirish bilangina

koʻzlangan maqsadga erishib boʻlmaydi, chunki har qanday taʼlimning sifatini belgilaydigan, koʻrsatadigan baholash mexanizmi boʻlishi kerak.

Maʼlumki, jahon pedagogikasida “taʼlim uchburchagi” degan tushuncha mavjud, bu taʼlim jarayonining uchta asosiy komponenti hisoblanadi. Bu haqida bir qancha olim oʻz fikrini bildirgan. Jumladan, ingliz olimi Jon Orlando “oʻquv rejasi (DTS, oʻquv dasturi – Sh.A.), oʻqitish va baholash taʼlimning uchta asosiy tarkibiy qismi”, – degan.

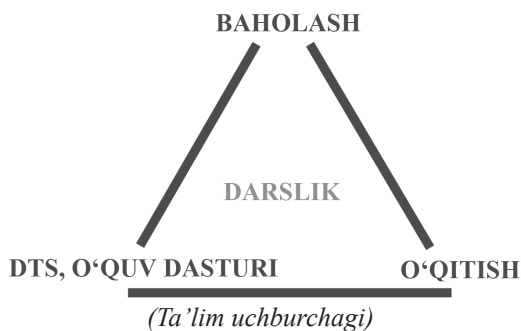
Milton Chenesa obrazli tarzda “bular (oʻquv rejasi, oʻqitish va baholash (izoh bizniki – Sh.A.) sinfxona stulining uch oyogʻi” deya taʼkidlaydi. YAʼni taʼlim jarayonini uch oyoqli kursiga oʻxshatib, birortasida xatolik yuz bersa, butun bir taʼlim qulaydi, degan fikrni ilgari suradi. Ingliz olimi Dylan Viliam taʼkidicha, “baholash – oʻqitish va taʼlim maqsadi oʻrtasidagi koʻprik”. YAʼni baholash oʻqitishning taʼlim maqsadiga mosligini oʻlchovchi, tekshiruvchi mezon ekanligini uqtiradi.

– Oʻzbek tilidagi manbalarda esa “baholash bilim, koʻnikma, malaka va kompetensiyalarning taʼlim oluvchilarda shakllanganlik darajasini tekshirish, oʻlchash jarayoni” sifatida izohlanadi. Shu bilan birga, baholash ilmiy adabiyotlarimizda umumiy qilib pedagogik nazorat deb nomlanadi. “Pedagogik nazorat – oʻquvchilarga taʼlim berish, oʻqitish va tarbiyalash natijalarini ilmiy asoslangan nazorat qilish tizimi”.

– Umuman, baholash umumiy oʻrta taʼlimda taʼlim oluvchilarning oʻqitish jarayonida Davlat taʼlim standartlari va Oʻquv dasturlarida belgilangan malaka talablarini egallash darajasini aniqlovchi, tekshiruvchi mexanizm hamda mezon va tartiblardir.

– Pedagogik nazorat taʼlim jarayonida bir qancha vazifa va funksiyani bajaradi. Ilmiy adabiyotlarda keltirilishicha, pedagogik nazorat quyidagi vazifalarga ega:

- 1) taʼlimiy vazifa;

- 2) tarbiyaviy vazifa;
- 3) baholash vazifasi;
- 4) diagnostik vazifa;
- 5) bilim olish ishtiyoqini o‘stirish vazifasi;
- 6) shaxsiyatini rivojlantirish vazifasi;

– Bulardan kelib chiqib, baholash tizimining ta’lim jarayonidagi asosiy vazifalarini quyidagicha muayyanlashtirish mumkin:

- o‘zlashtirish darajasini aniqlash;
- bilim olishga qiziqishni rag‘batlantirish;
- o‘quvchining javobidagi xatoni ko‘rsatish;
- bilim, ko‘nikma va malakaning mustahkamlab borilishini ta’minlash;
- o‘quvchining doimiy ravishda darsga tayyor holda kelishiga erishish;
- o‘quvchining bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘zaro taqqoslash;
- o‘quvchida akademik ko‘nikma – axborot bilan ishlash, axloqiy yetuklik, matematik savodxonlik kabi sifatlarni shakllantirish;

ta’lim jarayonida o‘quvchilar orasida o‘zaro do‘stona raqobat muhitini yaratish;

bilim, ko‘nikma va malaka shakllanishidagi ehtimoliy bo‘shliqlarni aniqlash va ularni bosqichma-bosqich bartaraf etish;

bilim, ko‘nikma va malaka rivojlanib borishini doimiy ravishda tahlil qilib borish;

o‘quvchining to‘laqonli bilim olishi uchun qulay pedagogik-psixologik muhitni yaratishga erishish;

o‘quvchining bilim, ko‘nikma va malakasini baholashda xolislikka erishish;

o‘quvchining ahamiyatli, amaliy bilim, ko‘nikma va malakasini baholashni ta’minlashga erishish;

o‘quvchini baholashda qulay metoddan foydalanishga erishish;

o‘quvchini bilim, ko‘nikma va malaka saviyasiga ko‘ra saralash;

o‘quvchini ta’limning keyingi bosqichiga tayyorlash;

davlat ta’lim standartida belgilangan malaka talablarning bajarilishini nazorat qilib borish.

Baholash jarayoni aniq maqsadni ko‘zlab amalga oshiriladi. Ana shu belgilangan maqsadga muvofiq baholash jarayonida tekshiriladigan domen, sub-domen, konstrukt va topshiriqlar soni va metodikasi hamda baholash mezonlari belgilab olinadi. Shuning uchun, avvalo, baholashdan qanday maqsad ko‘zlanganini aniqlab olish va shunga ko‘ra baholashni loyihalashtirish lozim. Odatda, baholash jarayonini o‘tkazishda ikki maqsad nazarda tutiladi:

1) o‘quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish;

2) o'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash.

Shuning uchun ham baholash maqsadiga muvofiq foydalaniladigan topshiriqlar mazmuni, tuzilishi va metodikasi hamda mavzular qamroviga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

O'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida amalga oshiriladigan baholash jarayonida muayyan kichik mavzular yuzasidan o'quvchilarning bilim, ko'nikma, va malaka (BKM) larini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

O'quvchilarning BKM va kompetensiyalarini tekshirish, ularni saralash maqsadida amalga oshiriladigan baholashda yirik bo'limlar yoki o'quv yili davomida egallangan BKM va kompetensiyalarini tekshirishga, ularni saralashga qaratilgan topshiriqlardan foydalaniladi.

Ma'lumki, pedagogik nazorat olinishi, maqsad va vazifasi hamda mavzular qamroviga ko'ra o'zaro farqlanadi.

Ilmiy adabiyotlarda baholash (pedagogik nazorat) kim tomonidan o'tkazilishiga ko'ra, yakuniy davlat attestatsiyasi, ichki nazorat, jamoa nazorati va tashqi nazorat kabi turlarga ajratiladi.

Shu bilan birga, har bir fan bo'yicha o'quvchilarning o'zlashtirishini baholash mavzular qamroviga ko'ra joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlariga ajratiladi.

Jahon tajribasida baholash nazariyasi mustaqil fan sifatida ajralib chiqqan, ta'lim jarayonida baholashning bir qancha turidan foydalaniladi. Xususan, pedagogik o'lchovga oid tadqiqotlarda baholashning formativ, diagnostik, dinamik, sinoptik, ipsativ, kompleks, normaga asoslangan, mezonlarga asoslangan, summativ turlari ajratilgan.

Summativ baholash o'quvchilarning muayyan fan yoki fanlar yuzasidan o'quv choraklari davomida, yoki muayyan o'quv yili davomida yoki butun umumiy o'rta ta'lim davomida o'zlashtirgan, egallagan BKM va kompetensiyalarini tekshirish, baholash jarayoni. Bunga choraklik baho uchun o'tkaziladigan sinovlar, o'quv yili davomida o'zlashtirish ko'rsatkichlarini aniqlash uchun o'tkaziladigan imtihonlar, yakuniy davlat attestatsiyasi sinovlari hamda oliy ta'limga qabul imtihonlari kiradi. Bunday sinovlarni o'tkazishdan maqsad o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini sinash, xulosalash hamda saralash, keyingi ta'lim bosqichiga o'tishi uchun tanlov vazifasini o'tash kabilar. Shuning uchun ham bunday sinovlarning ta'limga ta'siri sezilarli.

Summativ baholash maqsadidan kelib chiqib o'quvchining ta'lim olishiga turtki vazifasini o'taydi. O'quv choragi va o'quv yili oxirida o'tkaziladigan imtihonlar mazmuni va metodikasi ta'lim jarayoniga muayyan hajmda ta'sir

o'tkazsa, umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilaridan olinadigan yakuniy davlat attestatsiyasi yoki katta motivatsiya kuchiga ega oliy ta'limga kirish testlari mazmuni va metodikasi butun umumiy o'rta ta'limning maqsad va metodikasiga aylanib ketishi mumkin. Ta'lim sifatini baholash bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar hisobotlaridan ma'lumki, agar juda katta ta'sir kuchiga ega sinovlarning mazmuni va test topshiriqlari metodikasi ta'lim berishning bosh maqsadi bilan hamohang bo'lmasa, o'rta ta'limda o'qitish va summativ baholash bir-biridan uzilib qoladi. Natijada jamiyatda "imtihon uchun o'rgatish"ga mo'ljallangan muqobil ta'lim paydo bo'ladi. Bu esa jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy va huquqiy hayoti, xususan, ta'lim jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu o'rinda shuni ham ta'kidlash kerakki, Garvarddao'tkazilgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ldiki, o'quvchi va talabani majburiy standartlashtirilgan testlardan o'tish uchun tayyorlash ularni o'qitishning bosh maqsadiga aylanib qoladi.

Umuman, baholash jarayonini pedagogik-metodik muammo sifatida o'rganib, uning ta'lim sifatiga salbiy ta'sirini cheklab, ijobiy ta'sirini oshirish shart. Buning uchun amalga oshiriladigan baholash maqsadini aniqlab olish, fanning o'qitilish maqsadini o'rganish, pedagogik o'lchovlarning nazariy va metodik asoslariga tayanib, topshiriqlarni tuzish metodikasini takomillashtirish, topshiriqlarni aprotatsiyadan o'tkazib, qayta tahrirlash, etalon variantni shakllantirish, baholashda foydalaniladigan topshiriqlarni etalon bilan qiyoslash lozim, so'ngra amalda qo'llash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. - Toshkent, 2022
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi yangi tahrirdagi Qonuni 2,3,4 moddalar. // www.ziynet.uz.
3. Xasanboev J va boshq. Pedagogika fanidan izohli lug'at. -T.: "Fan va texnologiya". 2009. 70-bet.
4. Jabbrova O., Umarova Z. Boshlang'ich ta'lim diagnostikasi. - Toshkent, 2023. March, 2023

INNOVATSION VA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIMDAGI TEKNOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLAR

Muhiddinova S.

Qarshi davlat universiteti Pedagogika fakulteti 2-kurs talabasi

Tayanch so'zlar: innovatsion ta'lim, integratsiyalashgan ta'lim, raqamli texnologiyalar, texnologik infratuzilma, onlayn ta'lim, o'qituvchilarning texnologik savodxonligi, interaktiv ta'lim resurslari.

Ключевые слова: инновационное образование, интегрированное образование, цифровые технологии, технологическая инфраструктура, онлайн-образование, технологическая грамотность педагогов, интерактивные образовательные ресурсы.

Key words: innovative education, integrated education, digital technologies, technological infrastructure, online education, technological literacy of teachers, interactive educational resources.

РЕЗЮМЕ:

Ma'lumki, zamonaviy ta'lim tizimi texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga yordam berishi mumkin, ammo ularning to'liq joriy etilmaganligi muhim muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada texnologik infratuzilmaning yetishmovchiligi, o'qituvchilarning texnologik bilimlarining pastligi, raqamli ta'lim resurslarining kamligi va texnologiyalarning noto'g'ri qo'llanilishi kabi muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, bu muammolarni hal qilish bo'yicha samarali yechimlar, jumladan, infratuzilmani yaxshilash, o'qituvchilarning texnologik savodxonligini oshirish, mahalliy raqamli ta'lim resurslarini yaratish va texnologiyalardan samarali foydalanish bo'yicha tartiblarni joriy etish taklif etiladi. Ushbu tadbirlar amalga oshirilsa, innovatsion va integratsiyalashgan ta'lim tizimi yanada rivojlanadi.

РЕЗЮМЕ:

Известно, что современная система образования немыслима без технологий. Цифровые технологии могут помочь сделать образовательный процесс более эффективным, однако их неполное внедрение представляет собой существенную проблему. В статье анализируются такие проблемы, как неадекватная технологическая инфраструктура, низкий уровень технологической грамотности учителей, нехватка цифровых образовательных ресурсов и ненадлежащее использование технологий. В нем также предлагаются эффективные решения для решения этих проблем, включая улучшение инфраструктуры, повышение технологической грамотности учителей, создание местных цифровых образовательных ресурсов и внедрение процедур для эффективного использования технологий. Реализация этих мер позволит получить дальнейшее развитие инновационной и интегрированной системы образования.

SUMMARY:

It is known that the modern education system is unthinkable without technology. Digital technologies can help make the educational process more effective, but their incomplete implementation is a

significant problem. The article analyzes such problems as inadequate technological infrastructure, low level of technological literacy of teachers, lack of digital educational resources and inappropriate use of technology. It also proposes effective solutions to address these problems, including improving infrastructure, increasing technological literacy of teachers, creating local digital educational resources and introducing procedures for the effective use of technology. The implementation of these measures will allow for the further development of an innovative and integrated education system.

Kirish. Bugungi kunda ushbu tamoyil asosida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion va integratsiyalashgan yondashuvlarni tatbiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'qitish usullarini takomillashtirish va o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Biroq, bu yo'nalishda hali ham hal etilishi lozim bo'lgan muammolar mavjud. Jumladan, texnologik infratuzilmaning yetishmovchiligi, o'qituvchilarning texnologik bilimlarining pastligi, mahalliy raqamli ta'lim resurslarining kamligi va texnologiyalarning noto'g'ri qo'llanilishi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ushbu maqolada innovatsion va integratsiyalashgan ta'lim tizimida yuzaga kelayotgan texnologik muammolar va ularning samarali yechimlarini batafsil tahlil qilinishga harakat qildik.

Innovatsion va integratsiyalashgan ta'lim jarayonida duch kelinayotgan asosiy muammolardan biri – texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi. Bu muammo ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalarni to'liq joriy etish va ulardan samarali foydalanishga to'sqinlik qiladi.

Muammoning kelib chiqish sabablari quyidagilar:

1. Moliya va resurs yetishmovchiligi. O'zbekistonning barcha hududlarida ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash uchun katta mablag' talab etiladi. Qishloq joylarida internet sifati pastligi, kompyuter va planshetlar yetishmovchiligi ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2. O'qituvchilarning texnologik savodxonligi pastligi. Ko'plab o'qituvchilar zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega emas. Interaktiv ta'lim vositalaridan foydalanish, onlayn platformalar orqali dars berish yoki sun'iy intellektdan foydalanish kabi zamonaviy metodlar hanzugacha barcha o'qituvchilar tomonidan to'liq o'zlashtirilmagan.

3. Mahalliy raqamli ta'lim resurslarining kamligi. O'zbek tilida interaktiv darsliklar, elektron o'quv materiallari va raqamli platformalar yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ko'plab ta'lim resurslari xorijiy tillarda bo'lib, bu o'quvchilarning ulardan foydalanish imkoniyatini cheklaydi.

4. Texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilishdagi tizimli muammolar. Raqamli ta'limni rivojlantirish bo'yicha turli loyihalar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ularning ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilinishi sust kechmoqda. Yangi

texnologiyalar joriy etilayotgan bo'lsa-da, ularni qanday ishlatish kerakligi bo'yicha aniq yo'riqnomalar va metodik qo'llanmalar yetishmaydi.

5. Texnik muammolar va qo'llab-quvvatlovchi xizmatlarning yo'qligi. Ko'plab maktablarda kompyuterlar va boshqa texnik vositalar mavjud bo'lsa ham, ularning ishlashini ta'minlash uchun texnik mutaxassislar yetishmaydi. Bu esa ta'lim jarayonida uzilishlarga olib keladi.

Ushbu sabablar natijasida texnologiyalarni ta'lim jarayoniga to'liq va samarali joriy etish qiyinlashib, o'quv jarayoni innovatsion yondashuvlardan foydalana olmayapti.

Muammoni qanday yechish mumkin?

Innovatsion va integratsiyalashgan ta'lim tizimidagi texnologik muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Quyida muammoning samarali yechimlari keng yoritiladi.

1. Moliya va resurs yetishmovchiligini bartaraf etish:

Davlat investitsiyalari va xalqaro grantlarni jalb qilish – Ta'lim sohasiga ko'proq mablag' ajratish va xalqaro tashkilotlar (UNESCO, UNICEF, Jahon banki) bilan hamkorlikda loyihalar ishlab chiqish lozim.

Xususi sektor ishtirokini oshirish – IT kompaniyalari, banklar va tadbirkorlar bilan hamkorlikda ta'lim muassasalarini texnik vositalar bilan ta'minlash loyihalarini yo'lga qo'yish mumkin.

Maktablarga maxsus texnologik fond yaratish – Maktablar va universitetlar o'z byudjetidan texnologik jihozlarni modernizatsiya qilish uchun ajratma kiritishi kerak.

2. O'qituvchilarning texnologik savodxonligini oshirish.

Majburiy malaka oshirish kurslari – Har bir o'qituvchi zamonaviy texnologiyalarni o'z faniga integratsiya qilish bo'yicha malaka oshirish kurslaridan o'tishi shart.

Tajriba almashish dasturlari – Raqamli ta'lim rivojlangan davlatlarning tajribasini o'rganish uchun o'qituvchilarni xalqaro konferensiya va treninglarga yuborish kerak.

Onlayn ta'lim resurslari – O'qituvchilarga zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni o'rgatuvchi bepul onlayn kurslar va vebinarlar tashkil etish.

3. Mahalliy raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqish.

O'zbek tilidagi interaktiv darsliklar va elektron resurslarni ko'paytirish – Mahalliy ekspertlar va IT-mutaxassislar bilan hamkorlikda innovatsion ta'lim platformalarini ishlab chiqish kerak.

Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar yaratish – Fizika, kimyo, biologiya kabi fanlar uchun raqamli laboratoriyalarni yaratish o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Milliy onlayn ta'lim platformasini rivojlantirish – O'zbekistonning DIKSHA yoki Coursera kabi o'zining milliy ta'lim platformasi bo'lishi kerak.

4. Texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish bo'yicha tizimli yondashuv.

Maktab va universitetlar uchun texnologik strategiya ishlab chiqish – har bir ta'lim muassasasi o'zining texnologik rivojlanish strategiyasiga ega bo'lishi lozim.

Innovatsion dars metodlarini joriy etish – Gibrid ta'lim modeli, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) dasturlari va sun'iy intellekt asosidagi ta'lim metodikalarini keng joriy qilish.

O'quv dasturlarini moslashtirish – Darsliklar va o'quv rejalariga raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish bo'yicha alohida mavzular kiritish.

5. Texnik qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish.

Maktablarda texnik mutaxassislar shtatini yaratish – har bir maktab va universitetda texnologiyalarni nazorat qiladigan mutaxassis bo'lishi kerak.

Markazlashgan texnik yordam xizmati – Ta'lim muassasalari uchun yagona texnik yordam xizmati tashkil etish, bu orqali har qanday texnik muammolar tezkorlik bilan hal qilinadi.

Texnologik jihozlarni yangilash tizimini yo'lga qo'yish – eski texnologiyalarni yangi avlod qurilmalariga bosqichma-bosqich almashtirish rejasini ishlab chiqish. Agar bu chora-tadbirlar tizimli amalga oshirilsa, ta'lim jarayonida texnologik imkoniyatlardan to'liq foydalanish va innovatsion ta'lim tizimini rivojlantirish mumkin bo'ladi.

Xulosa shuki, ta'lim texnologiyalarining rivoji nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi, balki ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini, ijodiy yondashuvini va analitik tafakkurini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Texnologik infratuzilma to'liq yo'lga qo'yilsa, o'qituvchilar zamonaviy usullarni o'zlashtirsa va mahalliy o'quv resurslari takomillashtirilsa, kelajakda O'zbekiston ta'lim tizimi jahon standartlariga mos ravishda rivojlanib boradi. Zero, innovatsion ta'lim muhitini yaratish orqali biz nafaqat zamonaviy bilimga ega yosh avlodni tarbiyalaymiz, balki ularning xalqaro raqobatbardosh bo'lishiga ham zamin yaratamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Qodirov U., Yo'ldoshev A. "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari". Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2019.
3. Abdullayev H., Rahmonov N. "Innovatsion ta'lim va pedagogik texnologiyalar". Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Rasulov Sh. "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim tizimi". Samarqand: Zarafshon, 2020.

BIOTEKNOLOGIYANING RIVOJLANISHIDA INNOVATSION VA INTEGRATSION JARAYONLAR UZVIYLIGI

Jovlijev B.X.

Osiyo texnologiyalar universiteti katta oqituvchisi

Tayanch soʻzlar: biotexnologiya, innovatsiya, integratsiya, ilgʻor texnologiyalar, biomateriallar, genetik muhandislik, fermentatsiya, bioinformatika.

Ключевые слова: биотехнология, инновация, интеграция, передовые технологии, биоматериалы, геномная инженерия, ферментация, биоинформатика.

Key words: biotechnology, innovation, integration, advanced technologies, biomaterials, genetic engineering, fermentation, bioinformatics.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada biotexnologiyaning rivojlanishida innovatsion va integratsion jarayonlarning uzviyligi, bir-birini toʻldirishi va kuchaytirishi, bu jarayonlarning oʻzaro taʼsiri, biotexnologiya sohasining jadal rivojlanish omillari haqida maʼlumotlar berilgan. Shuningdek, yangi kashfiyotlar va ilgʻor texnologiyalar bogʻliqligi, yangi texnologiyalar asosida yangi turdagi dori-darmonlar, diagnostika vositalari, oziq-ovqat mahsulotlari, biomateriallar va shu kabilarni yaratish, genetik muhandislik, fermentatsiya, bioinformatika va boshqa texnologiyalar, tibbiyot, qishloq xoʻjaligi, oziq-ovqat sanoati, farmatsevtika, ekologiya va boshqa sohalar bilan integratsiyalash murakkab muammolarni hal qilish imkonini berishi yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлена информация о преемственности, взаимодополняемости и усилении инновационных и интеграционных процессов в развитии биотехнологий, взаимодействии этих процессов, а также факторах, способствующих быстрому развитию сектора биотехнологий. Также было подчеркнуто, что связь новых открытий с передовыми технологиями, создание на основе новых технологий новых видов лекарственных средств, диагностических средств, продуктов питания, биоматериалов и т.д., интеграция геномной инженерии, ферментации, биоинформатики и других технологий, медицины, сельского хозяйства, пищевой промышленности, фармацевтики, экологии и других направлений позволяют решать сложные задачи.

SUMMARY:

This article provides information on the continuity, complementarity and reinforcement of innovative and integrative processes in the development of biotechnology, the interaction of these processes, the factors of rapid development of the biotechnology sector. It also highlights the connection between new discoveries and advanced technologies, the creation of new types of medicines, diagnostic tools, food products, biomaterials, etc. based on new technologies, the integration of genetic engineering, fermentation, bioinformatics and other technologies, medicine,

agriculture, food industry, pharmaceuticals, ecology and other areas that allow solving complex problems.

Kirish. Biotexnologiyaning rivojlanishida innovatsion va integratsion jarayonlar uzviy bog‘liq bo‘lib, bir-birini to‘ldiradi va kuchaytiradi. Bu jarayonlarning o‘zaro ta’siri biotexnologiya sohasining jadal rivojlanishiga, yangi kashfiyotlar va ilg‘or texnologiyalar paydo bo‘lishiga olib keladi.

Innovatsion jarayonlar biotexnologiyada yangi g‘oyalar, usullar, texnologiyalar va mahsulotlarni yaratish va joriy etish bilan bog‘liq. Bu jarayonlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Biotexnologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar yangi kashfiyotlar, tushunchalar va texnologiyalarni yaratishga qaratilgan.

Ilmiy tadqiqotlar natijasida olingan g‘oyalar va tushunchalar asosida yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va takomillashtirish.

Yangi texnologiyalar asosida yangi turdagi dori-darmonlar, diagnostika vositalari, oziq-ovqat mahsulotlari, biomateriallar va shu kabilarni yaratish.

Integratsion jarayonlar biotexnologiyada turli sohalar, fanlar va texnologiyalarni birlashtirish, o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish bilan bog‘liq. Bu jarayonlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Biotexnologiya sohasida biologiya, kimyo, genetika, molekulyar biologiya, informatika va boshqa fanlarni birlashtirish.

Biotexnologiyada genetik muhandislik, fermentatsiya, hujayra muhandisligi, bioinformatika va boshqa texnologiyalarni birlashtirish.

Biotexnologiyani tibbiyot, qishloq xo‘jaligi, oziq-ovqat sanoati, farmatsevtika, ekologiya va boshqa sohalar bilan integratsiyalash. [1: 131]

Innovatsiya va integratsiya jarayonlarining uzviyligi biotexnologiyaning rivojlanishida quyidagi muhim omillarni ta’minlaydi:

Yangi kashfiyotlar va texnologiyalarni tezroq joriy etish: Innovatsion va integratsion jarayonlarning o‘zaro hamkorligi yangi kashfiyotlar va texnologiyalarni tezroq joriy etish imkonini beradi.

Murakkab muammolarni hal qilish: Integratsiya turli sohalar va fanlarning bilim va texnologiyalarini birlashtirib, murakkab muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Raqobatbardoshlikni oshirish: Innovatsiya va integratsiya jarayonlar biotexnologiya sohasining raqobatbardoshligini oshiradi va global miqyosda raqobat qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, biotexnologiyaning rivojlanishida innovatsiya va integratsiya jarayonlari uzviy bog‘liq bo‘lib, bir-birini to‘ldiradi va kuchaytiradi. Bu jarayonlarning o‘zaro ta’siri biotexnologiya sohasining jadal rivojlanishiga, yangi kashfiyotlar va ilg‘or texnologiyalar paydo bo‘lishiga olib keladi. [1: 132]

Mustaqillikdan so'ng O'zbekistonda biotexnologiya sohasida erishilgan asosiy yutuqlar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

Biotexnologiya sohasiga ixtisoslashgan bir qator ilmiy-tadqiqot markazlari va institutlari tashkil etildi. Masalan, Biotexnologiya va biokimyo instituti, Genetika va o'simliklarni seleksiya qilish instituti, Mikrobiologiya instituti va boshqalar.

O'zbekistonda gen muhandisligi, biotexnologik usullar yordamida yangi dori-darmonlar va diagnostika vositalarini ishlab chiqarish, o'simliklarni seleksiya qilish, hayvonchilikni takomillashtirish, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va boshqa sohalarda innovatsion texnologiyalar joriy etildi.

O'zbekiston biotexnologiya sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratdi. Xalqaro tashkilotlar va xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda bir qator loyihalar amalga oshirildi. [2: 177]

Biotexnologiya sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun O'zbekistonda bir qator universitetlar va oliy o'quv yurtlarida tegishli mutaxassisliklar ochildi.

Rivojlanish yo'nalishlari:

Gen muhandisligi va biotexnologiya sohasini yanada rivojlantirish, yangi dori-darmonlar, diagnostika vositalari va o'simliklarni yaratish.

Biotexnologiya yordamida qishloq xo'jaligini rivojlantirish, o'simliklarning hosildorligini oshirish, zararkunandalar va kasalliklarga chidamli navlarni yaratish.

Biotexnologiya yordamida chorva mollarining unumdorligini oshirish, ularning kasalliklarga chidamli zotlarini yaratish.

Biotexnologiya yordamida atrof-muhitni muhofaza qilish, ifloslanishni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ishlab chiqarish. [2: 178]

Qiyinchiliklar:

Biotexnologiya sohasi juda ko'p moliyaviy resurslarni talab qiladi.

Biotexnologiya sohasida yuqori malakali mutaxassislar yetishmasligi muammosi mavjud.

Biotexnologiya sohasini rivojlantirish uchun zamonaviy infratuzilma zarur.

Kelajak istiqbollari:

O'zbekiston biotexnologiya sohasini rivojlantirishga e'tibor qaratishda davom etmoqda. Kelajakda biotexnologiya sohasi O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismiga aylanishi mumkin. [3: 580]

O'zbekistonda biotexnologiya sohasiga ixtisoslashgan bir qancha ilmiy-tadqiqot markazlari va institutlar mavjud. Ularning ba'zilari quyidagilar:

1. Biotexnologiya va biokimyo instituti:

Ushbu institut O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tarkibiga kiradi va biotexnologiya sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlarni olib boradi.

Institutning asosiy faoliyat yo'nalishlari:

Gen muhandisligi va biotexnologiya

Mikrobiologiya va fermentatsiya

Biokimyo va molekulyar biologiya

Biotexnologiya mahsulotlarini ishlab chiqarish

Institut O'zbekistonda biotexnologiya sohasidagi yetakchi ilmiy markaz hisoblanadi.

2. *Genetika va o'simliklarni seleksiya qilish instituti:*

Ushbu institut O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tarkibiga kiradi va o'simliklarni seleksiya qilish, genetika va biotexnologiya sohalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Institutning asosiy faoliyat yo'nalishlari:

O'simliklarni seleksiya qilish va genetika

Biotexnologiya usullarini qo'llash orqali o'simliklarning hosildorligini oshirish

Zararkunandalar va kasalliklarga chidamli o'simlik navlarini yaratish

Institut O'zbekistonda o'simlikchilikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

3. *Mikrobiologiya instituti:*

Ushbu institut O'zbekiston Fanlar Akademiyasi tarkibiga kiradi va mikrobiologiya, biotexnologiya va ekologik muammolarni o'rganishga qaratilgan.

Institutning asosiy faoliyat yo'nalishlari:

Mikroorganizmlarni o'rganish va ularni biotexnologiyada qo'llash

Mikrobiologik preparatlarni ishlab chiqarish

Atrof-muhitni muhofaza qilishda mikrobiologik usullardan foydalanish

Institut O'zbekistonda mikrobiologiya va ekologik muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

4. *Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Biotexnologiya kafedrası:*

Ushbu kafedra Toshkent Tibbiyot Akademiyasi tarkibiga kiradi va tibbiyot sohasida biotexnologiya usullarini qo'llashga qaratilgan.

Kafedraning asosiy faoliyat yo'nalishlari:

Tibbiy biotexnologiya

Gen terapiyasi

Dori-darmonlarni ishlab chiqarish

Biomateriallarni yaratish

Kafedra O'zbekistonda tibbiyot sohasida biotexnologiya usullarini qo'llashda muhim rol o'ynaydi.

5. *O'zbekiston Milliy universiteti Biotexnologiya kafedrası:*

Ushbu kafedra O'zbekiston Milliy universiteti tarkibiga kiradi va biotexnologiya sohasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni olib boradi.

Kafedraning asosiy faoliyat yo'nalishlari:

Gen muhandisligi va biotexnologiya:

Mikrobiologiya va fermentatsiya:

Biokimyo va molekulyar biologiya:

Biotexnologiya mahsulotlarini ishlab chiqarish:

Kafedra O'zbekistonda biotexnologiya sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashda yetakchi hisoblanadi.

Bu O'zbekistonda biotexnologiya sohasiga ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot markazlari va institutlarining bir nechtasi. Ularning faoliyati O'zbekistonda biotexnologiya sohasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. [3: 582]

Tahlil va natijalar. O'zbekiston mustaqillik yillarida biotexnologiya fani sezilarli darajada rivojlandi. Bu rivojlanish quyidagi omillar bilan bog'liq:

Ilmiy-tadqiqotlarning kengayishi: Mustaqillikdan so'ng biotexnologiya sohasiga ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot institutlari va markazlari tashkil etildi. Bu institutlar gen muhandisligi, biotexnologik usullar yordamida yangi dori-darmonlar va diagnostika vositalarini ishlab chiqarish, o'simliklarni seleksiya qilish, hayvonchilikni takomillashtirish, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va boshqa sohalarda tadqiqotlar olib borishadi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: O'zbekistonda gen muhandisligi, biotexnologik usullar yordamida yangi dori-darmonlar va diagnostika vositalarini ishlab chiqarish, o'simliklarni seleksiya qilish, hayvonchilikni takomillashtirish, qishloq xo'jaligini rivojlantirish va boshqa sohalarda innovatsion texnologiyalar joriy etildi.

Xalqaro hamkorlikning kuchayishi: O'zbekiston biotexnologiya sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratdi. Xalqaro tashkilotlar va xorijiy mamlakatlar bilan hamkorlikda bir qator loyihalar amalga oshirildi. Bu hamkorliklar ilmiy almashinuvni, texnologiya transferini va investitsiyalarni jalb qilishni ta'minladi.

Ta'limning rivojlanishi: Biotexnologiya sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun O'zbekistonda bir qator universitetlar va oliy o'quv yurtlarida tegishli mutaxassisliklar ochildi. Bu biotexnologiya sohasini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan mutaxassislar bazasini shakllantirishga yordam berdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. B.X.Jovliyev. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini oshirishda biotexnologiyaning ahamiyati. "Ilm sarchashmalari" Ilmiy-nazariy, metodik jurnali, 2024 yil 10-son. 130-133b.
2. B.X.Jovliyev, Sh.B.Jovliyev. Biotexnologiyaning tarixi va uning hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini oshirishdagi o'rni. QITU "Yangi O'zbekiston sharoitida tarix va ijtimoiy fanlarning dolzarb masalalari, rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. 2024-yil, 17-18-may. Respublika ilmiy - amaliy anjumani to'plami. 177-180 b.
3. B.X.Jovliyev, Sh.B.Jovliyev. Oziq-ovqat biosanoatining tarixi, buguni va kelajagi. "Globallashuv davrida filologiya fanlarini o'qitishning dolzarb muammolari" mavzusida Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman 2024 yil 15-16 noyabr. Xalqaro ilmiy anjuman to'plami. 580-583 b.

O'QUVCHILARNING MADANIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Yuldashev S.N.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Choriyeva M.R.

Shahrisabz davlat pedagogika institute magistranti

Tayanch soʻzlar: kompetentlik, oʻquvchilarning madaniy kompetentligini shakllantirish, ona tili darslarida madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish, kompetensiya, madaniy kompetentlik, mutaxassisning madaniy kompetentligi, oʻqituvchining madaniy kompetentligi

Ключевые слова: компетентность, формирование культурной компетентности учащихся, развитие культурной компетентности на занятиях родным языком, компетентность, культурная компетентность, культурная компетентность специалиста, культурная компетентность учителя.

Key words: competence, formation of cultural competence of students, development of cultural competence in native language classes, competence, cultural competence, cultural competence of a specialist, cultural competence of a teacher.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada kompetentlik, oʻquvchilarning madaniy kompetentligini shakllantirish, ona tili darslarida madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish yuzasidan fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается компетентность, формирование культурологической компетентности учащихся, развитие культуроведческих компетенций на уроках родного языка.

SUMMARY:

The article examines competence, the formation of cultural competence of students, the development of cultural competence in native language lessons.

Bugungi kunda fan-texnika sohasida oʻsib borayotgan ijtimoiy va ilmiy-texnikaviy rivojlanish oliy taʼlim muassasalarida oʻquvchilarni tayyorlashning barcha tarmoqlarida taʼlim tizimining va tarkibining oʻzgarishlarini belgilab beradi. Buning natijasida yangi davlat taʼlim standartlari kiritiladi, mutaxassisga boʻlgan talab ortadi. Shuning uchun bugungi jamiyat mutaxassisning nafaqat taʼlim oluvchilarga kerakli darajada bilim bera olishini, balki ijodiy faoliyatni namoyon qilishga tayyorligini koʻrishni istaydi.

Tadqiqot ishimizning maqsad va vazifalari, obyekti, predmeti asosida «kompetentlik» va «kompetensiya», «madaniy kompetentlik», «mutaxassisning madaniy kompetentligi», «o'qituvchining madaniy kompetentligi», «boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qituvchisi madaniy kompetentligi» kabi tushunchalarning mazmuni tahlilini ko'rib chiqamiz.

Pedagogika, ona tili fanlarini o'qitish metodikasiga oid adabiyotlarda «kompetentlik» tushunchasiga berilgan ta'riflarga qisqacha to'xtalib o'tamiz. Pedagogikaga oid lug'atda «kompetentlik» tushunchasiga quyidagicha izoh beriladi, ya'ni bu «ma'lum bir faoliyat sohasida tayyor bo'lishlik, to'g'ri va natijaviy qarorlarga erishish uchun bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lish» darajasi [7. 74].

Kompetentlik – «shaxsning zaruriy bilim va xislatlari bo'lib, bu jihat bilimlar, ilmiy yoki amaliy faoliyatning tegishli sohasidagi muammolarga professional yondashuvni hamda ularni samarali hal qilish imkonini beradi» [6. 23].

Madaniy kompetentlik (lot. rrofession – rasmiy belgilangan faoliyat – profiteor so'zidan – o'z ishi deb e'lon qilmoq; lot. sompete – erishmoq, mos kelmoq, muvofiq tushmoq) xodimning madaniy va shaxsiy xislatlari majmuasi bo'lib, ushbu turdagi faoliyatni amalga oshirish uchun yetarli darajada bo'lgan bilim, qobiliyat, malakasi [5.61].

Madaniy kompetentlik – bu “shunchaki pedagogik bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lish emas, balki didaktik metodlar va ish usullarini, pedagogik munosabat ko'nikmasini mohirona qo'llay olishdir” [6. 36].

D.A.Ivanov «kompetentlik tushunchasi ostida shaxsning muhim topshiriqlarni, shuningdek, ushbu jamiyat uchun muammolarni hal etishda, uning samarali harakatlarini baholash natijasida unga berilgan tavsifni anglatadi. Bilim, ko'nikma va qobiliyat, motivlar, qadriyat va e'tiqodlar kompetentlikning bo'lishi mumkin bo'lgan tarkibiy qismlari sifatida qaraydi, biroq ular o'z-o'zidan insonni kompetentli qilib qo'ymaydi», – deb izohlaydi [8. 101].

M.D.Ilyazova kompetentlikni oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining madaniy-shaxsiy xislatlarini xarakterlovchi va amaliyotda qo'llanilgan qobiliyat sifatida madaniy faoliyat sifatini aniqlab beruvchi jihat sifatida qaraydi [5. 35].

G.K.Selevko “kompetensiya” so'zi asosida – bitiruvchining belgilangan maqsadlarga yetisha olish qobiliyatini tushunadi [8. 78].

V.I.Baydenko fikricha, “kompetensiya” – bu “mehnat bozori talablariga muvofiq holda istalgan faoliyatni yuqori madaniy professionallik darajasida samarali amalga oshirishdir” [3. 45].

N.A.Dolgix madaniy kompetentlikni “shaxsiy xislatlar yig'indisi bo'lib, uning asosini o'qituvchining o'z vazifasini, ya'ni o'quv-tarbiyaviy jarayonni

shunday tashkil qilish kerakligi, bunda ta'lim oluvchining o'zi jahon adabiy-badiiy madaniyatiga o'zi erisha olishi lozim bo'lgan darajadagi qobiliyati va tayyorgarligi" sifatida izohlaydi [6. 11].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining madaniy kompetentligi deganda, S.I.Mokrousov "badiiy va pedagogik ijod jarayonida o'z ustida ishlash, mustaqil ta'lim olish uchun ruhlantirishga yo'naltirilgan o'qituvchining badiiy va pedagogik faoliyatga tayyorligi"ni tushunadi [6. 59].

E.F.Zeyer boshlang'ich sinf o'quvchilarining madaniy kompetentligi deb, "boshlang'ich sinfsohasida bilimlar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasida kompetensiyaga" ega bo'lishlik deb qaraydi [5. 40].

S.N.Doroshenko boshlang'ich sinf o'quvchilarining madaniy kompetentligini "shaxsning integrativ xislatlari" deb atab, "bu xislat kasbning o'ziga xos jihatini ochib beruvchi va boshlang'ich sinf to'g'risidagi tasavvurlarni kengaytirishga xizmat qiluvchi o'z ijodiy mahsulini yaratishda nostandart qarorlarni qabul qila olish qobiliyatining rivojlanishi asosida badiiy pedagogik faoliyatni yuritishga tayyorgarligini ko'rsatadi" deb talqin qiladi.

San'at o'qituvchilarida madaniy kompetentlikning borligini ko'rsatuvchi asosiy ko'rsatkich madaniy kompetensiyadir. boshlang'ich sinf o'quvchilari madaniy kompetentligining tarkibida quyidagi yetakchi madaniy kompetensiyalar borligini aniqladik: pedagogik, loyihaviy, ilmiy-tadqiqot, tasviriy, refleksiv. san'at o'qituvchilarining madaniy kompetensiyasi maktab o'quvchilarini boshlang'ich sinfva badiiy ta'limga o'qitish sohasida pedagogik vazifa va topshiriqlarni hal qila olish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari madaniy kompetensiyasi tasavvurdagi badiiy obrazlarni yuzaga (qog'oz, yog'och doska, monitor ekrani va boshqalar) tushirish qonun-qoidalarini, tasviriy san'atning turli yo'nalishlarida (rasm, manzara, kompozitsiya, kompyuter grafikasi, haykaltaroshlik, keramika va boshq.) qo'llaniladigan real va virtual makonda (sinf interyeri, ko'rgazmalar zali va boshq.) tushunishni; tasviriy san'atning uslub, shakl va janr talablarini inobatga olgan holda, turli tasviriy vositalarni (kistochka, bo'yoqlar, yog'och, loy, qog'oz, virtual dasturlar va boshq.) qo'llab, estetik ahamiyatga ega bo'lgan mahsulotlarni yaratishni ta'minlaydi [4. 66].

Dastlab ta'lim muassasalarida boshlang'ich ta'lim yo'nalishida o'qitiladigan umummadaniy va ona tili fanlarini o'qitishni takomillashtirish, samaradorligini oshirishda pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga doir adabiyotlar, dissertatsiyalar, monografiyalar tahlil qilinib, zarur xulosalar qilindi.

Madaniy kompetensiya (madaniy qobiliyat) – bu shaxsning turli madaniyatlar va etnik guruhlar bilan samarali va hurmatli tarzda muloqot qilish qobiliyatidir. Bu qobiliyat, odatda, o'zaro farqlarga hurmat ko'rsatishni, boshqalarni tushunishni, ularga moslashishni va turli madaniy kontekstlarda samarali muloqot qilishni o'z ichiga oladi. Madaniy kompetensiya globalizatsiya, ko'p madaniy jamiyatlar va xalqaro aloqalarning kengayishi davrida juda muhim ahamiyatga ega.

Madaniy kompetensiya quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. **Madaniy sezgirlik:** Bu o'z madaniyatining va boshqalar madaniyatining farqlarini anglash va hurmat qilish qobiliyatidir. Bu, masalan, turli madaniy an'analar, urf-odatlar, qadriyatlar va xulq-atvorlarni tushunishni o'z ichiga oladi.

2. **Madaniy bilim:** Turli madaniyatlar, tillar, tarix va an'analarning o'ziga xos jihatlari haqida bilimga ega bo'lish. Bu bilimlar shaxsga boshqa madaniyatdagi odamlar bilan yaxshiroq muloqot qilish imkonini beradi.

3. **Madaniy moslashuvchanlik:** Madaniy kompetensiyaning muhim qismi, shaxsning o'z xatti-harakatlarini va qarashlarini turli madaniyatlarga moslashtirishga tayyorligi, yangi madaniyatdagi qoidalar va an'analarga moslashishdir.

4. **Empatiya:** Boshqa madaniyatdagi odamlarning nuqtai nazarini tushunishga va ularning tajribalarini his qilishga qodir bo'lish. Bu, madaniy farqlarni tan olish va boshqalar bilan hurmatli tarzda muloqot qilish uchun zarurdir.

5. **Kompleks vaziyatlarni hal qilish qobiliyati:** Madaniy kompetensiya, turli madaniyatlar va qoidalar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni hal qilish, hamda o'zaro samarali ishlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi.

Madaniy kompetensiyaning rivojlanishi, odamlarni turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda samarali muloqot qilishga, hamda ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Bu ko'nikma nafaqat xalqaro aloqalar uchun, balki o'z ichiga ko'p millatli jamiyatlarda yoki turli ijtimoiy guruhlar bilan ishlashda ham juda muhimdir. Madaniy kompetensiya, shuningdek, ta'lim, biznes, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarda ham samarali ishlash uchun zarurdir. Ona tili darslarida madaniy kompetensiyalar deganda, o'quvchilarning o'z ona tili va boshqa madaniyatlar bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishni tushunish mumkin. Bu, o'quvchilarga nafaqat tilni o'rgatish, balki madaniyat, tarix, urf-odatlar, qadriyatlar va adabiyot kabi madaniy jihatlarni tushunish va hurmat qilishni o'rgatishni ham o'z ichiga oladi.

Ona tili darslarida madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. **Madaniy merosni o'rganish:** O'quvchilarni ona tili orqali o'z xalqining adabiy merosi, tarixiy va madaniy qadriyatlari bilan tanishtirish. Bu, o'z xalqining tilini, she'riyatini, folklorini, o'ziga xos an'analari va urf-odatlarini o'rganishni anglatadi.

2. **O'z madaniyatiga hurmat:** O'quvchilarga o'z madaniyatini hurmat qilishni o'rgatish. Bu, ularni o'z tilining go'zalligini anglashga, adabiyotini o'qishga va tilni o'zaro muloqotda samarali ishlatishga undaydi.

3. **Turli madaniyatlarni tushunish:** O'quvchilarga boshqa millatlar va madaniyatlar haqida bilim berish. Bu, boshqa xalqlarning adabiyotini, tillarini, urf-odatlarini o'rganish va ularga nisbatan hurmat ko'rsatish qobiliyatini rivojlantirishni anglatadi.

4. **Empatiya va madaniy sezgirlik:** Ona tili darslari orqali o'quvchilarni boshqalar bilan muloqotda madaniy sezgirlikni va empatiyani rivojlantirishga undash. Bu, o'zga madaniyatdagi odamlarning fikrini tushunish, ularning nuqtai nazarini hurmat qilish va muloqotda adabiyotdan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

5. **Kompleks madaniy vaziyatlarni tushunish:** Ona tili darslarida o'quvchilarga madaniy farqlarni va ularni e'tiborga olib, ijtimoiy va madaniy muammolarni hal qilishni o'rgatish. Bu, o'zaro madaniy almashish va hurmatli muloqotda bo'lishni anglatadi.

6. **Til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish:** Ona tili darslari orqali o'quvchilarni tilning madaniyatdagi o'rni va ahamiyatini tushunishga o'rgatish. Til nafaqat aloqa vositasi, balki madaniyatning o'ziga xos belgisi va vositasi ekanligini anglatadi.

Shu tarzda, ona tili darslari madaniy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular o'quvchilarga o'z madaniyatini tushunish, boshqa madaniyatlarga hurmat ko'rsatish va ko'p madaniy jamiyatda muvaffaqiyatli muloqot qilish ko'nikmalarini berish imkonini yaratadi.

Boshlang'ich sinfonatili darslarida o'quvchilarda madaniy kompetensiyalarni shakllantirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish va madaniy sezgirliklarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonni amalga oshirishda turli usullar va metodlarni qo'llash mumkin. Quyida madaniy kompetensiyalarni shakllantirish uchun ba'zi tavsiyalarni keltiraman:

1. O'z xalqining madaniy merosini o'rganish.

- **Adabiyot va folklor:** O'quvchilarga o'z xalqining she'riyatini, xalq ertaklarini, qo'shiqlarini, naqqol va rivoyatlarni o'rgatish orqali ular o'z

madaniyatiga bo'lgan hurmatni rivojlantirishi mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilar o'zining tarixiy va madaniy qadriyatlarini anglashadi.

- **O'quvchilarni o'z ona tilining go'zalligini tushunishga undash:** Xalq ertaklarini, afsonalarni yoki maqollarni o'qib, tahlil qilish orqali o'quvchilarning ona tiliga bo'lgan muhabbatini shakllantirish mumkin.

2. Madaniy farqlarni tushuntirish.

- **Boshqa millatlar va madaniyatlar haqida ma'lumot berish:** O'quvchilarga boshqa xalqlarning adabiyoti, urf-odatlar va qadriyatlari haqida tushunchalar berish orqali ularni boshqa madaniyatlarni hurmat qilishga o'rgatish mumkin. Masalan, turli xil bayramlar, urf-odatlar, milliy kiyimlar, xalq she'riyatlari haqida so'zlab berish.
- **Muloqotda madaniy farqlarni ko'rsatish:** O'quvchilarga turli madaniyatlarda xulq-atvor, salomlashish, qadriyatlar va xushmuomalalik haqida ma'lumot berish. Misol uchun, boshqa mamlakatlarda salomlashish tartibi yoki bayramlar qanday o'tkazilishi haqida o'rgatish.

3. Empatiya va madaniy sezgirlikni rivojlantirish

- **Turli madaniyatdagi odamlarning nuqtai nazarini tushunishga undash:** O'quvchilarga madaniy jihatdan xilma-xil bo'lgan odamlar haqida hikoyalar, adabiy asarlar yoki video materiallar orqali tushuncha berish. Bu, o'quvchilarning boshqalarga empatiya bildirishiga va madaniy sezgirlikni rivojlantirishiga yordam beradi.
- **Raqs, musiqa va san'at orqali madaniyatlarni o'rganish:** O'quvchilarga boshqa xalqlarning raqs va musiqa an'analari haqida ma'lumot berish, ular orqali madaniy farqlarni qabul qilishni o'rgatish.

4. Hikoyalar va dars materiallari orqali madaniy kompetensiyalarni rivojlantirish

- **Turli madaniy kontekstlarga asoslangan hikoyalar o'qish:** Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yozilgan turli xalqlarning adabiy asarlaridan hikoyalar, ertaklar yoki she'rlarni o'qib, o'quvchilarga ular orasidagi farqlarni tushuntirish va hurmat qilishni o'rgatish mumkin.
- **Turli millatlar va xalqlar o'rtasida do'stlik va hamkorlikni ta'riflash:** Madaniyatlararo do'stlik va hamkorlik haqidagi hikoyalar o'quvchilarda bir-biriga nisbatan ochiqlik, qiziqish va hurmatni shakllantiradi.

5. O'quvchilarning tajribalarini baham ko'rish.

- **O'quvchilarning o'z madaniyati va oilaviy an'analari haqida so'zlash:** O'quvchilarga o'zining oilasidagi bayramlar, urf-odatlar va an'analari haqida gapirish imkoniyatini yaratish, shu orqali ularning o'z madaniyatiga nisbatan faxr va hurmat hissini rivojlantirish mumkin.

- **Madaniyatlararo almashish va tajriba almashish:** Agar sinfda turli millat va madaniyatlardan o'quvchilar bo'lsa, ularni o'zlarining madaniy tajribalari bilan bo'lishishga undash, bu o'quvchilarga boshqa madaniyatlar haqida ko'proq bilishga yordam beradi.

6. O'zaro hurmatni rivojlantirish.

- **Madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish:** O'quvchilarga turli madaniyatlar haqida o'rganish va ular bilan samarali muloqot qilishni o'rgatish, ular uchun turli madaniyatlarga hurmat ko'rsatish muhimligini ta'kidlash.
- **O'quvchilarni bir-birini tinglash va hurmat qilishga o'rgatish:** O'quvchilarga turli fikrlarni va madaniy qarashlarni hurmat qilishni o'rgatish, bu esa ularni yanada ochiq fikrli va madaniyatlararo muloqotga tayyor qiladi.

7. Madaniyatlararo bog'lanish.

- **O'quvchilarni madaniy tadbirlarga jalb qilish:** O'quvchilarni turli madaniy tadbirlarda ishtirok etishga taklif qilish, masalan, teatrlar, konsertlar yoki ko'rgazmalarda qatnashish. Bu o'quvchilarga boshqalar madaniyatini to'g'ri tushunish va qadrlash imkoniyatini yaratadi.

Shu tarzda, boshlang'ich sinf ona tili darslarida madaniy kompetensiyalarni shakllantirish, o'quvchilarga nafaqat tilni o'rgatish, balki ularni madaniyatlararo anglash, hurmat qilish va farqlarni qabul qilishga ham tayyorlaydi. Bu esa ularning keng dunyoqarashga ega bo'lishlariga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Almardanovna S. D., & Shokirovna, A. M. (2025). The Effectiveness of Increasing Students' Cognitive Activity in Primary Education. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 39, 66-70.
2. Islamovna K. G. (2025). Preparing Elementary Students for Emergencies—As a Pedagogical Problem. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 40, 169-172.
3. Yuldashev S., Akramov, M., Tursunova, F., Abdullaeva, K., Shakhmurodova, D., & Ubaydullayev A. (2024, May). A Development of AI Connected System with Adaptive Assessments Method for Evaluation Methods in Education Field. In *2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)* (pp. 826-830). IEEE

ZAMONAVIY TA'LIM VOSITALARI ASOSIDA TALABALARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

Yuldashev S.N.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Xurramova Z.S.

Xalqaro innovatsion universiteti magistranti

Tayanch soʻzlar: zamonaviy ta'lim vositalari, talabalarning mustaqil o'quv faoliyati, interaktiv o'rganish, kreativ, tanqidiy fikrlash, google forms, socrative.

Ключевые слова: современные образовательные инструменты, самостоятельная учебная деятельность учащихся, интерактивное обучение, креативное, критическое мышление, google формы, сократив.

Key words: modern educational tools, independent learning activities of students, interactive learning, creative, critical thinking, google forms, socrative.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada zamonaviy ta'lim vositalari asosida talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning nazariy va amaliy ahamiyati haqida fikr yuritilgan

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается теоретическая и практическая значимость организации самостоятельной учебной деятельности студентов на основе современных образовательных средств.

SUMMARY:

The article examines the theoretical and practical significance of organizing independent educational activities of students based on modern educational tools.

Zamonaviy ta'lim vositalari bugungi kunda ta'lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish uchun ishlatiladi. Bu vositalar o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va intuitiv qiladi. Zamonaviy ta'lim vositalarining ba'zi turlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Zamonaviy ta'lim vositalari ta'limni global darajada rivojlantirishga, ta'limning samaradorligini oshirishga, o'quvchilarni ko'proq qiziqtirishga va o'qituvchilarga darslarni innovatsion tarzda tashkil etishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim vositalari asosida talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish bugungi kunda ta'limning eng muhim jihatlaridan biriga aylangan.

Mustaqil o'quv faoliyati talabalarga o'z bilimlarini chuqurlashtirish, o'rganish jarayoniga faol ishtirok etish va o'z o'rganish usullarini shakllantirish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalar esa bu jarayonni yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim rol o'ynaydi. Quyida talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishda foydalanish mumkin bo'lgan zamonaviy ta'lim vositalari va usullarining ba'zilari:

1. Elektron ta'lim platformalari.

- **Google Classroom, Moodle, Edmodo** kabi platformalar orqali talabalar o'zlarining darslarini, topshiriqlarini, testlarini va materiallarini boshqarishlari mumkin. Bu platformalar orqali o'quvchilarga o'z vaqtida ma'lumotlar taqdim etiladi, ular o'zining muvaffaqiyatini kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi.
- O'quvchilar forumlar va chatlarda muhokama qilish, o'z fikrlarini bildirish va o'zaro hamkorlik qilish imkoniga ega bo'ladilar.

2. Onlayn resurslar va kurslar.

- **Coursera, Khan Academy, Udemy** kabi platformalarda talabalarga o'z vaqtida mustaqil ravishda o'rganish uchun turli kurslar va resurslar taqdim etiladi. Talabalar o'ziga mos bo'lgan kurslarni tanlab, o'z bilimlarini chuqurlashtirishlari mumkin.
- Har xil fanlar bo'yicha interaktiv videolar, testlar va vazifalar talabalarni o'z bilimini mustahkamlashga yordam beradi.

3. Mobil ilovalar va ta'lim dasturlari.

- **Duolingo, Quizlet, Photomath** kabi mobil ilovalar yordamida talabalar mustaqil o'rganish jarayonini boshqarishlari mumkin. Masalan, Duolingo yordamida til o'rganish, Photomath orqali matematik masalalarni yechish mumkin.
- Bu ilovalar o'quvchilarga o'rganish jarayonini o'z vaqtida va qiziqarli tarzda boshqarish imkoniyatini beradi.

4. Interaktiv vositalar.

- **Kahoot, Padlet, Mentimeter** kabi interaktiv vositalar yordamida talabalar o'zaro savollar va viktorinalarda ishtirok etishlari mumkin. Bu vositalar o'quvchilarga bilimni o'zlashtirish jarayonida faol ishtirok etish va o'z bilimlarini sinash imkoniyatini beradi.
- Masalan, **Kahoot** orqali o'quvchilar turli fanlar bo'yicha testlar va viktorinalarda ishtirok etib, o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

5. Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR va AR).

- **VR** (Virtual Reality) va **AR** (Augmented Reality) texnologiyalari talabalarga o'rganilayotgan mavzuni jonli tarzda o'rganish imkoniyatini beradi. Masalan, virtual ekskursiyalar, 3D modellar yordamida talabalar

tarix, geografiya, biologiya kabi fanlarni yanada qiziqarli va interaktiv tarzda o'rganishlari mumkin.

- Google Expeditions kabi vositalar talabalar uchun virtual sayohatlar va interaktiv ta'lim tajribasini taqdim etadi.

6. Onlayn kutubxonalar va ilmiy resurslar.

- **Google Scholar, JSTOR, Academia** kabi onlayn kutubxonalar va ilmiy resurslar talabalar uchun mustaqil ilmiy izlanishlarni amalga oshirishda yordam beradi. Talabalar ma'lumotlarni mustaqil ravishda izlab, o'qish, tahlil qilish va o'z tadqiqotlarini amalga oshirishlari mumkin.

7. Video darslar va YouTube kanallari.

- **YouTube, TED Talks, edX** kabi platformalarda turli fanlar bo'yicha video darslar va leksiyalarni ko'rish mumkin. Talabalar o'z vaqtida darslarni ko'rib, mavzularni yanada chuqur o'rganishlari mumkin.
- Masalan, **Khan Academy** video darslari va mashqlar orqali matematikadan tortib, fanlar bo'yicha darslarni o'zlashtirish imkoniyatini beradi.

8. Onlayn muhokama va kollegial o'rganish.

- **Slack, Discord, Microsoft Teams** kabi kommunikatsiya vositalari orqali talabalar o'rtasida muhokamalar, loyihalar va guruh ishlari tashkil etilishi mumkin. Bu esa talabalarni jamoaviy ishlashga va bir-biridan o'rganishga undaydi.

9. Reja va vaqtni boshqarish vositalari.

- Talabalar o'z mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish uchun **Trello, Notion, Google Calendar** kabi vositalardan foydalanishlari mumkin. Bu vositalar yordamida o'quvchilar o'z o'rganish jarayonini rejalashtirib, o'z vaqtlarini samarali boshqarishlari mumkin.

10. Onlayn testlar va o'z-o'zini baholash.

- Talabalar o'z bilimlarini tekshirish va baholash uchun **Quizlet, Google Forms, Socrative** kabi vositalardan foydalanishlari mumkin. Bu orqali talabalar o'z bilimlarini baholash, tahlil qilish va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Zamonaviy ta'lim vositalari asosida talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning nazariy va amaliy ahamiyati ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu o'z-o'zini o'rganish va mustaqil bilim olishning yangi usullarini taqdim etadi va o'quvchilarga o'z maqsadlariga erishishda yordam beradi.

1. Nazariy ahamiyat:

Zamonaviy ta'lim vositalari asosida talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning nazariy ahamiyati quyidagi asosiy nuqtalarni o'z ichiga oladi:

a) Mustaqil fikrlash va o'zini o'rganish madaniyatini shakllantirish: Zamonaviy ta'lim vositalari talabalarga ma'lumotlarni o'z vaqtida va samarali tarzda izlab topish, tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyatini beradi. Bularning barchasi talabaning mustaqil fikrlash va o'zini o'rganish madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi. Mustaqil o'qish jarayoni talabalarga o'z bilimlarini o'rganish, yangilash va kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi, bu esa ular uchun kelajakdagi faoliyatlarida muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur ko'nikmalarni shakllantiradi.

b) O'rganish jarayonini shaxsiylashtirish: Zamonaviy ta'lim vositalari o'quvchilarga o'z ta'lim yo'nalishlarini, o'quv resurslarini va o'rganish usullarini tanlash imkoniyatini yaratadi. O'quvchilar o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga mos ravishda resurslarni tanlashi, o'quv jarayonini shaxsiylashtirishlari mumkin. Bu o'z navbatida o'rganishning samaradorligini oshiradi, chunki talabalar o'zlariga qulay bo'lgan tarzda o'rganadilar.

c) Innovatsion ta'lim metodlarini qo'llash: Zamonaviy vositalar yordamida interaktiv darslar, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR), onlayn kurslar va boshqa innovatsion metodlarni qo'llash talabalarga yanada kengroq bilimlar olish imkonini beradi. Bu metodlar nafaqat o'qituvchining ma'lumotlarini o'rganishni osonlashtiradi, balki talabalar o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qilishadi.

d) Ko'p ma'lumotli va ko'p metodli o'rganish: Zamonaviy ta'lim vositalari orqali talabalar turli manbalardan va metodlardan foydalanib o'rganishlari mumkin. Masalan, video darslar, interaktiv mashqlar, virtual muhitlar va ilmiy tadqiqotlar yordamida talabalar ko'p metodli va ko'p ma'lumotli o'rganish jarayonida ishtirok etadilar, bu esa o'rganishning samaradorligini oshiradi.

2. Amaliy ahamiyati:

Zamonaviy ta'lim vositalari asosida talabalarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning amaliy ahamiyati quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

a) O'quvchilarning bilim darajasini oshirish: Zamonaviy vositalar yordamida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash va kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Onlayn platformalar, mobil ilovalar va interaktiv resurslar yordamida talabalar o'z vaqtida va o'ziga mos bo'lgan dars materiallarini olishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalar bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi.

b) O'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish: Mustaqil o'quv faoliyati talabalarni o'z vaqtlarini va o'rganish jarayonini boshqarishga o'rgatadi. Talabalar o'zlariga mos reja tuzib, o'rganish jarayonini samarali tashkil qilishadi. Bu ko'nikma nafaqat ta'lim jarayonida, balki kelajakdagi professional hayotda ham talabalarga yordam beradi, chunki o'z vaqtini va resurslarini samarali boshqarish muvaffaqiyatli ish faoliyatining asosi hisoblanadi.

c) Interaktiv o'rganish va hamkorlikni ta'minlash: Zamonaviy vositalar yordamida talabalar guruh bo'lib ishlash, muhokama qilish, bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu, o'z navbatida, talabalar orasida hamkorlik va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, onlayn forumlar va guruh chatlari orqali talabalar o'z fikrlarini almashishlari va muammolarni birgalikda hal qilishlari mumkin.

d) Kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Mustaqil o'qish jarayonida talabalar o'zlarining fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Zamonaviy ta'lim vositalari interaktivlik, o'rganishga qiziqish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Bu, talabalar o'z bilimlarini sinchiklab tahlil qilish, tanqidiy ravishda qarorlar qabul qilish va yangiliklarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi.

e) Kelajakdagi ish faoliyatiga tayyorlash: Talabalar mustaqil o'rganish orqali o'zlari uchun yangi bilim va ko'nikmalarni ishlab chiqishadi, bu esa ularni kelajakda ish faoliyatiga tayyorlaydi. Zamonaviy ta'lim vositalari yordamida talabalar yangi texnologiyalar va metodlarni o'zlashtirishga imkon yaratadi, bu esa ularni raqobatbardosh va zamonaviy ish bozorida muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim vositalari asosida talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning nazariy va amaliy ahamiyati juda katta. Bu jarayon talabalarni ta'limga mustaqil, tanqidiy va innovatsion yondashuv bilan qarashga o'rgatadi. Shu bilan birga, bu talabalarni kelajakdagi professional hayotga tayyorlaydi, o'z vaqtini boshqarish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, bilimlarni kengaytiradi va samarali o'rganish jarayonini ta'minlaydi. Zamonaviy ta'lim vositalari o'quvchilarning o'z-o'zini o'rganish va o'z bilimlarini rivojlantirish jarayonini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Deci E. L., & Ryan, R. M. The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 2000 11(4), 227–268.
2. Shin H., & Kim, J. The Impact of Digital Technology on Children's Cognitive Development and Social Interaction. *Journal of Child Development and Technology*, 2020 45(3), 234–247.
3. Miller P. H. *Theories of Developmental Psychology*. Worth Publishers. 2011.
4. Harris J. R. Where Is the Child's Environment? A Group Socialization Theory of Development. *Psychological Review*, 1995 102(3), 458–489.
5. Almaradanovna S. D., & Shokirovna, A. M. (2025). The Effectiveness of Increasing Students' Cognitive Activity in Primary Education. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 39, 66–70.
6. Islamovna K. G. (2025). Preparing Elementary Students for Emergencies—As a Pedagogical Problem. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 40, 169–172.
7. Yuldashev S., Akramov, M., Tursunova, F., Abdullaeva, K., Shakhmurodova, D., & Ubaydullayev, A. (2024, May). A Development of AI Connected System with Adaptive Assessments Method for Evaluation Methods in Education Field. In *2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)* (pp. 826–830). IEEE.

TABIIY FANLARNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN ZAMONAVIY METODLAR TAVSIFI

Norinov F.Q.

Qarshi DU mustaqil izlanuvchisi

Tayanch soʻzlar: taʼlim, pedagogika, tajriba, xorijiy adabiyot, tabiiy, jarayon.

Ключевые слова: образование, педагогика, опыт, зарубежная литература, естественный, процесс.

Key words: education, pedagogy, experience, foreign literature, natural, process.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada tabiiy fanlarni oʻqitish jarayoni mazmuni yoritilgan. shuningdek, tabiiy fanlarni oʻqitishda zamonaviy yondashuvlar, samarali tajribalar tahlili keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается содержание процесса преподавания естественнонаучных дисциплин. В нем также представлен анализ современных подходов и эффективного опыта преподавания естественных наук.

SUMMARY:

The article examines the content of the process of teaching natural sciences. It also presents an analysis of modern approaches and effective experience in teaching natural sciences.

Har qanday fan sohasi tadqiqot predmeti bilan bir qatorda uni oʻrganishning umumiy va maxsus metodlari bilan taʼminlangan boʻladi. Metod – tadqiqotni olib borish usul va yoʻllari, borliqni oʻrganishga qaratilgan yondashuvdir. Ilmiy qonun – hodisalardagi umumiy va muhim jihatlar, ularning ichki qonuniyatlari haqidagi qoidalaridir.

Bilishning asosiy metodlari va tamoyillari haqidagi fan metodologiya deb ataladi. Mazkur atamaning fan metodlari tizimi haqida taʼlimot deb talqin etiladigan ikkinchi maʼnosi ham bor. Boshqa fanlar qatorida geologiya ham oʻz metodologiyasiga ega. Metodologiya (oʻz tarkibiga geologiyaning predmeti va oʻrganish obyekti sifatida “metageologiya” va shu kabilarni mujassam etadi) fanning nazariy asoslari orasida muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiy fanlar metodlari fanning istiqbolida ham oʻz muhimlik darajasini saqlab qoladi, ammo mulohazalarimiz davomida dastlabki qaydlarni bayon etish bilan cheklanamiz.

Bilish metodining umumiy ko‘rinishlaridan biri materialistik dialektika (tabiatdagi hodisalar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarning umumiyliigi va ularning dialektik rivojlanib borishi haqidagi qoidalarni qo‘llash) hisoblanadi. Materialistik dialektikaning aniq namoyon bo‘lishini ikkita muhim metod – qiyosiy va tarixiy metodlar ta’minlaydi (Kedrov B.M., 1967). Dastlab, qiyosiy metodni ko‘rib chiqamiz. Bilishning kelib chiqishi hayotiy tajribalardan ma’lum. Buning ayrim oqibatlariga to‘xtalib o‘tamiz. Bilim zamirida har doim hodisalarni qiyoslash yotadi. Inson qiyoslashdan foydalangan holda ayondan – noayonga, ma’lumdan – noma’lumga, oddiydan murakkabga intila boradi. Inson avval o‘xshashi bo‘lmagan hech narsani “o‘ylab chiqara” olmaydi: nimani bilib olsa, u avval ong yordamida o‘zlashtirilgan o‘sha narsaning biroz murakkab ko‘rinishi hisoblanadi. Inson faqat qiyoslaydi va sodda bilan murakkablik o‘rtasidagi tafovut orqali bilish sohasini kengaytira boradi.

Ba’zan makroolamni tadqiq etishda qiyoslash usulidan foydalanilmaydigandek va “sirli” obyektlar haqidagi bilimlar bevosita o‘zlashtirilayotgandek tuyuladi (misol uchun, fazviy jismlarni o‘rganishda qiyoslash uchun “birlamchi”, ya’ni oddiy obyekt mavjud emasdek). Biroq atom tuzilishining Quyosh tizimiga o‘xshashligi, “to‘lqin-zarra” haqidagi tasavvurlar ma’lumni noma’lum bilan qiyoslashning natijalaridir. Keyingi misolimizda ikkita “ma’lum” modelning kombinatsiyasidan yangi fizik timsolning olinishiga guvoh bo‘lamiz. Garchi, qiyoslash metodlarida matematikaga xos abstraktlikdan foydalansak-da, ushbu o‘rinda tarixiylik maqomiga ega bo‘lgan fanlarni nazarda tutmoqdamiz. Geologiya sohasi mutaxassisi qiyoslash orqali zamonaviy dunyoni chuqurroq o‘rganadi. Agar u zamonaviy olam orqali qiyoslash metodi yordamida o‘tmishni o‘rganishga urinadigan bo‘lsa, bu endi aktualizm yoki aktualistik metoddir.

Aktualizm – tabiiy fanlarning ilmiy metodlaridan biri. U zamonaviy hodisalarni o‘rganish natijalaridan foydalanish yo‘li bilan kelajakka daxldor tabiiy o‘tmishni rekonstruksiya qilishda qo‘llaniladi. Baribir, qiyoslash metodi aktualizmning asosiy metodi bo‘lib qolaveradi. Biroq o‘tmishni tadqiq etish uchun aktualizmning o‘zi yetarli emas. Tarixiy fanlarda keng qo‘llaniladigan tarixiy yoki qiyosiy-tarixiy metodlarning ahamiyati yuksakdir. Mazkur metod qiyosiy va tarixiy metodlarning umumlashmasi hisoblanadi. Qiyosiy-tarixiy metodning tub mohiyati hodisalarni vaqt va makonda kechishi asnosida qiyosiy o‘rganishda namoyon bo‘ladi: bunda o‘xshashliklar va tafovutlar, merosiyliklar va yangiliklar, o‘zaro bog‘liqliklar oydinlashtiriladi. Bundan aktualizm qiyosiy-tarixiy metodning mustaqil bir qismi ekanligi ayon bo‘ladi. Shuningdek, tabiiy fanlarda tajriba-sinov va modellashtirish metodlari hamda faqat geologiyaning o‘ziga xos bo‘lgan an’anaviy metodlar ham keng qo‘llaniladi.

Shu o'rinda o'z-o'zidan modellash tirish metodini ko'rib chiqamiz. Mazkur metod tabiiy yoki texnik hodisalardan birini geologik jarayonning tabiiy modeli sifatida qabul qilishga asoslanadi. O'z-o'zidan modellash tirish geologiya rivojining dastlabki bosqichidan hozirgi davrga qadar qo'llanib kelinadi (Visotskiy B.P., 1973). Yuqorida qayd etganimizdek, bu – hodisalarni o'rganishga qaratilgan tizimli yondashuv shakllaridan biridir.

Tabiiy fanlar uchun xos bo'lgan jihatlaridan biri fan predmeti va tadqiqot obyektni belgilashga bo'lgan doimiy yuqori darajadagi qiziqishning mavjudligidir. Bu hol faqat mazkur fanning u rivojlanish davrlarida o'zgarib borishi haqidagi tasavvurlar bilangina emas, balki mavjud muammoning ma'lum darajada murakkabligi bilan ham izohlanadi. Qayd etishiga ko'ra, “tabiiy fanlar tarixi o'z predmeti va o'rganish obyektni o'ziga xosliklari mavjudligiga bo'lgan shubhalar zanjiridan iboratdir. O'z fani obyektlarini aniqlashtirish muammosi geografiya uchun butun tabiatshunoslik miqyosida eng murakkab muammoga aylandi” (Krut I.V., 1978, 248-b.). “Hozircha tabiiy fanlar tizimi aynan nimaga tayanishi ochiqlanmagan” (Isachenko A.G., 1971). Tabiiy fanlar “o'zagi”ning turli davrlarda ilgari surilgan har xil konsepsiyalari (o'lkashunoslik, xorologik konsepsiya, geografik qatlamlar haqidagi fikr, geografik mintaqaviylik, dinamik jarayonlarni o'rganish, mintaqalashtirish) yo “o'z-o'zidan qoniqarsizligi ko'rinib qolgan”ligi, yo “xususiy bir hol sifatida e'tirof etilgan”ligi qat'iy ta'kidlangan (Maksimov G.N., 1997).

Hozirgi davrdagi tabiiy fanlarning ko'p predmetlilik va ko'p obyektlilikga jiddiy e'tibor qaratadigan ko'p sonli tarafdorlari mavjud, ular geografiyadan chalg'ib, ular tashqi omillarni (hududni) ajratib ko'rsatish bilan cheklanib qoladilar.

Ularning fikricha, ushbu tashqi omil inson, tabiat va jamiyat tashkil bo'lishini yagona yaxlit “nimadir bir narsaga” birlashtira oladi. Hududlarga oid muammolar tahlilining geografiya fanidagi muhimligi an'anaviy hisoblanadi, biroq mazkur mavzu geografik tadqiqotlarning asosini tashkil etmasligi ham ayon. “Ma'lum bir masala aynan qanday tadqiq etilishi kerak?” degan savol “Nimani tadqiq etish lozim?” degan savolning o'rnini bosa olmaydi. Agar ko'p obyektli “nimadir bir narsa” yagona asosga ega bo'lmasa, u holda ma'lum bir fan yoki biror guruhga kiruvchi fanning emas, balki zohiriy tarzda (tashqi jihatdan) birlashgan turli fanlarning to'plamining o'rganish doirasiga kiradi.

Ma'lumki, hozirgi davrda ko'plab mutaxassislar materiyaning geografiyada o'rganiladigan alohida harakat shakllarini inkor etadilar: ular geografiya fanining predmeti va o'rganish obyektni belgilashda boshqa yo'l tutishni taklif etmoqdalar.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda, turli qarashlarda nafaqat materiya harakati shakllarining o‘zaro munosabatlariga oid umumiy masalalarni, balki ma’lum ma’noda materiya harakatining sayyoramiz sathida sodir etiladigan maxsus noorganik shaklini aniqlashtirishga qaratilgan yondashuvlarning dastlabki alomatlarini ham uchratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Суравегина И.Т., Сенкевич В.М., Как учит экологии: Кн. для учителей. - М.: Просвещение. - 1995.-142 с.
2. Turdiqulov E. Inson va havo. - T.: «Yozuvchi», 2002. - 48 b.
3. To‘xtayev A. S. Ekologiya / Pedagogika institutlarining talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: “O‘qituvchi”, 2001. - 144 b.

UZLUKSIZ KASBIY TA'LIM MAKONINI MODELLASHTIRISHNING SAMARADORLIK MEZONLARI

Umarov L.M.

*Qashqadaryo viloyati PMM Pedagogika, psixologiya
va ta'lim menejmenti kafedra mudiri (PhD), dotsent*

Tayanch so'zlar: raqamli ta'lim, amaliy faoliyat, texnik tizimlar, axborot texnologiyalari, iyerarxik yondashuv, didaktik ta'minot, innovatsion faoliyat, raqamli ta'lim muhiti, pedagogik mexanizmlar va boshqalar.

Ключевые слова: цифровое образование, практическая деятельность, технические системы, информационные технологии, иерархический подход, дидактическое обеспечение, инновационная деятельность, цифровая образовательная среда, педагогические механизмы и др.

Key words: digital education, practical activities, technical systems, information technologies, hierarchical approach, didactic support, innovative activities, digital learning environment, pedagogical mechanisms, etc.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada uzluksiz ta'lim tizimi makoni modellashirilgan uzluksiz kasbiy ta'lim makonining samaradorligi asosiy mezonlari sifatida quyidagilar belgilangan kasbiy faoliyatining darajasi va natijalari pedagoglarning ilmiy faoliyatining rivojlanish dinamikasi pedagoglar tomonidan olingan turli darajadagi mutaxassisliklar va malakalarning soni va sifatini baholash shuningdek, kasbiy faoliyatga tayyorgarlik, shu jumladan, raqamli texnologiyalar sharoitida innovatsion xususiyat, raqamli texnologiyalarga ega bo'lish, davr talablarga muvofiq ravishda yangi zamonaviy sharoitlarga moslashish, nostandart mazmundagi muammolarni hal qilishning mohiyati aks ettirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье в качестве основных критериев эффективности пространства непрерывного профессионального образования, смоделированного по образцу пространства системы непрерывного образования, определены: уровень и результаты профессиональной деятельности, динамика развития научной деятельности педагогов, оценка количества и качества полученных педагогами специальностей и квалификаций различного уровня, а также подготовка к профессиональной деятельности, в том числе инновационного характера в условиях цифровых технологий, владение цифровыми технологиями, адаптация к новым современным условиям в соответствии с требованиями эпохи, сущность решения задач нестандартного содержания.

SUMMARY:

This article defines the following as the main criteria for the effectiveness of the space of continuous professional education, modeled on the space of the continuous education system:

the level and results of professional activity, the dynamics of the development of the scientific activity of teachers, the assessment of the number and quality of specialties and qualifications of various levels obtained by teachers, as well as preparation for professional activity, including the innovative nature in the conditions of digital technologies, the possession of digital technologies, adaptation to new modern conditions in accordance with the requirements of the era, and the essence of solving problems of non-standard content.

Kirish. Mazkur tadqiqot ishimiz jarayonida Muallif uzluksiz kasbiy ta'limni ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida ta'riflaydi, u ta'lim tashkilotlarining maqsad va vazifalarini birlashtirish hamda integratsiya qilishga qaratilgan. Bu tizim ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, yangi ijtimoiy-ta'limiy ustuvor yo'nalishlarni, kasbiy ta'limni olish usul va shakllarini izlash, ularni turli institutsional shakllarda amaliy joriy etish kabi maqsadlarga erishishni ta'minlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Modellashtirilayotgan makon quyidagi doimiy tamoyillarni o'z ichiga oladi va ularning har biri tizimning ilmiy maqomini belgilaydi. U transformatsion funktsiyani bajarib, quyidagilarga yordam beradi: kasbiy kompetensiya darajasini oshirish, innovatsion qobiliyatlarni rivojlantirish, ishtirokchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini mustahkamlash. Kasbiy ta'limni modellashtirish metodologiyasi va uning makonini tashkil etish modellariga yetarlicha e'tibor berilmagan, bu esa zamonaviy ta'limni modernizatsiyasining sekinlashishi va kasbiy ta'limni qayta tuzish murakkabligi sabablaridan biri bo'ldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Uzluksiz kasbiy ta'lim makonida ta'lim jarayonini tashkil etishda quyidagi metodologik tamoyillar qabul qilingan:

Pedagogik talablar ortig'i bilan talabalarning kasbiy ta'lim mazmunini tanlashdagi qadriyatlar va ehtiyojlarini hisobga olish;

Talabalarda o'zini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish, ularning maxsus kasbiy va shaxsiy erishgan natijalarini oshirish maqsadida;

Pedagogik talablarning talabalarning mustaqil ravishda amalga oshirishga tayyorligi va rivojlanish darajasiga muvofiqligi;

Shaxsning rivojlanish strategiyasi va taktikasi, hamda uning o'zini-o'zi amalga oshirish sharoitlarini erkin tanlash. Modellashtirilgan makonning faoliyat ko'rsatishi

Modellashtirilgan uzluksiz kasbiy ta'lim makonining faoliyati diversifikatsiya deb nomlangan xislatda amalga oshiriladi - bu "turli xillikni tashkil etish" deb tushuniladi.

Diversifikatsiyaning asosiy belgilaridan biri ta'lim professional dasturlarining modullik, ularning uzluksizligi (ko'p qo'shilish va integratsiyalanish) va

kompleks foydalanishidir; ta'limning struktura va mazmunini integratsiyalash; mintaqaning ta'lim imkoniyatlarini optimal foydalanish.

Hozirgi kunda olimlar pedagogikaning yangi sifatga o'tish tendensiyasining kuchayganini qayd etadilar - bu ta'riflashdan modellashtirish va yangi voqelikni (shaxs, ta'lim makoni va h.k.) loyihalashtirishga o'tish. Zamonaviy pedagogika insonni tarixiy taraqqiyotning asosiy subyektligi sifatida, ya'ni faqat shaxs sifatida, doimo qaytadan tug'iladigan mavjudot sifatida ko'radi (M.K. Mamardashvili). Shuning uchun ham inson haqidagi barcha bilimlarni va uning ta'lim olish xususiyatlarini o'rganish, tushunish talab etiladi. Bu esa inson haqidagi boshqa fanlar (psixologik, fiziologik, sotsiologik, iqtisodiy va boshqalar)ning bilimlarini jalb etgan pedagogik tadqiqotlar bilan tasdiqlanadi. Ta'lim va shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish xususiyatlarini tadqiq qilishni qamrab oladigan kompleks tadqiqotlar ko'rinishida.

Pedagogik modellashtirish V.G. Afanasyev, A.P. Belyayeva, V.P. Bespalko, A.N. Daxin va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Modellashtirish usuli V.G. Afanasyev, V.A. Venikov, B.A. Glinskiy, I.B. Novik, V.A. Shtoff va boshqalarning ishlarida asoslangan. S.V. Sidorov pedagogik modellashtirishni "...ilmiy-pedagogik modellarni yaratish va o'rganish usuli" deb ta'riflaydi. Shu kontekstda muallif uzluksiz kasbiy ta'lim makonini modellashtirishni pedagogik modellashtirish sifatida ta'riflaydi, bu kasbiy ta'limning ko'p yo'nalishli, innovatsion-oriyentirlangan makonini o'z ichiga oladi, bu esa professional ta'limning turli darajalari va profillarini, tashkiliy-pedagogik va ilmiy-metodik o'zaro aloqalarni va rivojlanishning oldindan belgilagan rejimini o'z ichiga oladi.

Modellashtirishning asosiy etaplari ilmiy asoslash, modellashtirish, loyihalashtirish va amalga oshirish natijalariga asoslanib, uzluksiz kasbiy ta'lim makoni modellashtirishning tipologik etaplari belgilangan.

Birinchi bosqich – modellashtirish metodologiyasi va nazariy asoslarini aniqlash, ta'lim mazmunini loyihalash, shaxsning pedagogik madaniyati, ta'lim tizimlarini modellashtirish va ularni rivojlantirishni boshqarish, uzluksiz kasbiy ta'limning innovatsion amaliyoti bo'yicha psixologik-pedagogik va sotsiologik tadqiqotlarni tahlil qilish.

Modellashtirishning tashkiliy-pedagogik asoslarini aniqlash; uzluksiz kasbiy ta'limning ixcham va o'zgaruvchan makonini yaratish; modellashtirish metodologiyasini va tajriba-eksperiment ishlari dasturini belgilash.

Ikkinchi bosqich – tanlangan nazariy-metodologik asoslar va tadqiqot metodologiyasini amalga oshirish; uzluksiz kasbiy ta'lim modellashtirilgan makonini tajribaviy aprotatsiya qilish; ishlab chiqilgan o'quv-metodik baza va

ta'lim-kasbiy dasturlarni sinovdan o'tkazish; talabalarning shaxsiy va kasbiy yutuqlarini tahlil qilish; pedagogik kuzatuvlar va makonning faoliyatini hamda rivojlanish jarayonini monitoring qilish.

Uchinchi bosqich – uzluksiz kasbiy ta'lim modellashirilgan makonining xususiyatlari va mohiyatini asoslash, ijobiy tajribani aniqlash va salbiy tajribani hisobga olish; tajriba-eksperiment ishlari natijalarini tahlil qilish va qayta ishlash; uzluksiz kasbiy ta'lim makonini modellashirish metodologiyasining tipologik asoslarini aniqlash.

Modellashirilgan makon tuzilmasi quyidagi tamoyillarga asoslangan: yaxlitlik, to'liqlik, integratsiya, ular quyidagilarni ta'minlaydi:

Innovatsion faoliyat olib boruvchi oliy ta'lim va kasbiy ta'lim tashkilotlari (hamkor tashkilotlar bo'lgan holda) bir-birini to'ldirishi, ular o'zining funksional xususiyatlariga ega bo'lishi bilan birga yagona ta'lim makonining tarkibiy qismlari bo'lishi;

Olingan kasbiy ta'lim mazmuni va kelajakdagi amaliy kasbiy faoliyatni o'zaro to'ldirish;

Barcha bosqichlarda maqsad va vazifalarning integratsiyasini ta'minlash;

O'quv fanlari va amaliy o'quv dasturlarining ko'p bosqichli va ko'p fanli integratsiyasini ta'minlash.

Modellashirish ilmiy-pedagogik va ta'lim sohasi xodimlarining korporativ harakatlari orqali quyidagi vazifalarni hal qilishga yo'naltirilgan:

Pedagogik ilmiy-pedagogik jamoalarning ijodiy kasbiy-shahsiy salohiyatidan maksimal darajada foydalanish;

Kasbiy ta'lim sohasida innovatsiyalar tarmog'ini kengaytirish;

Kasbiy ta'limning o'quv-kasbiy dasturlari, shakllari va usullarini xilma-xillashirish;

Talabarning o'quv va shaxsiy yutuqlarining dinamikasini, shuningdek, pedagoglarning kasbiy sifatlaridagi o'zgarishlarni pedagogik monitoring qilish.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot ishimizda raqamli texnologiyalar sharoitida talabalarning kasbiy faoliyatning davr talablariga muvofiq ravishda zamonaviy turiga tayyorligi monitoringi iyerarxik yondashuv asosida o'qitishning turli darajalarida amalga oshirildi. Turli davrlarda talabalarning turli yo'nalishdagi ixtisoslik guruhlarida tadqiqotda ishtirok etdilar.

Tinglovchilarning barcha guruhlarida monitoring tabiiy sharoitda amalga oshirildi. Tajriba sinov davomida mazkur tadqiqot ishimizda bo'lajak pedagogik kadrlarning texnik tizimlardagi axborot texnologiyalari kursini o'qitishda innovatsion faoliyatga tayyorligini monitoring qilish modeli ni ishlab chiqildi, bu tadqiqotda bo'lajak muxandis kadrlarning raqamli texnologiyalar sharoitida

davr talablariga muvofiq ravishdagi zamonaviy kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun ishlatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ergashev Nuriddin G'ayratovich. Uzluksiz ta'lim sharoitida muxandislar malakasini oshirishni rivojlantirishning metodik shartlari. Journal of integrated education and research. ISSN 2181-3558, Volume 1, Issue 2, July 2022, 54-59 b. www.rnasav.com.
2. Шахмарова Р.Р. Непрерывное образование – основа развития личности в современном обществе / Международный научно-исследовательский журнал. №05 (59), Часть 2. Май. – с. 85-87.
3. Арефьев Р.С. Формирование готовности к самопроектированию коммуникативной компетентности у студентов педагогического вуза: Дисс....канд.пед.наук. -С.: 2004. -190 с.
4. Jo'rayev R., Yuldashev M., Rahmonqulova N., Bahromov A., Zokirov A. Pedagog kadrlar malakasini uzluksiz oshirish mexanizmini takomillashtirish. O'quv-metodik qo'llanma. –T.: Adabiyot uchqunlari, 2014, –160 b.
5. Olimov Q.T. va boshqalar. Kasb ta'limi metodikasi. Darslik. "Fan texnologiyalari nashriyoti". –T.: 2016. 328 b.

TALABALARDA MASALLAR ORQALI OBRAZLI TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Hasanova V.E.

QarDU

Tayanch soʻzlar: talabalar, hikoya, masallar, muammolar, yechim, obrazli tafakkur, fikrlash, innovatsion fikrlash.

Ключевые слова: учащиеся, рассказ, притчи, проблемы, решение, образное мышление, мышление, инновационное мышление.

Key words: students, story, parables, problems, solution, figurative thinking, thinking, innovative thinking.

РЕЗИОМЕ:

Hozirgi kunda ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki talabalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham qaratilgan. Obrazli tafakkur, ya'ni tasavvur va obrazlar orqali fikrlash, talabalarning muammolarni hal qilish, ijodkorlik va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda masallar, ya'ni qiziqarli va o'rgatuvchi hikoyalar, talabalarda obrazli tafakkurni rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu maqolada masallar orqali obrazli tafakkurni shakllantirish pedagogik muammosi haqida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗИОМЕ:

В настоящее время образовательный процесс направлен не только на передачу знаний, но и на развитие мыслительных навыков учащихся. Образное мышление, то есть мышление посредством воображения и образов, имеет большое значение в формировании у учащихся навыков решения проблем, творческого и инновационного мышления. В этом процессе притчи, то есть интересные и поучительные истории, служат эффективным инструментом для развития образного мышления у учащихся. В данной статье представлена информация о педагогической проблеме формирования образного мышления посредством притч.

SUMMARY:

Nowadays, the educational process is aimed not only at imparting knowledge, but also at developing students' thinking skills. Figurative thinking, that is, thinking through imagination and images, is of great importance in forming students' problem-solving, creative and innovative thinking skills. In this process, parables, that is, interesting and instructive stories, serve as an effective tool for developing figurative thinking in students. This article provides information on the pedagogical problem of forming figurative thinking through parables.

Kirish. Masallar, insoniyat tarixining eng qadimiy va muhim hikoya shakllaridan biri bo'lib, ko'plab madaniyatlarda o'ziga xos o'rin egallagan. Ular

nafaqat qiziqarli voqealar va qahramonlar haqida hikoya qiluvchi hikoyalar, balki ma'naviy va axloqiy saboqlarni o'z ichiga oladigan o'rgatuvchi asarlardir. Masallar, ko'pincha, hayotning murakkab jihatlarini soddalashtirib, ularni tushunarli va qiziqarli shaklda taqdim etadi. Ularning asosiy maqsadi – o'quvchilarni o'z fikrlarini ifoda etishga, muammolarni hal qilishga va hayotiy tajribalar orqali saboq olishga undashdir. Masallar, shuningdek, madaniyat va an'analarni saqlab qolish, avloddan-avlodga o'tkazish vazifasini ham bajaradi. Ular orqali insoniyat o'z tarixini, qadriyatlarini va hayotiy tajribalarini yodda saqlaydi. Har bir masalning o'ziga xos qahramonlari, voqealari va darslari bor, bu esa o'quvchilarga hayotdagi turli xil vaziyatlarga qanday munosabatda bo'lishni, to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlik o'rtasida farq qilishni o'rgatadi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim jarayonida masallardan foydalanish, talabalarining qiziqishini oshirish, ularni faol fikrlashga undash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masallar orqali talabalarga muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvlarni qo'llash, o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalar bilan muloqot qilish ko'nikmalari o'rgatiladi. Shu sababli, masallar nafaqat bolalar uchun, balki kattalar uchun ham qimmatli ta'lim resursi hisoblanadi. Ular, o'z navbatida, insonning ichki dunyosini boyitadi, tasavvurlarini kengaytiradi va hayotiy tajribalarni o'rganishga yordam beradi. Obrazli tafakkur - bu insonning tasavvurlari va obrazlari orqali fikrlash jarayoni. Bu turdagi tafakkur, asosan, ijodiy faoliyatda, muammolarni hal qilishda va yangi g'oyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Obrazli tafakkur, shuningdek, talabalarining o'z fikrlarini ifoda etish, boshqalar bilan muloqot qilish va o'zaro tushunishni rivojlantirishda ham yordam beradi. Talabalarda obrazli tafakkurni shakllantirish, ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishga va kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar bo'lishlariga yordam beradi. Masallar - bu o'z ichiga qiziqarli voqealar, qahramonlar va ularning hayotidagi darslarni olgan hikoyalardir. Masallar, odatda, ma'naviy va axloqiy saboqlarni o'z ichiga oladi, shuningdek, insoniy qadriyatlarni, an'analarni va madaniyatni ham yoritadi. Ta'lim jarayonida masallardan foydalanish, talabalarining qiziqishini oshiradi, ularni fikrlashga va o'z fikrlarini ifoda etishga undaydi. Masallarning o'ziga xosligi shundaki, ular talabalarga hayotiy tajribalar orqali saboq beradi va ularni muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.[1]

Muhokama va natijalar. Masallar orqali obrazli tafakkurni shakllantirish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Avvalo, talabalarga qiziqarli masallar tanlangan holda taqdim etilishi kerak. Bu masallar, talabalarining qiziqishini

uyg'otadigan, ularni o'z ichiga oladigan va hayotiy tajribalar bilan bog'liq bo'lishi zarur. Masallarni o'qish jarayonida talabalarga savollar berish, ularning fikrlarini tinglash va muhokama qilish muhimdir. Bu jarayon, talabalarining fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.[2] Masallar, talabalarda obrazli tafakkurni rivojlantirishdan tashqari, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini ham oshiradi. Masallar orqali talabalarga boshqalar bilan muloqot qilish, fikr almashish va o'z fikrlarini ifoda etish ko'nikmalari o'rgatiladi. Bu, o'z navbatida, talabalarining jamoaviy ishga tayyorlanishiga va kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar bo'lishlariga yordam beradi. Shuningdek, masallar talabalarga axloqiy qadriyatlarni o'rgatadi, ularni to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlik o'rtasida farq qilishga o'rgatadi. Masallarni o'qitishda innovatsion yondashuvlar, talabalarining qiziqishini oshirish va ularni faol ishtirok etishga undash uchun muhimdir. Masallarni interaktiv tarzda o'qitish, talabalarga rolli o'yinlar yoki guruhli muhokamalar orqali masallarining mazmunini o'zlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, masallarni multimedia vositalari yordamida taqdim etish, talabalarining tasavvurlarini kengaytiradi va ularning obrazli tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Masallar, talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Talabalar masallarni o'qib, ularning mazmunini tahlil qilish, qahramonlarning harakatlarini baholash va o'z fikrlarini ifoda etish orqali ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Masallarni o'qish jarayonida talabalar o'z tasavvurlarini ishlatish, yangi g'oyalar ishlab chiqish va muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvlarni qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.[3]

Masallar, shuningdek, talabalarda axloqiy tarbiyani shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Masallarda ko'plab axloqiy darslar, insoniy qadriyatlar va hayotiy tajribalar aks etgan. Talabalar masallarni o'qish orqali to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlik o'rtasida farq qilishni o'rganadilar. Bu, o'z navbatida, ularning shaxsiy rivojlanishiga va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Masallar orqali obrazli tafakkurni shakllantirish jarayonida bir qator pedagogik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, ba'zi talabalar masallarni tushunmasligi yoki ulardan olingan saboqlarni hayotda qo'llay olmasligi mumkin. Bu muammoni hal etish uchun o'qituvchilar talabalar bilan individual ishlash, ularning savollariga javob berish va masallarni yanada qiziqarli tarzda taqdim etishlari zarur. Shuningdek, o'qituvchilar masallarni tanlashda talabalarining qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olishlari muhimdir. [4]

Xulosa. Umuman olganda, masallar orqali obrazli tafakkurni shakllantirish pedagogik jarayonning muhim jihatlaridan biridir. Masallar talabalarga

hayotiy tajribalar, axloqiy qadriyatlar va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini o'rgatadi. O'qituvchilar masallarni taqdim etishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashlari, talabalar bilan faol muloqot qilishlari va ularning qiziqishlarini inobatga olishlari zarur. Bu jarayon, talabalarning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishga va kelajakda muvaffaqiyatli mutaxassislar bo'lishlariga yordam beradi. Masallarning ta'limdagi ahamiyatini e'tiborga olib, ularni ta'lim jarayonida keng qo'llash, talabalarda obrazli tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A'zoeva M. (2020). "Masallar va ularning ta'limdagi o'rni". Toshkent: O'qituvchi.
2. Abdullaeva N. (2019). "Bolalar adabiyoti va uning tarbiyadagi ahamiyati". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Qodirov S. (2021). "Obrazli tafakkur va uning rivojlantirish usullari". Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
4. Rahmonov E. (2018). "Masallar orqali axloqiy tarbiya berish". Farg'ona: Farg'ona Davlat Universiteti.
5. Tursunova D. (2022). "Talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
6. Murodov A. (2021). "Masallarning ta'lim jarayonidagi o'rni". Andijon: Andijon Davlat Universiteti.
7. Xolmatov R. (2020). "Bolalar va o'smirlar adabiyoti: nazariya va amaliyot". Namangan: Namangan Davlat Universiteti.
8. Sultonova L. (2023). "Pedagogik jarayonda masallardan foydalanish". Toshkent: O'zbekiston Ta'lim Akademiyasi.

KIMYO FANINI TABIAT BILAN BOG'LAB O'QITISHDA MOTIVATSIYANI OSHIRISH METODIKASI

Begamov Sh. T.

Qarshi davlat universiteti doktranti

Tayanch so'zlar: o'qituvchi faoliyati, pedagogika, funksiya, ko'nikmalar, maktab faoliyati, innovatsion yondashuv, "maktab-laboratoriya", o'quvchilarga ta'limning universalligi, innovatsion tajriba mexanizmlari.

Ключевые слова: деятельность учителя, педагогика, функции, умения, школьная деятельность, инновационный подход, «школа-лаборатория», универсальность образования для учащихся, инновационные экспериментальные механизмы.

Key words: teacher activity, pedagogy, function, skills, school activity, innovative approach, "school-laboratory", universality of education for students, innovative experimental mechanisms.

РЕЗЮМЕ:

Maqola ta'lim tizimida dars va darsdan tashqari faoliyatda, kimyo fanini qiziqarli hamda kimyo fanini ilmiy jihatdan o'rganishni yanada soddalashtirib o'qitishda o'quvchilarga kimyo naqadar qiziq va xilma xillikdan iboratligi haqida bundan tashqari tabiat bilan uzviy bog'liqlikda bo'lishi orqali ularni fanga bo'lgan qiziqishini ortirishga qaratilgan;

РЕЗЮМЕ:

Статья направлена на то, чтобы повысить интерес учащихся к науке, рассказывая им о том, насколько интересна и разнообразна химия в учебной и внеклассной деятельности в системе образования, а также на то, чтобы научное изучение химии было более простым и разнообразным кроме того направлено на то, чтобы заинтересовать их наукой, поддерживая их в тесной связи с природой.

SUMMARY:

The article is aimed at increasing students' interest in science in the educational system, in the classroom and extracurricular activities, in the teaching of chemistry in an interesting and scientific way.

Kimyo materialini ongli tarzda maqsadli o'zlashtirish uchun nafaqat darslar tizimidan, balki atrof-muhitni kuzatish, "inson-modda" va "modda- material-amaliy faoliyat" tizimlaridagi bog'lanishlar va munosabatlarni ochishga yordam beradigan turli xil tajribalar, ekskursiyalar, amaliy mashg'ulotlar, vizuallashtirish, shu jumladan videomateriallardan ham keng foydalanish kerak. Bunga o'qituvchi faoliyatidagi turli shakllarini birlashtirish hamda

sinfdan tashqari ishlar natijalaridan darslarda foydalanish muhim darajada hissa qo'shadi..

Shu bilan birga, kundalik hayotda moddalar va kimyoviy reaksiyalardan xavfsiz foydalanish masalalari, shuningdek maishiy bilimga ega bo'lishlik maktab kimyo kursida yetarlicha yoritilmagan.

O'tgan asr psixologlarining o'quv jarayoni sohasidagi asosiy kashfiyoti shundan iboratki, o'quv materialini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish ularning o'z faoliyatida sodir bo'ladi. Bilimlarni tayyor shaklda uzatish samarasiz ekanligi ishonchli tarzda isbotlangan.

Shunday qilib, reallik bilan bog'liq material o'qituvchi tomonidan tayyor shaklda taqdim etilmasligi kerak, balki quyidagi vaziyatlarni hal qilishga hissa qo'shishi lozim: sabab-oqibat munosabatlarini izlash, qarama-qarshiliklardan chiqish, bashorat qilish, tanlash, tasavvur qilish. Faqat shu holatdagina "qiziqish" motivatsiyasi rivojlanadi.

"Foydalilik" motivatsiyasi o'quvchilarga atrof-olamdagi moddalar dunyosida yo'nalish topishga yordam beradigan, inson hayot faoliyati haqida bilim va ma'lumotlariga asoslanadi. "Foydalilik" motivatsiyasini shakllantirish jarayonida ob'ektiv reallik uchun foydali bo'lgan bilimga bo'lgan ehtiyoj qondiriladi. Kimyo darslarida o'qituvchi o'quvchilar tajribasiga, ularning o'z kuzatishlariga murojaat qilishdan, aniq vaziyatlarni tahlil qilishdan, vaziyatli masalalarni yechishdan va shu kabilardan foydalanishi mumkin.

O'quvchilar faoliyati turlarini navbatlash va almashish darsni tashkil etishda o'quv faolligi va diqqatni saqlab turishga imkon yaratish juda muhim jihatdir. Darsdagi ishlash qobiliyatiga qarab, 45 min vaqt oralig'ida u o'rtacha 4-9 martaga teng bo'ladi. Psixologik tadqiqotlardan ma'lumki, insonning aqliy faoliyati davomida "diqqat inqirozi" kuzatiladi. Dastlab ular har 14-18 min ichida bir-biri bilan navbatlashadi; o'quvchi biroz charchaganida – 11-14 min dan so'ng; uchinchi – 9-10 min dan so'ng; to'rtinchi va barcha keyingilar - 5-6 min dan so'ng [1]. Darsda turli shakllarda qo'llaniladigan ob'ektiv reallik bilan bog'liqlikni ko'rsatadigan material (o'qituvchining hikoyasi, axboroti, ma'ruzasi yoki o'quvchilarning hisoboti) dars davomida o'quv faolligi va diqqatni saqlab turish imkonini beradi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, motivatsiyani oshirish va shakllantirish uchun obyektiv reallik bilan bog'liq materiallar yordamida tafakkur faolligi vaziyatlarni yaratish kerak. Ob'ektiv reallik bilan bog'liq materiallardan foydalangan holda tafakkur faolligi vaziyatlarini yaratish usullarini ko'rib chiqamiz.

Obektiv reallik bilan bog'liq materiallardan foydalangan holda tafakkur faolligi oshirish usullari

Tafakkur faolligi vaziyatlari	Darslarda tafakkur faolligi vaziyatlarini usullari	Darsdan tashqari mashg'ulotlarda tafakkur faolligi vaziyatlarini yaratish usullari
1. Tanlov vaziyatlari.	Savollarga javoblar, viktorina topshiriqlari, musobaqalar.	Individual topshiriq mavzusini, ma'lumotlarni, hisobot shaklini tanlash
2. Sabab-oqibat aloqalarini izlash.	Aniq misollar yordamida mantiqiy zanjirlar yaratish Kimyoviy jarayonlarni modellashtirish Kimyoviy tajribani tushuntirish	O'rganilayotgan materialni taqdim etish mantig'i Kimyoviy jarayonlarni modellashtirish Kimyoviy tajribani tushuntirish
3. Qarama-qarshilik holatlari	Tabiat sirlari, inson hayotidagi sirli hodisalar va qiziqarli tajribalar natijalari haqidagi ma'lumotlarni tushuntirish	Tabiat sirlari, inson hayotidagi sirli hodisalar haqida hikoyalar, qiziqarli tajribalar o'tkazish.
4. Prognozlash vaziyatlari	Kimyo fani nuqtai nazaridan kundalik hayotda qo'llaniladigan reaksiyalarni tushuntirish. Olingan kimyoviy bilimlarni ob'ektiv real hodisalarni tushuntirishda qo'llash	Ekskursiya davomida olingan ma'lumotlarni tushuntirish. Tadqiqot va loyiha vazifalarini bajarish

Tanlov vaziyatlari. Kimyo darslarida ko'plab bunday vaziyatlarni yaratish mumkin.

1-misol: taklif qilingan predmetlardan (temir mix, mis tanga, alyuminiy qoshiq, ko'mir bo'lagi, grafit tayoqcha, oltingugurt kukuni) metallar va nometallarni ko'rsatib bering.

2-misol. Taklif etilgan ro'yxatdan sof moddalar va aralashmalarni ko'rsatib bering.

Bu misollar orqali o'quvchilarni dars jarayonlariga bo'lgan e'tibori va qiziqishini ortirish mumkin va har qanday kimyo faniga doir darslarni shu holatda o'tganda o'quvchilarga tushunarli va qiziqarli bo'ladi Darsdan tashqari ishlarda o'quvchilarga tadqiqot mavzusi, javob yoki hisobot shaklini tayyorlash usullari va shu kabilarni tanlash imkoniyati beriladi.

Sabab-oqibat bog'lanishlarini izlash vaziyati - yangi materialni tushuntirishda ham, kimyoviy reaksiyalar natijalarini tushuntirishda ham yaratilishi mumkin

hamda analitik qobiliyatlarni rivojlantirish va oddiy mantiqiy amallarini bajarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun ishlatilishi mumkin. Ob'ektiv reallik bilan bog'lab ta'limni amalga oshirish uchun mavjud materiallardan maksimal darajada foydalanish o'quvchilarda javob topishga qiziqish uyg'otadi.

O'qituvchi metalni qo'llash sohasini nomlaydi, o'quvchilar esa uni qo'llashga asoslangan moddaning xususiyatini va moddaning o'zini aniqlashlari kerak.

Masalan, elektr simlarini ishlab chiqarish → elektr o'tkazuvchanlik → mis, alyuminiy;

Folga ishlab chiqarish → egiluvchanlik → alyuminiy;

Lampochkadagi cho'g'lanish ipi → elektr o'tkazuvchanlik → volfram.

Zargarlik buyumlarini yasash → egiluvchanlik → kumush, oltin.

Darsda yangi materialni tushuntirishda obektiv reallik bilan bog'liq materialdan foydalanib sabab-oqibat aloqalarini izlash vaziyati.

Misol. 9-sinfda "Uglerod" mavzusi bo'yicha dars. Dars kompyuter taqdimoti yordamida olib boriladi.

O'quvchilar 8-sinf kimyo kursida olgan bilimlari asosida, odatda, olmos va grafitning fizik xossalarini kristall panjaralarining tuzilishidan kelib chiqib, oson tushuntira oladilar.

Adsorbtsiya hodisasini tushuntirganda, o'qituvchi faollashtirilgan ko'mirning dorixona qadog'ini ko'rsatib, undan foydalanish haqida so'raydi.

Amaliy tajribaga asoslanib, o'quvchilar faollashtirilgan ko'mirdan foydalanish bo'yicha oson xulosa chiqaradilar.

Birinchi jahon urushi davrida zaharli moddalardan foydalanish haqidagi filmdan parcha ko'rsatiladi va o'qituvchi gaz niqob ixtirosi haqida gapiradi. O'quvchilardan ikkita misol o'rtasida mantiqiy aloqa o'rnatish so'raladi: faollashtirilgan ko'mir tabletkalari va gaz niqobi. Xulosa: faollashtirilgan ko'mir o'ziga xos xususiyati – boshqa moddalarni so'rish qobiliyatidir.

Mazkur uslub tanish ma'lumotlarni o'z ichiga olgan misollar yordamida o'quvchilarni yangi ma'lumotlar bilan tanishtirish imkonini beradi.

Darsning bu qismini evristik suhbat shaklida ham olib borish mumkin. Bunday holda, hikoya birinchi jahon urushi paytida zaharli moddalarni qo'llash bilan boshlanishi kerak, keyin adsorbtsiya haqida tushuncha berish va kashfiyot sifatida gaz niqobini ixtiro qilishga olib kelishi kerak. Evristik elementning kiritilishi darsda tafakkur faolligini faollashtiradi, shuningdek, sabab-oqibat aloqalarini izlash bo'lib xizmat qiladi. Psixologiya, pedagogika va kimyo o'qitish metodikasida hayot bilan bog'liqlik tamoyilini o'qitishga tatbiq etish asosida kimyoga qiziqishni rivojlantirish muammosi yechimiga asos bo'ladi.

Xulosa. Bir-biri bilan bog'liq bo'lgan mikroinnovatsion jarayonlardan iborat bo'lgan butun maktabning rivojlanishi asosida yotadigan murakkab innovatsion jarayon. O'qituvchilarda ijodkorlikni shakllantirishning muhim pedagogik sharti uni mustaqil bilim olish va ijodiy fikrlashga yo'naltirishdan iborat. Shu bilan bir qatorda, o'qituvchilar orasida ijodiy muhit, muayyan ma'naviy-ruhiy holat, tashkiliy, metodik, psixologik chora-tadbirlar qo'llashga ham alohida e'tibor qaratish lozim.

FODALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pedagogika fanidan izohli lug'at. P.f.d., professor M.X. Toxtaxodjaevaning tahriri ostida. – T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2008. – 480 b.
2. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T. Nizomiy nomidagi TDPU. 2003 y. -174 b.
3. Davletshin M.G. Yosh davrlar va pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: TDPU, 2006. – 43 b.
4. Braun T., Lemey G. Yu. Kimyo - fanlar markazida. 2 qismda. Ingliz tilidan tarjima qilingan. - M.: Mir, 1983.-448 b. 1-qism.
5. Burinskaya N.N. Kimyo bo'yicha o'quv sayohatlari: O'qituvchi kitobi. - M., 1989.
6. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish. I Monografiya. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2016. -77-b.
7. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondoshuvlar. - T.: Akademiya, 2020.
8. Milliy istiqlol g'oyasi. Bakalavriat bosqichi uchun darslik. - T.: Akademiya, 2020.

TALABALARNI PEDAGOGIK MODELLASHTIRISH JARAYONIGA TAYYORLASH

Umirov A.A.

QarDU katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: modellash, bo'lajak o'qituvchi, ta'lim, pedagog, jarayon.

Ключевые слова: моделирование, будущий учитель, образование, педагог, процесс.

Key words: modeling, future teacher, education, teacher, process.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada talabalarni pedagogik modellash jarayoniga tayyorlash hamda uzluksiz ta'lim tizimida mehnat qilayotgan pedagogning saviyasiga, yetuk mutaxassislarni tayyorlashda o'qituvchi muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozimligi haqida yoritilgan va shu haqida haqida fikrlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещается подготовка учащихся к процессу педагогического моделирования и дается представление об уровне педагога, работающего в системе непрерывного образования, о том, что при подготовке зрелых специалистов педагог должен отвечать определенным социально-политическим, педагогическим и личностным требованиям.

SUMMARY:

This article highlights the preparation of students for the process of pedagogical modeling and gives an idea of the level of a teacher working in the system of continuing education, that when training mature specialists, a teacher must meet certain socio-political, pedagogical and personal requirements.

Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturini bosqichma-bosqich va muvaffaqiyatli amalga oshirish ko'p jihatdan o'qituvchi faoliyati, uning kasbiy nufuzini oshirish bilan bog'liqdir. Shunday ekan, sog'lom va har tomonlama barkamol avlodni yetishtirish uzluksiz ta'lim tizimida mehnat qilayotgan pedagogning saviyasiga, tayyorgarligiga va fidoyiligiga, uning yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liqdir. O'qituvchi jamiyatning ijtimoiy topshirig'ini bajaradi, har tomonlama yetuk mutaxassislarni tayyorlashda o'qituvchi muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim. Shunday ekan, o'qituvchi mustaqillik g'oyasiga e'tiqodli, har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkurga ega, kasbiga

tegishli ma'lumoti bor, ya'ni o'z fanining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psixologik va uslubiy bilim hamda malakalarni egallagan bo'lishi hamda turli pedagogik vazifalarni tezda yechishi, vaziyatlarni sezishi, o'rganishi va baholay olishi kerak. U pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish qobiliyatiga ham ega bo'lishi lozim. Bugungi kunda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablaridan biri ta'lim jarayonida yangi pedagogik va ATni qo'llash, tayyorgarlikning modul tizimidan foydalangan holda ta'lim oluvchilarni o'qitishni jadallashtirish sanaladi. Respublikamizda ta'lim jarayonida pedagogik va ATni qo'llashga doir keng ko'lamda ish olib borilmoqda. Ushbu muammoning ilmiy-nazariy asoslari, har bir PTning o'ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, yetarli darajada tajribalar to'plandi. Ta'lim jarayoniga pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etishda xorijiy mamlakatlarning tegishli tashkilotlari yaqindan yordam ko'rsatmoqda. «PT» so'z birikmasining asosida «texnologiya», «texnologik jarayon» tushunchalari yotadi. Ushbu tushunchalar orqali sanoatda tayyor mahsulotni olish uchun bajariladigan ishlarning ketma-ketligi haqidagi texnik hujjat, ta'limda esa fan bo'yicha uslubiy tadbirlar majmuasi tushuniladi. Bugungi kunda PTni tushunish uchun asosiy yo'l - aniq belgilangan maqsadlarga qaratilganlik, ta'lim oluvchi bilan muntazam o'zaro aloqani o'rnatish, PTning falsafiy asosi hisoblangan ta'lim oluvchining xatti-harakati orqali o'qitishdir. O'zaro aloqa PT asosini tashkil qilib, o'quv jarayonini to'liq qamrab olishi kerak. Bugun har bir sog'lom fikrlovchi inson yangi asrda o'zi, yaqinlari, kasbdoshlari, tengdoshlarining jamiyatdagi o'rni va salohiyati qanday bo'lishini o'ylashi tabiiy. O'tgan asrning ahamiyati, qadr-qimmati, tarixiyligi esa O'zbekistonning mustaqil davlat maqomiga ega bo'lganligi bilan baholanadi. Mustaqil davlat o'zining asosiy qonuni - Konstitutsiyasi bilan kafolatlangan bir qancha muhim tarixiy hujjatlariga ega bo'ldiki, ular orasida «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» alohida o'rin tutadi. Undagi g'oyalar, avvalo, XXI asrda yashaydigan, ijod qiladigan, Vatan va yurt 10 mustaqilligini mustahkamlovchi insonlarning manfaatini ifodalaydi. Dasturda e'tirof etilgan kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarida ta'lim tizimining yaxlit axborot makonini vujudga keltirish, ta'lim-tarbiya dasturlarining intellektuallashuvini ta'minlash va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash kabi muhim vazifalar kun tartibiga qo'yildi. O'tgan asrni sarhisob qilib, yangi yuz yillik va ming yillikning qanday bo'lishini tasavvur etar ekanmiz, uning eng muhim xususiyatlaridan biri sifatida yangi ta'lim dasturlarida nazarda tutilayotgan zamonaviy AT, ta'limni kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari tizimida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlashning rivojlanishini nazarda tutmoq o'rinlidir. Zero,

milliy dasturni ro'yobga chiqarishga doir tashkiliy ishlarda e'tirof etilganidek, «Ta'limni axborot bilan ta'minlash tizimini shakllantirish va rivojlantirish, uni jahon axborot tizimi bilan bog'lash, ommaviy axborot vositalarining ta'lim sohasidagi vazifalarini belgilash» malakali kadrlar tayyorlashning muhim mezonlaridandir. Demak, yangi asr - informatsiyali texnologiyalar asri bo'ladi. Bu masalaning bir tomoni. Masalaning ikkinchi bir muhim jihati shundaki, yangi asr xalqaro intellektual-iqtisodiy korporatsiyaning yaratilish asri, ya'ni jahon miqyosidagi aql-zakovatning birlashuvi asri bo'ladi. Bugun biz yangi texnologiyalarga sarflanayotgan mablag'lar qay darajada o'zini oqlashini, ularning ta'lim sifatini oshirish va axborot hamda kommunikatsiya texnologiyalari hamda masofaviy ta'limni rivojlantirishga qanday ta'sir ko'rsatishini tasavvur qila olishimiz shart. Ko'p hollarda «ta'limning kompyuter texnologiyalari» tushunchasi «AT» iborasi bilan aralashtirilib yuboriladi. Bu o'rinda, asosan, an'anaviy PTdan farqli, kompyuter tarmoqlariga ulangan, dasturlashtirilgan, xalqaro aloqalarni ham ta'minlashga qodir tizim nazarda tutilmoqda. Bu holat so'nggi yillarda jamiyat hayotida kompyuterlarning ahamiyati ortib borishi, milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida turli xil axborotlarga nisbatan ehtiyojning kuchayishi bilan izohlanadi. Agar biz har bir yosh qalbida Vatanga muhabbat, kasbga sadoqat, pok iymon va odamgarchilikni tarbiyalay olsak, ular xalqaro axborot tizimlari orqali bizning fikrlash tarzimiz, urf-odatlarimiz, milliy qadriyatlarimizga zid bo'lgan ma'lumotlarni tanqidsiz qabul qilmaydigan, yurtimiz istiqboliga xizmat etadiganlarinigina saralab olish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Buning uchun biz yoshlarimizda barqaror mafkuraviy immunitetni tarbiyalashimiz kerak.

Ma'lumki, pedagogikada boshqa ilm sohalaridan olingan ko'plab atamalardan foydalaniladi, bu narsa pedagogikani boshqa fanlar bilan chuqur aloqada ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Bunday atamalar texnika va iqtisodiyot tarmoqlaridan ko'p miqdorda kirib keladi, chunki ayni shu sohalar ijtimoiy fikrning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Chunonchi, bugun o'qitish jarayonining tejamlliligi va maqsadga muvofiqligi hamda oqilona tashkil etilishi ko'p jihatdan o'qituvchi, texnika va texnologiya, ta'lim iqtisodiyoti, o'qitishni kompyuterlashtirish va shunga o'xshashlar bilan bevosita bog'lanib qolgan. Adabiyotlarda "Yangi tartib-qoida", "Yangilik", "Innovatsiya" tushunchalarining ma'naviy mazmunini aniqlashning turlicha talqinlari mavjud. Yangi tartib-qoida, moddiy ma'noda, ijobiy va ilg'or yangilikni, bu tushunchani qabul qiladigan va undan foydalanadigan tashkiliy tizim uchun yangi bo'lgan g'oya, faoliyat yoki moddiy obyektни anglatadi. "Yangi tartib-qoida", "Innovatsion jarayon" atamalari aynan o'xshash, ya'ni bir xil ma'noga

ega. Innovatsiyalar ta'lim amaliyoti paydo bo'lganidan buyon o'tgan uzoq davr davomida unga yangiliklar kiritish, mavjud ta'lim tuzilmasini maqsadga muvofiqlashtirish, ba'zan juz'iy, ba'zan esa keng ko'lamli o'zgartirish, takomillashtirish va yaxshilash elementlarini joriy etish evaziga sifatni ko'tarish uchun u bilan yonma-yon kelmoqda. Yangilik - bu texnik, texnologik ixtiro va yutuqlardan amaliy foydalanishdir. U pedagogik kategoriya sifatida ta'limga yangilik kiritishni anglatadi. Yangilik, ko'pincha, yangi metodlar, usullar, vositalar, yangi konsepsiyalar, yangi o'quv dasturlari, tarbiya usullari va boshqalarni kiritish hamda qo'llashga xosdir

Xulosa qilib aytganda, TT - o'qitish jarayonlarini optimal tashkil etishdan iborat. O'quv materiallarini tanlash, qayta ishlab o'quvchi yoki talabalarning bilimiga, o'zlashtirish xususiyatlariga moslab shakl va hajmini o'zgartirish ham TTga daxldor. PT - o'z navbatida ta'lim-tarbiyaning obyektiv qonuniyatlari va diagnostik maqsadlari asosida o'quv jarayonlari, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, metod va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimidir, ya'ni fan va texnika yangiliklarini o'zida mujassamlashtiradigan o'quv jarayonidir. Mazkur maqolada yuqorida ta'kidlab o'tilgan muammolarni hal etishning ayrim jihatlari, PT va PMning ahamiyati hamda ular bilan bog'liq jarayonlarni o'rganishning metodik asoslari bayon qilingan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. // Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: Sharq, 1997.
2. Azizxo'jayeva N.N. PT va pedagogik mahorat. – T.: TDPU, 2003.
3. Sayidahmedov N. Yangi PT. – T.: Moliya, 2003.
4. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. PT asoslari./ T.: O'qituvchi, 2004.
5. Hasanboyev J., Sariboyev H., Niyozov G., Hasanboyeva O., Usmonboyeva M. Pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: Fan, 2006.

ZAMONAVIY METODLAR ASOSIDA TA'LIMDA AXBOROTLARNI MODELLASHTIRISDA DASTURIY PAKETLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Siradjev S.N.

Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti

Tayanch soʻzlar: axborot, modellashtirish, dasturiy paketlar, faoliyatli yondashuv, ta'lim vositasi, visual va boshqalar.

Ключевые слова: информация, моделирование, программные пакеты, деятельностный подход, образовательный инструмент, наглядность и т. д.

Key words: information, modeling, software packages, activity-based approach, educational tool, visual aids, etc.

РЕЗЮМЕ:

Ta'limning didaktik va texnik vositalarini tanlashda ushbu vositalar u yoki bu bilim sohasida ya'ni mutaxassisning ushbu bilim sohasidagi kasbiy faoliyatini belgilovchi asosiy tushunchalar, shuningdek, asosiy algoritmlar, metodlar va texnologiyalarni bilish uchun talabalar faoliyatini tashkil etishga qanday yordam berayotganiga alohida e'tibor qaratish lozim. Shuni ta'kidlash kerakki, ta'limga faoliyatli yondashuv doirasida "faoliyat" tushunchasi ko'pincha "bilim" tushunchasi bilan bog'liq bo'ladi, ya'ni bilimni shaxs ongining elementi sifatida shakllantirish uchun tegishli turdagi, darajadagi va hajmdagi kognitiv faoliyatni tashkil etish kerak.

РЕЗЮМЕ:

При выборе дидактических и технических средств обучения особое внимание следует уделять тому, как эти средства помогают организовать деятельность студентов в той или иной области знаний, то есть овладеть основными понятиями, определяющими профессиональную деятельность специалиста в этой области знаний, а также основными алгоритмами, методами и технологиями. Следует отметить, что в рамках деятельностного подхода к образованию понятие «деятельность» часто связывается с понятием «знание», то есть для формирования знаний как элемента сознания личности необходимо организовать познавательную деятельность соответствующего вида, уровня и объема.

SUMMARY:

When choosing didactic and technical teaching aids, special attention should be paid to how these aids help organize students' activities in a particular area of knowledge, i.e. to master the basic concepts that define the professional activity of a specialist in this area of knowledge, as well as the basic algorithms, methods and technologies. It should be noted that within the framework of the activity-based approach to education, the concept of "activity" is often associated with the concept of "knowledge", i.e. to form knowledge as an element of a person's consciousness, it is necessary to organize cognitive activity of the appropriate type, level and volume.

Kirish. Hozirgi kunda pedagogikada “ta’lim vositasi” tushunchasining bir ma’noli izohi va ta’lim vositalarining yagona ko’p qirrali klassifikatsiyasi mavjud emas.

Ta’lim vositasi deganda pedagog va talaba tomonidan yangi bilimlarni o’zlashtirish uchun qo’llaniladigan moddiy yoki ideal obyektni tushunish mumkin bo’ladi. U holda o’quv materiallari mazmunini o’rganish, talabalarning rivojlanishi va tarbiyasi uchun ta’lim axborotining manbai va vositalari (aslida vositalar) sifatida xizmat qiluvchi barcha obyektlar va jarayonlar (moddiy va moddiylashtirilgan)ni ta’lim vositalari deb aytish mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, moddiy va ideal ta’lim vositalari o’quv jarayonining maqsadlariga birgalikda erishish uchun bir-birini to’ldirish va qo’llab-quvvatlash uchun foydalanilganda ta’lim samarali bo’ladi.

Bundan tashqari, har bir darajada ta’limning mazmuni o’sha darajaga xos xususiyatlarga egadir. Ammo agar har bir darajada o’ziga xos tarkib mavjud bo’lsa, ularni o’zlashtirish vositalari ham o’ziga xos xususiyatlarga ega bo’lishi lozim. Ta’lim mazmuni modifikatsiyalashgani sari har bir darajada ta’lim vositalari ham o’zgaradi. Ta’lim mazmunini shakllantirishning har bir darajasi muqarrar ravishda o’ziga xos ta’lim vositalarini o’z ichiga olishi kerak [1,134].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ana shunga asosan biz ta’lim vositasi darajalarini uchga ajratamiz. Bular: birinchi darajali ta’lim vositalari (dars, seminar yoki amaliy mashg’ulot darajasi)ga o’qituvchi yoki muallim darsni, seminar yoki amaliy mashg’ulotni tashkil qilish va o’tkazish uchun foydalanishi mumkin bo’lgan vositalar; ikkinchi darajali ta’lim vositalari (o’quv fanining darajasi)ga kerakli darajada har qanday o’quv predmetini o’qitishni tashkil etish va amalga oshirish imkonini beradigan vositalar; uchinchi darajali ta’lim vositalari (butun o’quv jarayonining darajasi - umumiy ta’lim muassasasida yoki malaka oshirish kurslarida o’qish davomida va hokazo)ga o’rganilayotgan fanlarni, ularning o’zaro munosabatlarini va munosabatlarini aniqlaydigan ta’lim vositalari tizimidir.

Axborotlarni modellashtirish deyilganda - predmetli sohalarda har xil turdagi axborot va instrumental tizimlarni qo’llagan holda elektron-hisoblash tajribasini o’tkazish texnologiyasi negizida axborotni qayta ishlashni boshqarish jarayonini tushunganimiz bois, bir qator kasbiy vazifalarni hal qilishda ushbu tizimlardan foydalanish texnologiyasiga o’qitish va axborot tizimlarida axborotni qayta ishlashda qo’llaniladigan asosiy funksiyalar, metod va vositalarga o’qitish axborotlarni modellashtirib o’qitishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tadqiqot metodlogiyasi. Vizual tarzda grafalarda axborotlarni modellashtirishni o’rgatish vositasi sifatida kompyuter axborot modelini

amalga oshirishni talab qiladigan keng turdagi dasturiy vositalar ko'rib chiqilishi mumkin. Axborot modellashtirishni o'rgatishda tanlagan hisoblash modellarining (vizual tarzda grafalarda) alohida turini, shuningdek, bo'lajak mutaxassis tomonidan axborot-tahlil faoliyatini o'zlashtirish ro'y beradigan elektron-hisoblash tajribasini o'tkazishning asosiy bosqichlariga mos keladigan, kasbiy vazifalarning hal etilishini hisobga olgan holda, ta'lim vositalari sifatida yarim formal va mavhum formal tizimlar - axborot tizimlarining bir turi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin [2; 66]. Bundan tashqari, bo'lajak mutaxassis tomonidan vizual tarzda grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'rgatish jarayonida kasbiy vazifalarning hal qilinishi pedagogik loyihalashning yo'nalishlaridan biri - raqamli ta'lim resurslarini, shu jumladan, o'quv kompyuter modellarini loyihalash va ishlab chiqish faoliyatini o'z ichiga oladi. Pedagogik loyihalashning tegishli bosqichida raqamli ta'lim resurslari dasturiy instrumental vositalar bilan amalga oshirilib, ularga ta'lim vositalari sifatida ham qaraymiz[2,41].

Tahlil va natijalar. "Axborotlarni modellashtirish" o'quv kursi shaklida bajarilgan vizual tarzda grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'qitishda turli darajadagi axborot modelining formallashtirish tavsiflarini qurishdagi ta'lim vositalari sifatida formal tillar: mantiqiy-matematik tillar (to'plamlarning formal nazariyasi tili) va dasturlash tillari (imperativ paradigma)ni ajratib ko'rsatamiz.

Asosiy didaktik talablarni va ETR sifatini baholash mezonlarini ajratamiz va ularga ko'ra zamonaviy raqamli ta'lim resurslari qanoatlantirilishi zarur bo'ladi. An'anaviy (o'zlashtirishning ilmiyligi, ochiqligi, pishiqligi, dasturga muvofiqligi, xatolarning yo'qligi va shu kabilar) bilan bir qatorda, raqamli ta'lim resurslari innovatsion sifatlar bilan, birinchi navbatda: faol-faoliyatli ta'lim shakllaridan foydalanish orqali mustaqil ta'lim sohasining keskin kengayishini ta'minlaydigan interfaollikni; ilgari faqat maktabda yoki oliy ta'lim muassasasida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ta'lim faoliyati turlarini "uy"da amalga oshirishni ko'zda tutadigan masofaviy, to'liq ta'lim olish imkoniyatini; real va virtual obyektlar, jarayonlar, hodisalarni, shuningdek, ularning rivojlanish dinamikasida taqdim etilgan modellarini, vaqt va makondagi harakatda, dastur bilan muloqot imkoniyatini saqlagan holda vizuallashtirishning zamonaviy vositalari (masalan, kompyuter grafikasi vositalari, multimedia texnologiyalari)ni joriy etishni o'z ichiga olgan o'quv ma'lumotlarining kompyuterli vizuallashtirishni qondirishi kerak

Bundan tashqari, axborot-ta'lim resurslari multimedia markazining veb-saytida keltirilgan klassifikatsiyaga ko'ra, markaziy elektron ta'lim resurslari

saqlanadigan joy ularni yaratish texnologiyasi bilan mos ravishda bo‘linadi va quyidagilar bilan ifodalanadi:

1. Ochiq multimedia tizimlarining elektron o‘quv modullari;
2. Virtual jamoaviy muhitlarning elektron o‘quv modullari;
3. Mahalliy tashuvchilarda EATR;
4. Tekstografik tarmoqli EATRLar;
5. flash-texnologiyalar negizidagi EATRLar;
6. java-texnologiyalar negizidagi EATRLar.

Tekstografik tarmoqli, flash-texnologiyalar, java-texnologiyalarning elektron yoki raqamli ta’lim resurslarini rivojlantirish texnologiyasini amalga oshiradigan asosiy dasturiy vositalarning qisqacha tavsifini ko‘rib chiqamiz.

1. Java-texnologiyalar Java tiliga asoslangan bo‘lib, u platformadan mustaqil, obyektga yo‘naltirilgan dasturiy til hisoblanadi va, birinchi navbatda Internet tarmog‘ida foydalanish uchun mo‘ljallangan. Hozirgi kunda ishlab chiquvchilar va ko‘p sonli adabiyotlarning mualliflari Java ni kuchli kutubxonani, qayta ishlashga yaroqli katta hajmli kodni va dasturlarni amalga oshirish muhitini o‘z ichiga olgan, xavfsizlikni, operatsion tizimdan mustaqillikni va avtomatik “chiqindi yig‘ish”ni ta’minlaydigan dasturiy platforma deb bilishadi. Java ning o‘ziga xos xususiyatlari: oddiy, obyektga yo‘naltirilgan, taqsimlangan, ishonchli, xavfsiz, kompyuter arxitekturasiga bog‘liq bo‘lmagan, portativ, talqin qilinadigan, yuqori samarali, ko‘p oqimli, dinamik.

Java platformasida mustaqil dastur-ilovalar (Applications); appletlar (Applets) - brauzer muhitida ishlaydigan dasturlar; servletlar (Servlets) - server tomonida ishlaydigan va server funksiyalarini kengaytiradigan kichik dasturlar; komponentlar (JavaBeans, Enterprise JavaBeans) - grafik interfeysga yoki ilova va ma’lumotlarning kapsulali mantig‘iga ega katta bo‘lmagan funksional va alohida elementga ajratilgan dasturning bir qismi komponentli dasturlash texnologiyasida takroran foydalanish maqsadida ishlab chiqiladi.

Raqamli ta’lim resurslarini, birinchi navbatda, interaktiv multimediali o‘quv kompyuter modellari shaklida ishlab chiqish uchun Java platformasi sifatida an’anaviy veb-texnologiyalarni Java-appletlari texnologiyasi bilan birlashtiradigan kuchli imkoniyatlardan ifodalaniladi. Java-applet - Java dagi bayt-kod shaklidagi dastur hisoblanadi. Java-appletlar veb-brauzerda virtual Java mashinani (JVM - Java Virtual Machine) yoki appletlarni sinab ko‘rish uchun avtonom vosita hisoblangan Sun's AppletViewer yordamida bajariladi. Appletlar HTML tomonidan taqdim etilishi mumkin bo‘lmagan veb-ilovalarning interaktiv xususiyatlarini taqdim etish uchun ishlatiladi. Java bayt-kodi platforma jihatdan mustaqil bo‘lgani uchun, Java-appletlari Microsoft

Windows, UNIX, Apple, Mac OS va GNU/Linux kabi ko‘plab platformalar brauzerlari tomonidan pluginlar yordamida amalga oshirilishi mumkin. Java-annjieT Java kengaytmagini (plug-in) o‘rnatishni talab qilib, bu Java mashinasi ishga tushirilmaguncha barcha brauzerlarda ham o‘zgartirilmagan ishlayvermaydi va bu birinchi marta ishga tushirishda ancha vaqtni talab qilishi mumkin. Appletlarda foydalanuvchining diskiga yozish va foydalanuvchi kompyuterining boshqa resurslariga kirish (manzilli arifmetika operatsiyalari) imkoniyati yo‘q va bu ularning ishlash xavfsizligini kafolatlaydi[3,18].

2. Flash-texnologiyalari veb-ilovalarga osongina integratsiya qilinadigan va ishning tarmoq rejimida mavjud bo‘lgan interaktiv va multimedia o‘quv kompyuter modellarini ishlab chiqish uchun yanada jozibali imkoniyatlarni taqdim etadi. Flash interaktiv animatsiya, ovozli fayllari, effektlar va videolar, shuningdek, ActionScript dasturlash tili vositasi kabi turli multimedia vositalarini namoyish qilish va birlashtirish uchun ancha yaxshi tashkil etilgan muhitni anglatadi. Keng doiradagi mutaxassislar uchun flash-texnologiyalarga mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida alohida e’tibor qaratilgan [4,81].

Kompyuter o‘quv vositalarini ishlab chiqish uchun instrumental vositalarni tanlashga ta’sir etuvchi asosiy omillarni ajratib ko‘rsatamiz (1-jadvalga qarang), bular o‘quv kompyuter modellari shaklidagi raqamli ta’lim resurslariga mos keladi. O‘quv kompyuter modelining yetakchi didaktik funksiyasi hisoblash algoritmining mexanizmini vizual tarzda grafalarda vizuallashtirish, tarmoq rejimida foydalanuvchi bilan faol muloqot qilishdan iborat. Yuqorida tavsiflangan raqamli ta’lim resurslarini ishlab chiqishning instrumental texnologiyalari uchun instrumental vositalarni tanlashda omillarga muvofiqlikning tahlili natijalarini keltiramiz (1-jalvalga qarang).

1-jadval.

**Axborot modelini tabiiy va sun’iy tillar darajalari o‘rtasida
o‘rnatilgan bir qiymatli moslik**

Axborot modellarining mos darajalari	Obyektlar tavsifi	Semiotika tizimi yoki tayanch belgilar tizimi	Tabiiy va sun’iy tillar
Taqdim etilayotgan predmet modeli	Predmetlar sohasida taqdim etilayotgan ifodalanish	Obrazli belgi, so‘zdagi ifodasi, yozma tarzda taqdim etilishi	Insoniyat tomonidan ishlatilib kelayotgan tabiiy til (norasmiy til)

Konseptual model	Elementli-tizimli bog'lanish yoki tizim, element, bog'lanishlar	Obrazli belgi, so'zdagi ifodasi, yozma tarzda taqdim etilishi	Insoniyat tomonidan ishlatilib kelayotgan tabiiy til (norasmiy til); tabiiy-rasmiy til
Matematik model	Grafalar, shajaraviy bog'lanish	Yozma, ya'ni harflar orqali ifodalanish; rasmiylashtirilish – belgilar.	Mantiqiy bog'lanishli matematika tili (sun'iy rasmiy til); grafalar nazariyasi.
Mantiqiy bog'lanishli model	Hisoblash algoritmlari, dasturlar oqali dasturlashtirilgan holatlar	Yozma ya'ni harflar orqali ifodalanish; rasmiylashtirilish – belgilar.	Dasturlashtirilgan psevido tillar, qisman rasmiylashtirilgan bo'lishi mumkin; rasmiylashtirilgan dasturlash tili.
Fizikaviy model	Dasturlar	Rasmiylashtirilgan belgilar tizimi	Rasmiylashtirilgan dasturlash tili

Texnologiyalar va dasturiy mahsulotlarni tanlashimiz uchun imkoniyatlarning keltirilgan qiyosiy tahliliga ko'ra (1-jalvalga qarang), tanlangan omillarga muvofiq, texnologik va iqtisodiy omillar guruhi eng qiyini hisoblanadi. Ishlab chiqilayotgan mahsulotda java-illovasi, flash-rolik yoki VB-illovalar shaklida didaktik va funksional imkoniyatlarning keng doirasini amalga oshirish imkonini beradigan, keltirilgan instrumental tizimlarning yuqori darajada rivojlangan dasturiy-texnik imkoniyatlari bilan bog'liq holda, tanlovga ta'sir etuvchi asosiy omillar - o'rganishdagi osonlik va malaka talablari, shuningdek, sotib olish narxi va shartlaridir. J2SE mahsulotlari bepul tarqatiladi, ammo malakaga yuqori talablar qo'yiladi. Flash MX va Visual Basic tizimlari juda yuqori qimmatga ega, ammo ularni o'zlashtirishga osonroq kechadi.

Instrumental tizimlardan vizual tarzda grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'rgatish vositasi sifatida foydalanish va O'MM shaklida vizual tarzda grafali modellar uchun raqamli ta'lim resurslarini yaratishdagi hal qiluvchi omil - talabalarning instrumental tizim bilan dastlabki tanishuvidir. Bunday holda informatika kursida tanishtiriladigan Visual Basic ning qo'llanilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu dasturiy tizimni laboratoriya ishlarida qo'llash mumkin. Keyinchalik, masalan, veb-texnologiyalar yordamida murakkab strukturali loyihalash va yaratishda vizual tarzda grafalarda modellashtirish texnologiyalarini qo'llash, ishlab chiqiladigan raqamli ta'lim resurslarining interaktivligi va tarmoqda ochiqqligini ta'minlash uchun java- va flash-texnologiyalarni amalga oshiradigan instrumental tizimlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida aytib o'tilganidek, ulardan loyiha ishlarida foydalanish tavsiya etiladi [6,71].

Yuqorida aytib o'tilgan instrumental ishlab chiqish tizimlarining har biri loyihalashtirishni o'rganish vositasi sifatida tanlanishi mumkin (ularning O'KMni ishlab chiqishda vizual tarzda grafalarda axborotlarni modellashtirishni qo'llash darajasida), chunki u ta'lim vositalariga qo'yiladigan talablarni qondiradi. Instrumental tizimlar (Java2 SE SDK, Macromedia Flash MX), boshqa kasbga yo'naltirilgan dasturlar kabi, o'z tiliga, shartli belgilariga ega bo'lgan belgili-simvolli model bo'lgan holda, belgili-simvolli vositalarga bo'lgan talablarga javob beradi. Bundan tashqari yuqorida sanab o'tilgan instrumental tizimlar va kompyuter modellarini ishlab chiqish uchun mo'ljallangan paketlar, ularni loyihalash bo'yicha ta'lim jarayonida qo'llash sharti bilan, ta'lim vositalarining kompensator, adaptiv, informatsion, integrativ, instrumental funksiyalarini namoyish etadi[7,59].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, yuqorida aytib o'tilganlarga ko'ra, Java2 SE SDK 5.0 va Macromedia Flash MX 6, 8 paketi (java- appletlar texnologiyasi va flesh-texnologiyalar) ushbu metodik tizim uchun vizual tarzda grafalarda axborot modellashtirishni o'rgatish doirasida loyihalashtirishni asosiy vositasi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Ushbu texnologiyalar va dasturiy vositalarni tanlash O'KMni amalga oshirishning oddiyligi bilan emas, balki dasturlash tillari, tarmoqqa kirish va vizuallashtirish orqali yuqori darajadagi interaktivlikni ta'minlash imkoniyati bilan bog'liq bo'lib, bunda obyektga yo'naltirilgan dasturlash, dasturlash tillari sinflari kutubxonalari, foydalanuvchi interfeysini loyihalash sohasidagi maxsus bilimlar faollashtiriladi, qo'llaniladi va chuqurlashtiriladi.

Xulosa o'rnida aytish lozimki, vizual tarzda grafalarda axborotlarni modellashtirishni o'qitishda Java2 SE SDK va Macromedia Flash MX dan foydalanish bo'yicha modulni o'z ichiga olgan o'quv qo'llanmasi taqdim etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Левитес Д.Г. Практика обучения: современные образовательные технологии/ Книга для учителя / Д.Г. Левитес. - Мурманск, 1997. - 228 с.
2. Фомин В.И. Развитие содержания подготовки к информационно-аналитической деятельности на основе семиотического подхода: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 / Фомин Владимир Ильич. - Самара, 2009. - 52 с.
3. Щедровицкий, Г. и др. Педагогика и логика / Г. Щедровицкий и др. - М., 1993.-416с
4. Мезинов В.Н. Введение в педагогическую деятельность: Учебное пособие / В.Н. Мезинов. - Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2005. - 91 с.
5. Лаврентьева, Н.Б. Педагогические основы разработки и внедрения модульной технологии обучения в высшей школе: автореф. дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.08 / Лаврентьева Наталья Борисовна. - Барнаул, 1999. - 21 с.
6. Назаров С.А. Педагогическое моделирование личностно-развивающей информационно-образовательной среды вуза / С.А. Назаров // Научная мысль Кавказа. - 2006. - Спецвыпуск № 2. - С. 69-71.

YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA OTA-ONALIK KOMPETENSIYASINI O'RGANISH

Badalova R.B.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Pedagogika va o'qitish metodikasi” kafedrasi assistenti

Tayanch so'zlar: oila, bola, mahalla, vatanparvarlik, maktab, hamkorlik, ota-ona, mardlik, mehr-muhabbat, tafakkur, estetik tarbiya, aqliy tarbiya, ijtimoiy tarbiya, mahorat, intizom, xulq-atvor.

Ключевые слова: семья, ребенок, соседство, патриотизм, школа, сотрудничество, воспитание детей, мужество, привязанность, мышление, эстетическое воспитание, умственное воспитание, социальное воспитание, мастерство, дисциплина, поведение.

Key words: family, child, neighborhood, patriotism, school, cooperation, parent, Valor, affection, contemplation, aesthetic education, mental education, social education, skill, discipline, behavior.

РЕЗЮМЕ:

Oilada doimo tinchlik bo'lishi, bo'sh vaqtini faol tashkil etish, madaniyat, san'at maskanlariga oilaviy sayohatlar uyushtirish - oila barkamolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Oilada bolaning to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyada hamjihatlikdir. Ta'lim tarbiya masalasi murakkab bo'lib, bunday ulkan mas'uliyatli, sharaflı ishni oila, mahalla, maktab va keng jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borish muhim o'rin tutadi.

РЕЗЮМЕ:

Постоянное наличие мира в семье, активная организация досуга, организация семейных поездок по местам культуры, искусства - служит развитию гармонии в семье. Одним из главных условий правильного воспитания ребенка в семье является сплоченность в воспитании. Вопрос воспитания является сложным, и важное место занимает проведение такого огромного ответственного, почетного дела в сотрудничестве с семьей, соседством, школой и широкой общественностью.

SUMMARY:

The constant presence of peace in the family, active organization of leisure activities, organization of family trips to places of culture and art - serves the development of harmony in the family. One of the main conditions for the proper upbringing of a child in a family is cohesion in upbringing. The issue of parenting is complex, and an important place is occupied by conducting such a huge responsible and honorable business in cooperation with family, neighborhood, school and the general public.

Jamiyatda oilaning o'rnini uning ahamiyatiga ko'ra boshqa ijtimoiy institutlar bilan qiyoslab bo'lmaydi, chunki aynan oilada inson shaxsi rivojlanadi va shakllanadi, uning jamiyatda moslashishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy rollarni

o'zlashtiradi. Deyarli har bir inson ma'lum paytga kelib ota-ona bo'ladi. Ota-onalik rolini sifatli, ongli ravishda bajarish, ota-onalik kompetensiyasining mavjudligi yoki yo'qligi jamiyatning, oila institutining holatini hamda keyingi avlodlardagi shaxsning psixologik salomatligini belgilab beradi.

Mamlakatimizda bolalar to'g'risida, onalar haqida g'amxo'rlik qilish chinakam davlat siyosati darajasidagi faoliyatga aylanmaoqda. Jamiki yaxshi narsalar -bolalarga shiori yanada baralla jaranglamoqda. Keyingi yillarda mazkur masala yuzasidan qabul qilingan qarorlar fikrimizning dalilidir. Ma'lumki, bola maktabga kelgunga qadar ham, maktabda o'qish davrida ham, asosan oilada tarbiyalanadi. Oila davlatning asosiy kurtagi sifatida bolalarning dunyoqarashi, xulqi va didiga ta'sir ko'rsatadi. Oila a'zolarining ma'naviy birligi yoshlarni har tomonlama kamol toptirishning dastlabki va asosiy omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarni barkamol inson qilib tarbiyalash maktabni oila bilan mustahkam bog'lamay turib, tarbiya sohasidagi butun ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib bo'lmaydi. Shu maqsadda ota-onalar o'rtasida ta'lim-tarbiyaga oid tashviqot ishlarini kengaytirish ularni maktabning faol yordamchilariga, o'quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqaridagi ishlarida har tomonlama foydali tashkilotchilariga aylantirish zarur.

Jamiyatning jadal rivojlanishi, faoliyat turlarining tobora murakkablashib borishi shaxs ongiga ko'rsatayotgan ko'rinmas ta'sirlarning kuchayishiga olib kelmoqda. Mana shunday sharoitda kishining mavjud bilimi, kasb-hunari, malakalari kamlik qilib qolmoqda. Eng avvalo, insonlarda oilada tarkib topgan did, farosat, aql, odob, emotsional madaniyatga muhtojlik sezilmoqda. Estetik, axloqiy va boshqa tarbiya sifatлари kundalik hayet ehtiyejga aylanib bormoqda. Tabiiyki, bunday sifatlariga oilaviy tarbiya orqali asos solinadi, kamol toptiriladi. To'g'ri, bunda ijtimoiy tarbiyaning o'rnini inkor etib bo'lmaydi. Ana shu nuqtai nazardan ularning birligiga, o'zaro hamkorliklariga asoslansak, barkamol inson tarbiyasida muvaffaqiyatlarga erishish mumkin. Oilaviy tarbiya pedagogika fanida murakkab muammolardan biridir. Uning murakkabligi shundaki, har bir oila o'ziga xos ibtidoiy guruh bo'lib, tarbiyada faqat mazkur guruhga xos xususiyatlarga asoslanadi.

Har bir inson dunyoga kelar ekan, uning insoniyligi, ahloq-odobi, xulq-atvori, dastavval o'z oilasida shakllanadi. Har bir ota-ona tarbiyaning o'ziga xos qonun-qoidalarni o'zlashtirib, ularga amal qilishi lozim. Negaki oilada bola tarbiyasi g'oyat nozik, murakkab masala bo'lib, ota-onadan pedagogik bilim, katta tarbiyachilik mahoratini talab qiladi.[7]

Bolalar tarbiyasiga birinchi navbatda ota va onaning o'zaro munosabatlari katta ta'sir ko'rsatadi. Bizning jamiyatimizda er va ayollarning teng huquqligi ta'minlangan bo'lsa-da, lekin biologik tenglik yo'qligini inkor eta olmaymiz. Shu

sababli onalar bolalari tarbiyasi uchun ko'proq mehnat qilishlarini taqozo etadi. Bundan tashqari, ayollar oilada erkaklarga nisbatan ko'proq vaqtini uy ishlariga sarflaydi. Sotsiologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, hatto dam olish kunlari ham ayollar uy ishlari uchun to'qqiz soatdan o'n bir soatgacha vaqt ajratishadi. Ishlovchi ayol bolalar tarbiyasi uchun juda oz vaqt ajratishga majbur bo'ladi. Ertalab, ishga jo'nashdan oldin bolalarini ovqatlantiradi, kiyintiradi, yasli yoki bog'chaga olib boradi, maktabga jo'natadi. Katta yoshdagi farzandlari o'zlarini eplaydi. Kunning ikkinchi yarmida ishdan qaytgach, ayolning ikkinchi - uy uchun bo'lgan ish faoliyati boshlanadi, ya'ni bolalarining uy vazifalarini bajarishlarini nazorat qilish, kechki ovqat tayyorlash va hokazo.

Otaning uy ishlaridagi ishtiroki asosan buyruq berishda ko'proq namoyon bo'ladi. Buni bajar, nima uchun buni bajarmading, hozir bajar va hokazo. Uning vazifasi ko'proq oilaning iqtisodiyotini va farzandlarining sog'-salomat o'sishlarini ta'minlashda ifodalanadi. Chunki farzandlarining bemorligi nafaqat onaning, balki otaning ham ish faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli farzandlari sog'ligining yaxshi bo'lishini ta'minlash har ikkisi uchun birday mas'uliyatni yuklaydi.

Tarixda bolalarga nisbatan o'ta qattiq muomalaning ko'plab misollari mavjud. Masalan, O'rta asrlar xristian Yevropasida bolalarni arzimagan ayblar uchun shafqatsiz kaltaklash qo'llanilgan, bu ularning qalbidan "iblisni quvib chiqarish" istagi bilan oqlangan [8].

XVII asrda Ya.A. Komenskiy g'oyalari Yevropada keng tarqalgan bo'lib, u o'zining "Onalar maktabi" kitobida ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash asoslarini tasvirlab bergan bo'lib, bu ota-onalarga bolaning shaxsiyatini to'g'ri shakllantirishga yordam berishga mo'ljallangan. Ya.A. Komenskiy dunyoni qayta tashkil etishda hal qiluvchi rol ni oilaviy tarbiyaga yuklab, bo'lajak asr uning uchun tarbiyalangan fuqarolar kabi bo'ladi, deb hisoblagan .

I.G.Pestalossi ota-onalarning pedagogik kompetensiyasi darajasini oiladagi tarbiya jarayonining samaradorligi bilan bog'ladi. Uning fikricha, bolaning tug'ilgan soati uning tarbiyasida birinchi qadam bo'lishi kerak. Ammo bunday mehnat uchun onaga "bilim" va "ko'nikma" kerak. Onaning yordamisiz "nozik nihol" begona o'tlar tomonidan bo'g'ilib qoladi, ular tomonidan nogiron bo'lib qolgan "yosh nihol" esa bilimli onaning aqlli muhabbati uni ko'tara oladigan erkin va kuchli o'sishgacha ko'tarila olmaydi. Biroq, agar ona bolaning xohishistaklarini "tartibsiz" bajarsa, bola onasining xohish-irodasini o'ziga bo'ysundirishga odatlanib qoladi. Onaning ota-onalik madaniyatining pastligi natijasida itoatsizlik va qaysarlik mana shunday yuzaga keladi [9]. Bola rivojlanishining ota-ona shaxsiyatining rivojlanishiga, uning keyingi avlodni tarbiyalashga tayyorligiga bog'liqligini tushunish uzoq vaqt davomida shakllanib kelgan. Insonning shaxsiga va uning oilaviy tarbiyasi natijasi sifatida xulq-

atvoriga qo'yiladigan ilk talablarni biz Injil nasihatlarida ko'rishimiz mumkin: o'ldirma, o'g'irlama, ota-ona va kattalarga hurmat bo'lish va hokazo.

Bolani o'rab olgan muhitning hammasini odamlar, narsalar, hodisalar uning ongida, xulq - atvorida ma'lum iz qoldiradi, uni o'zgartiradi, o'stiradi. Oiladagi tarbiyaning samaradorligi, albatta ota-onaning qanchalik bilimli, madaniyatli bo'lishi, bola tarbiyasiga mas'uliyat bilan qarashlari, farzandlari kelajagini chuqur his etishlari, tajribada sinalgan milliy urf-odat va an'analardan unumli foydalanishlariga bog'liq.

P.F. Lesgaft ota-onalar uchun "Oila tarbiyasi va uning ahamiyati" maxsus qo'llanmasini yaratdi. "Asosiy narsa, - deb yozadi u, - bolani - uning ruhiy va individual xususiyatlarini tushunishdir, bu esa bolaning shaxsiyatini ongli ravishda boshqarishga yordam beradi. Bola kattalar uchun qo'g'irchoq emas. U tug'ilgan birinchi kunidanoq uning shaxsiyati va bu shaxsning daxlsizligini to'liq tan olgan holda inson sifatida munosabatda bo'lishi kerak. Bola ota-ona mehriga muhtoj. Shuning uchun, farzandiga yaxshilik istagan kattalar, uni axloqsiz odamlar bilan aloqa qilishdan himoya qilishlari kerak. Yaqinlarining ta'siri ostida bola boshqa odamning holatini tushunishga, adolat ko'rsatishga, o'zining noto'g'riligini anglab yetishga va boshqa odamga g'amxo'rlik qilishga odatlanadi. Shunday ekan, ota-ona, eng avvalo, yuksak axloqli, bola qalbining nozik jihatlari yaxshi biladigan insonlar bo'lishi kerak" [10]. P.F. Lesgaft bolaning oiladagi xulq-atvoriga ta'sir qiladigan bolalarga nisbatan ota-onalarning oltita pozitsiyasini aniqladi (e'tibor bermaslik, haddan tashqari tahsinlash, samimiy sevgi va hurmat, doimiy norozilik, barcha injiqliklarni qondirish, turmush darajasining pastligi ta'siri ostidagi pozitsiya).

Tarbiyada talabchanlik, ota-ona va katta yoshdagi kishilarning o'zaro ahilliklari, kichiklarga g'amxo'rlik, osuda turmush va halol mehnat faoliyati oilaviy tarbiyaning asosini tashkil etadi.

Bundan tashqari har bir oilada farzand tarbiyasida aniq bir maqsad bo'lishi kerak. Eng muhimi, farzandlarimizni nafaqat bo'lajak ota-ona yoki aka-uka, opa-singil sifatida, balki jamiyatning haqiqiy fuqarosi, kelajagiga ishonuvchi, unga sadoqat bilan xizmat qiluvchi inson, vatanparvar posbon sifatida ham tarbiyalashga e'tibor berishimiz lozim.

A.S.Makarenko ham butun aholi uchun keng pedagogik tashviqotni qo'llab-quvvatlagan. U ota-onalar uchun oila pedagogikasi asoslari bo'yicha majburiy qisqa muddatli kurslar tashkil etish, oila tarbiyasining ijobiy tajribalarini o'rganish va ommalashtirishga chaqirdi.

Ko'rib turganimizdek, milliy (sovet) pedagogikasida ham bolani tarbiyalashda kattalar sifatida oila va ota-onalarga katta e'tibor berilgan. Biroq, XX asrning 20-50-yillarda xalq ta'limining ustuvorligi ota-onalarni ta'lim jarayonidan

chiqarib tashladi. Oila davlat ta'lim-tarbiya tizimining potensial yoki haqiqiy ittifoqchisi sifatida emas, balki bolalarni to'g'ri tarbiyalashga xalaqit beradigan, jamiyatga bo'ysundirilishi maqsadga muvofiq va uning ta'siriga qarshi kurashish kerak bo'lgan omil sifatida qaralgan.

Oilada doimo tinchlik bo'lishi, bo'sh vaqtini faol tashkil etish, madaniyat, san'at maskanlariga oilaviy sayohatlar uyushtirish - oila barkamolligini ta'minlashga xizmat qiladi. Oilada bolaning to'g'ri tarbiyalashning asosiy shartlaridan biri tarbiyada hamjihatlikdir. Ta'lim tarbiya masalasi murakkab bo'lib, bunday ulkan mas'uliyatli, sharaffi ishni oila, mahalla, maktab va keng jamoatchilik bilan hamkorlikda olib borish muhim o'rin egallaydi. Oilalar tarbiya usullarini qo'llash borasida bir-birlari tajribalaridan foydalanadilar. Shu nuqtai nazardan oilalarni shartli ravishda ikkiga bo'lish mumkin, ya'ni "qattiqqo'l" va "yumshoq" intizomli oilalar. Birinchi guruhga kiruvchi oilalar o'z faoliyatlarida talabga asoslangan uslublarga, hatto, tan jazosi berish orqali tarbiyalashga asoslanadilar. Ikkinchi guruhga kiruvchi oilalar esa o'z faoliyatlari namunasida, ishontirish, yumshoq intizom shirin, to'g'ri muomala orqali tarbiyalashga asoslanadilar. Agar "qattiqqo'llik" intizomli oilaning ichki munosabatlarida hukmronlik qilsa, "yumshoq" intizomlilarida esa demokratiya, tenglik munosabatlari mavjuddir. Biroq "yumshoq" oilalardagi bunday munosabatlar ota-onalarning o'z xulqlari bo'yicha mas'uliyatlarini kamaytirmaydi. Bunday intizomli oilalar uchun bolalarni qo'rqitish, cho'chitish usullari yot bo'lib, bolaning qadrini bilish, o'z-o'zini hurmat qilish xislatlarini tarbiyalash asosiy hisoblanadi. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, tarbiyalashda jazo, qo'rqitish usullaridan foydalangan oilalardagi bolalar voyaga yetgach, ruhiy asab faoliyatida buzilishlar sodir bo'lgan. Munosabatda qo'rqqoqlik, aqliy faoliyatda orqada qolish holatlari kuzatilgan.

Shunday qilib xulosa qilish mumkinki, ota-onalarning shaxsi va ularning pedagogik madaniyati shaxsga yo'naltirilgan ta'limning zamonaviy mazmunining yetakchi o'lchoviga aylanib bormoqda. O'z tajribasini, me'yorlar va qadriyatlar haqidagi o'z g'oyalarini bolalarga yetkazishning nazorat qilinadigan jarayoni bilan bir qatorda, ota-onalarning, jumladan nafaqat ijobiy, balki salbiy xarakterga ega bo'lgan shaxsiy rejasi yashirin uzatilishi ham sodir bo'ladi. Ota-onaning shaxsi har doim go'yo bolaning shaxsiyatiga "singib boradi". Shu sababli, oilaga uning tarbiyaviy funksiyalarini bajarishga yordam berishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosiy xususiyati, bizning fikrimizcha, asosiy urg'uni bolani tarbiyalashdan kattalarni tarbiyalashga hamda ota-onalarning malakasini rivojlantirishga o'tkazish kerak. Bola shaxsining ma'naviy-axloqiy rivojlanishi uning uchun muhim bo'lgan kattalarning ijodiy o'z-o'zini tarbiyalashidan ajralgan holda amalga oshirib bo'lmaydi. Tarbiya mahorati – bu o'rnak olish uchun namunalar yaratish san'atidir. Bola shaxsining uyg'un

rivojlanishi muammosini hal qilish kattalarga o'zlarining ichki o'sishi zarurligini tushunishga yordam berishdan boshlanishi kerak.

Psixolog olimlarning ta'kidlashicha, ota-onalar bolaga ijtimoiy va madaniy qadriyatlarning asosiy uzatuvchisi bo'lib hisoblanadi. Ota-onalarning bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga ta'siri muammosi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlarni – psixologiyaning turli yo'nalishlari vakillarini qiziqtirib kelgan. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda “ota-onaning psixologik-pedagogik kompetentligi”, “ota-onaning ijtimoiy-psixologik kompetentligi”, “ota-onaning samaradorligi”, “samarali ota-onalik” va hok. atamalar ko'p qo'llanilib, ular ko'pincha bir-birini almashtiradigan analoglar sifatida qaraladi. Ta'kidlash kerakki, psixologiyada, shuningdek, pedagogikada ota-onalik kompetentligi muammosining rivojlanish darajasi hali ham pastligicha qolmoqda.

Xulosa o'rinda shuni ma'lum qilamizki ; Yosh avlodni yaxshi xulqli, vatanga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularning yosh jihatlariga, harakteriga ahamiyat berish kerak. Chunki bularsiz tarbiyada ko'zlangan maqsadga erishib amrimahol. Bizning nazarimizda bolalari bilan do'st, ularga diqqat-e'tibor bilan qaraydigan, qayg'ulariga hamdard, xursandchiliklarini baham ko'ruvchi, talablarida sabrli, bolalariga doimo ma'naviy ko'maklashuvchi ota-onalargina haqiqiy ma'noda namuna ko'rsata oladilar. Ularning obro'si halol mehnatlari bilan do'stona munosabatlari, kerak bo'lsa, hatto ayblari uchun kechirim so'rashlari bilan mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O.To'rayeva «Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi» T-1998y.
2. M.Quramov. Oila - milliy tarbiya o'chog'i. Xalq ta'limi .jurnal. T-1999
3. Umidbek Xaitbayevich Adambayev, (2022). Ishonch - e'tikrdni shakllantirishda urf-odat va an'analarining ta'siri, SCIENTIFIC PROGRESS
4. Umid Adambayev. (2021). Milliy o'zlikni anglash millat taraqqiyotining poydevori / scientific progress. - pp.
5. A.K.Munavvarov.Pedagogika.T-1996y.
6. A.K.Munavvarov.Oila pedagogikasi.T-1994y.
7. Adambayev Umidbek Xaitbayevich, (2022). Ancient myths and legends. "International scientific research conference". (20th February, 2022) - BELARUS, MINSK: "CESS", 2022. Part-1- 4 p.
- 8.Файн М. Дж. Движение за педагогическое образование родителей // Помощь родителям в воспитании детей. – М., 1992. – С. 7.
9. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения. В 2-х т. М., 1981. -Т.1. - 324с.
10. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. - М.: Педагогика, 1991.- 176с.

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ВА КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИНГ ЗАМОНАВИЙ МОДЕЛЛАРИ

Нуруллаева Ш.У.

*Қариш давлат университети доценти,
педагогика фанлари доктори (DSc)*

Таянч сўзлар: таълим, педагогик таълим, педагог, узлуксиз таълим концепцияси, педагогик тайёргарлик модели, узлуксиз касбий ривожланиш модели.

Ключевые слова: образование, педагогическое образование, педагог, концепция непрерывного образования, модель педагогической подготовки, модель непрерывного профессионального развития.

Key words: education, teacher education, teacher, concept of lifelong education, model of teacher training, model of continuous professional development.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада педагогик соҳа мутахассисларини тайёрлашга доир замонавий тенденциялар таҳлил қилинган. Шунингдек, педагогик таълим соҳасида фойдаланиладиган инновацион технологиялар ҳамда улардан фойдаланишнинг аҳамияти тадқиқ этилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются современные тенденции в подготовке педагогических специалистов. Также исследуются инновационные технологии, используемые в сфере педагогического образования, и важность их использования.

SUMMARY:

The article analyzes current trends in the training of pedagogical specialists. Innovative technologies used in teacher education and the importance of their use are also explored.

Таълим соҳасида амалда оширилаётган қатор изланишлар асосида педагогик таълим ва педагогик тайёргарлик бўйича замонавий педагогик моделлари ишлаб чиқилди. Бу эса ўқитувчилардан педагогик таълим соҳасини ҳар томонлама ўрганишни, турли соҳаларга доир билимларни ўзлаштиришни талаб қилади. Бугунги кунда кенг фойдаланиб келинаётган “бутун умр давомидаги таълим” (Life Long Learning) ёки узлуксиз таълим концепциясида ҳам худди шу принципга таянилади.

Узлуксиз таълим концепцияси таълим соҳасини ривожлантиришда муҳим қадам – туртки бўлди. Чунки таълим соҳасининг ҳозирги кундаги вазифаси билим олувчиларни бутун ҳаёти давомида онгида сақланадиган ва фойдаланадиган билим, кўникма ва малалакалар билан қуроллантириш эмас,

балки бутун ҳаёти давомида ўқиб ўрганиши, тажрибаларини бойитиб боришига ёрдам берадиган билим олиш усуллари ўргатишга қаратилгандир. Демак, ўқитувчилар ҳам нафақат педагогик билимга, балки педагогик билим ва малакаларини фаолияти давомида узлуксиз ошириб бориш малакасига ҳам эга бўлишлари лозимдир. Қолаверса, таълим мазмуни, ижтимоий-маданий контекстнинг доимий равишда ўзгариб бориши ўқитувчидан ҳам доимий равишда билимлари, тажрибаси ва компетенциясини янгилаб боришни, ўз устида тинимсиз ишлашни талаб қилади.

Ушбу модель қатор ривожланган мамлакатларда педагогик таълим соҳасида етакчилик қилган. Чунки ўқитувчилик касби мазмуни жамият тараққиёти билан тўғри пропорционал равишда ўзгариб боради. Бу эса ўқитувчиларни узлуксиз касбий ривожлантириш (Continuous Professional Development — CPD) тушунчасининг юзага келишига асос бўлди. Ушбу тушунча билан бир қаторда ўқитувчилар малака ошириш тизими мазмунида ҳам туб ўзгаришлар юз беради. Яъни, узлуксиз малака оширишнинг асосий вазифаси ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини ривожлантириш учун қулай муҳит, шароит яратишдан иборат. Бу соҳада «Mentoring» ғояси, яъни, иш жойида малакали ҳамкасблар ва экспертлар маслаҳатларидан фойдаланиш йўли билан амалга оширилади. Бу ғоя анъанавий қўлланилиб келган “устоз-шогирд” тушунчасига яқин туради.

Бунда ўқитувчиларга иш ўрнида мутахассислиги ва иш фаолияти спецификасидан келиб чиқиб, узлуксиз касбий ривожлантиришга эътибор қаратилади.

Ушбу ғояга таянган ҳолда педагогик таълимни яхшилаш борасида 2010 йилда Еврокомиссия томонидан қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди:

- Мехнат фаолиятининг бошланғич уч йили давомида мутахассисликка кириш дастурини киритиш;
- Тажрибали ҳамкасблари томонидан маслаҳатлар олиш;
- Малака ошириш курсларида ҳар бир ўқитувчининг ўзи ишлайдиган мактабдаги таълим соҳасини ривожлантириш вазифаларидан келиб чиқадиغان эҳтиёжлари асосида дастурлар тайёрлаш ва муҳокама қилиш;
- Таълим жараёнида эгалланган компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган узлуксиз касбий ривожлантириш учун шароит яратиш;
- Узлуксиз касбий ривожланиш имкониятларининг мавжудлиги. Ўқув материалларининг хилма-хиллиги ва ўқитувчи эгаллаши лозим бўлган таянч компетенциялар педагогик профессионализм олдида доимий, узлуксиз малака ошириш вазифасини қўймоқда. Ушбу вазифани амалга ошириш мақсадида “фаолиятда ўқиш” (Learning by Doing), яъни,

профессионал шароитда, реал таълим бериш муҳитида ўз малакасини оширишга эътибор қаратилади.

Ҳозирги даврда, биз мустақил Ўзбекистонда қураётган демократик ҳуқуқий давлатда фаолият кўрсатадиган ўқитувчи қандай бўлиши керак? Ҳозирги замон ўқитувчисининг шахси учун энг муҳим асос - бу инсоппарварлик йўналишидир. Ўқитувчи жуда юксак даражада умумий маданиятга эга одам. У доимий равишда ўзи устида ишлаши, илм-фан ютуқларидан хабардор бўлиши ва ўз фаолиятида самарали фойдалана билиши ва ўз ўрнида ўқувчиларини ҳам билим олишга ундаши лозимдир. .

Демак, ўқитувчи педагогик маҳоратининг асоси ўз устида ишлаб бориш, яъни мустақил ўқишдир.

Ҳар қандай соҳада ҳам ушбу соҳа сирларини мукаммал эгаллаган моҳир устаси бўлиши табиий. Моҳир мутахассис бу соҳага доир тажрибаларни фақат эгаллабгина қолмасдан, у янгиликлар қила олади ва тажрибасини омалаштиришга ҳам эришади. Демак, педагогика соҳасининг ҳам ўз маҳоратли мутахассислари бўлиб .улар таълим-тарбияга доир муҳим янгиликлар яратиб, ўз тажрибасини тарғиб қилади. Албатта, педагогик фаолиятида доимий равишда муваффақиятларга интилиб, фаолиятиинг юксак даражада баҳоланишини ва ҳамма томондан тан олинишини истамайдиган ўқитувчи топилмаса керак. Бунга эришишини, ана шу хил орзунинг ушалишини педагогик маҳорат деймиз. Унга қандай эришса бўлади? Тарбия бериш ва ўқитишда юқори натижаларга эришиш, тажрибаларини доимий равишда такомиллаштиришни тақозо этувчи ва бундай имкониятни берувчи таълим-тарбия бериш санъати бўлиб, ушбу санъатни ўз касбини ва болаларни севувчи, ўз устида тинимсиз ишловчи ҳар бир ўқитувчи эгаллаши мумкин. Маҳоратли педагог – миллий ва умуминсоний маданиятни эгаллайди, чуқур билим эгаси бўлади, тегишли фан соҳаларини яхши таҳлил қила олади, таълим-тарбия методикасини, педагогик техника асосларини мукаммал эгаллаган мутахассисдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Козырев Н.А., Козырева О.А. Педагогическое моделирование как продукт и метод научно-педагогического исследования // Современная педагогика. 2015. № 8 [Электронный ресурс]. URL: <http://pedagogika.snauka.ru/2015/08/4791> (дата обращения: 07.02.2019)
2. Malcolm Shirley, Cetto, A. M., Dickson, D., Gaillard, J., Schaeffer, D. & Yves Quere. (2002). Science Education and Capacity Building for Sustainable Development. ICSU Series on Science for Sustainable Development no. 5.31 p.
3. Нуруллаева Ш.У. Замонавий педагогик таълимни моделлаштириш муаммолари // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. № 11. 2020 й. 305-308-бетлар.
4. Нуруллаева Ш.У. Бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик таълим жараёнида ўз устида ишлаш тизими // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. № 12. 2020 й. 68-71-бетлар.

TALABALARNI PEDAGOGIK MUAMMOLARINI HAL ETISHGA TAYYORLASHDA KOGNETIV MODELLASHTIRISHDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Tursunova S. Yu.

Osiyo texnologiyalar universiteti

“Ijtimoiy fanlar va raqamli texnologiyalar” kafedrası assistent o‘qituvchi

Tayanch so‘zlar: kognitiv modellashirish, pedagogik muammolarni hal etish, talabalarni tayyorlash, ta’lim metodikasi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, fasilitatorlik ko‘nikmalari, mustaqil ta’lim, pedagogik texnika mahorati, ijtimoiy faollik, kreativ fikrlash.

Ключевые слова: когнитивное моделирование, решение педагогических задач, подготовка студентов, методика обучения, инновационные педагогические технологии, навыки фасилитатора, самостоятельное обучение, педагогические технические навыки, социальная активность, творческое мышление.

Key words: cognitive modeling, solving pedagogical problems, preparing students, teaching methods, innovative pedagogical technologies, facilitator skills, independent learning, pedagogical technical skills, social activity, creative thinking.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola talabalarning pedagogik muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirishda kognitiv modellashirish metodikasining o‘rni o‘rganadi. Maqolada kognitiv modellashirishning ta’lim jarayonidagi ahamiyati, talabalarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar va fasilitatorlik ko‘nikmalarini shakllantirishning roli tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik texnika mahoratini takomillashtirish va ijtimoiy faollikni oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Maqola, shuningdek, talabalarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va pedagogik muammolarni hal etishda zamonaviy metodlarni qo‘llashning samaradorligini ta’kidlaydi. Ushbu tadqiqot ta’lim jarayonida kognitiv modellashirish metodikasini takomillashtirish orqali talabalarning pedagogik kompetentsiyalarini oshirishga qaratilgan tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается роль когнитивного моделирования в развитии способностей учащихся решать педагогические задачи. В статье анализируется значение когнитивного моделирования в образовательном процессе, роль инновационных педагогических технологий и навыков фасилитации в совершенствовании навыков самостоятельного обучения учащихся. Также рассмотрены методические подходы, направленные на совершенствование навыков педагогической техники и повышение социальной активности. В статье также подчеркивается эффективность использования современных методов развития способностей учащихся к творческому мышлению и решению педагогических задач. В данное исследование включены рекомендации, направленные на повышение педагогической ком-

петентности студентов путем совершенствования методики когнитивного моделирования в образовательном процессе.

SUMMARY:

This article examines the role of cognitive modeling in developing students' abilities to solve pedagogical problems. The article analyzes the importance of cognitive modeling in the educational process, the role of innovative pedagogical technologies and facilitation skills in improving students' independent learning skills. Methodological approaches aimed at improving teaching skills and increasing social activity are also considered. The article also emphasizes the effectiveness of using modern methods to develop students' abilities for creative thinking and solving pedagogical problems. This study includes recommendations aimed at increasing students' pedagogical competence by improving the methods of cognitive modeling in the educational process.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-avgustdagi PQ-4796-son "O'zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq kadrlar tayyorlash sifatiga, ta'limning mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablarni va ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va yetarli bilim darajasi hamda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan umumiy malakaviy talablarni kadrlar tayyorlash sifatiga, ta'limning mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablarni, ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va yetarli bilim darajasi hamda oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yiladigan umumiy malakaviy talablarni ta'lim muassasalari faoliyati va kadrlar tayyorlash sifatini baholash tartiblari hamda mexanizmini belgilaydi. Ijtimoiy voqeylikda ta'lim va tarbiya masalalarini tahlil qilish, ichki qonuniyatlarini o'rganish, pedagogik jarayonni boshqarish, nazorat qilish, natijasini aniqlash va unga yangiliklarni kiritishda zamonaviy fan yutuqlaridan foydalanish lozim.

Zamonaviy ta'lim ko'plab muammolarga duch kelmoqda, bu esa pedagoglar va talabalardan nafaqat chuqur bilimlar, balki tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini ham talab qiladi. Tez o'zgarayotgan dunyoda, ma'lumot har qanday vaqtda mavjud bo'lib, ma'lumotni tahlil qilish, sintez qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu ma'noda, kognitiv modellastirish, ya'ni kognitiv modelleme, ta'lim jarayonini yaxshilash va talabalarning duch kelayotgan pedagogik muammolarni hal qilishda yordam beradigan uslubdir. Ushbu ish pedagogik muammolarni hal qilishda kognitiv modellastirishning roli va ahamiyatini, shuningdek, talabalarning mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu mavzuning dolzarbligi, talabalarga nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki amalda qo'llashga yordam beradigan samarali usullar va yondashuvlarni izlash zarurati bilan bog'liq. Kognitiv modellastirish, fikrlash jarayonlarini tahlil qilish va tuzish asosida, talabalarning va o'qituvchilarning qo'lida kuchli vosita bo'lishi mumkin. O'qituvchi jamiyatning

ijtimoiy topshirig'ini bajaradi, har tomonlama yetuk mutaxassislarni tayyorlashda o'qituvchi muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim.

An'anaviy ta'lim usullari ko'pincha yetarli darajada samarali bo'lmagan sharoitda, kognitiv modellashtirish kabi innovatsion yondashuvlarni joriy etish ayniqsa dolzarb bo'ladi. Ushbu ish doirasida kognitiv modellashtirish va uning ta'lim jarayonida qo'llanilishi bilan bog'liq bir nechta asosiy jihatlar ko'rib chiqiladi. Avvalo, biz kognitiv modellashtirishning asosiy tamoyillarini tahlil qilamiz, bu metodikaning asosida yotadi. Ushbu tamoyillarni tushunish, kognitiv modellashtirish pedagogik muammolarni hal qilishda qanday ishlatilishi mumkinligini chuqurroq anglashga yordam beradi. Keyin biz talabalarning ta'lim jarayonida duch keladigan pedagogik muammolarni tahlil qilishga e'tibor qaratamiz.

Bu materialni tushunishda qiyinchiliklar, motivatsiyaning yetishmasligi, shuningdek, ma'lumotni tashkil etish va tuzish muammolarini o'z ichiga olishi mumkin. Biz kognitiv modellashtirish ushbu muammolarni aniqlash va tahlil qilishda, shuningdek, ularni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqishda qanday yordam berishi mumkinligini ko'rib chiqamiz. Keyingi muhim jihat kognitiv modellashtirishga asoslangan muammolarni hal qilish strategiyalarini muhokama qilish bo'ladi. Talabalar tanqidiy fikrlash usullari, guruh ish va ijodiy yondashuv kabi turli yondashuvlarni qo'llash orqali yechimlarni topish usullarini tahlil qilamiz.

Bu nafaqat ta'lim sifatini yaxshilash, balki talabalarning ta'lim jarayoniga jalb etish darajasini oshirishga imkon beradi. Bundan tashqari, biz talabalar kognitiv modellashtirish kontekstida o'z fikr va g'oyalarini qanday ifodalashlari mumkinligini muhokama qilamiz. O'z fikrlarini aniq va mantiqiy tarzda ifodalash qobiliyati nafaqat muvaffaqiyatli ta'limga, balki shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga yordam beradigan muhim ko'nikmadir. Biz talabalar uchun ushbu jarayonda yordam beradigan turli usullar va texnikalarni ko'rib chiqamiz. Ishning muhim qismi kognitiv modellashtirishdagi innovatsion yondashuvlarni muhokama qilish bo'ladi.

Zamonaviy texnologiyalar va usullar ta'lim jarayoniga qanday integratsiya qilinishi, uni talabalar uchun yanada samarali va qiziqarli qilish uchun tahlil qilamiz. Bu raqamli vositalar, interaktiv platformalar va faol ta'limga yordam beradigan boshqa resurslarni o'z ichiga olishi mumkin. Shuningdek, kognitiv modellashtirishni o'z amaliyotiga joriy etmoqchi bo'lgan pedagoglar uchun tavsiyalar va resurslar taqdim etamiz. Bu metodik qo'llanmalar, muvaffaqiyatli amaliyotlar misollari va ta'lim jarayonini tashkil etish bo'yicha maslahatlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Nihoyat, biz xulosalar chiqaramiz va kognitiv modellashtirishning ta'lim jarayoniga ta'siri va natijalarini muhokama qilamiz. Ushbu metodikaning

qo'llanilishi ta'limga yondashuvni qanday o'zgartirishi, talabalarning jalb etish darajasini oshirishi va ta'lim sifatini yaxshilashi mumkinligini tahlil qilamiz.

Shunday qilib, ushbu ish pedagogik muammolarni hal qilish usuli sifatida kognitiv modellashtirishni chuqur o'rganishga, shuningdek, talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarni nafaqat bilim, balki mustaqil fikrlash va pedagogik muammolarni hal qilish qobiliyatlariga ega bo'lishga tayyorlash juda muhimdir. Buning uchun kognitiv modellashtirish metodikasini qo'llash muhim o'rin tutadi. Kognitiv modellashtirish - bu o'quvchilarga muammolarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va turli pedagogik vaziyatlarda ijodiy yechimlar topish uchun zarur bo'lgan fikrlash jarayonlarini rivojlantirish usulidir. Ushbu maqolada talabalarning pedagogik muammolarni hal etish qobiliyatini oshirishda kognitiv modellashtirish metodikasini takomillashtirish usullari va tavsiyalari ko'rib chiqiladi.

Sifatli va miqdoriy ma'lumotlarni yig'ish natijalariga asoslangan holda aralashuv dasturi ishlab chiqiladi. Ushbu dastur o'quvchilarning uyg'un fazilatlarini oshirishga qaratilgan seminarlar, reflektiv mashqlar va tajribaviy o'qitish modullarini o'z ichiga oladi. Ushbu tadbirlar muvofiqlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan integratsiyalashgan pedagogik strategiyalarni taklif etadi va pedagogik ta'limni yanada samarali qilishga yordam beradi.

Kognitiv modellashtirish metodikasini talabalarga pedagogik muammolarni hal etish jarayonida qo'llashning samarali yo'llari quyidagilardan iborat:

1. Pedagogik jarayonda texnologiyalardan foydalanish: Kognitiv modellashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan (masalan, simulyatorlar, interaktiv ta'lim dasturlari) foydalanish talabalarni muammolarni tahlil qilishda va hal qilishda samarali yordam beradi. Bu texnologiyalar talabalarga o'z fikrlarini shakllantirish va ularni amaliyotda sinab ko'rish imkonini beradi.

2. Fasilitatorlik ko'nikmalarini rivojlantirish: Kognitiv modellashtirish metodikasida o'qituvchilarni fasilitator sifatida o'qitish, talabalarga o'z fikrlarini ifoda etish va guruhda samarali muloqot qilish imkonini beradi. O'qituvchi faoliyatining bunday turdagi yondashuvi talabalar uchun muhim pedagogik muammolarni hal qilishda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash: Kognitiv modellashtirishda interaktiv va innovatsion pedagogik texnologiyalarni, masalan, onlayn platformalar va gamifikatsiyani qo'llash, talabalar uchun yangi pedagogik vaziyatlar yaratishga yordam beradi. Bu yondashuv talabalar o'rtasida mushtarak fikrlashni shakllantiradi va pedagogik muammolarni hal etishda ijodiy yondashuvni ta'minlaydi.

4. Talabalarni muammolarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilishga o'rgatish: Kognitiv modellashtirishda talabalar oldiga muammolarni tahlil qilish, turli echimlarni ko'rib chiqish va eng samarali yechimni tanlash vazifasi qo'yiladi. Bu talabalar uchun fikrlashni chuqurlashtirish, mantiqiy va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirish imkonini beradi.

Kognitiv modellashtirish metodikasining pedagogik jarayonlarga integratsiyasi talabalarning muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bu metodika yordamida talabalar nafaqat bilimlarni o'zlashtiradi, balki pedagogik muammolarni hal qilishda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantiradilar. Shuningdek, bu metodika ta'lim jarayonida talabalarni amaliyotga tayyorlashda ham samarali vosita hisoblanadi. Kognitiv modellashtirishni qo'llash orqali o'quvchilarning ta'limdagi faoliyatini yanada samarali va ijodiy qilsa bo'ladi.

Xulosa o'rnida, talabaning psixologik, pedagogik, metodik adabiyotlar, dissertatsiya tadqiqotlarini tahlil qilishi, uning bilim darajasini sinash natijalari shuni ko'rsatmoqdadiki, mustaqil ishlarni tashkil qilish uchun quyidagi vazifalarni oldinga qo'yish talab etiladi:

1. Mustaqil ishlarda talabalarga qiziqish va unga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish.
2. Talabalar mustaqil ta'lim faoliyati bo'yicha ko'nikma va mahoratga ega bo'lishlariga erishish.
3. Talabalarga o'zlarining mustaqil ishlarini kamchiliklarni bartaraf etishlarida o'z vaqtida yordam ko'rsatish.
4. Talabalar mustaqil ishini tashkil qilish uchun zaruriy uslubiy materiallarni ishlab chiqish. Mustaqil talim talabalarni samarali kasbiy mahoratini rivojlantirish darajasini oshiradi va bo'lajak mutaxassisning shaxsiy xususiyatlari sifatida mustaqilligini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rustamova N.A. (2024). Talabalarda pedagogik texnika mahoratini takomillashtirish mexanizmlari [data set]. в узлуksiz ta'limni modernizatsiyalashda raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuv: xorijiy tajriba, muammo va yechimlar' xalqaro ilmiy-amaliy anjumanI (T. 1, Выпуск 1, cc. 461–464). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14315129>
2. Sardor Mirzayev. (2024). Pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning kongruentlik sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Maktabgacha Va Maktab Ta'limi Jurnal, 1(7), 6–9. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14286410>
3. Orifova, F. (2021). Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini takomillashtirishning pedagogik-psixologik asoslari . Мир исследований, 2(2). извлечено от <https://journal.jdpu.uz/index.php/journal/article/view/2140>
4. Ibragimova Shaxnoza Tulqinovna (2023). Talabalarning mustaqil ta'lim olishlarini samarali tashkil etish pedagogik muammo sifatida, (143-146)
5. Inamov D., & Azizova, X. (2023). Mustaqil ta'lim faoliyatida talabalarni pedagogik madaniyatini rivojlantirish texnologiyalari. Innovative Development in Educational Activities, 2(22), 261–164. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1843>

STEAM YONDASHUVI ASOSIDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI TASHKIL ETISH MEKANIZMLARI

Halimova M.A.

Qarshi DU

“Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrası doktoranı

Tayanch so‘zlar: STEAM, noodatiy fikrlash, kreativlik, model, ixtiro, yondashuv, robotexnika, hamkorlik, jamoa, moslashuvchanlik.

Ключевые слова: STEAM, нестандартное мышление, креативность, модель, изобретение, подход, робототехника, сотрудничество, команда, адаптивность.

Key words: STEAM, unconventional thinking, creativity, model, invention, approach, robotics, collaboration, team, adaptability.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada STEAM yondashuvi asosida tashkil qilinadigan darslarning asosiy g‘oyasi, nazariy bilimlar bilan birgalikda amaliy bilimlar ham muhimligi haqida so‘z yuritiladi. Bundan tashqari STEAM ta‘limi o‘quvchilar uchun nafaqat o‘qitish usuli, balki noodatiy fikrlash tarzi, murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligi haqida aytib o‘tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается основная идея уроков, организуемых на основе подхода STEAM, в которой подчеркивается важность не только теоретических знаний, но и практических навыков. Также в статье говорится, что STEAM-образование для учащихся является не только методом обучения, но и необычным стилем мышления, когда сложные задачи можно решать, опираясь на знания из различных областей и работая вместе.

SUMMARY:

The article discusses the main idea of lessons organized based on the STEAM approach, emphasizing the importance of practical knowledge alongside theoretical knowledge. Furthermore, it is stated that STEAM education is not only a teaching method for students but also an unconventional way of thinking, where complex problems can be solved by relying on knowledge from various fields and working together.

STEAM yondashuvi asosida tashkil qilinadigan darslarning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya‘ni, o‘quvchilar darslarni o‘zlashtirish jaroyanida ular nafaqat miyasi bilan, balki qo‘llari bilan ham ishlashlari kerak. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o‘rganish uchun ham miyani, ham qo‘llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o‘zlari umumiydan xususiyga borib “uqib oladilar” [3;32-b].

STEAM ta'limi o'quvchilar uchun nafaqat o'qitish usuli, balki noodatiy fikrlash tarzidir. STEAM ta'lim muhitida bolalar bilimga ega bo'ladilar va darhol undan amaliyotda foydalanishni o'rganadilar. Shuning uchun, ular o'sib ulg'ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o'zgarishi bo'ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu kabi muammolarni yechimini topish uchun faqat bitta mavzu bo'yicha bilimga tayanish etarli emas.

STEAM yondashuvi ta'lim jarayonida o'quvchilarning dunyoqarashini o'zgartirmoqda. Amaliy qobiliyatga e'tibor berib, talabalar o'zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Ushbu ko'nikmalar va bilimlar asosiy ta'lim vazifasini tashkil etadi, ya'ni bu butun ta'lim tizimi nimaga yo'naltirilganligini aniqlab beradi.

Ta'lim tizimida STEAM yondashuv qanday paydo bo'ldi degan savolga javob beramiz? Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. STEAM Amerikada ishlab chiqilgan. Ba'zi maktablar fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEM tizimi shu tarzda shakllandi. (Fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik bu yerda Art qo'shildi va endi STEAM oxirigacha shakllandi. O'qituvchilar ushbu mavzular, aniqrog'i ushbu fanlardan bilimlar kelajakda o'quvchilarning yuqori malakali mutaxassis bo'lib etishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi. Oxir oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo'llashadi [5;12-b].

So'nggi o'n yilliklardagi ta'lim sohasidagi o'zgarishlar tubdan isloh qilinmoqda. Bugungi kunda fan va texnika sohasidagi yangiliklarning ixtiro qilinishi bilan odamlar ilgari duch kelmagan ko'plab yangi muammolarga duch kelishmoqda. Har kuni yangi ish turlari va hattoki butunlay yangi kasbiy sohalar paydo bo'lmoqda, shuning uchun zamonaviy o'qituvchilar o'qitadigan bilimlari va mahoratlari vaqt talablariga javob beradimi yoki yo'qmi degan savolni o'z oldilariga qo'yishlari kerak.

O'zingizning g'oyangizni topishga bilim yordam beradi, ammo haqiqiy ish bu g'oyani haqiqatga aylantiradi. Agar biz an'anaviy ta'limning asosiy maqsadi bilimlarni o'rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko'nikmalar bilan birlashtirishga o'rgatadi. Bu maktab o'quvchilariga nafaqat ba'zi bir g'oyalarga ega bo'lish, balki ularni amalda qo'llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi. O'quvchilar uchun hayot faoliyatida haqiqatdan ishlatilishi mumkin bo'lgan bilimgina qadrlidir.

STEAM yondashuvining eng mashhur namunasi — Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT). Ushbu dunyo universitetining shiori "Mens et Manus" (Aql va qo'l).

Massachusetts Texnologiya Instituti bolalarga STEAM tushunchasini oldindan o'rganish va tanishish imkoniyatini berish uchun STEAM kurslarini ishlab chiqdi va hattoki ba'zi ta'lim muassasalarida STEAM o'quv markazlarini yaratdi.

Statistikaga ko'ra, 2011 yildan buyon STEAM kasblarga bo'lgan talab darajasi 17% ga oshdi, oddiy kasblarga bo'lgan talab esa faqat 9,8% ga oshdi, bu esa butun dunyo bo'ylab ushbu ta'lim tizimiga katta talabni ko'rsatadi. Lekin bunday yuqori talab nima bilan bog'liq? Ko'pgina mamlakatlarda STEAM-ta'lim ba'zi sabablarga ko'ra ustuvor ahamiyatga ega:

- yaqin kelajakda dunyoda va shuning uchun O'zbekistonda muhandislar, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish mutaxassislariga talab juda yuqori bo'ladi.

- uzoq kelajakda biz tabiiy fanlar bilan birgalikda texnologiya va yuqori texnologiyali ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan kasblarga ega bo'lamiz, ayniqsa bio va nanotexnologiya mutaxassislariga bo'lgan talab oshadi.

- mutaxassislar texnologiya, tabiiy fanlar va muhandislikning turli sohalaridan keng qamrovli ta'lim va tajribaga muhtoj bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olib bu ta'lim tizimi va fanlarni o'qitishning an'anaviy usuli o'rtasidagi farqi nimada? Degan savolga javob beramiz. STEAM-ta'lim o'quvchilar ilmiy usullarni amalda qanday qo'llashni tushunishga kirishadigan aralash muhitni nazarda tutadi. Ushbu dastur bo'yicha o'quvchilar matematika va fizika, texnologiya, tabiiy fanlardagi bilimlarni integratsiyalagan holda robotexnika ustida ish olib boradilar va ishlab chiqaradigan robotlarni o'rganadilar. Darslarda maxsus texnologik uskunalar ishlatiladi.

2014-yilda Quddusda bo'lib o'tgan "STEAM forward" xalqaro konferensiyasida quyidagi bayonotlar bildirildi:

- bolalarni STEAMga jalb qilish. Ushbu ta'lim maktabgacha yoshdan boshlab boshlanishi kerak, shuning uchun dasturlarni bolalar bog'chalariga kiritish kerak.

- fan tili ingliz tilidir. Agar ilm-fanni o'rganish va olim bo'lishni istasangiz, bu tilni bilishingiz kerak.

- qizlar uchun Steam-ta'lim dasturlari kerak. Ilm-fan sohasidagi qizlar, ularning tartibiligi tufayli, o'g'il bolalar qila olmaydigan narsalarni qilishlari mumkin.

- Science is fun! Ilm-fan quvnoq bo'lishi kerak, u o'quvchilar uchun qiziqarli va o'ziga jalb qiluvchi bo'lishi kerak [6;19-b].

STEAM ta'limidan foydalanish o'quvchilarni o'ylab tavakkal qiladigan, tajribali o'rganish bilan shug'ullanadigan, muammolarni hal qilishda davom etadigan, hamkorlikni qabul qiladigan va ijodiy jarayon orqali ishlaydigan talabalarga olib keladi. Bular XXI asrning innovatorlari, o'qituvchilari, yetakchilari va o'quvchilari!

Kontseptsiyalarni, mavzularni, standartlarni va baholashlarni noodatiy tarzda birlashtirish o'quvchilarimiz uchun odatiy voqealar zanjirini uzish va umumta'lim

maktablarining qiziqarli davrini o'zgartirishga yordam berishning kuchli usuli hisoblanadi.

So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, STEAM o'quvchilarning muvaffaqiyati va o'qituvchining samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan istiqbolli yondashuvdir. 2016-yilda o'tkazilgan tadqiqotda tadqiqotchilar shahar tumanlaridagi qashshoqlik darajasi yuqori bo'lgan boshlang'ich maktablarning 3-5-sinflarida STEAM darslarining fizika fanlarini o'rganishga ta'sirini o'rgandilar. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, atigi to'qqiz soatlik STEAM yondashuvidagi darslarda ishtirok etgan o'quvchilar fanlardan ma'lum yutuqlarga erishgan.

Journal of Educational Change jurnalida chop etilgan xalqaro tadqiqotda tadqiqotchilar o'rta maktab o'qituvchilarining mulohazalari "tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi o'qituvchilar hamkorligi, muloqot va sinfni tashkil etish natijasida shakllangan fanlararo, trans va fanlararo ta'limni ochib berishini" aniqladi.

STEAM to STEAM harakati so'nggi bir necha yil ichida ildiz otib kelmoqda va XXI asr iqtisodiyoti ehtiyojlarini chinakam qondirish uchun ijobiy harakat usuli sifatida rivojlanmoqda. Faqatgina STEM ko'plab ish beruvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar farzandlarimizning hozirgi va tez yaqinlashib kelayotgan kelajakda gullab-yashnashi uchun muhim deb ta'kidlagan bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, an'anaviy o'qitish uslublari bilan taqqoslaganda, o'rta maktabdagi STEAM yondashuvi bolalarni tajribalar o'tkazishga, modellar tuzishga, mustaqil ravishda musiqa va filmlar yaratishga, o'z g'oyalarini haqiqatga aylantirishga va yakuniy mahsulotni yaratishga undaydi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi va universitetga kirish va keyingi o'qishni osonlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзакаримова М. М. Умумтаълим fanlarini tadbiqkorlikka iynaltirib ykitish tizimi. Science and Education. Toshkent - 2020. 97- 103-b.
2. Мирзакаримова М. М. "Хорижий тилларни tadbiqkorlikka iynaltirib ykitishning didaktik asoslari", Novateur Publications, (1), pp. 1- 128. Available at: <http://novateurpublication.org/index.php/np/article/view/23> (Accessed: 26 August 2023)
3. Мирзакаримова М. М. Замонавий шароитларда умумтаълим fanlarini tadbiqkorlikka iynaltirib ykitish tizimi. Science and Education. Toshkent - 2020. 216-222-b.
4. Mirzakarimova M. M. The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. Telematique. - 2022. 7128-7131-b
6. Madaminjonovna M. M. K. L. Methodology of educational teaching of general sciences.
7. Madaminjonovna M. M. Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. International Journal of Human Computing Studies. 2023. 15-17-b.
8. Мирзакаримова М. М. Essential composition of entrepreneurship functional literacy. International scientific and technical journal "Innovation technical and technology". 2020. 63-65-b.

TA'LIM TIZIMINI HOZIRGI RIVOJLANISH BOSQIQCHIDAGI FUNDAMENTALLASHTIRISH XUSUSIYATLARI.

Xolmurodov D.S.

Osiyo texnologiyalar universiteti

“Pedagogika” kafedrası katta o‘qituvchisi

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, fundamental ta'lim, ta'limni fundamentallashtirish, o'qituvchilar malakasini oshirish, o'qitish usullari.

Ключевые слова: высшее образование, фундаментальное образование, фундаментализация образования, подготовка учителей, методы обучения.

Key words: higher education, fundamental education, fundamentalization of education, teacher training, teaching methods.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada ta'limni fundamentallashtirishning an'analari va zamonaviy tendensiyalari hamda jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Ta'limning fundamental xarakteri bitiruvchilarga zamonaviy jamiyat sharoitlariga moslashish, mustaqil ta'lim olish va ijodiy fikrlash imkoniyatini beradi. Shuningdek, fundamental ta'limning tabiiy va gumanitar fanlar uyg'unligi, fanlararo bog'liqlik, ta'lim jarayonida insonparvarlik tamoyillarini qo'llash, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv hamda kompetensiyaga asoslangan ta'lim muhimligi ta'kidlanadi. Maqolada oliy ta'limni modernizatsiya qilish, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish va ta'lim jarayonini optimallashtirish masalalari ham yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются традиции и современные тенденции фундаментализации образования, а также особенности этого процесса на современном этапе развития общества. Фундаментальность образования дает выпускникам возможность адаптироваться к условиям современного общества, получать самостоятельное образование и творчески мыслить. Также подчеркивается важность сочетания в базовом образовании естественных и гуманитарных наук, междисциплинарности, применения гуманитарных принципов в образовательном процессе, личностно-ориентированного подхода и компетентностного образования. Также в статье освещены вопросы модернизации высшего образования, эффективного использования информационных технологий и оптимизации образовательного процесса.

SUMMARY:

The article analyzes the traditions and modern trends of fundamentalization of education and the specific features of this process at the current stage of social development. The fundamental nature of education provides graduates with the opportunity to adapt to the conditions of modern society, receive independent education and think creatively. It also emphasizes the importance of fundamental education in the combination of natural and humanitarian sciences, interdisciplinary

connections, the application of humanistic principles in the educational process, a person-centered approach and competency-based education. The article also covers the issues of modernization of higher education, effective use of information technologies and optimization of the educational process.

Ta'limni fundamentallashtirish an'analari va tendentsiyalarini, jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish bizga O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi tomonidan to'plangan ijobiy va qimmatli narsalardan voz kechmasdan, hayotning yangi talablarini hisobga olgan holda o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash tizimini takomillashtirishga imkon beradi.

Zamonaviy haqiqat shundaki, bitiruvchilarning olgan bilimlari ko'pincha ijtimoiy-iqtisodiy va axborot texnologiyalari sharoitlarining o'zgarishining yuqori sur'ati tufayli talab qilinmaydi. Shuning uchun ta'lim bitiruvchilarga yangi sharoitlarga osongina moslashishi va o'z-o'zidan ta'lim olishni davom ettirishi uchun o'zgarmas bilimlarni berishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu ta'limning fundamentalizatsiyasi tufayli mumkin.

Respublika miqyosida oliy ta'limining paydo bo'lishi va rivojlanishi dastlab tabiiy fanlar bilan bog'lanishga, fundamental bilimlarni shakllantirish bo'yicha yaxlit fundamental nazariyalar va faoliyatni o'rganishga qaratilgan bo'lib, keyinchalik bu oliy ta'limning fundamental va tadqiqot xarakterini aniqladi. Asta-sekin oliy ta'limda ta'limning fundamental va amaliy (kasbiy) yo'nalishlarining ma'lum uyg'unligi shakllandi va ta'limning fundamental va kasbiy yo'nalishlarining optimal nisbatini topish ta'lim mazmunini isloh qilish jarayonining ilmiy-uslubiy vazifalaridan biri sifatida e'tirof etildi. Insoniyatning pedagogik jihatdan moslashtirilgan ijtimoiy tajribasi sifatida, inson madaniyatiga o'xshash ta'lim mazmuni nafaqat reproduktiv va ishlab chiqarish faoliyati haqidagi bilim va tajribani, balki ijodiy faoliyat tajribasini, shuningdek, hissiy va qadriyat munosabatlari tajribasini ham o'z ichiga olishi kerak.

O'z-o'zini tarbiyalash va ijodkorlik qobiliyati kabi shaxsiy fazilatlarning mavjudligi fundamental ta'limning muhim xususiyatidir. Asosiy ta'lim tabiatshunoslik va gumanitar komponentlarning uzviy birligiga asoslanishi kerak.

O'quv fanlari mazmunining o'zaro bog'liqligi talabaning keyingi amaliy faoliyati uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladigan dunyoning yaxlit manzarasini yaratish uchun ham zarurdir, bu insoniyat yashaydigan va uni e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydigan tabiat va jamiyat qonunlarini tushunishga imkon beradi. Shunday qilib, D.S. Lixachev hech qachon ta'limni faqat bilim va ko'nikmalarni egallashga kamaytirmagan. U tarbiya jarayonida insonni insoniylikka, mehr-oqibatga,

go'zallikka, mehr-muhabbatga, insonning axloqiy yaxlitligiga putur yetkazuvchi narsalarni rad etishga yo'naltiruvchi ichki ma'noga urg'u bergan.

Ta'limning umumiy madaniy mazmuni asosidagina izchil va muvaffaqiyatli o'z-o'zini tarbiyalash mumkin. Ta'limning har bir bosqichida axloqiy-aksiologik, axborot-texnologik va pragmatik-faoliyat jihatlarini o'rtasida uzviy bog'liqlik bo'lishi kerak.

Hozirgi vaqtda formal-bilim paradigmasi insonparvarlik pedagogikasi va insonparvarlik metodologiyasining nazariy tamoyillariga asoslangan gumanistik paradigma bilan almashtirilmoqda, bunda tadqiqotchi shaxsning shaxsiy tajribasiga, uning ichki holatiga, inson mavjudligi holatlariga murojaat qiladi.

Ta'limni insonparvarlashtirish individual shaxsiy xususiyatlarni hisobga olish, ta'lim jarayonini shaxsning unga zarur bo'lgan va jamiyat tomonidan talab qilinadigan qobiliyatlarini rivojlantirishga, shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun jamiyat hayotida faol ishtirok etishga, har bir shaxsning mavjudligini madaniyat bilan bog'lashga qaratishda ifodalanadi.

Ushbu yondashuv shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy ta'lim tamoyillariga, shuningdek, mavjudlik, xabardorlik va kognitiv faollik tamoyillariga asoslanadi. Ta'limni insonparvarlashtirishning zaruriy sharti uni fundamentallashtirishdir.

O'rganishga faoliyat sifatida qaraydigan faoliyatga asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan fundamentallik ta'lim mazmunining quyidagi tarkibiy elementlari mavjudligi bilan ifodalanadi: uning natijalari shaklida qayd etilgan bilim faoliyati tajribasi - bilim; faoliyatning ma'lum usullarini amalga oshirish tajribasi - namuna bo'yicha harakat qilish qobiliyati; muammolarni hal qilishda ijodiy faoliyat tajribasi - nostandart echimlarni topishga tayyorlik; hissiy-qiymat munosabatlarini amalga oshirish tajribasi. Bunday holda, har bir oldingi element keyingi elementga o'tish uchun zarur shart bo'lib xizmat qiladi, bu o'rganishning tizimlilik va izchilligiga mos keladi. Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan ta'limning fundamental tabiati yaxlitligi, o'zaro bog'liqligi va elementlarning o'zaro ta'siri, shuningdek, tizimni tashkil etuvchi yadrolarning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Treningda yaxlitlik tamoyili etakchi rol o'ynaydi. Agar o'rganilayotgan material bilimlar tizimiga mos kelmasa, o'quvchi uni mustaqil idrok eta olmaydi, axborot oqimiga dosh bera olmaydi.

Ta'lim jarayonida yaxlit tabiiy-ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, fundamental bilimlarni olish usullariga muvofiq yaxlit fundamental nazariyalarda fikr yuritish va amalda harakat qilishni o'rgatish zarur. Butunlik printsiplari barqaror ulanishlar to'plamini ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Ta'lim mazmuni uchun bu alohida

didaktik birliklarni emas, balki mavzu ichidagi va o'zaro bog'liqliklarni hisobga olgan holda muvofiqlashtirilgan bo'limlarni o'rganish kerakligini anglatadi.

O'rganilayotgan bilim sohasi va uning tuzilishi haqidagi asosiy tushunchalarning o'zaro aloqadorligini predmet ichidagi bog'lanishlar ochib beradi. Demak, o'rganilayotgan fanning tushunchalari va tuzilishi haqidagi tasavvurlarning shakllanishi va rivojlanishi har qanday fanni o'qitish jarayonida fan ichidagi bog'lanishlarni amalga oshirish sharti ekanligini ta'kidlash mumkin.

Fanlararo aloqalar yagona fan sifatida o'rganiladigan fanlar to'g'risida yaxlit tushunchani shakllantirishda namoyon bo'ladi. Bu nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida turli mazmun-uslubiy jihatlarni birlashtirish imkoniyati paydo bo'lganda, o'quv jarayonini qurish uchun ob'ektiv asos yaratadi.

Ta'limning chuqur, muhim, tizimli asoslarni va atrofdagi dunyoning turli jarayonlari o'rtasidagi aloqalarini tushunishga qaratilganligi ta'limning asosiy mohiyatining tizimli xususiyatidir. Fundamental bilimlar nisbatan sekin o'zgaradi va insonning mehnat hayotining o'rtacha davrida o'z ahamiyatini saqlab qoladi, shuningdek, uning asosida bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Asosiy tasvirlar predmet sohalarida nisbatan o'zgarmaganligi sababli ular o'zgarmas deb ataladi. Ta'lim inson hayotidagi barcha turdagi o'zgaruvchanlikni ta'minlamasligi kerak va, qoida tariqasida, ta'minlay olmaydi. U ma'lum bir invariantga, shaxsni o'rab turgan madaniy va axborot makonining ma'lum bir jamiyatiga asoslanadi. Ta'lim mazmunini qurishda o'quv dasturlarini ortiqcha yuklamaslikka yordam beradigan invariantlarni aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Bunday dasturlarning axborot sig'imi nafaqat kamaymaydi, balki aksincha, ortadi, chunki o'zgarmas bilimlarni o'zlashtirish talabaga uni turli vaziyatlarda mustaqil ravishda qo'llash imkonini beradi. Barcha ta'lim mazmuni tizimni tashkil etuvchi komponentlar sifatida invariantlar asosida tuzilishi kerak.

Asosiy yadro va tushunchalarni aniqlash orqali tarkibni qurishni boshlash kerak. O'rganilayotgan materialning joylashuvi shunday bo'lishi kerakki, undan oldingi narsadan kelib chiqadigan narsa uning rivojlanishi bo'ladi, lekin mutlaqo yangi bilimlarni anglatmaydi. Tushunchalarni o'rganish shunday olib borilishi kerakki, birinchi navbatda ularning eng umumiy, asosiy xususiyatlari ochiladi va buning uchun o'rganishni asosiy, umumiy, elementlardan emas, balki tuzilishidan boshlash kerak.

Oliy ta'limni modernizatsiya qilish nuqtai nazaridan, ta'limning fundamentalizatsiyasi asosiy va tizimli bilimlar asosida, noaniqlik sharoitida, tanqidiy stressli vaziyatlarda, odam yangi, murakkab tabiiy va ijtimoiy

muammolarga duch kelganda mustaqil ravishda qaror topish va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan odamlarni tayyorlashga qaratilgan bo'lishi kerakligiga alohida e'tibor qaratish lozim.

O'quv jarayonining o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llash qobiliyatiga yo'naltirilishi kompetentsiyaga asoslangan yondashuvga xosdir. Bunday yondashuv bilan o'qitishning maqsadi nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni, balki o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliy faoliyatda (kompetentlik) qo'llash qobiliyati va tayyorgarligini ta'minlaydigan shunday shaxsiy sifatlarni (kompetentliklarni) ham rivojlantirishdan iboratdir.

Ta'limga kompetentsiyaga asoslangan yondashuv bitiruvchining o'z ishida o'z bilimlarini yangi uslubiy bosqichga qo'llashga tayyorligi masalasini ko'taradi. Buning sababi shundaki, nafaqat o'quv jarayonida kelajakdagi kasbiy faoliyat kontekstida qo'llanilishi mumkin bo'lgan fundamental bilimlar, balki shu bilan birga maxsus shaxsiy fazilatlarni - bilimlarni qo'llashga psixologik tayyorlik, bilimlarni o'z faoliyatida qo'llash tajribasi, o'z-o'ziga ishonch va keyingi o'rganishga tayyorlik kabi maxsus shaxsiy fazilatlarni egallash kerak. Zamonaviy fundamental o'qitish kontekstli o'rganishni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. A.A. Verbitskiy tomonidan olib borilgan psixologik-pedagogik tahlil asosida nega mantiqiy izchil, lekin faoliyatdan ajratilgan ta'lim mazmuni yuqori sifatli fundamental tayyorgarlikni olishga yordam bermasligini tushunish mumkin.

Ta'limni fundamentallashtirish zamonaviy jamiyat uchun juda zarur bo'lgan inson madaniyati darajasini oshirishga imkon beradi. Maktab o'quvchilari va talabalarini tayyorlash sifatini yanada oshirish ta'limni fundamentallashtirish bilan bog'liq.

Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ta'limni fundamentallashtirish degandata'lim jarayoni sub'ektlarining ham ta'lim mazmunini takomillashtirishga, ham ta'lim jarayonini insonparvarlashtirishga qaratilgan faol faoliyati tushuniladi.

Gumanistik paradigmaga ko'ra, ta'limning fundamentalizatsiyasi ta'lim jarayoni sub'ektlarining: - universal va o'zgarmas (texnologiyalarga, o'ziga xos tafsilotlarga, odamlarning fikriga va boshqalarga nisbatan) shaxs madaniyatining sifat jihatidan yangi darajasini ta'minlashga qaratilgan faoliyatini anglatadi noologik sharoitlar; - ta'lim jarayoni elementlarining o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sirini ta'minlaydigan asosiy va tizimli bilim va ko'nikmalar, ular asosida shaxs yangi, murakkab tabiiy va ijtimoiy muammolarga duch kelganida, noaniqlik, tanqidiy va stressli vaziyatlarda mustaqil ravishda topish va mas'uliyatli qarorlar qabul qilish; — tabiat va jamiyat qonuniyatlarini anglash, zamonaviy metodologiya ning fundamental tamoyillari asosida yagona dunyoqarash tizimini

yaratish uchun har tomonlama va keng qamrovli gumanitar va tabiiy fanlar ta'limi; — fikrlash va harakatning umumlashtirilgan usullarini, fikrlash va mustaqil bilim olish qobiliyatini shakllantirish, o'quvchining moslashuvchan va ko'p qirrali tafakkurini rivojlantirish, o'z ichki dunyosini boyitish, butun hayoti davomida o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini tarbiyalashga bo'lgan ichki ehtiyojni shakllantirish uchun maqbul intellektual muhit; - o'quv va kognitiv faoliyat shaxsiy ma'noga ega bo'lgan axborot muhiti bilan o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyati, shaxs bu muhitni o'zining ichki dunyosini boyitish uchun qabul qiladi, buning natijasida u kompetentsiyaga ega bo'ladi va atrof-muhitning o'zi salohiyatini oshiradi; - o'quvchining o'z bilim va ko'nikmalarini standart va nostandart vaziyatlarda qo'llashga tayyorligi. Fundamentallashtirish jarayoni maktab o'quvchilari va talabalarini tayyorlashning turli sohalariga tegishli. Oliy pedagogik ta'limni fundamentallashtirishga alohida e'tibor qaratish lozim, chunki har qanday sohada yosh avlodni, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash sifati ko'p jihatdan o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq.

Fan yo'nalishlari, o'qitish nazariyasi va metodikasi bo'yicha fundamental kadrlar tayyorlash sifatini yanada oshirish, ta'limni fundamentallashtirish sharoitida o'qituvchining kasbiy faoliyatga tayyorligini ta'minlaydigan intellektual ta'lim muhitini o'rganish bo'yicha ishlarni davom ettirish zarur. Shunday qilib, mamlakatimizdagi iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik o'zgarishlar, kuchli an'analar va gumanistik paradigmaga o'tish sharoitida ta'limni yanada rivojlantirishning yangi dolzarb vazifalari O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan ta'limni fundamentalizatsiya qilish xususiyatlarini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirboboyev.V.A Konstruktion materiallar texnologiyasi. –T.: «Davr nashriyoti» MChJ, 2013-yil, 232 bet.
2. Xolmurodov D.S. Materialshunoslik va konstruksion materiallar texnologiyasi fanlarini o'qitishda tizimli yondashuvning o'ziga xosligi.- Muғаллим ҳәм ўзликсиз билимлендири ў//Илимий-методикалық журнал, 2019. - № 3.- Нэқис, 2019. – Б. 95-98.
3. Якубов С.Х., Холмуродов Д.С. Совершенствование технологической подготовки современного специалиста. Моделирование процесса формирования учебно-познавательной деятельности учащихся профессионального колледжа. -Verlag/Издатель: Palmarium Academic Publiishing/ Saarbrücken, Deutschland/Германия, 2017.- 89 с. ISBN: 978-3-639-71715-0 645
4. Холмуродов Д.С. Касбий таълим принципларига асосланган ўқитишнинг методик тизимини ишлаб чиқиш //ЎзМУ ХАБАРЛАРИ, 2019 1/2– Б.139-142.

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA OLIY TA'LIMDA IKKI BOSQICHLI TA'LIM TIZIMINI TASHKIL ETILISHIGA DOIR TAJIRIBALAR TAHLILI

Yo'ldoshev R.E.

Qarshi DUBoshlang'ich ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

Tayanch so'zlar: ikki bosqichli ta'lim, ta'lim tizimi, akademik mobilitet, globalizatsiya, magistr.

Ключевые слова: двухуровневое образование, система образования, академическая мобильность, глобализация, магистратура.

Key words: two-cycle education, education system, academic mobility, globalization, master's degree.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu tadqiqot rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'limda ikki bosqichli tizimning (bakalavriat va magistratura) tashkil etilishi va samaradorligini o'rganadi. Ushbu tizim oliy ta'lim sifatini oshirish, talabalarni mehnat bozoriga tayyorlash va ilmiy tadqiqotni rivojlantirish maqsadida joriy etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данном исследовании рассматривается организация и эффективность двухуровневой системы (бакалавриат и магистратура) высшего образования в развитых странах. Эта система была введена в целях повышения качества высшего образования, подготовки студентов к рынку труда и развития научных исследований.

SUMMARY:

This study examines the organization and effectiveness of the two-cycle system (bachelor's and master's) in higher education in developed countries. This system was introduced to improve the quality of higher education, prepare students for the labor market, and promote scientific research.

Oliy ta'lim tizimini ikki bosqichda tashkil qilish, ya'ni bakalavriat va magistratura darajalari orqali ta'lim berish, jahon tajribalarini o'rganish va tahlil qilish natijasida aniqlangan muhim masalalardan biridir. Bu modelning samaradorligi ko'plab davlatlarda o'rganilgan bo'lib, ularning tajribasi yangi avlod mutaxassislarini tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Amerika Qo'shma Shtatlari oliy ta'lim sohasida yetakchi bo'lib, ilmiy tadqiqotlar soni va sifatiga asoslanadi. AQSh universitetlari talabalarga sifatli ta'lim berish bilan birga innovatsion g'oyalarni rivojlantirishda ham faol ishtirok

etadi. Bu jarayon amerikalik universitetlarning global ilmiy hamjamiyatdagi o'rnini mustahkamlaydi va mutaxassislar yetishtirishda yutuqlarga olib keladi.

Oliy ta'lim muassasalarining asosiy maqsadi magistrlar tayyorlashdir. Magistratura darajasi talabalar uchun chuqur bilimlarni egallash va professional malakalarni oshirish imkonini beradi, shuningdek, amaliy tajriba orttirish va ilmiy tadqiqotlarda ishtirok etish imkoniyatini yaratadi. Bu esa kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, oliy ta'lim tizimi akademik bilimlarni oshiribgina qolmay, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi uchun zarur bo'lgan malakali mutaxassislarni ham tayyorlaydi.

XX asrning o'rtalarida Amerika universitetlari tez rivojlanib, oliy ta'lim tizimi kengaydi. Fuqarolik urushigacha ingliz va fransuz ta'lim muassasalari ta'sir etgan bo'lsa, keyinchalik Germaniya ta'siri kuchaydi. Bu ta'sir 1876-yilda Jons Xopkins universitetining tashkil etilishi bilan yaqqol namoyon bo'ldi, u nemis universitetlarining ko'plab jihatlarini o'zida aks ettirdi.

Eng diqqatga sazovor tomoni shundaki, universitet qoshida ilmiy-tadqiqot markazlari tashkil etilib, ularda pedagoglar, aspirantlar va talabalar birgalikda ilmiy ishlarni amalga oshira boshladilar. Qo'shma Shtatlardagi bu markazlar san'at va fan aspirantlar maktablari nomini oldi. Universitetlarda bakalavr darajasidan tashqari magistr va doktorlik darajalari ham berila boshlandi.

Magistratura ta'lim dasturlari turli va magistrlik darajasi beriladigan sohalar keng qamrovlidir.

Magistraturaning ikkinchi bosqichdagi dasturi ta'lim ixtisoslashtirilgan amaliy faoliyatga yo'naltirilgan holda tuzilgan. Shunday magistrlik dasturlari ham borki, o'qish oxirida ilmiy-tadqiqotchi darajasi topshiriladi. Bakalavr ixtisosligini bitirgan talabalar ikki yil o'qishlari va magistrlik dissertatsiyasini tayyorlasalargina ularga magistr darajasi beriladi.

Amerikada ta'lim tizimida doktorlik darajasi ham beriladi, lekin bu darajaga ega bo'lishlari uchun ular qat'iy individual tayyorgarlik ko'rishlari lozim [3].

Qo'shma Shtatlardagi ko'p bosqichli tayyorgarlik odatda an'anaviy ravishda o'qituvchilarni tayyorlash bilan shartlangan bo'lib, ular o'qitish predmetiga emas, balki ular faoliyat yuritishi mo'ljallangan yosh guruhiga e'tibor qaratilgan. Bakalavr darajasiga ega bo'lish bitiruvchiga boshlang'ich va o'rta maktablarda dars berish va u yerda: ingliz tili va adabiyoti, matematika, tabiiy va ijtimoiy fanlardan dars berish imkonini beradi, magistr darajasi esa 10-11-sinf o'quvchilariga bitta yoki ikkita turdosh predmetlardan dars berish imkonini beradi.

Amerikada ko'p bosqichli ta'limda o'qituvchilarni an'anaviy tarzda tayyorlash bilan shartlanib, o'z faoliyatiga ega yosh guruhlariga ham e'tibor

beriladi. Bakalavr darajasidagi ta'lim oluvchilar maktablarda boshlang'ich sinf va o'rta sinflarda ta'lim berish huquqiga ega. Talabalar xorijiy, matematika, tabiatshunoslik, ijtimoiy fanlaridan ham dars berish imkoni bor. Magistr darajasidagilar esa yuqori sinf o'quvchilariga bir qator turdosh bo'lgan fanlardan ta'lim berishi mumkin.

Mamlakatimiz bilan o'xshashlik keltirib, shuni ta'kidlash mumkinki, oliy ta'lim tizimimizda magistratura ilmiy kadrlar tayyorlanadigan tayanch bosqich bo'lib, ularning bir qismi kelajakda yuqori malakali kadrlarga o'tish darajasida ta'lim olishni davom ettiradi. Shu sababli, bizningcha magistrnlarni tayyorlashda ularda ilmiy-tadqiqot kompetentligini rivojlantirish tayanch vazifa hisoblanadi. Xuddi shunday faoliyat yo'nalishi yevropa oliy maktablari tomonidan tanlanmoqda, xususan, Fransiyada magistrnlarning ilmiy-tadqiqot ishlariga katta e'tibor qaratiladi"[64].

Fransiyada ham magistratura tizimiga e'tibor katta. Bu davlatda 1968-yilgacha magistratura so'zi ishlatilmagan. "1968-yildan boshlab Fransiyada Boloniya islohotlari boshlanishiga qadar "Maitrise" yoki "Mahorat" darajasi mavjud edi. 2002-2003-o'quv yili aprel oyidan Fransiya hukumati bir qator huquqiy hujjatlarni imzoladi, ular qatorida 2002-yildan boshlab universitetlarda 3+2 tuzilmasini: Litsensiat – 3 yillik ta'lim + Magistratura – 2 yillik ta'lim joriy etishni ko'rib chiqdi"[5].

Talabalar o'z yo'nalishini yilning boshida tanlashi lozim yoki o'quv davomiyligida o'z tadqiqot yo'nalishini boshqasiga almashtirishi mumkin bo'lgan zamonaviy islohotlar Fransiyada magistratura dasturlarida qayd etib o'tilgan.

Tadqiqotchilik magistri darajasi bitiruvchisi to'g'ridan-to'g'ri doktoranturaga kirishi mumkin, shunisi ham borki, professional magistr darajasiga ega bitiruvchida ham bunday imkoniyat mavjud.

Magistratura dasturlari asosan ilmiy-tadqiqot ishini yozishga, tadqiqot metodologiyalarini o'rganishga qaratiladi. Undagi asosiy nazariy, maxsus tanlov, hamda tadqiqotga tegishli modulli fanlari barcha sohalarga taalluqlidir.

"Fransiyada magistrlar tayyorlashning maqsadlaridan biri tadqiqotchilarni tayyorlash, tadqiqot metodlarini o'rgatish va dissertatsion tadqiqot ishini yozishdir. Hajmi va mazmuni bo'yicha turli darajadagi murakkablikdagi ilmiy-tadqiqot ishlari magistraturaning birinchi va ikkinchi kurslarida ham amalga oshiriladi, ular kasbiy va tadqiqotchilik yo'nalishlar uchun majburiy hisoblanadi. Bunda Boloniya deklaratsiyasi holatlari bajarilmoqda, unda xususan, barcha yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini faollashtirish zarurligi ta'kidlangan.

Fransiya magistraturasida ilmiy-tadqiqot ishlarining uch turi mavjud: magistratura dasturining birinchi yilida o'quv tadqiqotlari, magistratura dasturining ikkinchi yilida tadqiqot va kasbiy yo'nalishlar uchun ilmiy tadqiqotlar va kasbiy tadqiqotlar"[2].

Jahon ta'limini o'rganish davomida Germaniya ta'limini ham o'rganib chiqdik. Germaniyada ko'p bosqichli kadrlar tayyorlashning yagona modeli yo'qligining sababi, ta'limni boshqarish federal yerlar vakolatiga kirgan. Lekin hozirda bu sohada izlanishlar olib borilib, turli modellar taklif etilyapti. Germaniya 1998-yildan boshlab, "Oliy ta'lim to'g'risida"gi qonunga asos solgan. Qonunga asosan ta'lim tizimida bakalavr darajasi olinganidan so'ng, magistratura ta'limi amalga oshiriladi. Magistratura ta'limida talabalar ilmiy-tadqiqot olib boradilar va o'qish davri bir yoki ikki yil davom etadi. O'qish yakunida dissertatsion tadqiqot ishi shakllantirilib, bu ish keyinchalik aspiranturada o'qishni davom ettirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi lozim.

Oliy ta'lim dargohlarining bir qismida o'qiladigan uchinchi shakl-Germaniyada biror korxona yoki tashkilotda ishlaydigan shaxslar uchun mo'ljallangan. Ushbu shakldagi magistratura dasturi "malakani oshirish" (weiterbildende) deyiladi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, aynan shu uchinchi shakl - mehnat bozorida tobora kuchayib borayotgan raqobat tufayli yaqin kelajakda eng ko'p talab qilinadi".

Buyuk Britaniyadagi oliy ta'lim tizimi Yevropadagi eng qadimiylaridan biri hisoblanadi. Hozirda barcha universitetlar davlatga qarashli, xususi universitetlar mavjud emas, bu esa Angliyaning o'ziga xos jihatlaridan biridir. Oliy ta'lim tarkibi Qo'shma Shtatlardagiga qaraganda nisbatan unifikatsiyalangan. Asosiy birlik kollej (mustaqil oliy ta'lim muassasasi yoki universitetning bir qismi) bo'lib, u fakultet va kafedralarga bo'lingan.

Universitetlar uchta turdagi: bakalavr, magistr va doktorlik ilmiy darajalarni taqdim etadi. Universitet birinchi darajasi — san'at bakalavri, ikkinchisi – san'at magistri. Falsafa fanlari doktori (PhD) darajasi universitetning oliy darajasidir.

Ikkita yirik dasturlar ya'ni ilmiy izlanishlar va mutaxassisliklardan birida kasbiy darajasi uchun o'qitiladigan dasturlar magistrlik darajasini olishga asos bo'ladi. Magistratura mutaxassisligi o'quv-tadqiqot dasturidagi o'qish jarayonining birinchi yili auditoriya soatiga, ikkinchi yili ilmiy tadqiqot ishiga ajratilgan.

ECTS (European Credit Transfer System) ikki bosqichli ta'lim tizimini joriy etish, oliy ta'lim sohasida xalqaro standartlarga mos keladigan va talabalar

uchun sifatli ta'lim imkoniyatlarini yaratishga qaratilgan muhim jarayondir. Ushbu tizimning metodik aspektlari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Transmilliy ta'lim standartlarini tatbiq etish:

Oliy ta'limda transmilliy standartlar, ya'ni xalqaro akademik talablarga mos keladigan dasturlar va dasturiy materiallar ishlab chiqilishi kerak. Bu, o'z navbatida, talabalarning global miqyosda raqobatbardosh bo'lishini ta'minlaydi. Bunday standartlar akademik darajalar, kurslar va baholash tizimlari kabi ko'plab jihatlarni o'z ichiga oladi.

Ta'lim subyektlari mobilligini ta'minlash:

Talabalarining boshqa oliy ta'lim muassasalarida yoki davlatlarda o'qish imkoniyatlarini oshirish maqsadida mobilitet dasturlari (masalan, Erasmus+) amalga oshirilishi lozim. Bu nafaqat talabalarga yangi bilim va tajriba olishga yordam beradi, balki ularning madaniy va ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Mutaxassisliklarni verifikatsiyalash:

Har bir mutaxassislikning mazmuni va sifatini baholash uchun verifikatsiya jarayonlari joriy etilishi kerak. Bu jarayon mutaxassisliklarning amaliyotga tatbiq etilishini va mavjud bo'lgan bilimlarning dolzarbligini aniqlashga yordam beradi.

ECTSni tatbiq etish:

Yevropa Kredit Transfer Tizimi (ECTS) - bu talabalar uchun kreditlar orqali o'qish jarayonini yanada qulaylashtirishga xizmat qiladigan mexanizmdir. ECTS talabalarga bir universitetdan boshqasiga o'tishda kreditlarni tan olish imkoniyatini beradi, bu esa ularga turli xil mamlakatlarda o'qish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xalqaro tajribalarni diversifikatsiyalash:

Boshqa davlatlardagi oliy ta'lim tizimlaridan olingan tajribalarni o'rganib chiqish va ularni milliy kontekstga moslashtirish zarurdir. Har bir mamlakatning madaniyati, iqtisodiyoti va ta'lim tizimi xususiyatlarini hisobga olgan holda eng yaxshi amaliyotlarni qo'llash mumkin.

Ikki bosqichli ta'lim tizimini samarali joriy etish uchun yuqoridagi metodik aspektlarga e'tibor berilishi zarur. Ushbu yondashuv nafaqat talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, balki oliy ta'lim muassasalari orasida ham sifatni oshirishni maqsad qiladi. Shuningdek, bu jarayon global miqyosda ilm-fan va texnologiyalar sohasidagi yangiliklardan foydalanishni ham rag'batlantiradi. Magistratura mutaxassisligini tamomlaganidan keyin izlanuvchilar doktorlik darajasini olish uchun tadqiqot ishlarini davom ettirishlari ham mumkin.

Jahondagi turli davlatlar yangilanish jarayonida ketmoqda. Ushbu davlatlarning pedagogik tajribasini jamlash va uni tadqiq qilish, kasbiy faoliyatda akademik mobillikni va jahon ta'limining rivojlanishiga yordam beradi.

Hozirda dunyo oliy ta'limi islohotlarning turli o'rinlarida turibdi, Ko'p davlatlar bitiruvchilarning ilmiy-tadqiqot va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'lim dasturlarida oliy o'ringa qo'yganlar. Dunyo mamlakatlarining ijobiy pedagogik tajribasini umumlashtirish va uni tahlil qilish yuqori darajadagi kasbiy ta'lim yo'nalishida akademik mobillikni va yagona jahon ta'limining o'sishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Карпичко О. В. Динамическое моделирование системы дополнительного образования туристско-краеведческого профиля в интегрированном центре образования [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / О. В. Карпичко. – М., 2009. – 239 с.
2. Кубрушко П. Ф. Технология модульного обучения [Текст] : учебно-практ. пособие / П. Ф. Кубрушко, Д. Е. Назаров. – М. : МГАУ ; TACIS, 2001. – 60 с.
3. Харченко А. Ю. Оценка и динамическое моделирование устойчивости функционирования инновационных предприятий малого и среднего бизнеса [Текст] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / А. Ю. Харченко. – СПб., 1999. – 200 с.
4. Yo'ldoshev R.E. Structural components of the dynamic model of the system of training primary education masters. Eurasian scientific herald vol 12/ 21-23
5. Yo'ldashev R.E Principles of Educational Technologies and Modular Education in the Introduction of a Dynamic Model of the System of Training Primary Education Masters. Eurasian research bulletin vol 12/ 28-32

O'QUVCHILARNING LINGVISTIK IQTIDORLILIGINING PSIXOLOGIK STRUKTURASI

Raimberdiyev A.A.

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: iqtidor, qobiliyat, qiziqish, moyillik, qobillik, qodirlik, iste'dod, aqliy potensial.

Ключевые слова: талант, способности, интерес, склонности, способности, способности, талант, умственный потенциал.

Key words: talent, ability, interest, inclination, ability, ability, talent, mental potential.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada psixologik manbalar tahliliga tayangan holda o'quvchilarning lingvistik iqtidorligi tushunchalari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье освещаются понятия языковой способности студентов на основе анализа психологических источников.

SUMMARY:

The article highlights the concepts of students' language ability based on the analysis of psychological sources.

Shaxs o'ziga xos sifatleri va borligi bilan qaytarilmas va noyobdir. Ana shu betakrorlik va noyoblikning asosida uning individual-psixologik xususiyatlari majmui yotadi. Shu o'rinda biz yuqorida ta'rif bergan shaxs tushunchasi bilan yonma-yon ishlatiladigan yana ikki tushunchaga izox berish o'rinli deb hisoblaymiz.

O'zbek tilining izohli lug'atida "Iqtidor" so'zining arab tilidan kirib kelganligi va uning kuch-quvvat, qudrat; qodirlik; qobiliyat; holat kabi ma'nolarni anglatishi ta'kidlanadi.

Xuddi shunday ushbu lug'atda "qobiliyat" tushunchasining mazmuni ham ochib beriladi: "qobiliyat – bu mayl, qiziqish, moyillik, qobillik, qodirlik, iste'dod" ma'nolarini anglatishi ta'kidlanadi.

"O'zbekiston milliy ensiklopediya"sida esa "iqtidor yoki qobiliyat bilim, ko'nikma, malakalardan farqli o'laroq, shaxsning muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va uning ish uddalay olishidagi subyektiv shart-sharoitlarni ifodalovchi individual psixologik va jismoniy xususiyatlaridir" – deb ta'riflanadi. (O'zbek

tilining izohli lug'ati. J.V/Tahrir hay'ati: T.Mirzayev va b.q. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. -317-b.)

Iqtidor - bu inson psixikasining butun umr davomida tizimli rivojlanuvchi sifati bo'lib, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir necha sohada yuqori natijalarga erishish imkoniga ega ekanligi bilan belgilanadi.

Psixologik manbalar tahliliga tayangan holda, iqtidor tushunchasi tavsifidagi quyidagi xususiyatlarini alohida ko'rsatib o'tish mumkin:

- iqtidor bu - faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydigan qobiliyatlarning o'ziga xos uyg'unlashuvidir;
- iqtidor bu - insonning imkoniyatlari doirasi, faoliyatlari darajasi va o'ziga xosligini belgilaydigan umumiy qobiliyatlar;
- iqtidor bu - aqliy potensial, ta'lim olish qobiliyati va bilish imkoniyatlarining bir butun individual xarakteristikasi;
- iqtidor bu - tabiat tomonidan in'om etilgan qobiliyatlar, qobiliyatlar tabiiy asoslarining o'ziga xosligi va ularning namoyon bo'lishi darajalari;
- iqtidor bu - iste'dodlilik, faoliyatda yuqori natijalarga erishish uchun ichki imkoniyat va sharoitlarning mavjudligi.

Ushbu tavsiflardan kelib chiqqan holda, shuni ta'kidlash mumkinki, iqtidor asosida umumiy intellektual va insonning bilish imkoniyatlarini belgilaydigan, tabiat tomonidan in'om etilgan qobiliyatlar, biror bir faoliyatda (masalan, ta'lim, ijodiy, kasbiy, ilmiy) muvaffaqiyatga erishishni ta'minlaydigan maxsus qobiliyatlar yotadi.

Umumiy qobiliyat egalari yuqori intellektual imkoniyatlarga ega bo'lib, muammoning yoki biron-bir masalaning yechimini tezda topishi, faoliyatiga ijodiy yondashishi bilan ajralib turadi.

Maxsus qobiliyat egalari esa biron-bir aniq (masalan, matematika, musiqa, rasm chizish, shaxmat o'ynash, sport) faoliyat turiga qobiliyati bo'lgan va mana shu faoliyat bilan shug'ullanishni afzal ko'radilar.

Iqtidorli bolalar bu umumiy va maxsus qobiliyatlarni o'zida mujassam etgan bolalardir. Ular boshqa bolalardan quyidagi belgilari bilan ajralib turadilar:

- qiziquvchanligi;
- izlanuvchanligi;
- nutqi, tafakkuri, xotirasining tez rivojlanishi;
- erta yoshdanoq musiqa, rasm chizish, kitob o'qish, matematikaga qiziqishi;
- yuqori darajadagi bilish faolligi va o'quv faoliyati;
- muammo yechimiga kreativ yondashuv;
- tafakkurning unumdorligi.

Pedagogik nuqtai nazardan umumiy va maxsus qobiliyat yosh davrlarini inobatga olgan holda muhim jihatlarga bog'liq.

Erta yosh davrlar - maktabgacha va kichik maktab yoshida iqtidor umumiy hamda universal qobiliyat sifatida ko‘rilishi va rivojlanishi mumkin. Vaqt o‘tishi bilan bu “umumiy qobiliyat” o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib ma’lum bir yo‘nalishni belgilaydi. Ayni vaqtda bu iqtidor bola tomonidan qay darajada namoyon bo‘layotganligiga e’tibor qaratish kerak bo‘ladi. Aniq namoyon bo‘lgan, ya’ni psixolog, pedagog, ota-onalar tomonidan e’tibor berilgan qobiliyat “aktual”, atrofdagilar payqamaydigan qobiliyat “potensial” qobiliyat deyiladi. Ko‘pgina mashhur olimlar, bastakorlar, rassom va yozuvchilar (masalan, yosh V.A.Motsart, F.Galton, I.Mechnikov, K.Gauss, N.Vinner, G.Leybnits, V.Gyugo) erta yoshdayoq o‘zlarining qobiliyatlarini namoyon qilganlar. Va aksincha ko‘p hollarda bolalikda hech qanday iqtidorga ega bo‘lmagan bolalar yetuklik davrida muvaffaqiyatlarga erishishlari mumkin. Bu aqliy potensialga ko‘pincha atrofdagilar e’tibor bermasliklari mumkin.

Tabiiyki, har bir holatda iqtidorni payqamaslikning sabablari turlichadir. Potensial qobiliyat haqiqatdan ham ma’lum bir vaqtgacha namoyon bo‘lmagandir. Balki, ota-onalar pedagoglar va kattalar tomonidan bola qalbining nozik harakatlaridagi o‘zgarishlarga yetarlicha ahamiyat berilmagandir, intuitiv holda buni payqamagandirlar yoki bilimlari yetmagandir. Yoki aksincha, bu narsalarni tushunmaganliklari sababli boladagi buyuk potensial imkoniyatlarni sezmagalar, va hattoki, bu ijodkorlikni, intellektual tashabbusni negativ xususiyat sifatida qabul qilganlar. Boshqa, xususiyatlarni esa qadrliroq, deb hisoblaganlar.

Ya’ni, hammamizga shaxsiy tajribamizdan ma’lumki, tirishqoqlik, itoatkorlik, saranjom-sarishtalik kabi xislatlarni fikrlar originalligi, dadillik, harakatlardagi va mulohaza yuritishdagi mustaqillikdan ustun qo‘yadigan ota-onalar, o‘qituvchilar, oliy o‘quv yurtlari professor o‘qituvchilari, rahbarlar uchraydi.

Amerikalik olimlar tomonidan 400 ga yaqin taniqli odamlarning tarjimai holi o‘rganib chiqilganda ulardan 60 foizi maktab ta’limi davrida jiddiy muammolarga duch kelganliklari aniqlandi. Aktual va potensial qobiliyatlar tushunchasining mavjudligi rivojlanishni oldindan prognoz qilish muammosini muhim, deb hisoblaydi. Shaxsning qanday sifatleri va xarakter xususiyatlari, fe’l-atvoridagi va faoliyatidagi fazilatleri kattalarga kelajakda bolaning buyuk olim, rassom yoki davlat arbobi bo‘lishi mumkinligini aniqlashga yordam beradi. Bu savolga javob topish birmuncha mushkuldir.

Iqtidorli bola – u yoki bu faoliyat turida boshqalardan o‘zining yorqin, ochiq-oydin, ba’zida mislsiz yutuqlari bilan ajralib turadigan boladir. Tabiiyki, qanday yutuqlar haqida gap yuritilayotganligi haqida savol tug‘ilishi mumkin. Maxsus adabiyotlarda bolalar qobiliyatlari bir nechta kategoriyalarga ajratiladi:

- intellektual qobiliyat - maxsus intellekt testlari (IQ testlar) bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan bolalar;

TALABALARGA MUTAXXASSILIK FANLARINI RAQAMLASHTIRISH KONTEKSTIDA IYERARXIK YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH KONSEPSIYASI

Ergashev N.G'.

Qarshi davlat texnika universiteti professori

Tayanch so'zlar: iyerarxik yondashuv, raqamli ta'lim, raqamlashtirish, texnik tizimlarda axborot texnologiyalari, iyerarxik yondashuv asosida o'qitish jarayoni konsepsiyasi, tamoyillar va boshqalar.

Ключевые слова: иерархический подход, цифровое образование, цифровизация, информационные технологии в технических системах, концепция процесса обучения на основе иерархического подхода, принципы и др.

Key words: hierarchical approach, digital education, digitization, information technology in technical systems, concept of teaching process based on hierarchical approach, principles, etc.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada raqamlashtirish kontekstida talabalarga mutaxxassilik fanlarini iyerarxik yondashuv asosida o'qitish jarayoni uchun taklif etilayotgan konsepsiyaning asosiy mazmunini ochib berilgan. Maqolada biz uning asosini tashkil etuvchi qoidalarga alohida e'tibor qaratamiz, unda raqamli texnologiyalar muhitida ta'lim metodlari va tamoyillarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu tadqiqot ishimizda dastlab asosiy pedagogik tamoyillarga aniqlik kiritiladi hamda ular yordamida ushbu tadqiqot ishimida tarkiblashtiriladigan ta'lim jarayonining rivojlanishi va ishlash tendensiyalari tushuniladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье изложено основное содержание предлагаемой концепции обучения студентов профильным дисциплинам на основе иерархического подхода в условиях цифровизации. В статье мы акцентируем внимание на принципах, составляющих ее основу, к которым относятся методы и принципы образования в среде цифровых технологий. Также в данной исследовательской работе мы сначала проясняем основные педагогические принципы и используем их для понимания тенденций развития и эффективности образовательного процесса, который структурируется в данной исследовательской работе.

SUMMARY:

This article reveals the main content of the proposed concept for the process of teaching students specialized subjects based on a hierarchical approach in the context of digitalization. In the article, we pay special attention to the rules that form its basis, which include methods and principles of education in the environment of digital technologies. Also, in this research work, we first clarify the main pedagogical principles and with their help understand the trends in the development and functioning of the educational process, which is summarized in this research work.

Kirish. Raqamli texnologiyalar sharoitida turli yoʻnalishdagi ixtisosliklarda texnik tizimlar kursini iyerarxik yondashuv asosida oʻqitish oʻquv dasturni amalga oshirish imkoniyati, maqsadlari hamda uning oʻziga xos xususiyatlari va mazmunini belgilaydigan sabab omillari boʻlgan taklif filinadigan sharoitga moslashitirish jarayoni qonuniyatlarini eʼtiborga olinadi. Amaliyotga yoʻnaltirilgan taʼlim jarayonini takomillashtirish, kasbiy standartlarni eʼtiborga olgan holda oʻquv dasturlarini ishlab chiqish, ish beruvchilarni taʼlim natijalarini tarkiblashtirish jarayoniga faol jalb qilish, oʻqitishning har qanday bosqichida haqiqiy amaliy faoliyatni amalga oshirishga tayyor boʻlgan mutaxassisi tayyorlash muhimligini taʼkidlash lozim.

Iyerarxiya (yunoncha hierarchia, hieros — avliyo va arche — hukmronlik, hokimiyat) - bir butun narsa yoki hodisalar ayrim qismlari yoki elementlarining yuqoridan quyiga tomon bir tartibda joy olishi. Fanga iyerarxiya tushunchasi 19-asrning 2-yarmida kirib keldi. Dastlab iyerarxiya jamiyatning sinfiy tabaqalanishini va hokimiyat tuzilishini tavsif etish maqsadida qoʻllangan. 20-asrdan boshlab esa har qanday obyekt sistemasini tavsif etishda qoʻllanila boshlandi.

Ierarxik tashkiliy tuzilmaga qanday misol keltirish mumkin?

Ierarxik tashkiliy tuzilmani boshqaruvning bir nechta darajalariga ega anʼanaviy jamoa tashkiliy jadvali misol qilib koʻrsatadi. Masalan, korporativ piramida tuzilmasi tepada bosh rahbardan boshlanadi, keyin esa boshqa rahbarlari, boʻlim rahbarlari, boʻlim menejerlari va nihoyat bazaning oldingi xodimlari.

Tashkiliy tuzilmalarning 4 ta asosiy turi qanday?

Tashkiliy tuzilmalarning 4 asosiy turi:

1. Ierarxik tuzilma: Hokimiyat aniq buyruq zanjiri bilan vertikal/yuqoridan pastga harakat qiladi.

2. Yassi tuzilma: Rahbarlar va oldingi ishchi-xodimlar oʻrtasida boshqaruvning kam yoki umuman yoʻqligi.

3. Matritsa tuzilishi: umumiy vakolatlar va oʻzaro faoliyat guruhlar bilan ikki tomonlama hisobot chiziqlari.

4. Tarmoq tuzilishi: Menejerlar ierarxiyasidan koʻra tengdosh jamoalarning boʻsh klasteri.

Yuqori tashkiliy tuzilmalarda qanday 4 ierarxik daraja mavjud?

Yuqori ierarxik tashkiliy tuzilmalarda keng tarqalgan 4 daraja:

1. Ijroiya darajasi;
2. Boshqaruv darajasi;
3. Operatsion darajasi;

4. Frontline darajasi.

Ta'limda iyerarxik yondashuv asosida o'qitish mutaxassislik fanlarini yuqorida berilgan tuzilma asosida tashkil qilishni nazarda tutadi. Hozirgi vaqtda buni raqamli texnologiyalar muhitida tashkil etilishi maqsadga muvofiq va lozimdir. Ta'limni va jamiyatning barcha sohalarida raqamli texnologiyalar muhitida ko'rib chiqilayotgan pedagogik jarayonni tavsiflovchi texnik tizimlar kursini turli yo'nalishdagi ixtisosliklarda iyerarxik yondashuv asosida o'qitish ta'limning quyidagi ya'ni: onlayn va oflayn komponentlarning integratsiyasi muvozanati, mustaqil ta'limga asosiy e'tiborni yo'naltirish, faol va interfaol metodlarga e'tibor berish, ta'lim mazmunini vizuallashtirish, axborotlashgan jamiyatda zamonaviy jamiyatdagi jarayonlarning dinamikasi, ta'lim shakllari, metodlari va vositalarining xilma xilligi, ta'lim jarayonlarining texnologik samaradorligi, diqqat va dinamik o'qitish atributiv qonuniyatlarini belgilaydi. Ushbu tadqiqot ishimizda ularni batafsil ko'rib chiqiladi.

Ta'lim shakllari, usullari va vositalarining xilma-xilligi-bu ta'lim vositalari tomonidan qo'llaniladigan ta'lim shakllari va usullarining murakkabligiga moslikni topishdan iborat tendensiya yaratiladi[1,117].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Elektron axborot ta'lim vositalaridan foydalanish. Quyidagi tadqiqot ishida mualliflar J.Li va J.Hammer talabalarini ta'lim jarayoniga jalb qilish va ushlab turish bilan bog'liq muammolarni aniqlashda, ular ta'lim jarayoniga qiziqishning pasayishi va ishtirok etish darajasining pasayishi bilan bog'liq. Ta'lim jarayonining barcha subyektlarining g'ayrati, tashabbusi va faolligini maksimal darajada oshirish asosiy natija, shuningdek, muvaffaqiyatli raqamli texnologiyalar muhitida ta'limning ajralmas sharti hisoblanadi.

Ta'lim jarayonlarining texnologik tabiati–bu faoliyatga asoslangan ta'limni shakllantirish va universal, umumiy kasbiy va kasbiy kompetensiyalarga erishish uchun sharoit yaratadigan tendensiya hisoblanadi[1,211].

Tadqiqot metodologiyasi. Raqamli texnologiyalar ta'lim faoliyatini amalga oshirish uchun samarali ta'lim vositalarini, tezkor fikr mulohazalarni, avtomatlashtirilgan boshqaruvni, taqvimni rejalashtirishni nazorat qilish va boshqalar tushuniladi.

Ushbu tadqiqot ishimizda ushbu tushunchaning asosiy tendensiyalari sifatida aniqlangan pedagogik qonuniyatlar o'rganilayotgan hodisani jarayon sifatida mohiyatini ochib berishga, uning rivojlanishining asosiy tavsiflarini aniqlashga yordam beradi, deb hisoblaymiz.

Mazkur tadqiqot ishimizda ko'rib chiqilgan qonuniyatlar elektron muhitda raqamli texnologiyalar muhitining pedagogik ta'lim konsepsiyasida

ta'limni raqamlashtirish sharoitida, shu jumladan, umumiy didaktik, shaxsga yo'naltirilgan va texnologik jihatdan qo'llab quvvatlovchi texnika yo'nalishidagi turli ixtisoslik talabalarining texnik tizimlarni iyerarxik o'qtishring pedagogik konsepsiyasining bir qator tamoyillarini belgilashga imkoniyat beradi.

Umumiy didaktik tamoyillar sifatida mazkur tadqiqot ishi konsepsiyasiga pedagogikada ma'lum bo'lgan quyidagi tamoytlar:

- ilmiylik – ta'lim mazmunini zamonaviy tushunarli talqinda taqdim etish va uning zamonaviy ilmiy bilimlar bilan o'zaro bog'liqligini e'tborga olish;

- turli yo'nalishdagi ixtisoslklarda axborot, ta'lim faoliyati va ta'lim natijalari yaxlit iyerarxik ko'p o'qitish tizimini shakllantirish lozim;

- fanlararo o'zaro aloqardolik – fanlararo darajada muvofiqlashtirilgan mazmunning asosiy tushunchalari, qonuniyatlari, nazariyalari, metodlari va algoritmlarini o'rganish, shuningdek ta'lim natijalarining mahalliy shakllanishi.

- fundamentallashtirish – ta'lim jarayonining "talabalarni chuqur nazariy, umumiy ta'lim, ilmiy va kasbiy tayyorgarligi" ga yo'naltirish e'tborga olinadi.

- yaxlitlik - ta'lim jarayonining barcha komponentlarining birligi va o'zaro bog'liqligiga erishish va talabalar tomonidan fanni yaxlit idrok etishni shakllantirish maqsadga muvofiqdir;

- amalga oshirilishi –ta'lim jarayoni zamonaviy ta'lim tizimi doirasida zamonaviy meyoriy-huquqiy asosga muvofiq ravishda amalga oshirilishi kerak;

- tushunarliyligi - talabalarning yoshi, jismoniy, intellektual o'ziga xos xususiyatlariga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etilishi lozim.

- ta'lim jarayonini boshqarish ko'nikmasi –ta'lim jarayonini rejalashtirilgan rejimda tashkil etish, ta'lim maqsadlarini amalga oshirishni ta'minlash, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikdagi munosabatlarning davriyligi va shakllari, shuningdek, ta'lim natijalarini bosqichma-bosqich monitoring qilish e'tiborga olinishi kabi tamoyillarni e'tiborga olish maqsadga muvofiqdir[2,18].

Xulosa va takliflar. Ta'lim natijalarini pedagogik tashxislash muammosiga bag'ishlangan pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilib, mazkur tadqiqot ishimizda avtomatlashtirilgan monitoring tamoyiliining asosiy o'ziga xos xususiyatlari sifatida quyidagilarga: obyektivlik, tizimlilik, ko'rinish va muntazamlilik kabilarga ajratiladi.

Obyektivlik nazorat va o'lchov materiallarining ilmiy asoslangan mazmuni, ta'lim natijalarini baholash uchun yetarli darajada belgilangan mezonlarda yotadi. Obyektivlik-bu baholash jarayonining vositalar, usullar va nazoratni amalga oshiradigan o'qituvchidan mustaqilligini anglatadi.

Ierarxik tashkiliy tuzilmalar qandaydir samaralidir, lekin nazorat va moslashuvchanlik o'rtasidagi muvozanat kuchlari ham muhim. O'ylangan holda amalga oshirilmasa, ierarxiyalar qat'iylikni, avtoritar tendensiyalarni kuchaytirganda, barcha bo'limlar va rollar o'rtasida aniqlik, ixtisoslashuv va muvofiqlashtirishni saqlab qololmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кларин, М.В. Инновационные модели в зарубежных педагогических поисках / М.В. Кларин. – М.: Арена, 1994. – 365 с.
2. Кешелава, А.В. Введение в цифровую экономику. М., 2017. 28 с.
3. Бендова, Л.В. Педагогическая деятельность тьютора в сети открытого дистанционного профессионального образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Л.В. Бендова. – М., 2006. – 23 с.
4. Ergashev Nuriddin G'ayratovich. Uzluksiz ta'lim sharoitida muxandislar malakasini oshirishni rivojlantirishning metodik shartlari. Journal of integrated education and research. ISSN 2181-3558, Volume 1, Issue 2, July 2022, 54-59 b. www.rnasav.com.
5. Аракелов, А.В. Комплексная инновационная технология профильного обучения в структуре послевузовского педагогического образования : дис. ... канд. пед. наук / А.В. Аракелов. – Краснодар, 2008. – 452 с. : 34 ил.
6. Аршинов, В.И. Философия образования и синергетика: как философия образования может содействовать становлению новой модели образования / В.И. Аршинов // Синергетика и психология. – М.: Когито-Центр, 2004. – 205 с.

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA MA'RUZA MASHG'ULOTLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Nurullayeva Sh.U.

Qarshi davlat universiteti, pedagogika fanlari doktori

Tayanch so'zlar: pedagogik ta'lim, ma'ruza, mini-ma'ruza, binar ma'ruza, kirish ma'ruzas, yakuniy ma'ruza, mental xarita, pedagogik innovatsiyalar.

Ключевые слова: педагогическое образование, лекция, мини-лекция, бинарная лекция, вводная лекция, итоговая лекция, ментальная карта, педагогические инновации.

Key words: pedagogical education, lecture, mini-lecture, binary lecture, introductory lecture, final lecture, mental map, pedagogical innovations.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada pedagogik tizimdagi fanlardan ma'ruza mashg'ulotlari samakradorligini oshirishga doir innovatsion texnologiyalar bayon etilgan. Jumladan, ma'ruza mashg'ulotlari turlari, ularni tashkil etish bosqichlari va mazmuni haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ma'ruza mashg'ulotlarini sifatli tashkil etish maqsadida "Mental xarita" dan foydalanish mazmuni, afzalligi hamda amaliy tavsiyalar xususida to'xtalib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье описываются инновационные технологии повышения эффективности лекционных занятий по предметам в педагогической системе. В частности, представлена информация о видах лекционных занятий, этапах их организации и содержании. Обсуждались содержание, преимущества и практические рекомендации использования «Ментальной карты» в целях повышения качества лекционных занятий.

SUMMARY:

The article describes innovative technologies for increasing the efficiency of lectures on subjects in the pedagogical system. In particular, information is provided on the types of lectures, stages of their organization and content. The content, advantages and practical recommendations for using the "Mental Map" in order to improve the quality of lectures were discussed.

Ma'ruzalarning turli ko'rinishlardagi shakllari ta'lim jarayonida o'ziga xos yo'nalish kasb etib, talabada bilishning an'anaviy mantiqiy ketma-ketligini (qabul qilish, tushunish, o'qish, fikrlash, qayta ishlash, mustahkamlash) hosil bo'lishiga olib keladi. Shu sababli, oliy ta'limda o'qiladigan ma'ruzalarning sifati ta'lim sifatini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lib qolmoqda.

Ma'ruza – biror bir ilmiy, siyosiy mavzu bo'yicha o'quv materialini og'zaki bayon etishdir. Ma'ruza – aniq mavzu bo'yicha ma'lumotlarni ma'ruzachi (bir kishi) tomonidan talabalar guruhiga bir tekisda yetkazish usuli hisoblanadi. Shuningdek: ma'ruza – mavzu bo'yicha tizimli tahlillar berish talab etilgan hollarda ko'proq maqsadga muvofiq mashg'ulot shakli bo'lib hisoblanadi:

- ma'ruza – talabalarni ilmiy ish jarayoniga, ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishga yo'naltiruvchi mashg'ulot shaklidir;
- ma'ruza – yangi mavzuga yoki mavzuning yangi bo'limiga o'tishda talabalar diqqatini faollashtirishning samarali uslubi hisoblanadi;
- ma'ruza – olingan bilimlardan foydalanish ehtiyojini shakllantiradi;
- ma'ruza – ayniqsa, keyingi guruh mashg'ulotlarga tayyorlanishda, kurs yoki bo'lim boshida qisqa kirish shaklida olib borilsa yanada ko'proq samara beradi.

Ta'kidlash lozimki, zamonaviy ta'lim muxitida ma'ruzalarni oliy ta'lim tizimida o'qishni tashkil etishning yetakchi turi ekanligi saqlanib qolgan xolda, uning turlari, shakli va mazmunining intensiv rivojlanishi kuzatilmokda. Albatta ma'ruzaning turi, shakli, mazmuni va funksional vazifasi ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi o'zaro, birgalikdagi faoliyatni belgilaydi.

Mini-ma'ruzalar – “kichik”, juda qisqa hajmdagi ma'ruzalar bo'lib, unda mavzu bo'yicha aniq, tayanch savollar va iboralarning qisqa mazmuni yoritiladi. Bunday ma'ruzalar ko'pincha amaliy faoliyat, ilmiy tadqiqotlarni boshlashdan oldin o'tkaziladi.

Ochiq ma'ruzalar - muayyan fan bo'yicha o'quv dasturidagi mavzuni talabalar, shuningdek, shu mavzuga qizikish bildirgan va maxsus taklif etilgan professor-o'qituvchilar, olim va mutaxassislar auditoriyasida ma'ruza shaklida darslar ochiq ma'ruzalar deb ataladi. Ochiq ma'ruzalarni o'tkazishdan maqsad professor-o'qituvchilarni tegishli fan, texnika va texnologiyalari sohalari bo'yicha jahonda erishilgan yutuq va yangiliklar bilan xabardor bo'lishlariga erishish va ular asosida zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalangan xolda ma'ruzalarni tayyorlash, o'tkazish va shu tariqa ta'lim sifatini oshirish hamda tayyorlanadigan kadrlar rakobatbardoshligini ta'minlashdan iboratdir.

Ma'ruzalar didaktik vazifasiga ko'ra quyidagi turlarga bulinadi:

1. Kirish ma'ruzasi. Bunday ma'ruzaning vazifasi talabalarga fan to'g'risida umumiy yo'nalish berish, ularda qiziqish ug'otish, qo'yilgan savollar bo'yicha mustaqil fikrlash va javoblar izlashga yo'naltirishdan iborat. Bunday ma'ruzada tashkiliy-yo'naltiruvchi va motivatsion funksiyalar ustun turadi.

2. Mavzu buyicha ma'ruza. Ma'ruzada aniq bir muammo yoki mavzu buyicha ma'lumotlar namoyish etilib, tahlil qilinadi, xulosa chiqarilib isbotlanadi. Ma'ruzani rejalashtirishda axborot berish, tashkiliy-yo'naltiruvchi va metodologik funksiyalarga ko'proq e'tibor qaratish talab etiladi.

3. Yakuniy yoki umumlashtiruvchi ma'ruza. Ma'ruza maqsadi – semestr davomida o'tilgan mavzular bo'yicha berilgan materiallarning o'zak g'oyasi va mohiyatini maksimal darajada qisqa shaklda berib, obyektlar va xolatlar o'rtasidagi o'zaro munosabat va bog'lanishlarni ajratib tizimlashtirishdan iborat.

Ma'ruzalar uni rejalashtirishdagi ustun turuvchi funksiyalarni amalga oshirish mazmuniga qarab ham quyidagi turlarga bo'linishi mumkin: axborot-taxliliy; muammoli; tashkiliy-yo'naltiruvchi (yo'l-yo'riq, ko'rsatma beruvchi); ma'ruza-maslahat; ma'ruza-dialog; hodisaviy ma'ruza.

Mental xarita tuzish ma'ruza mashg'ulotlari uchun qulay metodlardan biri bo'lib, u ma'ruza mazmuni haqida yaxlit va aniq tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Mental xaritani tuzish konspekt yozish yoki o'quv materiali yuzasidan qaydlar tayyorlashga nisbatan qiziqarli jarayon bo'lib hisoblanadi. Chunki mental xaritani tuzish tuzuvchi uchun ijodiy, quvnoq va qiziqarli jarayon bo'lib hisoblanadi.

Mental xaritani turlicha tarmoqlash, turli rasm va suratlar bilan to'ldirish mumkin. Xarita individuallikni ham ifodalab, insonlarning biror bir jarayonga doir tasavvurlarini, qarashlarini, tushunchalarini o'zida aks ettiradi. Oddiy chizmalarga qaraganda mental xarita aynan yorqinligi, rang barangligi, turli qiziqarli rasmlardan iborat ekanligi bilan ham qiziqish uyg'otadi.

Mental xaritaning bir qancha afzal jihatlari mavjud bo'lib, ular quyidagilardir:

Mental xarita tuzilmasiga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri miyamizda saqlangan ma'lumotlar, tafakkur jarayoni tuzilmasiga mos keladi;

Mental xarita alohida g'oyalar o'rtasidagi iyerarxiya va o'zaro bog'lanishlarni ko'rsatadi, bu bilish obyekti (matn, hodisa yoki jarayon) haqida umumiy manzarani ifodalaydi;

Mental xaritada turli rasm, ranglar, yo'g'on va ingichka, rangli chiziqlardan foydalanilishi o'zlashtiriladigan ma'lumotlarni osonroq yodda saqlashga yordam berdi;

Muhim aspektlaridan yana biri mental xarita xotirada saqlangan ma'lumotlarni qayta yodga tushirish uchun juda qulay hisoblanadi;

Mental xaritani har kim ham tuzishi mumkin. Asosiysi Mental xarita tuzish bu ijodiy, o'yin tarzida kechuvchi jarayon bo'lib, tuzuvchi uchun aqliy mehnatdek og'ir tuyulmaydi.

Mental xarita turli maqsad va tartibda tuzilishi mumkin:

1. Aqliy hujum asosida tuzilgan mental xarita. Bunday mental xaritani tuzish uchun biror g'oya yoki muammo yechimiga doir fikrlash jarayonida xarita ham chizib boriladi.

2. Qaydlar uchun mental xarita tuzish. Ma'ruza mashg'ulotlarida yoki biror manbani o'rganish jarayonida odatda talabalar ma'lumotlarni yozma qayd qilib borishga harakat qiladilar..

3. Xotirada saqlash uchun tuziladigan mental xarita. Bunday xarita turli ma'lumotlarni: raqamlarni, sanalarni, ismlar, tushunchalarni o'zida ifodalashi mumkin.

4. O'qiladigan ma'lumotlarni yaxshiroq anglash uchun tuziladigan mental xarita. Bunday xaritani tuzishda o'qiladigan matn, badiiy asarni o'qish davomida tushunarsiz bo'lgan so'zlar, eslab qolish qiyin bo'lgan insonlar ismi, ma'lumotlarni qayd etib borish orqali tuziladi.

5. Jamoaviy loyihani amalga oshirishda qo'llaniladigan mental xarita. Mazkur xarita loyihaning umumiy tavsifi, loyihani amalga oshirish bosqichlari, loyiha ishtirokchilarining amalga oshirishi lozim bo'lgan vazifalar haqida aniq va oson ma'lumot olish imkonini beradi.

6. Darsning tuzilmasi, umumiy mazmunini ochib berish uchun foydalaniladigan mental xarita. Bunday xarita dars mazmunining umumiy tuzilmasi haqida ma'lumot yetkazishga yordam beradi va ayrim o'rinlarda taqdimotlardan ham samaraliroq natijaga olib keladi.

7. Topshiriqlarni bajarishga doir mental xarita. Topshiriqlarning ko'pligi va ularni bajarishdagi ketma ketlik, murakkablik ularning bajarilishida qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Buning oldini olish maqadida topshiriqlarni mental xaritada birlashtirish ishni tizimli va tartibli amalga oshirish imkonini beradi.

8. Esse mental xarita. Bunday mental xarita esse yozish jarayonida aniq reja ishlab olish, yo'nalishlarini belgilash, ma'lumotlarni tizimlashtirishga yordam beradi. Mental xaritaning avvaldan tuzib borilishi esse uchun ma'lumotlarni to'plash va to'ldirib borish uchun ham imkon beradi.

9. Grammatik mental xarita. Mazkur xarita til o'rganuvchilarga o'zlashtirilgan grammatik bilimlarini tizimlashtirish, keyingi faoliyatni to'g'ri rejalashtirish va yo'naltirish imkonini beradi. Shu bilan birga grammatik mental xarita til o'rganish jarayonini tizimli va ongli amalga oshirishini ta'minlab beradi.

10. Shaxsiy yoki jamoa faoliyatini tashkil etishga doir mental xarita. Bunday xaritalar har bir insonga shaxsiy faoliyatini to'g'ri rejalashtirish, jamoa faoliyatini to'g'ri tashkil etish, faoliyat yo'nalishlarini to'g'ri belgilashga imkon

beradi. Shu bilan birga faoliyat natijalarini monitoring qilish va baholashda ham obyektivlikka olib keladi.

Mental xaritada quyidagi uchta tarkibiy qism bo'ladi:

1. Markaziy obraz. U o'rganilayotgan mavzuni ifodalashi lozim (Inson tili mental xaritada ona siymosi).

2. Markaziy obrazdan chiquvchi qalin shoxlar. Bu shoxlar o'rganilayotgan muammoning asosiy mavzularini tasvirlaydi.

3. O'z navbatida asosiy shoxlar kichik temachalarni ifodalovchi shoxchalarga bo'linib ketadi. Har bir shoxda bitta kalit so'z yoki tasvir bo'lishi kerak.

Bugungi kunda mental xarita tuzish uchun Mind Map texnologiyasi yaratilgan. Kompyuter mental xaritasining quyidagi bir qancha ustunliklari mavjud:

- mental xaritasini istalgan joyda tahrirlash mumkin;
- mental xaritalarni sonlar formatida saqlash mumkin;
- aniq, chiziqlar oson o'qiladi;
- ularni boshqa multimedia jihozlariga bog'lash mumkin;
- ular yordamida jarayonni analiz qilish (masalan, alohida etaplarga qaytib) mumkin;
- mavjud rasm chizish uchun jihozlar to'plami yordamida ularni vujudga keltirish ham mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Фан ва технология», 2017, 60 б.
2. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик қўлланма. – Т.: “Сано-стандарт”, 2015. – 208 б.
3. Nurullaeva, S. (2024). Modeling the pedagogical training of future teachers. In E3S Web of Conferences (Vol. 538, p. 05043). EDP Sciences.
4. Ro'zieva D. I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Innovatsiya -ziyo, 2019.

O'QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI FORMALLASHTIRISHNING NAZARIY ASPEKTLARI

Abdirasulov L. X.

Qarshi DU

“Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrası tayanch doktoranti

Tayanch so‘zlar: ekologik madaniyat, o‘quvchilar, ta‘lim, atrof-muhitni asrash, tabiiy resurslar, ekologik ong, amaliy faoliyatlar, inovatsion texnologiyalar.

Ключевые слова: экологическая культура ученики, образование, охрана окружающей среды, природные ресурсы, экологическое сознание, практическая деятельность, инновационные технологии.

Key words: ecological culture, students, education, environmental protection, natural resources, ecological awareness, practical activities, innovative technologies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning ahamiyati va uning ta‘lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Ekologik madaniyat, atrof-muhitni asrash, tabiiy resurslarni tejash va ekologik tenglikni ta‘minlashga qaratilgan ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Maqolada ekologik madaniyatni shakllantirish uchun ta‘lim va inovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali qanday usullar bilan o‘quvchilarda mas‘uliyatli ekologik yondashuvni rivojlantirish mumkinligi ko‘rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется важность формирования экологической культуры у учащихся и ее роль в образовательном процессе. Экологическая культура включает в себя навыки охраны окружающей среды, бережного использования природных ресурсов и обеспечения экологического равенства. Рассматриваются методы формирования экологической культуры у учащихся через применение образования, практики и инновационных технологий, а также как развивать ответственное экологическое отношение.

SUMMARY:

This article analyzes the importance of developing ecological culture among students and its role in the educational process. Ecological culture encompasses skills for protecting the environment, using natural resources responsibly, and ensuring ecological equality. The article explores methods of fostering ecological culture in students through education, practical activities, and the use of innovative technologies, as well as how to develop responsible ecological attitudes.

Bugungi kunda ekologik muammolar insoniyatning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Global issiqlik, ifloslanish, hayvonot va o‘simliklar dunyosining yo‘qolishi kabi masalalar insoniyatning kelajagi uchun xavf tug‘dirmoqda.

Bu muammolarni bartaraf etishda o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning o'rni katta.

Ekologik madaniyat, avvalo, tabiiy resurslarga ehtiyotkorlik bilan qarash, atrof-muhitni himoya qilish va ekologik tenglikni ta'minlashga intilishdan iboratdir. Ushbu maqolada o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning ahamiyati, usullari va uni amalga oshirishdagi asosiy yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish, birinchi navbatda, yosh avlodni atrof-muhitga mas'uliyat bilan qarashga o'rgatishni nazarda tutadi. Bu faqatgina tabiiy resurslardan foydalanishning samarali va tejab ishlatishni anglatmaydi, balki atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash, suv va havo ifloslanishini oldini olish kabi amaliy yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, ekologik madaniyatni rivojlantirish o'quvchilarda ekologik ongini shakllantiradi, bu esa ularni kelajakda ekologik mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

O'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish usullari quyidagilar:

– ta'lim va targ'ibot ekologik madaniyatni shakllantirishda asosiy rol o'quv tizimiga tegishli. Maktabda ekologik ta'limni kengaytirish, o'quvchilarga ekologik muammolarni va ularning yechimlarini tushuntirish muhimdir. Bu ta'lim jarayoni, biologiya, geografiya va ekologiya kabi fanlarda atrof-muhit bilan bog'liq mavzularni qamrab olishi kerak. Ekologik ta'lim, shuningdek, atrof-muhitni himoya qilish bo'yicha turli aksiyalar, loyihalar va tadbirlar o'tkazish orqali amalga oshirilishi mumkin.

– praktik faoliyatlar o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish uchun ular uchun amaliy faoliyatlarni tashkil etish muhimdir. Masalan, tozalash aksiyalari, daraxt ekish tadbirlari, chiqindilarni to'plash va qayta ishlash, energiya tejash bo'yicha treninglar o'tkazish orqali o'quvchilarga ekologik muammolarni yechishda bevosita ishtirok etish imkoniyatini berish zarur. Bu faoliyatlar o'quvchilarda tabiiy resurslarga bo'lgan mas'uliyatli yondashuvni shakllantiradi.

– innovatsion texnologiyalarni joriy etish yosh avlodni ekologik madaniyatga o'rgatishda yangi texnologiyalarni, xususan, raqamli ta'lim vositalarini qo'llash samarali bo'lishi mumkin. Online platformalar va mobil ilovalar orqali o'quvchilarni ekologik bilimlar bilan tanishtirish, ekologik monitoring tizimlari va atrof-muhitni kuzatish dasturlaridan foydalanish o'quvchilarga amaliy ekologik bilimlarni taqdim etishning samarali usulidir.

Ekologik madaniyatni shakllantirishda ijtimoiy yondashuv o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda faqatgina maktabda o'rgatish emas, balki

oilalar, jamiyatlar va davlatlar o'rtasida hamkorlik zarur. Oilalar o'quvchilarga ekologik madaniyatni o'z hayotida qo'llashda namuna bo'lishlari kerak. Jamiyatlar esa ekologik tadbirlarni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy aksiyalarni tashkil etish va ekologik muammolarni hal etishda o'quvchilarni faollikka chaqirish orqali ekologik ongni rivojlantirishda o'z hissalarini qo'shishlari lozim.

Maktabdagi o'quv-tarbiyaviy faoliyatning ahamiyati va ko'p qirraliligini hisobga olgan holda, biz texnologiya fanini o'rganishda maktab o'quvchilarini o'qitish va tarbiyalash maqsadida ekologik madaniyat elementlarini shakllantirishni ifodalovchi zaruriy va muhim omillarni aniqlashga va asoslashga harakat qildik.

Belgilangan davlat ta'lim standarti doirasida maktab o'quvchilarini texnologik jihatdan tayyorlash vazifasi – bu texnologik tayyorgarlikni bo'lajak mehnat faoliyati va tabiiy-ilmiy bilimlarning ishlab chiqarish bilan bog'liqligini amalga oshirish, o'quv fanlari mazmunini, shu jumladan texnologiya mazmunining ishlab chiqarish asoslarini bilish, ishlab chiqarishni rivojlantirishda ekologiyaning amaliy ahamiyatini namoyish etilishini ta'minlashdan iborat O'quvchi shaxsining ekologik madaniyati texnologiyani o'rganish va maktab o'quvchilarining ekologik ta'limini an'analar va ishlab chiqarish madaniyati bilan uzluksiz bog'lash orqali chuqurlashadi va kengayadi

Maktab o'quvchilariga beriladigan ekologik ta'limning mazmuni va xarakterini belgilaydigan shahar ijtimoiy ishlab chiqarishining xususiyatlari majmuasi an'anaviy pedagogika tamoyillarini hisobga olgan holda, quyidagilarni ifodalovchi zarur shart-sharoitlarni aks ettiruvchi tavsiflashni talab qiladi: birinchidan, jamiyatning 5-7-sinf o'quvchilari o'rtasida ekologik madaniyat elementlarini shakllantirish bo'yicha talablari; ikkinchidan, insonning ekologik ta'limga bo'lgan ehtiyojlari; uchinchidan, kasbiy faoliyati jarayonida asosiy ekologik masalalarga yo'naltirilgan bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashga nisbatan mehnat bozorining talablari.

Texnologik ta'lim va tarbiya jarayonida maktab o'quvchilarining kognitiv, o'quv va ekologik tajribasini qayta shakllantirish va rivojlantirish sodir bo'ladi. Shu bilan birga, 5-7-sinf o'quvchilarining ijodiy loyihalarni ishlab chiqishda hamda muayyan mahsulot va qurilmalarni yartish jarayonida ekologik talablarni amalga oshirishda faol ishtiroki kuzatilmoqda. 5-7-sinf o'quvchilarining ekologik madaniyati elementlarini shakllantirishda ilmiy-tadqiqot va tajriba-sinov ishlarini olib borish jarayonida buni amalga oshirishning quyidagi asosiy yondashuvlarini belgilab oldik [3].

Uzluksizlik – o'quvchilarni ekologik ta'lim va tarbiyalash, ularning darajalari va shakllarini (umumiy va texnologik ta'lim, atrof-muhitga oid ma'lumotlarning

moslashuvchanligi va xilma-xilligi, o'qitish vositalari, usullari va faoliyati, o'quvchi shaxsining ekologik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilganligi) birlashtiradigan va integrasiya qiladigan konseptual jihatdan yaxlit qurilgan tizim, deb ta'riflanadi.

Innovasiyaviylik - ta'limning ijodiy loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga, kelajakdagi kasbiy faoliyatda va kundalik hayotda zarur bo'lgan shaxsiy va ekologik ahamiyatga ega bo'lgan bilim va tajribani yaratishga qaratilganligi.

Madaniy yondashuv o'quvchilarning texnologik va ekologik tayyorgarligini sivilizasiya jarayonlari markaziga qo'yadi, bunda shaxs ekologik ta'lim bo'yicha jahon tajribasining yutuqlarini hisobga olgan holda atrof-muhitdagi faoliyat va xatti-harakatlar bo'yicha o'zining ekologik va shu bilan birga ijtimoiy-madaniy tajribasini yaratadi.

Aksiologik yondashuv jamiyatning ekologik qadriyatlar unda yetakchi o'rinlardan birini egallagan individual munosabatini shakllantirish bilan belgilanadi hamda XXI asr shaxsining umumiy madaniyatini shakllantirishning eng muhim omili hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish, nafaqat jamiyatning bugungi kundagi muammolarini hal qilish, balki kelajakda barqaror va ekologik jihatdan mas'uliyatli rivojlanishni ta'minlash uchun zarurdir. Bu jarayon ta'lim tizimining, oilaning va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Ekologik madaniyatni shakllantirish orqali o'quvchilarni tabiatni asrashga, energiyani tejashga, chiqindilarni kamaytirishga va o'z faoliyatlarida ekologik mas'uliyatni yuksaltirishga o'rgatish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdunazarov L. M., Meliqo'ziyeva, M. S. kizi, Rakhmonaliev, B. D. u. (2023). Using the Experience of Developed Countries in the Formation of Ecological Culture in Students. Journal of New Century Innovations.
2. N. Isakulova. „Sinfidan tashqari o'quv jarayonida o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogic shart-sharoitlari" Toshkent-2012
3. Rahimqulova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari mashg'ulotlarda ekologik qadriyatlar asosida tarbiyalash: Avtoref. diss. ... kand. ped. nauk. -Toshkent, 2005. -21 b.
4. To'xtaev A., Hamidov A. Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. - Toshkent: O'qituvchi, 1994. – 160 b.
5. Sharipova D., Xodiyeva D.P., Shirinov M.K. Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi Toshkent, "Barkamol fayz media" 2018.
6. Nuriddinova M. "Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi" Toshkent, "O'qituvchi" 2005.

OLIV TA'LIM TIZIMIDA TALABALARDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Parmonova M.I.

Turon universiteti magistranti

Tayanch so'zlar: ta'lim metodlari, mediamadaniyat, innovatsion ta'lim, ta'lim sifati.

Ключевые слова: образовательные технологии, медиакультура, инновационное образование, качество образования.

Key words: educational technologies, media culture, innovative education, quality of education.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish metodikasi haqida gap borgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается методика формирования информационной культуры у студентов в системе высшего образования.

SUMMARY:

This article discusses the methodology of developing information culture among students in the higher education system.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari oldiga axborot madaniyatiga ega bo'lgan, mustaqil qarorlar qabul qilish, baholash va tegishli xulosalarni chiqarishga qodir bo'lgan ijodkor shaxsni shakllantirish talab etilmoqda. Buning uchun har bir mutaxassis, u qaysi sohada ishlashidan qat'iy nazar o'z vazifasini zamon talabi darajasida bajarish uchun axborot madaniyatini shakllantirishga oid vositalar va ularni ishlash tartibini bilish va ishlash ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur. Shu jihatdan ham ta'lim tizimida butunlay yangi mazmun kasb etayotgan hozirgi davrda har bir fanni o'qitishda axborotlardan foydalanishga katta e'tibor berilmoqda. Ta'lim oluvchilarning nazariy bilim va ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida o'qitish jarayonida talabalarda axborot madaniyatini rivojlantirish ijtimoiy zaruriyat sifatida kun tartibga qo'yilmoqda. Chunki, oliy ta'lim muassasalari talabalarida axborot madaniyatini shakllantirish ta'lim jarayonini jadallashtirish, samaradorligini oshirish, maqbullashtirish bilan

birga ularni ilmiy nazariy, pedagogik bilimlar yordamida mediamadaniyatini, tafakkurlarni rivojlantirish, ta'lim mazmunini turli metodlar yordamida tushuntirishga imkoniyat yaratadi. Bugungi ommaviy-axborot taraqqiyoti shundan dalolat bermoqdaki o'qituvchi o'qitish jarayonida axborot oqimidan samarali foydalansa o'quv jarayoni natijasi sifatli bo'lishini taminlaydi. Albatta bunda o'qituvchi o'quv jarayonidagi faoliyati davomida mashg'ulot uchun axborotlar asosida materiallar tayyorlash, talabalarga yangi bilim berish, tushuntirish, ko'rsatish, namoyish qilish, ularning bilimini mustahkamlash va mukammallashtirish, savol-javob o'tkazish, amaliy ko'nikma va malakalar hosil qilish, o'zlashtirishini nazorat qilish, bilimlarni sinash, baholash kabi ishlarni amalga oshiradi. Demak, ushbu jarayonlar o'qituvchidan axborotlardan unumli foydalanishi va shu faoliyatga talabalarni tayyorlashi, ular bilan bajaradigan ishlarni belgilashi, rejalashtirishi, boshqarishi so'nggi qarorni esa albatta o'zi qabul qilishi bevosita uning pedagogik mahoratiga bog'liq. Oliy ta'limda o'qituvchi talabalarda axborot-tahliliy yondashuv asosida mediamadaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari mashg'ulotlarida talabalar axborot va jamiyat, axborot texnologiyalari va tizimlari, ularning jamiyatdagi o'rnini va ahamiyati haqida to'g'ridan-to'g'ri ma'lumot olish va undan samarali foydalanish metodlari yordamida quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

1. Axborotni izlash ko'nikmasi

Kerakli, ishonchli va dolzarb ma'lumotni tez va samarali topish.

2. Axborotni tanqidiy tahlil qilish

Har qanday ma'lumotni tahlil qilib, haqiqatga yaqinligini aniqlash.

3. Axborotdan foydalana olish

Topilgan axborotni o'z ehtiyojiga moslab ishlata bilish.

4. Axborot bilan ehtiyotkor muomala qilish

Shaxsiy yoki maxfiy axborotni himoya qilish, axborot etikasi va qonunlariga rioya qilish.

5. Axborot texnologiyalaridan foydalanish

Kompyuter, internet, dasturlar va onlayn platformalar bilan ishlash malakasi.

Axborot madaniyatining ahamiyati:

Raqobatbardosh kadr bo'lish: axborotni boshqara olgan odam hozirgi mehnat bozorida ustunlikka ega.

Soxta xabarlar va axborot xurujlaridan himoya: axborot madaniyati soxta ma'lumotlardan himoya qiladi.

Axloqiy va huquqiy savodxonlik: axborot huquqlari, mualliflik huquqlari va mediamadaniyatni o'rganishda zamonaviy axborot vositalaridan, lokal va global ijtimoiy tarmoqlardan, elektron pochta, elektron ta'limiy resurslardan,

yangi pedagogik metodlardan va interfaol usullar (loyihalar metodi, keys stadi, hamkorlikda ishlash va boshq.) amalga oshiriladi. Mashg'ulotlarda asosan mediaviy bilimlar rivojlantiriladi. Bunda o'qituvchilar talabalarda yangi bilim va malakalarni hosil qilish, o'zlashtirishni baholab, yangi vazifalar berish, axborot ma'lumotlarini o'rganishni amalga oshirish bilan birga ta'lim jarayonida axborot tahliliy yondashuv asosida mediamadaniyatni shakllantirish metodlari, mustaqil ishlarni tashkil etish, nazorat ishlarini bajarish amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda axborot, ma'lumotlar tahlil qilish va ularga nisbatan tanqidiy yondashuv asosida foydalanuvchilarga ma'lumotlarni yetkazib berish, axborot almashish, real vaqtda olib boriladigan Internetdagi ma'lumot, sayt orqali muloqot qilish shakli kabi bilimlarga ega bo'ladilar. Ulardan foydalanish madaniyatiga, ya'ni uning mazmuni, shaxsni tarbiyalashdagi ahamiyatiga yetarli e'tibor berish lozimligi to'g'risida bilimga ega bo'ladilar. Bu o'rinda axborot madaniyatini shakllantirishda yordam beruvchi o'quv va boshqa turdagi axborotlarni talabalar to'liq va aniq tasavvur qilishlari uchun mediamadaniyatni o'rganish bo'yicha metodik ko'rsatmalardan iborat va mavzularning mazmunini qisqacha ochib beradigan qo'llanmalar tayyorlash kerak bo'ladi va ushbu xolatda quyidagilar e'tiborga olinishi lozim:

- asosiy darslik, o'quv qo'llanma, qo'shimcha o'quv materiallari, davriy ilmiy-metodik nashrlarda chop etilgan maqolalar va internet-saytlarning kompyuterli tizimlarini yaratish va amaliyotda qo'llash;

- ta'lim oluvchilarning bilimlarini mustaqil baholashga imkon beruvchi o'qitish dasturlarning elektron variantlarini lazerli disklar, flesh kartalar va boshqalar yordamida talabalarga yetkazilishi va bunda ularning tayyorgarlik darajasini hisobga olish va materiallarni yagona tizimga solish imkonini berish kabilar muhim hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchi asosiy shaxs xisoblanadi. Uning pedagogik mahorati san'at darajasigacha ko'tarilishi mumkin. Bunda o'qituvchining o'z ustida tinmay ishlashi va o'z-o'zini tarbiyalashdagi yutuqlari, doimo ijodiy izlanishda bo'lib, pedagogik kasb mahoratini kamolotga yetkazish, albatta talabalar bilimi, ko'nikma va malakalarining chuqurligi hamda sifatliyligi, ularning tarbiyasi tushuniladi.

Talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda o'quv materiallarini tanlash va tizimlashtirishda o'qituvchidan:

Ochiq axborot tizimlarida zararli axborotlar, axborot xurujlari va manipulyativ ta'sirlardan himoyalaniish zamonaviy jamiyat uchun dolzarb masalala. Ushbu muammolarni chuqurroq tushunish va ulardan samarali himoyalaniish uchun quyidagi jihatlarni ko'rib chiqish zarur: zararli axborot turlari.

Dezinformatsiya: Ataylab noto'g'ri yoki chalg'ituvchi ma'lumotlarni tarqatish orqali jamiyatda noto'g'ri tushunchalar hosil qilish.

Manipulyatsiya: Axborot orqali odamlarning fikrini yoki xatti-harakatlarini yashirin ravishda o'zgartirishga urinish.

Kiberhujumlar: Axborot tizimlariga noqonuniy ravishda kirish yoki ularga zarar yetkazish maqsadida amalga oshiriladigan hujumlar.

Axborot xurujlari va manipulyativ ta'sirlar.

Axborot xurujlari va manipulyativ ta'sirlar turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin:

Kiberfishing (Phishing): Foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini olish uchun ularni aldash.

Soxta yangiliklar (Fake news): Haqiqatga mos kelmaydigan, lekin ishonchli ko'rinishga ega bo'lgan xabarlarini tarqatish.

Ijtimoiy muhandislik (Social engineering): Odamlarning psixologik zaifliklaridan foydalanib, ulardan maxfiy ma'lumotlarni olishga urinish.

Himoyalaniish mexanizmlari quyidagilardan iborat hisoblanadi:

Shaxsiy darajada:

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Har qanday axborotni qabul qilishda uning manbasi va ishonchliligini tahlil qilish.

Media va axborot savodxonligini oshirish: Axborot vositalaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini egallash.

Kiberxavfsizlik choralarini ko'rish: Kuchli parollar ishlatish, antivirus dasturlaridan foydalanish.

Ta'lim dasturlarini joriy etish: talabalar orasida axborot xavfsizligi bo'yicha ma'lumot va ko'nikmalarni oshirish.

Monitoring tizimlarini yaratish: Internet va ommaviy axborot vositalarida zararli kontentni aniqlash va unga qarshi choralar ko'rish.

Ochiq axborot tizimlarida zararli axborotlar va manipulyativ ta'sirlardan himoyalaniish uchun har bir fuqaro va tashkilot o'zining axborot madaniyatini oshirishi, kiberxavfsizlik choralarini ko'rishi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi lozim. Bu esa jamiyatning umumiy axborot xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.- axborot texnologiyalari asosida talabalarining idroki va xotiralarini mustahkamlash maqsadida o'quv materiallarini bo'limlar, mavzular va elementlarga ajratish;

- har bar mavzu mazmunini talabalar tomonidan o'zlashtirish darajalarini aniqlash uchun nazariy savollar, testlar, topshiriqlar ishlab chiqish;

- o'qitish jarayonida axborot texnologiyalari vositalarini qo'llash, multimediali va axborot resurslari yordamida ta'limni axborotlashtirishga yondashuvlar haqida bilimlarga ega bo'lish;

- o'quv jarayonini tashkil etishda axborot-madaniyatini shakllantirish mashg'ulotlarini o'tkazishda ularni qo'llash usullarini ishlab chiqish talab etiladi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovastion, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga kuchayib bormoqda. Innovatsion texnologiyalar, pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi. Interfaol metodlar pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi — ular faqat pedagog, o'quvchi va talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- ▶ o'quvchini dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga yo'llash;
- ▶ o'quvchilarning o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarining doimiy ravishda bo'lishini ta'minlash;
- ▶ o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirish;
- ▶ pedagog va o'quvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatining tashkil etilishi.

Ta'lim olish jarayonining barcha ishtirokchilarining muloqot, kooperatsiya va hamkorlik qilishiga asoslangan bilim berishning interfaol tartibi qo'llanilganda, yuqorida keltirilgan talablarning deyarli barchasiga amal qilinadi.

1. Axborot madaniyati tushunchasi va uning mazmuni

Axborot madaniyati – bu shaxsning axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, undan to'g'ri foydalanish, axborot xavfsizligini ta'minlash va axborot etikasi talablariga amal qilishdagi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasidir. U shaxsning intellektual rivojlanishida, axborotga asoslangan qarorlar qabul qilishida muhim rol o'ynaydi.

2. Talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish zarurati

Talabalar:

Keng hajmdagi axborotlar bilan ishlashga majbur;

Mustaqil o'qish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini olib boradi;

O'z fikrini asoslash uchun aniq va ishonchli axborot manbalariga tayanadi.

Shu sababli, ular uchun axborot madaniyatini shakllantirish – nafaqat o‘quv jarayoni, balki butun hayoti davomida kerak bo‘ladigan ko‘nikmalarni hosil qilish demakdir.

3. Pedagogik yondashuvlar va metodlar

Talabalarda axborot madaniyatini shakllantirishda quyidagi pedagogik yondashuvlar muhim hisoblanadi:

Faol ta’lim metodlari – muammoli ta’lim, interfaol mashg‘ulotlar, loyiha asosidagi ta’lim;

Axborot-kommunikatsion texnologiyalardan (AKT) foydalanish – elektron darsliklar, internet-resurslar, raqamli kutubxonalar;

Axborot savodxonligini oshirishga qaratilgan maxsus kurslar va treninglar.

4. Shakllantirish bosqichlari

Axborot madaniyatini shakllantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Tayyorlov bosqichi – axborotga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish.

2. Amaliy bosqich – axborotni qidirish, tahlil qilish va undan foydalanish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

3. Nazorat bosqichi – o‘z-o‘zini baholash, axborotdan foydalanishda huquqiy va axloqiy me‘yorlarga rioya qilish.

Xulosa qilib aytganda, talabalarda axborot-tahliliy yondashuv asosida mediamadaniyatni shakllantirish, ularning media vositalarini ongli va tanqidiy ravishda tushunish, tahlil qilish hamda ulardan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu jarayon, talabalarning axborotni mustaqil baholash, ishonchli manbalarni tanlash va manipulyativ axborotdan himoya qilish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, ularning mediamadaniyatini bosqichma-bosqich shakllantirish orqali zamonaviy axborot muhitida faol va mas’uliyatli fuqarolar bo‘lishlariga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Matyoqubova Sh. A. (2021). Xalqaro va milliy sertifikat imtixolariga ayoranish jarayonida amonaviy texnologiyalarning o‘rni. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 2), 221-225.

2. Abdullaeva D.X. Axborot madaniyati asoslari. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.

3. Rasulov A., Abdullayev M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDP, 2019.

4. Sagdullayeva N. Axborot-kommunikatsion texnologiyalar asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2909-son qarori, 2017 yil 20-aprel. “Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”.

6. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris, 2011.

TALABALARNING LINGVISTIK NUTQIY POTENSIALINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Qurbonova G.A.

QarDU 1-kurs tayanch doktranti

Tayanch soʻzlar: metodika, pedagogika, lingvistika, yondashuv, yoʻnalish, uslub, tamoyil, xususiyat, pedagogika, psixologiya.

Ключевые слова: методология, педагогика, лингвистика, подход, направление, метод, принцип, особенность, педагогика, психология.

Key words: methodology, pedagogy, linguistics, approach, direction, style, principle, characteristic, pedagogy, psychology.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada faoliyatli yondashuv asosida talabalarning lingvistik nutqiy potensialini oshirish metodikasini takomillashtirish maqsadida pedagogik va psixologik xususiyatlar ochib berilgan. Fanda taraqqiyotni belgilovchi va davlatni, millatni, bunyodkorlarni jahonga mashhur qiladigan ilmiy maktab-u yoʻnalishlar tadqiq manbaiga yangicha talqin etishning qatʼiy metodologik tamoyillari asosida yondashish natijasi oʻlaroq shakllanishi va rivojlanishini inobatga olgan holda tadqiqot olib borilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье раскрываются педагогические и психологические особенности с целью совершенствования методики повышения языково-речевого потенциала студентов на основе активного подхода. Исследование проводилось с учетом становления и развития научных школ и направлений, определяющих прогресс науки и приносящих мировую известность государству, нации и творцам в результате подхода к источнику исследования на основе строгих методологических принципов.

SUMMARY:

This article reveals pedagogical and psychological features in order to improve the methodology for increasing the linguistic speech potential of students based on an active approach. The research was conducted taking into account the formation and development of scientific schools and directions that determine progress in science and make the state, nation, and creators famous worldwide as a result of a new interpretation of the source of research based on strict methodological principles.

Kirish. Fanda taraqqiyotni belgilovchi va davlatni, millatni, bunyodkorlarini jahonga mashhur qiladigan ilmiy maktabu manbai hisoblangan yoʻnalishlar

tadqiqotni yangicha talqin etishning qat'iy metodologik tamoyillari asosida yondashish natijasi o'laroq shakllanadi va rivojlanadi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning hayotga tatbiqi sharofati bilan o'zbek tilshunosligida ona – o'zbek tili qurilishi yevropaviy shablonlar asosida formal talqin etish asoratidan qutulib, hozir jahon tilshunoslari diqqatiga ham sazovor bo'layotgan substansial tahlil metodologiyasi asoslariga - tom ma'noda o'zbekona tahlil usullariga - to'la ko'chirildi.

Hozir o'quv-metodik majmualarni yangilash munosabati bilan respublikamizda oliy ta'lim tizimida o'qitilayotgan 50 dan ortiq tillar bo'yicha lingvistik talqinlarni o'zbekona (substansial) talqin usullariga ko'chirib, birinchidan, o'rta ta'limda ona tili qurilishi bo'yicha olinadigan talqinlar bilan oliygohda beriladigan talqinlarni uyg'unlashtirishga, ikkinchidan, jahon tilshunosligi silsilasida o'zbek lingvistik maktabi o'rni barqarorlashtirishga real imkoniyatlar mavjud. Bu oliy pedagogik ta'limda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga asosiy e'tibor qaratish lozimligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, analitik, germeneytik hamda sotsiologik tahlil usullaridan foydalanilgan.

Natijalar va muhokama. Metodist G'.Hamroev tadqiqotlarida o'quv topshiriqlari umumiy o'rta ta'lim tizimi doirasida o'rganib chiqilgan. Bu borada uning o'zbek tili o'qitish metodikasida mashq va topshiriqlar vazifa jihatidan farqlanmaydi, buning natijasida talabalarda nutqiy ko'nikmalar to'laqonli rivojlanmayapti, degan fikriga qo'shilish mumkin. Bu o'rinda o'zbek tili o'qitish metodikasi bilan til sathlari o'rtasidagi farqlarni solishtirish bo'yicha berilgan topshiriq o'zini oqlamasligi mumkin. Uning fan sifatidagi ahamiyati haqida fikr yuritish o'rniga xususiyatlarini so'rash ahamiyatsizroqdir.

O'zbek tili o'qitish metodikasi zamon talablariga javob berishi uchun barcha diqqatni nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratish lozim. Bo'lajak o'qituvchilar o'z talabalariga tinglab tushunish, o'qib tushunish, gapirish va yozish ko'nikmalarini hosil qilishni o'rgatishi lozim. Buning uchun har bir bo'lajak o'qituvchi matn ustida ishlashni bilishi, bir fikrni turli shakllarda bera olishni o'rganishi, eng asosiysi, o'quv topshiriqlarini farqlay olishi, ulardan mashg'ulotlar davomida samarali foydalana olishi lozim.

Oliy ta'lim tizimida o'quv topshiriqlaridan foydalanishning mavjud holati, topshiriq turlari, savol va topshiriqlarning vazifaviy farqlanishlari, mashqlarning ona tili, davlat tili o'qitish metodikalaridagi o'rni, tuzilgan o'quv topshiriqlarining tanlangan mavzu, shuningdek ta'lim maqsadiga mosligi, bo'lajak mutaxassislarining topshiriq tuzish ko'nikma va malakalarini rivojlantirish tizimini ishlab chiqish masalalari haqida fikr yuritilgan.

O'qitish va ta'lim jarayonida talabalar nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki o'zlarining nutqiy va lingvistik ko'nikmalarini rivojlantirishga ham e'tibor qaratishlari zarur. Bu masala ayniqsa tilshunoslik va pedagogika fanlari kabi sohalarida muhimdir. Nutqiy lingvistik potensialni oshirish, talabalarni muloqotga tayyorlash, ularni faqat bilim olish bilan cheklanmay, balki nutqiy faollikni, tahliliy fikrlashni va ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, faoliyatli yondashuv metodikasi ta'limda samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Faoliyatli yondashuv (yoki faoliyat yondashuvi) pedagogikada talaba yoki o'quvchining faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan metodik yondashuvdir. Bu yondashuvda, ta'lim jarayoni o'quvchining mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Faoliyatli yondashuv, talabalarni faqat bilim olish bilan cheklanmasdan, ular o'zlari faol qatnashadigan, interaktiv va amaliy mashg'ulotlar orqali ta'lim olishiga imkon beradi. Aynan mana shu yondashuvdan ona tili o'qitish metodikasi darslarida foydalanish ko'zlangan maqsadga erishishga va samaradorlikka erishishga yordam beradi, chunki til ijtimoiy hodisa hisoblanadi va u jamoada rivojlanadi.

Talaba kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun tilni maksimal darajada bilishi, til haqida malakali gapira olishi, tegishli psixologik-pedagogik va uslubiy bilimga, umumiy madaniy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Demak, tilni o'qitish samaradorligi ko'pgina omillar bilan belgilanadi, ulardan eng muhimi o'qituvchining darsda talabalar bilan muloqot qilish jarayonida o'qitilayotgan tildan foydalana olishidir.

Kommunikativ va tarbiyaviy funksiyani amalga oshirishda o'qituvchining nutqi juda katta rol o'ynaydi. Talabalar bir biri bilan o'zaro munosabatda bo'lgan darajada kommunikativ madaniyatga ega bo'lsa, ularning mahorati namoyon bo'ladi. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, talabalarning darsdagi nutq faoliyati hali ham zaif tomon bo'lib, aloqa muammolarini hal qilishda qiyinchiliklarga olib keladi. Ko'rinib turibdiki, bu og'zaki muloqotda yetarli darajada tayyorgarlik ko'rmaslik oqibati. Talaba nutqi haqli ravishda ta'lim jarayonida eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Talabaning, ayniqsa til darslarida mahorati bevosita so'zni bilish darajasiga bog'liq. Bu diksiya va so'z ustida, o'z fikrini aniq ifodalash va ularning to'g'riligini asosli isbotlash ustida doimiy va maqsadli ishlashni talab qiladi. Yuqorida aytilganlarning barchasi talabalarni darsda muloqot qilish ko'nikmalariga maqsadli ravishda o'rgatishda qanday rol o'ynash kerakligini belgilaydi.

Talabalarga kasbiy nutqiy muloqotni birinchi kursdan boshlab o'rgatish kerakdek tuyuladi. Og'zaki nutq va fonetika bo'yicha amaliy mashg'ulotlar

“pedagogik texnika” ning bunday tarkibiy qismlarini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Pedagogik texnikaning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan nutq texnikasini bir vaqtning o‘zida rivojlanib boradi.

Nutqiy potensialni oshirish maqsadida taqlid, xor ishi, she‘r o‘qishga katta e‘tibor beriladi. Bu talaffuzni yaxshilashga yordam beradi, ritm tuyg‘usini, aniq diksiyani va ovozning balandligini, ya‘ni o‘qituvchining muvaffaqiyatli ishlashi uchun sharoit yaratadigan texnikani rivojlantiradi. Keyingi o‘rinlarda fonetika, og‘zaki nutq, metodika fanlaridan amaliy mashg‘ulotlarda kasbiy nutqiy muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha ishlarning uzluksizligini kuzatish zarur.

Talabalarning professional nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun material tanlashga to‘xtalib o‘tamiz. O‘quv vazifalarini uch turga bo‘lish mumkin: 1) reseptiv (boshqa shaxsning kommunikativ xulq-atvorining xususiyatlarini diqqat, kuzatish, tahlil qilish va tushunish uchun vazifalar); 2) reproduktiv (transformatsiyasiz ko‘payish); 3) samarali (ma‘lum muammoli vaziyatda o‘z kommunikativ faoliyati).

Yosh mutaxassisni shakllantirishda o‘qituvchi ibрати alohida o‘rin tutadi. Bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘limning yuqori bosqichida professional nutqni rivojlantirish bo‘yicha ko‘rib chiqilayotgan masalaga tegishli.

Masalan, dars davomidagi nutqlarda, tinglovchilarga murojaat qilishda, iboralarni bir xilda takrorlashdan ko‘ra, nutqining original namunalaridan(she‘r, rivoyat, maqol, matal kabi) foydalanish uchun ko‘plab imkoniyatlar mavjud. Og‘zaki nutqni mashq qilish uchun talabalarni til darslarida professional nutq aloqasiga o‘rgatish o‘qituvchining kommunikativ faoliyatining asosiy funksiyalarini amalga oshirish uchun talabalar o‘zlashtirishlari kerak bo‘lgan haqiqiy nutq materialini o‘z ichiga olishi kerak. Bunda faoliyatli yondashuv as qotadi. Faoliyatli yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarning faol ishtiroki: talabalar o‘quv jarayonida faqat ma‘lumot qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, ishlab chiquvchi va amalda qo‘llovchi shaxs bo‘lishi kerak.

2. Mustaqillik va ijodkorlik: O‘quvchilarni o‘z bilimlarini mustaqil ravishda egallashga undash va yangi bilimlarni yaratishga rag‘batlantirish.

3. Hamkorlik va guruh ishlari: O‘quvchilar bir-birlariga yordam berish, fikr almashish va birgalikda ishlash orqali o‘rganadilar.

4. Amaliy mashg‘ulotlar: O‘quvchilarga nazariy bilimni amalda qo‘llash imkoniyati yaratish, bu esa ularning o‘rganganlarini hayotga tadbiiq etishlariga yordam beradi.

Faoliyatli yondashuv, o‘quvchilarni faqat bilish bilan cheklanmasdan, ular o‘z bilimlarini amaliyotda sinash, turli vazifalarni yechish va o‘rganganlarini

hayotda qo'llashga qaratilgan. Bu yondashuv o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish va o'zgarishlarga moslashish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Talabalarni kasbiy nutq mashg'ulotlariga tayyorlash faqat taklif qilingan mashqlarni bajarish bilan cheklanib qolmaydi. Talabalarning egallagan kasbiy malakalarini saqlash, mustahkamlash va yanada takomillashtirish faoliyatini tashkil etish zarur. Kasbiy nutq kompetensiyasini oshirish bo'yicha doimiy va maqsadli ish zamonaviy o'qituvchining muvaffaqiyatli faoliyatining kalitidir.

Xulosa va takliflar. Talabalar kasbiy nutq kompetensiyasiga asoslangan nutq ta'limining asosiy mohiyati tashkil qilingan o'quv-tarbiya jarayonida talabalar tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy hayoti davomida, shuningdek, kasbiy va ijtimoiy faoliyatda qo'llay olish kompetensiyalarini takomillashtirishga yo'naltirish sanaladi.

Faoliyatli yondashuvda o'qitish maqsadlari nafaqat talabalar tomonidan o'z o'zini anglash, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quv maqsadlariga erishish yo'llarini tushunish, talabalarning o'quv-bilish faolligini oshirish, talabalarning shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish orqali jamiyat va mustaqil hayotga qadam qo'yishi, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo'nalishlarni mo'ljallashni nazarda tutish zarur va talabalarning nutqiy lingvistik potensialini oshirish orqali ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, balki ular o'zlarini real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlaydi.

Talabalarning faolligi va mustaqil ishlashlari, shuningdek, kelajakda kasbiy-nutqiy faoliyatlarda ishtirok etishlari, ularning tilni samarali ishlatishdagi qobiliyatlarini yaxshilaydi, talabalarni faqat bilim bilan cheklanmasdan, ular o'z bilimlarini amaliyotda sinash, turli vazifalarni yechish va o'rganganlarini hayotda qo'llashga qaratilgan bo'lib talabalarning tanqidiy fikrlash, qaror qabul qilish va o'zgarishlarga moslashish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

FODALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-maydagi 5117-sonli qarori.
2. Borovkov A., G'ulomov A., Ma'rupov Z., Shermu hammedov T. O'zbek tili grammatikasi. Yetti yillik va o'rta maktablarning 5 – 6-sinflari uchun darslik. I qism. Fonetika va morfologiya. –T.: O'zdamnashr. 1946. 227-b.
3. Altibayeva M., Talabalarni lingvistik va nutqiy kompetensiyalarni o'quv topshiriqlari asosida takomillashtirishning pedagogik, psixologik, pragmatic xususiyatlari. –T.: Tamaddun nuri jurnali. 2024. 224-226-b.
4. Irgasheva U.R.: Talabalar kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirishning pedagogik aspektlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal Impact Factor. 2022. 937-944-b.

ALISHER NAVOIYNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYAGA OID QARASHLARIDAN O'QUV-BILISH JARAYONIGA FOYDALANISHNING TARIXIY TAHLILI

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Ibragimova M.

Xalqaro innovatsion universiteti magistranti

Tayanch soʻzlar: ma'naviy-axloqiy tarbiya, xulq-atvor, vatanparvarlik, xalqparvarlik, insonparvarlik, olijanoblik, burch, vijdon, adolat, halollik.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, поведение, патриотизм, патриотизм, гуманизм, дворянство, долг, совесть, справедливость, честность.

Key words: spiritual and moral education, behavior, patriotism, patriotism, humanism, nobility, duty, conscience, justice, honesty.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tarixchi olimlarimiz madaniyati, ma'naviyati, dini, urf-odatlar, qadriyatlar, tili, ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, turmush tarzi, san'ati turkiy xalqlar bilan mushtarakligini e'tirof etadigan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье признается, что культура, духовность, религия, традиции, ценности, язык, духовно-нравственное воспитание, образ жизни и искусство наших историков являются общими с тюркскими народами.

SUMMARY:

This article acknowledges that the culture, spirituality, religion, traditions, values, language, spiritual and moral education, way of life and art of our historians are common with the Turkic peoples.

Hozirgi o'zbek xalqining ma'naviy-axloqiy tarbiyasining shakllanishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Ikki buyuk daryo Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida joylashgan bu el va Vatan turkiy tilli xalq sifatida Turon va Turon zaminga voris hisoblanib, o'z kelajagi hisoblangan yoshlarning ta'lim-tarbiyasiga, ma'naviy-axloqiy dunyoqarashiga alohida e'tibor qaratib, jahonga tengsiz aql-zakovat sohiblarini taqdim eta olgan. O'zbek xalqining kelib chiqishi va davlatchiligidan shakllanishini hamda tarbiyashunosligining paydo bo'lishi

va rivojlanishini tarixchi olimlarimiz tadqiq qilganlar, uning madaniyati, ma'naviyati, dini, urf-odatlari, qadriyatlari, tili, ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, turmush tarzi, san'ati turkiy xalqlar bilan mushtarakligini e'tirof etadilar va bu xalq o'zini mustaqil millat - o'zbek xalqi deb biladi va ta'kidlaydilar.

Milliy pedagogikamizda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning muhim tarixiy ildizini Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalariga oid ta'limotlaritashkil etadi. Markaziy Osiyo jannatmakon o'lka, shajarasi boy makon bo'lishi bilan birga, dunyoga minglab jahonshumul zotlarni yetkazib bergan, ilm-fan, madaniyat, ma'naviyati boy, umumbashariy taraqqiyotga hissa qo'sha olgan markazlardan biri hisoblanadi. Markaziy Osiyo, jumladan, O'zbekistonning jahonga dong'i ketgan, bashariyat ilm-fani rivojiga hissa qo'shgan allomalari, me'mor-muhandislari, san'atkorlari, shoir va olimlari bo'lganki, ular jahon ma'naviyati, ma'rifatiga ulkan hissa qo'shgan. Ularning ma'naviy-axloqiy, ma'rifiy ta'limotini o'rganish, undan yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun foydalanish katta ilmiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyoning buyuk allomalari va ma'rifatparvarlari Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Voiz Koshifiy va boshqa Markaziy Osiyo mutafakkirlari xalqimizning madaniyatini rivojlantirishga, ma'naviyatini boyitishga ulkan hissa qo'shganlar. Ular yaratgan asarlarda insonning oriflik, fozillik, komillik darajasi va uni tarbiyalashning maqsad va vazifalari aniq ifodalab berilgan.

Allomalarimizning fikricha inson: birinchidan, ilmdan orttirilgan xislat, ikkinchidan, ichki va tashqi ko'rinishdan topilgan haqiqat, uchinchidan, aql tufayli hosil qilingan xulq-atvor, to'rtinchidan, molu-mulkdan ham ziyoda bo'lgan salomatlik kabi fazilatlariga ega bo'lsagina fozillik, komillik pog'onasiga qadam qo'yadi. Bunday fazilatlar faqatgina ma'naviy-axloqiy shakllangan kishidagina bo'lishi mumkin. Zero, ma'naviy-axloqiy tarbiya zamirida aql-farosat, ilmu odob, xushfe'llik, poklik, halollik, vijdonlilik, mehnatga muhabbat, Vatanga sadoqat kabi insoniy fazilatlar yotadi. Istiqlool sharofati bilan xalqimiz ma'naviy-ma'rifiy hayotida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi. Xususan, mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq Sharqona etika tamoyillariga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga oid qarashlar rivojiga ham alohida e'tibor qaratildi.

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga doir vatanparvarlik, xalqparvarlik, insonparvarlik, olijanoblik, burch, vijdon, adolat, halollik kabi jamiyat ma'naviy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ijtimoiy qarashlar rivoji bo'yicha bir qancha islohotlar amalga oshirildi. Yoshlarimizni sog'lom fikrli va har tomonlama yetuk shaxslar qilib tarbiyalashimizda, jamiyatimiz rivojida hamda

insoniyatning ma'naviy, ma'rifiy, madaniy, axloqiy jihatdan yuksalishida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar muhim omillardan hisoblanadi. Mustaqillik yillarida tasavvuf ilmini o'rganish va tasavvuf ilmi doirasida qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilishiga ham alohida e'tibor qaratildi. Buyuk allomalarimiz tasavvuf namoyandalari hamda mutasavvufilar ijodini ma'naviy meroslari hamda pedagogik qarashlarini o'rganish va talqin etish masalalari ham birmuncha erkinlashtirildi. Tasavvuf ilmi asrlar osha kishilarni ma'naviy va ruhiy poklikka, komillikka, shuningdek, sog'lom e'tiqodga da'vat etuvchi yuksak axloqiy hamda irfoniy tafakkurni o'zida mujassamlashtirgan muqaddas ilmlardan hisoblanadi. Markaziy Osiyo mutafakkirlari o'z asarlarida ifodalagan ma'naviy-axloqiy g'oyalar xalqni oriflik, fozillik, komillik darajasiga ko'tarishga yo'llagan. Ayniqsa, Alisher Navoiy (1441-1501) ijodida komil inson tarbiyasi asosiy o'rinda turadi. Buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy 1441 yil 9 fevralda Hirot shahrida tug'ilgan. Adabiyot va badiiy ijodga muhabbat unda bolalagida uyg'ongan. Alisher she'r tinglashni va aytishni juda sevgan.

Alisher Hirotida va Mashhadda o'qigan, mantiq, falsafa, musiqa, husnixat va boshqa fanlarni, arab va fors tillarini o'rgangan. Alisher o'n besh yoshidayoq iste'dodli shoir sifatida xalq ommasiga tanilgan. O'zbek turkiy tilidagi she'rlariga "Navoiy", fors-tojik tilidagi she'rlariga "Foniy" taxalluslarini qo'ygan. Uning o'zbek tilidagi hamma she'rlari "Bolalik ajoyibotlari", "Yoshlik nodirliklari", "O'rta yosh go'zalliklari", "Qarilikning foydalari" to'rt qismdan iborat "Xazoyinul maoniy" to'plamiga, fors tilidagi she'rlari esa "Devoni foniy" to'plamiga jamlangan.

Navoiy o'zbek adabiyoti va adabiy tiliga asos solgan. Badiiy asar yaratish uchun o'zbek tili ham fors va arab tillari kabi imkoniyatga egaligini, ayrim o'rinlarda esa ulardan ham ustunligini isbotlagan. Navoiyning badiiy merosi juda boy va ko'p qirralidir. U she'riy devonlar va yirik dostonlar yaratish bilan birga Markaziy Osiyoning XV asrdagi ma'naviy hayotini ask ettiradigan nasriy asarlar va ilmiy risolalar ham yozgan. Ular orasida Navoiyning ustoz, buyuk tojik shoiri va mutafakkiri Abdurahmon Jomiyga bag'ishlangan "Xamsatul mutahayyirin", o'zigacha o'tgan va o'ziga zamondosh bo'lgan juda ko'p shoirlar hayoti va ijodi haqidagi ma'lumotlardan iborat "Majolisun nafa'is", ona tilini sharafllovchi "Muhokamatul lug'atayn" asarlari alohida o'rin tutadi.

Navoiy umrining oxirlarida kishilik jamiyatining ravnaqi haqidagi "Lison-ut-tayr" ("Qush tili") dostonini, "Nasoyim ul-muhabbat" nomli ilmiy-falsafiy asarini yozdi. Umuman, Navoiy ijodidagi demokratik yo'nalish va insonparvarlik, inson qadr-qimmatini hurmatlash va odamlar baxti uchun, farovon hayoti uchun kurashish uning asarlarini umrboqiy qildi.

Sharq mutafakkirlari tomonidan inson kamolotiga bag'ishlangan va pand-nasihatlarga boy didaktik asarlar yaratilgan. "Mahobhorat", "Kalila va Dimna", "Qobusnoma", "Qutadg'u bilig", "Mahzan-ul asror", "Matla-ul anvor", "Axloqi Muhsiniy" ana shular jumlasidandir. Ana shu an'anaga ko'ra yaratilgan "Mahbub ul- qulub" asarida Navoiy o'z zamonasidagi barkamol insonga xos fazilatlarni aks ettirgan. U 39 xil ijtimoiy guruhga mansub kishilarning axloq-u odobi haqida so'z yuritgan: butun umrini ilohiyot sirlarini bilishga bag'ishlagan muhaddislarni, kuch-g'ayratini osmon sir-asrorini kashf etishga bag'ishlagan munajjimlarni, ishq yo'lida jonini fido qilgan kishilarni, el-yurtda obro' qozongan shaxslar va hokazolarni tasvirlagan. Lekin biror guruhni boshqasidan ortiq deb hisoblamagan. Tarixchi olim Mirxond "Ravzat-us safo" nomli asarini yozishga kirishar ekan, Navoiy unga "Asaringiz shohga ham, gadoga ham tushunarli bo'lsin", deya maslahat bergan.

Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, namoyon etib, millionlab kitobxonlar qalbidan munosib o'rin egallagan. Shuning uchun bo'lsa kerak, bugungi kunda yosh avlodni Vatan tarixining shonli sahifalari, umumbashariy an'analari, yuksak ma'naviy-ma'rifiy e'tiqod ruhida tarbiyalash har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etayotgan bir vaqtda, Hazrat Navoiy kabi mutafakkir daholarning shaxsiyati va umrboqiy asarlari o'tmishni bugun bilan tutashtirib, hammaga birdek beminnat nur sochib turgan oftob singari zamondoshlarimiz ma'naviy olamini yoritib, komillik sari da'vat etib turuvchi mayoq vazifasini o'tab kelmoqda. Navoiy ijodida yoshlar tarbiyasi, odob-axloq, ilm-ma'rifat masalalariga bag'ishlangan asarlar keng o'rin egallagan. Mutafakkir bolalarni ilm-hunar egallashga, mehnatni sevishtga undaydi, shu bilan birga har bir inson egallagan ilm va hunarini xalq, vatan manfaatlari yo'lida sarf qilish zaruriyatini alohida ta'kidlab o'tadi.

Navoiyning fikricha, maktab xalqqa nur keltiradi, unga to'g'ri yo'l ko'rsatadi, bolalarni ilm-u ma'rifatli qiladi. Alisher Navoiy ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlarini o'z asarlarida komil insonlar sifatida ijobiy obrazlar orqali tasvirlagan. Bolalar tarbiyasiga oid fikr-mulohazalarini "Hayrat ul-abror", "Mahbub ul-qulub" kabi asarlarida keng bayon etadi.

Zero, bolalar adabiyotining muhim vazifasi yosh avlodni komil inson darajasida tarbiyalashdir. Hayotning mezoni bu insonning faoliyati, xatti-harakati, odamiylik sifati va fazilatidir. Inson hayotini o'zi uchun ham, butun jamiyat uchun ham foydali bo'lgan xizmatga bag'ishlashi, kasb-hunar o'rganishi, ma'rifatli bo'lishi, yaxshi fazilatlarni egallashi kerakligini, to'g'ri, halol, rostgo'y, saxovatli, hikmatli, marhamatli, oqil va odobli bo'lishga

chaqiradi, yomon odatlarni qoralaydi. Bu xislatlar insonga yoshligidan boshlab singdirib boriladi va Navoiy shularni inobatga olgan holda yosh-u kattalarga birdek tarbiya bo'ladigan qarashlarni ifoda etadi.

Navoiy ijodi o'tgan asrning 20-30-yillaridan boshlab ilmiy mezonlar asosida o'rganila boshlandi. Bu sohadagi dastlabki qadam sifatida Abdurauf Fitratning "Navoiyning forsiy shoirlik'i ham uning forsiy devoni to'g'risida" (Maorif va o'qitg'uchi jurnali, 1925) va "Farhod Shirin dostoni to'g'risida" ("Alanga" jurnali,

1930) maqolalarini aytish mumkin. Olim Sharafiddinov (Alisher Navoiy, 1939-yil), M.Shayxzoda (Genial shoir, 1940-yil), V.Abdullayev (Navoiyning Samarqanddagi hayoti va faoliyati haqida, 1940-yil) kabi olimlarning tadqiqod ishlari yaratildi.

A.Borovkov, E.Bertels, H.Olimjon, X.Zarif, O.Usmonov, M.Sahyxzoda va boshqa olimlarning ilmiy maqolalarini o'z ichiga olgan to'plam e'lon qilindi. "Xamsa" asarining mukammal nashri (Porso Shamsiyev, 1960-yil), "Xazoin ul-maoniy" ning akademik nashri (Hamid Sulaymonov, 1960-yil) va 15 tomlik "Alisher Navoiy asarlari" ning e'lon qilinishi navoiyshunoslikdagi muhim voqealardan bo'ldi. O'tgan asrning 90-yillarigacha Navoiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlar ro'yxatining o'zi bir kitobni tashkil qiladi. Mustaqillik yillaridan boshlab Alisher Navoiy ijodini yangicha tamoyillar asosida o'rganish boshlandi. I.Haqqulovning "Tasavvuf va she'riyat (1991-yil), S.Hasanovning "Navoiyning yeti tuhfasi" (1993-yil), M.Muhiddinovning "Ikki olam yog'dusi (1994-yil), H.Qudratullayevning "Alisher Navoiyning adabiy-estetik qarashlari" (1995-yil), A.Qayumovning "Nazm va tafakkur quyoshi" (1995-yil), A.Hayitmetovning "Navoiyxonlik suhbatlari" (1996-yil), A.Abdug'afurovning "Buyuk beshlik saboqlari" (1996), N.Komilovning "Tasavvuf" (1996, 2010-yil), S.Olimovning "Naqshband va Navoiy (1996-yil), N.Jumayevning "Satrlar silsilasidagi sehr" (1997) kabi tadqiqotlari; M.Muhiddinov, Sh.Sirojiddinov, A.Erkinov kabi olimlarning dissertatsion ishlari shular jumlasidandir.

Navoiy asarlari XVI asrlardayoq Yevropada ma'lum edi. 1557-yilda italyan tilida Venetsiyada nashr etilgan tabrizlik arman yozuvchisi Xristafor Armaniyning "Sarandib shohining uch yosh o'g'loni ziyorati" asarining ikkinchi qismida Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostonidan olingan Bahrom va Dilorom sarguzashti bayon qilinadi. Shuningdek, XVII asrga kelib gruzin shoiri Sitsishvili Navoiyning "Sab'ai sayyor" ijodini ijodiy tarjima qilib "Yetti go'zal" dostonini yaratadi.

XX asrga kelib, Yevropada Alisher Navoiy asarlari va uning asarlari asosida tuzilgan lugʻatlarni nashr etish ishlari boshlanadi. Fransuz sharqshunosi Kartmer 1841-yilda eʼlon qilingan majmuasida Alisher Navoiyning “Muhakamatul lugʻatayn” va “Tarixi muluki ajam” asarlarini kiritadi. Rus olimi I.N.Beryozin ham oʻzining “Turk xrestomatiyasi” nomli kitobida shoir asarlaridan parchalar kiritadi. Y.E.Bertels oʻzining Alisher Navoiy va fors-tojik adiblari ijodiy faoliyatini qiyosiy oʻrganish orqali Navoiyning original shoir ekanligini isbotladi. Endilikda Alisher Navoiy ijodini bizning yurtimizda, qolaversa, xorijda keng ilmiy aspektda oʻrganish ishlari davom ettirilmoqda.

Xulosa qilganda, buyuk bobomiz Alisher Navoiy oʻz ijodiyoti bilan asrlar osha komil inson tarbiyasiga beminnat xizmat qilib kelmoqda. “Eng katta boylik, – degan edi, Oʻzbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Oliy majlisga Murojaatnomasida aql-zakovat va ilm, eng katta meros bu – yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu – bilimsizlikdir. Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni oʻzlashtirish, shu bilan bir qatorda maʼnan yetuk, chinakam maʼrifat va yuksak madaniyat egasi boʻlish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar toʻplami. 20 jilddik. 1-20 jildlar.-T.: Fan, 1987-2003.
2. Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” Toshkent.: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti. 1983 98-bet
3. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar toʻplami 20 tomlik 16-tom. Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Fan nashriyoti Toshkent.: – 2000. – 329
4. Alisher Navoiy Hayrat ul-abror. T.: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti. 1998. – 262-bet
5. A.Navoiy. Hikmatlar S.Mutallibov, E.Ochilov. – T.:”Sharq”, 2004. – 162 b
6. Alisher Navoiy. Tula asarlar tuplami. 10 jilddik. 1-10 jildlar

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA YOSHLARGA INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA BILIM BERISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Xazratova B.

Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

Tayanch soʻzlar: ta'lim-tarbiya, novator, fan-texnika, innovatsiya, ilm-fan, innovatsion yondashuv, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy.

Ключевые слова: образование, инноватор, наука и техника, инновации, наука, инновационный подход, социально-экономический, политический, культурный.

Key words: education, innovator, science and technology, innovation, science, innovative approach, socio-economic, political, cultural.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada innovatsion texnologiyalar asosida mantiqiy fikrlash uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri sifatida hisoblanishi yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье поясняется, что логическое мышление, основанное на инновационных технологиях, считается одним из важнейших факторов развития системы непрерывного образования.

SUMMARY:

The article explains that logical thinking based on innovative technologies is considered one of the most important factors in the development of the continuous education system.

Ta'limga e'tibor – kelajakka e'tibor. Ta'lim bu–har bir mamlakatning taraqqiyot bosqichidagi amalga oshirishi kerak bo'lgan eng muhim tizimdir. Barcha rivojlanish va o'zgarishlar, yangilanishlar darhaqiqat ta'limga bergan e'tibor bilan bog'liq. Muhtaram Prezidentimiz so'zlari bilan aytganda, «Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz», degan fikrlari bilan ko'rinib turibdiki talim bizning eng asosiy sohamiz hisoblanadi.

Hozirgi kunga kelib biz kelajak tarbiyachilarda innovatsion faoliyat sog'lom fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishimiz lozim. Kelajak tarbiyachilarda

innovatsion fikrlash ko'nikmalarni shakllantirishdagi o'ziga xos xususiyatlaridan biri uning novator, sermahsul ijodiy shaxs, keng qamrovli qiziqish, ichki dunyosi boy, pedagogik yangilikka o'ch bo'lishi lozimligidadir. Shuningdek, bo'lajak tarbiyachilarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarni shakllantirishda motivatsion, texnologik va refleksiv yondashuvlar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak tarbiyachilarni bu faoliyatga tayyorlash ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: yangilikni idrok qilishga innovatsion tayorgarlikni shakllantirish, yangicha yondashuv va harakat qilishga o'rgatish muhim sanaladi.

Mustaqillikdan keyin amalga oshirilayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar tufayli ulkan o'zgarishlar ro'y bermoqda. Jumladan maktabgacha ta'lim tashkiloti sohasidagi davlat siyosati bolalarni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishida, har bir insoning bilim olishida, ijodiy qobiliyatini shakllantirishda, intellektual jihatdan rivojlantirishda bolalarning muloqot madaniyati va muomalasi muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi. Tarix shundan dalolat beradiki, inson o'zining aql-zakovati bilan dastlabki mehnat qurollarini o'ylab topishdan, algoritm va nanozarralar, zamonaviy innovatsion kompyuter, quyosh va boshqa yuqori texnologiyalarni kashf etishgacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

Shu bilan bir qatorda ta'lim sohasi tizimiga, balki jamiyatning barcha sohalarining rivojiga o'zining aks ta'sirini ko'rsatadi. Shu bois ham ana shu ta'sir va bo'shliqning oldini olish maqsadida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan mazkur 2018-yilni "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili" deb e'lon qilingan edi.

"Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak"

O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillaridan mamlakatimiz ilm-fani, yetakchi ilmiy maktablar, birinchi navbatda, eng yirik va muhim ahamiyatga ega tashkilot – O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasini yanada rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratishga alohida e'tibor qaratildi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov tomonidan ham qabul qilingan farmon

va qarorlar yangi tarixiy voqealarga mos keladigan fan-texnika va innovatsiya sohasida davlat siyosatini izchil amalga oshirish uchun o'ziga xos rag'bat bo'ldi.

Ana shu rag'batlarni amaliy qo'llab-quvvatlash maqsadida bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning 1992-yil 8-iyuldagi "Ilm-fanni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash va innovatsiya faoliyatini rivojlantirish to'g'risida"gi farmoni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992-yil 21-iyuldagi "Ilm-fanni rivojlantirishni va innovatsiya faoliyatini davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash choralari to'g'risida"gi qarori ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish sohasidagi dastlabki asosiy hujjatlardir. Davlatimiz rahbarining 2006-yil 7-avgustdagi "Fan va texnologiyalar rivojlanishining muvofiqlashtirish va boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, O'zbekiston ilm-fanini boshqarish va moliyalashtirishni davlat tomonidan tartibga solish, uning sa'y-harakatlarini ustuvor sohalarga yo'naltirishga qaratilgan islohotlar davom ettirildi.

Sir emaski, XXI asr - texnika va texnologiya asri. Ha, bu nom bejizga berilmadi. Atrof-muhitda sodir bo'ladigan hodisalar uni o'rganishga bo'lgan qiziqishni yanada orttirdi. Bu qiziqish ortidan ilm-fan sohasida misli ko'rilmagan kashfiyotlar paydo bo'ldi va paydo bo'lmoqda. Kundan kunga kishini hayratga soladigan yangiliklar yaratilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimovning quyidagi fikrlarini keltirib o'tishni o'rinlidir: "Kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq"

Darhaqiqat, farovon kelajak poydevori hozirda unib-o'sib kelayotgan yoshlar hisoblanadi. Shu sababli, ularning yuqori bilim va ko'nikmalarga ega bo'lib voyaga yetmoqlari muhim omildir.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo'layotgan tezkor o'zgarishlar ta'lim tizimini ham tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda, chunki mukammal ta'lim tizimi orqali Respublikamizning kelajak intellektual imkoniyatlarini va uni gullab yashnashi hamda rivojlanishini belgilab beruvchi yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil faoliyat yuritadigan qilib tarbiyalashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ta'limda eng muhim strategik yo'nalish ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyati hisoblanadi. Bu esa barcha ta'lim muassasalarida, ayniqsa ijodkor, yuqori salohiyatli mutaxassis kadrlarni tayyorlovchi oliy ta'lim maskanlarida

innovatsion texnologiya ko'rinishida faoliyat olib borish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan.

Innovatsion texnologiyalar asosida mantiqiy fikrlash uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonida ma'lum o'zgarishlarga, ta'lim mazmuni, sifati boyishiga va samarali tashkil etilishiga sabab bo'ladigan turli tashabbus va yangiliklarning yaxlit tizimida namoyon bo'ladi. Ilm, fan va texnikaning jadal rivojlanishi, yangi texnika va texnologiyalarning jamiyatning barcha qatlamlariga kirib borishi, axborot texnologiyasi vositalarining barcha davlat va nodavlat muassasalarida qo'llanilishi o'qituvchilardan uzluksiz bilim olishni talab qilmoqda.

Ta'lim sohasi – mamlakatimizda birinchilardan bo'lib faol innovatsion harakatni boshladi. Ma'lum bosqichda XX asr oxirlarida bunday harakatlar yo'lga qo'yilgan edi. Masalan, A.G.Rivin va V.K.Dyachenko tomonidan o'qitishni jamoaviy o'qitish, D.B.Elkonin, V.V.Davydov, L.V.Zankovlar tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi innovatsion ta'lim to'g'risidagi qarashlar o'z vaqtida ma'lum ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga boshqa innovatsion ta'lim texnologiyalari: dialektik o'qitish usullari (A.I.Goncharuk, V.L.Zarina), o'qitishning individual yo'nalishli usuli (A.A.Yarulov), "Ekologiya va dialektika" (L.V.Tarasov), evristik o'qitish (A.V.Xutorskoy) dialog madaniyati (V.S.Bibler, S.Yu.Kurganov), loyihali o'z-o'zini refleksiya (G.P.Shedrovitskaya) va b.q.larni keltirish mumkin.

Ilm-fan va ishlab chiqarishni integratsiyalashtirish, xususiylar tadbirkorlar va davlat o'rtasidagi hamkorlik, kichik va o'rta innovatsion biznesning xalqaro aloqalarini qo'llab-quvvatlash innovatsion faoliyatni keng rivojlantirishning muhim shartlaridir. Shuni ta'kidlash kerakki, dunyoning rivojlangan davlatlarida yangiliklarning qariyb yarmi tashkilotlar, kichik va o'rta biznes firmalari tomonidan amalga oshirilmoqda. Chunonchi, AQSh Milliy ilm-fan fondi ma'lumotlariga ko'ra, kichik firmalarda hayotga tatbiq etilayotgan yangiliklar soni sarf-xarajatlar birligi bo'yicha o'rta va yirik firmalarga qaraganda ancha ko'pdir. Bundan tashqari, kichik firmalar yangiliklarni jadal o'zlashtirish va iste'molchilarga yetkazib berishda ham yirik firmalarga qaraganda taxminan uchdan bir barobar ilgarilab ketgan.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, har tomonlama rivojlangan innovatsion tizimga ega mamlakatlardagina innovatsiya jarayonlari samarali amalga oshirilib, texnologiyalar va boshqa ilmtalab mahsulotlar tijoratlashtirilmoqda. Bu jarayonda davlatning ishtiroki, iqtisodiyotning real sektori va yetakchi kompaniyalarning innovatsiya faoliyatini qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyatga egadir. Zero, ilm-fan davlatning texnik taraqqiyoti va jamiyatning

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlaydigan ushbu integratsiya mexanizmining asosini tashkil qiladi.

Bola shaxsining shakllanish jarayoni tarbiya va ta'lim sharoitida insoniyatning ijtimoiy-tarixii tajribasini o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Bu xilma-xil faoliyat turlarida ro'y beradi. Natijada bola o'zi yashayotgan jamiyat ijtimoiy munosabatlari sistemasiga kiradi.

Bolaning ijtimoiy tajribani o'zlashtirish tajribasi uzoq davom etadigan murakkab jarayondir. Qiyinchilik shundan iboratki, bola, bir tomondan, mazmun, hajm va umumlashtirish darajasi jihatidan murakkab bo'lgan insoniy tajribani o'zlashtirishi kerak, ikkinchi tomondan, u mazkur tajribani o'zlashtirish usullarini hali egallamagan bo'ladi.

Tarbiya va ta'lim jarayonida katta yoshli odam bolaga tushunarli bo'lgan mazmunni tanlaydi, uning o'zlashtirishiga rahbarlik qiladi. Bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning yetakchilik roli shu bilan belgilanadi. Bunda bolaning ruhiy-fiziologik imkoniyatlari, ularning jo'shqinligi hisobga olinadi. Shu munosabat bilan tarbiya jarayonining o'zi doimiy bo'lib qolmaydi. U o'zgarib boradi: uning mazmuni boyiydi va murakkablashadi, shakllari o'zgaradi, o'sayotgan odam shaxsiga ta'sir ko'rsatish usullari tobora xilma-xil bo'lib boradi.

Tarbiyaning o'zgarishi bolaning «eng yaqin rivojlanish zonalarini» (L. S. Vigotskiy) bilan bog'lik bo'lib, ular ancha murakkab mazmundagi bilimlar, ko'nikmalar, faoliyat turlari va hokazolarni o'zlashtirishga ruhiy-fiziologik imkoniyatlar paydo bo'lishi bilan ajralib turadi (masalan, emaklashdan keyin yurish; bijir-bijirdan keyin faol nutqni o'zlashtirish; ancha miqdordagi tasavvurlarga ega bo'lgandan keyin tushunchalar darajasidagi bilimlarni o'zlashtirish; buyum asosidagi o'yin, mehnat faoliyatining vujudga kelishi va hokazo). Tarbiya va ta'lim «eng yaqin rivojlanish zonasi»ga asoslanib, bugungi rivojlanish darajasidan oldinda boradi va bolaning rivojlanishini olg'a harakatlantiradi.

Odam shaxsining rivojlanishi bir qancha bosqichdan o'tadi. Har bir navbatdagi bosqich avvalgisi bilan mustahkam bog'liq bo'ladi, avval erishilgan bosqich yanada yuqoriroq, bosqichning tuzilishiga uzviy tarzda qo'shiladi. Ilk yosh bosqichida shakllanadigan rivojlanish odam uchun vaqtincha emas, doimiy ahamiyatga ega bo'ladi. Mazmun, metodlar, tashkil etish shakllari aloqadorligi birinchi bosqichdan oxirigacha tarbiyaning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi.

Bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning hal qiluvchi roli ko'zi oqiz va kar bolalar uchun mo'ljallangan jamoat muassasalarida ayniqsa aniq namoyon

buladi. Bunday bolalar uchun ishlab chiqilgan tarbiya sistemasi ularni turmushga va mehnat faoliyatiga tayyorlashni ta'minlaydi.

Biroq tarbiya bola rivojlanishini jadallashtirmasligi uning biror tomonining ruhiy rivojlanishini sun'iy ravishda tezlashtirmasligi kerak. Shuning uchun maktabgacha tarbiya pedagogikasida bola shaxsini har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, uning rivojlanishini boyitish maqsadi o'rtaga qo'yiladi. (A.V. Zaporozhes).

Bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning yetakchilik roli pedagogning ham yetakchilik rolini, uning har bir bola shaxsini shakllantirish uchun mas'uliyatini qaror toptiradi. Taniqli pedagog A.S.Makarenko pedagogning roli va mas'uliyatini ta'kidlab shunday yozgan edi:

«Tarbiyaviy ta'sirning g'oyat qudratli ta'sir ko'rsata olishiga ishonchim komil. Agar odam yomon tarbiyalangan bo'lsa, bunda faqat tarbiyachilar aybdorligiga aminman. Agar bola yaxshi bo'lsa, buning uchun u tarbiyadan, o'z bolaligidan qarzidor.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'J. To'ldoshev. Umumiy pedagogika. - T.: "Fan va texnologiya", 2017 y.
2. R.J. Ishmuxamedov va boshqalar "Ta'limda innovatsion texnologiyalar". T.: Iste'dod.
3. R.Ishmuhamedov, M.Yuldashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. - T.: 2013 y.
4. B.X. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017 yil.
5. Sh.S. Shodmonova va boshqalar. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. - T.: "Fan va texnologiya". 2019 y.
6. A.A. Xoliqov. Pedagogik mahorat. Darslik. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: Iqtisodmoliya, 2011 y.

OLIJ TA'LIM MUASSASALARIDA NAZARIY MASHG'ULOTLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Yusupova D.U.

Samarqand davlat tibbiyot universiteti fiziologiya kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: klinik tafakkur, mental xarita, kognitiv jarayon, tizimlashtirish, differensial diagnostika, ta'lim strategiyasi.

Ключевые слова: клиническое мышление, ментальная карта, когнитивный процесс, систематизация, дифференциальная диагностика, образовательная стратегия.

Key words: clinical thinking, mental map, cognitive process, systematization, differential diagnostics, educational strategy.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola talabalarning klinik tafakkurini rivojlantirishda mental xaritalarning roli va ahamiyatiga bag'ishlangan. Klinik tafakkur murakkab kognitiv jarayon bo'lib, diagnostika, differensial diagnostika, davolash strategiyasini ishlab chiqish va qaror qabul qilish kabi muhim ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Mental xaritalar axborotni tizimlashtirish, muammolarni aniqlash va ular o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish orqali talabalarning klinik tafakkurini shakllantirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Maqolada mental xaritalarning nazariy asoslari, klinik ta'limda ularni qo'llash usullari va afzalliklari, shuningdek, mavjud cheklovlar tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена роли и значению ментальных карт в развитии клинического мышления студентов. Клиническое мышление — это сложный когнитивный процесс, включающий такие важные навыки, как диагностика, дифференциальная диагностика, разработка стратегий лечения и принятие решений. Интеллектуальные карты могут стать эффективным инструментом развития клинического мышления студентов путем организации информации, выявления проблем и установления связей между ними. В статье анализируются теоретические основы ментальных карт, методы и преимущества их использования в клиническом образовании, а также существующие ограничения.

SUMMARY:

This article is devoted to the role and significance of mind maps in the development of students' clinical thinking. Clinical thinking is a complex cognitive process that includes such important skills as diagnosis, differential diagnosis, development of treatment strategies, and decision making. Mind maps can be an effective tool for developing students' clinical thinking by organizing information, identifying problems, and establishing connections between them. The article analyzes the theoretical foundations of mind maps, methods, and advantages of their use in clinical education, as well as existing limitations.

Mental xaritalar – bu markaziy g‘oya yoki tushunchadan tarqaladigan shoxlar orqali axborotni taqdim etish usulidir. Ular kognitiv psixologiya va ta’lim nazariyasiga asoslangan bo‘lib, miyaning axborotni qayta ishlash usulini aks ettiradi. Mental xaritalar xotirani yaxshilash, tushunishni osonlashtirish va kreativlikni rag‘batlantirishga yordam beradi .

Klinik ta’limda mental xaritalar kasalliklarning patofiziologik mexanizmlarini, simptomlar va sindromlarni, davolash strategiyalarini va boshqa muhim axborotlarni tasvirlash uchun ishlatilishi mumkin. Ular talabalarga axborotni tizimlashtirish, muammolarni aniqlash va ular o‘rtasidagi aloqalarni o‘rnatish orqali klinik muammolarni hal qilishga yordam beradi . R.Xober tomonidan 1970 yilda tasvirlarni tanish bo‘yicha o‘tkazilgan tajribaga muvofiq odamlarning bunday xotirasi amalda fotografik xotiradir. Eng oddiy odam ham o‘ziga ko‘rsatilgan 10000 fotosuratdan 98 foizdan ko‘prog‘ini eslab qola oladi. Demak, rangli tasvirlardan iborat intellekt xarita dan ma’lumotlarni miyada saqlaydigan eng yaxshi vosita sifatida foydalanish mumkin.

Mental xaritasi inson fikrlashi, yashashini ko‘rsatib qolmasdan, talabani tasavvur qilishga va to‘la fikrlashga undaydi. Demak, mental xarita inson miyasida ro‘y beradigan jarayonlarga o‘xshash va shuning uchun ham tasavvur qilish va to‘la fikrlashga o‘rgatishning eng yaxshi vositasi, ta’limning esa eng sarmahsul usuli bo‘la oladi .

Mental xarita bosh miyaning ishlash jarayoni bilan bog‘liq bo‘lib, uning imkoniyatlaridan unumliroq foydalanish imkonini beradi. U bosh miyaning analitik va mantiqiy fikrlashga mas’ul chap va nostandart fikrlashga mas’ul o‘ng yarimsharlarini birgalikda faollashtirib, to‘la fikrlashini vujudga keltiradi.

Mental xaritada quyidagi uchta tarkibiy qism bo‘ladi:

1. Markaziy obraz. U o‘rganilayotgan mavzuni ifodalashi lozim (Inson tili intellekt xaritada ona siymosi).

2. Markaziy obrazdan chiquvchi qalin shoxlar. Bu shoxlar o‘rganilayotgan muammoning asosiy mavzularini tasvirlaydi.

3. O‘z navbatida asosiy shoxlar kichik temachalarni ifodalovchi shoxchalarga bo‘linib ketadi. Har bir shoxda bitta kalit so‘z yoki tasvir bo‘lishi kerak.

Mental xarita tuzishda quyidagilarga e’tibor berish zarur:

Rang. Ko‘p ranglilik kishi xotirasining va ijodiy fikrlashining yaxshilanishiga yordam beradi. U tasvirni jonlantiradi va jozibadorligini oshiradi. Ma’lumotlarning xotirada uzoq saqlanishiga yordam beradi.

Tasvir. Miya so‘zga nisbatan tasvirni tez qabul qiladi. Chunki u vizual ma’lumotni verbal ma’lumotga nisbatan 60 000 marta tez qayta ishlaydi. Tasvir

tasavvurni rivojlantiradi va bosh miyaning o'ng yarimsharini faol ishlashga undaydi.

A.Eynshteyn 1929 yilda Men rassom sifatida tasavvurga to'la ishonaman. Bilim cheklangan, lekin tasavvurga butun olamni sig'dirish mumkin, – degan edi. Eynshteyn tasvirlar ko'rinishida fikrlagan va shuning uchun ham uni intellekt xaritaning otasi deyish mumkin.

Klinik ta'limda mental xaritalarni qo'llash usullari.

Mental xaritalarni klinik ta'limda turli usullar bilan qo'llash mumkin:

1. Leksiya va seminarlar: O'qituvchilar ma'ruza va seminarlar davomida mental xaritalarni ishlatib, murakkab mavzularni soddalashtirishi va talabalarning tushunishini osonlashtirishi mumkin.

2. Mustaqil o'rganish: Talabalar mental xaritalarni mustaqil o'rganishda, axborotni tizimlashtirish va xotirada saqlash uchun ishlatishlari mumkin.

3. Klinik holatlarni tahlil qilish: Mental xaritalar klinik holatlarni tahlil qilishda, diagnostika, differensial diagnostika va davolash strategiyasini ishlab chiqishda yordam beradi.

4. Guruhli ish: Talabalar guruhli ish davomida mental xaritalarni yaratib, axborotni almashishlari va klinik tafakkurlarini rivojlantirishlari mumkin.

Mental xaritalarning afzalliklari.

Mental xaritalarni klinik ta'limda qo'llash bir qator afzalliklarga ega:

- Axborotni tizimlashtirish: Mental xaritalar murakkab axborotni tizimlashtirish va uni vizual tarzda taqdim etishga yordam beradi.
- Muammolarni aniqlash: Mental xaritalar muammolarni aniqlash va ular o'rtasidagi aloqalarni o'rnatishga yordam beradi.
- Tushunishni osonlashtirish: Mental xaritalar axborotni oson tushunish va xotirada saqlashga yordam beradi.
- Kreativlikni rag'batlantirish: Mental xaritalar yangi g'oyalarni yaratish va muammolarni yechishda kreativlikni rag'batlantiradi.
- Qaror qabul qilishni yaxshilash: Mental xaritalar klinik holatlarni tahlil qilish va qaror qabul qilishni yaxshilashga yordam beradi.

Mental xaritalarning foydali ekanligiga qaramay, ularning ham ayrim kamchiliklari mavjud:

- Subyektivlik: Mental xaritalar talabalarning shaxsiy tushunchalari ga asoslanadi, bu esa subyektivlikka olib kelishi mumkin.
- Vaqt talab qilishi: Mental xaritalarni yaratish vaqt talab qiladi, bu esa ta'lim jarayoniga qo'shimcha yuklama bo'lishi mumkin.
- Murakkablik: Juda ko'p axborotni o'z ichiga olgan mental xaritalar murakkab va tushunish qiyin bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mental xaritalar talabalarining klinik tafakkurini shakllantirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Ular axborotni tizimlashtirish, muammolarni aniqlash va ular o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish orqali klinik muammolarni hal qilishga yordam beradi. Klinik ta'limda mental xaritalarni qo'llash talabalarining tushunishini osonlashtiradi, kreativlikni rag'batlantiradi va qaror qabul qilishni yaxshilaydi. Shu bilan birga, ushbu usulning cheklovlarini ham hisobga olish va uni boshqa ta'lim strategiyalari bilan birgalikda qo'llash tavsiya etiladi.

Mental xaritasi inson fikrlashi, yashashini ko'rsatib qolmasdan, talabani tasavvur qilishga va to'la fikrlashga undaydi. Demak, mental xarita inson miyasida ro'y beradigan jarayonlarga o'xshash va shuning uchun ham tasavvur qilish va to'la fikrlashga o'rgatishning eng yaxshi vositasi, ta'limning esa eng sarmahsul usuli bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Астапов, В. М. Нейропсихология. Строение и нарушения центральной нервной системы. Атлас: учебное пособие для вузов / В. М. Астапов, Ю. В. Микадзе. — 9-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 57 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-10813-2. — Текст: электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. — URL: : <https://urait.ru/bcode/431564>
2. Богданов А. В. Физиология центральной нервной системы и основы адаптивных форм поведения: учебник для вузов / А. В. Богданов. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2019. — 351 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-11381-5. — Текст: электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. — URL: <https://urait.ru/bcode/445189>
3. Джумаева С.А., Хайруллаева М.Х. Педагогические инновации в современной системе образования // Научные исследования. — 2019. — С.12-14.
4. Юсупова Д.У. “Таълим тизимини ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари: долзарблиги, муаммолари ва истиқболлари” мавзусидаги илмий- амалий конференция материаллари. Қарши 2024 й.
5. Юсупова Д.У. Талабаларнинг клиник тафаккурини ривожлантиришда симуляцион ёки имитацион методлардан фойдаланишнинг афзалликлари. Муғаллим 2023.
6. Юсупова Д.У. Применение метода- казустики в медицинском образовании. Муғаллим 2023.
7. Юсупова Д.У. Тиббиёт олийгоҳи талабаларнинг клиник тафаккурини ривожлантиришда амалий машғулотлардаги кичик гуруҳларда ишлашнинг афзалликлари. Халқ таълими 2024.

STEAM TA'LIMI VA UNING ASOSIY TAMOIYILLARI

Yaxshiboyeva S.T.

Qarshi xalqaro universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: STEAM, noodatiy fikrlash, kreativlik, model, ixtiro, yondashuv, robotexnika, hamkorlik, jamoa, moslashuvchanlik.

Ключевые слова: STEAM, нестандартное мышление, креативность, модель, изобретение, подход, робототехника, сотрудничество, команда, адаптивность.

Key words: STEAM, unconventional thinking, creativity, model, invention, approach, robotics, collaboration, team, adaptability.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada STEAM yondashuvi asosida tashkil qilinadigan darslarning asosiy g'oyasi, nazariy bilimlar bilan birgalikda amaliy bilimlar ham muhimligi haqida so'z yuritiladi. Bundan tashqari STEAM ta'limi o'quvchilar uchun nafaqat o'qitish usuli, balki noodatiy fikrlash tarzi, murakkab masalalarni faqat turli sohalaridagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligi haqida aytib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается основная идея уроков, организуемых на основе подхода STEAM, в которой подчеркивается важность не только теоретических знаний, но и практических навыков. Также в статье говорится, что STEAM-образование для учащихся является не только методом обучения, но и необычным стилем мышления, когда сложные задачи можно решать, опираясь на знания из различных областей и работая вместе.

SUMMARY:

The article discusses the main idea of lessons organized based on the STEAM approach, emphasizing the importance of practical knowledge alongside theoretical knowledge. Furthermore, it is stated that STEAM education is not only a teaching method for students but also an unconventional way of thinking, where complex problems can be solved by relying on knowledge from various fields and working together.

STEAM ta'limi: innovatsion yondashuv va kelajak ta'limining asosi. STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) ta'limi - bu bugungi kunda dunyoning ko'plab maktablarida qo'llanilayotgan zamonaviy ta'lim yondashuvi bo'lib, fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarini birlashtiradi.

Ushbu yondashuv, o'quvchilarga har bir fan sohasining o'zaro bog'liqligini ko'rsatish, ijodiy fikrlash, tanqidiy yondashuv va muammolarni hal qilish

ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. STEAM ta'limining mohiyati nafaqat turli sohalarini o'rganish, balki o'quvchilarni real dunyo muammolarini hal qilishga tayyorlashdir.

John Devey o'zining ta'lim va o'qitish metodologiyasiga oid izlanishlari bilan STEAM ta'limining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Dewey o'qitishning faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasligi, balki o'quvchilarga amaliy tajriba orqali bilimlarni o'rgatish zarurligini ta'kidlagan. Uning asosiy fikrlaridan biri shundaki, ta'lim jarayoni o'quvchining faol ishtirokini talab qiladi va ular o'z tajribalari orqali o'rganishlari kerak.

Devey ta'limni jamiyatdagi haqiqiy muammolar bilan bog'lashni, shuningdek o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlagan. STEAM ta'limi ham aynan shu tamoyilga asoslanadi: fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarini birlashtirish orqali o'quvchilarni amaliy ishlar va loyiha asosida o'rganishga undash, ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlash.

Deveyning pedagogik qarashlari, xususan, "o'rganish orqali o'rganish" (learning by doing) g'oyasi, STEAM ta'limining amaliy va interdisipliner yondashuvlarini shakllantirishda muhim asos bo'lib xizmat qilgan. U o'quvchilarning ijodiy va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodlarni ilgari surgan, bu esa STEAM ta'limining markaziy tamoyillariga to'g'ri keladi.

STEAM ta'limining asosiy tamoyillari, o'quvchilarga ilmiy-texnikaviy va san'atni birlashtirib o'rganish imkoniyatini yaratishdan iborat. Ushbu ta'lim modeli, interdisipliner yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi, ya'ni o'quvchilar turli fanlardan olingan bilimlarni bir-biriga bog'lashni o'rganadilar. Bu yondashuv nafaqat o'quvchilarga nazariy bilimlarni o'rganish imkoniyatini beradi, balki ularni amaliy faoliyatga tayyorlaydi.

STEAM ta'limining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Ijodiy fikrlashning rivojlanishi: STEAM ta'limi orqali o'quvchilar ijodiy va kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bunda san'at va ilm-fanning o'zaro bog'lanishi ijodiy yondashuvning paydo bo'lishiga olib keladi. O'quvchilar bilimlarni amalda qo'llashda yangi g'oyalar yaratishni o'rganadilar.

2. Muammolarni hal qilish: STEAM yondashuvi o'quvchilarga turli ilmiy muammolarni hal qilishda yordam beradi. Masalan, fizika yoki muhandislik sohalarida yuzaga kelgan muammolarni san'at va matematika yordamida hal qilish. Bu o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va yechim topish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

3. Hamkorlikda ishlash: STEAM ta'limi o'quvchilarga jamoada ishlashni o'rgatadi. Ko'p hollarda STEAM loyihalari jamoaviy ravishda amalga oshiriladi, bu o'quvchilarga hamkorlikda ishlash, fikrlarni birlashtirish va birgalikda yechimlar topish imkoniyatini beradi.

4. Real hayotga moslashuvchanlik: STEAM ta'limi o'quvchilarga bilimlarni real dunyo vaziyatlariga qo'llashni o'rgatadi. O'quvchilar o'rganilgan bilimlarni amaliyotda qo'llash orqali ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni hal qilishga tayyorlanadilar.

5. Fanlararo integratsiya: STEAM ta'limi fanlararo integratsiyani qo'llab-quvvatlaydi. O'quvchilar bir nechta fanni birlashtirib, yangi g'oyalar yaratishda va amaliy loyihalarni ishlab chiqishda bilimlaridan foydalanadilar. Bu, o'quvchilarning analitik va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

STEAM to STEAM harakati so'nggi bir necha yil ichida ildiz otib kelmoqda va XXI asr iqtisodiyoti ehtiyojlarini chinakam qondirish uchun ijobiy harakat usuli sifatida rivojlanmoqda. Faqatgina STEM ko'plab ish beruvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar farzandlarimizning hozirgi va tez yaqinlashib kelayotgan kelajakda gullab-yashnashi uchun muhim deb ta'kidlagan bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Hamkorlik, yaratish, tanqidiy fikrlash va muloqot – o'quvchilar amalga oshirishi kerak bo'lgan XXI asr ko'nikmalari hisoblanadi. Ular tez o'zgarayotgan ishchi kuchi va jamiyatda o'quvchilar muvaffaqiyatining muhim tarkibiy qismidir. STEAM yondashuvi asosida tashkil etiladigan darslarda faol ishtirok etish haqiqatan ham o'quvchilar tafakkurini rivojlantiradi ular original echimlar va turli kompozitsiyalarni yaratishadi, bundan tashqari savollarni bir nechta nuqtai nazardan o'rganishadi.

STEAM ta'limining o'quvchilarga ta'siri: STEAM ta'limi, o'quvchilarni nafaqat ilmiy-texnikaviy bilimlar bilan ta'minlaydi, balki ularda yuqori darajadagi ijodiy va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu ta'lim yondashuvi o'quvchilarga o'z bilimlarini kengaytirish va ularni turli yo'nalishlarda qo'llashni o'rgatadi. Misol uchun, matematika darsida o'tilgan matematik masalalar muhandislik loyihalarida yoki san'atda ishlatilishi mumkin.

STEAM yondashuvli darslardan foydalanilganda, san'at mazmuni maqsadli ravishda tanlanishi va to'g'ri o'qitilishi zarur. Ko'pincha, darsning oxirida o'quvchilar qo'l san'ati yaratayotganini ko'rishimiz mumkin va o'qituvchilar buni "STEAM" deb atashadi. Masalan, science darslarida sayyoralar haqida soya qutisini yaratish yoki texnologiya darsida yaratilgan harakatlanadigan mashinalarni bo'yash kabi ishlarni aytishimiz mumkin.

Faqat bo'yoq, lenta va yopishtiruvchi materiallar bilan ishlash STEAM darslarini tashkil qila olmaydi. Bu san'atga xos bo'lgan chuqur jarayon asosidagi amalga oshirilishi kerak.

Bundan tashqari, STEAM ta'limi o'quvchilarga amaliy tajriba o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Tajriba va loyiha asosida o'rganish o'quvchilarning nazariy bilimlarini kuchaytirish va ularga ilmiy faoliyatga oid ko'nikmalarni singdirish uchun samarali yondashuv hisoblanadi.

STEAM ta'limining kelajagi haqida gapiradigan bo'lsak dunyo bo'ylab ko'plab mamlakatlar STEAM yondashuvini ta'lim tizimiga kiritmoqda, chunki bu yondashuv o'quvchilarda nafaqat ilm-fan va texnologiyani o'rgatadi, balki ularni ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga tayyorlaydi. STEAM ta'limi bugungi kunda global texnologik va ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan yangi metodologiyalarni yaratishga yordam beradi. Shu sababli, kelajakda STEAM ta'limi ta'lim tizimlarida muhim o'rin tutishi kutilmoqda.

Xulosa. STEAM ta'limi zamonaviy ta'limning asosiy yondashuvlaridan biridir. U o'quvchilarda ilmiy va texnikaviy bilimlar bilan birga ijodiy va kritik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuv nafaqat o'quvchilarning o'zini anglashiga, balki ularni amaliy hayotga tayyorlashga ham yordam beradi. STEAM ta'limi global miqyosda kelajakda katta o'rin tutib, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishga katta hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yakhshiboeva S. STEAM education as future education: scientific theoretical basis of using steam technology in primary education American Journal of Pedagogical and Educational Research ISSN (E): 2832-9791| December, 2023
2. Yaxshiboyeva S.T. Ta'limda STEAM ta'limini amalga oshirishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlari. Муғаллим ҳем узлуксиз билимлендириў. Илимий-методикалик журнал. 2024 - № 2. 84-87 b.
3. Yakhshiboeva S. Developing students' knowledge and skills through the use of STEAM technology and increasing educational efficiency. European International Journal of Pedagogics eISSN: 2751-000X 30.12.2024.

ILMIY-PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONINI DINAMIK TASHKIL ETISH METODLARI

Shodiyev R.D.

Boshlang'ich ta'lim kafedrası mudiri, professor

Yo'ldoshev R.E.

Boshlang'ich ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

Tayanch so'zlar: metod, komponent, ta'lim, magistr, kasb, individual, tadqiqot, dinamik, model.

Ключевые слова: имплицитив, компонент, образование, магистр, профессия, личность, исследование, динамика, модель.

Key words: methods, component, education, master, profession, personality, research, dynamics, model.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim magistrларini tayyorlash tizimi dinamik modelining tuzilmaviy komponentlariga kiruvchi metodlarga doir tajribalar tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется опыт применения методов, входящих в структурные компоненты динамической модели системы подготовки магистров начального образования.

SUMMARY:

This article analyzes the experiences of methods that are part of the structural components of the dynamic model of the system for training primary education masters.

Mazkur maqolada boshlang'ich ta'lim magistrларini tayyorlash tizimi dinamik modelining tuzilmaviy komponentlariga kiruvchi metodlari haqidagi nazariy ma'lumotlar tushuntirilgan. Pedagogika sohasida amalga oshiriladigan ilmiy tadqiqotlar jarayonining turli bosqichlarida mos ravishda pedagogik tadqiqot metodlari tanlab olinadi.

“Pedagogik tadqiqotlarning aniqlashtiruvchi va asoslovchi bosqichlarida nazariy tadqiqot metodlari – analiz, sintez, induktiv va deduktiv tahlil, nazariy manbalar tahlili kabi metodlardan, empirik tadqiqot metodari – kuzatish, so'rovnoma, empirik ma'lumotlar to'plash, tajribalarni o'rganish kabi metodlardan foydalaniladi”[2].

Tadqiqot ishlari davomida eksperimentning ikkinchi bosqichida maxsus tadqiqot metodlari, kuzatuv, empirik kuzatuv natijalarini analiz qilish, test so'rovlari, reyting baholash, so'rovnoma kabi metodlardan foydalaniladi.

Dissertatsiya so'ngi bobida tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida umumlashtirish, qiyosiy tahlil, matematik-statistik tahlil kabi metodlardan foydalaniladi.

Magistrlarni tayyorlashning dinamik tizimida foydalaniladigan ilmiy tadqiqot metodlari xususida to'xtalib o'tamiz.

Sifat o'zgarishlariga doir metodlar ijtimoiy voqelikni anglash, undagi jarayonlarni interpretatsiya qilishni nazarga tutib, ushbu metodlar doirasida intervyu, fokus-guruh, hujjatlarni tahlil qilish, ishtirokchilarni kuzatish va hulqidagi o'zgarishlarni aniqlashga doir usullarni o'z ichiga oladi. Ushbu metod pedagogik jarayon haqida chuqurroq ma'lumotlar olish imkonini beradi. Eksperiment obyektidagi o'zgarishlarini aniqlash-mazkur pedagogik yondashuvlar, nazariyalar, modellar va texnologiyalardagi shakllanishlarni aniqlashga ko'mak beradi. Bundan tashqari ta'lim menejmenti sohasida to'g'ri qarorlar qabul qilishga ham yordam beradi.

Nazariy metodlar tadqiqot muammosiga oid adabiyotlarni o'rganish bilan bog'liq bo'lib, muammolarni aniqlash, tadqiqot g'oyasini rivojlantirish, saqlangan axborotlarni baholash, mantiqan tizimlashtirishga ko'mak beradi. Shuningdek, tadqiqotlarning nazariy metodlari adabiyotlar bilan ishlashda konspekt qilish, havolalar olish, annotatsiya tayyorlash, biografiya tuzish, tahlillar tayyorlash kabi ish usullarini ham qamrab oladi.

Empirik tushunchasi lotin tilidan olingan bo'lib, tajriba va kuzatuvga asoslangan, hissiy bilish asosida o'zlashtiriladigan bilimlarni nazarda tutadi. Empirik metodlar kuzatuv, tajriba, tahlil kabi metodlarni o'z ichiga oladi.

Pedagogik kuzatish metodi. Ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan tashxislovchi metodlar sirasida pedagogik kuzatish muhim o'rin tutadi.

Pedagogik kuzatish metodi – ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilishi zarur bo'lgan pedagogik muammoni aniqlash, uning yechimini topish maqsadida qo'llaniladigan usul.

Metodni qo'llashda ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo aniqlanadi, tajriba avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq tahlil qilinadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya

sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi [3].

Kuzatish metodining quyidagi turlari farq qilinadi:

Muddatli kuzatuv, tasodifiy kuzatuv, bevosita kuzatuv, bilvosita kuzatuv, neytral kuzatuv, ishtirokchi sifatida kuzatuv.

Kuzatuv natijalariga binoan tajriba avvali va yakunida erishilgan ko'rsatkichlar orasidagi farqi analiz qilinadi. Pedagogik kuzatishning natijasi ushbu shartlarga muvofiq belgilanadi:

kuzatuvda aniq maqsadga ega bo'lish, kuzatishni tizimli holda yo'lga qo'yish, kuzatishning har bir turida muayyan vazifalarni hal qilish, har bir holatning mazmunini sinchiklab o'rganish, xulosa qilishga shoshilmaslik.

Pedagogik diagnostikada amalga oshiriladigan yana bir natijaviy metod – psixologik-pedagogik eksperiment metodi hisoblanaadi.

Pedagogik eksperiment metodi (lot. “experimentum” – sinov, sinash, tajriba qilibko'rish)– mavjud pedagogik muammoning yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'lishi, ularning samaradorligini aniqlash maqsadida qo'llaniladigan usul.

Metodning ilmiy-amaliy ahamiyati muammoyechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishni kafolatlay olishi, berilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi va ularning samaradorligini aniqlash uchun keng imkoniyatlarni yaratishda aks etadi [4].

Pedagogik eksperimentlar quyidagi turlarga bo'linadi: tabiiy tajriba, laboratoriya tajribasi va tajriba ishi. Pedagogik eksperimentlarning ijobiy natijalariga erishish uchun quyidagi shartlarga rioya qilish muhimdir:

Tajribaning maqsadga muvofiq loyiha asosida rejalashtirilishi: Tajriba oldidan aniq maqsadlar belgilanishi va ularni amalga oshirish uchun zarur strategiyalar ishlab chiqilishi lozim.

Tadqiqot ilmiy farazining puxta tayyorlanishi: Tadqiqotning asosiy g'oyasi va ilmiy farazlari aniqligi ta'minlanishi, shuningdek, tajribada qo'llaniladigan nazariy asoslar ko'rib chiqilishi kerak.

Tadqiqot obyekti va usullarining to'g'ri tanlanishi: Tajribaning obyekti aniq tanlanishi va tadqiqot usullari bilan birgalikda, o'zaro mos kelishi zarur.

Tadqiqot o'tkazilish vaqti va davomiyligining belgilanishi: Tajribani o'tkazish uchun qulay vaqtni belgilash va tajribani qanday davom ettirishni rejalashtirish muhimdir.

Zarur pedagogik asbob-uskuna, jihozlar va vositalarning mavjudligi: Tajriba jarayonida foydalaniladigan barcha asbob-uskunalar, jihozlar va materiallar tayyor bo'lishi kerak.

Tajribadan olingan ma'lumotlarni jamlash, tahlil qilish va natijalarni ishlashning to'g'ri usuli: Olingan ma'lumotlar ehtiyotkorlik bilan to'plangan holda tahlil qilinishi hamda natijalarning taqdimoti aniq bo'lishi lozim. Pedagogik tajriba oxirida olingan natijalarga tayanib bir xulosaga kelinadi va ilmiy-metodik tavsiyalar ko'rsatiladi.

Suhbat metodi. Suhbat metodi pedagogik eksperimentda aniq bir maqsadda foydalaniladi. Suhbat metodi – bu savol va javob shaklidagi dialogik xarakterga ega ta'lim metodidir.

Mazkur metod pedagogik kuzatish jarayonida qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni boyitish, vaziyatga to'g'ri baho berish va muammoning yechimini topishga imkon beradigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi. Shuningdek, tajriba-sinov ishlari subyektlarining imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga yordam beradi.

Suhbat individual, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkazilishi mumkin. Odatda, suhbat jarayonida o'quvchilarning imkoniyatlari to'la namoyon bo'lishi muhimdir. talaba shaxsini g'oyaviy va manaviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'qituvchining jonli nutqi va talaba bilan o'zaro munosabatlari ta'sirchan usullardan hisoblanadi. Suhbat jarayonida o'quvchi shaxsini yaxshiroq anglash mumkin bo'ladi, u haqidagi tasavvurlar esa yanada boyiydi.

Talaba bilan suhbatlashish jarayonida uning shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradigan ma'lumotlar taqdim etiladi. Ijtimoiy va tabiiy borlikka nisbatan munosabat baholanadi; ijobiy sifatlar rag'batlantiriladi, salbiy holatlar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo'l-yo'riqlari ko'rsatiladi.

Quyidagi shartlarga amal qilish suhbat metodining samaradorligini taminlaydi:

- 1) maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash, savollar o'rtasidagi mantiqiylik, izchillikni taminlash;
- 2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;
- 3) suhbat ishtirokchilarining sonini aniqlashtirish;
- 4) suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;
- 5) suhbatdosh bilan munosabatning samimiy bo'lishiga erishish;
- 6) suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin, batafsil ayta olishi uchun sharoit yaratish;
- 7) savollarning aniq, qisqa, ravshan berilishiga erishish;
- 8) olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish"[4].

Talabaning ijtimoiy ongini rivojlantirish uchun tashkillashtiriladigan suhbatlar uchun ushbu mavzular yo‘nalish bo‘ladi:

1) etik mavzuli yo‘nalish (ijtimoiy ma‘naviy-axloqiy me‘yorlar, jamiyatda ustuvorlikka ega ijtimoiy munosabatlar, jamoaviy o‘zini tutish qoidalari);

2) estetik mavzuli yo‘nalish (tabiat go‘zalligi, shaxslar o‘rtasidagi munosabatlar, inson go‘zalligi);

3) siyosiy mavzuli yo‘nalish (davlat siyosati, dunyo voqealari, xalqaro munosabatlar);

4) ta‘lim va anglashga ko‘ra mavzuli yo‘nalish (koinot, hayvonot va o‘simliklar dunyosi, elektronika).

Suhbatlarning mehnat, huquqiy, ekologik, iqtisodiy va gigiyenik mavzularda bo‘lishi ham ijobiy samara beradi. O‘quvchilar bilan suhbatda o‘z fikrlarini erkin bayon etishlari, mustaqil fikrlashga undovchi savollar berish foydali. Bunda bahs-munozaralarning ahamiyati katta.

Ilmiy-pedagogik ta'lim jarayonini dinamik tashkil etish metodlari ta'lim jarayonini samarali va innovatsion ruhda o‘tkazish uchun zarurdir. Ushbu metodlar talabalarning bilim olish jarayonini faollashtirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Umuman olganda, ilmiy-pedagogik ta'lim jarayonini dinamik tashkil etish metodlari nafaqat bilim berishni, balki shaxsning to‘liq rivojlanishini ham maqsad qilgan holda amalga oshirilishi zarur. Bu esa ta'lim sifatining oshishini ta'minlaydi hamda kelajak avlodlarning muvaffaqiyatli bo‘lishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Дьюи, Дж. Психология и педагогика мышления. (Как мы мыслим.) [Текст] / Дж. Дьюи ; пер. с англ. Н. М. Никольской. – М. : Лабиринт, 1999. – 192 с.

2. Жукова, Н. М. Проблемы проектирования программ учебных дисциплин в вузе: история и современность [Текст] / Н. М. Жукова, В. П. Косырев, П. Ф. Кубрушко // Теория и практика профессиональнопедагогического образования :коллект. монография / под ред.Г. М. Романцева, В. А. Федорова, М. М. Дудиной. – Екатеринбург : РГППУ,2013. – Т. 3. – С. 203–222.

3. Краснов, Ю. Э. Введение в технологию игрового имитационнодеятельностного обучения [Текст] : учеб.пособие для студентов магистратуры / Ю. Э. Краснов. – Мн. : БГУ, 2003. – 226 с.

4. Yo‘ldoshev R.E. Description of the principles and approaches used in the development of a dynamic model. UzMU xabarleri 2022 1/4 89-91P

5. Yo‘ldoshev R.E. Structural components of the dynamic model of the system of training primary education masters. Eurasian scientific herald vol 12/ 21-23

TALABALAR NAZARIY-METODIK TAYYORGARLIGINI INTEGRATIV AMALIY MASHG'ULOTLAR ASOSIDAGI TAKOMILLASHTIRISH

Rajabov A. U.

*QarshiDU Boshlang'ich ta'lim kafedrası dotsenti
p.f.f.f.d(PhD)*

Tayanch so'zlar: integrativ yondashuv, amaliy mashg'ulot, integrativ, fanlararo bogliqlik, metodik bilim, integrativ amaliy mashg'ulot, metod, talaba.

Ключевые слова: интегративный подход, практическое обучение, интегративный, междисциплинарная связь, методические знания, интегративная практическая подготовка, метод, студент.

Key words: integrative approach, practical training, integrative, interdisciplinary connection, methodological knowledge, integrative practical training, method, student.

РЕЗЮМЕ:

Talabalarning nazariy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishda integrativ amaliy mashg'ulotlar - o'rganilayotgan mavzu yuzasidan umumiy nuqtalarni topishga qaratilganligi bilan ahamiyatli. Bunda aloqadorlikni aniqlash, bog'lash qiyin bo'lgan muammolar orasidagi yaxlitlikni ko'rsata olish talabalarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ:

Интегративные практические занятия имеют важное значение в повышении теоретической и методической подготовки студентов, поскольку направлены на нахождение общих позиций по изучаемой теме. Основная задача учащихся — выявить связи и продемонстрировать целостность между трудносвязываемыми проблемами.

SUMMARY:

Integrative practical exercises are important in improving students' theoretical and methodological preparation because they are aimed at finding common ground on the topic being studied. The main task of students is to identify connections and demonstrate integrity between difficult-to-connect problems.

Talabalarni nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish bugungi kunning zarurati hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim sohasi bo'yicha meyoriy hujjatlarda talabalarning o'z mutaxassisligi doirasida bilimlar bilan birga fanlararo bog'liklik imkoniyatiga hamda faoliyat jarayonida foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishi belgilab qo'yilgan.

Talabalar nazariy-metodik tayyorgarligida mutaxassislik fanlaridan metodik bilim, ko'nikmaga ega ekanligi muhim o'rin tutadi. Ma'lumki, talabalar pedagogik faoliyatlarida boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan ona tili, o'qish, matematika, texnologiya, tabiatshunoslik kabi fanlarga doir bilimlarni o'quvchilarga yetkaza olish malakasiga ega bo'lishlari talab etiladi. Mazkur vaziyatda esa nazariy-metodik ko'nikmaga egalik muhim ahamiyat kasb etadi. An'analarga muvofiq, talabalar mazkur fanlarni o'qitish borasida yetarlicha qurollangan bo'lishi ahamiyatli. Buning uchun esa Matematika o'qitish metodikasi, Texnologiya va uni o'qitish metodikasi, Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi, Ona tili o'qitish metodikasi kabi fanlarning o'ziga xosligi, mohiyati va mavzularini aloqadorlikda o'rganish zaruriyat hisoblanadi. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartida boshlang'ich ta'lim bo'yicha tahsil olayotgan talabalar metodik fanlardan quyidagi bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi lozim: mutafakkirlar merosidan foydalana bilish; darslarda amaliy ishlarni tashkil etish; darslarni integratsiyalash; ta'lim texnologiyalarini qo'llay olish; fanlardan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish; fanlararo aloqadorlikni o'quv jarayoniga tadbiq etish; interfaol metodlar bilan ishlay olish; darslarda internet manbalarini qo'llash; nazariy va amaliy bilimlarning uzviyligini ta'minlash; yangi bilim berish jarayonida axborot texnologiyalarini qo'llash; dars jarayonida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish; innovatsion metodlarni qo'llay olish malakasiga ega bo'lishi talab etiladi.

Ma'lumki, integratsiyalashgan ma'ruza mashg'ulotlarida ilmiy bilimlar asoslari tushuntirilsa, integrativ amaliy mashg'ulotlarda talabalar tomonidan olingan kompleks bilimlar mustahkamlanadi. Elementar tushunchalar integrativ - yaxlit tushunchalarga aylanadi. Bu esa bilimlarni yangi, kutilmagan vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar oshiriladi.

Pedagogning nazariy-metodik faoliyati boshqa faoliyat turlari singari, yaxlit va bo'linmasdir. Integrativ amaliy darslar talabalarning umumiy ta'lim maqsadlariga erishishdagi harakatlarida muhim o'rin tutadi. Integrativ amaliy mashg'ulotlar o'rganilayotgan mavzu yuzasidan umumiy nuqtalarni topishga qaratilgan. Asosiy e'tibor ularning farqlariga emas, balki o'xshashliklariga qaratiladi. Aloqadorlikni aniqlash, bog'lash qiyin bo'lgan muammolar orasidagi yaxlitlikni ko'rsata olish talabalarning asosiy vazifasi hisoblanadi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchi buni qanday qilishni o'rganishi juda muhim, chunki antinomiya (o'zaro istisno hodisalar orasidagi aloqalarni ko'rish qobiliyati) u tayyorlanayotgan pedagogik faoliyatning zarur atributidir.

Talabalarni nazariy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishda integrativ amaliy mashg'ulotlarda foydalaniladigan metodik vositalarni bir nechta guruhga ajratib ko'rsatamiz.

Birinchi guruhda biz integrativ savollarni, integrativ vazifalarni va integrativ vaziyatlarni ajratib ko'rsatamiz.

Integrativ muammoli vaziyat – bu integrativ bilimlar yordamida yangi faktni tushuntirib bera olmaganda yuzaga keladigan aqliy qiyinchilikning ruhiy holati. Bilamizki, har qanday muammoli vaziyat yaxlit namoyon bo'ladi. Bu muammoli o'rganishning integrativ tabiati bilan izohlanadi. Har bir vaziyat ma'lum bir qarama-qarshilikning mahsuli bo'lib, uni hal qilishni talab qiladi, buni sintetik faollikning zaruriy minimumisiz bajarish mumkin emas. Shuning uchun integrativ vaziyatlar muammoli holatlar bilan bir xil turdagi shartlar bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, shakllangan faoliyatga taqlid qiluvchi aniq integrativ vaziyatlarni - muammoli modelni ajratib ko'rsatish mumkin. Integrativ amaliy mashg'ulotlarda:

talabalarni qarama-qarshi hodisalarni va ular o'rtasida umumiy aloqa nuqtalarini topishga undash; talabalarga pedagogik va ishlab chiqarish jarayonlari, pedagogik va texnik bilimlar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni topishga o'rgatish, har xil tabiatdagi jarayonlar uchun dialektika qonunlarining umumiyligi, shuningdek, bilim va hodisalarning sintezi asosida nazariy tushunchalarni modellashtirishga o'rgatib borish kabi vazifalar amalga oshiriladi.

Mikro mashg'ulotlar- talabalarni nazariy-metodik tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirishda amaliy mashg'ulotlarda "mikro dars" tashkil qilib borishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda talaba bilvosita amaliyotga tayyorlana boshlaydi. Mikro mashg'ulotlarga tayyorlanayotganda talabada emotsional his tuyg'ular namoyon bo'ladiki, bu hissiyotlar uning nazariy-metodik tayyorgarligiga qo'yilgan muhim qadam hisoblanadi. Chunki emotsional kuchlanishli holatda mikro dars natijasiga nisbatan ulkan javobgarlik hissi; vaqtning yetishmasligi hamda amalga oshirilish zaylining yuqoriligi va boshqa holatlarda ham muammolar paydo bo'lishi mumkin, chunki ba'zan xotiradan xuddi shunga o'xshash masalalarning ma'lum yechimlari ko'tarilishi mumkin va talaba mikro dars orqali ularni yangidan kashf etishga majbur. Talabalar mikro darsga tayyorlanish jarayonida uchta nazariy-metodik komponentni o'zida jamlashga o'rganadi:

- 1) boshqariladigan obyektning dinamik modellashtirish;
- 2) reja tarkibiga kiradigan mantiqiy amallar;

3) ilgari uchramagan murakkab yechimlarga olib keladigan psixologik jarayon. Buning uchun esa talabalar:

a) tizimli bilimlarga ega bo'lishi kerak. Miya yoki ong faoliyati qancha ko'p tajriba va bilimga ega bo'lsa, u shunchalik keng fikr yuritadi. Nazariy-metodik tayyorgarlik o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llash asosida rivojlanadi, amalda qo'llay olmasa, u holda nazariy-metodik rivojlanishi uchun asos ham yo'q;

b) faollashtirish qobiliyatiga ega bo'lish. Ilmiy bilimlar muhim, lekin eng ahamiyatlisi uni faollashtirishga tegishlidir, ya'ni bu bilimlardan kerakli vaqtda kerakli joyda tezda foydalana olishga tayyorlikdir;

v) intuitsiyaga ega bo'lish. Nazariy-metodik tayyorgarlik – inson sezgisi, tasavvuriga, empatiyaga va oldingi tajribaga asoslanadi. U kutilmagan vaziyatlarda, nostandart holatlarda xissiy tafakkur orqali samarali yechimni topa olishga imkon beradi;

Umuman, mikro mashg'ulotlar talabani nazariy-metodik vazifalaridan eng muhimi - sifatli dars berishga undaydi. Bu esa uni o'z ustida izlanishga, ilg'or tajribalarni o'zlashtirishga e'tiborini qaratishga majbur qiladi. Mikro darsni tashkil qilishga tayyorgarlik ko'rish jarayonida talaba birinchi mikro darsni o'tganda darsning ijobiy -kamchilik jihatlarini, sabablari hamda ularni (kamchilik) hal qilish imkoniyatlari analiz qilinadi. Bu esa talaba faoliyatida bir muncha rivojlanishga zarurat borligini anglatishga yordam beradi.

Shunday ekan, talabalarni amaliy mashg'ulotlarda nazariy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish maqsadida amaliy texnologiyalardan foydalanish yo'llarini ishlab chiqdik. Matematika o'qitish metodikasi fanidan dars mashg'uloti misolida qarab chiqamiz. Avvalo, integrativ amaliy mashg'ulotni rejalashtirib olamiz.

1.1-jadval

Integrativ amaliy mashg'ulot rejasi

Asosiy fan	Yondosh fanlar	Integrallashgan mavzular	Innnovatsion texnologiyalar
Matematika o'qitish metodikasi	Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi Texnologiya o'qitish metodikas	Nomanfiy sonlar ustida arifmetik amallarni o'rgatish metodikasi.	Evristik suhbat Assisment texnikasi, Immitatsion o'yinlar

1.2-jadval

Integrativ amaliy mashg'ulotni tashkil etish bosqichlari

Mashg'ulot boshqichlari va vaqti	Faoliyat mazmuni		
	O'qituvchi	Talaba	Integrativ didaktik vositalar
1-bosqich. Mavzuga kirish (10 daqiqa)	1.1. Tashkiliy boshlanish. Talabalar davomati va laboratoriya mashg'ulotiga tayyorgarligini tekshiradi. Mashg'ulot mavzusi, maqsadi va integrativ darsdan kutlayotgan natijalar bilan talabalarni tanishtiradi.	Diqqatini mashg'ulot maqsadiga qaratadilar	Evristik suhbat
2-bosqich. Asosiy Bosqich (25 daqiqa)	2.1. Professor- o'qituvchi talabalarga "Nomanfiy sonlar ustida arifmetik amallar bo'yicha bir qator masalalar taklif etadi hamda talabalarni qanday bajarayotganligini nazorat qiladi	mashqlarni mustaqil bajaradi	Dastur bo'yicha mashqlar
3-bosqich. O'rganiladigan mavzu bo'yicha integrativ topshiriqlar(25 daqiqa)	3.1.Mavzu yuzasidan tuzilgan portfolioni ishlash	Talabalar Potrfoltyoni individual bajaradilar	Portfolio metodi
4-bosqich. Mustahkamlash (10daqiqa)	Professor-o'qituvchi yangi mavzu yuzasidan talabalarga assisment taklif etadi	Talabalar assisment texnikasini yordamida bajaradilar	O'z-o'zini taqdimot qiluvchi texnika elektron doskada namoyon bo'ladi.
5-bosqich. Yakuniy bosqich (5 daqiqa.)	mavzuga oid topshiriqlar beradi.	mavzuga oid taqdimotlar, ko'rgazmali qurollar tayyorlab keladi.	Talaba bilimi baholanadi

Xulosa qilib aytganda, integrativ amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishda samarali metod va vositalaridan foydalanish orqali talabalarning ushbu fanni bilishga oid mustaqil faolligi ortadi, o'quv faoliyati davomida taklif etilgan integrativ xarakterdagi masalalarning yechimini mustaqil ravishda topish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakasi oshadi. Integrativ amaliy mashg'ulotlar talabalarda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish; artof-borliq haqidaga o'z ilmiy tasavvurlarini artoflicha anglaydi va talqin qilishga, mushohada yuritishga o'rgatadi.

Talaba borliqning ko'p o'lchamli harakterini o'rganishga harakat qiladi. Shu bilan birga, o'zaro bog'lanishning tizimli amalga oshirilishi tufayli nazariy va uslubiy bilimlarni qayta kashf etishga intiladi. Integrativ amaliy dars natijasida o'qituvchi va talaba faoliyati qulaylik yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алокадорликнинг методологик-дидактик асослари: Пед. фан. докт. дисс.... - Тошкент: ТДПУ, 2006. - 263 бет.
2. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. Пед. фанл. докт. дисс. ...- Тошкент, 2003.-276 б.
3. Амосова П.В. Методико-математическая подготовка студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности школьника при обучении математике: Дисс... докт. пед. наук., Астрахань, 1999. - 410 с.
4. Келасьев В.Н. Интегративная концепция человека. - СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. - 208 с.
5. Лихачев, Б.Т. Педагогика. Курс лекций: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений и слушателей ИПК и ФПК / Б.Т. Лихачев. - М.: Прометей, 1992. - 528 с. 212
6. Мақсадова М. Бўлғуси бошланғич синф ўқитувчилари назарий-методик тайёргарлигининг психологик асослари. Психол.фан.ном. ... дисс. Тошкент, 2011. – 162 б.
7. A. Rajabov Determination of the quality of mastering an Integrative course and the level of methodological and mathematical training of a graduate. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 8, 2020.
8. Rajabov A. O'qitish jarayonida integrativ tashkil etuvchilarni aniqlash. Qardu xabarлари, 2021 yil dekabr

MASOFAVIY O'QITISH PLATFORMALARIDAN ZAMONAVIY TA'LIMDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA ISTIQBOLLARI

Xamrayev N.Z.

Qarshi davlat texnika universiteti, katta o'qituvchi

Tayanch so'zlar: ommaviy ochiq onlayn kurslar, MOOCs, masofaviy ta'lim, e-learning.

Ключевые слова: массовые открытые онлайн-курсы, MOOCs, дистанционное обучение, e-learning.

Key words: massive open online courses, MOOCs, distance learning, e-learning.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada zamonaviy ta'limda masofaviy ta'limning o'rni aniqlanadi. Turli ta'lim platformalarida ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchilar soni bo'yicha statistik ma'lumotlar keltiriladi; o'z onlayn kurslarini ishga tushirgan universitetlar sonining o'sish dinamikasi tasvirlanadi; so'nggi 5 yil ichidagi ommaviy ochiq onlayn kurslar hajmi tahlil qilinadi. Turli MOOC platformalarida ta'limni yakunlagan foydalanuvchilar soniga baho beriladi va onlayn platformada o'qishni tugatgan foydalanuvchilar sonining kurs davomiyligiga bog'liqligi ko'rsatiladi. Hozirgi vaqtda onlayn kurslar qamrab olishga qodir bo'lgan sohalar aniqlanadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье определяется роль дистанционного обучения в современном образовании. Приводятся статистические данные по количеству зарегистрированных пользователей на различных образовательных платформах; описывается динамика роста числа университетов, запустивших свои онлайн-курсы; анализируется объем массовых открытых онлайн-курсов за последние 5 лет. Оценивается количество пользователей, завершивших обучение на различных платформах MOOC, и демонстрируется зависимость числа пользователей, окончивших обучение на онлайн-платформе, от продолжительности курса. Определяются области, которые в настоящее время могут быть охвачены онлайн-курсами.

SUMMARY:

This article examines the role of distance learning in modern education. It presents statistical data on the number of registered users across various educational platforms and illustrates the growth dynamics of universities that have launched their own online courses. The volume of massive open online courses over the past 5 years is analyzed. The number of users who have completed training on various MOOC platforms is evaluated, and the correlation between course duration and the number of users completing the online platform training is demonstrated. The article also identifies fields that can currently be covered by online courses.

Kirish. So'nggi o'n yillikda axborot hech qachon bugungiday oson topilmaydigan bo'lgan. Pullik va bepul masofaviy kurslar, ta'lim resurslari,

o'quv videoroliklar va onlayn repetitorlarning ko'pligi hayratga soladi - ayniqsa, yaqin o'tmishda axborot manbalari faqat kitoblar, insonlar va shaxsiy tajribadan iborat bo'lganini hisobga olsak. Ta'lim tizimining ko'p asrlik shakllanishi davomida shunday bo'lib kelgan, ilm-fandagi yutuqlar bilim olishning sifat jihatidan yangi usullarini amalga oshirish imkoniyatini yaratgunga qadar: teleradioeshittirishdan tortib zamonaviy onlayn ta'limgacha [1].

Masofaviy ta'limning jadal tarqalishi va rivojlanishi hamon ko'plab bahsmunozaralarni keltirib chiqarmoqda. Ularning ishtirokchilari ko'pincha bir-biriga mutlaqo zid fikrlarga ega: ba'zilar elektron ta'lim - an'anaviy ta'limning istiqbolli muqobili deb hisoblasa, boshqalar bu ikki tizimni birlashtirish imkoniyatini rad etadilar. Shu sababli, zamonaviy ta'limda onlayn ta'lim qanday rol o'ynashi kerakligini aniq belgilab olish, shuningdek u qaysi sohalarini qamrab olishi va kimlar maqsadli auditoriyasi ekanligini aniqlash zarur. Ko'pincha mutlaqo qarama-qarshi fikrlarga ega: ba'zilar elektron ta'lim - an'anaviyga istiqbolli muqobil, boshqalari hatto ularni sintez qilish imkoniyatiga yo'l qo'ymaydi. Shu sababli, zamonaviy ta'limda onlayn ta'lim qanday rol o'ynashi kerakligini aniq belgilab olish, shuningdek u qaysi sohalarini va kimlarni qamrab olishi mumkinligini aniqlamoq maqsadli auditoriya hisoblanadi.

Zamonaviy ta'limda onlayn o'qitishning o'rni. Internetning ta'lim resursi sifatidagi o'rnini tushunish uchun uni an'anaviy axborot manbalari bilan taqqoslaymiz. Bu ensiklopediyalar, darsliklar, lug'atlar, shuningdek, ko'plab badiiy asarlar - asrlar davomida to'plangan va qog'ozga tushirilgan ulkan bilimlar bazasidir. U uzoq mamlakatlarga yoki noma'lum olamlarga sayohat qilish, buyuk mutafakkirlar bilan abadiy masalalar haqida fikrlashish, turli fanlarning asoslarini o'rganish, uzoq o'tmish muhitiga sho'ng'ish va boshqa ko'p narsalarni xonadan chiqmasdan, atigi bir-ikki soat vaqt ajratib amalga oshirish imkonini berdi. Bu ajoyib kitoblar dunyosining yagona va juda muhim kamchiligi uning past darajadagi ommabopligidir. Bu nafaqat kitoblarning narxiga bog'liq xarid imkoniyatini, balki geografik jihatni ham o'z ichiga oladi, chunki barcha kerakli kitoblarni shahar kutubxonasi yoki kitob do'konidan topib bo'lmaydi. Bundan tashqari, til jihatini ham qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Bu birinchidan, matnning o'quvchi tiliga tarjimasini mavjudligi yoki yo'qligida, ikkinchidan, muallifning materialni bayon etish uslubi va darajasida namoyon bo'ladi. Bu kamchilikni dunyoning katta qismini taqsimlangan ma'lumotlarga ega ulkan tarmoqqa birlashtirgan tez o'sib borayotgan internet ortig'i bilan qoplashi mumkin. Aynan butunjahon o'rgimchak to'ri bilimlarni hamma jihatdan ommabop qilishga yordam beradi: kitobning elektron versiyasini bepul yuklab olish yoki kerakli ma'lumotlarni ochiq internet resurslaridan topish

mumkin. Agar kitobning bosma versiyasi zarur bo'lsa, uni onlayn-do'kondan dunyoning deyarli istalgan nuqtasiga yetkazib berish orqali buyurtma qilish mumkin. Bundan tashqari, internet kengliklarida noyob kitobning tarjimasini ham, qiziqtirgan mavzu bo'yicha material o'rganuvchi uchun mos keladigan darajada va talab qilinadigan hajmda bayon etilgan muqobil manbalar to'plamini ham topish mumkin.

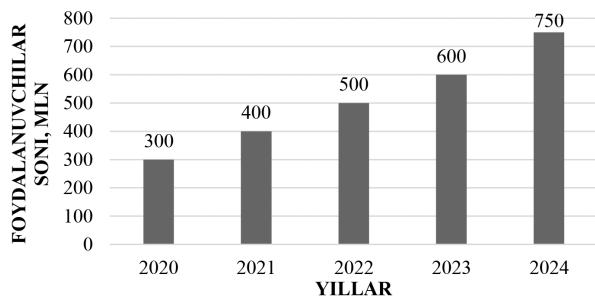
Shunday qilib, butunjahon tarmog'i adabiyot olamini to'ldiradi va kengaytiradi, uni bilim va rivojlanishga intilayotgan barcha uchun ommabop qiladi. Biroq ayni paytda internet yetarlicha alohida axborot manbai ham hisoblanadi, garchi u kitoblar olamiga juda o'xshash bo'lsa-da. Shunday qilib, kutubxona bilan o'xshashlik o'tkazish mumkin, bunda tarmoq foydalanuvchisi - kitobxon, qidiruv tizimi - kutubxonachi, serverlar - kitob javonlari, internet sahifalarining o'zi esa kitoblardir.

Bundan tashqari, bu ikki bilim bazasining o'xshashligi ta'limga yondashuvda va o'quvchining maqsadlarida ham kuzatiladi. Darhaqiqat, kitob o'qish va onlayn ta'lim asosan insonning shaxsiy tanlovi, uning o'z tashabbusi va istagidir. Ikkala holat ham mustaqil ta'lim shakllaridan bo'lib, uning asosiy maqsadi o'z-o'zini rivojlantirishdir.

Bunday axborot manbalarining qarama-qarshiligi qaysidir ma'noda internetning o'tmishdoshlari bo'lgan teleko'rsatuv va radioeshittirishlardir. Shubhasiz, ko'plab foydali va o'rgatuvchi teleko'rsatuv va radioeshittirishlar mavjud, ammo ular har doim ham telekuzatuvchilar yoki radiotinglovchilarning haqiqiy ehtiyojlarini qondira olmaydi. Shunday qilib, individual tanlovga zo'rma-zo'rakilik, to'laqonli tizimlashtirilgan bilimlarga esa alohida faktlar va uzuq-yuluq bilimlar qarama-qarshi qo'yiladi.

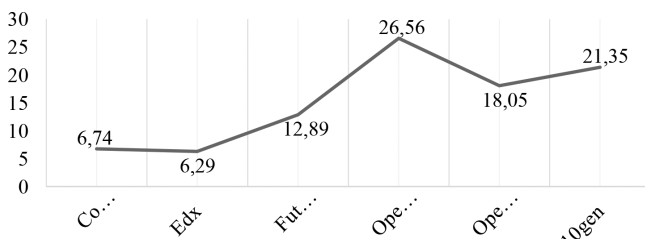
Shundan kelib chiqib, xulosa qilish mumkinki, butunjahon tarmoq resurslaridan mustaqil ta'lim uchun erkin materiallar sifatida foydalanish qo'shimcha ta'lim sohasidagi sifat jihatidan yangi qadamdir. Aynan "qo'shimcha ta'lim" iborasi onlayn ta'limni aniq tavsiflaydi. U kitoblar kabi biron bir masalani chuqur ko'rib chiqish yoki ta'lim jarayonidan tashqaridagi mavzuni o'rganish imkonini beradi. Bu juda muhim - u asosiy ta'limni to'ldiradi, xolos, uning o'rnini to'liq bosmaydi.

"Asosiy ta'lim" tushunchasi maktab, kollej yoki universitet kabi ta'lim muassasalarini nazarda tutmaydi. Ya'ni, o'qitishning asosiy tamoyili o'qituvchining o'z o'quvchilariga bilimlarini ularning bevosita muloqotida yetkazish, shuningdek bilimlarni doimiy tekshirish va baholash. Ta'lim jarayoni esa "oddiydan murakkabga", "umumiydan xususiyga" tamoyillari asosida qurilgan bo'lib, keyingi (ehtimol mustaqil) o'rganish sohalar bo'yicha,

1-rasm. Soʻnggi 5 yil ichida MOOCs platformalarida roʻyxatdan oʻtgan foydalanuvchilar sonining oʻsishi.

ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOCs - MassiveOpenOnlineCourses) ga boʻlgan qiziqishning ortib borayotganidan dalolat beradi [2]. Bunday

2-rasm. Turli MOOCs platformalarida oʻqishni tugatgan foydalanuvchilar foizi.

bu foydali maʼlumotlar koʻpayib borayotganini anglatmaydi, chunki soʻnggi yillarda kurslar tobora qisqaroq, ularning jadvali esa - yanada moslashuvchan boʻlib bormoqda [3].

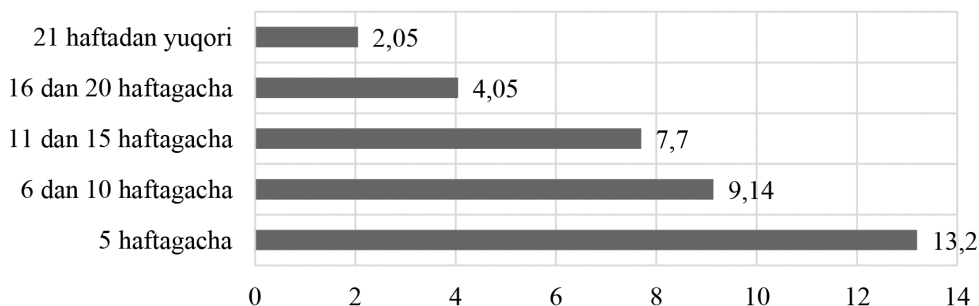
Taqdim etilgan rasmlardan koʻrinib turibdiki, MOOCsʼni rivojlantirish jarayoni ancha izchil kechmoqda va taʼlim oluvchilar oʻrtasidagi talabdan ortda qolmayapti: kurslar soni har yili taxminan 20% ga oshmoqda, bu tinglovchilar sonining oʻsishiga mos keladi (har yili oʻrtacha 21%). Shunday qilib, 2014-yilda bir kursga oʻrtacha 7 ming nafar foydalanuvchi toʻgʻri kelgan boʻlsa, 2018-yilda bu koʻrsatkich 8,8 mingga yetgan.

Ammo yaqin kelajakda masofaviy taʼlim, oʻquv materiallarining yuqori sifat darajasi va barcha oʻqitiladigan hamda qoʻshimcha fanlarni qamrab olishi bilan, taʼlimga anʼanaviy yuzma-yuz yondashuvni tubdan oʻzgartirishi va asrlar davomida yoʻlga qoʻyilgan "ustoz-shogird" tandemini yoʻq qilishi mumkinmi? Bunday boʻlishi dargumon, chunki kamdan-kam odam, ayniqsa bolalik va oʻsmirlik davrida, mustaqil taʼlim olishga qodir. Doimiy nazorat va aniq dars jadvalining yoʻqligi ham oʻzlashtirish darajasini yaxshilashi ehtimoldan yiroq.

shuningdek baʼzi amaliy qiymat. Bunday taʼlim asos hisoblanadi, bilish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi.

Raqamli taʼlimni rivojlantirishning jahon tendensiyalari. Biroq, roʻyxatdan oʻtgan foydalanuvchilar sonining uzluksiz oʻsishi (1-rasm)

yuqori talabni qondirish uchun tobora koʻproq universitetlar oʻzlarining onlayn kurslarini yaratmoqda va ishga tushirmoqda. Shunday qilib, mavjud kurslar soni tez surʼatlar bilan oʻsib bormoqda. Toʻgʻri,

To'plangan tajribani inkor etish fuqarolar o'rtasida ta'lim darajasining keskin pasayishiga olib kelishi mumkin, bu esa tez orada mamlakatdagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy vaziyatga salbiy ta'sir ko'rsatishi muqarrar.

Bundan tashqari, statistik ma'lumotlarga ko'ra (2-rasm), onlayn kurslarni kamdan-kam odamlar yakunlaydi: o'rtacha kursga yozilganlarning atigi 15% i [4], bunda ta'lim oluvchilar soni ta'limning har bir bosqichida kamayib boradi [5]. Kurs davomiyligi ham finalgacha yetib borgan tinglovchilar foiziga ta'sir qiladi (3-rasm). Masalan, 6 haftadan kam davom etadigan kurslarni ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchilarning 13,2 foizi yakunlasa, eng uzoq davom etadigan kurslarni atigi 2,05 foizi tugatadi.

Xulosa va takliflar. To'laqonli onlayn o'quv kurslarini yaratish, ishga tushirish va qo'llab-quvvatlash tashabbusi asosan davlat universitetlari, xususiylar ta'lim muassasalari yoki yirik kompaniyalar tomonidan amalga oshiriladi. Ular bu kurslarni o'z saytlarida yoki ko'plab MOOC platformalaridan birida e'lon qiladilar. Bu holat kurslarning keng tarqalishiga to'sqinlik qiladi va tashqi foydalanuvchilar tomonidan kerakli kursni topish jarayonini sekinlashtiradi. Bundan tashqari, hatto nufuzli oliy o'quv yurtlarining ayrim kurslari ham juda past sifatli kontentga ega, bu esa tinglovchilarning muayyan platformaga, xususan, va umuman elektron ta'limga bo'lgan munosabatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [11].

Shunday qilib, har qanday xohlovchiga nafaqat qulay, balki sifatli kontentni taqdim etadigan raqamli ta'lim muhitlari shakllanmoqda. Ammo shuni yodda tutish kerakki, sifatli onlayn kurslar yaxshi kitoblar singari, faqat materialni taqdim etishning yanada xilma-xil usullari bilan, bilimlar dunyosini yanada qulayroq qiladi, ammo ulardan faqat bilimga chindan ham intiluvchi va uni qabul qilishga tayyor bo'lganlar foydalana oladi. Ushbu baholashda ekspertlardan tashqari tinglovchilar va ish beruvchilar ham ishtirok etadi, bu esa kursni har tomonlama ko'rib chiqish imkonini beradi. Shunday qilib, shakllanish sodir bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.Z.Xamrayev. Ta'limda VR dan foydalanish sabab, kamchilik va usullari. "Elektron ta'lim", Navoiy davlat pedagogika instituti ilmiy jurnali. December-2021, Volume 5, №4 ISSN2-181-1199<http://www.ej.nspi.uz/portfolio/talimda-vr-dan-foydalanish-sabab-kamchilik-va-usullari/>
2. S.A.Panjiyev, N.Z.Xamrayev. Virtual reallik - o'qitish usuli va vositasi sifatida uzluksiz ta'limda qo'llashning nazariy asoslari. "O'zMU xabarlari", Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali. Toshkent – 2021. [1/6/2] ISSN 2181-7324 [http://science.nuu.uz/admin/pdf/Uzmu-162-2021\(2-bolim\).pdf](http://science.nuu.uz/admin/pdf/Uzmu-162-2021(2-bolim).pdf)
3. N.Z.Xamrayev. Theoretical Analysis of Enhancing the Readiness of Teachers to use Virtual Environment in Credit Education. Eurasian Scientific Herald, Volume
4. N.Z.Xamrayev. Kredit ta'limda virtual ta'lim muhitidan foydalanish texnik tayyorligini rivojlantirishning nazariy asoslari. "O'zbekistonning innovatsion taraqqiyotida yoshlarning o'rni" respublika ilmiy - amaliy anjumani. QarMII-2022. 3-4 iyun.
5. N.Z.Xamrayev. Oliy ta'limda o'qituvchilarning ta'lim kredit texnologiyasida virtual ta'lim muhitidan foydalanishning texnologik tayyorligini shakllantirish. "Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio" jurnali. Qoraqalpog' davlat universiteti. № 6/7 2022. ISSN: 2181-7138.
6. The MOOC Racket. URL: <https://slate.com/technology/2013/07/moocs-could-be-disastrous-for-students-andprofessors.html>
7. Костюк Ю. Л., Левин И. С., Фукс А. Л., Фукс И. Л., Янковская А. Е. Массовые открытые онлайн курсы – современная концепция в образовании и обучении // Вестник Томского гос. ун-та. 2014. №1(26). С. 89–97.
8. Попова Л. В., Марфенин Н. Н., Пеккер П. Л. Портрет слушателя открытого онлайн курса // Высшее образование в России. 2017. №10. С. 149–155.

DUAL TA'LIM TIZIMI PEDAGOGIKA NAZARIYASIDA

Safarova N.V.

Qarshi davlat texnika universiteti

Irrigatsiya va melioratsiya kafedrası assistent o'qituvchisi

Tayanch so'zlari: dual ta'lim tizimi, nazariy bilim, ko'nikma, malaka, tajriba.

Ключевые слова: двуязычная система образования, теоретические знания, навыки, квалификация, опыт.

Key words: dual education system, theoretical knowledge, skills, qualification, experience.

РЕЗЮМЕ:

Dual ta'lim tizimi - bu o'quvchilarning nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni birgalikda o'rganish imkoniyatini taqdim etadigan ta'lim modelidir. Ushbu tizimda o'quvchilar, o'qish jarayonida, amaliyot o'tash uchun ishlab chiqarish korxonalariga yoki tashkilotlarga yuboriladi. Dual ta'lim tizimi o'quvchilarga haqiqiy ish muhitida tajriba orttirishga, kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga va mehnat bozoriga tezda integratsiyalashishga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ:

Двуязычная система образования - это модель обучения, которая предоставляет студентам возможность одновременно осваивать теоретические знания и практические навыки. В рамках этой системы студенты направляются на стажировку в производственные компании или организации в процессе обучения. Двуязычная система образования помогает студентам накапливать опыт работы в реальной рабочей среде, развивать профессиональные навыки и быстро интегрироваться на рынок труда.

SUMMARY:

The dual education system is an educational model that provides students with the opportunity to learn both theoretical knowledge and practical skills simultaneously. In this system, students are sent to production companies or organizations for internships during their studies. The dual education system helps students gain experience in a real work environment, develop professional skills, and integrate quickly into the labor market.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub islohotlar zamonaviy kasb-hunar egalarini yetishtirishda amaliy ko'nikmalarni nazariy bilimlar bilan uyg'unlashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Shu jihatdan qaralganda, dual ta'lim tizimi pedagogik nazariya va amaliyotni bir butun yondashuv sifatida birlashtiruvchi samarali model hisoblanadi.

Dual ta'lim – bu o'quvchilarning bir vaqtning o'zida ta'lim muassasasida nazariy bilimlar olishlari va amaliyot jarayonlarini real ish joylarida

bajarishlariga imkon beruvchi tizimdir. Bu yondashuv ayniqsa kasb-hunar va oliy pedagogik ta'limda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Pedagogikada ushbu tizimni qo'llash o'qituvchilarning faqat nazariy bilim emas, balki real pedagogik faoliyatga tayyorlanishini ta'minlaydi.

Tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, dual ta'lim tizimi joriy etilgan hududlarda bitiruvchilarning ishga joylashish ko'rsatkichlari an'anaviy ta'lim olganlarga nisbatan yuqoriroq bo'lmoqda. Bu esa ta'limning mehnat bozori talablariga moslashuvchanligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang'ich va umumiy o'rta ta'lim yo'nalishida o'qiyotgan pedagog kadrlar uchun maktabda olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar nazariy bilimlar bilan uyg'unlashgani tufayli ularning kasbiy kompetensiyasi sezilarli darajada ortadi.

Bundan tashqari, dual ta'lim tizimi talabalarda mustaqil ishlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, real sharoitda qaror qabul qilish kabi ko'nikmalarni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bunday yondashuv natijasida kelajakdagi o'qituvchilarning kasbiy ijtimoiylashuvi osonlashadi, o'qituvchilik kasbiga moslashish jarayoni esa ancha silliq kechadi.

Shuningdek, dual ta'lim modeli o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida samarali aloqani o'rnatish, o'qitishning individual yondashuvini amalga oshirish hamda motivatsiyani oshirishga yordam beradi. Shu boisdan, pedagogik ta'limda bu modelni keng joriy etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Statistik ma'lumotlar. Kasb-hunar maktablarida o'quvchilar soni: 2023/2024 o'quv yilining boshiga kelib, O'zbekistondagi kasb-hunar maktablarida jami 194,600 nafar o'quvchi tahsil olmoqda, shundan 143,000 nafari o'g'il, 51,600 nafari esa qizlar.

Dual ta'lim tizimiga jalb etilgan yoshlar soni: 2022/2023 o'quv yilida O'zbekistonda dual ta'lim tizimiga 45,000 nafar yoshlar qabul qilindi. Bu tizimda o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashadi.

Dual ta'lim tizimining kengayishi: 2024 yil oxiriga kelib, O'zbekistonda dual ta'lim tizimiga jalb etilganlar soni 50,000 nafarga yetishi kutilmoqda.

Kasb-hunar ta'limiga jalb etilgan o'quvchilar ulushi: 2019 yilda O'zbekistonda o'rta ta'limda kasb-hunar ta'limiga jalb etilgan o'quvchilarning ulushi 34.21% ni tashkil etadi.

Amaliyotning samaradorligi. Dual ta'lim tizimi orqali o'quvchilar o'zlari tanlagan kasb yoki pedagogik yo'nalishda nafaqat nazariy bilimlarga, balki real ish sharoitlarida amaliy ko'nikmalarga ham ega bo'lishadi. Ushbu model

ayniqsa o'qituvchilik kasbida talab etiladigan kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi statistika agentligining 2023 yildagi ma'lumotlariga ko'ra, kasb-hunar maktablarida tahsil olayotgan 194,600 nafar o'quvchidan katta qismi (taxminan 45,000 nafari) dual ta'lim tizimi asosida amaliyotga jalb etilgan. Bu esa o'quvchilarning nazariy bilimlarini real sharoitda qo'llay olish malakasini oshirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, 2022/2023 o'quv yilida dual ta'limga qabul qilingan yoshlarning 80% dan ortig'i o'qishni bitirgach, o'z amaliyot o'tgan joylarida doimiy ish bilan ta'minlanganligi qayd etilgan (manba: uzconsulate-aktau.kz). Bu esa dual tizimning mehnat bozori bilan uzviy bog'liqligini va ta'limning natijadorligini tasdiqlaydi.

Amaliy mashg'ulotlar davomida o'quvchilar pedagogik faoliyatga oid turli holatlarni bevosita kuzatish, dars rejasi tuzish, o'quvchilarga yondashuv metodlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularda nafaqat bilim, balki amaliy pedagogik salohiyat, muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati, tashabbuskorlik va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Dual ta'lim tizimida olib borilgan amaliyotlar natijasida o'qituvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorlanish darajasi an'anaviy ta'lim olganlarga nisbatan ancha yuqori bo'lishi, xorijiy va mahalliy tadqiqotlar orqali ham isbotlangan.

Adabiyotlar tahlili. Dual ta'lim tizimi pedagogikada joriy etilganidan buyon uning samaradorligi va ta'lim tizimiga ta'siri bo'yicha bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ular asosan ta'lim sifatini oshirish, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish, va mehnat bozori talablariga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan.

Birinchi o'rinda, A. A. Safarov (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, O'zbekistonning kasb-hunar maktablarida dual ta'lim tizimi joriy etilganidan keyin o'quvchilarni real ish joylarida amaliyot o'tkazishning ahamiyati ta'kidlangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarning amaliyot davomida qo'lga kiritgan ko'nikmalari, ularning kasbiy faoliyatga tayyorlanish darajasini sezilarli darajada oshirgan. Tadqiqotda, shuningdek, dual ta'lim tizimining maktablarda dars berish metodikasini o'zgartirishi, o'qituvchilarning malakasini oshirishga xizmat qilishi ko'rsatilgan.

M. S. Abdullaeva (2021) tomonidan olib borilgan tahlilda, dual ta'lim tizimi mamlakatlar ta'lim tizimiga qanday kiritilganligi va uning samaradorligini o'rganilgan. Tadqiqotda, dual ta'lim tizimining Germaniya va Shveysariyada uzoq yillik tajribasi misolida tahlil qilinadi. Germaniyada ushbu tizim o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallashlariga imkon yaratganini, natijada bitiruvchilarning ishga joylashish

darajasi yuqori bo'lishini ko'rsatadi. Tadqiqotda dual ta'lim tizimining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun, o'qituvchilarning ham amaliyot o'tkazish joylarida malakali bo'lishi zarurligi ta'kidlanadi.

Bundan tashqari, T. V. Vorobyova (2022) o'quvchilarning dual ta'lim tizimi asosida kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishda o'qituvchilarning o'zgarishlarga moslashuvchanligini o'rganadi. Tadqiqotda, amaliyotga e'tibor qaratish orqali o'quvchilarning kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalari ortishi, bu esa o'qituvchilarning o'quvchilar bilan ishlash usullarini yangilash zaruriyatini keltirib chiqaradi, deb xulosa qilinadi.

Bundan tashqari, S.M. Tursunov (2023) o'zining tadqiqotida, o'quvchilarning amaliyotdagi tajribalari pedagogik faoliyatni o'rganishda va o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirishda samarali rol o'ynashini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dual ta'lim tizimi orqali o'qituvchilar real pedagogik muhitda ishlashni boshlaganlaridan so'ng, o'z kasbiy faoliyatlariga bo'lgan yondashuvlarida ijobiy o'zgarishlar yuz beradi.

Xulosa. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dual ta'lim tizimi pedagogika sohasida nafaqat o'quvchilarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlash, balki o'qituvchilarning malakasini oshirishda ham samarali rol o'ynaydi. Shu bilan birga, bu tizimning muvaffaqiyatli ishlashi uchun o'qituvchilarning amaliyotga tayyorlash jarayonida faol ishtiroki va ta'lim muassasalari bilan ish beruvchilar o'rtasida samarali hamkorlik zarur.

Kamchiliklari: Ta'lim va ishlab chiqarishning o'zaro mosligi: Ba'zi hollarda, ta'lim tizimi bilan ishlab chiqarishning ehtiyojlari o'rtasida tafovutlar bo'lishi mumkin, bu esa o'quvchilarning amaliyotida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Tashkiliy muammolar: Dual ta'lim tizimini samarali amalga oshirish uchun ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish korxonalari va hukumat o'rtasida uzviy hamkorlik bo'lishi zarur. Agar ushbu hamkorlikda uzilishlar bo'lsa, tizimning samaradorligi pasayishi mumkin. Dual ta'lim tizimi ko'p mablag' va resurslarni talab qiladi. Korxonalar va ta'lim muassasalarining bu tizimni qo'llab-quvvatlashga tayyorligi va zarur resurslarga ega bo'lishi muhim. Shuningdek, o'qituvchilarni amaliyotga tayyorlash uchun o'qitish va tajriba almashish dasturlarini yaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son Qonuni. 2020 yil 23 sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-sonli Farmoni 2019 yil 6 sentyabr.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida uzluksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus, professional ta'lim tizimini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi 466-sonli Qarori 2020 yil 7 avgust.
4. N.Ismoilov Q. Shodmanov. Professional ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar tahlili. Science and innovation.2022 y.
5. Shodmanov K. O., Nodirov, J. M., Narzullayeva, G. N. (2020). Professional ta'lim muassasalari ukuvchilarida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish. NamDU. Ilmiy axborotnoma.
6. Nodirov J. M., Shodmanov, Q. o. (2023). professional ta'lim muassaslarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarishga oid xorijiy mamlakatlar tajribalarining qiyosiy tahlili (yaponiya misolida). ekonomika i sotsium, (6-1 (109)), 313-321.
7. Nodirov J. M., Xamrakulov, M. A., Abdulakimov, a. a. (2023). professional ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlari samaradorligini oshirish. Journal of new century innovations, 38(2), 113-117.
8. Nodirov J. M. (2023). professional ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuv. Novosti obrazovaniya: issledovaniye XXI veke, 1(11), 894-900.
9. Yuldashev J., Kayumov, D., & Juraev, U. (2021). Oliy ta'lim muassasasi professor o'qituvchisining ma'ruza o'tish uslubi va o'zini tutishi. Ekonomika i sotsium, (1-2 (80)), 813-817.
10. Yuldashev J., Kayumov, D., Juraev, U. (2021). O'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishda talabalarning mustaqil ta'limini rivojlantirishning uslubiy asoslari. Ekonomika i sotsium, (1-2 (80), 802-806.
11. Nurmuxamad Najmitdinovich Majidov, Dilshod Abdug'ofur O'g'li Qayumov, Ulug'bek Inomiddin O'g'li Jo'rayev (2023). ta'lim samaradorligini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati. Oriental Art and Culture, 4 (2), 441- 446.
12. Alisher Xaydaraliyevich Alinazarov, Dilshod Abdug'ofur o'g'li Qayumov, Ulug'bek Inomiddin o'g'li Jo'rayev (2023). O'zbekiston oliy ta'lim tizimida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari. Oriental Art and Culture, 4 (2), 234-240

МАТЕМАТИК МАСАЛАЛАРНИ БИР НЕЧА УСУЛ БИЛАН ЕЧИШДА ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИ

To'rayeva K.V.

Quvvatova O.G.

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Berdiyev B.R.

Ilmiy rahbar

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası dotsenti

Таянч сўзлар: математик коментлик, баҳс-мунозара, шахсга йўналтирилган таълим технология, аниқмаслик, лимит, ажойиб лимит, Лопиталь қондаси, интеграция, инновацион фаолият.

Ключевые слова: математическая компетентность, дебаты, личносно-ориентированная технология обучения, неопределенность, предел, чудесный предел, правило Лопиталья, интеграция, инновационная деятельность.

Key words: mathematical competence, debate, person-centered learning technology, uncertainty, limit, wonderful limit, Lopital's rule, integration, innovative activity.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада масалаларни ечишни "Шахсга йўналтирилган" таълим технология усулда олиб бориш босқичларини уч қисмга ажратилган. Масалаларни бир неча усул ечишни "Шахсга йўналтирилган" таълим технологияси методини олиб боришга мисол келтирилган.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье этапы решения задач в методе «Личностно-ориентированная» образовательная технология разделены на три части. Приведен пример реализации метода «Персонализированная» образовательная технология решения задач несколькими способами.

SUMMARY:

In this article, the stages of problem solving in the "Person-centered" educational technology method are divided into three parts. An example of the implementation of the "Personalized" educational technology method of solving problems in several ways is given.

Президентимизнинг шу 2020 йил 31 январда пойтахтимизнинг Олимлар кўчасидаги илмий-тадқиқот институтларига ташрифи давомида математика фанига алоҳида эътибор қаратганлигини таъкидлаш лозим. Учрашувда

ёшларда математика фанига қизиқишни кучайтириш, иқтидорли болаларни селекция қилиб, ихтисослаштирилган мактаблар ва кейинчалик олий таълим муассасаларига қамраб олиш ишларини тўғри ташкил қилиш зарурлиги, талабалар учун мазкур фандан оддий ва тушунарли тилда ёзилган оммабоп дарслик ва ўқув қўлланмаларни яратиш, математик онгни, керак бўлса, боғчадан бошлаб шакллантириш вазифаси қўйилди [1].

–Математика ҳамма аниқ фанларнинг асосидир. Бу фанни яхши билган бола ақлли, кенг тафаккурли бўлиб ўсади, исталган соҳада муваффақиятли ишлаб кетади, – деди Президентимиз.

Шу мақсадда ОТМларда таҳсил олдиган бўлажак математика ўқитувчисининг математик копентлигини ривожлантириш зарурияти сезилмоқда [2]. Бу жараёнда айниқса математика йўналиши талабаларини кўпроқ меҳнат қилишларига тўғри келади, чунки математика фани бўлимларни бевосита алоқадорлиги битта масалани бир неча усулда ечишда намоён бўлади. Бунинг натижасида бўлажак математика ўқитувчисининг математик таянч тушунчаларини қўллаш ва математик мантикий фикрлашлари асосида математик копентлигини ривожлантиришга олиб келади. Ўқитувчи ва талабанинг фаолияти (кординаторлик, йўналтирувчилик, ҳамкорлик, маслаҳатчилик)ни “Шахсга йўналтирилган” таълим технология усулда олиб борамиз [3].

Бунда талабалар билан ўқитувчининг диалоги асосида баҳс-мунозара олиб борилади баён этиладиган таянч тушунчаларнинг хоссаларини аниқлайдилар, ўқитувчи раҳбарлигида таърифни мустақил ҳолда ўзлаштиришга қаратилган ўқитувчининг координатцион фаолияти орқали таянч тушунчаларни ўрганиш учун таълим жараёнида муаммоли вазиятлар ҳосил қилинади [4].

Натижада талабаларнинг таълим жараёнида мустақил фикрлаш қобилиятлари шаклланади. масала ечишни “Шахсга йўналтирилган” таълим технологияси методини олиб бориш босқичларини уч қисмга ажратилади [5].

1-қисм. Масала ечишга оид таянч тушунчаларни эслаш ва ўрганиш босқичлари;

2-қисм. Масала ечишга оид таянч тушунчаларни шаклланишининг психологик босқичлари: таянч тушунчаларни идрок қилиш; таянч тушунчаларни идрок қилишдан мантикий фикрлашга ўтиш;

мантикий фикрлашдан таянч тушунчаларни ҳосил қилишга ўтиш;

таянч тушунчаларни ўзлаштириш асосида математик копентликни ривожлантириш.

$$\lim_{x \rightarrow 0} \frac{6^x - 2^x}{x} \text{ лимитни ҳисоблашни "Шахсга йўналтирилган" таълим технологияси методини олиб бориш босқичлари}$$

Ўқитувчи ва талабанинг фаолияти (кординаторлик, йўналтирувчилик, ҳамкорлик, маслаҳатчилик)

1-қисм. Мавзуга оид таянч тушунчаларни ўрганиш босқичлари:		
Ўқитувчининг (инновацион) фаолияти	Талабанинг (мустақил таълим олиш)фаолияти	
Лимитни ҳисоблаш учун таянч тушунчалар кетма-кетлигини эълон қилиш: 1). шакл алмаштиришлар; 2). касрлар устида амаллар; 3). логарифмик функция хоссалари; 4). ажойиб лимитлар; 5). аниқмасликларни очиш учун Лопиталь қоидалари.	Лимитни ҳисоблаш учун таянч тушунчалар кетма-кетлигини эслаш: 1). шакл алмаштиришларни; 2). касрлар устида амалларни; 3). логарифмик функция хоссаларини; 4). ажойиб лимитларни; 5). аниқмасликларни очиш учун Лопиталь қоидаларини.	
2-қисм. Мавзуга оид таянч тушунчаларни шаклланишининг психологик босқичлари:		
Ўқитувчининг (инновацион)фаолияти	Талабанинг (мустақил таълим олиш)фаолияти	
Лимитни ҳисоблаш учун таянч тушунчалар асосида саволлар кетма-кетлигини эълон қилиш: 1). шакл алмаштиришларни айтиш? 2). касрлар устида амалларни айтиш? 3). натурал логарифмик функция хоссаларини айтиш? 4). ажойиб лимитларни айтиш? 5). аниқмасликларни очиш учун Лопиталь қоидалари.	Жавоблар: 1). шакл алмаштиришлар $\frac{m}{n} = \frac{m+k-k}{n} = \frac{m}{n} \pm \frac{mk}{nk}$. 2). касрлар устида амаллар $\frac{m \pm k}{n} = \frac{m}{n} \pm \frac{k}{n}$, $\frac{mp \pm kp}{n} = \frac{p(m \pm k)}{n}$ 3). натурал логарифмик функция хоссалари $\ln\left(\frac{y}{x}\right) = \ln y - \ln x$, $\ln(y \cdot x) = \ln y + \ln x$. 4). ажойиб лимитлар $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sin x}{x} = 1$, $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{a^x - 1}{x} = \ln a$. 5). $\left(\frac{0}{0}\right)$ ёки $\left(\frac{\infty}{\infty}\right)$ аниқмасликларни очиш учун Лопиталь қоидаи: Агар $y = f(x)$ ва $y = \varphi(x)$ функциялар a нуктанинг бирор $U(a, \delta)$ атрофида (a дан бошқа) дифференциалланувчи (a -сон ёки ∞ бўлиши мумкин) $\varphi'(a) \neq 0$ ва $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = \lim_{x \rightarrow a} \varphi(x) = 0$ ёки $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = \lim_{x \rightarrow a} \varphi(x) = \infty$ бўлса, у ҳолда $\lim_{x \rightarrow a} \frac{f(x)}{\varphi(x)} = \lim_{x \rightarrow a} \frac{f'(x)}{\varphi'(x)}$ бўлади (ўнг томондаги лимит мавжуд деб қаралади).	
3-қисм. Таянч тушунчалардан фойдаланиб масалалар ечиш аниқ усул (модел)лари аниқлаштириш:		
Ўқитувчининг (инновацион)фаолияти	Талабанинг (мустақил таълим олиш)фаолияти	
Талаба билимлар динамикасини кординаторлик, йўналтирувчилик, ҳамкорлик, маслаҳатчиликларга устуворлик бериш асосида назорат	Талабани қуйилган масалаларни ечиш усуллари: 1-усул. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{6^x - 2^x}{x} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{2^x \cdot (3^x - 1)}{x} = \lim_{x \rightarrow 0} 2^x \cdot \lim_{x \rightarrow 0} \frac{3^x - 1}{x} =$ $= \lim_{x \rightarrow 0} \frac{a^x - 1}{x} = \ln a \left(\frac{0}{0} \right) = 2^0 \cdot \ln 3 = \ln 3$. 2-усул. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{6^x - 2^x}{x} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{(6^x - 1) - (2^x - 1)}{x} =$ $= \lim_{x \rightarrow 0} \frac{6^x - 1}{x} - \lim_{x \rightarrow 0} \frac{2^x - 1}{x} = \ln 6 - \ln 2 = \ln \frac{6}{2} = \ln 3$. 3-усул. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{6^x - 2^x}{x} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{(6^x - 2^x)'}{x'} = \lim_{x \rightarrow 0} (6^x \cdot \ln 6 - 2^x \cdot \ln 2) = \ln 6 \cdot \lim_{x \rightarrow 0} 6^x -$ $= \ln 2 \cdot \lim_{x \rightarrow 0} 2^x = \ln 6 - \ln 2 = \ln \frac{6}{2} = \ln 3$.	
Талабалар билан ўқитувчининг ўқув машғулотларда илгор таълим технологияларидан фойдаланиш асосида талабанинг математик компетентлигини ривожлантиришга олиб келинади.		

1-расм. “Шахсга йўналтирилган таълим” технологияси асосида ўқув машғулотларини олиб бориш схемаси

3-қисм. Таянч тушунчаларидан фойдаланиб масалалар ечиш аниқ модели аниқлаштириш:

Таърифлари ва таянч тушунчалар асосида масала ечишни “Шахсга йўналтирилган” таълим технологияси методини олиб боришга мисол келтирамиз (1-расмга қаранг) [3,4,5].

Масалалар ечишнинг бир неча усулда ечиш кетма-кетлигини эътиборга олиб масалаларни ечишда математика фани бўлимлар ўзаро интеграция жараёнини қўллаш, талаба билимини ошишига, шу фанлардан зарур маълака ва қўникмаларнинг ҳосил бўлишига хизмат қилади.

Хулоса қилиб айтганда, масалалар ечишнинг бир неча усулда ечимни кўрсатиш ОТМларда таҳсил олдиған бўлажак математика ўқитувчиси (талабалар)нинг ижодкорлик, изланувчанлик ва креатив ёндашувчанлик каби қобилиятларни шакллантириш асосида масалаларни бир неча турли усулларни ечиш олиш қўникмасини ҳосил қилади, математик компетентлигини ривожлантиради. Бу эса келажакда эгаллаган мутахассиснинг мустақил қарор қабул қила олишини ва эгаллаган билимларини таълим жараёнига қўллаш олишини кафолатлайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Alimov Sh.A. va boshqalar., Algebra. Aniq fanlarga ixtisoslashtirilgan maktablarning 8-sinfi uchun darslik. T., “O‘qituvchi” NMIU, 2018.
2. Sharipov, E.O., Shodiyev, S.Y., Chuyanov, X.U. Teoremaning isbotlash algoritmi // International scientific journal of Biruni. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoremaning-isbotlash-algoritmi> (data obrasheniya: 24.11.2022).
3. Sharipov, E. O., Shodiyev, S. Y., & Raxmonov, B. N. (2021). Ba’zi bir teskari trigonometrik funksiyalarni o‘z ichiga olgan tenglamalarni yechish haqida. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), 516-521.
4. Berdiyev B. R., Oliy ta’lim muassasalari talabalari mustaqil ta’limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya Qarshi. “Fan va ta’lim” nashriyoti. 2022 yil.
5. Berdiyev B. R. “Matematika o‘qitish metodikasidan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish yo‘llari”. “Mug‘allim hem uzluksuz bulumlendiruo” Ilimiy - metodikaliq jurnal. Nukus, №4-2 2020 jil, 76-79 b.
6. Berdiyev B. R. “Matematika o‘qitish metodikasi fanini o‘qishda matematik tarkib bilan ishlashda talabalarning mustaqil ishlarini uslubiy ta’minlash tizimi” “TDPU ilmiy axborotlari”, ilmiy-nazariy jurnal 1-son. Toshkent.-2021.25-28 b.
7. Sharipov E.O. Akademik litseylarda matematik analiz asoslarini o‘qitish metodikasi.: Ped.fan. fals.d-ri. ... dis. – Toshkent: UzMU. 2019. – 144 b.

MEDIA TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI VA YO'LLARI

Nekboyev X.X.

Qarshi davlat texnika universiteti, p.f.f.d., (PhD) dotsent

Tayanch so'zlar: pedagogika, pedagogik texnologiyalar, metod, axborot, mediata'lim, mediamatn, media material, ma'ruza, suhbat, munozara.

Ключевые слова: педагогика, педагогические технологии, метод, информация, медиаобразование, медиатекст, медиаматериал, лекция, беседа, дискуссия.

Key words: pedagogy, pedagogical technologies, method, information, media education, media text, media material, lecture, conversation, discussion.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada media ta'limga oid mashg'ulotlar metodikasi adabiy-tahliliy, adabiy-imitatsion, sahnalashtirilgan roli va tasviri-imitatsion ijodiy topshiriqlaridan foydalanishga asoslangan. Ijodiy topshiriqlar asosini media ta'limning asosiy tushunchalarini - "media agentliklar" (media agencies), "media toifalari" (media categories), "media tili" (media language), "media texnologiyalar" (media technologies), "media reprezentatsiyalari" (media representations), "media auditoriyalari" (media audiences) va shu kabilarni tahlil qilish tashkil qiladi. Ta'lim oluvchilar tomonidan tarkibiga media ta'lim nazariyasi va media asarlar tahlilining elementlari kirgan o'yinli va ijodiy topshiriqlar majmuasini bajarish jarayonida media ta'limning asosiy masalalari maqsadga qaratilgan holda hal qilinishi haqida fikr mulohazalar keltirilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье представлена методика проведения занятий по медиаобразованию, основанная на использовании литературно-аналитических, литературно-подражательных, постановочно-ролевых и наглядно-подражательных творческих заданий. В основе творческих заданий лежит анализ основных понятий медиаобразования – «медийные агентства», «медийные категории», «язык медиа», «медийные технологии», «медийные репрезентации», «медийная аудитория» и т. д. Высказаны замечания студентов о том, как основные вопросы медиаобразования целенаправленно решаются в ходе выполнения комплекса игровых и творческих заданий, включающих элементы теории медиаобразования и анализа произведений медиа.

SUMMARY:

The article presents a methodology for conducting media education classes based on the use of literary-analytical, literary-imitative, staged-role and visual-imitative creative tasks. The creative tasks are based on the analysis of the main concepts of media education - "media agencies", "media categories", "media language", "media technologies", "media representations", "media audience", etc. Students' comments are expressed on how the main issues of media education are purposefully addressed in the course of completing a set of game and creative tasks, including elements of media education theory and analysis of media works.

Kirish. Media ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilar yangi bilimlarni egallaydilar, media axborotni tushunishning yuqoriroq ongli darajasiga chiqadilar, uni qo'llash, tahlil qilish, sintezining va shu kabilarning turli sohaları bilan tanishadilar. Asosiy ish usullarining ichida, eng unumlisi: aqliy hujum, evristik va muammoli masalalarni yechish, munozara, o'yin faoliyati kabilar hisoblanadi.

O'quv-tarbiyaviy jarayonda o'yin faoliyatining ahamiyati juda kattadir. Bu hol ko'pchilik psixologlar va pedagoglar tomonidan ta'kidlanadi. Keng ma'noda o'yinning asosiy belgilariga uning barcha ishtirokchilariga katta zavq beradigan ixtiyoriy va erkin tanlangan faoliyatini kiritish mumkin. Ma'lumki, o'yin faoliyati diqqat, tafakkur, zehn kabilarni rivojlantirishga yordam beradi. O'yin bolaning ichki kuchlarini uyg'otishga, uning mustaqilligini, oldida turgan muammolar va masalalarni hal qilishni rivojlantirishga qodir. O'yin ijodiy qobiliyatlarni, shu jumladan faoliyatning yangi turlarini amalga oshirish qobiliyatini rivojlantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'yin mavzusini boshqargan holda, syujetiga muayyan rollarni kiritib, pedagog shaxsning ijobiy fazilatlarini rag'batlantirishi, kechinmalar va hissiyotlar tajribasini boyitishi mumkin. Media ta'limga oid faoliyatda media material asosida o'yin-improvizatsiya, teatrlashtirilgan (sahnalashtirilgan), rolli, syujetli-rolli, imitatsion, rejissorlik o'yinlar keng tarqalgan. [1].

Maktab o'quvchilari va talabalarda turli media materiallarga asoslangan rolli o'yinlar katta qiziqish tug'diradi. Masalan, matbuot materialida media matnlarning badiiy komponentasi "Maktab redkollegiyasi" ishi jarayonida, "Dizaynerlar tanlovi"ni o'tkazishda va shu kabilar ko'rib chiqiladi. Maktab o'quvchilari va talabalar berilgan yoki erkin mavzularda o'z media matnlarini yaratish ustida faol ishlaydilar, turli texnikalarni (oddiy rasmlar va kollejlardan kompyuterda montaj va dizayngacha) qo'llagan holda xilma-xil turdagi va janrlardagi maqolalarni illyustratsiya qiladilar. Media ta'limga oid mashg'ulot jarayonida turli janrdagi media matnlarda bo'lgan bir xil personajlar o'zaro munosabatlari mavzusida rolli o'yin tashkil qilinishi mumkin. Bu o'yin bir nechta variantlarda mujassamlantirilishi: o'yinchilar muhokama jarayonida har xil janrlardagi vaziyatlarda bo'lgan personajlar muloqotining asosiy mavzulari va o'zaro munosabatlarining xarakterini gipotetik ravishda tasavvur qilishlari mumkin. Yana bir variant – voqeasi boshqa tarixiy davrda sodir bo'layotgan film qahrmonlari nomidan so'zlashuvlar (dialog) tuzish. Bu topshiriq, qoidaga ko'ra, ishtirokchilar nafaqat dialogni (so'zlashuvni) tuzishlari, balki uni, rollar bo'yicha o'qigan holda, umumiy muhokamaga taqdim qilish uchun kichik guruhlarda bajariladi. [2].

O'yin-dramatizatsiyaning muhim sharti – birorta tashqi atributlarining yo'qligidir. O'yin syujetining barcha narsa va voqealari xayoliy bo'lishi yoki

atrofdagi oddiy narsalar bilan almashtirilishi mumkin. O‘yin-dramatizatsiya syujetiga ishtirokchilarning o‘z ijodiy g‘oyalari va takliflari kiritilishi mumkin. Media materiali asosidagi bunday turdagi o‘yinlarga film haqida “birinchi shaxs nomidan” so‘zlab berish, media matn epizodlarini sahnalashtirish, teatrlashtirilgan eskizlar va shu kabilar kiradi. Masalan, televizion reklama media matnlarining media stereotiplarini tahlil qilish uchun teatrlashtirilgan rolli ijodiy topshiriqlar siklini bajarish jarayonida auditoriyaga quyidagi topshiriqlar taklif qilinishi mumkin: bir xil stereotipli reklama syujeti masalasini turli janrlarda (komediya, drama, detektiv va shu kabilar) hal qilish mavzusida teatrlashtirilgan etyud tayyorlash; reklama media matnining yaratuvchilari o‘rtasida uni yaratishda qanday aniq kodlardan (belgi, timsollar va shu kabilar) foydalanish mumkinligi haqidagi bahs mavzusida teatrlashtirilgan etyud; stereotip personajlar va vaziyatlarni o‘ynash mavzusidagi teatrlashtirilgan etyud: auditoriyaga ma’lum reklama media matnlari epizodlariga (ota-onalar va bola, uy bekasi va “so‘zlovchi” kirlarni tozalash kukuni, detektiv va jinoyat guvohi, sotuvchi va xaridor) yaqin stereotip syujetli vaziyatlarda stereotip personajlar rolini o‘ynash topshiriladi va shu kabilar. Ish 2-3 kishidan iborat guruhlarda bajariladi. Har bir guruh media matn epizodining o‘z o‘yinli loyihasini tayyorlaydi va amalga oshiradi. [3].

Media material asosida ishning o‘yin shakllarini amalga oshirishda rivojlantiruvchi elementlar katta ahamiyatga ega. Media madaniyat asarlari vositalari va materiallaridan foydalangan holda e’tiborni rivojlantiruvchi o‘yinlar shakl va xarakter jihatidan juda xilma-xil bo‘lishi mumkin. Masalan, bolaning e’tiborini tovushlarga, ovozlarga, narsalarga, film, dasturlarda personajlar emotsional holati, kadrlar almashinuvi bilan bir vaqtda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar va boshqalarga qaratish mumkin. Xususan: “Film oxirida qanday yangilik paydo bo‘ldi?”, “Qanday tovushlar eshitildi?” va shu kabilar “Deraza ortidagi fotosurat”, “Nimalar nimadan keyin?” kabi topshiriqlar turi bunday o‘yinlarga misol bo‘la oladi.

Media bilan bog‘liq o‘yin faoliyati real voqelik va auditoriya hayoliy tasavvurini birlashtiradi. Masalan, rolli o‘yin davomida uning ishtirokchilari o‘rtasida televizion dasturning “rejissorlari”, “aktyorlari”, “boshqaruvchilari” rollari taqsimlanadi. Muayyan rolni o‘ynayotgan ishtirokchi biron obrazga kiradi, masalan, kuchli, hushchaqchaq, mard yoki ayyor personaj – sehrgar, podsho, qahramon, yoki go‘zal malika va shu kabilar bo‘lishi mumkin. Bunday o‘yinda har kim o‘z ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishi, topag‘onligini, hayoli, tasavvurini namoyon etishi, chiqishning o‘z variantirini taklif qilishi va shu kabilar mumkin. Bunday o‘yinda bola (kattalar ham) har narsaga qodir bo‘lishi, vaziyatni boshqarishni o‘rganishi, kuchsizlarni himoya qilishi, yovuzlar ustidan g‘alaba

qozonishi mumkin. Asta-sekin o'yin davomida uning ishtirokchilarining o'ziga ishonchi ortadi va mamnuniyat bilan rol-obrazga kiradi. Syujet yoki qoidalarining murakkablashishi jarayonida o'yinchilar kattalarga (boshqaruvchiga) kamroq e'tibor berib, to'plangan tajribasidan ko'proq foydalanadi, o'yinga ko'p yangi ijodiy elementlar kirita boshlaydi. [4].

Mohiyatan rolli o'yinlarga eng yaqin bo'lgan ijodiy o'yinlarda ishtirokchilarning faolligi o'yin g'oyasini amalga oshirish, syujetini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Bunda umuman ijodiy faoliyatda, xususan, esa ijodiy o'yinda sodir bo'ladigan hayol va tasavvurning faol rivojlanishi auditoriya saviyasining kengayishida katta rol o'ynaydi. Shunday qilib, ijodiy o'yinlar ishtirokchilarga tadqiqotchi, yaratuvchi kabi yangi maqomni ta'minlaydi, izlanish faoliyatiga jalb qiladi. Aynan shunday topshiriqlar auditoriyada alohida qiziqish, zehn, tasavvurni uyg'otadi.

An'anaviy ijodiy media ta'limga oid topshiriqlarning yana bir turi –media matnlar parchalarini ko'rish va tahlil qilish: ularning janrlarga oid, badiiy o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, yutuq va kamchiliklarini muhokama qilish, media materialga taqriz berish - ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Media madaniyat asarlarini tahlil qilish auditoriyaning estetik va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, yanada to'liq idrok qilishga, tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi. Ekran media matnlarini (filmlar, teleko'rsatuvlar va shu kabilar) ko'rish va jamoaviy muhokama qilish so'zlashuv, erkin muhokama muhitini yaratish, tanqidiy fikrlash va media ma'lumotni dalil keltirib baholashni rivojlantirishga yordam beradi. [5].

Media madaniyat asarlarini tahlil qilish jarayonida munozara usullari keng qo'llaniladi, ular "aqliy hujum", hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish va boshqa shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Pedagogik boshqaruv darajasiga ko'ra, erkin, rahbar tomonidan boshqarilmaydigan va boshqariladigan muhokamalar farqlanadi. Munozara puxta tayyorgarlik va tashkil etishni talab qiladigan ancha murakkab ish shaklidir. Sinf yoki talabalar auditoriyasida muhokamani tashkil etishning bir necha bosqichlari mavjud, bular:

Ta'kid. Aytilgan gaplarga javob berish, tushunganlikni tasdiqlash yoki ularga nisbatan taajjubni ifodalash. Tasdiqlovchi iboralar savollarga qaraganda uncha qat'iy bo'lmaydi, shuning uchun ular ko'p hollarda erkin javob berishga undaydi;

Savollar. Auditoriya o'qituvchining emas, o'zining savollarini g'ayrat bilan muhokama qiladi. Shuning uchun ularni savol berishga har qanaqasiga undash kerak: "Xo'p, matn mazmuni bo'yicha qanday savol berish mumkin?", "Muhokamamizda nimalarga to'xtalmadik?", "Nimalar aniqlanmay qoldi?", "Nimalarga qo'shilishni istaysiz?";

Signallar. Pedagog sharhi ko'p hollarda o'ta asosli bo'lganligi uchun muhokamani hech narsa gapirmasdan, imo-ishora va signallar orqali boshqarish yaxshiroqdir. O'qituvchining hayron bo'lib qarashi o'quvchilar uchun signaldir: ya'ni tushuntirish talab etiladi. Ikkita narsani ("qaysinisi bosimliroq keladi") tarozida tortganga o'xshab qo'llar harakati o'quvchilarga taklif qilingan g'oyalarni solishtirishga va ular qaysi biriga qo'shilishini hal qilishga signal bo'lib xizmat qiladi. Xayrihoxlik bilan qiziqish bildirish fikrini bildirish uchun so'z topa olmayotgan o'quvchiga dalda beradi;

Sukut saqlash. Savol berilgandan so'ng, o'ylab ko'rish uchun vaqt berish kerak. Uch, to'rt yoki besh soniya davom etgan sukunat – pauzani to'ldirish uchun kuchli rag'batdir. Uni o'qituvchi to'ldirmasa, ko'ngillilar albatta topiladi [6].

Tahlil va natijalar. Muhokama samarali bo'lishi uchun uning ishtirokchilari muhokama qilinayotgan masala bo'yicha ma'lum ma'lumot va bilimlarga ega bo'lishi kerak. Munozarani tashkil etishning o'ta muhim sharti – munozara davomida xayrixohlik muhitining yaratilishi barcha ishtirokchilarga o'z nuqtai nazarini ochiq ifoda etish imkonini beradi. Qiziqarli, emotsional muhokama yangi bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishga olib keladi, faol ishtirok esa uning ishtirokchilariga erkinlik beradi, muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi va o'ziga ishonchni mustahkamlaydi. Bundan tashqari, munozara davomida media pedagog o'quvchilar (talabalar) muhokama qilinayotgan masalalarni qanchalik yaxshi tushunishlari haqida obyektiv tasavvurga ega bo'ladi.

Munozarani tashkil qilishda pedagog uning mavzusini tanlashi va shakllantirishi, davomiyligini belgilashi va muhokama qilinadigan asosiy masalalarni mo'ljallashi kerak. Muhokama jarayonida pedagog maslahatchi rolini o'ynaydi, bildirilgan fikrlarni umumlashtiradi, kerak bo'lganda yo'llovchi va aniqlovchi savollarni beradi va xulosalar chiqaradi. Masalan, talabalar auditoriyasida film ko'rilgandan so'ng, avtobiografik tahlilni o'tkazish mumkin, bu jarayonda talabalar audiovizual media matnda sodir bo'lgan voqealarni hayotiy tajribasi bilan bog'laydilar, voqealar asosida o'z hayotida bo'lib o'tgan hayotiy vaziyatlarni modellashtiradi.

Media materiallarga asoslangan ijodiy topshiriqlar va mashqlar biron o'yin, viktorina yoki tanlov dasturiga kiritilishi mumkin. Musobaqalar, turnirlar va olimpiadalar talabalarni musobaqa shaklida media ta'limga oid faoliyatga jalb qiladi. Ular tinglovchilar bilimi kengligining o'ziga xos sinovi sifatida o'tkaziladi. Ma'lumki, teatrlashtirilgan, rolli, o'yinli va ijodiy mashqlar auditoriyaning ijodiy salohiyatini faollashtirishga yordam beradi, maktab o'quvchilari va talabalarga media asar qahramonlari roliga "kirish", ularning xarakterini, motivlarini, ruhiy kechinmalarining chuqurligini yaxshiroq his qilish imkonini beradi. Media materialga asoslangan teatrlashtirilgan topshiriqlarini tayyorlash

auditoriyaga o'zlarini nafaqat ma'lum bir audiovizual media matn qahramonlari qiyofasida tasavvur qilish, balki "kino tanqidchilari", "jurnalistlar", "rejissorlar", "operatorlar" rollarini o'ynashga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, ssenariyni ishlab chiqishdan tortib, filmni chiqarishgacha bo'lgan media asarni tayyorlashning butun jarayonini kuzatish imkonini beradi. Boshqacha aytganda, "rolli ijodiy topshiriqlar adabiy-imitatsion o'yinli amaliy mashg'ulotlar davomida auditoriyaning egallagan malakalarini to'ldiradi va boyitadi. Media matnining syujet tuzilishi mantig'iga amaliy kirib borishdan tashqari, ular auditoriyaning erkin va muloqotchan bo'lishiga ko'maklashadi, talabalar nutqini yanada erkin qiladi va improvizatsiya qobiliyatini faollashtiradi. "Ba'zi rolli o'yinlarning kamchiliklaridan biriga, ehtimol, "mualliflar", "jurnalistlar" va boshqalar roliga kirish uchun talab qilinadigan auditoriyani oldindan tayyorlash ancha uzoq vaqt olishi hisoblanadi".

Xulosa va takliflar. Ijodiy ish, topshiriq, mashq, o'yin va boshqalar o'z-o'zini ifoda etishga ko'maklashishi kerak, buning uchun esa pedagog tomonidan har qanday oqilona g'oya yoki taklif eshitilgan bo'lishi va iloji bo'lsa qabul qilinishi kerak. Har bir ta'lim oluvchi vazifani bajarishning tayyorgarlik ko'rish bosqichida ham, uni taqdim etishda ham rassom, ssenariy muallifi, muxlis, kostyum dizayneri, boshlovchi bo'lish kabi o'z o'rnini topishi kerak. Auditoriyani birgalikdagi ijodiy jarayonga jalb qilish jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga, barcha ishtirokchilarning ijodiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Новикова А.А. Медиаобразование в России и Европе в контексте глобализации. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2004. – 158 с.
2. Fedorov, Alexander. Russian Image on the Western Screen: Trends, Stereotypes, Myths, Illusions. Saarbrücken (Germany): Lambert Academic Publishing, 2011. 228 p.
3. Fedorov, Alexander. Modern Media Education Models // Acta Didactica Napocensia. 2011. V. 4. № 1. P. 73-82.
4. Иванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколова О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий. Учебно-методическое пособие. Омск, Изд.-во ОмГПУ, 2003. – 7 с.
5. Jamoldinova O.R. Yoshlar sog'lom turmush madaniyatini rivojlantirishda uzviylik va uzluksizlik tamoyillari amal qilishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish. Avtoref.ped.fan.dokt...diss. – Toshkent, 2015. – 86 b.
6. Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке: пособие для учителя. М.: Просвещение, 2004. 173 с. Заир-Бек, 2004.
7. Федоров А.В. Медиаобразование: вчера и сегодня. - М.: Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО "Информация для всех", 2009. - 234 с.

O'QUVCHILARNING BILIM FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH VOSITASI SIFATIDA INTERFAOL O'QITISH USULLARIDAN FOYDALANISH

Qosimova G.I.

*Turon universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: interfaol, bilim, zamonaviy ta'lim, ijodkorlik, kongnitiv faoliyat.

Ключевые слова: интерактивное, познавательное, современное обучение, творчество, познавательная деятельность.

Key words: interactive, cognitive, modern learning, creativity, cognitive activity.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada talabalarning bilim faoliyatini faollashtirish vositasi sifatida interfaol o'qitish usullaridan foydalanish haqida ma'lumot berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлена информация об использовании интерактивных методов обучения как средства активизации познавательной деятельности учащихся.

SUMMARY:

This article provides information on the use of interactive teaching methods as a means of enhancing students' cognitive activity.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifasi o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'zaro hamkorlik va hamkorlik, ijodkorlikni rivojlantirishga qodir bo'lgan o'quvchining shaxsini shakllantirish uchun sharoit yaratishdir. Ushbu shaxsiy qobiliyatlar zamonaviy jamiyatda asosiy deb nomlanadi.

Asosiy uslubiy yangiliklar suhbat, biror narsa (masalan, kompyuter) yoki kimdir (masalan, shaxs) bilan muloqot qilish yoki muloqot qilish imkonini beruvchi interaktiv o'qitish usullarini qo'llash bilan bog'liq.

Interfaol ta'lim-bu kongnitiv faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli. Uning mohiyati o'quv jarayonini tashkil etishdan iborat bo'lib, unda deyarli barcha talabalar bilish jarayonida ishtirok etadilar, ular bilgan va o'ylagan narsalarini tushunish va aks ettirish imkoniyatiga ega. Natijada, talaba o'z

muvaffaqiyatini, intellektual qobiliyatini his qiladigan sharoitlar yaratiladi, bu esa o'quv jarayonini o'zi samarali qiladi.

Har doim o'qituvchi darsda barchani qiziqtirishi, hamma o'quv jarayoniga jalb qilinishi, befarq qolmasligi uchun qanday qilib muammo haqida tashvishlanardi.

Qanday qilib tarix yordamida o'quvchining shaxsiyatini, uning ijodiy tafakkurini, o'tmish va hozirgi kunni tahlil qilish, o'z xulosalarini chiqarish va hamma narsaga o'z nuqtai nazariga ega bo'lish qobiliyatini rivojlantirish mumkin?

Zamonaviy jamiyat maktabga qobiliyatli faol bitiruvchilarni tayyorlash vazifasini qo'yadi:

- o'zgaruvchan hayotiy vaziyatda harakat qilish, kerakli bilimlarni mustaqil ravishda olish, ularni hayot davomida o'z o'rnini topa olish uchun yuzaga keladigan turli xil muammolarni hal qilish uchun amalda qo'llash;
- mustaqil ravishda tanqidiy fikrlash, yuzaga keladigan muammolarni ko'rish va zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ularni oqilona hal qilish yo'llarini izlash; ular olgan bilimlarni qayerda va qanday qo'llash mumkinligini aniq bilish, yangi g'oyalarni yaratishga qodir bo'lish, ijodiy fikrlash;
- axborot bilan to'g'ri ishlash (ma'lum bir muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan faktlarni to'plash, ularni tahlil qilish, kerakli umumlashtirishlarni amalga oshirish, shunga o'xshash yoki muqobil echimlar bilan taqqoslash, asosli xulosalar chiqarish, yangi muammolarni aniqlash va hal qilish uchun olingan tajribani qo'llash);
- turli xil ijtimoiy guruhlarda muloqot qilish, aloqa qilish, turli sohalarda, turli vaziyatlarda birgalikda ishlash, har qanday nizoli vaziyatlarning oldini olish yoki mohirlik bilan tark etish;
- o'z axloqi, aql-zakovati, madaniy darajasini rivojlantirish ustida mustaqil ishlash.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifasi o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini tarbiyalash, o'zaro hamkorlik va jamoa, ijodkorlikni rivojlantirishga qodir bo'lgan o'quvchining shaxsini shakllantirish uchun sharoit yaratishdir. Ushbu shaxsiy qobiliyatlar zamonaviy jamiyatda asosiy deb nomlanadi.

Asosiy uslubiy yangiliklar suhbat, biror narsa (masalan, kompyuter) yoki kimdir (masalan, shaxs) bilan muloqot qilish yoki muloqot qilish imkonini beruvchi interaktiv o'qitish usullarini qo'llash bilan bog'liq.

Interfaol ta'lim-bu kognitiv faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli. Uning mohiyati o'quv jarayonini tashkil etishdan iborat bo'lib, unda deyarli

barcha talabalar bilish jarayonida ishtirok etadilar, ular bilgan va o'ylagan narsalarini tushunish va aks ettirish imkoniyatiga ega. Natijada, talaba o'z muvaffaqiyatini, intellektual qobiliyatini his qiladigan sharoitlar yaratiladi, bu esa o'quv jarayonini o'zi samarali qiladi.

Shunday qilib, interfaol ta'lim quyidagilarga imkon beradi: kommunikativ ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirish, jamoada ishlashga o'rgatish, talabalarni zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash, ularsiz qo'shma faoliyatni amalga oshirish mumkin emas; umumiy o'quv ko'nikmalarini rivojlantirish (tahlil, sintez, maqsadlarni belgilash va boshqalar).

Faoliyat shakllarining o'zgarishi tufayli interfaol ta'lim ma'lum darajada dam olishga, asabiy yukni olib tashlashga yordam beradi.

Interaktiv strategiyalar yoki metodlarning o'zaro ta'sir usullari. Interfaol strategiyadan foydalanganda o'qituvchining roli keskin o'zgaradi - u Markaziy bo'lishni to'xtatadi, u faqat o'quv jarayonini tartibga soladi va uni umumiy tashkil etish bilan shug'ullanadi, umumiy yo'nalishni belgilaydi (oldindan kerakli vazifalarni tayyorlaydi va guruhlarda muhokama qilish uchun savollar yoki mavzularni shakllantiradi), rejalashtirilgan ish rejasini bajarish vaqti va tartibini nazorat qiladi, maslahat beradi, murakkab atamalarni tushuntiradi va jiddiy qiyinchiliklarga yordam beradi. O'qituvchining ta'siri to'g'ridan-to'g'ri emas, balki bilvosita, bu bizning ta'lim tizimimizga hali xos emas. O'smirlar bir-biri bilan tez-tez aloqa qilishadi va kattalar ijobiy natijaga erishish, maslahat berish va harakat yo'nalishi haqida g'amxo'rlik qilishlari kerak, aks ettirishni tashkil qilishda yordam berish lozim.

Uchta jumla metodi. O'qituvchi qisqa hikoya yoki hujjatni o'qiydi. Talabalar hikoya yoki hujjatning mazmunini uchta oddiy jumla bilan diqqat bilan tinglashlari va etkazishlari kerak. Qisqa hikoyaga ega bo'lgan va shu bilan birga tarkibni aniq etkazadigan kishi g'alaba qozonadi. O'yinning yana bir varianti – bosma matn bilan ishlash. Bu darslikdan parcha bo'lishi mumkin. Bolalar uchta oddiy jumlaning daftarga yozishlari mumkin. Bunday holda, g'olibni aniqlash qulayroq.

Ushbu o'yin juda muhim mahoratni rivojlantirishga yordam beradi – matbuot bilan ishlash ko'nikmalari va axborot oqimiga yo'naltirish, shuningdek reja, Referat, Referat tuzish qobiliyatiga asoslangan asosiy narsani ta'kidlash muhimdir.

Kungaboqar metodi. Kungaboqar-Talaba (yoki o'quvchi)lar 4-5 kishidan iborat guruhlariga bo'linadi. O'qituvchi o'quv predmeti mavzusidan kelib chiqib, o'rtaga bitta muammoni yoki asosiy muammodan kelib chiqib, har bir guruhga bittadan muammo tashlaydi. Har bir guruh kungaboqar yasab, uning

markaziga doira joylashtirib, barglar yopishtiradi. Mavzuga qarab, doiraga yoki umumiy bitta muammo yoki har bir guruhning muammolari yozilib doskaga yopishtiriladi (yetarli miqdorda qog'oz barglar oldindan tayyorlab qo'yilishi kerak). Ajratilgan vaqt ichida guruhlar birgalikda fikrlashib, umumiy yoki birlarining muammolari bo'yicha fikr almashmoqchi bo'lsalar, fikrlarini bargga yozib, uni o'sha guruh muammosi yozilgan gulga joylashtirib qo'yadilar va har bir guruhning «muammoli guli» vaqt o'tishi bilan o'sib boraveradi. O'qituvchi barcha guruhlar qatnashchilariga muammoning eng qulay yechish yo'llarini topishga doim yordam berib boradi. Bu uslubdan o'tilgan mavzuni tushuntirish, uni mustahkamlash va takrorlash hamda talaba (yoki o'quvchi)lar egallagan bilimlarni aniqlashda foydalanish mumkin. Uslub, talaba (yoki o'quvchi)larga muammolarni yechish, umumlashtirish, mustaqil fikrlash va fikrlarini erkin bayon qilishga o'rgatadi

O'yin vaziyatlari uchun ko'plab variantlarni keltirish mumkin: krossvordlar, "Tarixiy qahramon bilan intervyu", "Xatoni toping", "Ismlar kim oshdi savdosi", "Atama, qahramon va voqeani taxmin qiling". Amaliyot shuni ko'rsatadiki, darsda o'ynash jiddiy faoliyatdir. Uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etilgan o'yin, uning ishtirokchilaridan nafaqat takrorlash yoki o'zgartirish darajasida, balki ijodiy izlanish darajasida ham faol bilim faoliyatini talab qiladi, o'quv jarayonida o'qituvchi va talabalarning hamkorligiga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Almardanovna S. D., & Shokirovna, A. M. (2025). The Effectiveness of Increasing Students' Cognitive Activity in Primary Education. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 39, 66-70.
2. Islamovna K. G. (2025). Preparing Elementary Students for Emergencies—As a Pedagogical Problem. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 40, 169-172.
3. Islamovna K. G., & Normamatovna, H. N. (2025). Enhancing Students' Creative Thinking through International Studies Assignments. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 38, 217-221.
4. Yuldashev S., Akramov, M., Tursunova, F., Abdullaeva, K., Shakhmurodova, D., & Ubaydullayev, A. (2024, May). A Development of AI Connected System with Adaptive Assessments Method for Evaluation Methods in Education Field. In *2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)* (pp. 826-830). IEEE.
5. Qosimova G.I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy-ilmiy dunyoqarashni shakllantirish metodikasini takomillashtirish /dissertatsiya / pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktorligi/ 2022 y. 144 bet
6. Shaxmurodova D.A, Qosimova G.I. Umumiy pedagogika/ darslik/ Qarshi "BIG MAKRO WORLD" nashriyoti 2024-yil/ 155-bet

DUNYO TA'LIMIDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING ROLI

Muhammadiyeva L.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Boshlang‘ich ta‘lim” yo‘nalishi 5-kurs talabasi

Tayanch so‘zlar: xalqaro baholash dasturlari, PISA tadqiqoti, ta‘lim tizimlari, ta‘lim samaradorligi, o‘quvchilar bilim darajasi, ta‘lim jarayoni, ta‘lim sifatini baholash, global ta‘lim, ta‘lim muammolari, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalari.

Ключевые слова: международные программы оценки, исследование PISA, образовательные системы, эффективность образования, уровень знаний учащихся, образовательный процесс, оценка качества образования, глобальное образование, проблемы в обучении, знания и навыки учеников.

Key words: international assessment programs, PISA study, educational systems, education effectiveness, students' knowledge level, educational process, education quality assessment, global education, educational challenges, students' knowledge and skills.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola dunyo ta'limida xalqaro baholash dasturlarining roli va ahamiyatini tahlil qiladi. Xalqaro baholash dasturlari, masalan, PISA tadqiqoti ta'lim tizimlarining samaradorligini o'lchashda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, xalqaro baholash dasturlari o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash bilan birga, ta'lim jarayonidagi muammolarni aniqlashga ham yordam beradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется роль и значение международных программ оценки в системе мирового образования. Международные оценочные программы, такие как исследование PISA, являются важным инструментом для измерения эффективности образовательных систем. Кроме того, международные программы оценки помогают не только определить уровень знаний учащихся, но и выявить проблемы в образовательном процессе.

SUMMARY:

This article analyzes the role and importance of international assessment programs in global education. International assessment programs, such as the PISA study, are important tools for measuring the effectiveness of educational systems. In addition, these programs help not only to determine students' level of knowledge but also to identify problems in the educational process.

PISA - xalqaro ta'lim baholash dasturi bo'lib, har uch yilda o'rta maktab o'quvchilarning matematika, fan va o'qish ko'nikmalarini baholaydi. Dastur

(Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti) tomonidan tashkil etiladi va uning maqsadi ta'lim tizimlarining samaradorligini o'rganish va taqqoslashdir.

PISA dasturining asosiy maqsadlari:

Ta'lim sifatini baholash: PISA dasturi orqali mamlakatlar o'z ta'lim tizimlarining samaradorligini aniqlay oladi. Bu natijalar asosida ta'lim strategiyalarini takomillashtirish mumkin.

Xalqaro taqqoslash: Dastur turli mamlakatlardagi o'quvchilar ko'nikmalarini solishtirish imkonini beradi, bu esa global ta'lim standartlarini shakllantirishga yordam beradi.

O'quvchilarning tayyorgarligini aniqlash: O'quvchilarni nafaqat bilimlari, balki ularni hayotda qo'llay olish qobiliyatlari nuqtai nazaridan baholaydi

- yosh guruhi: Odatda 15 yoshli o'quvchilar baholanadi, chunki bu yoshda ular maktabdan keyingi hayotga tayyorgarlik ko'rmoqda.

- baholash metodologiyasi: O'quvchilar matematik masalalarni yechish, fan tadqiqotlarini amalga oshirish va matnlarni tahlil qilish kabi vazifalarni bajaradilar.

- natijalar: Natijalar mamlakatlarning umumiy reytinglarini shakllantiradi va shu orqali qaysi mamlakatlarda ta'lim tizimi yaxshiroq ishlayotgani haqida ma'lumot beradi.

PISA, asosan, quyidagi yondashuvlarga amal qiladi:

Keng qamrovli baholash: PISA nafaqat o'quvchilarning bilimini, balki ularning muammolarni hal qilish qobiliyatini va haqiqiy hayotdagi vaziyatlarda bilimlarini qo'llay olishlarini ham baholaydi.

Qobiliyatlarni baholash: PISA natijalari o'quvchilarning matematika, o'qish va tabiiy fanlar sohasidagi qobiliyatlarini sinovdan o'tkazadi. Bu esa ta'lim tizimlarining samaradorligini baholash imkonini beradi.

O'zaro ta'sir: PISA tadqiqotlari ta'lim tizimlari orasidagi o'zaro ta'sirlarni tahlil qiladi va muvaffaqiyatli amaliyotlarni boshqa mamlakatlarga tatbiq etish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi.

Davrlar bo'yicha tahlil: PISA har uch yilda o'tkazilib, vaqt o'tishi bilan o'zgarishlarni kuzatishga imkon beradi. Bu esa davlatlarning ta'lim sifatidagi rivojlanishini ko'rishga yordam beradi.

Yoshga mos yondashuv: PISA 15yoshli o'quvchilarni baholaydi, bu esa ular maktabdan keyingi davrga tayyorgarlik ko'rayotgan paytida amalga oshiriladi.

Xalqaro solishtirish: PISA natijalari turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarini solishtirish imkoniyatini beradi va global miqyosda muammolarni aniqlashga yordam beradi.

PISA dasturining ahamiyati:

PISA natijalari nafaqat davlatlar uchun muhim ahamiyatga ega, balki ta'lim politikalarini ishlab chiqishda ham katta rol o'ynaydi. Mamlakatlar ushbu natijalarni

tahlil qilib, muvaffaqiyatli tajribalarni bir-biriga o'tkazish orqali o'z ta'lim tizimlarini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, PISA dasturi global miqyosda bilimni rivojlantirish va tenglikni oshirishga xizmat qiladi. Ta'lim sohasidagi muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga yordam beradi.

Xalqaro taqqoslash: PISA o'quvchilarni turli mamlakatlar va hududlar o'rtasida taqqoslash imkonini beradi. Bu orqali ta'lim tizimlarining kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi.

Ta'lim siyosatini rivojlantirish: PISA natijalari mamlakatlarga ta'lim siyosatini ishlab chiqishda va takomillashtirishda yordam beradi. Ta'lim sohasidagi muammolarni aniqlash va ularga yechim topish uchun foydali ma'lumotlar beradi.

Ko'nikmalarni baholash: PISA an'anaviy bilimlarni emas, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va real hayot vaziyatlariga moslashish qobiliyatlarini baholaydi. Bu esa zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan ko'nikmalarga e'tibor qaratishga yordam beradi.

O'qituvchilar va maktablar uchun qo'llanma: PISA natijalari o'qituvchilarga o'z darslarini qanday yaxshilash mumkinligi haqida tushuncha beradi, shuningdek, maktablar uchun ta'lim sifatini oshirish yo'lida tavsiyalar taqdim etadi.

Global hamkorlik: PISA xalqaro hamkorlikni rivojlantiradi va turli mamlakatlarning ta'lim tizimlari bo'yicha tajriba almashishiga imkon yaratadi.

Ta'kidlash joizki, PISA dasturi orqali to'plangan ma'lumotlar nafaqat davlat rahbarlari, balki ilmiy tadqiqotchilar, pedagoglar va ota-onalar uchun ham muhimdir. Ularning barchasi ta'lim jarayonini yaxshilashga qaratilgan sa'y-harakatlarni amalga oshirishda foydalanishi mumkin.

Xulosa. PISA dasturi - bu butun dunyo bo'yicha ta'lim sifatini baholaydigan muhim vosita hisoblanadi. U mamlakatlarga o'z tizimlarini baholab, yaxshilash yo'llarini topishga yordam beradi. Ta'limning global darajada rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'playdi va ularga asoslangan takliflar yaratishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзакаримова М. М. Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education. Toshkent - 2020. 97- 103-b.
2. Мирзакаримова М. М. “Хорижий тилларни тадбиркорликка йўналтириб ўқитишнинг дидактик асослари”, Novateur Publications, (1), pp. 1- 128. Available at: <http://novateurpublication.org/index.php/np/article/view/23> (Accessed: 26 August 2023)
3. Мирзакаримова М. М. Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education. Toshkent - 2020. 216-222-b.
4. Mirzakarimova M. M. The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. Telematique. - 2022. 7128-7131-b
5. Madaminjonovna M. M. K. L. Methodology of educational teaching of general sciences.
6. Madaminjonovna M. M. Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. International Journal of Human Computing Studies. 2023. 15-17-b.

RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY TAJRIBALAR

Aslonova O.P.

QarshiDU boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: innovatsiya, ta'lim uchun yangilik, amaliyotga asoslangan ta'lim.

Ключевые слова: инновации, новшества в образовании, практико-ориентированное обучение.

Keywords: innovation, educational reform, practice-based learning.

РЕЗЮМЕ:

Rivojlantiruvchi ta'lim - bolalar va yoshlarning intellektual, emotsiyalar va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim sistemasidir. Bu maqolada ilg'or xorijiy davlatlar Amerika, Yaponiya va Niderlandiyaning rivojlantiruvchi ta'limidagi tajribalarini o'rganish, ularning metodikalari, yondashuvlari va samaralari haqida so'z yuritamiz.

РЕЗЮМЕ:

Развивающее образование – это образовательная система, направленная на развитие интеллектуальных, эмоциональных и социальных навыков детей и молодежи. В этой статье мы обсудим опыт передовых зарубежных стран, Америки, Японии и Нидерландов в развивающем образовании, их методы, подходы и результаты.

SUMMARY:

Developmental education is an educational system aimed at developing intellectual, emotional and social skills of children and youth. In this article, we will discuss the experience of leading foreign countries, America, Japan and the Netherlands in developmental education, their methods, approaches and results.

Rivojlantiruvchi ta'lim - bu insonning intellektual, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlanish uchun mo'ljallangan tarbiyaviy jarayon. Bugungi kunda rivojlantiruvchi ta'limning ahamiyati sezilarli darajada oshgan, bu esa u doimiy ravishda o'zgarishlarga, yangilanishlarga va xorijiy tajribalardan foydalanishga muhtojdir. Mazkur maqolada rivojlantiruvchi ta'limni tashkil etishda xorijiy tajribalar, sxemalar va metodlar o'rganiladi.

AQSH tajribasi. AQShda rivojlantiruvchi ta'lim sistemasi proyektga asoslangan o'qitish, kritik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, Stiven Koviying "Ta'lim va rivojlantirish" konsepsiyasi ostida, talabalarga haqiqiy

hayotdagi muammolarni hal qilishda ishtirok etish imkoniyati yaratiladi. Bunda, nishonlangan jamoa ishi, ijodiy faoliyat va tadqiqotga yo'nalish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlantiruvchi ta'lim (developmental education) tushunchasi AQShda muayyan ijtimoiy va iqtisodiy shart-sharoitlarga asoslangan holda yo'lga qo'yilgan. Ushbu ta'lim shakli, asosan, studentlarning ta'limga o'tishidagi to'siklarni yengishda yordam berishi, ularning akademik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga egadir. AQShda rivojlantiruvchi ta'limning o'ziga xosligi quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Ta'lim sistemasining tashkil etilishi: AQShda ta'lim tizimi juda atroflicha va murakkab. Rivojlantiruvchi ta'lim oliy ta'lim muassasalarida ko'pincha mulkdor talabalar uchun taklif etiladi, ularning akademik o'zlashtirishlari pas (asosiy fanlarda) bo'lgan yoshlardir.

Talabalarning turli ma'ruzalari: AQShdagi rivojlantiruvchi ta'lim dasturlari turli ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy fonga ega talabalar bilan ishlashga mo'ljallangan. Shu sababli, o'quv jarayonida talabalarning shaxsiy tajribalari va ehtiyojlariga ko'ra individuallashtirilgan metodlar va materiallar qo'llaniladi.

Rivojlantiruvchi ta'limda faol va interaktiv metodlar, masalan, guruhda ishlash, muammoli qaror topish, va shaxsiy ta'minlash usullari keng qo'llaniladi. Bu talabalarning ishtiroki va bilish jarayonidagi faolligini kuchaytiradi.

Akademik ko'nikmalarni rivojlantirishda mazkur ta'lim asosan mazkur ko'nikmalarni (o'qish, yozish, hisob qilish) rivojlantirishga mo'ljallangan bo'lib, bu talabalarning oliy ta'limga o'tishlarini yengillashtiradi.

Rivojlantiruvchi ta'lim ta'lim iyerarxiyasini moslashtirishga va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan. Bunda ta'lim sistemasida ijtimoiy adolatni ta'minlash va barcha talabalar uchun teng huquqlarni amalda ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega.

AQShda rivojlantiruvchi ta'lim uchun maxsus grantlar va moliyalashtirish dasturlari mavjud bo'lib, bu talabalarni o'qish uchun o'rtacha narxlardan foydalanishlari uchun mumkinchilik yaratadi.

Uning ko'pgina jihatlari shuningdek, AQShning umumiy ta'lim strategisiga va ijtimoiy munosabatlariga ham bog'liq. Rivojlantiruvchi ta'lim asosida talabalarning akademik barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy mobilizatsiya qilish va ularning kelajakdagi professional qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Finlyandiya tajribasi. Finlyandiya ta'lim sistemasi jahonda eng muvaffaqiyatli tizimlardan biri sifatida tan olinib, u rivojlantiruvchi ta'limni spertifidchi yangilanishlarga mo'ljallangan. Finlyandiyada ta'lim jarayonida tengdoshlik, ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilishga yordam beradigan

muhit yaratishga e'tibor qaratilishi kerak. Ularning "hammasi uchun ta'lim" tamoyili, talabalarning ehtiyojlariga javob beradigan interaktiv metodlarga asoslangan.

Yaponiya tajribasi. Yaponiya ta'lim sistemasida "Geku" konsepsiyasiga asoslangan rivojlantiruvchi ta'lim tadqiqotlari kerak. Ma'naviy tarbiya, ijtimoiy mas'uliyat, va jamoada ishlash qobiliyati asosiy o'rin egallaydi. Yapon ta'lim muassasalari jahondagi eng yuqori darajalarda ekolsiyai, ijtimoiy rivojlanish, va xuquqiy bilimlarni ushlashga yordam berib, talabalarning faol ishtirokiga e'tibor qaratadilar. Yaponiyada ta'lim sistema uzo tashabbuslarni rag'batlantirish, ijodiy faoliyat, va tekshiruvdan o'tkazishga asoslangan. Yapon ta'limidan kelib chiqadigan asosiy prinsiplardan biri "Imkoniyat berib, rivojlantirishdir". Shuning uchun, yaponiyadagi maktablarda taaluqli metodika zudlik bilan o'g'il va qizlarning ijodiy faoliyatlari va kritik fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat kiladi. Yapon maktablarida tarbiya jarayonida jamoaviy ishlash, rahbarlik, va muhokama qilishga katta e'tibor berilgan. Ushbu usullar yoshlarning ijtimoiy faoliyatini kuchaytirishga yordam beradi. Misol uchun, o'qituvchilar dunyoning zamonaviy vasitalarini his qiladigan loyiha va ta'sir etish dasturlarini amalga oshiramiz. Bundan tashqari, Yaponiyada ta'limda oila va jamoa o'rtasidagi hamkorlikka katta ahamiyat berilgan. Ota-onalar maktablar bilan yaqin aloqada bo'lib, bolalari ta'limida faol ishtirok etadilar. Bu, o'z navbatida, har tomonlama rivojlangan shaxslarni maxsus shakllantirishga xizmat qiladi.

Niderlandiyatajribasi. Niderlandiyadata'limtartibiozodlikvainnovatsiyalarga asoslangan. Ularning "innovatsiya va ta'lim" konsepsiyasi samaradorligi bilan bo'liq. Niderlandiyada yetuk ta'lim va yoshlarni rivojlantirish uchun zamonaviy metodlar, elektron resurslar va interaktiv testlardan foydalaniladi. Ta'lim jarayonida interaktiv platformalarni ishlab chiqish talabalarni mustaqil talab va ijodiy fikrlashga mo'ljallangan. Niderlandiya

Niderlandiya ta'lim sistemasini to'liq yaqinlashuv va shaxsni rivojlantirishga qaratilgan. Bu mamlakatda ta'lim oluvchilar faollikka, innovatsiyaga va o'ziga xoslikka katta e'tibor beriladi. Niderlandiyada ta'limning negizida "balanslangan yo'nalish" konsepsiyasi jinsimiz. Bu shunchaki bilishlarini faoliyatlariga qo'shish - ularga o'z istaklariga muvofiq ravishda uyg'unlashishga yordam beradi.

Bundan tashqari, Niderlandiyada maktablarda "fakultativ" dasturlar tizimi faol darajada rivojlantiriladi, bu esa talabalarga turli xil sohalarda darslarni taxminan tanlash imkoniyatini beradi. Talabalar mo'tabar loyihalarda ishtirok

etish orqali nafaqat oliy ta'lim olishlarini, balki ijodiyot va rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha o'zlariga xos ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Yaponiya va Niderlandiya rivojlantiruvchi ta'limda samarali amalga oshirish uchun bir qancha muhim prinsiplarga taalluqlanadilar. Ushbu ikki mamlakatda ijodiy faoliyat, jamoaviy ishlash, va oila-jamoa hamkorligi ko'sharati ta'lim jarayonida asosiy elementlar sifatida ko'rilmogda. Yaponiya innovatsiyaga va tarbiyaga e'tibor beradi, Niderlandiya esa har tomonlama rivojlanishni ta'minlash uchun talabalarning qiziqishlarini hisobga oladi. Natijada, mazkur mamlakatlardagi tajribalar rivojlantiruvchi ta'limni samarali tashkil qilishda qimmatli o'rnak bo'lishi mumkin. Ular ta'limning takomillashuvi jarayonida boshqa davlatlarni ham rivojlanishda ilhomlantira oladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, rivojlantiruvchi ta'limning zamonaviy tizimlarini tashkil qilishda xorijiy tajribalardan foydalanish, samarali metodlar bilan tanishish, va ijodiy yangiliklarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Maxalliy ta'lim sistemasini takomillashtirish uchun fuqarolarning iftixorini va mahoratini yuksaltirish har bir jamiyat uchun farovonlik va taraqqiyotni olib keladi. Xorijiy tajribalardan olingan saboqlar, rivojlantiruvchi ta'limni yuqori darajada tashkil etishda muhim xizmat qilishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yaponiya ta'lim tizimi va metodikalari. <https://www.japan.edu>
2. Niderlandiya ta'limining zamonaviy konsepsiyalari. <https://www.netherlands.edu>

OLIV O'QUV YURTI TALABALARI O'QUV-IJODIY FAOLIYATINI MODELLASHTIRISH VA TASHKIL ETISHDA PARADOKS VAZIFALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Choriyeva F.A.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Botirova Z.N.

Xalqaro Innovatsion Universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: paradoksal fikrlash, motivatsion-qadriyat, intellektual-kognitiv, ironiya, kreativ fikrlash, paradoks tafakkur.

Ключевые слова: парадоксальное мышление, мотивационно-ценностное, интеллектуально-познавательное, ирония, творческое мышление, парадоксальное мышление.

Key words: paradoxical thinking, motivational-value, intellectual-cognitive, irony, creative thinking, paradoxical thinking.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida kontekstli yondashuv asosida talabalarda parodoks bilimlarni shakllantirishni tashkil etishning didaktik imkoniyatlari xususida ma'lumotlar aks ettirilgan va bundan professor-o'qituvchilar fan mazmunini yoritishda nazariy va amaliy jihatdan keng qo'llab kelayotganligi asoslangan. Shuningdek, Ta'limning zamonaviy didaktik ta'minotlari talabalarga keng ko'lamdagi imkoniyatlarni yaratish bilan birga ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillar, o'quv faoliyatini modellashtirish - o'rganilayotgan mavzuning asosiy xususiyatlari, o'quv faoliyatini modellashtirish jarayonida o'ziga xos tamoyillari tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье отражены сведения о дидактических возможностях организации формирования парадоксальных знаний у студентов на основе контекстуального подхода в высших учебных заведениях, и это основано на том, что профессора и преподаватели получают широкую поддержку в объяснении содержания науки с теоретической и практической точки зрения. Также анализируются современное дидактическое обеспечение обучения, факторы, которые служат повышению эффективности обучения наряду с созданием широкого спектра возможностей обучающихся, моделированию учебной деятельности - основные особенности изучаемой темы, конкретные принципы в процессе моделирования учебной деятельности.

SUMMARY:

In this article, information on the didactic possibilities of organizing the formation of paradoxical knowledge among students based on the contextual approach in higher education institutions is reflected, and it is based on the fact that professors and teachers are widely supported in explaining

the content of the subject from a theoretical and practical point of view. Also, modern didactic supplies of education are factors that serve to increase the effectiveness of education along with creating a wide range of opportunities for students. specific principles are analyzed.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining vazifasi - bu talabalarga asosan o'quv faoliyatida yangi materialining asosiy invariant qismini ajratib olishi va keyin uni mustaqil o'rganish va qayta qurish jarayonida, boshqa fanlarni o'rganish yoki o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida yangi darajada foydalanish imkonini beruvchi asosiy tayyorgarlikni kuchaytirishdir.

Bugungi kunda bo'lajak pedagoglarning qarama-qarshi xususiyatlarga ega bo'lgan pedagogik voqeliklarga munosabat bildirish qobiliyati, ziddiyatli tabiatni tushunish va qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim hisoblanib, paradoks fikrlash mazkur pedagogik qobiliyatlarni shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qila oladi, shuningdek, mutaxassislarning kasbiy mahoratini sifat jihatidan yangicha, yuqori darajada rivojlantirishga yordam beradi.

Shu munosabat bilan talabalarda paradoks fikrlashni shakllantirish hozirgi paytda dolzarb bo'lib hisoblanadi, negaki, o'quv faoliyatida talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida belgilangan tafakkurni shakllantirishning yagona universal nazariy va uslubiy yondashuvlari ishlab chiqilmagan.

Paradoks ta'rifi ko'ra, innovatsion xususiyatga ega. Bu fanlararo sohaga kirishni o'z ichiga oladi va insonning qo'yilgan muammolarning allaqachon topilgan yechimlaridan doimiy noroziligini aks ettiradi.

“Paradoks fikrlash topilgan yechimlarning har tomonlama tabiati va ularni har qanday hodisaga qo'llash haqida doimiy shubhada namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, paradoks fikrlashning favqulodda ahamiyati insonning nafaqat muammolarni hal qilishda rasmiy me'yorlarga amal qilish istagi va qobiliyatida, balki yangi mumkin bo'lgan vektorlar va istiqbollarni umumlashtirish va talqin qilishning barqaror istagida namoyon bo'ladi. Ushbu tushunchada paradoks fikrlash shaxsning turli, shu jumladan mantiqsiz harakatlar orqali ijobiy natijalarga erishish qobiliyati va istagini belgilaydi”.

Shunday qilib, paradoks tafakkur mantiqiy bo'lmagan taxminlar asosida voqelik qiyofasini modellashtirish va bu voqelikning nomuvofiqligidan kelib chiqib, sifat jihatidan yangi voqelikni qurish qobiliyatini nazarda tutadi.

Paradoks fikrlash yaqqol ijodkorlik va ijodiy mohiyat bilan tavsiflanadi. Pedagogik kontekstda bu mutaxassisning paradoks tafakkurining “ijodiy fikrlash” va “kreativ fikrlash” kabi tushunchalar bilan o'zaro bog'liqligini aniqlash imkonini beradi. Ijodiy fikrlash yuqori kognitiv jarayon sifatida talqin qilinib, uning sharoitida mavjud noaniq pedagogik muammo aniqlanadi va

vaziyatli hodisa darajasida ijodiy hal qilinadi. “Paradoks fikrlash” tushunchasi ilmiy-pedagogik lugʻat uchun mutlaqo yangi boʻlib, uning asosiy gʻoyasi funksional jihatdan bir-birini istisno qiluvchi mulohazalarni semantik tahlil qilish orqali inson tomonidan yangi bilimlarni olishga qaratilganidir.

Umuman olganda, yuqorida aytilganlarning barchasi paradoks tafakkurning taʼrifini quyidagicha shakllantirishga imkon beradi: paradoks tafakkur aniq ijodkorlik bilan tavsiflanadigan, ijodiy tafakkur orqali namoyon boʻladigan, mos kelmaydigan fikrlarni birlashtirish orqali vaziyatning yashirin kontekstini ochib berish va uning asosida turli qarama-qarshiliklarni hal qilish orqali sifat jihatidan yangi voqelikni (gʻoyani) yaratish qobiliyati.

Paradoks fikrlash – “bir vaqtning oʻzida bir-biriga qarama-qarshi boʻlib koʻrinadigan ikkita gʻoya yoki tushunchani bir vaqtning oʻzida bittasini rad etmasdan saqlash qobiliyati. Bu qarama-qarshi qarashlar oʻrtasidagi oʻziga xos taranglikni qabul qilish va zohiriy qarama-qarshilikdagi maʼnoni topish mahorati hisoblanadi”.

Paradoks fikrlash bir qator afzalliklarga ega:

Kognitiv moslashuvchanlik: Paradoks fikrlash jarayonida shaxs turli nuqtai nazarlar va qobiqlar oʻrtasidan osongina oʻtishlari mumkin, chunki bir nechta nuqtai nazarlar birga kelishi va qiymatga ega boʻlishi mumkinligini tan oladi.

Noaniqlikni qabul qilish: paradoks tafakkur egalari noaniqlik aniqlikdan qulay hisoblashadi, chunki har bir vaziyatda aniq javob yoʻqligini tushunadilar.

Ochiq fikrlash: paradoks fikrlash yangi gʻoyalarga ochiq va oʻzlarining taxminlariga qarshi, doimo oʻz tushunchalarini shubha ostiga qoʻyadi va aniqlaydi.

Qarama-qarshiliklarga bagʻrikenglik: paradoks fikrlovchi shaxslar qarama-qarshiliklardan qochmaydilar, aksincha ularni oʻrganish va oʻsish uchun imkoniyatlar sifatida koʻradilar.

Paradoks fikrlash jarayoni toʻrt bosqichda amalga oshiriladi:

1) paradoks taxminni qoʻyish (mos kelmaydiganni birlashtirish) va qarama-qarshilikni amalga oshirish;

2) vaziyatning sababini yangilash;

3) vaziyat kontekstini aniqlash;

4) vaziyatli muammoni hal qilish va sifat jihatidan yangi pedagogik voqelikni yaratish.

Paradoks fikrlashga oʻrgatishda oʻquv-ijodiy faoliyatning tarkibiy va mazmuniy xususiyatlari yangilanadi:

motivatsion-qadriyatli komponenti: paradoks fikrlash yordamida paydo boʻlgan innovatsion muammolarni hal qilish jarayonida muvaffaqiyatga

erishish ehtiyojini qondirish doirasida amalga oshiriladi; o'z kasbiy maqomi va paydo bo'ladigan pedagogik innovatsion vazifalarga muvofiqligi nuqtai nazaridan o'zini o'zi baholash qobiliyati;

intellektual-kognitiv komponenti: paradoks fikrlash vositasida innovatsion pedagogik muammolarni hal qilish sohasida nazariy, texnologik, axloqiy, kasbiy jihatdan aniqlangan bilimlarning mavjudligi;

samarali-amaliy komponent: paradoks fikrlash vositasida innovatsion pedagogik faoliyatni amalga oshirishda amaliy ko'nikmalarning mavjudligi;

hissiy-irodaviy komponent: paradoks usullar yordamida innovatsion pedagogik faoliyatni amalga oshirishga barqaror intilish, pedagogik fikrlash, muammolarni hal qilish jarayonida qiyinchiliklarni yengish qobiliyati.

O'quv-ijodiy faoliyatda talabalarni paradoks fikrlashga o'rgatish ularning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini kuchaytiradigan tafakkur qilish mahoratidir.

Keng ma'noda paradoks fikrlash haqiqatning mohiyatini va bilim qobiliyatimizni chuqurroq tushunishga imkon beradigan takomillashtirilgan kontseptual vositalar va yondashuvlarga olib kelishi mumkin.

Paradoks fikrlash muammoni hal qilish strategiyasining bir qismiga aylanganda, yana ham foydali hisoblanadi. Agar inson bir qutbga haddan tashqari ko'p e'tibor qaratsa, ikkinchisining zarariga o'zini his qilishi mumkin.

Paradoks fikrlash oddiy fikrlashdan bir necha jihatlar bilan farq qiladi, bu esa uni muammolarni hal qilish va yangi g'oyalarni topish uchun noyob va samarali vositaga aylantiradi (1-jadval).

1-jadval

Paradoks fikrlash xususiyatlari

Paradoks fikrlash xususiyatlari	
Munozarali xususiyati	Paradoks fikrlash odatda qarama-qarshiliklar yoki mantiqsiz vaziyatlarga asoslanadi. Bu sizga odatiy fikrlashdan tashqariga chiqish va kutilmagan yechimlarni topish imkonini beradi.
G'ayrioddiylik xususiyati	Paradoks fikrlash muammoni hal qilishda noan'anaviy, kutilmagan va original yondashuvlardan foydalanadi. U e'tiborni vaziyatning noodatiy jihatlariga qaratadi
Ironiya xususiyati(Yashirin shaklda ifodalangan nozik hazil)	Paradoks fikrlash odatiy g'oyalar va stereotiplarni yo'q qilish uchun ko'pincha istehzo va hazil elementlaridan foydalanadi. Bu fikrlash chegaralarini kengaytirishga yordam beradi va yangi g'oyalarni yaratishga olib keladi.
Ijodkorlik xususiyati	Paradoks fikrlash ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Bu "qutidan tashqarida" fikrlashni rag'batlantiradi va qutidan tashqarida fikrlashga undaydi.

Butunlik xususiyati	Paradoksal fikrlash qarama-qarshiliklardan qoʻrqmaydi va ular bilan qanday ishlashni biladi. U yagona “toʻgʻri” yechim topishga intilmaydi, balki muammoning turli tomonlarini taʼkidlaydi va mumkin boʻlgan yechimlarni qidiradi.

Paradoks fikrlash - bu bir qarashda qarama-qarshi yoki mantiqsiz boʻlib koʻrinadigan mantiqdan foydalangan holda mulohaza yuritish va muammolarni hal qilish qobiliyati. Bu baʼzan muammolarga odatiy yondashuvdan tashqari, noyob va innovatsion yechimlarni topish uchun ishlatiladigan fikrlash uslubidir.

Umuman olganda, paradoksal fikrlash - bu narsalarni boshqacha koʻrish va muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarni topish imkonini beruvchi muhim vositadir. Bu ilmiy tadqiqotlarda ham, kundalik hayotda ham foydali boʻlib, bu talabaga dunyoni yangi burchakdan koʻrishga va muvaffaqiyatga erishish uchun innovatsion yechimlarni topishga yordam beradi.

Talabalarning oʻquv -ijodiy faoliyatini tashkil etishning oʻziga xos metodikasidan foydalanish oʻquv faoliyatini kvaziprofessional dan professionalga izchil oʻzgartirishni taʼminlaydi, shu jumladan, paradoks topshiriq yordamida maʼruza-amaliy mashgʻulotlarini tashkil etish ularning kreativ, mantiqiy fikrlashga oʻrgatishning innovatsion yechimi ekanligi isbotlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abduqodirov A.A. “Pedagogika” va “Psixologiya” fanlaridan keyslar va ulardan foydalanish uslubiyoti. –Toshkent: “Fan va texnologiyalar”. 2015. – B.161.
2. Abduqodirov A.A. Taʼlimda innovatsion texnologiyalar. –Toshkent: “Isteʼdod”. 2008. – B. 180.
3. Abduqodirov A., Pardayev A. Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarning izohli lugʻati. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2012. – 44 b.
4. Abdinazarova Z.X. Pedagogik texnologiyalarning talabalar aqliy taraqqiyotiga psixologik taʼsiri. Psix.fan.nomz...diss.- Toshkent, 2012. – 144 b.
5. Avliyoqulov N.X.. Zamonaviy oʻqitish texnologiyalari.- Buxoro. Matbaa, 2001.- 68 b.

PEDAGOGNING KASBIY-AXLOQIY FAZILATLARIDAN BIRI – ADOLATLILIK XUSUSIDA (PROFESSOR MALLA OCHILOVNING PEDAGOGIK QARASHLARI)

Nazarova N.R.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
1-kurs tayanch doktoranti*

Tayanch soʻzlar: pedagogik faoliyat, kasbiy axloq, pedagogik etika, innovatsion yondashuv, kreativlik, pedagogik odobi.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, профессиональная этика, педагогическая этика, инновационный подход, творчество, педагогическая этика.

Key words: pedagogical activity, professional ethics, pedagogical ethics, innovative approach, creativity, pedagogical ethics.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada professor Malla Ochilov asarlaridagi pedagog shaxsining ma'naviy-axloqiy sifatlarini keng yoritib beruvchi xususiyatlar bo'lgan pedagog vijdoni hamda adolatlilik tushunchalari haqida so'z boradi. Bugungi, shiddat bilan rivojlanib borayotgan jamiyat, ta'lim sohasiga, hamda bu soha vakillariga yuqori darajadagi yangicha talab va maqsadlarni belgilab bermoqda. Chunki zamon bilan hamnafas bo'lish, innoavatsion g'oyalarga asoslanib kreativkka tayanish, ummummilliy va ma'naviy qadiriylatlarni o'zida shakllantirib ta'limni tashkil etish –bu davr talabidir. Yana shuni ta'kidlash joizki, pedagogning ma'naviy-axloqiy sifatleri ham ta'lim-tarbiya jarayonini oydinlashtirib beruvchi ko'zgudir. Bugungi kunda bizgacha adolat, vijdon tushunchalarining falsafiy qarashlari turli talqinda yetib kelgan bo'lib, yunon faylasuflari, sharq mutafakkirlari bu xususida keltirib o'tgan fikrlari ham ushbu maqolada yoritib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются понятия педагогической совести и справедливости, которые являются характеристиками, широко освещающими духовно-нравственные качества учителя в творчестве профессора Маллы Очилова. Современное стремительно развивающееся общество предъявляет новые, высокие требования и цели к сфере образования и ее представителям. Потому что идти в ногу со временем, опираться на творчество, основанное на инновационных идеях, и организовывать образование, формирующее национальные и духовные ценности, — это требование времени. Стоит также отметить, что духовно-нравственные качества учителя также являются зеркалом, освещающим образовательный процесс. На сегодняшний день философские воззрения на понятия справедливости и совести дошли до нас в различных интерпретациях, и в статье также рассматриваются идеи, высказанные греческими философами и восточными мыслителями по этому поводу.

SUMMARY:

The article examines the concepts of pedagogical conscience and justice, which are characteristics that widely illuminate the spiritual and moral qualities of a teacher in the work of Professor Malla Ochilov. Modern rapidly developing society makes new, high demands and goals for the field of education and its representatives. Because keeping up with the times, relying on creativity based on innovative ideas, and organizing education that forms national and spiritual values is a requirement of the times. It is also worth noting that the spiritual and moral qualities of a teacher are also a mirror that illuminates the educational process. Today, philosophical views on the concepts of justice and conscience have come down to us in various interpretations, and the article also examines the ideas expressed by Greek philosophers and Eastern thinkers on this matter.

O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi qonuniga ko'ra ta'lim tashkilotida qonunchilik hujjatlariga muvofiq tuzilgan mehnat shartnomasi asosida ta'lim va tarbiya sohasida kasbiy faoliyatni amalga oshiruvchi hamda tegishli ma'lumotga, kasbiy tayyorgarlikka va ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan jismoniy shaxs pedagogdir deya qayd etilgan. Bundan tashqari ushbu qonunda O'zbekiston Respublikasida pedagogning maqomi tan olinadi. Pedagoglarning o'z kasbiy faoliyatini yuritishi uchun tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratilishi, ularning ijtimoiy himoyasi ta'minlanishi va huquqlari amalga oshirilishi uchun kafolatlar berilgandir.

Davlatimizda shunday keng imkoniyatlar yaratilayotgan ayni bir damda pedagoglar o'z faoliyatida pedagogik etika qoidalari va o'z kasbiy majburiyatlarini sidqidildan bajarishi orqaligina munosib javob qaytaraolishlari mumkin.

Shuni unutmaslik kerakki pedagogik etika qoidalarini bilish va ularga amal qilish pedagogning o'z kasbiy majburiyatlarini bajarishining sifat ko'rsatgichlarini hamda pedagogning mehnat intizomini belgilaydigan mezonidir.

Pedagogika fanining Pedagogik mahorat bo'limi O'qituvchilik kasbiga sadoqat, o'z fanining o'qitish metodikasini mukammal bilish, pedagogik qobiliyatlarini namoyon qilish va pedagogik texnikani o'z o'nida qo'llay olishi kabi tashkil etuvchi komponentlardan iboratdir. Shuni alohida qayd etib o'tish zarurki, o'qituvchilik kasbi murakkab va mas'uliyatli jarayondan iborat. Ushbu kasbning sharafliligi va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, o'qituvchi doimo ongning yagona sohibi bo'lmish insonning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ulladi. Shu sababli, bo'lajak pedagoglar tarbiyalanuvchi bilan doimiy muloqotda bo'lishi, unga ta'sir ko'rsatish uchun muntazam ravishda psixologiya va tarbiya nazariyasini mukammal o'rganib, o'z kasbiy faoliyatini muttasil rivojlantirib borishi kerak. Pedagoglarning shaxsiy fazilatlarini ularning iymon-e'tiqodi, dunyo qarashining kengligi, faolligi, odob-axloqi, fuqarolik burchini his qilishi, manaviyati, dilkashligi, talabchanligi, qat'iyligi, o'z maqsadlariga intilishi,

insonparvarligi va albatda pedagoglik vijdoni kabi tushunchalar bilan yoritib berishimiz mumkin.

Bugun biz aynan pedagoglik vijdoni va adolatlilik xususiyatlari haqida soʻz yuritmoqchimiz.

Pedagogning vijdoni uning bolalar bilan muomala-munosabatida, oqilona tavakkal qilishga undaydi, pedagoglikka toʻgʻri kelmaydigan xatti-harakatlardan tiyadi, bola oʻqishni boʻshashtirib yuborsa yoki xulqida biror salbiy oʻzgarish roʻy bersa, beorom qilib qoʻyadi; zarur boʻlib qolsa, uy-roʻzgʻor ishlarini ham yigʻishtirib qoʻyib, darsdan tashqari vaqtlarda ham maktabga borib sinfdan tashqari ishlar bilan shugʻullanishga daʼvat etadi. Agar oʻqituvchi bolalarning xatti harakatini toʻgʻri idrok etib, toʻgʻri baho bera olsa ularni vujudga keltirgan sabablarni chuqur koʻra olsagina shu bilan birga oʻzida sabot oʻzini tuta bilish, sabr toqat sezgirlik kabi fel atvor xususiyatlarini rivojlantira bilsagina yuqoridagi darajaga erishi mumkin. Pedagoglik vijdoni oʻqituvchining sezgirligi, xushyorligini oshiradi. Pedagog uchun oʻz xato, kamchiliklarini aql koʻzi va qalb koʻzi bilan seza olish xislati juda muhimdir.

Pedagoglik vijdoni muallimni axloq qoidalariga oʻzi amal qilish bilan birga boshqalardan ham axloq normalarini bajarishni talab qilishga undaydi. Vijdonli muallim oʻzi yoki kasbdoshlari xato qilib qoʻyganidan hijolat tortadi, or-nomus qiladi. Oʻqituvchi odobida bu tuygʻu ayniqsa koʻzga yaqqol tashlanadi. Haqiqiy pedagog kasbdoshi yoki oʻquvchisi sodir etgan qoʻpollikdan ham afsuslanadi, hijolat chekadi. Bunday emotsional holat bolaga kuchli tarbiyaviy taʼsir etadi. Or-nomus vijdonlilikning mezonidir.

Pedagogning oʻz vijdoniga xilof qilgan har bir ishi, nafaqat bugun uning atrofidagi kishilar uchun, balki jamiyatning kelajagi uchun ham zararlidir. Pedagoglik vijdoni pedagogdan faqat bugunni emas, balki oʻz oʻquvchilarining kelajagini ham oʻylab qadam bosishni talab etadi.

Oʻzbek pedagogika sohasiga salmoqli hissa qoʻshgan professor olim Malla Ochilovning pedagogik qarashlarida adolatlilikni insoniy eng goʻzal xislat deb hisoblaydi. U Pedagogning kasbiy-axloqiy fazilatlarida adolatlilikni yuqori oʻringa qoʻyadi, adolatlilikni aql va sof mulohaza bilan ish yuritishni jasorat va qatʼiylilik deb hisoblaydi. Uning taʼkidlashicha, adolatlilik insonparvarlikning asosidir. Odobli va insoniylik kishini yomon ishlardan saqlash, xatoliklardan asrash, yaxshi va toʻgʻri yoʻlga solishda muhim omildir.

Adolat (arabcha odillik, toʻgʻrilik hamma uchun barobar boʻlgan haqiqatning talab tamoyillariga amal qilinishi)- insoniyatning azaliy orzusi, ezgu gʻoyasi, maʼnaviyat, axloq va huquqning meʼyoriy kategoriyalaridan biridir. Adolat yuksak maʼnaviy qadriyat boʻlib tenglik, doʻstlik, tinchlik tushunchalari

hamda har bir shaxsning ikkinchi shaxsga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladigan baholashning o'zgarmas mezonidir. Jamiyat hayotidagi hodisalar, tartib qoidalarining asl insoniy idiallarga, haqiqat mezonlariga qanchalik mos ekanini aniqlashda hamma zamonlarda ham asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Adolat haqidagi tassavurlar juda olis zamonlarga borib bog'lanadi. Qadimgi davr mutafakkirlari uni universal qonun sifatida talqin etgan.

Arastu adolat haqida so'z yuritir ekan: "Ikki xil adolatlilik bor. Biri – qonunga muvofiqlilik. Qonun buyurganini qilish adolatli ish hisoblanadi. Qonun odamlardan mard, oqil va fozil bo'lishni talab qiladi. Shuning uchun ham odillik – eng mukammal fazilatdir, adolatlilik qonunga muvofiq yashash ekan, qonun esa barchadan adlu insof bilan yashashni talab qilar ekan, qonun asosida ish tutadigan odam-eng fozil odamdir" deya ta'kidlab o'tgan

Islomda adolat tushunchasi faqatgina me'yori, o'chov bilan bog'liq bo'lmay, balki mehr-muruvvat, g'amxo'rlik, o'ziga va o'zgalarga sadoqat, beva bechoralarga hayr-ehson qilish kabilarni ham o'z ichiga qamrab oladi.

Sharq mutafakkir olimlaridan biri A.N.Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida "Mamlakatda adolatli jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlarga yovuzlikdan saqlanish ezigulikka intilish yo'llarini ko'rsatish lozim deya e'tirof etgan. Abu Nasr Farobiy adolat tushunchasiga ta'rif berer ekan, uni jamiyat tarixiy taraqqiyotining ma'lum bosqichida xususiy mulkning kelib chiqishini va buning evaziga ijtimoiy hayotda tengsizliklar kelib chiqqanligini alohida qayd qilgan. Bu esa, o'z navbatida, kishilar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar jarayonida muvozanatni vujudga keltirishni ijtimoiy hayot taqozo etajagini ta'kidlagan.

Sohibqiron Amir Temur aytganidek "Adolat bilan jahon gulshani obod bo'ladi". Adolat bo'lmasa, dunyo zimiston bo'ladi, hayotda hech qanday ma'no mazmun bo'lmaydi.

Professor Malla Ochilov pedagoglik vijdoni xususida so'z yuritib axloqiy madaniyatlilikning ifodasidir deya ta'kidlaydi va u faol ta'sir o'tkazish xususiyatiga ega bo'lib, bolalarda vijdon sha'n, qadr-qimmat haqidagi tasavvurlarni hosil qilishini uqtiradi. Shuning uchun ham pedagogning vijdoni doimo pok bo'lmog'i kerak. Pedagog umuminsoniy va milliy axloqiy fazilatlarni o'zlashtirib olishi tajribasida qo'llashi, o'zining dunyoqarashi mafkurasi bilan, axloqiy tajribasini taqqoslashi lozim.

Professor M.Ochilov fikriga ko'ra "Fikrlash va his etish turmushda sinab ko'rish natijasida umuminsoniy va milliy axloqiy sifatlar, qoidalar va normalar pedagogning o'z axloqiy fazilatiga e'tiqodiga aylanadi. Pedagog bolaning ko'z oldida kelajakning timsoli sifatida namoyon bo'lmog'i lozim. Chunki bugun

undan saboq olayotgan o'quvchilar o'n besh-yigirma yildan so'ng jamiyat hayotida, ijtimoiy mehnatda faol qatnashadi. Pedagog misoli qorong'u yo'ldan yorug'lik tomon eltuvchi shamchiroq. Oqiz qalb ko'zini ochuvchi mo'tabar shaxs. Ustozning mehri cheksiz, sabrda tengsiz, e'tiborli zamon bilan hamnafas qadam tashlovchi, izlanuvchi. U har bir o'quvchi qalbiga quloq tutadi, uni tushinishga sezishga doim tayyor. Pedagog bugun qanday yashab, qanday ishlab, o'quvchilarni qanday o'qitgan bo'lsa, uning timsoli o'quvchilari uchun ularning hayot yo'lini yorituvchi axloqiy nur bo'lib xizmat qiladi".

Malla Ochilovning yanabire'tiborga molik jumllalarini keltirib o'tmoqchiman "Pedagoglik odobida adolatlilik fazilati pedagogik fazilatning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Pedagoglik odobida adolatlilik muallimning xolisligida, axloqiy tarbiyalanganlik darajasida, o'quvchilar xulqini jamoat ishlariga munosabatini, bilimini baxolashda ko'rinadi".

Yuqorida keltirib o'tilgan fikrlardan shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, adolat va vijdon tushunchasi hech qachon o'zgarmaydi. U har qanday soha vakili uchun muhim bo'lgan omildir. Biz tarbiyalayotgan yosh avlod aynan shu tuyg'ular ruhida tarbiyalansa keyinchalik o'zi egallagan ish faoliyatida bu xususiyatlarni o'zida aks ettiradi. Bu orqali kichik bir muhitga, qolaversa butun bir jamiyatga o'rnak bo'laoladi.

Professor Malla Ochilov ta'kidlaganidek "Kishi insoniyat yaratgan ma'naviy boyliklarni qanchalik kup o'zlashtirsa, uning shaxsi shunchalik barkamol bo'ladi. Chunki: «Bu fazilatlar kishiga ichki go'zallik, ma'naviy poklik bag'ishlaydi, kishining qadr-qimmatini oshiradi". Shuni unutmazlik kerakki, pedagog vijdoni ta'lim-tarbiya jarayonida axloqiy yo'l-yo'riqlarni va kasbiy burchni qanday shaklda bajaryotganini nazorat qiluvchi ma'naviy kuchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'risida"gi qonuni. Toshkent. 2024
2. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Uchinchi nashri. Toshkent. "O'zbekiston" nashriyoti. 2022.
3. Abu Nasr Farobiy. Aql to'g'risida. Baxt-saodatga erishuv. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi". Toshkent, "O'qituvchi", 1995.
4. B. Ahmedov Amir Temur. T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995.
5. Ochilov M "Muallim - qalb memori." T.O'qituvchi 2001,
6. Ochilov M "Oliy maktab pedagogikasi" T.: Aloqachi, 2008.
7. www.gov.uz - O'zbekiston Respublikasi hukumat portal
8. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari milliy bazasi
9. www.ziynet.uz - Axborot ta'lim portal
10. www.edu.uz - Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi portal

TALABALARNING INTELLEKTUAL SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Umirzoqova S.X.

IPU "Maktabgacha ta'lim" kafedrası asisstanti

Tayanch soʻzlar: oliy oʻquv yurti, talaba, intellekt, metod, kasbiy faoliyat, kreativlik, oʻqituvchi faoliyati, innovatsion texnologiyalar, pedagogik qobiliyat, yaratuvchanlik.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, студент, интеллект, метод, профессиональная деятельность, креативность, деятельность преподавателя, инновационные технологии, педагогические способности, творчество.

Key words: higher educational institution, student, intellect, method, professional activity, creativity, teacher activity, innovative technologies, pedagogical ability, creativity.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada intellektual yosh avlodni tarbiyalashda oʻqituvchining kasbiy faoliyatga tayyorligi, uning shaxsiy-kasbiy kamoloti, shaxsiy fazilatlari, intellektual imkoniyatlari, ijtimoiy intellekti va uning ijtimoiy-psixologik omillarga bogʻliqligi muhim ahamiyatga ega ekanligi tahlil etilgan

РЕЗЮМЕ:

В данной статье проанализировано, что в воспитании интеллектуально развитого молодого поколения важное значение имеет профессиональная готовность преподавателя к своей деятельности, его личностно-профессиональное совершенствование, личные качества, интеллектуальные способности, социальный интеллект и их зависимость от социально-психологических факторов.

SUMMARY:

In this article, it is analyzed that the professional readiness of a teacher, their personal and professional development, personal qualities, intellectual abilities, social intelligence, and their dependence on socio-psychological factors play an important role in educating an intellectually developed younger generation.

Kirish. Istiqlol egalari boʻlmish yosh avlodni bilimli, savodxon, ma'naviy barkamol va jismonan sogʻlom qilib voyaga yetkazishda pedagog-oʻqituvchilarning hissasi benixoya kattadir. Ular berayotgan bilim va ibratli tarbiya katta hayot ostonasida turgan oʻgʻil-qizlarni hayotda chin inson boʻlishlari, Vatanimizga, xalqimizga fidoiy va halol xizmat qiladigan insonlar boʻlib yetishishiga katta xizmat qiladi. Oʻz davrining etuk pedagogi Abdulla

Avloniy "Har bir millatning saodati, davlatlarning tinchi va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog'liqdir", deb yozgan edilar. Bolalarni har tomonlama yetuk va barkamol shaxs qilib tarbiyalash uchun har qanday ta'lim muassasasi jadal harakatlar asosida faoliyat olib bormoqda. Bu yo'lda maktabgacha ta'lim muassasi, maktab, kollej, litsey va oliy ta'lim muassasasida yosh avlod chuqur bilim egasi bo'lib yetishib chiqadi. Ayniqsa oliy ta'lim muassasasi juda ahamiyatli, talaba bu yerdan yetuk kadr va oliy ma'lumotli inson bo'lib shakllanadi. Shu o'rinda oliy ta'limga e'tiborimizni qaratamiz. Oliy ta'lim — turli oliy maktablarda yuqori, oliy malakali mutaxassislar tayyorlash maskanidir. Oliy ta'lim oliy o'quv yurtlari tomonidan xalq xo'jaligi, fan va madaniyatning turli sohalari bo'yicha oliy malakali mutaxassis bo'lishni istagan va tegishli talablarni bajargan o'rta maxsus yoki kasb-hunar ta'limini olgan kishilarga ilmiy-nazariy bilim berish hamda muayyan ko'nikmalar shakllantirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim jarayonida talabaga oliy ma'lumot beriladi. Oliy ma'lumot tushunchasi muayyan ixtisoslik bo'yicha mutaxassis oldida turgan nazariy va amaliy muammolarni mustaqil hal qilish imkonini beradigan darajadagi bilim va malakalar yig'indisini anglatadi. Yaqinda Prezidentimiz oliy ta'lim sohasi bo'yicha ikkita tarixiy qarorni imzoladi. "Davlat oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish chora-tadbirlari to'g'risida"gi va "Davlat oliy ta'lim muassa- salarining akademik va tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorlar sohadagi ishlarni yangi bosqichga ko'tarishda muhim ahamiyatga ega. Ikkala qaror ham oliy ta'lim tizimi uchun juda katta yangilik bo'ldi. Bundan ko'zlangan maqsad jamiyatga har tomonlama mukammal shaxsni yetkazib berishdir.

Muhokama va natijalar. Talabaning intellektini rivojlantirish pedagog-psixologlardan mashaqqatli harakatni talab qiladi. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida ham islohotlar sezilarli sur'atlarda o'sib borayotgani, innovatsion texnologiyalaridan foydalanish ta'lim tizimida o'z o'rnini topib bormoqda. Masalan, ko'pchilik oliy ta'lim muassasalari ta'lim berishning kredit-modul tizimiga o'tdi, o'qish va o'qitishning ilg'or usullari, o'quv jarayonida foydalaniladigan metodlar, o'quv jarayonini kreativroq tashkil etish, oliy ta'limni innovatsion rivojlanishi uchun axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, ta'lim platformalaridan foydalanish hamda oliy ta'lim muassasalarida kasb va ixtisoslik fanlarini o'qitishga ajratilgan soatlar ko'paytirilmoqda. Bularning bari o'qituvchi va talabalarning kompyuter savodxonligini oshirishda yuqori natijalarni erishishga yordam beradi. Zamon takomillashgani sari insonlarning fikrlash doirasi ham o'sib boradi. Shuningdek,

O'zbekistonda zamonaviy o'quv dasturlari asosida ta'lim berayotgan xorijiy va xususiy universitetlar faoliyat yuritmoqda. Ulardagi ta'lim sifati yetarli darajadadir.

Ta'lim sohasi uchun yangidan yangi imkoniyat yo'llarini ochilmoqda. Yoshlar bunday imkoniyatlardan oqilona foydalana olsa kifoya.

Mamlakatimizning istiqboli shubhasiz bugungi avlodning bilimdon, ma'naviy yetuk yoshlarni qo'lidadir. Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022-2026-yillarda mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmonida inson qadrini ulug'lash, shaxs kamoloti, rivoji, ma'naviy barkamolligi hamda shaxs va jamiyat manfaatlarining o'zaro uyg'unlashuvi jarayoniga muhim qadriyat sifatida qarab, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ilmiy kadrlar tayyorlashni zamon talablari darajasiga ko'tarish masalasini ustuvor soha sifatida belgilash oid ishlar rejali amalga oshirib kelinmoqda. Darhaqiqat, qaysi jamiyat ko'proq ma'naviy yetuk, ruhan pok, jismonan sog'lom komil insonlarni tarbiyalab voyaga yetkazsa, ana shu jamiyat barqarorlik va barkamollikka erishishi muqarrardir.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi qarorida belgilanishicha, O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida oliy ta'lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish Bugungi kunda jamiyatda kitobning ma'naviy hamda axloqiy ozuqa, madaniyat va til ravnaqi uchun asosiy manba, avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan intellektual meros sifatida mavqei hamda ahamiyatini saqlash va hatto tiklashga ehtiyoj sezilayapti. Avvalo, badiiy, ma'rifiy, ilmiy-ommabop, tarbiyaviy, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan adabiyotlarni chop etish, ular bilan ta'lim muassasalarini ta'minlash, milliy hamda jahon adabiyoti namoyandalarining asarlarini saralash, tarjima qilish ishlarini puxta o'ylangan tizim asosida tashkil etish lozim. Bundan tashqari, yosh avlodning kitobga bo'lgan qiziqishini rag'batlantirish kerak. Har qaysi davlat, har qaysi millat intellektual salohiyati, yuksak ma'naviyati bilan qudratlidir. Universitet hayoti, amaliy pedagogik jarayonlar juda murakkab. Pedagog talabalar bu bilim maskanida chuqur bilim egasi bo'lib, yuqori natijalarga erishib kelmoqdalar. Buning boisi o'qituvchilarning harakatidir. O'qituvchilik oson kasb emas, aksincha juda mas'uliyatli va mashaqqatli

kasbdir. Chunki jamiyatning butun taqdiri o'qituvchining qo'lidadir. Bu kasb egalari kechayu-kunduz ter to'kib mehnat qilishadi. Oliy o'quv yurtida talabalari o'qituvchilardan quyidagi usullarni egallaydilar:

Asosiy qism.

1. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish

- a. Muammoli vaziyatlarni yechish metodikasi
- b. Tahlil va baholash ko'nikmalarini shakllantirish
- c. Tanqidiy fikrlashni rag'batlantiruvchi mashqlar

2. Ijodiy tafakkurni rivojlantirishdan barkamol insonlar bo'lib yetishishiga bog'liq.

1. Beynshtorning – Guruh bo'lib erkin fikr almashish va kreativ g'oyalarni ishlab chiqish usuli.

2. Yangi g'oyalar yaratishga undovchi texnologiyalar

- a. Innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish
- b. Raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish
- c. Virtual va aralash ta'lim metodlarini qo'llash
- d. Sun'iy intellekt asosida individual ta'lim dasturlari

3. Mantiqiy fikrlashni shakllantirish

- a. Matematik va mantiqiy masalalarni yechish
- b. Munozaralar va bahs-munozaralar o'tkazish
- c. Argumentatsiya va dalillash ko'nikmalarini rivojlantirish

4. O'z-o'zini rivojlantirish va mustaqil o'rganish strategiyalari

- a. Mustaqil ta'lim olishga yo'naltiruvchi metodlar
- b. Maqsad qo'yish va vaqtni samarali boshqarish
- c. O'z-o'zini baholash va refleksiya texnikalari

► Tanqidiy tafakkur – Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va asosli xulosa chiqarish qobiliyati.

► Ijodiy tafakkur – Muammolarga yangi, noan'anaviy yechim topish qobiliyati.

► Beynshtorning – Guruh bo'lib erkin fikr almashish va kreativ g'oyalarni ishlab chiqish usuli.

► Divergent fikrlash – Bitta muammoning turli xil yechimlarini izlashga asoslangan tafakkur turi.

► Argumentatsiya – O'z fikrini asoslab berish va dalillar orqali isbotlash jarayoni.

► Refleksiya – O'z faoliyatini baholash va o'z-o'zini tahlil qilish jarayoni.

► Virtual ta'lim – Internet va raqamli texnologiyalar orqali ta'lim olish jarayoni.

1. Innovatsion pedagogika – Zamonaviy ta’lim usullari va texnologiyalarini qo‘llash orqali ta’lim jarayonini samarali tashkil etish.

2. - Pedagogik mahorat

3. - o‘z fikrini ravon ifodalay olish

4. - o‘quvchilar qiziqishini orttirish

5. - darsni to‘g‘ri tashkillay olish

6. - tahlil qilishga, taqqoslashga o‘rgatish va hokazo

7. Pedagogik ta’lim jarayoni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida talabalarning intellektual qobiliyatlarini shakllantirishda kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etilishi:

8. - masofaviy o‘quv kurslarini va electron adabiyotlarni yaratish;

9. - kompyuter dasturchilar, tegishli mutaxasislarning birlashishi;

10. - pedagoglar o‘rtasida vazifaning taqsimlanishi;

talabalarni iqtidoriga qarab kasbiy bilimlarni o‘rgatish; -o‘rganilayotgan voqea-hodisalarni modellashtirish kabilar orqali chuqur bilim egasi bo‘lishga ko‘mak beradi.

O‘qituvchilar faoliyati davomida o‘z bilim va malakalarini o‘quvchi talabalarga ulashadilar. Ular o‘quvchilarga bilimni yetkazib berishda turli usul va metodlardan foydalanadilar. Lekin bu qanday natija berayotgani bilan bir oz qiziqmaydilar.

Xalqimizda bir maqol bor: “ustoz, otangdek ulug‘dir.” Bu so‘zning zamirida chuqur ma’no va mazmun yashirin. Ustozlarning yomoni bo‘lmaydi. Ularga shak-shubhasiz doimo ta’zimdamiz. Ularning hammalari shogirdlarini o‘zlaridan o‘zib ketganiga hursand bo‘ladilar. Bugungi kun, o‘qituvchilarga dars jarayoniga kreativroq yondashishni talab qilmoqda. Chunki o‘quvchi uchun yangilik, yangicharoq yondashish e’tiborini yanada jalb qiladi. Unda ham bu jarayon nimalarnidur yaratish g‘oyasini uyg‘otadi. Kreativlik insonga:

- ijodga intilish,

- hayotga ijodiy yondashish

- o‘ziga doim tanqidiy baho berish

- e’tiborlilik

- tahlil etish

- yaratuvchanlik

- kabi xislatlarni shakllantirishga yordam beradi. Shuning uchun Oliy o‘quv yurti o‘qituvchilari talaba yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishda dars jarayonini kreativ yondashish orqali tashkillasalar maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xulosa. Talabalar intellektini rivojlantirish pedagogik jarayonning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Samarali o‘qitish metodlari, innovatsion

texnologiyalar va tanqidiy fikrlashni shakllantirish orqali talabalar nafaqat bilimli, balki zamonaviy jamiyat talablariga javob bera oladigan shaxs sifatida shakllanadilar.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR:

1. Z.T. Nishanova. "Rivojlanish psixologiyasi, pedagogic psixologiya".
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.
3. Numonova N. Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogic texnologiyalar.
4. Nodira Egamberdiyeva- "Ijtimoiy pedagogika" Toshkent 2019.
5. A.I. Avazboyev "Kasbiy pedagogika".
6. Haydarova O.Q. Yangi pedagogik texnologiyalarning tarbiyachi faoliyatida tutgan o'rni.
7. Haydarova O'Q. Bo'lajak tarbiyachilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash.
8. Tojiboyev, J.U.O.G.L.(2022). Talabalarda estetik madaniyatni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. Academic research in educational sciences, 3(1), 585-594.
9. Saidkulovich, s.b., & ugli, t. J. U. The social pedagogical necessity of developing students' Aesthetic Culture in the Process of Globalization. International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, 8(1), 75-77.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

О‘ЗБЕК ETNOPEDAGOGIKASIDA BOLA TARBIYASI MEROS SIFATIDA

Soxibov A.

Shaxrisabz davlat pedagogika instituti professori

Tayanch so‘zlar: o‘zbek xalqi, ko‘p asrlik tarix, milliy xususiyat, urf odatlari va an‘analari, dunyoqarashi, ruhiyat va orzulari, yosh avlodni tarbiyalasi, madaniy boyliklar, yoshlar tarbiyasida muhim vosita, ilg‘or tajribalar pedagogik olimlar, buyuk mutafakkirlar-shoir va adiblar, qimmatli o‘gitar.

Ключевые слова: узбекский народ, многовековая история, национальный характер, обычаи и традиции, мировоззрение, дух и мечты, воспитание молодого поколения, духовные ценности, важное средство в воспитании молодежи, передовой опыт ученых-педагогов, великие мыслители - поэты и писатели, ценное образование.

Key words: uzbek people, centuries-old history, national character, customs and traditions, worldview, spirit and dreams, education of the younger generation, cultural wealth, an important tool in the education of youth, advanced experiences of pedagogical scientists, great thinkers - poets and writers, valuable education.

РЕЗЮМЕ:

O‘zbek xalqi ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyotida milliy xususiyati, yashash joyiga ko‘ra, urf odatlari va an‘analari, dunyoqarashi, ruhiyat va orzulari mujassamlantirilgan iqtisodiy va ma‘naviy madaniyatini yaratdi. U yaratgan madaniy boyliklar, yodgorliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo‘lib xizmat qildi, ularda ifodalangan g‘oya, ilg‘or tajribalar pedagogik olimlar, buyuk mutafakkirlar-shoir va adiblarning bola tarbiyasi haqida bayon yetgan fikrlari uchun muhim manbaa bo‘ldi. Maqolada o‘zbek xalqining yosh avlodni tarbiyalash borasidagi tajribasiga oid qimmatli o‘gitari masmuni o‘z ifodasini topadi.

РЕЗЮМЕ:

В ходе своего многовекового исторического развития узбекский народ создал экономическую и духовную культуру, воплощающую его национальные особенности, обычаи и традиции, мировоззрение, духовность и мечты. Созданные им культурные ценности и памятники послужили важным инструментом в воспитании молодежи, а выраженные в них идеи и передовые практики стали важным источником для идей педагогов-ученых, великих мыслителей, поэтов и писателей о воспитании детей. В статье отражено ценное воспитательное содержание опыта узбекского народа в воспитании подрастающего поколения.

SUMMARY:

During its centuries-old historical development, the Uzbek people have created an economic and spiritual culture that embodies their national characteristics, customs and traditions, worldview, spirituality and dreams. The cultural treasures and monuments they have created have served as an important tool in the education of young people, and the ideas and advanced practices expressed

in them have become an important source for the ideas of pedagogical scientists, great thinkers, poets and writers about child education. The article reflects the valuable educational content of the experience of the Uzbek people in educating the younger generation.

O'zbek xalqining yosh avlodni hayotga tayyorlashda ko'p asrlar davomida qo'llagan usul va vositalari, tadbir shakllari, o'ziga xos urf-odati va an'analari, tarbiya haqidagi g'oyalari hayotiy tajribasi xalq pedagogikasida mujassamdir.

Hali maktab bo'lmagan, pedagogika fan sifatida shakllanmagan davridayoq, qabila a'zolarining bolalarda mehnatsevarlik, jangovorlik, axloq-odob, nafosat, do'stlik, mehr-shavqat, insonparvarlik xislatlarini shakllantirish va o'stirish sohasida o'rttirgan tajribalari, aql- idroki, hayotiy tajribasining mevasi sifatida bizning davrga qadar yetib keldi va xalq pedagogikasi shaklida tarkib topdi.

O'zbek xalqining og'zaki ijodi xilma-xil mavzu va janrlardagi asarlarga-maqol, topishmoq, yertak, latifa, qo'shiq, lapar, askiya, dostonlarga boy, ular o'z muxtasarligi, qiziqarliligi, ravonligi, ohangdorligi, pandnomaligi (didaktikaligi), g'oyaviyligi bilan g'oyatda muhim tarbiyaviy ahamiyatga yega. Ushbu xalq og'zaki ijodi namunalarida har bir jamiyatda yashagan xalq ruhi, do'stlik, birodarlik, mardlik, vatan va xalqqa sodiqlik g'oyalari ifodalangan, ulug'langan, ota-onaning o'zaro ahilligi, ular bilan farzandning o'zaro mehr-muhabbati, qadr-qimmat, insonning yeng yaxshi fazilatlarini tarannum qilingan.

Ma'lumki, har bir xalq pedagogikasi boshqa xalqlar pedagogikasi bilan bog'liq holda yaratilgan. Shu sababli ham ularning ijtimoiy-siyosiy, ma'daniy hayotlari, tarixiy taqdirleri ifodalangan urf-odatlar, an'analarida o'xshashlik mavjuddir. Bu o'xshashlik ularning mehnat, nafosat, aqliy va axloqiy tarbiya sohasida qilgan ishlarida yorqin ko'rinadi. O'rta Osiyo xalqlari tarixiy-yetnografik jihatdan yaqin aloqada bo'lgandir. Yetnografik pedagogika ilmiy pedagogikaning uzviy qismi sifatida bir xalqning ma'naviy madaniyati, urf-odatlar, an'analariga xos xususiyatlarining majmuidir. U o'z vazifasiga ko'ra ham bir xalqning bola tarbiyasi haqidagi fikri va tajribalarini o'rganadi.

Ilk ibtidoiy jamiyatda urf-odatlar kishilarning mehnati zaminida vujudga keldi va jamiyat rivojiga, kishilar ongining o'sishiga faol ta'sir ko'rsatdi. Kishilar o'z mehnatlari, xatti-harakatlarining urf-odat va an'analar orqali badiiy tarzda davom yettirdilar. Bu holat ularning mehnat malakalarining o'sishiga jiddiy ta'sir yetdi, ularda kuchli his-hayajon uyg'otdi.

O'tmishda har bir kishi urf-odatlar orqali jamoa bilan uzviy bog'landi, jamoaning ijtimoiy vazifalarini, axloqiy qonun-qoidalarini, orzularini o'rgandi, angladi. Shu ma'noda urf-odat va an'ana har bir insonning hissiyotiga, xatti-harakatiga kuchli ta'sir qiluvchi ijobiy hodisa bo'ldi. Urf-odat va an'ana insonda xilma-xil kechinmalar va kayfiyatlar uyg'onadi, odamning o'z-o'zini

va ijtimoiy burchini anglashga, shaxs sifatida shakllanishiga ham ijobiy ta'sir qiladi, ularning hayot kechirish, tinchlik uchun kurashish yo'l-yo'riqlarini bilib olishlariga yordam beradi.

Urf-odat o'zida oilaviy turmush munosabatlarini va axloq qoidalarini namoyon yetadi. Masalan, xotin-qizlar bilan munosabatda bo'lish tartiblari, ular bilan salomlashish qoidalari, keksalarga ko'rsatilgan hurmat-yehtirom, mehmondorchilik qoidalari, dafn marosimlariga borish, undan qaytish tartiblari va boshqalar urf-odat hisoblanadi. Urf-odat kishilarning ishlab chiqarishdan tashqarida ko'rsatgan faoliyatlarini o'z ichiga oladi. Shu xususiyatiga ko'ra u ijtimoiy munosabatlar yig'indisi hisoblanadi.

An'ana kishilarning mustahkam qaror topgan urf-odatlari, didlari, xalq-atvor, ijtimoiy munosabat qoidalari yig'indisidir. Marosim an'ananing ta'sirchan, amaliy va tantanali qismi, an'anaviy tus olgan harakatlar yig'indisidir. U jamoa, oila, shaxs hayotidagi muhim voqealarga bag'ishlab o'tkaziladi.

Avloddan avlodga meros sifatida o'tib kelayotgan, zamon talabi sayqallanib yangicha mazmun kasb yetayotgan marosimlar, bayramlar deb ataladi: Navro'z bayrami, Yangi yil bayrami, Mehrjon, hosil bayramlari shular jumlasidandir.

Har bir xalqning yoki millat va aholining yashash sharoiti, tabiiy muhiti, kasbi-koriga ko'ra vujudga keladigan va shu millat doirasida nishonlanadigan bayramlar milliy bayramlar hisoblanadi: paxta bayrami, lola sayli va hokazo.

O'zbek xalqi ko'p asrlik tarixiy taraqqiyotida milliy xususiyati, yashash joyiga ko'ra, urf odatlari va an'analari, dunyoqarashi, ruhiyat va orzulari mujassamlantirilgan iqtisodiy va ma'naviy madaniyatini yaratdi. U yaratgan madaniy boyliklar, yodgorliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo'lib xizmat qildi, ularda ifodalangan g'oya, ilg'or tajribalar pedagogik olimlar, buyuk mutafakkirlar-shoir va adiblarning bola tarbiyasi haqida bayon yetgan fikrlari uchun muhim manbaa bo'ldi. Ismoil al-Buxoriy, al-Xorazmiy, Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Rudakiy, Firdavsiy, Abu Rayhon al-Beruniy, Yusuf Hos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Sa'diy Sheroziy, Ahmad Yassaviy, Nizomiy Ganjaviy, Fariddin Attor, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy va boshqa allomalar o'z asarlarida axloq, odob, nafosat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, xalqparvarlik, insonparvarlik g'oyalarini bayon yetishda xalq pedagogikasidan samarali foydalandilar. Bu ulug' mutafakkirlarning asarlarini o'qigan har bir o'quvchi go'zal axloq, baxt, insof, poklik, iffat, sabr-matonat, mehr-shavqat, sihat-salomatlik, ota-onani hurmat qilish qoidalari haqida tasavvurga yega bo'ladi va bo'lmoqda.

Urf-odat, an'ana va marosimlarning milliyligi baynalmilallik bilan uzviy bog'liqdir. Har bir xalqning ma'daniy an'analari o'z milliyligini saqlagan holda boshqa xalqlar an'analari bilan aloqada boyib boradi. Har bir xalq o'z tarixi

davomida boshqa xalqlardan u yoki bu an'analarni o'zlashtiradi. Masalan, o'zbek xalqi bilan tojik, turkman, qozoq xalqlarining o'yini, qo'shig'i, musiqasi, libosi, to'y marosimlari, mehmon kutishi va kuzatishi kabi urf-odatlarida o'xshashlik borku, bu o'zaro yaqinlik, totuvlikda yashab kelganining oqibatidir. Ammo bu o'zaro totuvlik, ta'sir yetishlaridan qa'tiy nazar, o'zbek xalqining milliy pedagogik madaniyatida o'ziga xos xususiyatlar, o'ziga xos turmush tarzi, qadriyatlar mavjud, albatta. Ularni o'rganish bilan o'quvchilar milliy –madaniy fazilatlar-tavoze, sadoqat, marhamat, takabburlik, adovat, iborat, xasad, munofiqlik, xiyonat, chaqimchilik, yovuz xulqlik, ishilarda, bo'lishini bilib oladilar.

Xalq pedagogikasida axloq tarbiyasi alohida o'rinni yegallaydi. Harbir xalq, yelat, jumladan o'zbek xalqi o'ziga xos axloq qonun-qoidalari yaratdi, insoniylik ideali axloq qonuniyatning asosi hisoblanadi, insonga bo'lgan munosabati "Odam bo'lish oson, odobli bo'lmoq qiyin" maqolida yorqin ifodalandi. Xalq tasavvurida olim bo'lishga, nisbatan haqiqiy odam bo'lish mushkuldir. Shu sababli ham, qadimdan insoniylik yosh avlodnig o'z alaxloqli qilib tarbiyalashga asosiy mezon, tarbiyaning asosi sifatida hozir ham davom ettirilmoqda.

Insoniylik o'z tarkibiga insonning yeng yaxshi axloqiy xususiyatlarini, yani odamlar o'rtasida o'zaro yaxshi munosabatda bo'lishni, o'zaro do'stlikni ("kuchli bo'lay desang, do'stlar orttir"), ota-onaga sadoqatlikni ("Ota oldidan o'tma, odob oldidan ketma"), vatanga va yelga sodiqlikni:

Vatan uchun o'lmoq ham sharaf.

Vatani borning, baxti bor.

Yel senga cho'zsa qo'l.

Yelga xizmat - oliy himmat.

Mehnatsevarlikni ("Mehnat -baxt keltirar", "Mehnat – boylik" "Mehnatning zonaning"), diyonatlikni ("Dili pokning ishi pok", "Halol ishla, halol tishlab", "Asl odam hech o'lmas") odoblikni ("Odobli bola yelga manzur", Odobning boshi til, Salom ham farz, Alik ham - farz), va boshqa ijobiy fazilatlarni qamrab oladi. Xalqimiz bolalarni yoshlikdan shu go'zal fazilatlarlarni yegallab olishlariga ahamiyat berib keldi, yaratgan maqollarida o'zining vatanga, o'zi tug'ilib o'sgan joyga bo'lgan cheksiz munosabatini va yosh avlod yegallashi zarur bo'lgan fazilatlarni ifodaladi. O'zbek xalqi o'z vatanida yashashni haqiqiy baxt deb bildi, vatanni ona timsolida tasavvur yetdi:

Ona yurtning omon bo'lsa,

Rangu - yeting somon bo'lmas.

Ona yurtning -oltin beshiging

Ona yering tuprog'i -sutidan aziz

O'tmishda vatanga hiyonat qilish sotqinlik, gadolik ("Vatan gadosi - kafan gadosi" va boshqalar), vatan uchun ko'rsatilgan fidoyilik shon- shuhrat. (Vatan uchun o'lmoq ham sharaf) hisoblanadi.

Xalq doimo tinchlikni orzu qilgan, jamoada tinchlik boyitaylik bo'lishi uchun chetdan bo'lgan hujumlarga qarshi mardona kurashgan. Bu kurashlarda xotin-qizlar ham ishtirok yetganlar. Buni biz "Chambil qamali" dostonida aks ettirilgan Xoljuvon, Yunus pari, Gulchehra obrazlari timsolida ko'ramiz. O'tmishda qabila axli ichki nizomlarni bamaslahat bartaraf yetgan, bu ishda birlikni qudratli kuch deb bilgan. Qabilani birlik haqidagi orzulari u yaratgan:

Birlashgan daryo bo'lur; Tarqalgan irmoq bo'lur.
Birlashgan kuch yengilmas. Kosa karam ko'p.

Maqollarida hamda qabila o'rtasida birlikni mustahkamlashga intilgan, qabilani dushmandan himoya qilgan afsonaviy qahramonlar obrazida (Shiroq, Tumaris va boshqalar). o'z ifodasini topgan. Xalqning do'stlik, birlik haqidagi fikri g'oyasi og'zaki ijod va o'tmish mutafakkir shoirlar asarlarida aks ettirilgan obrazlarda ham ifodalangan. Buni Alpomish dostonidagi Alpomish va Qorajon Farhod va Shirin dostonlardagi Farhod va Shopur obrazlarida ham ko'rish mumkin. Xalq sevgida sadoqatlikni yeng yuksak fazilat deb bildi, sevgida yer va xotin o'rtasidagi sadoqatlikni sevgining asosi hisobladi. Xalq urf-odatiga ko'ra, agarda qiz va yigit bir-birini sevsa va turmush qursa, umrbod birga bo'lishi kerak. Xalqning bu g'oyasi u yaratgan yertak va rivoyatlarda ham ifodalandi. (Masalan Gul va Navruz, Farhod va Shirin, Layli va Majnun, Tohir va Zuhra, Yusuf va Zulayho haqidagi rivoyatlarda).

O'zbek xalqida qiz bolani go'zal axloqli qilib tarbiyalash oilaning muhim vazifasi hisoblangan. Qiz bola yoki xotin tomonidan qilingan no o'rin xulqiy harakat faqat oila a'zolari yemas, balki jamoa a'zolari tomonidan ham qoralandi, yerkak kishining o'z xotiniga nisbatan xiyonat qilishi axloq qoidalarini buzishi deb qaraydi. Qabila hayotida xotinlar axloqida o'rinni yegalladi, ular hurmat qilindi, turli masalalarni hal qilishda faol ishtirok yetishdi. Xotilarga xos ijobiy fazilatlar xalq ijodi asarlarida, yozma adabiyotda aks yettirildi: Barchin va Qaldirg'och (Alpomish dostoni); Oyqiz (Hasan batkar dostoni), Oqilxon (Murodjon dostoni) Yunuspari va Xoljuvon (Temirxon podsho dostoni), Mehr (Mehr va Suhayl) va boshqalar.

O'zbek xalqi jamoatchilik davrida (hozirgi davrda ham) axloqiy tushunchalarni ulug'ladi, bu tushunchalarni o'zlashtirgan va xatti-harakatlarida namoyon yetganlar go'zal xulqli kishilar deb hisoblandi. Xalq qoralagan illatlarni o'ziga odat qilib olganlar yomon xulqli yovuz odam deb ataladi.

Kabi maqollar "Hunarsiz kishi o'limga yaqin" kabi yertaklar ijod yetgan yaratgan yertaklarda (Malikai Husnobod, Tohir va Zuhra, Ur to'qmoq, Uch og'a- ini botirlar, Kenja botir, Xusniyabonu, va boshqalar) mehnat axli hamma vaqt halollik, to'g'rilik timsoli sifatida tasvirlandi ishyoqmaslik va yalqovlik

qoralanadi go‘zal fazilatlarining nopoklik ustalik g‘alabasi ifodalanadi Inson o‘z qayg‘u-alamini og‘ir holda qolgani yoki xato qilganini o‘z do‘stiga so‘zlay oladi. Uning bundan maqsadi qayg‘usini bir oz ketqazish, do‘stining shirin so‘zlari bilan oo‘zini ovutish yedi. Do‘sti uning gaplarini hammaga yoyib yuborsa, u vaqtda dpstlikning qanday qiymati qoladi?

Chin samimiy do‘st do‘stining qayg‘usiga qayg‘uradi, shodligiga shodlanadi, do‘stining ko‘nglini ko‘taradi. Do‘stimuzning shodligi-o‘z shodligimiz, qayg‘usi qayg‘uyimiz boo‘lishi kerak uning sirlarini hammaga yoysak, yonimizda bitta ham do‘stimiz qolmaydi. Bolalarim bir-biringiz bilan chin samimiy do‘st bo‘ling, urushmang, talashmang bir-biringizni siringizni saqlang, har kimga aytib yurmang. Bir donishmandning “Har kim tilini tiysa, tinch, rohatda yashaydi”, valdir-vasar bo‘lsa, sir saqlay olmasa, falokatga tushadi, -degan so‘zini unutmang .

Juda ham ye‘tibor va diqqat bilan kiyim kiyishga uruning.

Kiyinishdan maqsad- issiq va sovuqdan saqlanish va odamga yaxshi kprinishdir. Toza tiniq suv ichishga odatlaning, muz va iflos suvlarini ichishdan saqlanang. Terlagan vaqtingizda sovuq suv ichmang.

Har kim bilan go‘zal muomilada bo‘lib, tinch va totuvlik bilan yashash yo‘lining boshi mushoir odobi deyiladi. Inson faqat jisimdangina iborat bo‘lmasdan, baki hayot fikriga ham yegadir. Shuning uchun fikr tarbiyasi hamma uchun ham lozimdir. Ota-bobolar qilgan bu o‘gitlarga amal qilgan bolalar odobli, go‘zal fazilatli bo‘lib kamol topganlar, kamol topadilar, qarindosh-urug‘larga, do‘stlarga, umuman hammaga muruvvaqli bo‘ladi shavqat va marhamat, odob-axloq va poklikka rivoya qiladi. Fazilat sababli u insoniylik nomini bulg‘ashdan, nomussizlikdan, vijdotsizlikdan pok bo‘ladi. Shu tufayli ham o‘tmish donishmandlar “Insonning birinchi fazilati boshqalarning huquqiga, nomus va orzulariga hurmat va rivoyat yetishdir” deb uqtirganlar , yana dedilarki, “Bu dunyoda har bir narsa o‘zgaradi, ammo fazilat qonunlari sira ham o‘zgarmaydi”.

Donishmandlar aytgan hikmatlarga amal qilgan ota-bobolar bolalarga murojaat yetib dedilarki: “Aziz bolalar,ota-onangizni hurmat qiling. Ota -onani hurmat qilishingiz, ular sizning qoshingizda doimo muhtaram yekanliklaridan dalolat beradi. Ota-onangizga faqat yoshlari sizlardan katta bo‘lganliklari uchun yemas, balki chaqaloqlik vaqtingizdan to yigitlik vaqtingizgacha sizlarni tarbiyalab, yedirib kiydirib maktabga yuborganlari va har narsangizga diqqat fido yetganlari uchun hurmat qilishga majbursiz .

Umringizning har kuni, har soatida sizlarga qilgan xizmatlarining yesingizga tushiring. Ota-onaga hurmat butun umringiz bo‘yicha, yeng baxtli, shodlik yoki

qayg‘ulik vaqtlaringizda ham davom yetishi lozim . Ularga ochiq yuz, shirin so‘z va muloyimlik bilan so‘zlang, sizlarga qilgan yaxshilik va fidokorliklarini aslo unutmang. Bazan vaqt qarilik ularning qayg‘ularini buzadi, xafa, ko‘ngilsiz bo‘lib yuradilar, mana shunday vaqtlarda ularni ovuting, ko‘ngillarini ko‘taring, bildirishga harakat qiling. Ularning buyurgan xizmatlarini bo‘yin tovlamay ado yeting.

Islom dini ta‘limoti bo‘yicha “Quron” dan keyin turadigan ikkinchi muqaddas hisoblangan “Hadis” dam va Ismoil Buxoriyning Al-adab al-mufrad “Adab durdonalari” hadisida ota-onani rozi qilish, haqini ado yetish, ota-onaga xush muomalada bo‘lish, amriga itoat, xotirasini yodlash, yaqinlariga yaxshilik qilib yurish, sevgi, do‘stlik naslga meros bo‘lib o‘tish, rahm-shavqatli bo‘lish, qo‘shnini yaqin tutib, undan yaxshilikni ayamasklik, odamiylik, imon, ye’tiqod kabi ibratomuz saboqlar bayon yetiladi, shu bilan bir qatorda razolat, kibr-havo, hiyonat, fitna-fasod, zulim kabi illatlar qoralanadi.

O‘tmishda rag‘batlantirish usuli bola, yoshlar qilgan ishni, xulq-atvorni ma‘qullash, maqtash, tabriklash shaklida qo‘llangan. Bolaning yaxshi xatti-harakatini, xulqini ma‘qullash unga ijobiy ta‘sir yetadi, unda kelgusida yana go‘zal ishlar qilishga, o‘z qobiliyati va bajargan yaxshi ishidan faxrlanish tuyg‘usini o‘stirishga hizmat qiladi. Taqdirlash usuli bolaning qilgan ishidan mamnunlik ifodasi bo‘lgan “barakalla”, “raxmat bolam”, “omon bo‘l” deyish boyagi qimirlatib, yoqimlik ulish boshini silash, peshonasidan o‘pish, quchoqlab bag‘riga bosish shaklida amalga oshirilgan. Tanbeh usuli kichik yoshdagi bolalarga nisbatan o‘rtoqlari bilan qo‘pol muomalada bo‘lgan topshiriqlarni bajarmagan yoki yomon bajargan, oziq-ovqatni isrof qilgan, qiz bolani norin ranjitgan o‘gil bolaga nisbatan qo‘llanilgan.

Bola qilgan xatti harakatini takrorlanganda yoki o‘ziga topshirilgan ishni o‘z vaqtida bajarmaganda ogohlantirishdan foydalanilgan. Rizsizlik usuli jazolashning yuqori bosqichi hisoblangan, rizsizlik bola ruhiyatiga kuchli ta‘sir yetgan unda ruhiy tushkunlik yuz bergan. Shu sababli bu usul xalq pedagogikasida kam qo‘llanilgan. Ota va ona, ayniqsa ona o‘g‘li yoki qizi tomonidan yomon xatti-harakat sodir bo‘lgan, axloq qoidalari buzulgan vaqtda rizosizlik qildirgan. Ota-onani uyatga qo‘ygan yoki haqoratlagan o‘smirni butun jamoa ahli qoralagan. O‘zbek xalq pedagogikasida man yetish, buyruq berish usullari uyatli iboralar aytgan so‘kinish, mayxo‘rlik, giyohvandlik, qimor o‘ynash kabi inson sha‘niga dog‘ tushuruvchi ishlarga berilgan o‘smirlarga nisbatan qo‘llangan. Jamoa ahli bolalarning illatlaridan holi bo‘lishi uchun harakat qilgan

Xalq pedagogikasida keng o‘rin olgan sinash usuli bolaning odamlar va o‘rtoqlari bilan muloqotda, jamoat o‘rtasida, mehnatga munosabatida axloq qoidalariga rivoj yetishni kuzatishga qo‘llanilgan, bu haqida maqollar ham ijod yetilgan. Kechirish va oliy himmatlilik usuli bolalar faoliyatida kamchilik sodir bo‘lganda qo‘llangan. Ota-ona va muallim bunday vaqtda ularning kamchiliklarini kechirishi unday ishlarga yo‘l qo‘ymasliklari uchun ularga yordam berishni o‘zlarining vazifalari deb bilgan. Darhaqiqat, kechirish oliyjanoblik yaxshi xulqli ota-ona va ustozlarga munosib bir sifatlar “Kichiklardan adashish, kattalardan kechirish” deb to‘g‘ri aytilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh. M. Mirziyoyev Erkin va farovon, demakratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shimcha majlisidagi nutq. Sh. M. Mirziyoyev. -T.: O‘zbekiston, 2016-yil, 56-b
2. “Ахлоқ одобга оид ҳадис намуналар”. Т., “Фан” нашриёти, 1990.
3. Алишер Навоий. Арбаин ҳадис.Қирқ ҳадис.Т., “Ёзувчи” нашриёти, 1991.
4. Аҳмад Закий Валидит. “Турк ва татар тарихи”. Тошкент-Турон.1912
5. Абдурашулов М. “Ўзбек маърифатпарвар шоирлари илм-маърифат ҳақида” Т., “Ўқитивчи” нашриёти. 1972
6. Аликулов Х. , Омонова Р. “Жомий ва Девоний таълим-тарбия ҳақида. Т., “Ўқитувчи” нашриёти. 1981.
7. Baratov N., Aliqulov H. “O‘rta Osiyo mutaffakirlari ijodi haqida”. Т., “O‘zbekiston” nashriyoti, 1974
8. Vamberi German “Buxoro yoxud Mavorounnahr tarixi”. II jild.Buxoro xalq maorif nazoratining nashri.Moskva 1924.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

TUNNEL EHTIMOLLI GI ASOSIDA YARIM O'TKAZGICHLARDA ZARYAD TASHUVCHILAR KONSENTRATSIYASI

Djumayeva S.X.

Qarshi davlat universiteti tyutori

Tayanch so'zlar: yarimo'tkazgich, zaryad tashuvchining konsentratsiyasi, tunnel effekti, harorat, Fermi darajasi, kvant tunnellash, Shredinger tenglamasi, WKB yaqinlashuvi, nanoelektronika, tunnel diodi, kvant nuqtalari.

Ключевые слова: полупроводник, концентрация носителей заряда, эффект туннелирования, температура, уровень Ферми, квантовое туннелирование, уравнение Шрёдингера, приближение ВКБ, нанoelektronika, туннельный диод, квантовые точки.

Key words: semiconductor, charge carrier concentration, tunneling effect, temperature, Fermi level, quantum tunneling, Schrödinger equation, WKB approximation, nanoelectronics, tunnel diode, quantum dots.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada yarimo'tkazgichlarda zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi va haroratning tunnel effektiga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot davomida tunnellanish ehtimolini aniqlash uchun Schredinger tenglamasi va Wentzel-Kramers-Brilyon yaqinlashuvi asosida nazariy hisob-kitoblar olib borildi. Shuningdek, aralashma darajasi va haroratning Fermi sathi hamda tunnellanish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, aralashma miqdorining oshishi elektronlarning tunnellanish ehtimolini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu natijalar nanoelektronika va tunnel diodlari kabi ilg'or yarimo'tkazgich texnologiyalarining rivojlanishi uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Kalit so'zlar: Yarimo'tkazgich, zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi, tunnel effekti, aralashma, harorat, Fermi sathi, kvant tunnellanishi, Schredinger tenglamasi, WKB yaqinlashuvi, nanoelektronika, tunnel diodi, kvant nuqtalar

РЕЗЮМЕ:

В данной статье изучается влияние концентрации носителей заряда и температуры на эффект туннелирования в полупроводниках. Теоретические расчёты проводились на основе уравнения Шрёдингера и приближения ВКБ для определения вероятности туннелирования. Кроме того, проанализировано влияние уровня легирования и температуры на уровень Ферми и процесс туннелирования. Полученные результаты показывают, что увеличение концентрации легирования значительно повышает вероятность туннелирования электронов. Эти выводы являются важной научной основой для развития передовых полупроводниковых технологий, таких как нанoelektronika и туннельные диоды.

SUMMARY:

This paper examines the influence of charge carrier concentration and temperature on the tunneling effect in semiconductors. Theoretical calculations were performed using the Schrödinger

equation and the WKB approximation to determine the tunneling probability. Additionally, the impact of doping levels and temperature on the Fermi level and tunneling process was analyzed. The results indicate that an increase in doping concentration significantly enhances the tunneling probability of electrons. These findings serve as an important scientific foundation for the development of advanced semiconductor technologies such as nanoelectronics and tunnel diodes.

Yarim o'tkazgichlar (semikondyuktorlarda) zaryad tashuvchilar (elektronlar va teshiklar) konsentratsiyasi va harakati, elektronlar va teshiklarning bir-biriga nisbatan harakati orqali aniqlash tushuniladi. Tunnel effekti, kvant mexanikasining muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, u zaryad tashuvchilarning yarim o'tkazgich materiallari orqali o'tish ehtimolligini belgilaydi, ayniqsa, ularning energiya to'siqlari orqali o'tishi bilan bog'liq.

Yarim o'tkazgichlar va tunnel effekti o'rtasidagi munosabatni tushunish uchun bir nechta asosiy tushunchalarni ko'rib chiqamiz:

Tunnel effekti, klassik fizika nuqtai nazaridan, zaryad tashuvchilar (masalan, elektronlar) to'siqdan o'tish uchun yetarli energiyaga ega bo'lmagani kerak degan fikrga qarshi bo'ladi. Ammo kvant mexanikasida, zaryad tashuvchilar to'siqlardan "tunnellash" (ya'ni, to'siqni o'tkazish) orqali o'tishi mumkin. Bu hodisa, to'siqning uzunligi va zaryad tashuvchining energiyasiga bog'liq ravishda ehtimoliylik bilan ta'riflanadi.

Yarim o'tkazgich materiallari, masalan, kremniy yoki germaniy, o'zlarining energiya band strukturasi ega. Bu struktura zaryad tashuvchilarni (elektronlar va teshiklar) ma'lum energiya to'siqlari va darajalari bilan boshqaradi. Elektronlar yoki teshiklar o'z energiyalarini o'zgartirib, yuqori energiyali holatga o'tishlari mumkin, ammo ular ba'zida to'siqni tunnellash orqali engishlari mumkin.

Zaryad tashuvchining tunnellash ehtimolligi **Schrödinger tenglamasi** yordamida hisoblanadi. Bu tenglama zaryad tashuvchilarining ehtimoliy tarqalishining qanday shakllanayotganini va to'siqni qanday o'tgani haqida ma'lumot beradi. Agar zaryad tashuvchi to'siqning yuqori energiyali tomonida bo'lsa, u tunnellash ehtimolligi bilan o'tishi mumkin.

Yarim o'tkazgichda zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi bir qator faktorlarga bog'liq:

- **Doplangan (dopantlarning) konsentratsiyasi.** Agar yarim o'tkazgichga dopantlar (masalan, donor yoki akseptor atomlar) qo'shilsa, bu zaryad tashuvchilarni ko'paytiradi. Dopantlarning turiga qarab, elektronlar yoki teshiklar konsentratsiyasi o'zgaradi.

- **Temperatura.** Temperatura o'zgarganda, zaryad tashuvchilarning energiya taqsimoti o'zgaradi, bu esa zaryad tashuvchilarining konsentratsiyasiga ta'sir qiladi.

- **Energiyalardagi bo'shliq.** Agar yarim o'tkazgichda to'siqlar mavjud bo'lsa, tunnel effekti orqali zaryad tashuvchilari to'siqlardan o'tish ehtimolligi yuksaladi va shu tariqa o'tkazuvchanlik o'zgaradi.

Tunnel effekti, ayniqsa **MOSFET (Metal-Oxide-Semiconductor Field-Effect Transistor)** kabi yarim o'tkazgich qurilmalarida muhim rol o'ynaydi. Bu effekt o'zgaruvchan to'siqlar va zaryad tashuvchilarning harakati orqali o'tkazuvchanlikni boshqaradi. Zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining yuqori bo'lishi to'siqlarni tunnellash orqali o'tish ehtimolligini oshiradi va natijada qurilmaning o'tkazuvchanligi va ishlashiga ta'sir qiladi.

Tunnel effekti yarim o'tkazgichlar texnologiyasida qo'llaniladi:

- **Quantum dotlar va nanomateriallar.** Yarim o'tkazgich nanostrukturalarida tunnel effekti katta rol o'ynaydi, chunki elektronlar va teshiklar o'zaro o'tish uchun juda kichik to'siqlarni yengishlari mumkin.

- **Zaryad saqlash qurilmalari.** Masalan, **flash xotira** texnologiyalari, zaryad tashuvchilarining tunnellash xususiyatlari asosida ishlaydi.

Tunnel effekti – bu kvant mexanikasining fundamental hodisasi bo'lib, unda elektronlar klassik fizika qonunlariga zid ravishda potensial to'siqdan ma'lum ehtimollik bilan o'tishlari mumkin. Bu hodisa elektronning to'liq xususiyatiga, ya'ni uning kvant mexanik holatiga bog'liqdir va u yarimo'tkazgichlarda, ayniqsa, nanostrukturalarda keng qo'llaniladi[1]. Tunnel

effekti zamonaviy elektronika, kvant nuqtalar, tunnel diodlari va boshqa ilg'or qurilmalarning ishlash tamoyillarida muhim rol o'ynaydi. Klassik nazariyada, agar elektron energiyasi potensial to'siq balandligidan past bo'lsa, u to'siqdan o'tishi imkonsiz bo'ladi[3]. Ammo kvant mexanikasi, ayniqsa, Shredinger tenglamasi orqali ifodalanadigan to'liq tabiiatli xarakterli tufayli, elektronlar potensial to'siqni "kesib o'tish" o'rniga uning ichidan tunnellanishi mumkin. Shu jarayonni chuqurroq tushunish uchun quyidagi Shredinger tenglamasi keltiriladi: [1–4]

$$d^2\psi/dx^2 + 2m^*/\hbar^2(E - U(x))\psi = 0$$

1-rasm. Elektronning to'liq funksiyasi tunneli effekti asosida potensial to'siqni kesib o'tishi [1] Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yarimo'tkazgich materiallariga turli aralashmalar kiritilganda yoki tashqi omillar ta'sirida zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi o'zgarishi mumkin. Bu esa tunnel ehtimoligiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, Sze (1981) tomonidan olib borilgan eksperimental tadqiqotlarda aralashmali yarimo'tkazgichlarda zaryad tashuvchilar sonining ortishi tunnellanish ehtimolini oshirishini ko'rsatgan. Durgesh Laxman Tiwari va K. Sivasankaran (2019) esa zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining o'zgarishi nanoelektronika qurilmalarining samaradorligiga qanday ta'sir qilishini o'rganagan va yuqori konsentratsiyali materiallarda tunnellanish ehtimoli oshishini tasdiqlagan. Shuningdek, Langhua Hu va Duan Chen (2015) tomonidan nano-transistorlar ustida olib borilgan tadqiqotlarda, harorat va aralashma darajasi oshgani sari tunnellanish jarayoni sezilarli darajada kuchayishi aniqlangan. Ushbu tadqiqot natijalari bizning nazariy hisob-kitoblarimizni tasdiqlaydi.

Potensial to'siqning balandligi U , kengligi W bo'lgan hol uchun to'liq funksiyasining umumiy ko'rinishi $\psi = e^{\pm ikx}$, bu yerda $k = \sqrt{2m^*(U(x) - E)}/\hbar$ ga teng. Ushbu ifoda orqali, agar elektron energiyasi E potensial to'siq balandligidan kichik bo'lsa, k haqiqiy bo'ladi va elektronning to'liq funksiyasi potensial to'siq hududida eksponensial tarzda kamayishi kuzatiladi [2, 4]. Natijada, tunnellanish ehtimoligi elektronning to'siq orqali "teshib o'tishi" jarayoni sifatida namoyon bo'ladi hamda to'liq funksiyasining yechimi hamda tunnel ehtimoligi quyidagi (2) tenglik orqali hisoblanadi.[2]

Murakkabroq shakldagi potensial to'siqlar uchun, agar potensial $U(x)$ tez o'zgarmasa, Schredinger tenglamasini Wentzel-Kramers-Brillouin yaqinlashuvi yordamida soddalashtirish mumkin. To'liq funksiyasining yechimi $\int ik(x)dx$ bo'ladi va tunnellanish ehtimolini hisoblash mumkin. m — elektron massasi, $U(x)$ — potensial to'siq balandligi, E — elektron energiyasi, $\hbar$ — Plank doimiysi. Wentzel-Kramers-Brilyon model orqali, har bir nuqtada elektronning tunnellanish ehtimoli hisobga olinadi va natijada umumiy tunnellanish ehtimoligi (3) tenglama yordamida aniqlanadi [6, 14]. Agar ushbu integralni hisoblab chiqilsa, quyidagi soddalashtirilgan formula hosil bo'ladi.

Yuqoridagi ifodadan ko'rinib turibdiki, tunnellanish ehtimoligi elektronning energiyasiga, potensial to'siq balandligi va kengligiga hamda modda turiga bog'liq ekan.[1] Biroq, yuqorida keltirilgan ishlarda aralashmali yarimo'tkazgichlardagi zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining tunnel effektiga bog'liqligi yetarli darajada o'rganilmagan. Ishning maqsadi, aralashmali yarimo'tkazgichlardagi zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining tunnel effektiga bog'liqligini o'rganishdan iborat.

Yarimo'tkazgichlarda zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi tunnel effektiga bog'liqligi.

Sof yarimo'tkazgichlarda zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi, kiritmali yarimo'tkazgichlarga nisbatan ancha kichik bo'lganligi sababli, tunnellanish ehtimoli ham past bo'ladi. Shuning uchun, biz faqatgina, aralashmali yarimo'tkazgichlarda zaryad tashuvchilar konsentratsiyasining o'zgarishi, tunnel effektiga qanday bog'langanligini ko'rib chiqamiz. Tunnellanish jarayonida yarimo'tkazgichlardagi zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi tunnellanish effektiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Aralashma konsentratsiyasi oshgani sari Fermi energiyasi ko'tariladi, bu esa elektronlarning energiya taqsimotini kengaytiradi, natijada tunnellanish ehtimoli oshadi [4, 8]. Tunnel hodisasi zaryad tashuvchilarning miqdori va ularning energiya taqsimoti bilan bevosita bog'liq. Yarimo'tkazgichli materiallarga turli aralashmalar kiritilganda voki tashqi omillar ta'sirida zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi o'zgarishi mumkin. Bu esa

tunnel ehtimoligiga ta'sir ko'rsatadi va biz tunnellanish ehtimoli T_t va zaryad tashuvchilar konsentratsiyasi N_A yoki N_D o'rtasidagi bog'liqlikni quyida matematik ifoda orqali topiladi [3].

Tunnel effektining zaryad tashuvchilar konsentratsiyasiga bog'liqligi tahlil qilindi va natijalarga ko'ra, aralashmali yarimo'tkazgichlarda aralashma konsentratsiyasi oshishi bilan Fermi sathi yuqorilab, tunnellanish ehtimoli ortishi aniqlandi. Sof yarimo'tkazgichlarda zaryad tashuvchilar soni kam bo'lgani sababli tunnel hodisasi deyarli kuzatilmaydi, ammo aralashma miqdori oshganda elektronlar energiyasi ortib, potensial to'siq orqali o'tish ehtimoli sezilarli darajada oshadi. Ushbu bog'liqlik amaliy jihatdan tunnel diodlari, kvant nuqtalar va nanoelektronika kabi ilg'or texnologiyalarning samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tunnel effektining konsentratsiyaga bog'liqligini chuqur o'rganish orqali yarimo'tkazgich qurilmalarining ishlash tamoyillarini yanada yaxshilash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sze S. M. (1981). Physics of Semiconductor Devices. Wiley.
2. Feynman, R. (1965). The Feynman Lectures on Physics, Vol. III. Addison-Wesley.
3. Rasulov E. & Begimqulov, U. (2009). Kvant fizikasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Durgesh Laxman Tiwari, K. Sivasankaran. Impact of carrier concentration and bandgap on the performance of double gate GNR-FET. Superlattices and Microstructures Volume 130, June 2019, Pages 38-49 <https://doi.org/10.1016/j.spmi.2019.04.019>
5. Langhua Hu, Duan Chen, Impact of geometric, thermal and tunneling effects on nano-transistors. Journal of Computational Physics. Volume 290, 1 June 2015, Pages 169-187 <https://doi.org/10.1016/j.jcp.2015.02.044>
6. Javier García-Fernández, María Hernando, Characterization of Tunneled Wide Band Gap Mixed Conductors: The Na₂OGa₂O₃-TiO₂ System. Nanomaterials 2023, 13(14), 2054;
7. Palepu. Shweta Patel. Investigation of the dielectrically modulated electron hole bilayer tunnel field effect transistor for biomolecule detections. Current Applied Physics. Volume 47, March 2023, Pages 60-71 <https://doi.org/10.1016/j.cap.2023.01.001>

FIZIKA O'QITISHDA O'QUV-TADQIQOT FAOLIYATINI TARKIBLASHTIRISH ALGORITMI

Xo'jamberdiyeva J.N.
Qarshi davlat universiteti

Tayanch so'zlar: uzluksizlik tamoyili, darsni tarkiblashtirish, harakatlar ketma-ketligi, o'quv-tadqiqot faoliyati, o'quv materiallarini tarkiblashtirish algoritmi.

Ключевые слова: принцип преемственности, содержание урока, последовательность действий, учебно-исследовательская деятельность, алгоритм составления учебного материала.

Key words: the principle of continuity, the content of the lesson, the sequence of actions, educational and research activities, the algorithm for compiling educational material.

РЕЗЮМЕ:

O'quv jarayonining uzluksizligi tamoyiliga muvofiq, o'quv-tadqiqot faoliyatini bitta darsga emas, balki uzluksiz fizika ta'limning tegishli bosqichi uchun mo'ljallab tarkiblashtiriladi. Darsni tarkiblashtirish bir qator izchil va maqsadli harakatlar ketma-ketligini o'z ichiga oladi. O'qituvchi uchun me'yoriy model sifatida o'quv-tadqiqot faoliyati uchun zarur o'quv materiallarini tarkiblashtirish algoritmi zarur bo'ladi. Mazkur algoritm o'qitishning maqsad, mazmun-mundarija va metodlari, shuningdek, ta'lim oluvchilarning o'quv-tadqiqot faoliyatining tashkil etilish shakllari o'rtasidagi bog'liqliklarni belgilab beradi.

РЕЗЮМЕ:

В соответствии с принципом непрерывности образовательного процесса учебно-исследовательская деятельность структурируется не на один урок, а на соответствующий этап непрерывного физического образования. Структурирование урока включает в себя ряд последовательных и целенаправленных действий. В качестве нормативной модели для педагога будет необходим алгоритм составления учебного материала, необходимого для учебно-исследовательской деятельности. Данный алгоритм устанавливает связи между целями, содержанием и методами обучения, а также формами организации учебно-исследовательской деятельности обучающихся.

SUMMARY:

In accordance with the principle of continuity of the educational process, educational and research activities are structured not into one lesson, but into the corresponding stage of continuous physical education. Lesson structuring involves a series of consistent and purposeful actions. As a normative model for a teacher, an algorithm for compiling educational material necessary for educational and research activities will be needed. This algorithm establishes links between the goals, content and methods of teaching, as well as the forms of organization of educational and research activities of students.

Kirish. O‘quv jarayonlari tarkibiga o‘quv-tadqiqot faoliyatining asosli ravishda qo‘shilishi uchun o‘qituvchi bu ishning tartibini yaxshi o‘zlashtirgan bo‘lishi lozim. Ya‘ni o‘qituvchi uchun me‘yoriy model sifatida o‘quv-tadqiqot faoliyati uchun zarur o‘quv materiallarini tarkiblashtirish algoritmi zarur bo‘ladi. Mazkur algoritm o‘qitishning maqsad, mazmun-mundarija va metodlari, shuningdek, ta‘lim oluvchilarning o‘quv-tadqiqot faoliyatining tashkil etilish shakllari o‘rtasidagi bog‘liqliklarni belgilab beradi. Fizika o‘qitishda o‘quv-tadqiqot faoliyatini o‘qitishning mazmun-mohiyati va asosiy didaktik maqsadga bog‘liq ravishda tashkil etishning variantlarini ko‘rib chiqamiz. O‘qitishning mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda tashkil etiladigan o‘quv-tadqiqot faoliyati turli darajalarda olib borilishi va turli metodlar orqali joriy etilishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O‘qitish metodlarining turlicha tasniflari mavjud: ya‘ni metodlar mustaqillik darajasiga qarab, axborot manbalariga qarab, o‘quv faoliyatining turiga qarab tasniflanishi hamda tarkiblashtirilishi mumkin. Tadqiqotimizda o‘qitish metodlarining I.Y.Lerner va M.N.Skatkin taklif etgan va tavsiflab bergan tasniflash hamda tarkiblashtirishga tayanamiz [1; 2]. Ularga ko‘ra, o‘qitish metodlari tasviriy-bayonli, reproduktiv, muammoli, qisman izlanishli, ya‘ni evristik, tadqiqot kabi turlarga bo‘linadi.

Pedagog loyihalash va tarkiblashtirish faoliyati metodolik, umumpedagogik va texnologik deb nomlanadigan uchta daraja asosida, “loyihalash jarayoni, maqsad, bosqichlari, usul va vositalari bilan birga yaxlit holda” amalga oshiriladi [3; 20-b]. Bunda o‘qituvchi albatta ega bo‘lishi lozim bo‘lgan texnologik halqa taqdim etiladi: bu halqa darsning maqsadini va pedagogik loyihaning vazifasini belgilashdan tortib, loyihalash faoliyatining tub mohiyatini idrok etishgacha bo‘lgan barcha elementlarni o‘z ichiga olishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi: O‘quv-tadqiqot faoliyatini tarkiblashtirish ketma-ketligi quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi: mazmun-mundarija – didaktik maqsadlar – o‘qitish metodlari – dars shakllari – o‘qitish vositalari – olingan natijalarni tashxislash.

O‘quv jarayonining uzluksizligi tamoyiliga muvofiq, o‘quv-tadqiqot faoliyatini bitta darsga emas, balki uzluksiz fizika ta‘limning tegishli bosqichi uchun mo‘ljallab tarkiblashtiriladi.

Tarkiblashtirishda dastlab o‘qitish mazmunini tahlilini amalga oshirish lozim. Fizika ta‘limi mazmuni quyidagi tartibda ilmiy-metodik tahlil etiladi:

-mavzuning umumiy bilimlar tizimidagi o‘rni;

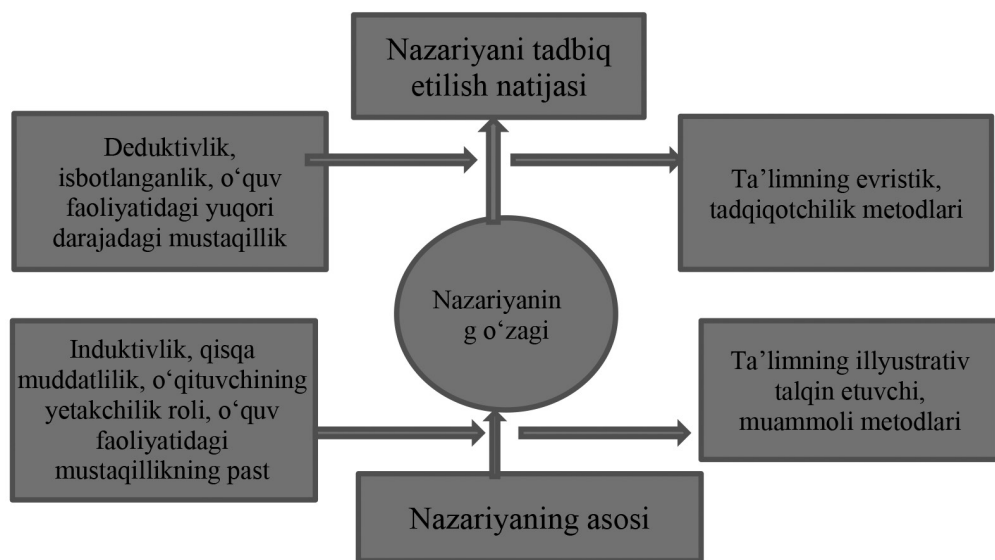
-o‘rganilayotgan o‘quv materialning ilmiy va amaliy ahamiyati ;

-o'rganilayotgan o'quv materialning murakkabligi.

Shu o'rinda yana bitta pozitsiya ilova qilishni, ya'ni fan mazmun-mohiyati fizik nazariya o'quv modelining tuzilmasi nuqtai nazaridan ham tahlil etilishini taklif qilamiz. Mavzu mazmun-mohiyati ilmiy-metodik tahlili yo'nalishlari 1-jadvalda ko'rsatilgan.

Fizika fani nazariyasini o'qitishda, mazmun-mohiyatini belgilashda, uning o'quv jarayonini tarkiblashtirishdagi alohida o'rni alohida qayd etishimiz lozim. Har qanday fizik nazariya tuzilmasi asos, o'zak (yadro) va qo'llanilishdan iborat. Nazariyaning qismlari ustida qurilgan maxsus ustqurma mavjud bo'lishi va unda nazariyaning asosiy mazmuniy talqini aks etishini ta'kidlashimiz o'rinlidir. Fizik nazariyaning o'quv jarayonini tashkil etishdagi tarkiblashtirishning o'rni - o'quv jarayonini tashkil etish va tarkiblashtirishda ilmiy fizik nazariya axborot tashuvchi vosita vazifasini bajaradi. O'quvda mohiyatli bilishning ilmiy bilishdan farqlash uchun fizika kursida ilmiy fizik nazariyani fizik nazariyaning o'quv modeliga ko'chirish taklif qilingan. Ilmiy fizik nazariyalarning (mexanika, termodinamika, molekulyar fizika, klassik. elektrodinamika va kvant fizikasi) har birining o'quv modelini yaratish jarayonida ularni o'rganiladigan bilimlarning nazariy umumlashganligi, dalillar taqdim etilishining ilmiyligi va shakllanadigan konikmalarning xususiyati kabi parametrlar bo'yicha o'zlashtirish darajalarini tabaqalashtirish sodir bo'ladi.

Ta'lim mazmun-mohiyatini ilmiy-metodik tahlili. 'liO'qitishning tanlangan metodlari bilan fizik nazariya tuzilmasidagi o'qitish mundarijasining

1-rasm. Ta'lim oluvchilarning mustaqillik darajasi va o'qitishning tanlangan metodlari bilan fizik nazariya tuzilmasi o'rtasidagi muvofiqlik

tartibi o'rtasidagi muvofiqlik sxematik tarzda 1-rasmd.a. tasvirlangan. Umuman olganda, bu tahlil kurs mundarijasining ilmiy-metodik tahlilidagi ikkita pozitsiyani (o'rganilayotgan materialning yangiligi va murakkabligi) o'zaro umumlashtiradi, negaki, fizik nazariya tuzilmasiga xos tartibning o'ziy-oq o'rganiladigan mavzuning yangilik va murakkablik darajasi haqida tasavvur hosil qiladi. Darsni tarkiblashtirish bir qator izchil va maqsadli harakatlar ketma-ketligini o'z ichiga oladi. Bu ketma-ketlik quyidagi ko'rinishda bo'ladi: o'qitish mundarijasini tanlab olish – darsning maqsadini belgilash – o'qitishning asosiy metodi va dars turini tanlash – dars turi va uni tashkil etish shaklini belgilash – o'qitish vositalarini tanlash – erishilgan natijalarni baholash, shuningdek, dars jarayonida qaytar aloqalarni o'rnatish va tegishli tuzatishlar kiritib borish.

O'qitishning mazmun-mohiyatini tahlili fizikaning o'rganilayotgan mavzusini o'zlashtirish bilan bog'liq harakatlarni sodir etish usullari haqidagi bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Mazkur mundariyani o'zlashtirish uchun qanday universal o'quv harakatlari zarur bo'lishini ham aniqlab olish talab etiladi. Mundarijaning tahlili, uning yangilik va murakkablik darajasidan kelib chiqib, darsning maqsadi belgilab olinadi. Faoliyatli yondashuv asosida maqsad belgilanganda, ta'lim oluvchilarning uch turdagi faoliyati nazarda tutiladi: ya'ni "...larni bilib oldilar", "...ni amalda qo'llashni o'rgangani holda", "tadqiqot natijasi sifatida ni taqdim etadilar".

Dars turi maqsadga qarab belgilanadi: o'quv-tadqiqot faoliyatida bilish va o'rganish – yangi bilimlar darsi; amaliyotda qo'llashni o'rganish–bilim va ko'nikmalarni shakllantirish darsi kabi turlarga bo'linadi. Dars turi esa o'z navbatida o'qitish metodini belgilaydi. Darsning ayrim bosqichlarida o'qitish metodlari almashib turishi ham mumkin, biroq har qanday holatda ham tizim hosil qiluvchi va darsning xususiyatini belgilovchi asosiy metod mavjud bo'ladi. O'qitish metodi belgilab olinganidan so'ng dars turi va uni tashkil etish shaklini aniqlashga o'tiladi. O'quv jarayonida o'zaro munosabatga kirishgan ta'lim oluvchilar soni bo'yicha darsni tashkil etishning yalpi, guruhli va individual shakllari keng qo'llaniladi. Qayd etishimiz joizki, dars davomida sanab o'tilgan dars shakllari didaktik maqsadlarga qarab uyg'unlashishi va almashib turishi mumkin. Yuqorida o'quv jarayonining uchta aspekti ochib berilgan edi. Bu aspektlar o'quv jarayoni va o'quv-tadqiqot faoliyatini tarkiblashtirish predmeti bo'lgani holda ta'lim oluvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmasining shakllanishi uchun amal qilinadigan tamoyillarni ham o'zida aks ettiradi. O'qituvchi o'quv jarayoniga o'quv-tadqiqot faoliyatini asosli tarzda qo'shib yuborishi uchun tarkiblashtirish algoritmiga ega bo'lishi lozim. Tarkiblashtirish algoritmida o'qituvchi harakatlarining ketma-ketligi, olib borilish tartibi o'z ifodasini

topadi. Shuningdek, algoritm o'qitishning maqsad, mazmun-mohiyati, metodlari va tashkil etilishi shakllari bilan tarkiblashtiriladigan o'quv-tadqiqot faoliyatining darajasi o'rtasidagi bog'liqliklarni ham o'zida aks ettiradi. Qisqa qilib aytganda, algoritm-ta'lim oluvchilarning o'quv-tadqiqot faoliyatini tarkiblashtirish bosqichlarining ketma-ketligidir. Bu ketma-ketlik 2-rasmda tasvirlangan.

Hulosa va takliflar. O'quv jarayonida fizik nazariyaning empirik asosidan nazariy o'zakka (ya'ni asosiy tushunchalar, qonunlarni o'rganishdan o'quv-tadqiqot faoliyatida amal qilinadigan tamoyillarni o'rganishga) o'tish imkonsizdir, negaki, tadqiqot muammosini tanlash uchun bu bosqichda bilim yetarli bo'lmaydi. Mazkur bosqichda muammoli va tasviriy-bayonli metodlarni tanlash va ular doirasida o'tkaziladigan tajribalarga o'quv-tadqiqot faoliyati elementlarini qo'shib ketish mumkin. Bu o'quv-tadqiqot ko'nikmalarining tadqiqotlarimizning Confirmation Inquiry darajasiga mos keladi va amaliy ko'nikmalarining shakllanishi uchun zamin yaratadi. Bu bosqichga xos bo'lgan asosiy jihatlariga o'qituvchining o'rni muhim ekanligi, asoslanganligi, ta'lim oluvchi mustaqilligining minimal ekanligi kabi xususiyatlar kiradi. O'quv jarayonida fizik nazariyaning nazariy o'zagi (yadrosi)dan qo'llanilish qismiga o'tish bosqichida, ya'ni o'rganilgan qonunlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashda o'qitishning metodlarini tanlash lozim bo'ladi. Bu metodlar ta'lim oluvchining maksimal darajada mustaqilligi va yuksak darajada bilish faolligini (evristik va tadqiqotchilik imkoniyatlarini) ta'minlashi zarur. O'quv jarayonining aynan mazkur bosqichida o'quv-tadqiqot faoliyatiga xos asosiy elementlarni qo'shib borish tavsiya qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Лернер, И. Е. Процесс обучения как фактор конструирования содержания образования. - М.: «Педагогика», 1983. - 137 с.
2. Скаткин М. Н. Содержание общего среднего образования: Проблемы и перспективы - М.: Знание, 1981. - 96 с.
3. Ефимова Е. В. Развитие исследовательской деятельности обучающихся в системе непрерывного образования «школа-вуз»: Автореф. дис. канд.пед. наук: 13.00.01. - Уфа, 2005. - 22 с.
4. Чернецкая Т. И. Учебно-исследовательская деятельность учащихся в контексте анализа современного стиля управления и организаторской деятельности учителя / Т. И. Чернецкая // Образование. Наука. Инновации. - 2013. - №6 (32). - С. 196-202.
5. Xo'jamberdiyeva J. N. Fizika fanidan o'quv materiallarini tarkiblashtirish asosida ta'lim oluvchilarning tadqiqotchilik faoliyatlarini shakllantirishda loyihalashning o'rni // QarDU_xabarлари. №5/1 . 2023 -184-186 b.

BIOLOGIK XILMA-XILLIKNING AHAMIYATI, TABIIY FANLARNI O'QITISHDA TURLI XIL METODLARDAN FOYDALANISH

Oripov Sh.

Tayanch so'zlar: tabiiy fanlar, biologik xilma-xillik, ekologik muammolar, kuzatish, fenologik kuzatish, ekologik dunyoqarash.

Ключевые слова: естественные науки, биоразнообразие, экологические проблемы, наблюдение, фенологическое наблюдение, экологическое мировоззрение.

Key words: natural sciences, biodiversity, ecological problems, observation, phenological observation, ecological worldview.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada tabiatga xususan biologik xilma-xillikga bog'liq bilimlarni ilk bolalik davridagi bolalardan boshlashning muhimligi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, tabiat go'zalligi va tabiiy boyliklarni asrash borasidagi ishlarni oiladan yosh va o'sib kelayotgan avlodni atrof muhit undagi o'simlik, hayvon, suv va tuproqqa mehr-shafqatli, ularni asrab, avaylaydigan va boyitadigan jonkuyar qilib tarbiyalash yo'lidagi turli xil chora-tadbirlar ko'rish va bilim berishda ularga tabiiy metodlardan foydalanish keng qamrovli ishlarni amalga oshirish muhim masala sifatida belgilab berilganligi xususidagi fikrlarga ham to'xtalib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье обсуждается важность формирования у детей знаний о природе, особенно о биоразнообразии, с раннего детства. Также было отмечено, что важно принимать различные меры по воспитанию у молодого и подрастающего поколения бережного отношения к растениям, животным, воде и почве окружающей среды, охранять, лелеять и обогащать их, а также использовать натуральные методы для проведения комплексной работы по охране природной красоты и природных ресурсов, начиная с семьи.

SUMMARY:

The article discusses the importance of starting knowledge about nature, especially biodiversity, from early childhood. It also touches upon the idea that it is important to start work on the protection of the beauty of nature and natural resources from the family, to take various measures to educate the young and growing generation to be compassionate towards the environment, plants, animals, water and soil, to protect, cherish and enrich them, and to use natural methods in providing knowledge to them.

XX asrning oxiri va XXI asrga kelib ekologik muammolarning ortishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, texnologiya va texnikaning ortishi va insonlar hamjamiyatining turmush sharoitini yaxshilash maqsadida tabiatda

katta o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Texnologiyalar asrida yashashimiz yaxshi, lekin bu bilan tabiatdagi muvazanatga tabiiy muvazanatga aralashish ko'pgina salbiy oqibatlariga ham olib kelmoqda. Ko'p yillar davomida insonlarning tabiatga befarqligi oqibatida bugungi kundagi global muammolar vujudga keldi. Ushbu muammolarning yechimi yuzasidan ko'plab chora-tadbirlar olib borilmoqda, bulardan biri butun dunyo olimlarining fikrlariga ko'ra insonlarda, ayniqsa yoshlarga tabiatni nechog'lik muhimligi to'g'risida va insonlar tabiatsiz yashay olmasliklarini tushuntirishdan va dunyoqarashlarini shakllantirishdan iborat.

Bu kabi chora-tadbirlar rivojlangan mamlakatlarda, xususan yurtimizda ham ilk bolalik davrlaridan boshlab tabiat bilan tanishtirib va ularga ehtiyotkorona ruhda tarbiyalash ishlari olib borilmoqda. Shuningdek, tabiiy fanlar darsliklari ham joriy etilib maktabning boshlang'ich sinflaridan ham o'qitilib bilim berib, tabiat bilan uyg'unlikda yashash va uning go'zalligi, turlarning xilma-xilligi haqida ma'lumotlarni yig'ib borish orqali o'zlarining hayot yo'llari davomida foydalanish maqsad qilib qo'yilmoqda.

Tabiiy fanlar o'zida ko'p fanlarni mujassamlashtiradi yani biologiya, anatomiya, ekologiya, genetika, biofizika, kimyo, morfologiya, fiziologiya, sistematika, mikrobiologiya, evolutsion biologiya kabi fanlar bilan aloqador hisoblanadi. Umuman olganda bu fanlarning har biri tirik va o'lik tabiatning ma'lum bir tarmoqlarini o'rganadi. Biroq bu fanlarning hech biri tabiatning umumiy qonuniyatlari va taraqqiy etishida o'ziga xosligini tushuntirib berolmaydi. Tabiiy fanlar darslarida bu kabi qonuniyatlar va bir butun tabiat haqidagi bilimlarni egallashda, biologik xilma-xillikni tushuntirishda muhim ahamiyatga ega fanlar sirasiga kiradi.

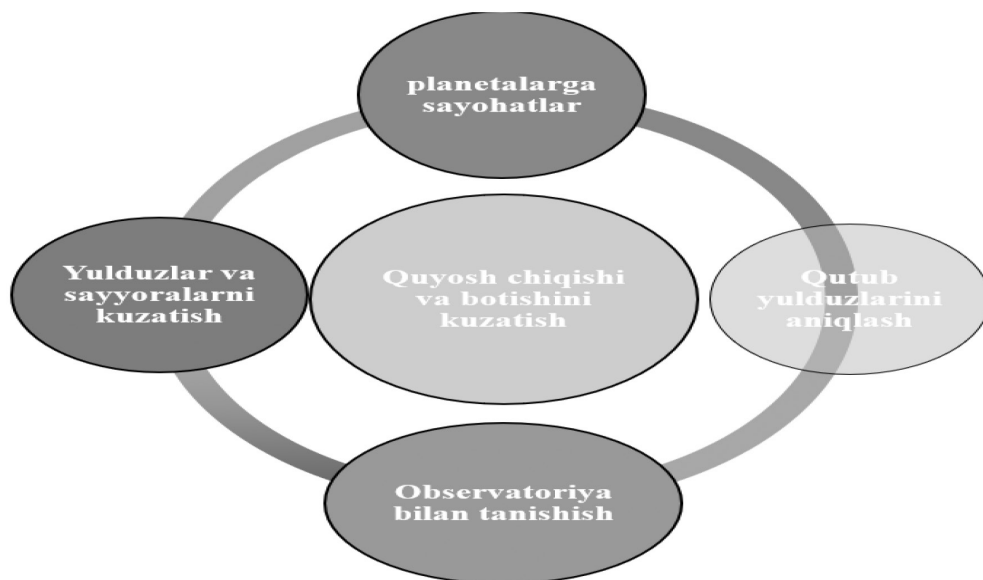
Shunday qilib tabiiy fanlarning maqsadi yosh avlodga hozirgi kunning dolzarb talablari asosida yangi va qiziqarli psixologik va pedagogik metodlarni qo'llagan holda tabiiy fanlar haqida bilim berish va ko'nikmalarini shakillantirishdan iborat.

Tabiiy fanlarning vazifalari quyidagilardan iborat:

Tabiiy fanlar fani kompleks fan hisoblanadi, yani yuqorida aytilgani kabi ko'plab fanlar bilan aloqador va shu fanlarda bu fanning ayrim qisimlari va bo'laklari yoritib berilgan. Masalan tirik tabiatni o'rganadigan fanlar tirik tabiat biosferada tarqalgan omillari o'simliklar, hayvonlar, mikroorganizmlar va boshqa kichik organizmdan tortib yirik organizmlargacha bir nechta fanlar o'rgansa bu fanlarni tabiiy fanlar fanida umumiy tarzda va kichik bo'limlar tarzida o'qitilishi, bundan tashqari o'lik tabiat ya'ni abiotik omillar atmosfera, gidrosfera, litosfera va relefdagi ta'sirlarni bir-biri bilan aloqasini o'rganish ham bu fanning dolzarbligidan dalolat beradi.

Tabiat, biologik xilma-xillikni o'rganishda turli xil ilmiy uslublar va ilmiy ma'lumotlardan foydalanib o'rganish muhim masala hisoblanadi. Bunday ilmiy metodlarga kuzatish, eksperimental va turli xil tabiiy metodlardan taqqoslash va so'ngi yillarda rivojlanayotgan virtual metodlardan foydalanish mumkin. Kuzatish va eksperimental metodlar orqali insonlarning turli xil tabiat hodisalarini va o'zaro bog'liqligi, shuningdek tabiatdagi o'zgarishlarning sabab va oqibatlari haqida faraz va qarashlari rivojlanadi.

Insonning ma'lum maqsadni ko'zda tutgan holda atrof tabiiy muhitni va boshqa jarayonlarni insonlarning ko'zlari orqali ko'rish jarayoniga kuzatish

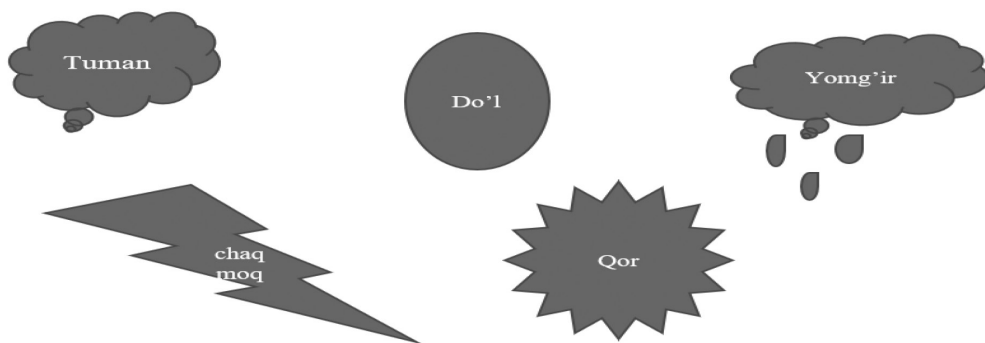

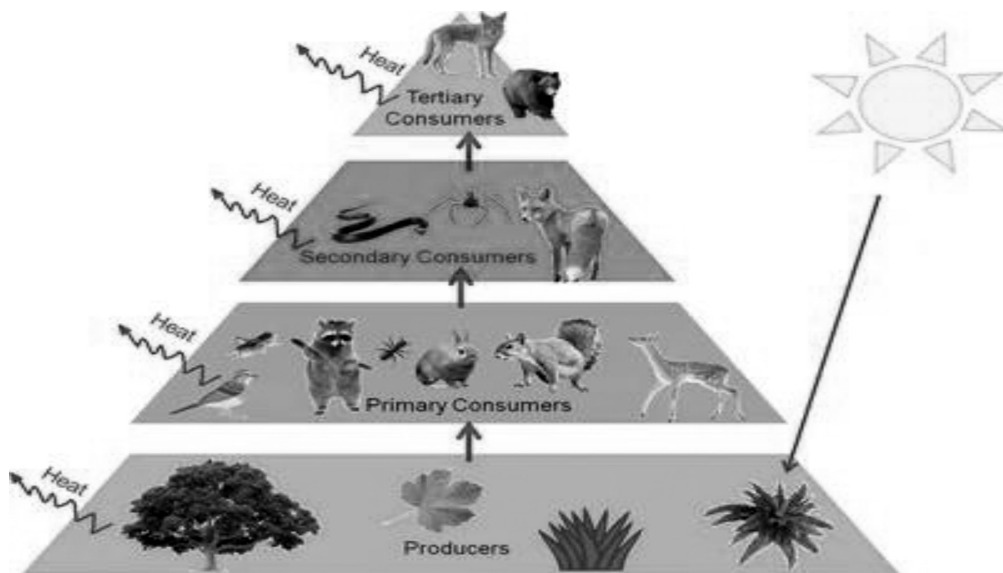
deyiladi. Kuzatish ishlari tabiatda kuzatiladigan har qanday jarayonni sodir bo'lishi haqidagi tegishli informatsiyalarga ega bo'lish hisoblanadi. Tabiat bilan bog'liq fanlarning deyarli barcha yo'nalishlarida kuzatishni olib borish mas'uliyatli va shu bir qatorda o'zida zarur ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishda qulay va maroqli ish hisoblanadi.

Kuzatish metodining uzi ham bir nechta kichik turlarga bo'linib ketadi. Masalan astronomik kuzatishlar, meteorologik kuzatishlar va fenologik kuzatishlar kabi guruhlariga bo'linadi. Astronomik kuzatishlar:

Meteorologik kuzatishlar: Atmosfera yog'inlarini kuzatish

Fenologik kuzatishlar: Ekologik piramida

Fenologiya atamasini birinchi bo'lib fanga Morran kiritgan. Fenologiyada asosan tabiatni kuzatish o'simliklar hayvonlar va ulardagi o'zgarishlarni,

shuningdek mavsumiy hodisalar boshlanishi va mavsum o'zgarishiga ta'sir qiladigan jarayonlarni kuzatish bilan bog'liq. O'simliklarni kuzatishda masalan bir o'simlik turini o'sishi va rivojlanishidagi o'zgarishlar vaqt mobaynida, hayvonlarni kuzatishda esa ma'lum bir arealda tarqalishi va turli xil migratsiyasi iqlimga bog'liq ravishda rivojlanishini ko'rib borish.

Kuzatish jarayonida ko'rilyotgan ob'yektga jarayonda sodir bo'ladigan hodisa va voqealarning unga bog'liq bo'lmagan holda o'tishiga ko'nikkan bo'lishi lozim. Kuzatuvchi tegishli ob'yektni kuzata turib, kuzatuvchi ob'yektini idora qilish yoki sodir bo'layotgan jarayonlarni jadallashtirish yoki sokinlashtirish imkoniga ega emas, faqatgina kuzatuvchi sifatida o'z ishini davom ettirishi mumkin. Kuzatishning bundan tashqari muddati muhim ahamiyatga ega, uzoq vaqtli kuzatishlar natijasida bilish qobiliyati yanada rivojlanadi va tegishli xulosaga kelishi oson bo'ladi. Shu bilan birga uzoq kuzatishda rivojlangan ko'nikmalari natijasida bir hududni boshqa bir hudud bilan taqqoslashni ham yo'lga quyish mumkin. Bu hududlarni taqqoslash jarayoni yoshlarda olib borilgan ancha qiziqarli bo'lishi tabiiy. Chunki shaxslarda xilma-xillikni kuzatish o'ziga xos maroqlilik hissinı shakllantiradi.

Turli xil tabiat sharoitlariga sayohatlar orqali, bundan tashqari bolalarda virtual metodlar orqali ham turlar xilma-xilligini taqqoslash mashqini o'tkazish ham mumkin. Masalan cho'l hududiga bolalarni olib borib u yerda tarqalgan organizmlar xilma-xilligini o'z ko'zlari orqali ko'rish va nechta tur tarqalganligini sanab chiqqan holda boshqa bir hududda, masalan adirga sayohat orqali esa u yerda tarqalgan biologik xilma-xillik bilan solishtirish o'ziga xos o'yin orqali hisoblash bolalarni zavqlantiribgina qolmasdan turli sharoitda o'sadigan turlarning xilma-xilligi to'g'risida tasavvurga ham ega bo'lishlariga olib kelishi mumkin.

Xulosa sifatida shuni takidlash joiski asosiy bilim va kunikmalar insonlarning yoshlik davrida olinar ekan. Bu ko'plab olimlar tomonida ham tajribalar qo'yish orqali isbotlangan. Rivojlangan mamlakatlarda ham bu tajriba amalga oshirilib kelinmoqda. Shuning uchun shaxslarda tabiatga bo'lgan qiziqishlarini biologik xilma-xillikning tabiatdagi o'rni haqida tasavvurlarini shakllantirish, bu kelajakka quyilgan va tabaitni asrashdagi muhim qadamlardan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shaxslarda tabiatni to'liqroq anglashi uchun tabiiy metodlardan foydalanish kerak, sababi ularda tabaitga bo'lgan madaniyatini va dunyoqarashini shakllantirish, atrof-muhitga insonlarning tasiri tobora qanchalik zararli oqibatlarga olib kelayotkanini anglatish mumkin ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 23.08.2019 kuni xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi bo'lib o'tdi.
2. Do'stova M., Xo'janiyozova B. "Bio xilma-xillikning biologik asosi" Buxoro 2020 237
3. Ergashev A., Turg'unova M., Ahmedov A., Abzalov A. "Ekologiya" darslik.: Tosh 2018 281 b
4. Tursunov H., Raximov T. "Ekologiya" o'quv qo'llanma.: Tosh 2020 122 b.
5. Yormatova D.Y., Xushvaqtova X.S. "Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish" darslik.: Tosh 2018 199 b
6. Zokirov X. "Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish" darslik 536 b.

ODDIY KASRLARNI TAQQOSLASH VA BIR XIL MAXRAJLI KASRLARNI QO'SHISH VA AYIRISHNI O'RGATISHDA ULUSH TUSHUNCHASIDAN FOYDALANISH

Berdiyev B.R.

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasi dotsenti

Nortojoyeva M.Z.

Xalqaro Innovatsion Universiteti

"Pedagogika" kafedrasi katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kundalik hayotda, narsa - buyumlar, geometrik shakllar, kasrlarni o'rgatish metodikasi, geometriya, kesma ulushi, miqdorlar.

Ключевые слова: повседневная жизнь, предметы, геометрические фигуры, методика обучения дробям, геометрия, дробный процент, величины.

Key words: everyday life, objects, geometric figures, methods of teaching fractions, geometry, fractional percentage, quantities.

РЕЗЮМЕ:

Turli xil geometrik shakllar bilan ishlayotganda bu shakl yordamida ulushlarni hosil qiladilar, hamda uning ba'zi hosssalarini keltirib chiqaradilar. Misol uchun , kvadratni teng turt bo'lakka bo'lishda uni ikkita yo'l bilan bo'lib, burchaklarini o'zaro tengligiga, hamda tomonlarining ham o'zaro tengligiga asoslanib, shuningdek, kvadrat simmetriyasiga ham ega bo'ladilar.

РЕЗЮМЕ:

Работая с различными геометрическими фигурами, они создают пропорции с использованием этой фигуры и выводят некоторые ее свойства. Например, при делении квадрата на четыре равные части его делят двумя способами, исходя из равенства углов и равенства сторон, а также из симметрии квадрата.

SUMMARY:

Working with various geometric figures, they create proportions using this figure and derive some of its properties. For example, when dividing a square into four equal parts, it is divided in two ways, based on the equality of angles and equality of sides, as well as on the symmetry of the square.

Boshlang'ich sinflarda miqdorlar, ulushlar bilan tanishtirish metodikasi asosan o'quvchilarga 3-sinfdan boshlab tushuncha berib boriladi. 3- sinfda bining ya'ni $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ va hokazo ulushlarga oid tasavvurlarni hosil qilishdan iborat kasrlarni o'rgatish deyarli ko'rgazma asosida tushuntiriladi. Bu ko'rgazmalarga meva, qovun, tarvuz geometrik shakllar, cho'p, qog'oz va boshqa atrofda narsalarni olish mumkin.

Misol uchun tarvuzni va mazali pizzani ko'rsatishimiz mumkin.

O'quvchilarga faqat bo'lakka bo'laka bo'lgandagina kasr soni yoki butunning ulushi hosil bo'lishini mustahkam singdirish lozim.

Turli xil geometrik shakllar bilan ishlayotganda bu shakl yordamida ulushlarni hosil qiladilar, hamda uning ba'zi hosssalarini keltirib chiqaradilar. Masalan., kvadratni teng 4 bo'lakka bo'lishda uni ikkita yo'l bilan bo'lib, burchaklarini o'zaro tengligiga, hamda tomonlarining ham o'zaro tengligiga asoslanib, shuningdek, kvadrat simmetriyasiga ham ega bo'ladilar.

Kasr tushunchasini tushuntirib berish.

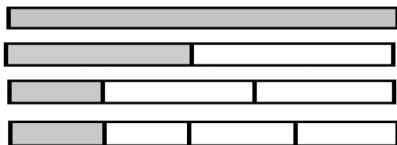
Kasr $\frac{a}{b}$ bu yerda a- surat, b- maxraj, o'rtadagi to'g'ri chiziq kasr chizig'i demakdir.

Kasrlarni o'rgatish metodikasi :

"Ulushlar" mavzusiga asoslangan holda kasrlarning hosil bo'lishi bilan 3- 4 – sinflarda tanishtiriladi. Bu yerda ham ko'rgazmali qurollar bilan berishning bosh mezoni bo'ladi. Narsalarni, shakllarni va boshqa atrofda narsalarni teng bo'laklarga bo'lish va shu bo'laklardan bittasini, ikkitasini, uchtasini,... olish masalasini, unimifodalash va yozish asosiy vazifa bo'ladi. Bunda kasr, kasrning surati, maxraji kabi terminlar bilan tanishtiriladi.

Kasrlar tushunchasini o'rgatish metodikasini darslik bilan ishlaydigan bo'lsak, kasr haqidagi boshlang'ich tushunchalarni 3- sinf darsligidan ko'rishimiz mumkin

3- sinf darslik

BIR BUTUN

..... **BIR (YARIM)**

..... **BIR**

..... **BIR (CHORAK)**

1- 2-rasmda berilgan rasmlardan foydalanib o'quvchilarga Bir butun, ...ir (yarim), Bir (chorak) kabi tushuntirish mumkin. Bu orqali o'quvchilarga "Ulush", "Kasr" tushunchalarni o'rgatib boramiz.

1-masala: Ikkita bir xil doiraning har biri 4 ga teng qismga bo'lingan. Bitta doira to'rtadan necha ulushga ega?

Ikkita doira-chi? $1 = \frac{*}{4}$, $2 = \frac{*}{4}$ tengliklarni to'g'ri yozing.

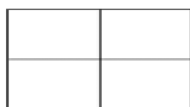
Doiraning to'rtidan besh ulushini rangli qalam bilan bo'yang. Bo'yalgan qismi qanday ifodalanadi? $\frac{*}{*}$ yozing.

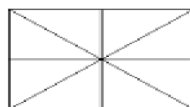
бутун

ярим

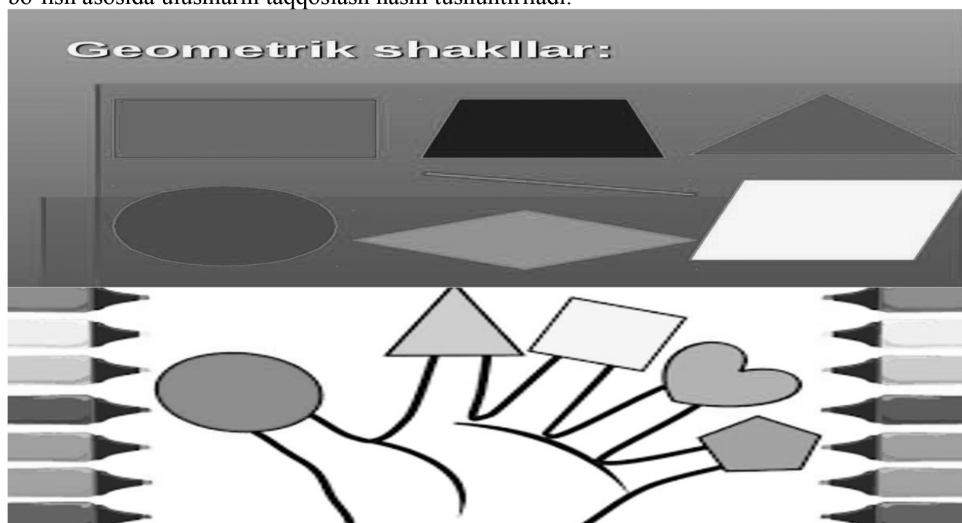

чорак

ҳинччорак

Shuningdek o'quvchilarga to'g'ri to'rtburchak orqali ham tushuntirish mumkin. O'quvchilarga kasr tushunchasini to'g'ri to'rtburchakni 4 bo'lakka bo'lish topshiriladi. Bundan keying ish teng bo'laklarga bo'lingan ulushlardan bittasini, ikkitasini, uchtasini olib ularni qanday sonlar bilan yozish mumkinligini o'qitiladi. Kasrlarni ikkitadan bir, uchdan bir, to'rtidan bir kabi o'qish va $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ larga narsalarni qanday bo'lib, qancha qismi olinayotganligi orasidagi bog'lanishni hosil qilish lozim. Shu asosda surat va maxraj hamda kasr kabi yangi terminlar kiritmasidan o'qiladi. Lekin chizish, chiziqlarning pastida butunni nechaga bo'lgan son, yuqorisida necha ulushni olgan son yozilishi tushuntiriladi. "Ulushlar" mavzusida figuralarni teng bo'laklarga bo'lish asosida ulushlarni taqqoslash hasm tushuntiriladi.

Masalan, o'qituvchi 5 ta bir xil to'g'ri to'rtburchakli qog'ozdan yo'lakchali qilib qirqishni taklif qiladi.

Bu yo'lakchanning birinchisini teng ikkiga, ikkinchisini teng to'rtga bo'lib, ularni ustma-ust qo'yish asosida har bir teng bo'laklarni taqqoslaydi. Undan $\frac{1}{2} > \frac{1}{4}$, $\frac{1}{4} > \frac{1}{8}$, $\frac{1}{3} > \frac{1}{6}$ kabi ekanligiga ishonch qiladilar. 3-sonning ulushini topishni amaliy masalalardan boshlash kerak. Masalan, uzunligi 12 sm bo'lgan qog'oz yo'lakchani yarmi nechga sm? $12: 2 = 6$ Endi yo'lakchani yana ikki buklab to'rt qismga bo'ladi. Yo'lakchanning qanday qismi hosil bo'ladi va uning uzunligi qancha? Javob: $12: 4 = 3$ sm. $\frac{1}{4}$ qism. Bu ish chizg'ich yordamida ham o'lib ko'riladi.

2- masala: Daftari 24 betlik, o'quvchi daftarning $\frac{5}{8}$ qismini to'ldiradi. Necha bet yozilmay qoldi? Masalan shartining qisqacha yozuvi quyidagicha:

Bor edi – 24 bet

Yozildi – $\frac{5}{8}$ qismi

Qoldi- ?

Yechish. Masalani yechishda kesma tasviridan foydalanamiz va uning 5 qismini ajratamiz.

1) $24: 8 = 3$ bet

2) $3 \cdot 5 = 15$ bet

3) $24 - 15 = 9$ bet yozilmaydi.

Umumiy ifoda ko'rinishda $24 - 24 : 8 \cdot 5 = 9$ bet. Shu orqali misollar, masalalar bilan tushuntiriladi

$\frac{8}{13}$ surat maxraj	$\frac{8}{13}$ surat maxraj
Kasrning ikki xil usulda yozilishi	

Darslar orqali o'quvchilarga kasrning ikki xil usulda yozilishini ham tushuntirib o'tish kerak. Chunki o'quvchilar qo'shimcha adabiyotlardan foydalanib misol va masalalar yechish davomida duch kelishi mumkin. Bu haqida yuqoridagi ko'rgazma orqali tushuntirsak ham bo'ladi.

Bir xil maxrajli kasrlarni qo'shish va ayirish

Bir xil maxrajli kasrlarni qo'shganda ularning faqat suratlari qo'shiladi. Maxraji esa o'zgarmaydi.

$$\frac{1}{5} + \frac{3}{5} = \frac{1+3}{5} = \frac{4}{5}$$

1- masala: Ona tortni teng 8 qismga bo'ldi. Bir bo'lagini kichik o'g'lga, ikki bo'lagini kattasiga berdi. Ikkala o'g'il tortning qancha qismini olgan ?

Yechish: Kichik o'g'il tortning $\frac{1}{8}$ qismini, katta o'g'il $\frac{2}{8}$ qismini oldi.

$$\text{Ikkala o'g'il birgalikda tortning } \frac{1}{8} + \frac{2}{8} = \frac{1+2}{8} = \frac{3}{8}$$

Bir xil maxrajli kasrlarni qo'shish uchun :

- 1) Ularning surati qo'shiladi;
- 2) Natija yig'indining suratiga yoziladi;
- 3) Berilgan maxraj yig'indining maxrajiga yoziladi.

Mustaqil yechish uchun masala va misollar

1- masala: Dilshoda kutubxonadan kitoblarni oldi. U olgan jami 10 ta kitobdan 3 tasi ertaklar, 4 tasi o'simliklar haqida. Ertaklar va o'simliklar haqidagi kitoblarni jami olingan kitoblarning qanday qismini tashkil qiladi?

2- misol:

$$1) \frac{1}{7} + \frac{2}{7} \quad 2) \frac{4}{11} + \frac{6}{11} \quad 3) \frac{5}{6} + \frac{1}{6} \quad 4) \frac{2}{5} + \frac{6}{5}$$

Bir xil maxrajli kasrlarni ayirish

Bir xil maxrajli kasrlarni ayirishda ularning faqat suratlari ayiriladi., maxraji esa o'zgarmaydi.

$$\text{Masalan: } \frac{3}{5} - \frac{1}{5} = \frac{3-1}{5} = \frac{2}{5}$$

Bir xil maxrajli kasrlarni ayirish uchun :

- 1) kamayuvchining suratidan ayiriluvchining surati ayiriladi;
- 2) natija ayirmaning suratiga yoziladi;
- 3) Berilgan maxrajning o'zi o'zgarmagan holda ayirmaning maxrajiga yoziladi.

1- masala: Zuhra nonni teng bo'laklarga bo'lib, bir bo'lagini Hasanga berdi. Zuhra nonning $\frac{3}{4}$ qismini yegan bo'lsa, Hasan qanday qismini yedi?

$$\text{2-misol: } 1) \frac{5}{8} - \frac{3}{8} \quad 2) \frac{7}{12} - \frac{4}{12} \quad 3) \frac{9}{6} - \frac{3}{6}$$

Surati va maxraji o'zaro teng kasr 1 ga tengdir. Bu- butun nechta bo'lakka bo'lingan bo'lsa, shu bo'laklarning hammasi olinganligini bildiradi. Yig'indisi quyidagi sonlarga teng bo'lgan kasrlar tuzing:

$$\frac{7}{8}, \frac{9}{10}, \frac{4}{5}, \frac{3}{4}, \frac{21}{100}$$

$$\text{Namuna: } \frac{17}{40} = \frac{10+7}{40} = \frac{10}{40} + \frac{7}{40}$$

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki o'quvchilarni "Kasr", "ulush" tushunchalari bilan tanishtirish dasturiga binoan 3- sinfdan boshlanadi. Kasrlarning hosil bo'lishi, ularni taqqoslash,

sonning ulushini topish va berilgan ulushga ko'ra sonning o'zini topish bilan tanishtiriladi. 4-sinfda 1 ning ulushini va bir necha ulushni va uning yozma ko'rinishini tasavvurlariga ega bo'ladilar. Kasr tushunchasi geometriyada kesma ulushi, miqdorlarning ulushi va boshqa geometrik kesma ulushi miqdorlarning ulushi va boshqa geometrik shakllarning ulushlari bilan bevosita bog'langan.

Kasr tushunchasini hosil qilish har xil narsalarni teng bo'laklarga bo'lish, kesish, sindirish, maydalashdan kelib chiqadi deyiladi. Boshlang'ich sinfdan oldin, ya'ni maktabgacha yoshdayoq kasr tushunchasining boshlang'ich tushunchalari berilgan. Masalan, olma, tarvuz, bodirig, non va boshqalarni bir necha bo'laklarga bo'lib ko'rgan va boshlang'ich tushunchalarni olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi.(OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
2. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. I kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. "Fan va ta'lim", 2021 yil. 260 b.
3. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. II kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. "Fan va ta'lim", 2021 yil. 250 b.
4. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (OO'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi", 2004 yil.
5. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. II kitob. (OO'Y uchun darslik.) Qarshi. "Fan va ta'lim", 2021 yil. 250 b.
6. Yo'ldoshev J.T. Boshlang'ich sinf matematika fanida foydalaniladigan asosiy qoidalar. Qarshi. "Fan va ta'lim", 2020 yil.
7. Yo'ldoshev J.T. Masalalar yechish bo'yicha praktikum. Qarshi. "Fan va ta'lim", 2021 yil.

MEHNAT TA'LIMI O'QITUVCHISI FAOLIYATINI NAZORAT QILISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Tuxliyev M.Sh.

IPU "Maktabgacha ta'lim" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: chiziqlilik, umumbashariy, metodologiya, geterogen, an'anaviy, kasb-hunar, psixologik, uslubiy birlashma.

Ключевые слова: линейность, универсальность, методология, разнородность, традиционность, профессиональная, психологическая, методологическая общность.

Key words: linearity, universality, methodology, heterogeneity, tradition, professional, psychological, methodological community.

PEZIOME:

Ushbu tadqiqotda mutaxassis-pedagog kadrlarni oliy kasbiy ta'lim tizimida tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, attestasiyadan o'tkazish hamda pedagogik mahoratini takomillashtirish uchun uning faoliyatini o'rganish, nazorat qilish va baholash jarayoni muhim jihatlaridan hisoblanadi. Shu boisdan ham pedagogik nazorat o'tkazishning asosiy didaktik vositalaridan hisoblangan test-reyting tizimi uzluksiz ta'lim tizimida hamda mutaxassis-kadrlar kasbiy mahoratini baholashda muhim hisoblanadi.

PEZIOME:

В настоящем исследовании важным аспектом является процесс подготовки, переподготовки, повышения квалификации, аттестации специалистов-педагогов в системе высшего профессионального образования, а также изучение, контроль и оценка их деятельности для совершенствования педагогического мастерства. Поэтому тестово-рейтинговая система, являющаяся одним из основных дидактических средств проведения педагогического контроля, является важной в системе непрерывного образования и в оценке профессионального мастерства специалистов-кадров.

SUMMARY:

In this study, an important aspect is the process of training, retraining, advanced training, and certification of teaching specialists in the higher professional education system, as well as the study, monitoring, and evaluation of their activities to improve pedagogical skills. Therefore, the test-rating system, which is one of the main didactic means of conducting pedagogical control, is important in the system of continuing education and in assessing the professional skills of personnel specialists.

Kirish. Mustaqil O'zbekiston taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri xalqimizning boy merosi va umumbashariy qadriyatları hamda zamonaviy taraqqiyot talablari asosida barkamol avlodni tarbiyalashdir. Chunki, shaxsning

har tomonlama kamol topishi va farovon yashashini ta'minlash, uning manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini yaratish va yangi sharoitga moslashtirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablari asosida ta'lim-tarbiya tizimining isloh qilinishi, uzluksiz ta'lim jarayonida yetakchi ijrochi bo'lgan o'qituvchi faoliyatini ham tubdan o'zgartirishga olib kelmoqda. Bu esa, ijtimoiy jarayonning ajralmas qismi bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimiga, uning maqsadi va mazmuniga hamda o'qituvchining pedagogik faoliyati va mahoratiga yangicha talablar qo'ymoqda. Darhaqiqat, uzluksiz ta'lim tizimida yuz berayotgan yangilanishlar, o'quv-tarbiya jarayonining an'anaviy va noan'anaviy shakllari, mazmuni, vositalari, usullari va shart-sharoitlarini amalga oshirish o'qituvchidan yuksak darajadagi kasbiy bilim va mahoratga ega bo'lishni talab etadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati:

- mehnat ta'limi o'qituvchisi nazariy, amaliy va ishlab chiqarish darslari turlariga mos keluvchi nazorat ob'ekti, shakli, turi, usul va vositalarini tanlaganligi va ilmiy asoslanganligi:

- mehnat ta'limi o'qituvchilari va oliy o'quv yurtlari kasb ta'limi fakultetlari talabalarining kasbiy tayyorgarligi sifati va darajalarini nazorat qilish va xolisona baholashning test uslubiyati ishlab chiqilganligi;

- pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti professor-o'qituvchilariga mehnat ta'limi o'qituvchilarining pedagogik, psixologik, metodik, texnika-texnologik tayyorgarliklarini takomillashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan maxsus kurs dasturi, uslubiy qo'llanma, ishlanma va boshqalar tavsifiya qilinganligi:

- oliy o'quv yurti professor-o'qituvchilariga umumkasbiy va maxsus fanlarni o'qitishni umumiy o'rta ta'lim DTS talablari bilan uzviy bog'liqlikda tashkil etishning o'rni va ahamiyati ko'rsatib berilganligi:

- mehnat ta'limi o'qituvchisi pedagogik faoliyatini attestasiyadan o'tkazish dasturi (nazorat maqsadi, ob'ekti, usul, turi, vositalari va hokazolar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda, uning samarali bo'lishiga erishishda o'qituvchi etakchi o'rinni egallaydi. Yoshlarni xalq xo'jaligining turli sohalarida unumli mehnat qilishga tayyorlashda, ularni turli kasb-hunarga yo'naltirishda MTO' larining faoliyati beqiyosdir. Shu bois mehnat ta'limi bo'yicha darsda, sinfdan va maktabdan tashqari mashg'ulot va tadbirlar jarayonida o'quvchilarga berilgan bilimlarni o'zlashtirish hamda amaliy va ishlab chiqarish mashg'ulotlarida o'quvchilarning

bilim, ko'nikma va malakalarini uzluksiz kengaytirib, chuqurlashtirib borish ko'lami va sur'atini belgilash muhim masalalardan hisoblanadi. O'z-o'zidan ravshanki. mehnat ta'limi o'qituvchilari oldida turgan vazifa ulardan o'zlarining kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini yuksak o'z-o'zidan ravshanki, mehnat ta'limi o'qituvchilari oldida turgan vazifa ulardan o'zlarining kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini yuksak darajada shakllantirishni, kasbiy mahoratini takomillashtirishni, uni tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan pedagogik jarayon talablari darajasida bo'lishiga erishish o'z navbatida ularning pedagogik faoliyatini nazorat qilishni, uning natijalari asosida zaruriyat tug'ilganda mazkur faoliyatga tegishli tuzatishlar kiritishni ko'zda tutadi.

Mehnat ta'limi o'qituvchisining pedagogik faoliyatini nazorat qilishda quyidagi jihatlariga:

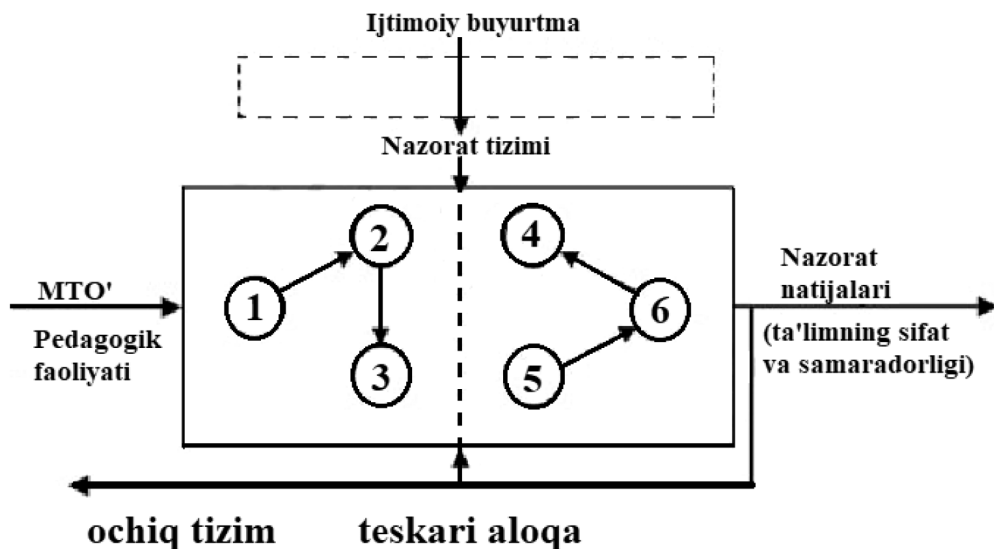
a) ta'lim-tarbiya ishining aniq maqsadga yo'naltirilganligini, ilmiy jihatdan asoslanganligini hamda uning mazmunini to'g'ri tanlanganligini aniqlash;

b) mehnat va kasbiy faoliyatning natijasi sifatini aniqlash, rivojlanish bosqichlari, taraqqiyot darajasini belgilash hamda istiqboldagi yo'nalishlarini yoritish;

v) ta'lim va tarbiyaning muqobil samarali uslublarini ishlab chiqish, o'quvchi va o'qituvchilarning dunyoqarashlarini shakllantirishga, pedagogik jamoaning barcha a'zolari orasida o'zaro ishonchga, do'stlikka, hamkorlikka asoslangan munosabatlarni o'rnatishga qaratilgan yagona maqsad sari intilish kabi vazifalarni aniqlashga e'tibor berish zarur.

Tahlil va natijalar. Mehnat ta'limi o'qituvchisining murakkab pedagogik faoliyatini nazorat qilish, uning kasbiy mahorati darajasini aniqlash, xizmat toifalarini belgilash hamda uni turli unvonlarga tavsiya etish jarayonlari ob'ektiv ravishda hal qilinmaganligi bilan bir qatorda ushbu jarayonni amalga oshirishda bir tomonlamalikka, ba'zi hollarda esa qo'pol kamchilik va xatolarga yo'l qo'yilmoqda. Shu boisdan ham dissertasiya ishimizda MTO'pedagogik faoliyatini nazorat qilishda tizimli yondashuv usulidan foydalanish imkoniyatlarini namoyon qilishga harakat qildik.

Ijtimoiy hodisa sifatida ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi hisoblangan o'qituvchi faoliyatini nazorat qilish jarayoniga tizim sifatida yondashish mumkin. Pedagogik faoliyatni nazorat qilish tizimi-bu o'zaro ta'sirlashuv va aloqadorlikda bo'lgan, bir butun (yaxlit)likni ta'minlovchi qism (element)lar yig'indisidir. Shu bois pedagogik faoliyatni nazorat qilish tizimi quyidagilarni: nazorat qilish maqsadi, nazorat qilinuvchi va nazorat qiluvchilar, nazorat jarayonida to'plangan ma'lumotlarni o'z ichiga olishini ta'kidlash joiz (1.1-rasm).

1.1 rasm. Nazorat qilish tizimining tarkibiy qismlari: 1 tekshiriluvchi (MTO'), 2-nazorat maqsadi, 3-nazorat mazmuni, 4-pedagogik nazorat jarayoni, 5-nazorat shakli, usul, vositalari, 6-tekshiruvchi.

Bu yerda MTO' pedagogik faoliyatini nazorat qilish jarayoniga tizimli yondashuv usulini qo'llashning barcha tafsilotlari to'grisida to'xtashga imkoniyat yo'qligi tufayli, biz mazkur faoliyatni nazorat qilishda tekshiriluvchi va tekshiruvchilar uchun nazorat o'tkazishni osonlashtirish.

Xulosa va takliflar. MTO' faoliyatini nazorat qilish tizimining boshqa tizimlardan ajralib turadigan xususiyati, uning muhim tarkibiy qismlarining o'zaro mustahkam aloqasi tufayli vujudga keladigan bir butunligi va yaxlitligidadir. Ushbu nuqtai nazardan MTO' ning pedagogik faoliyatini nazorat qilish muammosi ham ma'lum maqsadlarga qaratilgan, bir-biri nazorat qilish muammosi ham ma'lum maqsadlarga qaratilgan, bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan yaxlit tizim sifatida qaralishi mumkin.

MTO'ning kasbiy pedagogik faoliyatini nazorat qilish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich - mehnat ta'limi bo'yicha mashg'ulotlarning o'qituvchi tomonidan to'g'ri rejalashtirilganligini aniqlash hamda mazkur fan bo'yicha yaratilgan ishlanma va tavsiyalar bilan tanishish.

2-bosqich - o'qituvchilar shaxsiy fazilatlarining shakllanganlik darajasini aniqlash: MTO' ning mehnatsevarlik va kasbiy sifatlarini namoyon qilish; pedagogning aqliy-intellektual xususiyatlarini o'rganish, kasbiy ko'nikma va malakalarning rivojlanganlik darajalarini aniqlash.

3-bosqich - nazorat natijalarini tahlil qilish. umumlashtirish. xulosalash va baholash hamda o'qituvchining pedagogik mahorati darajalarini aniqlash kabi qismlardan tashkil topgan.

MTO' ning pedagogik faoliyatini nazorat qilish jarayonining yuqorida bayon qilingan qismlari ushbu tizimning tashqi aloqalari borligidan dalolat beradi. Biroq mazkur tizim o'z funksiyasini to'liq bajarishi uchun uning ichki aloqalarini ham yoritishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., va boshq. Pedagogika (nopedgogik oliy ta'lim muassasalari uchun). 2013 y. -TDPU. 15,25 b.t.
2. Muslimov N., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. –T.: “Fan va texnologiyalar”, 2013 y. 8 b.t.
3. SHaripov SH.S., Vorobyov A.I., Muslimov N. A., Ismoilova M. Kasb ta'limi pedagogikasi. -Toshkent., 2005. -58 b.
4. Abdullayev S.A., Xojiyev B.D., Mambetjanov Q.Q. O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi. Darslik. – T.: "Barkamol Fayz media", 2018. – 47 bet;
5. Nishonaliev.U.N, Tolipov.O'Q, Sharipov.Sh.S kasbiy ta'lim pedagogikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDPU, 2007. 74 b.

O'QUVCHILARGA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA MAVJUD YO'NALISHLAR, MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Axmedova Sh.Sh.

QarDu tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: zamonaviy maktab, o'quv komponentlari, boshlang'ich ta'lim, SCIENCE, integrativ kurslar, tabiatshunoslik, kuzatish, tajriba.

Ключевые слова: современное школьное образование, образовательные компоненты, начальное образование, SCIENCE, интегративные курсы, естествознание, наблюдение, эксперимент.

Key words: modern school education, educational components, primary education, SCIENCE, integrative courses, natural science, observation, experiment.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola o'quvchilarga tabiiy fanlarni o'qitishdagi turli yo'nalishlar, ularning kamchiliklari va yechimlari haqida bo'lib, tabiiy fanlarni o'qitishda mavjud muammolarning tahlili, ularni hal etishda zamonaviy yondashuvlar va metodlar haqida so'z yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье речь идет о различных тенденциях преподавания естественных наук студентам, их недостатках и способах решения, речь идет об анализе существующих проблем в преподавании естествознания, современных подходах и методах их решения.

SUMMARY:

This article is about different directions in teaching natural sciences to students, their shortcomings and solutions, and discusses an analysis of existing problems in teaching natural sciences, as well as modern approaches and methods for solving them.

Kirish. Zamonaviy maktabda izchillik tamoyili ta'limning barcha bosqichlarida tabiatshunoslik ta'limining uzluksizligini nazarda tutadi. Tayanch o'quv rejasida "Tabiatshunoslik" sohasiga uchta komponent tegishlidir: biologiya, fizika va kimyo, aynan shu mazkur sohaning asosiy mazmunini belgilaydi. Biroq ta'lim mazmunining shakllangan tuzilmasi va uni yangilash talablaridan kelib chiqib, 5-6-sinflar uchun tabiatshunoslik faniga sanab o'tilgan o'quv komponentlaridan tashqari ekologiya, astronomiya va geografiya elementlari ham kiritiladi.

Boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslik bilimlari (ilgari "Atrofimizdagi olam") hozirgi vaqtda "Tabiiy fanlar (SCIENCE)" o'quv predmetining muhim qismini tashkil qilib, bu ikkita yo'nalishni: tabiatshunoslik va ijtimoiy fanlarni birlashtiradi. Mazkur sohada boshlang'ich ta'limning mazmuni bosqichma-bosqich o'zgarib borishini ta'kidlash lozim. Bu yerda biologiyaning an'anaviy masalalarini o'rganish bilan bir qatorda, bilimlarning fizikaviy, kimyoviy va geografik elementlari, shuningdek, ekologiya masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'lim uchun turli xil variativ dasturlarning ko'p soni mavjudligiga qaramay, ularning barchasi "Tabiatshunoslik" bo'limidagi "Atrofimizdagi olam" ta'lim komponentining namunaviy dasturining mazmunini o'z ichiga oladi.

Asosiy qism. Boshlang'ich ta'limda "Tabiiy fanlar (SCIENCE)" ta'limi bir necha yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin:

1. Biologiya, geografiya va fizika bo'yicha tizimli kurslarni o'rganishni avvalgi 5-sinfдан boshlash. Bugungi kunda aynan mana shu tendensiya eng ko'p tarafdorlarga ega bo'lib, bu ehtimol, o'quvchilarga ushbu kurslar haqida dastlabki tushunchalarni ertaroq yetkazish bilan bog'liq. Bu yerda biz "Tabiiy fan", 5-sinf, muallif: Aleksandr Grey, "Tabiiy fanlar", 6-sinf, mualliflar: K.T.Suyarov, Z.B.Sangirova, M.T.Umaraliyeva va boshq. kurslarini aytib o'tishimiz mumkin.

2. 5-sinfda "Botanika" kursini tamomlash va 6-sinfda an'anaviy biologiya va geografiya, keyin esa fizika va kimyo fanlarini o'rganishga o'tish. Bunda quyidagi dasturlardan birini qo'llash mumkin: "Botanika", V sinf, mualliflar: O'.Pratov, F.Azimova, "Fizika", VII sinf, mualliflar: P.Habibullayev yoki "Zoologiya" VII sinf, mualliflar: O.Mavlonov va boshq.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha kurslar har bir parallel uchun materialning asosiy mazmunining umumiyligi bilan tavsiflanadi. 5-sinfda bular – botanika va geografiyaning dastlabki kursi, 6-7-sinflarda esa biologiya, fizika va kimyo masalalarini integratsiyalangan holda o'rganishdan iborat. Bundan tashqari, o'quvchilarning o'qituvchi rahbarligida turli xil ishlarni bajarishlari ko'zda tutiladi. Bularga sinfda o'tkaziladigan tajribalar, turli xil tabiiy ob'yektlarni kuzatish hamda jonli va jonsiz tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar, astronomik kuzatishlar va shu kabilar kiradi.

Tadqiqotning metodi va metodologiyasi. Shuningdek, kurslarda o'quv ekskursiyalari yoki dala amaliyoti ham ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, agar tabiiy fanlar mazmunini integratsiyalashning turli tamoyillari alohida mavzular doirasida amalga oshirilsa, unda, odatda, materialning umumiy komponovkasida odatiy fan yondashuvi saqlanib qoladi. Turli tabiiy fanlar g'oyalarini o'zaro

kirib borishi asosida qurilgan tabiiy fanlar (SCIENCE) integrativ kurslarini o'rganish o'quvchilarga tabiat to'g'risida yaxlit tushunchani rivojlantirishga imkon beradi, chunki u biologiya, fizika, kimyo, geografiya va astronomiyadan ma'lumotlarni o'zaro bog'liqlikda ochib beradi, keyinchalik ular ushbu fanlar bo'yicha tizimli kurslarda ham rivojlantiriladi.

Tadqiqot natijalari. Biz turli xil tabiiy fanlar kurslarining mazmunini taqqosladik va tadqiqotimiz mavzusi doirasida o'quvchilarga bilishning empirik usullarini va ma'lumotlar bilan ishlashning individual usullarini o'rgatishda qo'llaniladigan yondashuvlarni ko'rib chiqdik. Yuqorida aytib kelingan dasturlar va ular uchun o'quv-uslubiy materiallar tavsifiga qisqacha to'xtalib o'tamiz:

1. "Tabiiy fan", V sinf. Soatlar setkasi – haftasiga 3 soat. Muallif: Aleksandr Grey. Darslikning boshida tabiatni o'rganish haqida materiallar alohida paragraflarda keltirilgan. Kursda astronomiya, fizika, kimyo, biologiya va geografiyaning birligini belgilovchi jihatlar ko'rsatilgan.

2. "Tabiiy fan", VI sinf. Soatlar setkasi – haftasiga 3 soat. Mualliflar: K.T. Suyarov, Z.B. Sangirova, M.T. Umaralikova va boshqalar. Kurs tabiiy fanlarning quyidagi asosiy savollarini o'z ichiga oladi:

- Tabiiy fanlarning tadqiqot ob'yekti, ilmiy tadqiqotni rejalashtirish;
- Fizik, kimyoviy, geografik va biologik hodisalar, inson va tabiat hodisalari.

Modellashtirish alohida metod sifatida kiritilmagan bo'lsada, "Ekosistema modelini yasash", "Vulkan maketini yasash", "O'zbekistonning ma'muriy-hududiy bo'linishi va chegaradosh davlatlari mozaikasini yasash" kabi amaliy mashg'ulotlarni modellashtirish metodiga namuna sifatida ko'rsatish mumkin. O'quvchilarning globus (Yer modeli) va shar (atom modeli) kabi modellar bilan ishlashi tavsiflashning ehtimolli variantlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

3. "Botanika", V sinf. Soatlar setkasi – haftasiga 1 soat. Mualliflar: O'. Pratorov, A.T. To'xtayev, F. Azimova, Z. Tillaeva. Kursning asosiy usuli – o'quv vazifalari tizimini yechish, jonli va jonsiz tabiat ob'yektlari bilan tajribalar o'tkazishdan iborat. Vazifalar quyidagi mavzular atrofida shakllantiriladi:

- Kuzatish va natijalarni qayd etish;
- Farazlar va ularni tekshirish usullarini ilgari surish;
- Tajribani rejalashtirish va o'tkazish;
- Namunaviy tajriba.

Shunday qilib, tabiatshunoslik kursining ushbu variantining asosiy maqsadi va afzalligi o'quvchilarga tabiatni tushunishning tanlangan usullarini izchil o'rgatishdan iborat.

4. “Fizika”, VI sinflar. Jadval setkasi – haftasiga 2 soat. Muallif: N.Sh. Turdiyev. Dastur quyidagi tuzilishga ega:

6-sinf kursida yetakchi g'oya sifatida "Modda tuzilishi haqida dastlabki ma'lumotlar" g'oyasi qo'llaniladi keyin esa “Jismlarning muvozanati. Oddiy mexanizmlar” mavzulari, “Mexanik hodisalar haqida dastlabki ma'lumotlar”, “Issiqlik hodisalari”, “Elektr hodisalari haqida dastlabki ma'lumotlar”, “Yorug'lik hodisalari” va “Tovush hodisalari haqida dastlabki ma'lumotlar” mavzulari ko'rib chiqiladi. Bu kursda kuzatishlar butun o'quv davri davomida asosiy faoliyat turlaridan biri bo'lib, ular kursning turli mavzularini (diffuziya, yorug'lik hodisalari, Broun harakati va shu kabi) o'rganishda qayta-qayta murojaat qilinadi.

Muhokama. Biz ko'rib chiqqan 5-6-sinflar uchun barcha tabiatshunoslik integrativ kurslari uchun o'quvchilarni ilmiy bilimlarning uslublari va usullari bilan tanishtirish masalasi umumiy tendensiyalarga ega:

1. Darslik mazmuniga o'quvchilarni bilishning empirik usullari bilan tanishtiruvchi nazariy material kiritilishi;

2. Tanishtirish uchun prinsipial usullar sifatida kuzatish, tajriba va o'lchash ajratib ko'rsatilishi;

3. O'qitish vazifalari sifatida kuzatishlar, oddiy tajribalar va o'lchovlar o'tkazish bo'yicha umumlashtirilgan ko'nikmalarni shakllantirilishi;

4. Tegishli ko'nikmalarni shakllantirish har bir usulning tuzilmasi asosida amalga oshirilishi nazarda tutiladi.

Binobarin, nazariy tanishtirish va amaliy o'qitish sanab o'tilgan usullarning har birini mustaqil o'rganishga asoslanadi. Mazkur yondashuvda alohida usullar o'rtasidagi bog'liqlik, ularni qo'llash chegaralari, foydalanish tartibi va umumiy bilish jarayonidagi roli kabi muhim jihatlarga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. O'quvchilarning bilishning ilmiy usuli haqidagi bilimlari fragmentar bo'lib qoladi, ilmiy bilish jarayoni haqida yaxlit tushuncha shakllanmaydi.

Xulosa. Ta'kidlash kerakki, yuqorida qayd etilgan yo'nalishlar tabiatshunoslik siklining har qanday fani uchun propedevtik bo'lgan 5-6-sinflar uchun boshqa tabiatshunoslik kurslariga ham tegishlidir. O'quv adabiyotlari bo'yicha bajarilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar ishini tashkil etishda bilish jarayoniga axborot yondashuviga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. O'quvchilarni qo'shimcha axborot manbalari bilan ishlashga, turli shakllarda taqdim etilgan axborotni qo'llashga o'rgatish metodikasini ishlab chiqish lozim.

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun integratsiyalashgan kurslarni rivojlantirishning yana bir istiqbolli yo'nalishi mavjud. Agar yuqorida muhokama qilingan dasturlarda asosiy e'tibor ma'lum hajmdagi bilimlarni

egallashga qaratilgan bo'lsa, integratsiya esa olamning yaxlit manzarasini yaratishga qaratilgan, bu yo'nalishda asosiy jihat ta'lim faoliyati usullarini shakllantirishdan iborat. Shunday qilib, o'rgatilayotgan fanning umumiyligi hisobidan emas, balki barcha tabiiy fanlar uchun umumiy bo'lgan bilish metodi asosida integratsiyaga harakat qilinadi. O'qitish metodikasi ham o'zgaradi, o'quvchilarning guruh ishlari, mustaqil tadqiqot ishlari tobora muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umarova M. "Tabiatga mas'ullikni o'zimizdan boshlaylik"/ "Pedagogik ta'limni takomillashtirish muammolari" Respublika ilmiy –amaliy konferensiyasi materiallari.-T., TDPU, 2006-B.114-116
2. Nuriddinova M. " Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi". Toshkent, "O'qituvchi" 2005.
3. Aleksandr Grey "Tabiiy fanlar" umumiy o'rta ta'lim maktablari V sinf uchun darslik. Toshkent-2024
4. Pratov O., To'xtayev A., Azimova F. " Botanika" umumiy o'rta ta'lim maktablari V sinf uchun darslik. Toshkent-2018
5. Suyarov K.T., Sangirova Z.B., Umaraliyeva T. va boshq. "Tabiiy fanlar" umumiy o'rta ta'lim maktablari VI sinf uchun darslik.Toshkent-2022
6. Habibullayev P. " Fizika" umumiy o'rta ta'lim maktablari VII sinf uchun darslik. Toshkent-2017
7. Turdiyev N.Sh. " Fizika" umumiy o'rta ta'lim maktablari VI sinf uchun darslik. Toshkent -2017
8. Sharipova D., Xodiyeva D.P., Shirinov M.K. "Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi". Toshkent, "Barkamol fayz media"-2018.

MATEMATIKA DARSLARIDA KOMBINATORIKA ELEMENTLARI, MANTIQIY MASALALAR YECHISHGA O'RGATISH METODLARI

Berdiyev B.R.

Qarshi DU

“Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrası dotsenti

Tayanch so‘zlar: kombinatorika, mantiq elementlari, tushunchalar, sodda ifodalar, mantiqiy fikrlash.

Ключевые слова: комбинаторика, элементы логики, понятия, простые выражения, логические рассуждения.

Key words: combinatorics, elements of logic, concepts, simple expressions, logical reasoning.

РЕЗЮМЕ:

Aziz o‘quvchi e‘tiboringizga taqdim etilayotgan mazkur mustaqil ish boshlang‘ich sinflarda kombinatorika, mantiq elementlari va mulohazalarga oid nazariy ma‘lumotlar hamda mavzuni mustahkamlashga qaratilgan amaliy topshiriqlarni o‘z ichiga olgan.

РЕЗЮМЕ:

Данная самостоятельная работа, представленная вашему вниманию, уважаемый читатель, включает теоретические сведения по комбинаторике, элементы логики и рассуждения, а также практические задания, направленные на закрепление предмета.

SUMMARY:

This independent work, presented to your attention, dear reader, includes theoretical information on combinatorics, elements of logic and reasoning, as well as practical tasks aimed at consolidating the subject.

Kombinatorika (lotincha combinare-birlashtirish) kombinator analiz kombinator matematikaning chekli to‘plamlar ustida bajariladigan amallarni o‘rganadigan bo‘limi. Kombinatorikaga oid dastlabki ma‘lumotlar qadimdan ma‘lum XVI – XVII asrlarda (kombinatorika tushunchasini birinchi bo‘lib fanga kiritgan matematik Gotfrid Vilgelm Leybnits 1646-1716-yillarda yashab ijod qilgan) kombinatorikaning asosiy masalalari ko‘p hadlilar nazariyasi va ehtimollik nazariyasi talabi bilan o‘rganilgan. XX asrda elektron-hisoblash mashinalar kompyuterlar yaratilishi bilan kombinatorika kengayib texnika va iqtisodiyotda tatbiq qilina boshlandi.

Mantiq tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak F Engelsning (1820-yil 28-noyabrda Germaniyaning Vuppertal shahrida tavallud topgan. 1895-yil 5-avgustda Londonda vafot etgan). “Tabiat dialektikasi” kitobida quyidagicha aytib o‘tilgan.

“Hozirgi zamon faniga falsafada va ijtimoiy hayot sohalarida ajoyib yangiliklarni tahlil qilish uchun yangicha munosabat, yangicha mantiqiy fikrlash kerak. Yangilkarni tushunib olish va uni himoya qilish uchun .

Kombinatorika tushunchasini birinchi bo'lib fanga kiritgan nemis olimi **Gatford Vilgelm Leybnits** (1646-1716) dir.

Kombinatorika elementlari maktabda 3-sinfдан boshlab o'qitiladi.

3-sinf darsligida asosan kombinatorika elementlarining boshlang'ich tushunchalari o'qitiladi. Ushbu darslikda o'quvchilarning tushunishlari uchun soda ifodali qilib quyidagicha qoida berilgan. "Kombinatorika masalalarda berilgan topshiriqni nechta usulda bajarish mumkinligini aniqlanadi."

Masalan: 9,0,4 raqamlari berilgan. Bu raqamlardan foydalanib nechta uch xonali 10 hosil qilish mumkin?

Javob: 409,490,904,940

Masalan: Bo'ringaning inidan quyoning iniga 3 ta, quyoning inidan ayiqning iniga 2 ta yo'l bor. Bo'ri mehmonga borish uchun quyoning inidan o'tib ayiqnikiga nechta yo'l orqali bora oladi.

Javob : $3 \times 2 = 6$

Masalan: Katakcha o'rniga qaysi raqamni qo'yish mumkin? Javob variantlari nechta?

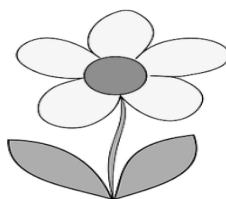
1) $3x = 2$		3) $8x = 4$	
2) $3x = 1$		4) $5x = 3$	
1) $3 \times 7 = 21$	2) $3 \times 4 = 12$	3) $8 \times 5 = 40$	
$3 \times 8 = 24$	$3 \times 5 = 15$	$8 \times 6 = 48$	
$3 \times 9 = 27$	$3 \times 6 = 18$	4) $5 \times 6 = 30$	$5 \times 7 = 35$

1-masala. Sinfda to'rtta o'quvchi bir-biri bilan qo'l berib ko'rishmoqda. Ko'rishishlar soni nechta bo'ladi? Javob : 6 ta

Izoh: Sinfdagi o'quvchilarni nomlab olamiz.

Masalan: Alibek, Bahrom, Salim, Dilshod. (A:B), (A:S), (A:D), (B:S), (B:D), (S:D)

2-masala. Qizil, sariq va oq gular yonma-yon ochilib turibdi. Asalari har bir gulga faqat bir marta qo'nishi mumkin. U hamma gullarni nechta usulda aylanib chiqadi.

Javob: 6 xil usulda qo'na oladi.

Izoh: Qizil gulni -> Q

Sariq gulni -> S

Oq gulni -> O harf bilan belgilaymiz.

Demak asalari gullarga 6 xil usulda qo'na olishi mumkin ekan.

3-masala. To'rtburchak chizing. Uning burchaklarini A,B,E,D harflar yordamida belgilang To'rtburchakdagi harflarini shunday ketma-ketlikda yana nechta usulda belgilash mumkin? Har bir usulni chizmada ko'rsating.

Javob: 4 xil usulda belgilash mumkin

Izoh: 1-burchaklar $\rightarrow$ A,B,C,D

2-burchaklar $\rightarrow$ B,A,C,D

3-burchaklar $\rightarrow$ C,A,B,D

4- Burchaklar $\rightarrow$ D,A,B,C

Kombinatorikaning asosiy savoli “qancha?”, asosiy masalasi esa berilgan chekli sondagi obyektning u yoki bu shartga bo‘ysunuvchi har xil kombinatsiyalarini sanashdir.

Variantlarni birma-bir qarab chiqishda quyidagi ikkita qoidaga amal qilish maqsadga muvofiq.

1. “Kombinatsiyalarni harflar yoki raqamlar ketma- ketligi bilan belgilaymiz, bunda belgilash bir qiymatli bo‘lish kerak “

2. “Kombinatsiyalarni alifbo tartibida (agar belgilash harflar ishlatilsa) yoki sonlarni o‘shish tartibida yozib chiqish”

Bunday holatda birorta ham variant qolib ketmaydi va ayrim variantlarning takrorlanishiga yo‘l qo‘yilmadi.

1-masala . Madina olma ,nok va mandarin yemoqchi . Buni u nechta usul bilan bajarish mumkin.

O-olma, N - nok , M - mandarin ketma ketligida yeyish ehtimoli.

ONM - $\rightarrow$ olma,mandarin,nok

NOM - $\rightarrow$ nok,olma,mandarin

NMO - $\rightarrow$ nok,mandarin,olma

MON - $\rightarrow$ Mandarin,olma , nok

MNO - $\rightarrow$ Mandarin,nok,olma

Javob: Madina mevalarni 6 xil usulda yeyishi mumkin.

1-masala. Birinchi raqami 2 bo‘lgan va 1,2,3,4 va 5 raqamlardan tashkil topgan uch xonali sonlari nechta?

	1	2	3	4	5
1	211	212	213	214	215
2	221	222	223	224	225
3	234	232	233	234	235
4	241	242	243	244	245
5	251	252	253	254	255

Javob: $5 \times 5 = 25$ ta son

2-masala. Maktabda beshta 11-sinf mavjud. Shu sinflardan ikki nafar navbatchini tanlashimiz kerak. Bunda har qanday juftliklarda turli sinf o‘quvchilari bo‘lishi kerak. Buni nechta usulda amalga oshirsa bo‘ladi?

Sinflarni 1,2,3,4,5 raqamlar bilan belgilaymiz va variantlarni yozib chiqamiz: (1:2),(1:3),(1:4),(1:5),(2:3),(2:4),(2:5),(3:4),(3:5),(4:5).

Javob: 10 ta usul bilan

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi.(OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
2. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. I kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil. 260 b.
3. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. II kitob.(OO'Y uchun darslik.) Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil. 250 b.
4. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (OO'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi", 2004 yil.
5. Berdiyev B.R, Matematika o'qitish metodikasi. II kitob. (OO'Y uchun darslik.) Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil. 250 b.
6. Yo'ldoshev J.T. Boshlang'ich sinf matematika fanida foydalaniladigan asosiy qoidalar. Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2020 yil.
7. Yo'ldoshev J.T. Masalalar yechish bo'yicha praktitum . Qarshi. " Fan va ta'lim ", 2021 yil.

РАЗРАБОТКА АЛГОРИТМА НЕЙРОСЕТЕВОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ УРОЖАЙНОСТИ НА ОСНОВЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОДХОДА

Кидирова Ч.М.

*Ташкентский университет информационных технологий имени
Мухаммеда ал-Хорезмий. PhD. доцент*

Давронова З.Р.

*Ташкентский университет информационных технологий имени
Мухаммеда ал-Хорезмий, магистрант.*

Tayanch soʻzlar: algoritim, neyron tarmoq, prognozlash, hosildorlik, sunʼiy, eksperimentlar, tahlil.

Ключевые слова: алгоритм, нейросетевые, прогнозирование, урожайности, искусственный, эксперименты, анализ.

Key words: algorithm, neural network, forecasting, yield, artificial, experiments, analysis.

РЕЗЮМЕ:

Bashoratdan oldingi tahlil bosqichida aniqlangan VR tsiklik parametrlarini qoʻllagan holda hosildorlikni prognozlantirishning neyron tarmoq modellarini yaratish va «oʻrgatish» metodikasi taklif etildi, bu esa modellarning qoldiq dispersiyasini kamaytirish va keyingi prognozlarning aniqligini yaxshilashga yordam berdi.

РЕЗЮМЕ:

Предложена методика создания и «обучения» нейросетевых моделей прогнозирования урожайности с применением параметров цикличности VR, выявленных на этапе предпрогнозного анализа, что способствовало снижению остаточной дисперсии моделей и улучшению точности последующих прогнозов.

SUMMARY:

A methodology is proposed for creating and "training" neural network models for predicting yields using the VR cycling parameters identified at the stage of pre-forecast analysis, which helped reduce the residual variance of the models and improve the accuracy of subsequent forecasts.

Традиционные методы построения и использования искусственных нейронных сетей основываются на предварительном отборе репрезентативной выборки, выборе алгоритма обучения, соответствующего решаемой задаче, который в автоматическом режиме воспроизводит структуру исходных данных. В этом процессе пользователь программы нейросетевого моделирования должен обладать априорными эвристическими зна-

ниями о структуре и особенностях данных, а также о выборе архитектуры искусственной нейросети. Некоторые исследователи отмечают, что уровень априорной информации, необходимый для успешного применения таких методов, значительно ниже, чем при использовании классических методов эконометрики и математической статистики.

Из-за сложности и разнообразия структуры искусственной нейросети, ее практическая реализация возможна только с использованием специализированной программной оболочки. В рамках исследования были проанализированы различные коммерческие программные средства, такие как пакет статистического анализа STATISTICA с модулем SNNv. 4.0, аналитическая платформа DEDUCTOR и другие. На основе оценки функциональных возможностей, удобства интеграции с другими программными средствами и доступности, для дальнейших исследований был выбран пакет STATISTICA с модулем SNNv. 4.0.

Рассмотрим более подробно особенности использования пакета ST Neural Networks для построения прогноза будущих значений алгоритма уровней прогнозирования урожайности, зависящих от времени, на основе предыдущих данных. Прогнозирование ВР является частным случаем задач регрессии, однако в пакете ST Neural Networks также возможно прогнозирование VR для номинальных переменных, включая лингвистические переменные.

В пакете ST Neural Networks (SNN) можно осуществлять прогнозирование с различными горизонтами. После вычисления текущего прогнозируемого значения оно подставляется в сеть, и, используя это значение вместе с предыдущими уровнями, вычисляется новое прогнозное значение, что позволяет реализовать проекцию временного ряда. Этот процесс можно применять и при прогнозировании на один шаг. Однако достоверность проекции ВР уменьшается с увеличением количества шагов, на которые выполняется прогноз. Стоит отметить, что для достижения требуемой дальности прогноза, например, при среднесрочном прогнозировании, сеть необходимо обучать именно на соответствующую дальность.

Конфигурирование искусственной нейросети в программе SNN осуществляется с помощью установки двух параметров: **Временное окно** (Steps) и **Горизонт** (Lookahead).

Параметр **Временное окно** определяет количество предшествующих значений, которые подаются на вход сети, а параметр **Горизонт** задает количество шагов вперед, на которые строится прогноз. Число входных и выходных переменных не ограничено, но для моделей VR в качестве и

входной, и выходной переменной используется одна и та же переменная, при этом принимается во внимание горизонт прогнозирования.

Для задачи моделирования VR при конфигурировании искусственной нейросети используется пре-процессирование исходных данных, в ходе которого рассматриваются не отдельные наблюдения, а их агрегаты или блоки. Процесс обучения сети и ее использование аналогичен задачам других классов.

В задачах моделирования ВР определенную сложность представляет трактовка понятий обучающих, контрольных и тестовых множеств, а также данных, которые не учитываются при работе сети. В случае VR входные и выходные наборы формируются из данных, относящихся к нескольким наблюдениям, количество которых задается параметрами сети. Это приводит к двум важным особенностям:

Категория, к которой будет отнесен набор, определяется категорией выходного наблюдения.

В частности, если первые два наблюдения из исходных данных считаются «не учитываемыми», а третье — «тестовым», при этом параметры Временное окно и Горизонт выбраны равными 2 и 7 соответственно, то первый из используемых наборов будет тестовым. Для него входами будут два первых значения, а выходом — третье. Таким образом, первые два уровня VR, помеченные как «не учитываемые», будут использованы в тестовом множестве.

В общем случае данные любого наблюдения могут одновременно попасть в три разных набора, каждый из которых может быть обучающим, контрольным или тестовым. Следовательно, вся информация распределяется системой между обучающим, контрольным и тестовым множествами.

Важно отметить, что часть первых наблюдений VR может использоваться только в качестве входных. При этом выбор номеров уровней VR должен соответствовать выходным значениям. Это означает, что первые несколько наблюдений не могут быть выбраны произвольно, так как для этого потребуются дополнительные наблюдения, которые находятся перед первым из текущих данных. Поэтому такие наблюдения сразу помечаются системой как «не учитываемые».

Выбор архитектуры искусственной нейросети

После выбора входных переменных, процесс построения сети включает следующие этапы, которые могут быть рекомендованы для практического использования:

1. Выбор начальной конфигурации искусственной нейросети. В частности, для промежуточного слоя сети рекомендуется выбирать число элементов, которое определяется как полусумма количества входных и выходных переменных. По умолчанию советник (Network Advisor) пакета SNN предлагает именно такую конфигурацию, что является хорошей отправной точкой для дальнейшего анализа.

2. Автоматизированные эксперименты с различными конфигурациями нейросети. После выбора начальной конфигурации следует провести серию экспериментов с различными вариантами архитектуры сети, запоминая лучшую конфигурацию на основе величины контрольной ошибки. В программе SNN реализована функция автоматического запоминания лучшей конфигурации сети в процессе их тестирования.

Можно использовать следующие рекомендации для построения искусственной нейросети в подробном ручном режиме, полученные в результате проведенных экспериментальных исследований с различными конфигурациями:

1. Недообучение. Если в ходе текущего эксперимента имеет место недообучение, при котором сеть не достигает приемлемых результатов, можно попытаться улучшить производительность, добавив несколько нейронов в промежуточный слой или в соответствующие слои. Если это не приводит к улучшению, стоит попробовать добавить новый промежуточный слой.

2. Переобучение. В случае, если происходит переобучение, что подтверждается увеличением значения контрольной ошибки, необходимо уменьшить количество скрытых нейронов или даже удалить один или несколько промежуточных слоев искусственной нейросети. Это поможет предотвратить излишнюю подгонку модели под обучающие данные и повысить ее обобщающие

АКС (Automatic Network Designer) позволяет проводить численные эксперименты с разным количеством скрытых нейронов, выполняя серию прогонов для каждой пробной архитектуры нейросети. На основе величины контрольной ошибки с учетом размера сети система запоминает лучшую конфигурацию и параметры. В АКС предусмотрены различные алгоритмы поиска, включая подход "искусственного отжига" (simulated annealing). Этот встроенный инструмент для нейросетей позволяет исследовать множество различных конфигураций, оставляя наиболее перспективные, или быстро находить «простое архитектурное решение».

Алгоритм построения многослойного персептрона в системе STATISTICA:

1. Запуск модуля Нейронные сети:

- Откройте модуль "Нейронные сети" в системе STATISTICA.

2. Открытие файла с данными:

- Откройте файл с необходимыми данными, например, «Урожайность зерновых», через меню **File** → **Open**.

3. Создание файла данных: Если необходимо создать новый файл данных:

о В диалоговом окне выберите **Создать набор данных (Create Data Set)**, используя команду **Набор данных (Data Set)** из меню **Файл** → **Новый**.

о Введите необходимые значения для количества **входных переменных (Inputs)** и **выходных переменных (Outputs)** в наборе данных.

о Запустите процесс с помощью кнопки **Создать (Create)**.

Примечание: Имена входных переменных отображаются черным цветом, а выходных - голубым. Входы и выходы разделены темными вертикальными линиями.

4. Создание сети: После того как файл данных открыт, переходите к созданию самой сети:

о В меню **File** выберите **New** → **Network** → **Новая Сеть**.

о **Создание структуры сети:** В диалоговом окне создайте структуру сети, установив параметры, такие как: **Количество слоев, Количество нейронов в каждом слое**, а также другие специфические параметры для конфигурации сети.

Этот алгоритм позволяет поэтапно настроить и построить нейросеть в системе STATISTICA, учитывая все необходимые входные и выходные данные, а также правильно настраивая архитектуру сети для решения конкретной задачи.

В поле **Type** — **Тип** выбирается тип сети, например **Многослойный персептрон (MLP)**. Далее необходимо задать параметры сети:

1. **Параметр Временное окно — Steps.** Этот параметр устанавливается согласно результатам авторегрессионного анализа, например, на основе лага 12 временного ряда.

2. **Параметр Горизонт — Lookahead.** Для краткосрочного прогноза этот параметр устанавливается равным 1.

Так как данные VR урожайности содержат значения одной переменной, то для нейронной сети эта переменная будет использоваться как входная и выходная в разные моменты времени. Чтобы определить переменную

как входную/выходную, нужно выделить ее в заголовке таблицы и затем в появившемся меню выбрать пункт **Input/Output**.

3. В окне **No Layers** — **Число слоев** задается количество слоев искусственной нейросети. В этом окне доступны две кнопки:

о **Advise** — **Советовать**: Эта кнопка позволяет системе рекомендовать количество слоев в промежуточной части сети, основываясь на ее анализе. Это может помочь выбрать оптимальное количество слоев для построения эффективной модели.

о **Create** — **Создать**: После настройки параметров сети нажмите эту кнопку для создания сети.

При использовании кнопки **Advise** — **Советовать** система предложит количество слоев в промежуточном слое, что является полезной рекомендацией. Можно использовать эту рекомендацию или построить персептрон с собственной структурой, адаптируя сеть под задачу. Таким образом, интерфейс SNN позволяет гибко настраивать архитектуру сети в зависимости от специфики задачи.

4. **Кнопка Создать (Create)**. После того как все параметры заданы, эта кнопка позволит вывести на рабочий экран SNN графическое изображение структуры созданной сети.

Кроме того, стоит отметить, что встроенный **Советник (Intelligent Problem Solver)** позволяет автоматизировать процесс создания и конфигурирования искусственной нейросети. Он включает в себя рекомендации по выбору временного окна и других параметров, что упрощает настройку модели и повышает ее эффективность в решении задач.

В окне **Редактора сети (Network Set Editor)** можно послойно просматривать и редактировать структуру сети, выбирать тип передаточной функции для каждого из слоев, а также настраивать синаптические потенциалы или значения активации нейронов для каждого нейрона. Это предоставляет гибкость в настройке сети для оптимальной работы с конкретными данными.

Для имеющихся наборов данных, сформированных в **Statistica**, были проведены численные эксперименты с различными архитектурами и конфигурациями искусственной нейросети. Основной целью этих экспериментов было изучение влияния параметра «**Размер временного окна**» на конфигурацию и показатели качества создаваемой нейронной сети.

В процессе экспериментов использовались данные VR урожайности зерновых, а также встроенные средства пакета SNN для оценки качества построенных нейросетей. В результате этих экспериментов была проведе-

на оценка того, как изменение размера временного окна влияет на результаты прогнозирования и качество модели.

Таким образом, была получена возможность создавать архитектуру сети - в данном случае **многослойного персептрона** - с оптимальным количеством слоев и нейронов в каждом слое. Это позволяет адаптировать нейросеть к особенностям данных и задачам прогнозирования, добиваясь лучших результатов при анализе временных рядов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Blum W.E.H. (2006) Soil Resources - The basis of human society and the environment, *Bodenkultur* 57, 197–202
2. Scherr S.J. (1999) Soil Degradation. A Threat to Developing-Country Food Security by 2020? Food, Agriculture, and the Environment Discussion Paper 27, International Food Policy Research Institute, Washington, DC 20006-1002, USA.
3. Davis M.L., Masten S.J. (2003) Principles of Environmental Engineering and Science, McGraw-Hill Professional, ISBN 0072921862, 9780072921861, 704 p.
4. Fischer G., van Velthuisen H., Shah M., Nachtergaele F. (2002) Global Agro-ecological Assessment for Agriculture in the 21st Century: Methodology and Results, International Institute for Applied Systems Analysis, Laxenburg, Austria, 154 p.
5. Asner G.P., Heidebrecht K.B. (2005) Desertification alters regional ecosystem-climate Interactions, *Glob. Change Biol.* 11, 182–194.
6. Wong M.T.F., Asseng S. (2006) Determining the causes of spatial and temporal variability of wheat yields at sub-field scale using a new method of upscaling a crop model, *Plant Soil* 283, 203–215.
7. Louwagie G., Gay S.H., Burrell A. (2009) Addressing soil degradation in EU agriculture: relevant processes, practices and policies, Report on the project 'Sustainable Agriculture and Soil Conservation (SoCo)', JRC Scientific and Technical Reports, ISSN 1018 5593, 209 p.
8. Lothar Mueller, Uwe Schindler, Wilfried Mirschel, T. Graham Shepherd, Bruce C. Ball, et al. Assessing the productivity function of soils. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 2010, 30(3), ff10.1051/agro/2009057ff. ffhal-00886548ff.
9. В.Г. Бондур, К.Ю. Гороховский, В.Ю. Игнатьев, А.Б. Мурынин, Е.В. Гапонова. Метод прогнозирования урожайности по космическим наблюдениям за динамикой развития вегетации. *Известия высших учебных заведений. Геодезия и аэрофотосъемка*, № 6, 2013. Стр. 61-67.
10. Айвазян С.А. Прикладная статистика и эконометрика: Учебник для вузов / С.А. Айвазян, В.С. Мхитарян. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 1022 с.
11. Постон Т. Теория катастроф и ее приложения / Т. Постон, И. Стюарт. – М.: Мир, 1980. – 608 с
12. Пустыльник Е.И. Использование линейной модели для экстраполяции экспертных оценок / Е.И. Пустыльник, В.В. Сысоев, М.С. Чирко // Автоматизация проектирования. – М.: МДНТП, 1981. – с. 46-50.

TO BUILD A METHODOICAL MODEL OF TEACHING PHYSICS BASED ON SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL METHODS FOR FUTURE ENGINEERS

Nurmatova D.J.

*Teacher at the Department of "Theoretical and Experimental Physics"
Faculty of Physics, Qarshi State University*

Tayanch so'zlar: ilmiy bilim, empirik bilim, animatsiya, ratsional bilim, metodologiya, kontseptual, texnologiya, dizayn.

Ключевые слова: научное познание, эмпирическое познание, анимация, рациональное познание, методология, концептуаль, технология, конструкторская.

Key words: scientific cognition, empirical cognition, animation, rational cognition, methodology, conceptual, technology, design.

РЕЗЮМЕ: Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida bo'lajak muhandislar uchun fizika o'qitish metodlaridan samarali foydalanish usullari ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, potentsial muhandislarga ma'ruza, amaliy, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarda ta'lim usullarini qo'llash orqali loyihalash va muhandislik kasbiy faoliyatini rivojlantirish yo'llari ko'rsatildi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются методы эффективного использования методики обучения физике будущих инженеров в высших учебных заведениях. Кроме того, потенциальным инженерам были показаны пути развития их проектирование и конструирование профессиональной деятельности, такие как через использование образовательных методов в лекционных, практических, лабораторных и практических занятиях.

SUMMARY:

In this article, the methods of effective use of the methods of teaching physics to future engineers in higher education institutions are discussed. In addition, potential engineers have been shown ways of developing their professional activities such as design, construction, through the use of educational methods in lectures, practical, laboratory and practical training.

Introduction. Comprehensive work is being carried out to reform education in the Republic of Uzbekistan. In particular, the Concept for the Development of Higher Education in the Republic of Uzbekistan until 2030 (October 8, 2019, PF-5847) outlines the priority areas for the systematic reform of higher education, raising the process of training highly qualified specialists with modern knowledge and high moral and ethical qualities, who are capable of independent thinking, to a

new level. Measures are being implemented to modernize higher education, based on advanced educational technologies, to develop social sectors and economic branches [1]. The initial stage of developing physical concepts involves directly familiarizing oneself with the objects, phenomena, and processes of the material world that surround us. The essence of this stage lies in observing, studying, conducting experiments, and identifying the key characteristics of physical phenomena and processes one by one. However, the acquaintance, observation, and experimentation with them can be carried out at different times. If it has been done previously, scientific ideas based on those observations can be restored. If it is done at a specific moment, the process involves sensation, perception, analysis, and synthesis [2]. The scientific and educational process of knowledge acquisition, from an epistemological perspective, can be imagined as a continuous chain progressing from uniqueness—i.e., experimental data and empirical laws—to generality, which includes the main laws of physical theory as axioms, and then towards boundary generality, i.e., laws describing specific physical systems. The substantial structure of a physical theory, from an epistemological point of view, is similar to this scientific and educational knowledge process chain. In scientific and educational activities, and accordingly, through this epistemological chain, the process of scientific and educational knowledge is carried out using both empirical and theoretical methods. Empirical methods are aimed at describing specific scientific evidence through inductive generalization of experimental data. The gas laws defined on an empirical basis can serve as an example of such inductive generalization. Theoretical methods, on the other hand, allow for identifying the fundamental cause-and-effect relationships in a part of the studied world, not only formally but also using dialectical logic [3].

Literature review. The analysis of literature on this topic encompasses the development of molecular physics and thermodynamics, ranging from the study of energy transfer and the conversion of energy from one form to another, to the study of dissipative systems and the description of non-equilibrium processes. Similarly, the evolution of physical thought has progressed from the description of mechanical motion to the understanding of quantum mechanics through mathematical representations and models. In particular, there are two scientific approaches when it comes to the study of thermal phenomena: In physics, the discovery of the laws of conservation and transformation of energy is typically associated with the names D. Joule, R. Mayer, and G. Helmholtz. In 1850, the second law of thermodynamics was first stated by R. Clausius, and in 1851, U. Thomson expressed it as a specific empirical rule. Clausius introduced the concept of internal energy into physics, as well as the physical quantity known

as entropy. Later, the first and second laws of thermodynamics began to be viewed as the fundamental laws of thermodynamic systems, and the process of defining thermodynamics in molecular-kinetic terms culminated in the works of Boltzmann and Gibbs, which laid the foundation for statistical mechanics. In recent years, the third stage of the development of thermodynamics has begun, namely, the physics of non-equilibrium processes and the physics of dissipative systems emerged (I. Prigogine) [6]. Thermodynamics has become a consistent phenomenological theory that describes the most general forms of energetic processes in any given process [7]. The systematics of a scientific and educational physical theory about a part of nature is determined by the systemic properties of the part of the entity being described. Methodologically, it is important to recognize that a physical theory, including the section of physics known as thermodynamics, is a conceptual system of scientific and educational knowledge.

Research methodology. The research methodology should be based on a systematic approach aimed at the development of substantive scientific knowledge in the field of physical theories. In this context, the educational and cognitive activity should not be seen as a collection of scattered ideas, concepts, and guidelines, but rather should focus on the scientific knowledge system, taking into account the system characteristics of the theory itself. This can be achieved through interdisciplinary teaching of physical theories, theoretical and practical physics problems, with a direct focus on solving them in professional activities [8]. The concept of management, according to scientific and pedagogical-psychological literature, is interpreted as the functional unity of elements at different levels (subsystems and supersystems) of biological, social, technical, and physical organized and planned systems, considering their specific structure, and ensuring the implementation of the professional activity plan, goals, and tasks [9]. The organization of students' knowledge management through their studies in the Bachelor of Engineering program, using a system of principles, approaches, and laws that perform its characteristics and normative-legal functions, is appropriate for the development of their professional competencies. The organization and development of any process is defined by the internal structure of its components and their interconnections, reflecting the internal order and coherence of all parts of the whole. The process of organization and the development of competencies, as a process, consists of a set of meaningful actions aimed at establishing communicative links between the parts of a whole, leading to improvement [9]. According to the Deming cycle in management theory, any process of organization is divided into four components: a) Goal component: defining goals and tasks, setting methods and strategies for achieving these goals; b) Process component:

performing the educational tasks; c) Diagnostic component: checking the results of the work done; d) Result component: implementing the necessary managerial actions to correct mistakes. Based on the goals of knowledge acquisition through learning and using Deming's cycle, a methodological model for managing students' knowledge acquisition in molecular physics and thermodynamics at technical higher education institutions can be developed (Figure 1).

The goals of higher education are determined by the needs of society and state orders. In this context, the global goal can be identified as developing the future engineer's professional competencies through the teaching of physics in a holistic manner. The goals of higher education support the systematic formation of physical knowledge, the development of professional competencies, the formation of a scientific worldview directed at educational and professional purposes, and the development goals of fostering thinking and independence [10]. The classification of goals based on the final result leads to the fact that for an engineering student, achieving a high professional level becomes the goal, while for a professor-teacher, the main goal is to help the future engineer transform into a true specialist, and to choose and apply tasks aimed at teaching them to solve professional problem-solving issues. The algorithmic sequence of such goals' implementation can precisely satisfy the goals of engineering education. Goals foster the development of the equal and synergistic capabilities between the learner and the educator. In other words, the "object-subject" form of education transforms into a "subject-subject interaction" between the teacher and the students (S.I. Yakimanskaya and Y.E. Bondarevskaya) [11]. In the model of managing knowledge through reading, as shown in Figure 1, the communicative interaction between subject-subject conditions enables the professor-teacher to manage the future engineers' knowledge through reading. However, in order to manage this effectively, it is essential to understand the communicative interaction between unity, commonality, and boundary commonality, that is, the principles and approaches between the empirical foundation, theoretical core, and deductive (dialectical) results of scientific and educational methods of fundamental physical theory. In our opinion, if the substantive and procedural aspects of knowledge through reading are presented in mutual alignment based on a competence-oriented approach and the principle of continuity, such components will not only include diagnosis but also the correction of the obtained results, thus ensuring the effectiveness of management outcomes. To achieve the main goals set in teaching physics, the following algorithmic sequence must be followed:

-Select an effective technology for acquiring knowledge, which includes methods of teaching physics (explanatory-illustrative, reproductive, problem-

based presentation, heuristic, research), forms (lecture, seminar, laboratory work), and tools (verbal, visual, special, technical, computer-based).

-Manage the acquisition of knowledge with a high level of skill and proficiency through study. In accordance with the logical chain of scientific knowledge, the empirical foundations of physics, its core, and the requirements for the deductive results should be clearly demonstrated (preparing a competent engineer). Diagnose the results of the knowledge acquisition process at all its stages and proceed to the next stages of acquiring physical knowledge.

Analysis and results. The methodology for enhancing the necessary professional competencies of engineering students through teaching physics, based on scientific and educational methods, is as follows: In lecture sessions (methodological (theoretical core)): Reproductive – The level of creative activity in understanding new concepts, phenomena, and laws is assessed by dividing them into sections. In this approach, the aim is to ensure that students retain the educational material more effectively, manage learning activities directly, and develop practical skills and competencies to quickly identify shortcomings.

In laboratory sessions (methodological (empirical basis)): Explanatory-illustrative method – The illustrative-explanatory method is used to develop students' competencies in design and construction. For example, the teacher demonstrates the technique of performing laboratory work. **In practical sessions (methodological (empirical basis)): Problem-based explanation method** – In the educational process, this method aims to activate students' scientific cognition activities and teaches them to utilize their intellectual abilities to a high degree.

In independent learning (gnoseological, didactic (Dialectical outcome)): Design method – This method focuses on improving competencies in design and construction by teaching students the scientific method of cognition through creating pedagogical software products. The research method – within the framework of the scientific project, the stages of preparing students for scientific research activities are carried out through observation, experimentation, measurement, analysis, synthesis, formalization, modeling, and automation:

- **Observation:** Studying the industrial enterprises' production potential, geographical location, and climatic conditions;

- **Experimentation:** Collecting samples around industrial zones during the experimental process;

- **Measurement:** Measuring the composition of the samples collected during the experiment using specialized laboratory equipment;

- **Analysis:** Analyzing the measurement results obtained in the laboratory and studying the composition and structure of the samples;

- **Synthesis:** Studying the composition of the samples and the interrelationship of the components;

- **Formalization:** Applying mathematical formulas to the obtained results;

- **Modeling and Automation:** Linking the formalized results functionally to reach a general conclusion, modeling the process, programming the modeled process on a computer, and obtaining and presenting results in tables and graphical form.

SUMMARY: and Suggestions

It has been determined that teaching physics to future engineers as a fundamental physical theory based on a methodological model is appropriate. This methodological system includes components such as purposeful, content-based, process-oriented, and diagnostic elements.

Components of the Methodological Model:

- Purposeful: It highlights the social demand for higher education regarding the preparation of future engineers, as well as the content of higher education curriculum and qualification requirements.

- Content-based: This is carried out based on scientific knowledge's methodological, epistemological, and didactic methods.

- Process-oriented: Reflects the choice of appropriate teaching methods, forms, and tools.

- Diagnostic: Allows the assessment of the effectiveness of education, demonstrating the communicative interaction between the content and process components.

LITERATURE:

1. O'zbekiston respublikasi Farmoni "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" 2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son.

2. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019 y.

3. Baydenko V.I. «Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostniy podxod. - M.: Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 2009. – S. 482-492.

4. Bepalko V.P. Bumajnaya versiya elektronogo uchebnika. Shkolniye texnologii. -M.: «Narodnoye obrazovaniye», 2007. -№ 2. - C.54-55.

5. Prigojin I. Vvedeniye v termodinamiku neobratimix protsessov. — Ijevsk: NITS «Regulyatornaya i xaocheskaya dinamika», 2001. — s. 160.

6. Nikolis G., Prigojin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnix sistemax. — M:Mir, 1979. — s. 512.

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Yo'ldoshev N.

Osiyo texnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: hayotiy zarurati, ijodiy fikrlashga o'rgatish, samarali o'zlashtirish, rag'batlantiruvchi material, ijodkorlikni rivojlantirish, motivlar hosil qilish, bola psixikasida rivojlanish, yuqoriroq stadiyasi.

Ключевые слова: жизненная необходимость, обучение творческому мышлению, эффективное усвоение, стимулирующий материал, развитие творческих способностей, формирование мотивов, развитие в психике ребенка, более высокая стадия.

Key words: vital necessity, teaching creative thinking, effective assimilation, stimulating material, development of creative abilities, formation of motives, development in the child's psyche, higher stage.

РЕЗЮМЕ:

O'yin harakati jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini oshirishga, o'quvchilarning o'z qobiliyatini namoyon qilishiga, o'yin maqsadiga erishish uchun o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini qo'llashga imkoniyat yaratiladi.

РЕЗЮМЕ:

В процессе игрового действия предоставляется возможность повысить познавательную активность учащихся, проявить учащимися свои способности, применить свои знания, умения и навыки для достижения цели игры.

SUMMARY:

During the game action, it is possible to increase the cognitive activity of students, to show their abilities by students, to apply their knowledge, skills and abilities to achieve the goal of the game.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidani borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilgor pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Xalq ta'limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning hozirgi bosqichida uning muhim bo'g'ini bo'lgan boshlang'ich sinflarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Negaki, ta'limning bu bosqichi bolaning dunyoqarashi, didi, iqtidori shakllanishida

hal qiluvchi o'rin egallaydi. Xuddi shu davrda dunyoga umid bilan qadam qo'yib kelayotgan navnihol inson hayotda munosib o'rnini topishiga, turmushidan, taqdiridan, vatanidan rozi bo'lib yashashiga zamin yaratiladi. Shundagina u umr bo'yi bunyodkorlik faoliyati bilan mashg'ul bo'ladi deyish mumkin.

Keng ko'lamli islohotlarning muhim bo'g'ini – innovatsiyalar bugun har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham o'zining yangiliklarini namoyish etmoqda.

Bugungi jadal rivojlanib borayotgan davrda o'quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgatish, o'z ustida ishlash ko'nikmasini hosil qilishda o'qituvchining roli katta. Bunda har bir o'qituvchining oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri yangi pedagogik texnologiyaning innovatsion usullaridan dars jarayonida o'rinni foydalanish va o'quvchilarning yakka tartibda ishlashiga erishishdir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev innovatsiya haqida shunday deydilar: "Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo'lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo'lmaydi. Bu sohadagi o'zgarishlarni xalqimizga keng targ'ib qilmasak, odamlarda ko'nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo'lolmaymiz..."

O'yin faqatgina vaqtning o'tishi yoki bolalar uchun shunchaki bir odatiy hol emas. O'yin davomida bolaning dunyoqarashi va fikrlash qobiliyati rivojlanib boradi. Birinchi sinfga qabul qilinib, maktab ostonasiga ilk qadam qo'ygan bolaning faoliyatida ham o'yin asosiy o'rinda turadi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchi faoliyatidan o'yinni siqib chiqarmasdan maqsadga muvofiq foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi. Shuning uchun ham boshlang'ich ta'limni didaktik o'yinlarsiz tasavvur qilishimiz qiyin. Boshlang'ich ta'limda motivlar hosil qilishda didaktik o'yinlarning o'рни beqiyosdir. O'yinsiz tom ma'nodagi aqliy rivojlanish bo'lishi mumkin emas. O'yin o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg'otadigan uchqundir. O'yin boshlang'ich sinf o'quvchilarda ma'lum sifatlarni shakllantirish uchun kattalar – o'qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar tomonidan qo'llaniladigan usul. O'yin vositasida o'quvchilarning bilim o'zlashtirish jarayoni qulaylashadi, turli xil predmetlar bilan munosabatda bo'lishga o'rganadi, shuningdek, ularda muomala madaniyati shakllanadi.

O'yin vositasida bolaning shaxsi shakllanadi, unda kelgusida o'quv va mehnat faoliyatini tashkil etish va insonlar bilan munosabatga kirishishga oid ruhiy xususiyatlar shakllanadi. O'yin orqali bolalar borliqni o'rganadi va dunyoni o'zgartirishga harakat qiladi. Shunday qilib o'yin inson faoliyatining shakllanishiga asos soladi. O'yinda inson borliqni aks ettirish qobiliyatini namoyon qiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati shundaki, unda ilk bor bolaning dunyoga ta'sir etish ehtiyoji paydo bo'ladi va shakllanadi. Maktab yillarida o'yin shakllari yanada

kengroq rivojlanadi. O'quvchilarning o'yin faoliyati juda ko'p soha olimlarining, ya'ni, faylasuflar, sotsiologlar, biologlar, san'atshunoslar, etnograflar, ayniqsa, pedagoglar va psixologlarni qiziqtiradi.

Psixologiyada bola psixikasining rivojlanishida o'yining hal qiluvchi ahamiyatga ega deb qaraladi. Faqat o'yindagina bolada shaxsning hamma tomonlari birlikda va o'zaro ta'sirda shakllanadi. O'yingina bola psixikasida rivojlanishning yuqoriroq stadiyasiga o'tish uchun muhim zamin yaratadi. Didaktik o'yin o'rganilayotgan voqea va hodisalarning imitatsion modeli yaratilishi sohasidagi faol faoliyatdir. O'yinning boshqa faoliyat turlaridan muhim farqi shundaki, uning predmeti inson faoliyatidir. Didaktik o'yinda faoliyatning asosiy turi hamkorlikdagi o'quv faoliyatidir.

Didaktik o'yinda o'quvchilarning o'zlashtirishini hisobga olgan ta'limiy vazifalarning bo'lishi muhimdir. Rahbarlik qiluvchi kattalar didaktik o'yinlarning u yoki bu shaklini yaratar ekan uning bolalar uchun qiziqarli va ular diqqatini to'playdigan turlariga e'tibor qaratishlari lozim. Didaktik o'yinlarning boshqa faoliyat turlaridan farqlanadigan muhim belgilari uning tarkibi qat'iyligidir. Didaktik o'yinlarning tarkibiy komponentlari quyidagilar: o'yin mantiqi, o'yinning harakati, o'yin qoidasi. O'yin mantiqi asosan uning sarlavhasida aks etadi. O'yin harakati jarayonida o'quvchilarning bilish faolligini oshirishga, o'quvchilarning o'z qobiliyatini namoyon qilishiga, o'yin maqsadiga erishish uchun o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini qo'llashga imkoniyat yaratiladi.

O'yin qoidasi o'yin jarayonini to'g'ri tashkil etishga yordam beradi. U o'quvchilar xulqini ularning o'zaro munosabatlarini tartibga soladi. Didaktik o'yinlarda ma'lum bir natijaga erishiladi, uning finali uning tugaganligini bildiradi. O'yinda ma'lum bir didaktik maqsad qo'yiladi va bu maqsadga erishilishi o'quvchilarda ma'naviy va aqliy qoniqish hissini shakllantiradi. Didaktik o'yinlar hamma vaqt ham o'qituvchi uchun o'quvchilarning bilim o'zlashtirishi yoki o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo'llash ko'rsatgichi hisoblanadi. Didaktik o'yinlarning hamma tarkibiy komponentlari o'zaro bog'liq bo'lib, ulardan birortasining bo'lmasligi mumkin emas. Xalq pedagogikasida shakllanib kelgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashda didaktik o'yinlardan keng foydalanish an'analari o'qituvchilarning amaliy tajribalari va olimlarning ishlarida rivojlantirildi.

Chex pedagogi Ya. A. Komenskiy o'yinni bola faoliyatining asosiy shakli ekanligini ta'kidlab, aynan o'yin bolaning tabiati va qiziqishlariga mos kelishini aytgan edi. Olim o'yin bolaning aqliy qobiliyatlarini har tomonlama o'stirishi, uning atrof-tevarak haqidagi tasavvurlarini kengaytirishi, nutqini o'stirishini ta'kidlaydi. Shuningdek, tengdoshlari bilan birgalikdagi o'yin uni tengdoshariga yaqinlashtiradi. Bolalar tarbiyasida didaktik o'yinlardan ikki yo'nalishda foydalaniladi: Barkamol insonni shakllantirish va tor didaktik maqsadlarda. O'yin o'quvchi faoliyatining

asosiy shaklidir. O'yin – muhim aqliy faoliyat turlaridan biri bo'lib, unda o'quvchi qobiliyatining hamma turlari rivojlanadi, uning atrof-olam haqidagi tasavvurlari kengayadi, nutq boyligi oshadi. Didaktik o'yinlar o'quvchining turli-tuman qobiliyatlari, idroki, nutqi va diqqatining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Bilimga qiziqish ta'lim jarayonining kuchli vositasiga aylanadi. Abu Rayhon Beruniy o'quvchilarni ta'lim jarayoniga qiziktirish muhim vazifa ekanligini uqtirib, «Qadimiy xalqlardan qolgan yodgorliklar» asarida «Maqsad gapni cho'zish emas, balki o'quvchini zeriktirmaslik, chunki doimo bir xil narsaga qaray berish malollik va sabrsizlikka olib keladi. O'quvchi fandan-fanga o'tib tursa, turli bog'larda yurganga o'xshaydi. Birini ko'rib ulgurmasdan boshqasi boshlanadi va u kishi har bir narsada o'ziga yarasha lazzat bor deyilganidek ularni ko'rishga qiziqadi va ko'zdan kechirishni istaydi. Bir xil narsa charchatadi, xotiraga malol keltiradi», - деган эди.

Metodist olimi Farog'at Axmadaliyeva «Didaktik o'yin bolalarning aqliy qobiliyatini o'stiradi. Bola o'yin jarayonida faollashadi. O'yin vazifalari diqqatni jamlashni, o'yin mazmunini anglashni talab qiladi. O'yin bolani ta'lim-tarbiya olishga, zarur ko'nikma hosil qilishga undaydi. Didaktik o'yinlar bolalarning ma'naviy va axloqiy kamolotida, ularning mukammal inson bo'lib kamol topishida tarbiyaviy ta'sir qudratiga ega. O'yin timsolida bolalar jamoa bo'lib yashashga, uyushqoqlikka, birgalikda ijod qilishga, ishlashga va mustaqillikka o'rganadilar» - deb ta'kidlagan.

Hozirgi davrda pedagoglar tomonidan tayyor mazmun va qoidalarga ega bo'lgan o'yinlar yaratilmoqda. Bola shaxsida ma'lum sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladigan o'yinlarda aniq qoidalar berilgan bo'ladi. Tayyor qoida va mazmunga ega bo'lgan o'yinlarga quyidagi xususiyatlar xos bo'ladi: o'yin g'oyasi va vazifasi o'yin ta'sirida amalga oshiriladi. O'yin g'oyasi (yoki vazifasi) va o'yin ta'siri o'yin mazmunini tashkil etadi; o'yin ta'siri va o'ynayotganlar munosabatlari o'yin qoidasi asosida boshqariladi. Qoidalar va tayyor o'yin mazmuni o'quvchilarni o'yinni mustaqil tashkil etishlariga yordam beradi.

Didaktik o'yinlarni uch turga ajratish mumkin: og'zaki, so'zlar yordamida o'ynaladigan o'yinlar, o'yin mashg'ulotlari, mashq(harakatli) o'yinlar. Didaktik o'yinlar uchun o'yin g'oyasi va o'yin vazifalari muhim ahamiyatga ega. Didaktik o'yinning eng muhim elementi uning qoidasi hisoblanadi. Qoidani bajarish jarayonida o'yin mazmuni amalga oshadi. Qoidaning mavjudligi o'yin ta'sirini amalga oshirish va o'yin vazifasini qo'llashga yordam beradi. Qoidani bajarish jarayonida o'yin mazmunini amalga oshirish dunyoqarashi shakllanib boradi.

Didaktik o'yinda o'quvchi qoidalarga rioya qilishga o'rganadi. Chunki qoidalarga rioya qilish o'yin muvaffaqiyatini ta'minlaydi. O'yinda qatnashish jarayonida ijobiy xulqiy sifatlar, tashkilotchilik qobiliyati shakllanadi.

Didaktik o'yinda bola yaxshi xulqiy sifatlariga ega bo'ladi. Didaktik o'yinlar bir necha bosqichlarga bo'linadi. Har bir bosqichda bolaning ma'lum bir imkoniyatlari namoyon bo'ladi. Tarbiyachining bu bosqichlar xarakterini bilishi didaktik o'yinlarning samaradorligini aniqlashda katta ahamiyatga ega. Birinchi bosqichda bolada o'ynash ishtiyoqi paydo bo'ladi va o'yinda faollik ko'rsata boshlaydi.

Ana shu bosqichda bolani o'yinga qiziqtirish maqsadida topishmoqlar, tez aytishlar, aytishuvlar yoki suhbatlar tashkil qilish mumkin. Ikkinchi bosqichda bola o'yin topshiriqlarini bajarish, qoidaga rioya qilishga o'rganadi va o'yinda qatnashishga kirishadi. Bu bosqichda bolalarda to'g'ri so'zlik, maqsadga erishishga astoydil kirishish, irodaviylik, o'yinda yutqizish alaminini ham yengabilish, o'z muvaffaqiyatidagina emas o'rtoqlari muvaffaqiyatidan ham quvonabilish kabi ijobiy sifatlar shakllanadi. O'yinning uchinchi bosqichida bola o'yin qoidalarini yaxshi biladi? U endi o'yinga ijodiy yondoshadi, o'zi yangiliklar kiritadi, mustaqil ijodiy izlanadi. O'yinda qatnashish jarayonida u tez javob topish, yashirish, izlash, yugurish, tasvirlash va boshqa shu kabi vazifalarni bajaradi.

O'yinning har bir etapi ma'lum bir pedagogik vazifalarni o'z ichiga oladi. O'yinning birinchi bosqichida pedagog bolalarni o'yinga qiziqtiradi, ularda xush kayfiyat, yangi o'yinlarni kutishga ishtiyoq uyg'otadi. ikkinchi etapida esa u o'yinni kuzatuvchi emas, balki qatnashchisi sifatida faoliyat ko'rsatadi, o'yin davomida bolalarga tez yordamga keladi, bolalarning faoliyatiga to'g'ri baho beradi. O'yinning uchinchi etapida o'qituvchi bolalarni o'yin davomidagi ijodkorligi va faolligiga baho beradi.

Didaktik o'yinlar bir qancha vazifalarni bajaradi:

- ta'limiy, tarbiyaviy (o'quvchi shaxsiga ta'sir ko'rsatadi, tafakkurini rivojlantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi);
- qo'llanuvchanlik (aniq vaziyatda har qanday o'quv topshiriqlarini bajarish uchun bilimlarni qo'llay bilish.);
- motivni qo'zg'ash, qiziquvchanlikni oshirish (o'quvchilarni bilish faoliyatiga qiziqtiradi, rag'batlantiradi, bilish qiziquvining rivojlanishiga yordam beradi).

O'qituvchilar tajribasida qo'llaydigan ba'zi didaktik o'yinlardan misollar keltiramiz:

a) O'yin - mashq. Bu o'yin guruhda, yoki jamoada birgalikda qo'llanishi mumkin. Lekin bu o'yin individuallashtirilgan. Ya'ni har bir o'quvchining o'z bilimi va imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beradi. Bu o'yindan darsni mustahkamlash yoki o'quvchilar bilimini nazorat qilish maqsadida ham foydalanish mumkin. Masalan "Adashgan harfni toping". Bir necha o'rganilgan harflar qo'yilib orasida bitta o'rganilmagan harf ham aralashtirib qo'yiladi. O'quvchilar o'rganilgan harflarni ongida tiklab o'rganilmagan harfni topib o'qituvchiga ko'rsatadilar.

b) Ijodiy izlanish o'yini. Bunda o'qituvchi hikoyadagi noto'g'ri gapni topish yoki hikoya mazmuniga mos bo'lmagan gapni topishni aytadi. O'quvchilar izlanadilar va bunday gapni topib, nega orteqligini isbotlaydilar. Bunday o'yinlar ko'p vaqtni olmaydi, maxsus jihozlarni talab etmaydi, lekin yaxshi natija beradi.

v) O'yin - musobaqa. Bunda o'yinda qatorlararo musobaqalar tashkil etilishi mumkin. Shuningdek, viktorinalar, turli konkurslar, olimpiadalar kiradi. Bunday o'yinlarni darsda va sinfdan tashqarida ham o'tkazish mumkin.

g) Mazmunli – rolli o'yinlar. Bu o'yin o'quvchilar darsda o'qituvchi belgilagan maqsadga muvofiq hikoyalar yoki ertaklardagi qahramonlar rolini o'ynaydilar, yoki davra stoli tashkil etib turli rollarni bajaradilar. Masalan, muxbir, tarixchi, qishloq xo'jaligi xodimi va b. Bunday o'yinlar bolalarda bilimga qiziqish uyg'otadi, ularni ijodiy izlanishga undaydi, shuningdek, kasblar bilan tanishuvlariga yordam beradi.

d) Bilishga doir o'yinlar - sayohat. O'quvchilar O'zbekiston va boshqa mamlakatlar haqidagi bilimlarga ega bo'lganlaridan keyin bilimlar yurtiga "sayohat" o'tkazish mumkin. Sayohat davomida o'quvchilarga yangi bilimlar ham beriladi, ularning bilimlari tekshirilib ham ko'rilishi mumkin.

Didaktik o'yinlar vositasida o'quvchilarda bilimga qiziqishni uyg'otish uning qiziqishlariga tayanib tashkil etilsa samarali bo'ladi. Bunday hollarda bolada doim yangiliklarni bilishga ishtiyoq uyg'onadi, bilimga qiziqish uyg'onadi. Bilimga qiziqishni muntazam rivojlantirish va mustahkamlash kichik maktab o'quvchilarning o'qishga ijobiy munosabatlarini tarbiyalaydi o'zlashtirish darajasini oshiradi. Bilitshga qiziqish kichik maktab o'quvchisini izlanishga o'rgatadi, u doim har xil savollarga javobni qidirishga o'rganadi. O'quvchining izlanuvchanlik faoliyati unda emotsional ko'tarinkilik, muvaffaqiyatdan quvonish hissini tarbiyalaydi. Bilishga qiziqish faqat ta'lim jarayoni natijasiga ijobiy ta'sir qilib qolmy balki tafakkur, idrok, xotira, diqqat kabi psixik jarayonlarning faol rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 459 b.
2. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi. Ona tili. (1-11-sinf) 2020-yil.
3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. -T.: Bayoz. 2022. -304 b.
4. Komenskiy A., Ya. Buyuk didaktika. . -T.: O'qituvchi. 1975. -304 b.
5. Abu Rayhon Beruniy. Qadimiy xalqlardan qolgan yodgorliklar. -T.: Fan. 1968. -362 b.
6. Axmadaliyeva F. S. O'yinning bola faoliyati sifatidagi mohiyati va o'ziga xosligi. International scientific and practical conference "international experience and modern approaches in preschool education" 15 may, 2024.

“TARBIYA” FANI O’QTUVCHISINI INNOVATSION FAOLIYATI

To’qliyeva M.B.

Xalqaro innovatsion universiteti katta o’qituvchisi

Tayanch soʻzlar: pedagog, innovatsiya, ijtimoiy taraqqiyot, barkamol avlod, taraqqiyot, tarbiya, oʻqitish, maʼnaviy va maʼrifiy ishlar, jamiyat.

Ключевые слова: педагог, инновация, социальное развитие, гармоничное поколение, развитие, воспитание, обучение, духовная и просветительская работа, общество.

Key words: educator, innovation, social development, well-rounded generation, development, upbringing, teaching, spiritual and educational work, society.

РЕЗИОМЕ:

Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarashimiz lozim. Innovatsiyalarning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolardan farqi: Ilm-fan – bu maʼlum mablagʻlarni bilimlar va gʻoyalarga aylantirish. Innovatsiyalar – bu bilimlar va gʻoyalarni – bu yangi konsepsiyani yaratish demak. Innovatsiya – bu ixtironing amaliy ahamiyatini ajratib koʻrsatish va uni muvaffaqiyatli sotiladigan mahsulotga aylantirish.

РЕЗИОМЕ:

К инновациям следует подходить не как к любому виду новшества, а как к фактору, который существенно повышает эффективность существующей системы. Отличие инноваций от научных открытий и изобретений: наука - это процесс преобразования определённых ресурсов в знания и идеи. Инновации - это превращение знаний и идей в создание новой концепции. Инновация - это выделение практической значимости изобретения и превращение его в успешный продаваемый продукт.

SUMMARY:

Innovation should not be viewed as just any type of novelty, but as a factor that significantly enhances the efficiency of the existing system. The difference between scientific discoveries, inventions, and innovations: Science is the process of converting certain resources into knowledge and ideas. Innovations, on the other hand, are about transforming these knowledge and ideas into new concepts. Innovation refers to highlighting the practical significance of an invention and turning it into a successfully marketable product.

Yangilanayotgan Oʻzbekistonda barcha jabhalarda yangilik, izlanish va yangicha fikrlar va zamon talablariga mos ravishda faoliyat olib borish eng muhim masaladir. Prezidentimiz taʼkidlaganlaridek shiddat bilan rivojlanib borayotgan bu davrda yangi fikr, yangi gʻoya va albatta innovatsiyaga tayangan davlat yutadi.

O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 24-iyuldagi "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi " Ilm, ma'rifat va raqimli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" Davlat dasturida nazarda tutilgan tegishli huquqiy zaminni yaratish borasidagi muhim qadam bo'ldi.

Ushbu qonun taraqqiyotimizni kafolatlovchi, uni yanada jadallashtiruvchi yangi g'oya, yangi kashfiyotlar, ilmiy ishlanmalarni yaratish hamda hayotga joriy etilishining ishonchli huquqiy mexanizmlarini mustahkamlab benihoya muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunda ifodalangan ta'rifga, ko'ra innovatsiya – fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma. Innovatsion faoliyat esa, yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o'tkazilishi va amalga oshirilishini ta'minlash bo'yicha faoliyatdir.

Turli olimlar, ayniqsa xorijliklar (N. Monchev, I. Perlaki, V.D. Xartman, E.Mensfeld, R.Foster, B.Tviss, Y.Shumpeter, E.Rodgers va boshqalar) bu tushunchani o'zlarining tadqiqotlari ob'ekti va predmetiga ko'ra har xil talqin qiladilar, ammo innovatsiyalarning bu har xil ta'riflarining tahlili shunday xulosaga olib keladiki, o'zgarishlar innovatsiyalarning o'ziga xos mazmunini tashkil qiladilar, o'zgarishlar vazifasi esa innovatsion faoliyatning asosiy vazifasi bo'ladi.

Innovatsiya- yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan mahsulot, xizmat yoki jarayon. "Innovatsiya" atamasi lotincha "novatio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "yangilanish" (yoki "o'zgarish") degan ma'noni anglatadi. Bunda "in" prefiksi, lotincha "yo'nalishda" deb tarjima qilinadi, agar tom ma'noda tarjima qilinadigan bo'lsa "Innovatsiya" - "o'zgarish tomon" deya tushunish mumkin. "Innovatsiya" tushunchasi "yangilik", "kashfiyot", "ixtiro" so'zlari bilan sinonimlik hosil qiladi va ular ma'no jihatidan farq qilsada, har holda, bu tushunchalarning barchasi natija - ijodiy faoliyat, ijodkorlik bilan bog'liqdir. Shu bilan birga, mutaxassislarining fikricha, agar ijodkorlik yangi g'oyalarni ilgari surishni nazarda tutsa, u holda innovatsiyaning o'ziga xos belgisi uni amalda amalga oshirishdir.

Innovatsiyaga har qanday turdagi yangilik sifatida emas, balki mavjud tizimning samaradorligini jiddiy ravishda oshiradigan omil sifatida qarashimiz lozim. Innovatsiyalarning ilmiy kashfiyotlar va ixtirolardan farqi: Ilm-fan – bu ma'lum mablag'larni bilimlar va g'oyalarga aylantirish. Innovatsiyalar – bu bilimlar va g'oyalarni– bu yangi konsepsiyani yaratish demak. Innovatsiya – bu ixtironing amaliy ahamiyatini ajratib ko'rsatish va uni muvaffaqiyatli sotiladigan mahsulotga aylantirish. Yangilik - bu intellektual faoliyat natijasidir; bu yangi strategiya, biznesning yangi modeli, yangi tashkiliy tuzilma, yangi marketing usuli, yangi jarayon, yangi texnologiya, yangi mahsulot yoki ularning ma'lum birikmasi. "Innovatsiya" so'zi va yuqorida sanab o'tilgan tushunchalardan asosiy farqi shundaki, u amalga oshirish bilan bog'liq qo'shimcha qiymat yaratadi.

Innovatsiya nazariyasining rivojlanishiga asos solgan olim avstriyalik iqtisodchi Jozef Alois Shumpeter (1883-1950) hisoblanadi. Mutaxassislar fikriga ko'ra aynan ushbu olim birinchi bor innovatsiya tushunchasini ilmiy asoslab bergan.

Innovatsiya- amalga oshirilayotgan jarayonlar, mehnat "mahsuloti", faoliyatni tashkil etish strategiyasining ham tubdan, ham bosqichma bosqich o'zgarishini anglatishi mumkin. Shunday qilib, innovatsiya har xil nuqtai nazardan - texnologiya, iqtisodiy rivojlanish, siyosiy muammolar, pedagogik jarayonning o'zgarishi va boshqalar bilan birgalikda ko'rib chiqiladi. Innovatsiya kontseptsiyasining o'zi birinchi marta XIX asr ilmiy tadqiqotlarida paydo bo'lgan.

Ta'limdagi innovatsion faoliyat ta'lim sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo'lishiga qaratilgan kompleks faoliyatni o'z ichiga oladi. Bu innovatsiyalar ta'lim jarayonini tashkil etishning usul va usullari, ta'lim va tarbiya jarayonida foydalaniladigan resurslar, ilmiy nazariyalar va tushunchalar bo'lishi mumkin. Innovatsiyalar yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlar, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo'lishi loyihalash ishlarining natijasi bo'lishi mumkin, bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatlarini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar ishlab chiqiladi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Innovatsiyalar ta'lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi.

O'quv jarayonida talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini rivojlantirish amalga oshiriladi, keyinchalik ular innovatsiyalarni yaratish bilan bog'liq bo'lgan amaliy hayotning turli sohalarida qo'llanilishi mumkin. Ta'limda innovatsion texnologiyalar o'qitishda muayyan yondashuvlarni qo'llash asosida qo'llaniladi, ya'ni yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo'lgan talablar va maqsadlarni o'z ichiga olgan tamoyillar. Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga aniq mos kelishiga asoslanadi.

Hozirgi vaqtda ular o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga, o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, o'quv dasturlarini mexanik ravishda emas, balki ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilishi kerak. Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalarining odamlar hayotidagi roli sezilarli darajada oshdi. Zamonaviy jamiyat axborotlashtirish deb ataladigan umumiy tarixiy jarayonga aralashdi. Bu jarayon har qanday fuqaroning axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatini, axborot texnologiyalarining ilmiy, ishlab chiqarish, jamoat sohalariga kirib borishini, axborot xizmatining yuqori darajasini o'z ichiga oladi.

Ta'lim sohasidagi innovatsion texnologiyalar doimiy ravishda rivojlanib, ularning turlari kengayib bormoqda. Quyidagi asosiy texnologiyalar guruhlarini ajratish mumkin:

1. Fan ta'limi sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yoki Axborot kommunikatsion texnologiyalar. Ushbu texnologiyalardan foydalanish axborot jamiyatining rivojlanishi va hayotning barcha sohalarida axborot vositalarini faol joriy etish bilan bog'liq. Bunday texnologiyalar talabalar ongini axborotlashtirishga qaratilgan. Ta'lim dasturlari informatika, axborot jarayonlari va Axborot kommunikatsion texnologiyalarni o'rganishga qaratilgan yangi fanlarni o'z ichiga oladi;

2. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar. Ushbu texnologiyalar shaxsni ta'lim va tarbiyada ustuvor o'ringa qo'yishga qaratilgan. Butun ta'lim jarayoni shaxsning o'ziga xosligi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsni rivojlantirishga qaratilgan.

3. O'quv jarayonini axborot-tahliliy ta'minlash. Ushbu guruh texnologiyalaridan foydalanish har bir o'quvchi, sinf, parallel, ta'lim muassasasining rivojlanishini o'rganishga, ularni adekvat baholashga qaratilgan;

4. Intellektual rivojlanish monitoringi. Texnologiyalar grafiklardan foydalanishga, test tizimiga, individual o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini va umuman ta'lim sifatini kuzatish imkonini beruvchi yangi baholash usullariga asoslangan;

5. Ta'lim texnologiyalari. O'quv jarayonini ta'limdan ajratib bo'lmaydi. Shuning uchun shaxsni, uning asosiy fazilatlarini rivojlantirishning yangi usullari joriy etilmoqda;

6. Didaktik texnologiyalar. Ular ta'lim muassasasi rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Bunday texnologiyalar an'anaviy va innovatsion texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga olgan texnika va vositalar majmuasiga asoslanadi: o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash, audiovizual, multimedia vositalaridan foydalanish, tabaqalashtirilgan o'qitish usullari. Ilmiy bilimlarni innovatsiyaga aylantirish jarayoni, uni hodisalarning ketma-ket zanjiri sifatida ifodalash mumkin, bu jarayon davomida innovatsiya g'oyadan ma'lum mahsulot, texnologiya yoki xizmatga qadar etuklanadi va amaliy foydalanishda tarqaladi.

O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish kerak. Har bir o'qituvchi ta'limga individual tarzda yangilik kiritishi mumkin.

Ta'lim sifati – davlat ta'limining ijtimoiy tizimi, jarayoni va natijada shaxs, jamiyat va jamiyatning manfaatlari va manfaatlariga mos keladigan ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini ta'minlaydigan ta'lim xizmatlarining iste'mol xususiyatlari to'plamidir.

Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat.

Ta'lim tizimidagi innovatsiya jarayonlari xarakteri kiritilgan yangiliklar xususiyatlari, o'qituvchilarning kasbiy imkoniyatlari, yangilik kiritish tashabbuskorlari va ishtirokchilarining innovatsion faoliyatlari xususiyatlari bilan belgilanadi.

Innovatsion faoliyatda eng muhim masalalardan biri o'qituvchi shaxsidir. O'qituvchi-novator sermahsul ijodiy shaxs bo'lishi, kreativlikni, keng qamrovli qiziqish va mashg'ullikni, sevuvchi ichki dunyosi boy, pedagogik yangiliklarga o'ch bo'lishi lozim. O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlash ikki yo'nalishda amalga oshirilishi lozim:

yangilikni idrok qilishga innovatsion shaylikni shakllantirish; yangicha harakat qila olishga o'rgatish. Innovatsion faoliyatni tashkil etishda talabalarning o'quv-bilish faoliyati va uni boshqarish alohida ahamiyatga ega.

Shunday qilib, innovatsiya jarayonlari, ularning funksiyalari, rivojlanish qonuniyatlari, mexanizmlari va uni amalga oshirish texnologiyalari, boshqarish tamoyillarining pedagogik asoslarini o'rganish oliy maktab o'quv jarayonini zamonaviy pedagogika hamda psixologiya fanlari yutuqlari asosida jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beradi. XXI asr insonlar orasidagi buyuk munosabatlar rivojlangan, ya'ni o'zlarining jismoniy va ma'naviy kuchlarini ifodalovchi insoniylik qarashlari rivojlangan asrdir. Insonparvarlik, tafakkurning o'rnatilishi o'qituvchi va o'quvchi orasidagi yangi turdagi o'zaro munosabatlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 6 iyuldagi “Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 422-son Qarori.
4. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003.
5. Ishmuhamedov R., Abduqudirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – T.: “Iste'dod” jamg'armasi, 2008.
6. Nishonova S. Komil inson tarbiyasi. “Istiqlol”, 2003.
7. Xaydarova M.X. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini Tarbiya fanini o'qitishga metodik tayyorgarligini takomillashtirish. 13.00.02 – Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023

RIVOJLANISH MARKAZLAR INTEGRATSIYASINI TA'MINLASH ORQALI TARBIYALANUVCHILARNING TAYANCH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

Imomov M.P.

Ilmiy rahbar: P.h.D. dots

Raxmatova M.U.

Qarshi davlat universiteti doktori

Tayanch so'zlar: rivojlanish markazlari, ta'lim, tarbiya, kompetensiya, san'at, fan va tabiat, til va nutq, syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirish, qurish, konstruksiyalash va matematika.

Ключевые слова: центры развития, образование, обучение, компетентность, искусство, наука и природа, язык и речь, ролевые игры и адаптация, конструирование, конструирование и математика.

Key words: development centers, education, training, competence, art, science and nature, language and speech, construction and construction, role-playing games and adaptation, construction, construction and mathematics.

РЕЗЮМЕ:

Maqola mazmunida tarbiyachilarni pedagogik bilimlarni egallashi bilan birga, innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Bugun zamon talabiga ko'ra, jamiyatlarning tez o'zgarishiga moslashish, ilmiy-texnik taraqqiyotga hissa qo'shish va global muammolarni yengish kutilmoqda. Hozirgi kunda bilimlarni xulq-atvor namunalariga kiritish ta'lim dasturlarining asosiy maqsadini tashkil etadi, shuning uchun bolalarning maktabgacha yoshdan boshlab rivojlanishini hisobga olgan holda maktabgacha yoshdan bolalarga sifatli ta'lim berish, davlat standarti hamda "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida sifatli ta'lim – tarbiya berish mazmuni haqida fikr-mulohazalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

Подготовка будущих педагогов в данной статье включает в себя не только приобретение педагогических знаний, но и отработку навыков использования инновационных методов и технологий. В содержании статьи предполагается адаптироваться к быстрым изменениям общества, внести вклад в научно-техническое развитие и преодолеть глобальные проблемы. В настоящее время интеграция знаний в модели поведения является основной целью образовательных программ, поэтому качественное образование детей с дошкольного возраста с учетом развития детей с дошкольного возраста на основе государственного стандарта и государственной учебной программы «Первый шаг» «Приводятся мнения о содержании образования.

SUMMARY:

The training of future educators in this article includes not only the acquisition of pedagogical knowledge, but also the development of skills in the use of innovative methods and technologies. In the content of the article, it is expected to adapt to the rapid changes of societies, to contribute to scientific and technical development and to overcome global problems. Nowadays, the integration of knowledge into behavioral patterns is the main goal of educational programs, therefore, quality education for children from preschool age, taking into account the development of children from preschool age, based on the state standard and the state curriculum "First Step" Opinions are given about the content of education.

Kirish. Maktabgacha ta'lim tizimi bolalarning intellektual, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratish vazifasini bajaradi. Shu sababli bu tizimni modernizatsiya qilish va yangi pedagogik yondashuvlarni joriy etish davlat siyosatining muhim qismi sifatida e'tirof etiladi. Maktabgacha ta'lim-tarbiya tizimi bolalar uchun o'quv jarayoniga qiziqishni uyg'otadi, ularni shaxsiy va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lishlariga ko'maklashadi. Bundan tashqari, bolalarning individual qobiliyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ularni har tomonlama rivojlantirish maqsadi ham amalga oshirilmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimi bolalarni bilim olishga tayyorlash, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va jamiyatga moslashishlariga ko'maklashishning muhim bosqichi hisoblanadi. Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash, ularni jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan rivojlantirishdan iboratdir. Bolalar bu bosqichda hayotning asosiy qoidalari va qadriyatlarini bilan tanishadi, shuningdek, ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydilar. Maktabgacha ta'lim jarayonida bolalarga mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat va atrof-muhitni o'rganishga qiziqish uyg'otishga yo'naltirilgan dasturlar asosida ta'lim beriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofdagi dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo'shilish imkoniyatini berishdir.

Bugungi kunda bolalarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlash maqsadida rivojlanish markazlari faoliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu markazlarning integratsiyasi bolalarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qilib, ularning mustaqil fikrlashi, kreativ yondashuvi, muloqotga kirisha olishi hamda hayotiy ko'nikmalarga ega bo'lishiga yordam beradi.

Bolalar o'quv jarayoniga chindan ham ishtiyoq bildirganlaridagina, juda yaxshi rivojlanadilar. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlanish muhitining

to'g'ri tashkil etilishi, maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishga qo'yiladigan Davlat talablari va "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturini hisobga olgan holda, bolalarni izlanishga, tashabbuskorlik va ijodkorlikni namoyon etishga undashi kerak. Guruh maydonidagi mavzuni rivojlantiruvchi muhit, rivojlanish markazlari (burchaklar, zonalar) bilan ifodalanadi, masalan: san'at markazi, fan va tabiat markazi, til va nutq markazi, syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirish markazi, qurish, konstruksiyalash va matematika markazi. Markazlardagi faoliyatlarda bolalarni yosh xususiyatlarini, shuningdek, o'g'il va qiz bolalarning qiziqishlarini inobatga oladi. Rivojlanish markazlarida ishlash maktabgacha ta'limning an'anaviy sinflarini takomillashtiradi yoki o'zgartiradi, bolaga shaxsiga yo'naltirilgan ta'limning asosi bo'lmish, markazni tanlash huquqi beriladi. Pedagogning vazifasi, bolalarning manfaatlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda, maqsadlarni aniqlash va markazlarda ishlashni tashkil etish bilan belgilanadi.

Rivojlanish markazlari integratsiyasi – bu turli ta'lim va tarbiya muassasalari, innovatsion metodlar hamda shaxsiy rivojlanish dasturlarining uyg'unlashuvi jarayonidir. Ushbu jarayon bolalarga: - har tomonlama rivojlanish uchun qulay muhit yaratish, turli sohalarda bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash imkonini beradi.

Kompetensiya – bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadriyatlari majmuidir.

Kompetentli bola o'z bilim, ko'nikma va malakalarini muayyan vaziyatda safarbar qilishi va qo'llashi, o'z maqsadiga erishishi va rivojlanishning har bir bosqichida yoshiga mos keladigan vazifalarni hal qilishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv bolalarning bilish bilan bog'liq bo'lgan ehtiyojlari, muammolar va imkoniyatlarga samarali javob berish qobiliyatini shakllantirish, axloqiy me'yorlar va qadriyatlarni rivojlantirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, shaxsiy ("Men" konsepsiyasi) ni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

Kommunikativ kompetensiya – atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlarning konstruktiv usullari va vositalariga ega bo'lishni taqozo qiladi; muloqot qilish va yuzaga kelgan o'yin, bilish, maishiy va ijodiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish qobiliyati. Bu kompetensiyaga nutqni rivojlanish ham kiradi. Nutq bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi hamda dunyoni bilishi uchun zarur vositadir. Mazmunga boy va rag'batlantiruvchi ta'lim muhitida bolalar og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar, bu ularga o'zlariga ishonishga, boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatishga, dunyo haqidagi tushunchalarini shakllantirishga, mashg'ulotlarda ishtirok etishga va loyiha ishlarini jamoa bo'lib bajarishga yordam beradi. Bolalar kattalar va

boshqa bolalar tomonidan tushunilishlari uchun o'zlarini namoyon etishlari mumkin. Ular aytilganlarni tushunish uchun tinglaydilar va kuzatadilar; savol va topshiriqlarni eshitadilar va shunga mos javob berishadi. Ular nutqni, ayniqsa o'qish va yozishni o'z ichiga olgan mashg'ulotlarga ijobiy qarashadi. Ular nutqning turli shakl va funktsiyalarini biladilar, ulardan foydalanadilar va kerak bo'lganda ularni turli xil muloqot holatlarida moslashtiradilar. Bu kompetensiya, shuningdek, axborot olish uchun turli xil aloqa vositalari va kanallardan mustaqil foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi; ta'lim olishi va rivojlanishida foydalanish uchun kerakli ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va tanlash, ularni tartibga solish, o'zgartirish, saqlash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Ijtimoiy kompetensiya – bu bolaning belgilangan tartib va odob-ahloq qoidalariga rioya qilgan holda tengdoshlari va kattalar bilan birgalikda ishlash qobiliyati. Bolalar boshqalarni hurmat qilishni va ularning aytganlarini hisobga olishni o'rganadilar. Guruhlarda samarali ishlash uchun zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalariga amal qiladilar. Muammoli vaziyatlarda ular yoshi va individual rivojlanish xususiyatlariga mos ravishda ularni hal qilish harakatlarini amalga oshiradilar. Ular tobora ko'proq o'zlarini guruhning bir qismi sifatida ko'radilar va o'z huquq hamda majburiyatlari borligini tushunadilar. Ular individual farqlarga ochiq. Bolalar boshqalar bilan uyg'unlikda yashashlari mumkin. Ular turli insonlar bilan muloqot qilishadi va atrofdagilarning madaniy jihatdan xilma-xilligini tan oladilar, ularga yordam beradilar va qo'llab-quvvatlay oladilar.

Shaxsiy kompetensiya ("Men" konsepsiyasini yaratish). Shaxsiy kompetensiyani rivojlantirish orqali bola maktabgacha yoshda shakllanadigan va butun hayoti davomida takomillashib boradigan bir qator xususiyatlarni namoyish etadi. Bu kompetensiya bolaning o'z-o'ziga g'amxo'rlik qilish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olish qobiliyatini hamda kundalik hayotini boshqarish va barqaror sog'lom turmush tarzini amalda qo'llash mahoratini o'z ichiga oladi. Bolalar hayotdagi o'z o'rnini biladilar, o'zlarining, shuningdek, boshqalarning farovonligi haqida g'amxo'rlik qilishga o'rganadilar. Bola mustaqil va u o'ziga ishonadi. O'zining kuchli va zaif tomonlarini biladi, ularni bartaraf etish ustida ishlay boshlaydi. U o'zining boshqalardan farqli tomonlarini tushunadi. O'z g'oyalarini ilgari suradi va targ'ib qila oladi; o'zi uchun qaror qabul qilishni o'rganadi. U qanday tanlashni biladi, o'z oldiga maqsadlar qo'yadi. O'z harakatlari uchun tashabbus va mas'uliyatni namoyon qiladi. O'zining yaxshi ko'rgan narsasi, qiziqishlari, his-tuyg'ulari bilan o'rtoqlashadi. O'sib borayotgan jismoniy, kognitiv, hissiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondiradi. O'z ehtiyojlarini bildiradi va ularni qondirishni biladi, o'zini boshqara oladi;

sogʻlom turmush tarzi qoidalariga, madaniy-gigiyenik tartib qoidalarga rioya qiladi, jismoniy tarbiya bilan shugʻullanadi, oʻz salomatligi uchun masʼuliyatni namoyon qiladi.

Bilish kompetensiyasi bilim olish, oʻqish va oʻrganish; mustaqil ravishda izlanish, tahlil qilish va atrofalamni tushunish uchun kerakli maʼlumotlarni tanlash qobiliyatini oʻz ichiga oladi. Harakat va oʻzaro munosabatlar orqali bolalar bilim olish va oʻrganish strategiyalarini ishlab chiqadilar. Ular atrofalamdagi yangi obʼyektlarni oʻrganadilar va kashf etadilar. Boshqalar bilan oʻyin va oʻzaro muloqot jarayonida ular kuzatadilar va tajriba oʻtkazadilar. Ular muammolarni tushunish va hal qilish uchun yangi imkoniyatlar topadilar. Ular oʻzlarining kashfiyotlari bilan oʻrtoqlashadilar va asta-sekin mustaqil, oʻz-oʻzini boshqaradigan, tahlil qila oladigan va ijodkor shaxsga aylanadilar. Bolalar muammoni hal qilishga eʼtibor qaratishlari, muammolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqishlari va atrofda dunyoni tushunish va tushuntirish uchun maqsadlar qoʻyishda kognitiv qobiliyatlarini ishga solishlari mumkin. Bolalar oʻrganishga boʻlgan qiziqishlarini davom ettirishlari, oʻrganishdan zavqlanishlari va oʻrganganlarini baham koʻrishlari, kashfiyotlarini boshqalar bilan boʻlishishlari mumkin.

Rivojlanish markazlari integratsiyasini taʼminlash orqali bolalar quyidagi metodlar yordamida tayanch kompetensiyalarni egallashlari mumkin:

1. Oʻyin orqali oʻqitish – interfaol oʻyinlar, rolli mashgʻulotlar va stol oʻyinlari orqali bolalarning muloqot, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish koʻnikmalarini rivojlantirish.

2. Loyihaviy taʼlim – bolalarning amaliy loyihalar ustida ishlash orqali mustaqil va jamoaviy faoliyat olib borish qobiliyatini shakllantirish.

3. Tabiiy va ilmiy tadqiqotlar – laboratoriya ishlari, tabiatni kuzatish va tajribalar orqali bolalarning izlanish qobiliyatini oshirish.

4. Madaniy va badiiy faoliyat – rasm chizish, qoʻgʻirchoq teatrlari, musiqa va sanʼat orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

5. Sport va jismoniy mashgʻulotlar – bolalarning jismoniy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash va ijtimoiy faollikni oshirish.

Rivojlanish markazlarini integratsiya qilish bolalarning har tomonlama rivojlanishini taʼminlaydi va ularning hayotiy tayanch kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy taʼlim muhitida innovatsion yondashuvlar, fanlararo bogʻliqlik va amaliy mashgʻulotlar orqali bolalarning bilim olish jarayoni yanada samarali boʻladi. Shu sababli, rivojlanish markazlarining taʼlim jarayoniga qoʻshilishi bolalarning shaxsiy va intellektual oʻsishiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Har bir markaz haftaning boshida ishga tayyorlanadi. Ish davomida tarbiyachi markaz bolalarda qanchalik qiziqish uygʻota olganligini, unga kirish imkoniyati va xavfsizligini hamda unda qoʻllanlamalar yetarli yoki yetarli emasligini kuzatib boradi. Ehtiyoj boʻlsa, tarbiyachi qoʻllanmallarni toʻldiradi yoki ularga oʻzgartirish kiritadi. Shuningdek, tarbiyachi guruhning barcha bolalari ushbu markazdan oʻtgan-oʻtmaganligini, vazifalarni bajarish kimga oson boʻlganligi yoki kimga qiyinchilik tugʻdirganligini kuzatib, tahlil qilib borishi kerak.

Har bir markaz oʻz nomiga va maqsadiga ega, turli xil faoliyat turlari va turli xil materiallarni oʻz ichiga oladi. Shu bilan birga, har bir markaz maktabgacha yoshdagi bolalar uchun intellektual, ruhiy, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishni taʼminlash imkoniyatini beradi. Markazdagi vazifa bola uchun tushunarli boʻlishi kerak. Shunday maqsadlar va vazifalar belgilanishi kerakki, ularni ushbu guruh bolalari hal qila olishlari lozim, bu har bir bola uchun muvaffaqiyatni kafolatlaydi. Pedagog birinchi navbatda bolaga markazni tanlashda yordam beradi, uni begʻaraz yoʻnaltiradi. Soʻngra bola erkin tanlovga oʻtadi. Bolalar tomonidan markazlarni tanlanishi, bolalarda oʻz-oʻzini boshqarish va masʼuliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Erkin tanlov markaz ichida ham saqlanib qolinadi. Markazlar doirasida bolalar tanlagan materiallaridan foydalanishlari mumkin. Haftaning oxirida tarbiyachi bolalarning faoliyatini, bolalar nimalarni oʻrganganligini tahlil qiladi va shu bilan birga, markazlar qanchalik samarali va qiziqarli tayyorlanganligi, belgilangan maqsadlarga erishilgan yoki aksincha erishilmaganligi toʻgʻrisida xulosa chiqaradi. Shundan soʻng keyingi haftaga tayyorgarlik koʻriladi.

“Til va nutq” markazi nutqni oʻzlashtirish – kattalar va bolalar bir-biri bilan gaplashganda va bir-birini tinglaganda sodir boʻladigan ikki tomonlama almashinuv. Pedagogning eng katta vazifalaridan biri kamroq soʻzlash va bolani koʻproq gapirishga undash sanaladi. Pedagoglar kun davomida ahamiyatli voqealar haqida hikoya qilib berish orqali bolalarga tinglash va gapirishni oʻrganishda yordam berishi mumkin. Maktabgacha taʼlim tashkiloti pedagogining zimmasiga barcha yoshdagi tarbiyalanuvchilarning nutq qobiliyatini rivojlantirish va toʻgʻrilash maqsadida standart va integratsiyalashgan umumiy mashgʻulotlarni oʻtkazish uchun guruhda rivojlantiruvchi oʻqish muhitini tashkillash vazifasi yuklatilgan.

Qurish, konstruksiyalash va matematika markazi - matematik raqamlar va miqdorlar, operatsiyalar va algebraik fikrlash, ob'ektlarning geometriyasi va maʼlumotlarga asoslangan matematik muammolarni hal qilish jarayonlarini oʻz ichiga oladi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu jarayonlar faol boʻlishga imkon beradigan darajada aniq modelga asoslanadi ishtirok etish. U materiallar

bilan boyitib, barcha his-tuyg‘ularga taalluqli, kundalik hayot bilan bog‘liq holda olib borilishi kerak, bolalar matematik dunyoqarashini shakllantirishlari, asosiy matematik bilim va ko‘nikmalarni egallashlari uchun qurish, konstruksiyalash va matematika markazi muhim ahamiyatga ega.

“San’at markazi” bolalarga quvonch, hayajon va qoniqish hislarini beradi. U turli hil vazifalarni amalga oshiradi, lekin, avvalambor, ijodga bo‘lgan qobiliyatni milliy, madaniy, tarixiy qadriyatlarga xurmat, tasavvur, qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, kreativlikni kengaytiradi va mustahkamlaydi. “San’at markazi” maqsad va vazifalari sinab ko‘rish va ijodiy layoqatni amalga oshirishni rag‘batlantiradi; hijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi; verbal va noverbal muloqot; intellektual kobiliyatni rivojlantiradi

“Ilm-fan va tabiat” markazi Bolalar tug‘ilganlaridan tadqiqotchi kabi atrof-muhit haqidagi ma’lumotlarni faol to‘playdilar. Ular dunyoni kuzatish va tajriba orqali tushunishga harakat qiladilar. Bolalarning tabiiy qiziquvchanligi bilish va tushunish faoliyatiga aylanadi. Ilm-fan ikkimchi tabiatga ega bo‘lib, bir vaqtning o‘zida natija va jarayon sifatida harakat qiladi. Natijada, ilm-fan — bu jismoniy va tabiat dunyosi haqidagi bilimlarning uyushgan tizimidir. Jarayon sifatida ilm-fan — bu tadqiqot, kuzatish va tajriba hisoblanadi.

Syujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish markazi bolalarda haqiqiy hayot sahnalarini namoyish etish istagini kuchaytiradi. Bu ularga atrofda sodir bo‘layotgan voqealarni yaxshiroq tushunishga va ularning ushbu dunyodagi rollarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Jamoada munosabatlar madaniyati shakllanadi, kattalar va turli kasblar ishiga hurmat yuzaga keladi, shu bilan birga, asosiy ijtimoiy vakolatlar ham shakllanadi.

Xulosa va takliflar. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari bolalarning psixologik xususiyatlariga asoslangan holda ta’lim-tarbiya jarayonini belgilab beradi. Bugungi maktab o‘quvchisidan aniq bilimlarga emas, balki fikrlash ko‘nikmasi, kattalar va tengdosh o‘rtoqlarini tushunish, ular bilan hamkorlik qilish ham talab etiladi. Shuning uchun bola maktabga qadam qo‘yayotganida qanchalik bilimga ega ekanligi emas, balki uning yangi bilimlarni egallashga tayyorligi, atrof-olamga moslashish ko‘nikmasi, voqea-hodisalarni mustaqil ravishda tahlil etishi va mustaqil harakat qilishi muhimroq hisoblanadi. Bolani biror narsaga o‘rgatishgina emas, unda o‘z kuchiga ishonchni orttirish, o‘z g‘oyasini himoya qilish, mustaqil ravishda bir qarorga kelish hamda “Men konsepsiyasi”ni shakllantirish ham muhimdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning maktab ta’limiga o‘tishi hamisha uning hayoti, ahloqi, qiziqish va munosabatlarida jiddiy tub o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolani maktabgacha ta’lim tashkilotida

yoki uyda maktab ta'limiga tayyorlash, bolaning yosh xususiyatiga doir bilim, ko'nikma va malakalar bilan tanishtirish kerak bo'ladi. Bunday tanishtiruv moslashuv davrining jiddiy qiyinchiliklaridan xalos bo'lishiga yordam beradi. Bolaning maktabga tayyorgarligi undagi idrok, kuzatish, xotira, tafakkurning rivojlanishi, vaqt va fazoviy tushunchalar olami, ijtimoiy hodisalar haqidagi tasavvurlarning shakllanishi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 2020-yil 22-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 802-son qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi Muvofiqlashtiruvchi kengashining 2022-yil 4-fevraldagi 1-sonli bayonnomasi bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun "Ilk qadam" davlat o'quv dasturining takomillashtirilgan ikkinchi nashri.
3. Babayeva D.R. "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi". Toshkent – 2018
4. Imomov M.P. Maktabgacha ta'limni boshqarishning me'yoriy asoslari. – T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2024
5. Imomov M, M.Raxmatova, Yu.Abdullayeva "Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash metodikasi" T.: 2023 O'quv qo'llanma. Fan va texnologiyalar
6. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – T., 2018.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING YOSHI VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Yomg'irova G.

Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

Tayanch so'zlar: bola, jismoniy, ma'naviy, baho berish, psixologik xususiyat.

Ключевые слова: ребенок, физическое, духовное, оценка, психологические особенности.

Key words: child, physical, spiritual, assessment, psychological characteristics.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada bog'cha yoshidagi bola shaxsining rivojlanishi va psixologi holati, bolaning motivatsion sohasi aktiv rivojlanishi haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлены сведения о развитии личности и психологическом состоянии ребенка в детском саду, активном развитии мотивационной сферы ребенка.

SUMMARY:

The article presents information about the development of personality and psychological state of a child in kindergarten, active development of the child's motivational sphere.

Insonning psixik rivojlanishi, uning shaxs sifatida shakllanishi o'zini o'zi anglashining ya'ni o'zini jismoniy, ma'naviy hamda ijtimoiy mavjudot sifatida anglashning topishi bilan bog'liq.

O'zini-o'zi anglashning rivojlanishi har bir bolada o'ziga xos tarzda kechadi. Bolaning o'zini-o'zi anglashi o'z xoxishlari va umuman, faoliyati motivlarini anglashi bilan bogliq bo'ladi. O'z faoliyatining motivlarini anglashi, bolaga o'zini-o'zi anglashning keyingi bosqichiga o'tishga, ya'ni o'z xarakatlaridan ajrata olishga yordam beradi.

Dastlab bola o'zini faoliyat sub'yekti sifatda anglamaydi. Ilk bolalik yoshidagi bolalar o'zi haqida "Doniyor sakrayapti". "Sevinch uxlamochi". - deb aytishadi. Hayotning uchinchi yili o'zini-o'zi anglash rivojida muhim bosqich bo'lib hisoblanadi. Chunki bu davrda bolada avvallari predmetga mahkam biriktirib qo'ygan xarakatni asta-sekin undan ajrata boshlaydi. Bu

xodisa birdan, o'z-o'zidan ro'yobga chiqmaydi. Uning amalga oshishiga sabab bolaning avvalgi predmetli xarakatini yangi sharoitlarda bajarishi va uni boshqa predmetlarga ko'chirishidir.

"Men o'ynayapman" , "Men kiyinayapman" , "Men ovqat yeyapman" degan gaplarni hamda "o'zim" deran so'zni 4 yoshli bolaning nutqida tez-tez uchratishimiz mumkin. O'zini uchinchil shaxs olmoshi bilan ifodalashdan "men" olmoshini ishlatishga o'tishi ilk bolalik davrining eng muhim yutuqlaridan biridir. Psixolog olim L.I.Bojovich ilk bolalik davrining oxiriga kelib paydo bo'luvchi "Men" tizimi va uning yuzaga keltiradigan mustaqil xarakat qilish extiyoji, o'z "Men"ini ro'yobga chiqarishi namoyon etish ehtiyoji ushbu davrda yuzaga keluvchi eng markaziy yangi tuzilma, deb hisoblashadi. Bu tuzilma ketidan paydo bo'luvchi tuzilmalar orasida o'ziga-o'zi baho berishning yuzaga kelishi bolaning shaxs sifatida rivojlanishida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxs shakllanishining dastlabki bosqichlarida ya'ni ilk bolalik davrining oxiri va bog'cha yoshining boshidagi o'ziga-o'zi baho berishning genezisida (yuzaga kelishida) bolaning kattalar bilan bo'lgan muloqoti hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Bola o'zining imkoniyatlari haqida adekvat bilimga ega bo'lmaganligi tufayli kattalarning unga bergan bahosini qabul qiladi. Boshqacha aytganda, bola o'zini kattalar orqali ularning bola haqidagi fikri orqali baholaydi. Bola bu davrda o'ziga o'zi baho berishda to'raligicha kattalarning fikriga suyanadi. O'zi haqidagi mustaqil tasavvur elementlari esa biroz keyinroq paydo bo'ladi.

Psixolog B. G. Nechaev tadqiqotlarida ushbu elementlar dastlab shaxsiy sifatlar, axloqiy fazilatlarini baholashda emas, balki predmetli va tashqi xususiyatlarni baholashda namoyon bo'ladi. Bu esa xarakatlarning predmetdan to'liq ajralib chiqmaganligini ko'rsatadi.

Bog'cha yoshidagi bola shaxsining rivojlanishida ancha sezilarli bo'lgan o'zgarish o'zga kishining tashqi xususiyatlarini baholashdan shaxsiy xususiyatlarini baholashga-o'tishida ifodalanadi.

Barcha yosh guruhlardagi bolalarda o'zlaridan ko'ra o'zga shaxslarni ob'yektiv baholashlari kuzatiladi. Biroq bu yerda ham ma'lum bir farqlar uchraydi. Jumladan, katta bog'cha yoshidagi bolalar "Sizlarning orangizdagi eng yaxshi bola kim?" degan savolga odatda "Men" deb javob bermaydilar. Ammo bu bolaning o'ziga-o'zi beradigan bahosi pasayganini bildirmaydi. Bolalarning bunday javobni bermasliklariga sabab shundaki, bu yoshda ular ko'pincha maqtancholik yaxshi emasligini biladilar. Agar o'zlarini ijobiy tomondan baholamoqchi bo'lsalar, buni ko'pincha bilvosita amalga oshiradilar. Masalan, "Sen yaxshi bolamisan yoki yomon bolamisan?" degan

savolga bolalar (bog'chaning katta guruh bolalari) "Yaxshi" yoki "Yomon" deb javob bermaydilar, buning o'rniga "Bilmadim.", "Men kattalarga quloq solaman", "Men ham 2-11 gacha sanashni bilaman", "Men doim navbatchilarga yordam beraman" deb aytadilar.

Bog'cha yosh davrida o'ziga-o'zi baho berish emotsional xarakterga ega bo'ladi. Bolaning boshqalarga beradigan bahosi ham shunday xususiyatga ega bo'ladi. Bola uni o'rab turgan kattalardan qaysi biriga ishonch xis etsa, mexri tovlansa, o'sha kishiga ijobiy baho beradi. Katta bog'cha yoshidagi bolalar ularni o'rab turgan kattalarning ichki olamiga baho berishga xarakat qiladilar. O'rta va kichik bog'cha yoshidagi bolalardan farqli ravishda kattalarning ichki olamiga anchagina chuqur va differentsiallashtirilgan baho beradilar.

Bog'cha yoshidagi bolaning motivatsion sohasi aktiv rivojlanib boradi. Kichik bog'cha yoshidagi bolaning xulq-atvori ilk bolalik davrlarida unchalik farq qilmaydi. Bu davrda ham bolalar asosan situativ emotsiyalari va hohish istaklari ta'sirida xarakat qiladilar.

Katta bog'cha yoshidagi bolalarning xatti - xarakatlari ancha aniqlangan tarzda ro'y beradi. Xar xil motivlar bog'cha yoshining turli bosqichlaridagi bolalarni aynan bir xarakatni amalga oshirishga undaydi. Masalan, 4 yoshli bola o'yinchoqlarini yuvishidan maqsadi suv o'ynash bo'lsa, 7 yoshli bolaning maqsadi o'yinchoqlarni toza qilish, onasiga yordam berishdan iborat bo'ladi.

Bog'cha yosh davrida motivatsion sohada aynan shu davrga xos motivlar paydo bo'ladi. Bular orasida bolaning kattalar olamiga bo'lgan qiziqishi bilan, ularga o'xshashga xarakat qilishi bilan bog'liq motivlar ham mavjud bo'ladi.

L.Z.Neverovichning ko'rsatishicha o'z tabiatiga ko'ra ijtimoiy bo'lgan motivlar bog'cha yoshidayoq ancha katta, xatto, shaxsiy manfaat va faoliyatining tashqi, protsessual tomonlariga qiziqish kabi motivlardan ham kattaroq undovchi kuchga ega bo'lishi mumkin. Biroq tabiatdan va mazmunan ijtimoiy bo'lgan motivlar to'satdan yuzaga kelmay, balki kattalarning tarbiyalovchi ta'siri ostida shakllanadi.

Demak, bog'cha yosh davrida xulq-atvorning yangi motivlari paydo bo'ladi. Bu motivlar muayyan o'zaro munosabatlarga kirishadilar, bir-biriga bog'langan holda, motivlar ierarxiyasini hosil qiladi. Motivlar ierarxiyasi bog'cha yosh davridagi bolaning motivatsion sohasida paydo bo'luvchi va uning rivojlanishida juda muhim o'rin egallovchi tuzilma bo'lib hisoblanadi.

Bolalar mehnatining muhim belgisi uning ma'lum maqsadga qaratilganligidir. Kichik bog'cha yoshdagi bolalarning mehnati biror jarayonga oid harakat bo'lib, u faqat kattalarning rahbarligi natijasidagina amalga oshirilishi mumkin.

Bola kubiklarni bir joydan ikkinchi joyga, mashinadan stolga, stoldan-mashinaga ko'chiradi. Tarbiyachi boshqa stol ustidagi kubiklarni Malikaga aytib, uni mashinada shkaftga olib borish kerakligini aytadi. Bola kubiklarni mashinasida shkaftga tashiy boshlaydi va tartibli qilib joylab qo'ya boshlaydi. "qatnov" bir necha marta takrorlanib barcha kubiklar joyiga yig'ishtirib qo'yiladi. Bolalar faoliyatida maqsad paydo bo'ladi. Keyingi galda bolaning o'zi o'ynayotgan o'rtoqlariga o'ynab bo'lgandan keyin o'yinchoqlarini mashinada joyiga olib borib qo'yishni aytadi.

Mehnatda natijaga erishishda mehnat malakalarini shakllantirishda pedagogning va bolalar o'rtoqlarining bahosi va o'ziga-o'zi baho berishi katta ahamiyatga ega. Bolalar yasagan buyumlar o'yin va mashg'ulotlarda qo'llanilsa, ular o'zlari yasayotgan buyumlar yanada sifatli bo'lishiga intiladilar. Maktabgacha tarbiya yoshi davrida bolalarning yoshi ulg'ayishi bilan mehnat sabablari ham o'zgarib boradi. Ya.Z.Neverovich, L.E. Obratsovlarning olib borgan ilmiy izlanishlari natijasi shuni anglatadiki, bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali ular kattalardan mehnatning ijtimoiy sababini ancha erta o'zlashtirib olar ekanlar.

Bola mehnatning ahamiyati va madaniyatini tushunib yetish uchun pedagog kattalarning mehnati, bolalarning o'zlari bajaradigan mehnat turlarini kuzatish yuzasidan ekskursiyalar uyushtiradi. Bolalarning har xil mehnat jarayonida ishtirok etishi, kattalar mehnati bilan tanishtirish ularning tevarak atrofdagi hayot, kishilarning o'zaro munosabatlari to'g'risida narsalar va ularning xususiyatlari, materiallarga ishlov berish usullari, qurilmalar va asboblarga to'g'risida muayyan taassurotlarga ega bo'lishlariga yordam beradi.

Mehnat bolalardan diqqat, o'tkir zehn, topqirlik, ijodkorlik qobiliyatlarini egallashni talab etadi. Mehnat jarayonida bolalar ayrim ish turlarini (bir- vara qog'ozni buklash, biror bir shaklni andozaga qarab qirqish, kerakli uzunlikni o'lchash kabi harakatlarni) anglatuvchi bir qancha tushuncha va atamalardan foydalanishga, bajarilgan ishdagi izchillikni berishga to'g'ri keladi. Bu bola nutqini yangi so'zlar bilan boyitadi, fikrlashi, dunyoqarashini shakllantirishga imkon beradi. Mehnat har bir yosh guruhidagi bolalarning o'ziga hos xususiyatlarni hisobga olgan, unga to'g'ri nazorat yoki rahbarlik qilgandagina ijobiy natija berishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolani o'ziga o'zi xizmat qilishidan tashqari uy uchun foydali bo'lgan mehnatga ham o'rgatish kerak. Bola ota-onalar rahbarligida o'z yoshiga. kuchiga yarasha asta-sekin oddiy, yengil, ammo foydali mehnatni bajarishni o'rganadi. Bunda, birinchi navbatda, oiladagi kattalarning shaxsiy namunasining ahamiyati katta.

Ikki yashar o'g'ilchasining uy mehnatida yordam berishini bilgan dadasi tashqaridan kirib, jo'rttaga hamma eshitsin deb, baland ovoz bilan o'choqqa olov yoqish uchun o'tin olib kelish kerak ekanligini aytadi. Buni eshitgan o'g'li kattalarga imo-ishora bilan murojaat qilib, o'zi o'tirgan bolalar stulidan pastga tushirib qo'yishlarini iltimos qiladi va stuldan tushib katta qadamlar bilan tashqariga chiqib ketadi. U jiddiy tus bilan bitta tarashani ko'tarib kelib, o'choq oldiga qo'yadi va yengil nafas olib, qo'lini-qo'lga artadi, hammaga bir nazar tashlab chiqadi, kattalarning «barakalla» sini eshitib, ishini davom ettirishga ketadi. Bu bolani o'ziga ishonchini orttiradi, kuchiga kuch qo'shadi, uni ilhomlantiradi.

Ba'zi bir ishchan, serg'ayrat ota-onalar o'g'li yoki qizi qo'lidan ish kelmaydigan no'noq, mehnatdan o'zini olib qochadigan ishyoqmas bo'lib o'sayotganini ko'rib hayron bo'ladilar. «Bu kimga o'xshadi ekan?» deb ajablanadilar. Xolbuki, farzandining uquvsiz yoki yalqov bo'lishiga ota-ona ham sababchi bo'ladi. «Hali bu yosh, suyagi qotgani yo'q. Ish bo'lsa qochib ketmas, katta bo'lganda qilar», deb uni avaylaydilar. Bu xunuk oqibatlarga olib kelishi tabiiydir. Bolani yoshligidan boshlab mehnatga o'rgatib borish muhimdir.

Har tomonlama yetuk, barkamol avlodni yetishtirishda mehnat tarbiyasining o'rnini beqiyosdir. Insonning kundalik turmush tarzi mehnat va faoliyat bilan bog'liqdir. Shu sababli, mehnat butun moddiy va ma'naviy boyliklarning ijtimoiy taraqqiyotining negizidir. Mehnat tarbiyasi shaxsni har tomonlama rivojlantirishning ajralmas qismidir. Shuningdek, bolaning har tomonlama shakllanish vositasi, uning shaxs sifatida ulg'ayish omili hamdir. Muntazam qilingan mehnat jarayonidagina bola o'z aqlini, irodasini, hissiyotini, xarakterini rivojlantirishi mumkin.

Mehnat ijobiy, ongli munosabatni tarbiyalashi lozim. Chunki bola mehnat qilib, avvalo qiyinchiliklarga bardosh berishga, o'z-o'zini boshqarishga, sabr toqatli bo'lishga o'rganadi. Keyinchalik kishilarning mehnatini qadrlashga, uni mohiyatini anglashga, undan zavqlanishga, jiddiy mehnatga muhabbat bilan qarashga, mehnatsiz baxtli bo'lish mumkin emasligini anglashga o'rganadi. Hammadan ham muhimi u mehnat qilib, undan zavqlanadi va mehnatni qadriga yetadigan bo'lib qoladi.

Bolalarni mehnatni sevish ruhida tarbiyalash - butun insoniyatni tarbiyalash demakdir. Shu boisdan yosh avlodni mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalash barcha ta'lim-tarbiya tashkilotlari faoliyatining asosiy negizi bo'lib qolmoqda.

Bolalarni mehnatga o'rgatishda, eng avvalo, ularni psixologik va amaliy tayyorlash: jamoada mehnat qilish ko'nikmalarini tarbiyalash muhim rol o'ynaydi. Mehnatga ruhiy, aqliy va amaliy tayyorlash jarayonida bolalarda ishchanlik, shijoat, fidoyilik, xalollik, intizomlilik kabi sifatlar shakllanishi bilan birga ularda axloqiy – irodaviy xususiyatlar ham shakllanib boradi. Ayniqsa, mehnat madaniyati ko'nikmalarini tarbiyalay borish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, mehnatni sevmaydigan va qadrlamaydigan odamdan madaniyatli kishi chiqmaydi.

Insonning ongliligi, tarbiyalanganligi avvalo mehnatga bo'lgan munosabatida ko'rinadi. Mehnat insonni ulug'laydi, go'zallikka chorlaydi. Mehnatsiz turmush mazmunsiz, deyiladi. Mehnat qilmaydigan insonning hayoti zerikarlidir. Unday inson ma'naviy qashshoq va jismonan zaif bo'ladi. Uzoq umr ko'rishning siri ham mehnatdir. Mehnat qilmasang xatto iste'dod ham so'nadi. Mehnat har qanday qobiliyatni rivojlantiradi. Mehnatga bolalar dastlab oilada, maktabgacha tarbiya tashkilotlarida va tarbiya jarayonining butun tizimida o'rgatilib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. X.Sanaqulov, M.Haydarov “Boshlang'ich sinflarda qog'ozdan amaliy ishlar” 1996 yil
2. R.A.Mavlonova, Goroxova, Ogluzdina O. “Mehnat tahlim metodikasi” T., “O'qituvchi” 1986 yil
3. Mavlonova.R.A. “Boshlang'ich sinf mehnat darsliklari”. T. 1996y
4. Voxidov M.. “Bolalar psixologiyasi” Toshkent. 1992 y.
5. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. “O'qituvchi”, 1994
6. Davletshin M.G. va boshqalar. Yosh davrlari va pedagogik texnologiya. T., 2004

KOORDINATALARI ORQALI BERILGAN NUQTANING QAYSI OKTANTDA JOYLASHISHINI TAHLIL QILISH ORQALI ANIQLASH HAQIDA

Xo'jaqulov E.E.

Qarshi DU

“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” kafedrası dotsenti

Tayanch soʻzlar: fazo, oktant, koordinata, nuqta, gorizontal proyeksiyalar tekisligi, frontal proyeksiyalar tekisligi, profil proyeksiyalar tekisligi, abssissalar oʻqi, ordinatalar oʻqi, aplikatalar oʻqi.

Ключевые слова: пространство, октант, координата, точка, плоскость горизонтальных проекций, плоскость фронтальных проекций, плоскость профильных проекций, ось абсцисс, ось ординат, аппликатная ось.

Key words: space, octant, coordinate, point, plane of horizontal projection, plane of frontal projection, plane of profile projection, abscissa axis, ordinate axis, applicate axis.

РЕЗЮМЕ:

Chizma geometriya fanida kordinatalar orqali berilgan nuqtaning fazoviy holati va epyurini bajarish uchun dastlab nuqta qaysi oktantda joylashganini aniqlashimiz shart boʻladi. Koordinatalar orqali berilgan nuqtaning qaysi oktantda joylashganini ushbu usulda tahlil qilish orqali aniqlash talabalarda fazoviy tassavurni rivojlantirishga olib kelishini maqolada ochib berishga harakat qilingan.

РЕЗЮМЕ:

В предмете начертательной геометрии для определения пространственного положения и построения эпюра точки, заданной координатами, необходимо сначала определить, в каком октанте расположена точка. В статье предпринята попытка объяснить, как определение с помощью данного метода анализа того, в каком октанте находится точка, заданная координатами, приводит к развитию пространственного воображения у учащихся.

SUMMARY:

In the science of drawing geometry, we must first determine in which octant the point is located, in order to perform the spatial position and graph of a point given by coordinates. The article attempts to explain how determining in which octant a point given by coordinates is located by analyzing this method leads to the development of spatial imagination in students.

Bugungi kunga qadar ta'limda talabalarni tayyor bilimlar bilan qurollantirish ustuvor masalalardan bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ga ko'ra bilish faoliyatini boshqarish jarayoniga, ya'ni mavjud bilimlarga tayangan holda yangi bilimlarga intilish va o'quvchilarda ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish zarurligi birinchi darajali vazifa bo'lib qoldi.

Tasavvur ham idrok kabi borliqdagi predmet va hodisalar orasida bizga ayni paytda kerak bo'lgan obektning xossa va xususiyatlari bilan yaxlit tarzda aks ettira oladi.

Tasavvur shakllanishida sezgi organlariga bevosita ta'sir etuvchi narsalarning xossalari aks etadi. Biroq idrokdan farqli ravishda tasavvurda inson sezgi organlariga o'tmishda ta'sir ko'rsatgan narsa obrazi ham mavjud bo'ladi.

Tasavvur - bu narsaning (yoki hodisaning) inson ongidagi ikkilamchi obrazidir.

Fazoviy tasavvur nima? Mazkur iboraga quyidagicha ta'rif beramiz. Berilgan jismning shaklini, o'lchamlarini, qismlarini hamda uning fazoda tutgan o'rmini fikran qayta tiklashga «fazoviy tasavvur» deyiladi. Boshqacha aytganda jismning xotirada shakllangan obrazi yoki xayoliy obrazlari orqali fikran kishi ongida qayta tiklanishi «fazoviy tasavvur» deyiladi.

Muhandislik grafikasi fanlarini o'rganishda dastlab nuqta haqida tushunchalarga ega bo'lishimiz zarur.

Nuqta - eng boshlang'ich geometrik tushuncha bo'lib, u hajmsiz, yuzasiz, uzunlikka ega bo'lmagan geometrik element deb qabul qilingan.

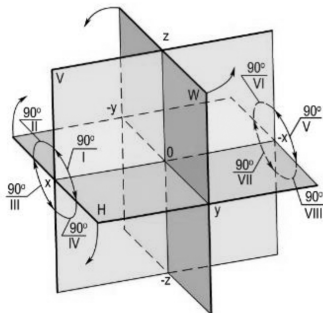
Chizma geometriyada berilgan masalalarni bajarishimiz uchun dastlab koordinatalari orqali berilgan nuqtalarning fazoviy holati va epyurini bajarish to'g'risida bilimlarimiz bo'lishi talab etiladi. Koordinatalari bilan berilgan nuqta ustida grafik ishlarni bajarishda o'zaro perpendikulyar bo'lgan uchta tekisliklar berilgan bo'ladi.

O'zaro perpendikulyar bo'lgan uchta proyeksiyalar tekisligi kesishib, fazoni 8 qismga - oktantlarga bo'ladi (1-rasm). Ma'lumki, H tekislik - gorizontal proyeksiyalar tekisligi, V - frontal proyeksiyalar tekisligi deyiladi. Tasvirdagi W tekislik *profil proyeksiyalar tekisligi* deb ataladi. Uchta proyeksiyalar tekisliklar o'zaro perpendikulyar joylashgan bo'ladilar, ya'ni $H \perp V \perp W$. Buni H, V va W proyeksiyalar tekisliklari sistemasi deb yuritiladi.

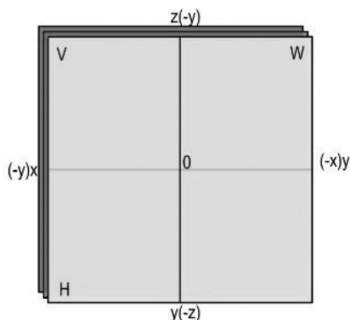
Tekisliklarning o'zaro kesishishi natijasida hosil bo'lgan to'g'ri chiziqlar proyeksiyalar yoki koordinata o'qlari deyiladi va Ox, Oy, Oz harflari bilan belgilanadi. Proyeksiyalar o'qlarini tashkil qiluvchi Ox - *abssissalar o'qi*, Oy - *ordinatalar o'qi* va Oz - *applikatalar o'qi* deb ataladi. Buni H, V va W proyeksiyalar tekisliklari sistemasi deb yuritiladi.

Uchta proyeksiyalar tekisligining o'zaro kesishish nuqtasi O koordinatlar boshi deyiladi.

Bu sistemada musbat miqdor Ox o'qiga (2-rasm) koordinatlar boshi O dan chapga, Oy o'qiga kuzatuvchi tomonga va Oz o'qiga yuqoriga qaratib qo'yiladi. Bu o'qlarning qarama-qarshi tomonlari manfiy miqdorlar yo'nalishi bo'lib hisoblanadi.

1-rasm.

2-rasm.

Geometriyada har qanday nuqta va shakllarning fazodagi vaziyatini o'zaro perpendikulyar uchta koordinatalar tekisliklari sistemasiga nisbatan aniqlash qabul qilingan. Bu metodni fransuz

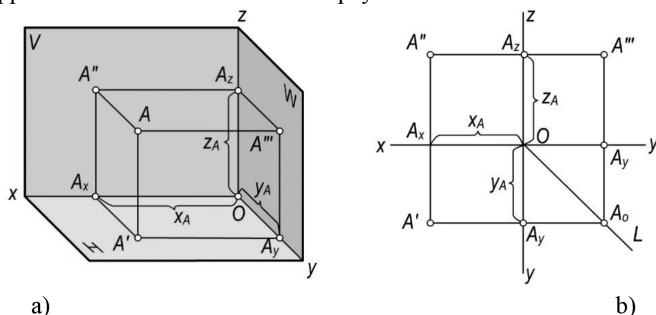

matematigi va faylasufi Rene Dekart (1506–1650 yy) ixtiro qilgani uchun dekart koordinatalar sistemasi deb yuritiladi.

Bu sistemada nuqtaning fazodagi vaziyatini uning x , y va z koordinatalari aniqlaydi. Masalan, fazoda berilgan biror A nuqtaning koordinatalari x_A , y_A va z_A bo‘ladi (3,a–rasm). Ammo Dekart koordinatalar sistemasida stereometrik masalalarni geometrik yasashlar fikran bajariladi va chizma asboblari yordamida konkret geometrik shakllarni yasash va ularni grafik usullar bilan tahlil qilish imkoniyatini bermaydi.

Fransuz geometri va muxandisi G.Monj dekart koordinatalar sistemasida asosida fazodagi har qanday nuqtaning uchta koordinatasini proyeksiyalar tekisliklari sistemasida ortogonal proyeksiyalari bilan o‘zaro grafik bog‘ladi.

Haqiqatan, ortogonal proyeksiyalar sistemasida biror nuqtaning berilgan koordinatalari orqali uning proyeksiyalar tekisliklaridan uzoqligini aniqlash mumkin. Masalan biror A nuqtaning (3,a,b–rasmlar) W profil proyeksiyalar tekisligidan uzoqligini z_A absissasi, V frontal proyeksiyalar tekisligidan uzoqligini y_A ordinatasi va H gorizontal proyeksiyalari tekisligidan uzoqligini x_A applikatasi kabi koordinatalari aniqlaydi.

3-rasm.

Biror nuqta berilgan koordinatalariga asosan fazoning turli oktantlaridan birida joylashgan bo‘lishi mumkin. Buni aniqlash uchun koordinata o‘qlarining yo‘nalishi ishoralariga asosan quyidagi 1-jadvalni keltiramiz.

Ushbu 1-jadvaldan foydalanib, nuqtaning berilgan koordinatalarining ishoralari orqali uning qaysi oktantda joylashganligini aniqlash mumkin hamda 1-jadvaldagi ma’lumotlardan foydalanib quyida keltirilgan tahlil qilish usullari orqali ham koordinatalari bilan berilgan nuqtalarning qaysi oktantda ekanligini aniqlash o‘quvchidan fazoviy fikrlash hamda tahlil qilishni talab etadi. Tahlil qilish orqali nuqtaning fazodagi vaziyati va qaysi oktantda tegishli ekanligini ko‘rib chiqamiz.

1-jadval

Oktantlar	Koordinatalar		
	x	y	z
I	+	+	+
II	+	-	+
III	+	-	-
IV	+	+	-
V	-	+	+
VI	-	-	+
VII	-	-	-
VIII	-	+	-

Misol uchun: A (50; -30; 60) nuqtaning berilgan koordinatalari bo'yicha uning fazoviy vaziyati va chizmasi yasalsin. Bu masalani bajarish uchun A nuqta qaysi oktantda ekanligini aniqlashimiz zarur chunki oktantni berilishini bajarilgandan so'ng A nuqtani berilgan koordinatalari bo'yicha yasaladi. X (pilus 50), X koordinata profil proeksiyalar tekisligining chap tomonidagi oktantlarda ya'ni I,II,III,IV oktantlarda ishorasi (+) plus, Y (minus -30), Y koordinata frontal proeksiyalar tekisligining orqa tomonidagi oktantlarda ya'ni II,III,VI,VII oktantlarda ishorasi (-) minus, Z (plus 60), Z koordinata gorizantal proeksiyalar tekisligining usti tomonidagi oktantlarda ya'ni I,II,V,VI oktantlarda ishorasi (+) plus, demak X,Y,Z, koordinatalarida II oktant uchallasida ham mavjud lekin boshqa oktantlar esa uchallasidan birida mavjud emas shu sababli A (50; -30; 60) nuqta II oktantda joylashganini aniqlaymiz (2-jadval).

2-jadval.

	x	y	z
A	50	- 30	60
	1 (oktantda)	2 (oktantda) ✓	1 (oktantda)
	2 (oktantda) ✓	3 (oktantda)	2 (oktantda) ✓
	3 (oktantda)	6 (oktantda)	5 (oktantda)
	4 (oktantda)	7 (oktantda)	6 (oktantda)

B (0; -40; -35) nuqtaning berilgan koordinatalari bo'yicha uning fazoviy vaziyati va chizmasi yasalsin. X (0), X koordinata boshida bo'lganligi uchun barcha oktantlarda ya'ni I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII oktantlarga ham tegishli, Y (minus -40), Y koordinata frontal proeksiyalar tekisligining orqa tomonidagi oktantlarda ya'ni II, III, VI, VII oktantlarda ishorasi (-) minus, Z (minus -35), Z koordinata gorizantal proeksiyalar tekisligining ostgi tomonidagi oktantlarda ya'ni III, IV, VII, VIII oktantlarda ishorasi (+) plus, demak X, Y, Z, koordinatalarida III oktant uchallasida ham mavjud lekin boshqa oktantlar esa uchallasidan birida mavjud emas shu sababli B (0; -40; -35) nuqta III oktantda profil proeksiyasida joylashganini aniqlaymiz. (3-jadval).

3-jadval.

	x	y	z
B	0	- 40	-35
	1 (oktantda)	2 (oktantda)	3 (oktantda) ✓
	2 (oktantda)	3 (oktantda) ✓	4 (oktantda)
	3 (oktantda) ✓	6 (oktantda)	7 (oktantda)
	4 (oktantda)	7 (oktantda)	8 (oktantda)
	5 (oktantda)		
	6 (oktantda)		
	7 (oktantda)		
	8 (oktantda)		

Ox – abssissa o'qi profil proeksiyasiga perpendikulyar joylashgani va kordintasi 0 ga teng bo'lgani uchun B nuqtamiz III oktantning profil proeksiyasida joylashgan.

Chizma geometriya fanida kordinatalar orqali berilgan nuqtaning fazoviy holati va epyurini bajarish uchun dastlab nuqta qaysi oktantda joylashganini aniqlashimiz shart bo'ladi.

Bu usulda koordinatalari orqali berilgan nuqtaning qaysi oktantda joylashganini ushbu usulda tahlil qilish orqali aniqlash talabalarda fazoviy tasavvurni rivojlantirishga olib kelishini kuzatishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Murodov, L.Hakimov, A.Xolmirzayev Chizma geometriya. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. «Iqtisod-Moliya», 2008,
2. Абдумаликов Л. Чизмачиликдан терминологик луғат-справочник. Ўрта мактаб чизмачилик ўқитувчилари учун қўлланма. «Ўқитувчи», 1977, 144 б
3. Raxmonov I. Abduraxmanov A. "Chizmachilik ma'lumotnomalar" T.: "O'zbekiston"-2005
4. Rahmonov I., Qirg'izboyeva B., Ashirboyev A., Valiyev A., Nigmanov B. "Chizmachilik" T.: "Voriz-nashriyot" T.: 2016
5. Очилов Ф.Э., Хужакулов Э.Э. Формирование и развитие пространственного воображения на уроках черчения как средства улучшающий качества образование в школе // Муғаллим ҳам ўзлик-сиз билимлендириў, №3/3. 2022. Нөкис, 90-93 бетлар.
6. E.Xo'jaqulov "Umumiy o'rta ta'lim maktblarida chizmachilik fanini o'qitishda fazoviy tasavvurni shakllantirishning zamonaviy usullari" O'zMU xabarleri 2023 y. 1/1.
7. Ochilov Farkhod, Khuzhakulov Elbek. Modellierung als methode der bildung und entwicklung der raumlichen vorstellungskraft in der schule im zeichnungsunterricht. Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities ISSN 2749-0866. Vol.2 Issue 1.5 Pedagogical sciences. 507-511 pages.

MING VA KO'P XONALI SONLAR KONSENTRIDA NOMERLASHGA O'RGATISHDA KO'RGAZMALILIKDAN VA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

Quvvatova O. G.

To'rayeva K.V.

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Berdiyev B.R.

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası dotsenti. Ilmiy rahbar

Tayanch so'zlar: sonlar qatori, raqamlar, natural ketma-ketlig, predmetlarni bittalab sanash, cho'plar bog'lami, doirachalar, abak.

Ключевые слова: числовая прямая, числа, натуральная последовательность, счет предметов по одному, связка палочек, круги, счеты.

Key words: number line, numbers, natural sequence, counting objects one by one, bunch of sticks, circles, abacus.

PEZIOME:

Ushbu ishda ming va ko'p xonali sonlarni konsentrida nomerlashga o'rgatishda ko'rgazmalilik va didaktik o'yinlardan foydalanish metodikasiga e'tibor qaratiladi. Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qishda o'quvchilarning matematik tushunchalarni tez va samarali egallashiga yordam beruvchi amaliy usullar kiritiladi.

PEZIOME:

В работе рассматривается методика использования демонстрационных и дидактических игр при обучении счету тысячных и многозначных чисел концентрированным способом. В начальных классах преподавание математики знакомит с практическими методами, которые помогают учащимся быстро и эффективно усваивать математические концепции.

SUMMARY:

The paper examines the methodology of using demonstration and didactic games in teaching counting thousandths and multi-digit numbers in a concentrated way. In elementary grades, teaching mathematics introduces practical methods that help students quickly and effectively learn mathematical concepts.

O'quvchilarni ming va ko'p xonali sonlar konsentrida nomerlashga o'rgatishda ko'rgazmalilikdan va didaktik o'yinlardan foydalangan holda ularni bilimini oshirish, dars soatlarini qiziqarli o'tkazish, darsga bo'lgan qiziqishlarni

ko'paytirish va mustahkamlash. 100 ichida sonlarning nomerlarini bilish, sonlar qatoridagi har bir navbatdagi sonning qanday hosil bo'lishini, har bir berilgan son bevosita o'zidan oldin keladigan sondan qancha kattaligini va o'zidan bevosita keyin keladigan sondan qancha kichikligini tushuntirish.

2. Har bir sonning sonlar qatoridagi o'rnini bilish.

3. Raqamlar o'rin qiymatini bilgan holda sonlarni o'qiy va yoza olish.

4. Sonlarning xona tarkiblarini bilganlikdan foydalanib, ikkita sonni ularning sonlar qatoridagi olgan o'rinlari bo'yicha taqqoslay olish.

5. Sonni uning xona qo'shiluvchilarining yig'indisi bilan almashtira olish.

6. Sonlarning natural ketma-ketligi va unli tarkibini birgalik asosida sonlarni qo'shish va ayira olish.

7. "Uch xonali son", "uchinchi xona birliklari" terminini bilish, 100 ichida sonlarni nomerlashni o'rgatishda o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarni quyidagilarga o'rgatishdan iborat:

1. Predmetlarni bittalab, o'ntalab va yuztalab gruppalariga birlashtirish sanash:

2. 100 ichida sonlarni o'qish va yozish hamda ularning natural qatorda kelish tartibini belgilash:

3. Sonlarni yuzliklardan, o'nliklardan va birliklardan hosil qilish.

4. O'ngdan chapga hisoblaganda birliklar, o'nliklar va yuzliklar qaysi o'ringa yozilishini aniqlash:

5. Sonni xona qo'shiluvchilarining yig'indisi shaklida ifodalash va berilgan sonda istalgan xona birligining umumiy sonini topish.

100 ichida sonlarni og'zaki nomerlashga doir bir necha bosqichga ajratish mumkin. Yozma nomerlash

Ikki xonali sonlarni yozma nomerlash qisman takrorlanib 3 xonali sonlarni yozma nomerlashga o'tiladi. O'quvchilar sonlar kasridan 0, 3, 4, 10, 20, 70, 95, 200, 500, 900, 999 sonlarni olib necha xonali ekanligini tahlil qiladilar.

Bir xonali: 0, 3, 4,

Ikki xonali: 10, 20, 70, 95

Uch xonali: 100, 200, 500, 900, 999,

Masalan, 597 sonini hosil qilish uchun 500 sonini yozishgan va 40 soni yozilgan 7 soni yozilgan ko'rgazmalar qator qilib doskaga tuzib qo'yiladi va sonlarda nollar berkitilib ustiga 40 soni, bu sondagi nomni berkitib 7 soni qo'yiladi, natijada 547 soni hosil bo'lishi tushuntiriladi.

Quyidagi mashqlarni bajarish yozma nomerlashga oid bilimlarni mustahkamlaydi.

Uchta yuzlik va oltita birlik; to'rtta o'nlik va ikkita birlik; oltita yuzlik va oltita o'nlikdan iborat sonni yozing.

3 yuzlik 6 ta birlik $\Rightarrow$ 306

4 ta o'nlik va 2 ta birlik $\Rightarrow$ 42

6 ta yuzlik va 6 ta o'nlik $\Rightarrow$ 660

Og'zaki nomerlashni, so'ngra yozma nomerlashni o'rganishda sonlarni xona qo'shiluvchilariga ajratishga keltiriladigan qo'shish va ayirish hollari qaraladi.

Masalan,

$$10+7=17$$

$$18-10=8$$

$$15-5=10$$

Tushuntirishga cho'plar bog'lami, doirachalar, abak va boshqa ko'rgazmalilikdan foydalanamiz. Bir xonali son va ikki xonali son tushunchalarini kiritamiz. Quyidagi ko'rinishdagi mashqlarni bajarishimiz mumkin:

1. Oldin bir xonali keyin ikki xonali sonlarni tartib bilan yozing.

1, 13, 15, 12, 13, 14, 15, 17.

2, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 17.

2. To'rtta ixtiyoriy bir xonali son yozing va har birini 10 ta orttirilgan.

$$2=20$$

$$4=40$$

$$5=50$$

$$9=90$$

3. 1 va 2 raqami bilan oldin bir xonali keyin ikki xonali son yozing.

1 $\Rightarrow$ bir xonali

2 $\Rightarrow$ bir xonali

12 $\Rightarrow$ ikki xonali

21 $\Rightarrow$ ikki xonali.

100 ichidagi sonlarni hosil bo'lishi va o'qilishi.

1. Alohida turgan cho'plarni 1 dan 10 gacha sana, 10 ta cho'p bitta 10 lik cho'p bo'ladi.

2. O'ntalik cho'plarni sana, 10 ta o'nlik cho'p bitta yuzlik cho'p bo'ladi.

100 ichida xonadan o'tish bilan qo'shish va ayirish.

Og'zaki qo'shish va ayirish usullari.

Shunday son qo'yingki, tenglik to'g'ri bo'lsin.

$$26+\square=30$$

$$47+\square=50$$

$$81+\square=90$$

$$88+\square=90$$

$$34+\square=40$$

$$53+\square=60$$

100 ichidagi sonlarni qo'shishni o'rgatishni metodik tartiblanishi.

100 ichidagi sonlarni qo'shishning og'zaki usullarini o'rganish davrida qo'shishning og'zaki usullarini o'rganish davrida qo'shishning assotsativlik xossalari bilan o'quvchilarni tanishtiriladi.

$$(4+2)+3=6+3=9$$

$$(4+2)+3=(4+3)+2=7+2=9$$

$$(4+2)+3=4+(2+3)=4+5=9$$

Boshlang'ich sinf o'quvchilari topishmoq yoki sodda mantiqiy masalalarni qiziqish bilan yashaydilar. Ayrim qiyinroqlarini uyda kattalar bilan ishlaydilar. Javobini bilib olgach boshqalar bilan o'rtoqlashishga shoshiladilar. Shuning uchun ham qiziqarli matematikadan foydalanish dam olish daqiqalarida qo'l keladi.

Dehqon kartoshka ekib, 90 kg hosil oldi. Bu kartoshkalarni qoplamoqchi bo'ldi va qoladi. Kartoshka 3 ta qopga jonlandi. Birinchi qopga 40 kg kartoshka, ikkinchi qopga 30 kg kartoshka, uchinchi qopga qancha kartoshka joylanganini toping.

Bor edi: 90 kg kartoshka

1- qopga joylandi: 40 kg kartoshka

2- qopga joylandi: 30 kg kartoshka

3- qopga jonlandi: x kg kartoshka

Yechish: $40+30+x=90$

$$x=90-70$$

$$x=20$$

Matematikada o'n minutliklar va soatlar.

Odatda, bu mashg'ulotlar haftasiga bir marta butun sinf bilan o'tkaziladi. Uni dam olish vaqtlarida, tabiatiga, maktab hovlisiga chiqib o'tkazish mumkin.

Uning mazmuni o'quvchilarda matematikaga qiziqish uyg'otish va topshiriqlar darslaridagi matematik topshiriqlardan farq qilishi kerak. Topshiriqlar o'quvchilarga tushunarli bo'lishi, javoblarning tez topilishi va og'zaki bajarilishini hisobga olishi kerak. Qiziqarli matematika soati darsdan keyin sinfning hamma o'quvchilari bilan o'tkaziladi. U oyida 1-2 marta o'tkazilishi mumkin, mashg'ulotlar 1-sinfda 20-25 minut, 2-sinfda 25-30 minut, 3-4 sinfda 30-40 minut davom etishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mashg'ulotlarni o'tkazish uchun qiziqarli masalalar, qiyinroq masalalar, rebus boshqotirmalar, topishmoqlar va boshqalar material bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Masalan: Yo'limni yoritar ikkita Chiroqchi

Chiroqcha ustida pilik qalamcha

Bular nima. (Ko'z, qosh)

Og'zida 4 ta tishi bor-u, yegani pichan

Bu nima (panshaxa)

She'riy masala

Sulton tutdi 12 cho'rtan,

Tolib tutdi 5 sazan

Olim tutdi 8 laqqa

Nechta baliq chiqdi qirg'oqqa?

$12+5+8=25$ baliq.

Ko'rgazmali qurollarga qo'yiladigan talablar.

Ko'rgazma samarali bo'lishi uchun ba'zi bir talablarga rioya qilishi kerak. Ko'rgazmali qurollarga qo'yiladigan umumiy talablar: mazmunining ilmiy liga, o'quv dasturiga mosligi, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi, yasalishi va ichki ko'rinishining ko'rish masofasiga mosligi, bajarilishining tozaligi, foydalanish qulayligi, matematikani tushunishga foydaliligi. Matematika o'qitishdagi ko'rgazma manbalari mazmun jihatdan sodda va aniq bo'lishi kerak. Bu ko'rgazma qurollari matematika o'qitish bosqichlarida ketma-ket quyidagi tartibda qo'llaniladi.

- 1) atrofda mavjud narsalar (sinf xonasidagi narsalar, o'simliklar),
- 2) o'quvchilarga yaxshi tanish bo'lgan narsalarning tasvirlari va rasmlari,
- 3) shu narsalarning shartli tasvirlari (avtomobilni to'g'ri to'rtburchakdeb),
- 4) sxemalar va hokazo.

Matematika o'qitishda ko'rgazmalilikning ahamiyati.

Ko'rgazmalilikning turli xil manbalaridan foydalanish o'quvchilarni faollashtiradi, ularning diqqatini uyg'otadi va rivojlantiradi, o'quv materialini mustahkam o'zlashtirishni ta'minlaydi va vaqtini tejash imkonini beradi.

Xulasa qilib shuni aytish mumkinki ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik, didaktik o'yinlar mazmunini va ahamiyati chuqur va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz bu mustaqil ta'limda Ta'lim o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari, amallarning ketma-ketligi singari tushunchalarning ta'rifiga va ularning ma'nosini ochib berishga to'xtalib o'tmoqchi bo'ldik va erishdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Berdiyev B. R., Shodiyev R.D., "Interactive methods of assessment of knowledge on the basis of digital education on the subject "Information technology in education"". "International Journal Paper Public Review". Volume-1, Issue-2. Austria. 2020 114-118 p
2. Berdiyev B. R. "Oliy ta'lim muassasalari talabalari mustaqil ta'limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 33-41 b.
3. Berdiyev B. R. "Matematika o'qitish metodikasi" O'quv qo'llanma "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 77-81 b.
4. Jumayeva M.E "Matematika o'qitish metodikasi " Turon-iqbol 2016
5. Jumayeva M.E "Tojiyeva Z.G". "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qish metodikasi" Toshkent " Fan va texnologiya" 2005-yil.

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA PERIMETER VA YUZA TUSHUNCHALARI

Panjiyeva Sh. Z.

Normuminova S.B.

*Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi
2-kurs iqtidorli guruh talabalari*

Berdiyev B.

Ilmiy rahbar: dots

Tayanch so'zlar: perimetr, yuza, to'rtburchak, figura, kvadrat, metr, detsimetr, burchak, muntazam.

Ключевые слова: периметр, площадь, прямоугольник, фигура, квадрат, метр, дециметр, угол, правильный.

Key words: perimeter, area, rectangle, figure, square, meter, decimeter, angle, right.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bolalarga yuza va perimetрни qanday tushuntirish ularga bu haqida qanday ma'lumot berish haqida ma'lumotlar kiltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье содержится информация о том, как объяснить детям понятия площади и периметра и как научить их этому.

SUMMARY:

This article provides information on how to explain and teach children the concepts of area and perimeter.

Yuza haqidagi boshlang'ich tushunchalarni shakllantirishga tayyorgarlik ishi 1-2-sinflardayoq boshlanadi. Bosma asosdagi daftarlar bilan ishlashda figuralarni bo'yash, mehnat darslarida qog'ozdan figuralar qirqib olish, tasviriy san'at darslarida rasm solish figurani tekislikning yopiq siniq chiziq bilan chegaralangan bo'lagi sifatida qabul qilinishiga imkon beradi.

Bolalar ko'pincha yuzani o'lchash tushunchasini uni rotsional hisoblash bilan aralashtirib yuboradilar. "To'g'ri to'rtburchak yuzini o'lchash nima?" olgan savolga ko'pincha bolalar "bu uning bo'yini enini o'lchash ularni ko'paytirish" deb javob beradilar. Biroq to'g'ri to'rtburchakning yuzini toppish deganda bu so'z unda yuza birligi necha marta joshlashgan ekanini aniqlash demakdir. O'qituvchi bolalarni yuza tushunchasi va yuza atamasi bilan tanishtirishda amaliy ishdan foydalanish lozim; stellar, partalar, kitob va daftarlar, turli figuralar sirti, yuzasi birligini, ularni matematikada "yuza" deb atalishini suhbat mobaynida tushuntiradi. Biz figuralar va narsalarning yangi xossasi-yuzasi bilan tanishamiz.

Yuza figura qanday joy egallaganini ko'rsatadi. Yuza- bu miqdordir, chunki u bo'yicha figuralarni taqqoslash mumkin.

Yuza o'lchov birligi kvadrat satimetr bilan tanishtirish uchun dars fragmentini qaraymiz.

O'qituvchi. Biz narsalarning bir necha hossalarni va ularni ifodalaydigan miqdorlarni bilamiz (uzunlik , massa, sig'im).

To'g'ri chiziqli kesma uzunlikka ega to'g'ri to'rtburchak , uchburchak, doira, bayroqcha esa yuzaga ega. Ustma-ust tushadigan figuralar teng figuralar, ustma-ust tushmaydigan figuralar tengdosh figuralar deyiladi.

So'ngra kvadrat detsimetr bilan tanishtiriladi. Buning uchun 10×10 (kvadrat santimetr)li taxtachadan foydalanamiz , u 100ta 1 kv sm li kataklarga ega .Uning tomonlari $10 \text{ sm} = 1 \text{ dan}$ bo'lgani uchun uni 1 kvadrat detsimetr deyiladi.

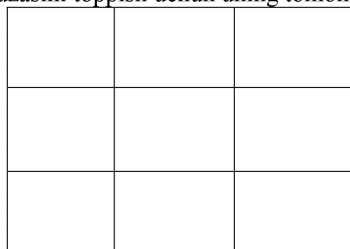
$$1 \text{ dm}^2 = 10 \times 10 = 100 \text{ sm}^2$$

Kvadrat metr va kvadrat detsimetrlar orasidan munosabat ham shu tariqa o'rnatiladi.

$$1 \text{ m}^2 = 100 \text{ dm}^2$$

$$1 \text{ m}^2 = 100 \text{ sm}^2 \times 100 = 10000 \text{ sm}^2$$

Eng so'nggi bosqichda to'g'ri to'rtburchak yuzasini toppish o'rganiladi. To'g'ri to'rtburchakning yuzasini toppish uchun uning tomonlarini o'lchab, ularni ko'paytiramiz.

4sm

Yuza birligini kiritishga tayyorgarlikdavrda beriladigan topshiriqlar quyidagicha bo'lishi mumkin.

1. Uzunligi 5sm va eni 1sm bo'lgan to'g'ri to'rtburchak kvadrat santimetrlarga quyidagi rasmda ko'rilgandek bo'lingan. Nechta kvadrat santimetr hosil bo'ldi. Bu to'g'ri to'rtburchak yuzi 5sm.

Yuza birliklari orasidagi munosabatlarni o'rganish va bu haqidagi bilimlarni mustahkamlash uchun quyidagi mashqlarni kiritish foydali.

1-misol. Kvadrat detsimetrlarda ifoda qilib. 8 m^2 , 14 m^2 , 40 m^2 .

Ko'pgina amaliy masalalarda biror yer maydoni , devor, pol yuzini o'lchashga to'g'ri keladi. Bunday hollarda oldin yuz o'lchov birligini tanlash lozim.

Perimetr deb ikki o'lchamli shaklning hamma tomonlari uzunliklari yig'indisiga aytiladi.

Quyidagi shaklning perimetrini toppish usullarini ko'ramiz.

10 sm

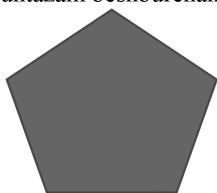
8 sm

18 sm

Shaklning perimetrini toppish uchun tomonlariniqo`shamiz.

$$P=[8+10+10+18]sm=46sm$$

2-misol. Muntazam beshburchakning perimetri nechaga teng.

Perimetрни barcha tomonlarning uzunliklarini qo`shish orqali topishimiz mumkin.

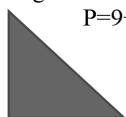
Muntazam beshburchakning barcha tomonlarining uzunliklari o`zaro teng bo`ladi.

9sm

9sm

$$P=9+9+9+9+9=45$$

Perimetr = 45sm

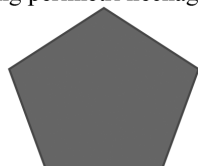
3-misol. Uchburchakning perimetri nechaga teng.

8 sm

10 sm

$$P=8+6+10=24$$

Perimetri = 24sm

Ma`lum bir ko`pburchak, muntazam burchaklarning barcha tomonlari yig`indisiga perimetr deyiladi. Ushbu qiymat lotincha Pharfi bilan belgilanadi.

Maktab matematikasi kursidan ko`plab formulalarni kundalik hayotda ishlatmaymiz. Biroq ba`zi bir tenglamalarmavjud, agar ular muntazam ravishda bo`lmasa vaqti-vaqti bilan foydalanamiz. Ushbu formulalardan biri shaklning perimetrini hisoblash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Berdiyev B. R., Oliy ta`lim muassasalari talabalari mustaqil ta`limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya Qarshi. "Fan va ta`lim" nashriyoti. 2022 yil.
2. Berdiyev B. R. "Matematika o`qitish metodikasidan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish yo`llari". "Mug`allim hem uzluksuz bulumlendiroq" Ilmiy - metodikaliq jurnal. Nukus, №4-2 2020 jil, 76-79 b.
3. Berdiyev B. R. "Matematika o`qitish metodikasi fanini o`qishda matematik tarkib bilan ishlashda talabalarning mustaqil ishlarini uslubiy ta`minlash tizimi" "TDPU ilmiy axborotlari", ilmiy-nazariy jurnal 1-son. Toshkent.-2021.25-28 b.
4. Yo`ldoshev J.T. Boshlang`ich sinf o`quvchilari divergent tafakkurini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Monografiya. Qarshi. "Fan va ta`lim" nashriyoti. 2023.-104 b.
5. Sultonova O`N. Fizikadan o`quvchilarning mustaqil o`quv faoliyatini tashkil etish metodikasi: Avtoref. dis. ... ped. fan. nom. – T.: 2007.– 22b.
6. Самостоятельная работа и академические успехи. Теория, исследования, практика /Материалы пятой международной научно-практической конференции (Минск, 24-25 марта 2005г.). - Мн.: Прописи, 2005.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MATEMATIKA FANIDAN SINF DAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

Omonov A.S.

*Osiyo texnologiyalar universiteti
"Pedagogika" kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: tadbir rejasi, mustaqil ishlar, tajriba, figura, sinfdan tashqari ishlar, plakat forma, sanoq jadvallar.

Ключевые слова: план мероприятия, самостоятельная работа, опыт, рисунок, внеклассная работа, плакатная форма, счетные таблицы.

Key words: event plan, independent work, experience, drawing, extracurricular work, poster form, counting tables.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada matematikadan sinfdan tashqari ishlarning mohiyati, boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarning turlari, boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari tadbirlar rejasi, matematika o'qitishda mustaqil ishlar haqida ma'lumot berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье раскрыта сущность внеклассной деятельности по математике, виды внеклассной работы в младших классах, план внеклассной работы по математике в младших классах, сведения о самостоятельной работе по преподаванию математики.

SUMMARY:

This article reveals the essence of extracurricular activities in mathematics, types of extracurricular work in elementary grades, a plan for extracurricular work in mathematics in elementary grades, information about independent work in teaching mathematics.

Matematikadan sinfdan tashqari ishlarning mohiyati: Yosh avlodni hozirgi zamon fani asoslari bilan qurollantirish orqali ularning aqliy jihatdan maksimal darajada rivojlanishlariga erishish umumta'lim maktablari oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. O'quvchilar yuqori sinflarda matematika, fizika, kimyo va boshqa fanlarni yaxshi o'zlashtirishlari uchun boshlang'ich sinflarda matematika fanini puxta egallashi va amaliy ko'nikmalar hosil qilishlari kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ma'lumotini oshirish va darslarni o'zlashtirish darajasini ko'tarishga ko'maklashishi uchun, boshlang'ich maktabda sinf mashg'ulotlari bilan bir qatorda sinfdan tashqari ishlarni ham o'tkazish zarur.

Sinfdan tashqari va maktabdan tashqari ishlar bolalar bilan olib boriladigan ta'lim tarbiya ishlarining ajralmas qismi bo'lishi bilan birga, o'quvchilarni bilimga va mehnatga bo'lgan havaslarini oltiradi, shuningdek, o'zlashtirish sifatini oshirishga va xulqini yaxshilashga ta'sir etadi. Matematikadan sinfdan tashqari mashg'ulotlar deganda o'quvchilarni matematik bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish maqsadida tashkil qilingan mashg'ulotlarni tushunamiz.

Sinfdan tashqari ishning asosiy maqsadi o'quvchilardagi fanga bo'lgan qiziqishni rivojlantirish, ularni darsda olgan bilimlarini to'ldiruvchi va chuqurlashtiruvchi matematik bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirishdan iborat.

Umuman boshlang'ich maktabda sinfdan tashqari ishlar, sinf ishlari bilan mustahkam bog'langan bo'lib, sinf ishlarining davomi bo'ladi, ayrim vaqtlarda esa uni chuqurlashtiradi.

* og'zaki hisob ko'pincha sinfdagi hamma o'quvchilarning «yana, yana» degan istaklari bilan o'tkaziladi. O'quvchilarning talabiga ko'ra, darsda boshlangan ishlarning davomini darsdan tashqari vaqtga ko'chirish mumkin. O'quvchilar bilan o'tkaziladigan sinfdan tashqari mashg'ulotlarni oldin ularning talabiga ko'ra, so'ngra yechiladigan misol, masalalar, o'yin va qiziqishning ortishiga qarab oyida ikki marta sistemali o'tkazib turish mumkin. chunki dasturni bajarishda bunday qiziqarli masalalarni yechish, o'yinlarni tashkil qilish, topishmoqlar topish, tez hisoblash mashg'ulotlarini darsda ko'proq o'tkazishga imkoniyat yo'q.

* tajribalar bizni shu narsaga ishonitradiki, o'quvchilar qiziqarli matematika soatlarida odatdagi darslarga qaraganda kamroq charchaydilar va ko'tarinki ruhda faollik bilan ishlaydilar.

* bunday mashg'ulotni tashkil qilish va jihozlash qiziqarli va ravshan bo'lishi kerak. bu masalalarda qiziqarli matematikaga doir ko'rsatma qurollar, sanash jadvallari, figuralarni sanash, plakat formasidagi o'yinlar, stol ustida o'ynaladigan o'yinlar, labirintlar, kartondan geometrik figuralar yasash, krossvordlar va boshqalar o'quvchilarga katta yordam beradi.

* Mashg'ulotlarni o'tkazishga ketadigan vaqt ularga qo'yilgan maqsadga qarab aniqlanadi.

Agar o'quvchilar bilan uchrashish darsdan keyin o'tkazilsa va o'z oldiga biror o'yin bilan tanishish maqsad qilib qo'yilgan bo'lsa, bu holda bunday mashg'ulotga dastlabki paytlarda 10-15 minut vaqt yetarli bo'ladi. O'quvchilar o'yin bilan tanishgandan keyin, odatda ular ko'pincha o'zlari ota-onalari, aka-ukalari va boshqalar bilan ham shunday o'yinni bajaradilar, ya'ni ularni ham jalb qiladilar. Mashg'ulotlar murakkablashib ketsa, uni o'tkazish uchun taxminan bir soat vaqt ajratish mumkin. Materiallar hamma vaqt o'quvchilarning hisoblash malakalarini egallashiga muvofiq qilib tanlanadi, masalalarga kelganda esa, ular shu sinf uchun programmada ko'rsatilgan masalalarning ko'rinishi va tipiga qaraganda o'zgacha

bo'lishi ham mumkin. Ziyraklik masalalari esa bu chegaradan chetga chiqishi va shuning bilan birga masala yechishni o'rganishga muvaffaqiyatli yordam berishi mumkin. Sinfdan tashqari ishlarning quyidagi turlari uchraydi:

- Matematik to'garaklar,
- Matematika fanidan fan olimpiadalar,
- qiziqarli matematik kechalar,
- matematik ekskursiyalar,
- matematik gazetani chiqarish,
- matematik viktorina
- burchaklarni tashkil qilish.

Sinfdan tashqari ishlar orqali quyidagilar amalga oshiriladi:

- bilimlarni va amaliy ko'nikmalarni chuqurlashtirish hamda kengaytirish;
- o'quvchilarning mantiqiy tafakkurlarini, topqirliklarini, matematik ziyarakliklarini rivojlantirish;
- matematikaga qiziqishlarini orttirish, qobiliyatli va layoqatli bolalarni topish, talabchanlik, irodani tarbiyalash, mehnatga muhabbat, mustaqillik, uyushqoqlik va insoniylikni tarbiyalash. Sinfdan tashqari ishlar darslarga nisbatan ba'zi farq qiluvchi xususiyatlarga ega:

1. O'z mazmuni bo'yicha matematika dasturiga taalluqli emas. Ammo beriladigan bilimlar o'quvchilarning kuchiga mos bo'lishi kerak.

2. Sinfdan tashqari ishlar imkoni boricha barcha o'quvchilarni jalb qilishi, ya'ni qiziqarli bo'lishi zarur. Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar ham qiziqish yordamida faol o'quvchilarga aylanishi mumkin.

3. Sinfdan tashqari ishlar ixtiyoriylik tamoyiliga asosan tashkil qilinadi, lekin qiziqishni ta'minlash lozim. Bu mashg'ulotlarga baho qo'yilmaydi, ammo faol ishtirok etgan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

4. Mashg'ulot mazmuni va shakllariga qarab, 10-12 minutdan 1 soatgacha mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

5. Sinfdan tashqari ishlarning mazmuni va shakllarining turli- tumanligi. Sinfdan tashqari ishlarga:

- qiziqarli matnli masalalar,
- o'tkir zehnlilikka oid masalalar,
- hazil masalalar,
- berilgan ma'lumotlari etishmaydigan yoki berilgan ma'lumotlari ortiqcha masalalar,
- mantiqiy masalalar,
- qiziqarli matematik voqealar,
- arifmetik rebuslar,
- o'yinlar,

- fokuslar,
- boshqotirmalar,
- tarixiy ma'lumotlar berish va boshqalar kiradi.
- Maktab amaliyotida hozir quyidagilar uchraydi: matematik 10 minutliklar, soatliklar, matematika kechalari, matematika to'garaklari, ertaliklar, viktorinalar, tanlovlar, olimpiadalar.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi quyidagilarga asoslanishi kerak:

1. Darsda o'quvchilar olgan bilim, malaka va ko'nikmalarni hisobga olgan holda o'tkaziladi.

2. Sinfdan tashqari ishlar o'quvchilarning xohishi, havaskorligi, ijodkorligi tamoyillariga asoslanishi va ularning individual fikrlarini qoniqtirish maqsadida tashkil qilinadi.

3. Sinfdan tashqari ishlarni o'tkazish shakllari darslardan farq qilib, qiziqarli tomoni kuchli bo'ladi. Buning uchun zaruriy shart shuki, o'tkaziladigan ishning rejalashtirilishi va tizimliligining murakkabligidir.

Shuni ta'kidlash lozimki, individual va guruhli mashg'ulotlar tizimli ravishda o'tkazilmasligi, aksincha, asosiy ish sinfdan bajarilishi kerak. Sinfdan tashqari ish sinfdagi dars shakliga nisbatan bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega:

1. O'z mazmuni bo'yicha u davlat dasturi bilan cheklanmagan, matematik material o'quvchilarning bilimlari va malakalariga mos ravishda berilishi kerak.

2. Boshlang'ich sinflarda bolalarning matematikaga nisbatan to'plangan turg'un qiziqishlari haqida hali gapirib bo'lmaydi.

3. Topqirlik, ziyraklik, tez hisoblashlar, yechishning samarali usullaridan foydalanish rag'batlantirilishi kerak.

4. Darslar 45 minutga rejalashtirilgan holda sinfdan tashqari mashg'ulotlar mazmuniga va o'tkazilish shakllariga qarab 10-12 minutga ham, bir soatga ham mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva B.S. , Sadikova A.V. , Toshpo'latova M.I. Boshlang'ich sinflarda matematikadan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish T.: OOO «Jahon - Print», 2011.

2. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (O O' Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiyai" 2005 yil.

3. Jumayev M.E, Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematikadan fakultativ darslarni tashkil etish metodikasi. Toshkent. "TDPU" 2005 yil.

4. Berdiyev B. R. "Oliy ta'lim muassasalari talabalari mustaqil ta'limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 33-41 b.

5. Berdiyev B. R. "Matematika o'qitish metodikasi" O'quv qo'llanma "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 77-81 b.

6. Jumayeva M.E "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari" Toshkent "Yangi asr avlodi".

TARBIYALANUVCHILARDA HAMKORLIK QILISH KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH TIZIMI

Bahramova O'.U.

Osiyo texnologiyalar universiteti 1-kurs magistranti

Tayanch so'zlar: дошкольное образование, сотрудничество, воспитание, взаимопомощь, ребенок, воспитатель, процесс, индивидуальный подход.

Ключевые слова: самостоятельная работа, интеллектуальная способность, творческая деятельность, самостоятельное образование, интеллектуальный труд, исследовательская функция, профессионально-творческое мышление.

Key words: preschool education, cooperation, upbringing, mutual assistance, child, educator, process, individual approach.

РЕЗЮМЕ:

Bolalarning xatti-harakatlaridagi ustuvor ko'rinishlarni kuzatish, o'rganish – umuminsoniy qadriyatlariga asoslangan axloqiy munosabatlar bilan tanishtirishga yordam beradi. Amaliy jarayonda bolalarning axloqiy xulq-atvor tajribasini shakllantirish maqsadida ularni atrofimizdagi va inson hayotidagi ijtimoiy meyorlarni bajarishga jalb etamiz. Ushbu jarayonda kattalar ham ishtirok etib, har ikkala tomon ham axloqiy tarbiya sohasida muayyan yutuqlarga erishadilar. Bu o'rinda esa hamkorlik munosabatlar tizimini ishlab chiqish muhim ahamiyatga egadir.

РЕЗЮМЕ:

Наблюдение и изучение доминирующих моделей поведения детей помогает привить им нравственные установки, основанные на общечеловеческих ценностях. В практическом процессе, с целью формирования у детей опыта нравственного поведения, мы вовлекаем их в выполнение социальных норм вокруг нас и в человеческой жизни. В этом процессе принимают участие и взрослые, и обе стороны достигают определенных достижений в области нравственного воспитания. В этом контексте большое значение имеет развитие системы кооперативных отношений.

SUMMARY:

Observing and studying the dominant manifestations of children's behavior helps to introduce them to moral relationships based on universal human values. In order to form children's experience of moral behavior in the practical process, we involve them in fulfilling social norms around us and in human life. Adults also participate in this process, and both parties achieve certain achievements in the field of moral education. In this context, developing a system of cooperative relationships is of great importance.

Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash masalalariga katta e'tibor qaratilib, maktabgacha yoshdagi bolalar va ularning tarbiyasi masalasi davlat

siyosatining ustuvor yoʻnalishi darajasiga koʻtarilgan. Shu bois “Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha taʼlim tizimiga innovatsiyalarni, ilgʻor pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish” kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu esa, hamkorlik munosabatlarda maktabgacha yoshdagi bolalarning individual sifatlarini rivojlantirish jarayonining oʻziga xos pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini aniqlash, individual yondashuvning pedagogik imkoniyatlarini belgilash va taʼsir koʻrsatuvchi omillarni aniqlashni taqozo qiladi.

Maʼlimki bugungi maktabgacha yoshdagi bolalarning orasida hamkorlikka asoslangan faoliyatni tashkil etish imkoniyatlari katta. Shu sababli, hamkorlikka asoslangan faoliyat jarayonida bolaning mustaqilligi, tashabbuskorligi, oʻziga xosligi, muloqotga kirishuvchanligini rivojlantirish imkoniyatlari paydo boʻladi. Muayyan pedagogik vaziyatlarda bolaning faol xatti-harakati, xulq-atvori, faoliyati, boshqalar bilan muloqoti unga hodisa va narsalarning mohiyatini aniqlash imkonini beradi. Bularning barchasi bolaning hissiy layoqatini rivojlantiradi, soʻz boyligini oshiradi va uni hamkorlikdagi oʻquv faoliyatiga jalb qilish imkoniyatini kengaytiradi. Ayni vaqtda taʼlim amaliyotida qatʼiy talab va davlat buyurtmasi asosida tashkil etiladigan taʼlim-tarbiya jarayoniga nisbatan ehtiyoj kuchaymoqda. Chunki, Oʻzbekiston davlati va jamiyati shaxsning erkin rivojlanishi uchun qulay pedagogik imkoniyatlarni yaratishga alohida gʻamxoʻrlik qilmoqda.

Pedagogik hamkorlik shunday faoliyatki, u taʼlim jarayoni bilan pedagogik faoliyat orasida amalga oshiriladi. Bunda muloqot qilish faoliyati, bolani umuminsoniy madaniyat yordamida shakllantirish hamda muayyan bolaning hayotiy faoliyat mantiqini tarkib toptirish kabi vazifalar hal qilinadi. Pedagogik hamkorlik taʼlim oluvchi va tarbiyaviy vazifalar nuqtai nazaridan bartaraf etuvchi, ogohlantiruvchi xarakterga ega boʻlib, tarbiyachi uchun ham, bola uchun ham rivojlanish imkoniyatini beruvchi hodisadir. Pedagogik hamkorlikning ogohlantiruvchilik xarakteriga ega ekanligi boladan kattalar talab qiladigan narsalarni amalga oshirishni taqozo qiladi. Tarbiyachining qoʻllab-quvvatlovchilik vazifasi bolani aqliy jihatdan rivojlantirishga yoʻnaltirilgan boʻlishi lozim. Bu jarayonda bola tarbiyachi bilan oʻzaro tenglik asosida muloqotga kirishadi.

Bola oʻzining shaxsiy muammolarini koʻrmaguncha, uni yechish yoʻllarini izlamaydi. Agar tarbiyachi bolaning muammolarini aniq bilmasa, uni yechish yoʻllarini ham koʻra olmaydi. Bunday sharoitda tarbiyachi oʻzining shaxsiy nuqtai nazariga asoslangan holda koʻr-koʻrona harakat qiladi. Xuddi mana shu oʻrinda bola bilan tarbiyachi orasida ziddiyat vujudga keladi.

MTTdagi bola faoliyati jamoaviy xarakterda ekanligi, “bolalar jamoasi”, jamoaviy munosabatlarni oʻrnatish va ushbu jamoa hamda bolaning oʻzaro munosabatlari uchun eng yaxshi usullarni topishni taqozo etadi. Har bir

tarbiyalanuvchining individual layoqatlarini ro'yobga chiqarish, uning axloqiy salohiyatini rivojlantirish va hamkorlik munosabatlarni shakllantirishga yordam berishi muhimdir. Shuningdek, ijobiy sifatlar rivojlanib, salbiy xislatlar bartaraf etib boriladi. Mazkur jarayonda bolaning individual shaxsiy sifatлари ma'no kasb etib boradi.

Hamkorlik munosabatlarda shaxsning emotsional tajribasi, ularning o'zi va atrofidagilarga yo'naltirilgan kechinmalarida namoyon bo'ladi. Bola shaxsida kuzatuvchanlik asosida o'zgalarga hamdardlik va qayg'urish namoyon bo'la boshlaydi. Shu sababli kuzatishning tizimli olib borilishi lozimdir. Fikrimizga ko'ra, mazkur komponent bolaning o'ziga xos individual shaxsiy sifatlarini tavsiflab, o'zaro yordam, qayg'urish, hamdardlik paydo bo'lishining boshlanishi bo'lib, u tengdoshida qiziqarli faoliyat subyektini ko'rish imkoniyatini beradi.

Shu bois, tadqiqot doirasida quyidagi metodlardan foydalanishga e'tibor qaratildi: turli mavzularda suhbatlar tashkil etish, kuzatish, axloqiy harakatlar asosidagi mashqlar.

Suhbatlarda shunday savollardan foydalanish tavsiya etiladi:

- Do'stlaringiz sizga yordam berganda kayfiyatingiz ko'tariladimi?

- Sizga kim yordam berdi? Qanday qilib yordam berishdi?

Shunda nimani his qildingiz?

- Do'stingizni xafa qilishganida, siz ham xafa bo'lasizmi? Nima uchun?

- Sizni xafa qilishganini eslab qolganmisiz? Ular sizga qachon yordam berishganini eslaysizmi? Ayting-chi, o'sha paytda kayfiyatingiz qanday edi va hokazo.

- O'rtoqlaringizni nimani qiziqtirayotganini bilasizmi? Kim nima bilan shug'ullanishni yoqtiradi? va shu kabilar.

Tarbiyachi tarbiyalanuvchiga jamoadoshlarini diqqat bilan kuzatishni va ular kayfiyatiga bog'liq qanday ma'lumotlarni aniqlaganligini aytib berishni taklif qiladi.

Shu asnoda tarbiyachi boladan o'z ichki kechinmalari haqida bildirishni so'raydi.

Jismoniy tarbiyani va sport mashg'ulotlari davomida axloqiy sifatlarini shakllantirish uchun bolalarning bir-birlarini kuzatib borishi, o'rtog'i duch kelgan muammolarni aniqlashi, o'rtoqlarining imkoniyatlari o'rgangan holda ularga yordam ko'rsatish qobiliyatni yaqqol namoyon etadi. Xususan, bir nechta tarbiyalanuvchiga individual topshiriqlar beriladi. Ikkinchi bir vaziyatda esa umumiy topshiriq asosida ishlash, masalan, birgalikda uy maketini yasash topshirig'i beriladi. Shundan so'ng bolalarga har ikkala vaziyatda ham qanday qiyinchiliklar va yengilliklar bo'lganligi so'raladi.

Shuningdek, atrofdagi do'stlariga e'tibor qaratish asosida o'z tengdoshining xatti-harakati boshqacha ekanligini o'ylab ko'rishi taklif etiladi. Bu kabi faoliyat

turlari qiziqarli tarzda tashkil qilinsa, faoliyat mazmunini tashkil etish jarayonida har bir bolani individualligini, layoqatini aniqlash hamda jamoaviy munosabatlarni shakllantirish vazifalarini hal etish mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning birgalikdagi faoliyatini tashkil etishning o'ziga xosligi tarbiyalanuvchilarning ehtiyojlarini qondirishga imkon beradi. Bunday faoliyat motivi bola rivojlanishini jamoaviy munosabatlarni shakllantirishga qaratishdir.

Tadqiqot ishi davomida bolalarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirib borish maqsadida quyidagi sifatlariga alohida e'tibor qaratdik.

Qayg'urish: o'zgalarning muammolarini his qilish, ularning emotsional holatini o'zidagi emotsional holat bilan qiyoslash jarayonidir.

O'zaro yordam: boshqa bironing manfaatlari uchun o'z yordamini tavsiya etish va amalga oshirishga qaratilgan harakatlar; do'stning qiyalayotganligini payqagan holda yordam qo'lini cho'zish.

O'zaro yordam hamdardlik bilan hamohangdir. Shu bilan birga, o'zaro yordam doimo o'zgaruvchan xususiyatga egaligi bilan farqlanadi. O'zaro yordam bolaning aniq foydali harakatlarida ko'zga tashlanadi. Shuningdek, hamdardlik bildirishning muhim xususiyatiga atrofda do'stlari, tengdoshining emotsional holatiga yoki faoliyatiga aralashmaslikdir.

Bizningcha, bu sharoitida hamdardlik va qayg'urish yanada muvaffaqiyatli rivojlana boradi.

Masalan, bola faoliyatidagi so'rashish, suhbat qilish, ko'zlarga qarash, qo'llarni ushlab turish, harakatlarga qiziqqan tengdoshning quvonchli yoki qayg'uli holatini payqash bola tomonidan boshqa odamga nisbatan amalga oshirish mumkin.

Hamdardlikning rivojlanishi aynan o'rtog'iga ta'sir ko'rsatishning eng maqbul usulini tanlashda namoyon bo'ladi. Masalan, do'stingizning xafaligidan chin dildan xafa bo'lish va har qanday yordam berishni istash, uni ma'naviy qo'llab-quvvatlash. Xursand bo'lish va hamdardlik qobiliyati o'zgalarga beriladigan yordam uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Bunday axloqiy sifatlar namoyon bo'lish jarayonini kuzatish har bir bolaning individual sifatlarini inobatga olgan holda jamoaviy munosabatlarni shakllantirishning funksional modelini taklif etish imkonini berdi. Bu modelda quyidagilar namoyon bo'lgan:

Ijtimoiy-hissiy rivojlanishni tarkib toptirishning umumlashtiruvchi ko'rinishlari sifatida bola va uning jamoaviy munosabatlardagi ishtirokini ta'minlash va ijtimoiy faoliyatda bolaning istaklari va ehtiyojini hisobga olish ko'rsatilgan.

Tarbiyachi aniq harakat qilishi uchun muayyan vaziyatning timsoli va modelini tasavvur eta olishi kerak. Agar tarbiyachi muayyan vaziyatni tatbiq qilmasa, mavjud muammolarni hal qila olmaydi. Muammoni tasavvur etish bolani bezovta qilayotgan holatlarni anglash demakdir. Shundagina tarbiyachi bolani yaxlit tarzda

tasavvur qila oladi. Bolaning muammolarini o'rganish uchun sabab-oqibatlar orasidagi aloqadorlikni ham aniqlash talab etiladi. Bu tarbiyachiga bolaning muammolari haqida keng ko'lamli modellashgan tasavvur qilish imkonini beradi. Buning uchun tarbiyachi bolani har tomonlama o'rganishi, uning xatti-harakatlarini tahlil qilishi muhim. Bu tarbiyachiga qotib qolgan tasavvurlardan qutulish imkonini beradi. Natijada pedagoglarning bolaga yuzaki yondashishlariga chek qo'yiladi. Bolaning muammolariga yondashish pedagogga muammoga bola nuqtai nazaridan qarashni taqozo qiladi. Shu tariqa ular umumiy til topishadilar.

Pedagogik hamkorlikning muhim vazifalaridan biri, bolani aqliy, jismoniy, estetik, axloqiy jihatdan rivojlantirish sari yo'l ochishdan iborat. Bunda zarur muvozanatni o'rnatish aniq zanjir sifatida tarbiyachi va bolaning turli yo'nalishdagi maqsad, qiziqishlari uyg'unlashadigan nuqtani hosil qilish muhimdir. Bu qiziqishlarning aniq subyektlari bola va tarbiyachining o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi. Kattalar, tarbiyachi va bola munosabati doirasida tarbiyachining faoliyati tarbiyalanuvchiga yo'naltiriladi. Bu munosabat doirasida aniq ijtimoiy va subyektiv voqelik o'zaro duch keladi. Mazkur jarayonda tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchining birgalikdagi faoliyati va hamkorligi ta'minlanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik hamkorlikning natijasida, bolaga ko'rsatiladigan yordam natijasida unda muayyan to'siq, qiyinchilikdan qutulish, o'zining imkoniyat va layoqatlariga yo'naltirilgan holda mustaqil harakat qilish va muvaffaqiyat qozonish ko'nikmasini shakllantirish taqozo qilinadi. Tarbiyachi bolada boshlanayotgan holatlarni qo'llab-quvvatlashi va rivojlantirishi uchun qulay imkoniyat paydo bo'ladi. Bunday hamkorlik natijasida bola muayyan yo'nalish bo'yicha o'zining ilk qadamlarini qo'yadi. Ayniqsa, bola shaxsining aqliy rivojlanishi va noyob qobiliyatini ro'yobga chiqarishni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.05.2019 y., 07/19/4312/3106-son.
2. A'zamova M.N. Maktabga tayyorlov guruhleri tarbiyalanuvchilarida do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish tizimini takomillashtirish// Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)...avtoref.-T.:2020.-48 b.
3. Ismoilov B. "Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi". Namangan: Ilm-Ziyo, 2019.– B. 78-82.
4. Vygotsky L.S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". Harvard University Press, 1978.– P. 32-38.
5. Кудрявцева Е.А. Развитие индивидуальности ребенка старшего дошкольного возраста в коллективных взаимоотношениях. Дисс. на соиск. докт. пед. наук. Москва, 2005. -260 с.
6. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. / П.Ф.Лесгафт. – М.: Педагогика, 1991. – 174 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI TOMONIDAN NUTQ ODOBINING O'ZLASHTIRILISHINING PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

Ergashev N.G'.

Qarshi davlat texnika universiteti professori

Fayziyeva X.S.

Xalqaro Innovatsion Universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: standart nutq vaziyatlari, kontekst, kommunikativ, assimetrik vaziyatlar.

Ключевые слова: стандартные речевые ситуации, контекст, коммуникативные, асимметричные ситуации.

Key words: standard speech situations, context, communicative, asymmetric situations.

РЕЗЮМЕ:

Insonning nutq xulq-atvori murakkab hodisa bo'lib, uning tarbiyasi, tug'ilgan joyi va ta'limining o'ziga xos xususiyatlari, shaxs va ijtimoiy guruh, shuningdek, milliy hamjamiyat vakili sifatida unga xos bo'lgan barcha xususiyatlarni inobatga olgan holda u odatiy muloqot qiladigan muhit bilan bog'liq. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan nutq odobining o'zlashtirilishining psixologik shart-sharoitlari haqida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

Речевое поведение человека – сложное явление, которое связано со средой, в которой он обычно общается, с учетом специфики его воспитания, места рождения и получения образования, всех особенностей, присущих ему как личности и социальной группе, а также представителю национальной общности. В статье рассматриваются психологические условия усвоения речевого этикета учащимися младших классов.

SUMMARY:

A person's speech behavior is a complex phenomenon, which is associated with the environment in which he usually communicates, taking into account the specific features of his upbringing, place of birth and education, all the characteristics inherent in him as a person and a social group, as well as a representative of a national community. This article discusses the psychological conditions for the assimilation of speech etiquette by primary school students.

Nutq xulq-atvori stereotip, odatiydir, shuning uchun u bir tomondan namunaviy fikrlarda, ikkinchi tomondan, ma'lum bir shaxsning ba'zi sof individual nutq ko'rinishlarida ifodalanadi. Bunga biz nutqiy bo'lmagan

(noverbal) kommunikatsiya vositalarini – imo-ishoralarni, yuz ifodalarini va boshq. qo‘shishimiz kerak.

Nutq xatti-harakatda joriy davrga, joriy mamlakatga, joriy mintaqaga, joriy ijtimoiy (shu jumladan, kasbiy) guruhga, joriy oilaga tegishli bo‘lgan lingvistik shaxsiyat namoyon bo‘ladi.

Har qanday faoliyat operatsiyalar deb ataladigan muayyan usullar bilan amalga oshiriladi. Operatsiya tushunchasi harakat shartlari bilan o‘zaro bog‘lanadi: harakatlar amalga oshadigan sharoitlar o‘zgarsa, harakatni amalga oshirish usullari, ya’ni operatsiyalar ham o‘zgaradi.

Harakatni amalga oshirish usuli ancha harakatchan bo‘lib, muloqot shartlariga bog‘liq bo‘ladi. Barcha harakatlarning tuzilmasi bir xil bo‘ladi. U 4 fazani o‘z ichiga oladi: yo‘naltirish, rejalashtirish, amalga oshirish va nazorat qilish. Har qanday nutqiy mulohaza aynan shu dinamik tuzilishga ega. Muloqot qilish uchun odam bir qator ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak:

- 1) muloqot sharoitida tez va to‘g‘ri yo‘nalish topish;
- 2) nutqini to‘g‘ri rejalashtirish, muloqot harakati mazmunini to‘g‘ri tanlash;
- 3) ushbu mazmunni yetkazish uchun mos vositalarni topish;
- 4) teskari aloqani ta’minlash.

Muloqot harakatidagi bo‘g‘inlardan birortasi uzilgan bo‘lsa, so‘zlovchi muloqotdan kutilgan natijalarga erisha olmaydi, ya’ni muloqot samarasiz bo‘ladi.

Muloqot sharoitida yo‘nalish topish – bu muloqot faoliyatida o‘zi uchun fikrning o‘rnini, rolini, shuningdek, umumiy ma’noda uning shaklini aniqlash; faoliyatning umumiy motivini hisobga olgan holda, nutq harakatining maqsadini aniqlash va muloqotning asosiy shartlaridan (og‘zaki yoki yozma shaklda, bir yoki bir nechta shaxs bilan, rasmiy yoki norasmiy sharoitda va hok. muloqot) asoslanib, shakl (og‘zaki yoki yozma), turi (monolog - dialog), ifoda uslubi haqida qaror qabul qilish.

Rejalashtirish – mazmunni tanlash, mulohaza dasturini tuzishdan iborat. Bu yerda nutq predmeti – mulohaza mavzusi va asosiy g‘oyasi hal qiluvchi rol o‘ynaydi; shuningdek, mazmun tanlashda nutq uslubi, turi va shakliga qo‘yiladigan talablar ham ahamiyat kasb etadi.

Nutq harakatini amalga oshirish so‘zlarni, sintaktik variantlarni tanlash operatsiyalari bilan tavsiflanadi, ya’ni so‘zlovchi nutq predmetini to‘g‘ri yetkazadigan, mavzuni, asosiy g‘oyani ochib beradigan, muloqot sharoiti va vazifalariga mos keladigan lingvistik vositalarni tanlashga intiladi.

Nazorat ma’ruzachining nutq harakati natijalarini hamda muloqot vazifasini solishtirishdan iborat.

Muloqot harakati sifatida nutq har doim biron kishiga qaratilgan bo‘ladi.

A.A. Leontyev tomonidan taklif qilingan nutqiy o‘zaro ta’sir sxemasiga ko‘ra, nutq harakatining asosiy komponentlari quyidagilardan iborat: jo‘natuvchi (adresant), qabul qiluvchi (adresat), aloqa kanali, xabar, kod, kontekst (vaziyat).

Xabar nutqning jarayoni va natijasi, ya’ni matn sifatida tushuniladi. Referensiya – bu xabarning mazmuni. Kommunikativ funksiya referensiyani amalga oshirishdan, ya’ni ma’lum xabarni uzatishdan iborat.

Nutq kommunikatsiyadagi kod – mazkur kommunikativ harakat ishtirokchilari tomonidan qo‘llaniladigan til yoki uning turlari (dialekt, sleng).

Kontekst (yoki vaziyat) – muayyan voqea sodir bo‘lgan holatlar. Shuning uchun til shaxsi va uning kompetentligi kontekstdagi, ya’ni standart (barqaror) va variativ (o‘zgaruvchan) vaziyatlarda yo‘nalishga bog‘liq.

Standart nutq vaziyatlari uchun og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan xatti-harakatlarga nisbatan inson xatti-harakatlarini qat’iy tartibga solish xos. Ya’ni, standart vaziyatda nafaqat nima deyish, balki o‘zini qanday tutish (ma’lum nutqiy vaziyat uchun majburiy bo‘lgan nutq meyorlari va xulq-atvor meyorlari birlashmasi) muhim ahamiyatga ega.

Nutqning variativ vaziyati – bu nutq shaklining mazmun bilan unchalik chambarchas bog‘liq bo‘lmagan vaziyatidir. Variativ vaziyatlar suhbatdoshlarning ijtimoiy-shaxsiy munosabatlari, ularning ta’lim darajasi va suhbatning ohangi bilan bog‘liqdir. Vaziyatlarning xususiyatlari oson o‘zgaradi, bu esa, garchi mazmun o‘zgarmagan bo‘lsa ham, nutq shaklining o‘zgarishiga ta’sir qiladi (masalan: do‘stingizga: “Salom!” deyishingiz mumkin, o‘qituvchi bilan salomlashganda esa: “Assalomu alaykum, Anna Ivanovna!” deyiladi).

Shunday qilib, nutqning variativ vaziyatlarida so‘zlovchi doimo bir qator imkoniyatlar orasida tanlashi mumkin, standart vaziyat esa ko‘pincha bitta mos iborani talab qiladi.

Bundan tashqari, shuni yodda tutish kerakki, mulohaza ma’lum bir joyda ma’lum bir vaqtda aytiladi, shuning uchun olimlar kanonik va kanonik bo‘lmagan nutq vaziyatlarini ajratadilar.

Agar talaffuz vaqti (so‘zlovchining vaqti) talaffuzni idrok etish vaqti (tinglovchining vaqti) bilan sinxron bo‘lsa, vaziyatlar kanonik hisoblanadi, ya’ni nutqning ma’lum bir lahzasi so‘zlovchilar bir joyda bo‘lganda va har biri bir-biriga o‘xshash narsani ko‘rganda aniqlanadi.

Kanonik bo‘lmagan vaziyatlar so‘zlovchining vaqti, ya’ni mulohazani aytish vaqti adresat vaqtiga, ya’ni idrok qilish vaqtiga to‘g‘ri kelmasligi bilan tavsiflanadi (masalan, xat yozish vaziyati).

Nutq xulq-atvori u yoki bu rol harakati paytida nutq kodini almashtirish bilan bevosita bog‘liq. Inson qanchalik madaniyatli bo‘lsa, uning muloqot madaniyati

shunchalik yuqori bo‘ladi va uning o‘tish qobiliyati shunchalik mukammal bo‘ladi.

Har qanday muloqotning eng muhim tarkibiy qismi – qaytar aloqadir. Tinglovchilarning so‘zlovchining so‘zlariga munosabati muloqotning asosiy momentini tashkil qiladi, uning yo‘qligi kommunikatsiya buzilishiga olib keladi.

Har qanday kommunikativ harakatning boshida kommunikatorlardan o‘zlarining ijtimoiy rolini va sherikning rolini tushunishlari talab qilinadi. Bu vaziyatda yo‘nalish topish, tegishli nutq xulq-atvorini tanlash uchun zarurdir. Ya’ni, adresat va so‘zlovchi o‘rtasida muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy roli bilan belgilanadigan munosabatlar mavjud. Ijtimoiy rolga qarab, muloqotning har qanday ishtirokchisining nutq xulq-atvori o‘zgaradi.

Shuning uchun nutqiy kommunikatsiya harakatining ijtimoiy-rol strukturaviy komponentlari muloqot ishtirokchilarining maqomli va vaziyatli (yoki kommunikativ) rollarini, shuningdek, ular foydalanadigan stilistik uslublarni o‘z ichiga olishi kerak.

“Ijtimoiy rol” tushunchasi shaxsga ijtimoiy (yoshi, jinsi, lavozimi va boshq.) holati yoki maqomi bo‘yicha belgilangan xatti-harakatni anglatadi.

Ijtimoiy rol – shaxsning mavqei: a) ma’lum bir ijtimoiy guruhda (masalan, oilada...); b) muloqotning ma’lum vaziyatida belgilanadigan ijtimoiy xulq-atvor shakli bo‘lib hisoblanadi.

Ijtimoiy rollar muloqot ishtirokchisining doimiy yoki uzoq muddatli xususiyatlari bilan: uning jinsi, yoshi, kasbi, ijtimoiy mavqei, hamda vaziyatning xususiyatlari bilan belgilanadigan o‘zgaruvchan xususiyatlari bilan belgilanishi mumkin.

Ijtimoiy rolning muhim komponenti bo‘lib kutish: shaxsning xatti-harakatidan nima kutilayotgani hisoblanadi; aynan u o‘z xatti-harakatida bu kutilayotganlarga mos kelishi shart. Shunday qilib, ijtimoiy rol – o‘zaro huquq va majburiyatlarning o‘ziga xos shablonlaridir. Biroq, bir xil ijtimoiy rollarni turli odamlar tomonidan bajarish har bir ishtirokchining rolli xatti-harakati ularning ijtimoiy xususiyatlari, kasbiy yoki rasmiy maqomi, umumiy madaniyat darajasi bilan belgilanadi.

Ijtimoiy rollar rasmiylik darajasiga ko‘ra quyidagilarga bo‘linadi: rasmiy – so‘zlovchi o‘z maqomiga rioya qilganda (boshliq, mijoz, talaba va boshq.), norasmiy – so‘zlovchi o‘z maqomiga ko‘p rioya qilmaganda, xatti-harakatlar va muloqotda individuallikni ko‘rsatsa (do‘st, tanish va boshq.), yarim rasmiy – agar rasmiy munosabatlar mavjud bo‘lsa va muloqotda individuallikni namoyon qilish kerak bo‘lsa (ona va qizi munosabati va boshq.). Yarim rasmiy rollarni bajarish eng qiyin deb hisoblanadi, shuning uchun bu sohada ko‘pincha nizolar, ozor berishlar va shikoyatlar paydo bo‘ladi.

Rollar iyerarxiya o‘rniga ko‘ra ham ajratiladi: vertikal (boshliq – bo‘ysunuvchi) va gorizontal (teng tengi bilan).

Bundan tashqari, rollar boshqaruvchi va bo‘ysunuvchi rollariga bo‘linadi. Ijrochi rollar – talabalar, bo‘ysunuvchilar rollari va boshqaruv – o‘qituvchilar, boshliqlarning rollari va boshq..

Shuni hisobga olish kerakki, normal munosabatlarning eng muhim sharti bo‘lib nizolarning oldini olishning ishonchli vositasi – etiket muloqot qoidalarini saqlash hisoblanadi.

Doimiy ijtimoiy xususiyatlardan tashqari, inson turli xil muloqot sharoitlariga tushib, turli xil rollarni: piyoda, yo‘lovchi, ota-ona, talaba, o‘qituvchi, mehmon, mezbon, hamkasb, do‘st, mijoz, muxlis va boshq. rollarini bajarib, o‘zgaruvchan (vaziyatli yoki kommunikativ) xususiyatlarni ham oladi. Ushbu o‘zgaruvchan rollar doimiy rollar bilan birlashtirilib, nutqni eng mos iboralarni, “sen” yoki “siz” deb murojaat qilishni tanlash nuqtai nazaridan nutqni tashkil etadigan ijtimoiy xususiyatlar majmuini tashkil qiladi. O‘z navbatida, muloqot muhitining rasmiyligi ba’zi ifodalarni, norasmiylik esa boshqalarni talab qiladi. Ya’ni, kommunikativ rol – ma’lum bir maqsadga erishish uchun so‘zlovchi tomonidan qabul qilingan muloqot jarayonida namunaviy pozitsiyadir.

Shunday qilib, obodli muloqotni hamda nutq odob-axloq qoidalarini (va umuman odob-axloq qoidalarini) saqlash “teng – katta – kichik” turidagi suhbatdosh bilan munosabatlarni tartibga soladi. Agar maqomi yoki yoshi teng suhbatdoshlar muloqot qilsalar, vaziyat simmetrik bo‘lib chiqadi, agar ular muhim xususiyatlarda farq qilsa (katta – kichik, ya’ni yoshi, ijtimoiy mavqei, masalan, o‘qituvchi – talaba, boshliq – bo‘ysunuvchi), u holda vaziyat assimetrik bo‘lib chiqadi. Asimetrik vaziyatlarda ko‘pincha suhbatdoshlarning bir-biriga moslashayotgani kabi “tekislash” sodir bo‘ladi. Bunda odatda ma’lum bir ona tilida so‘zlashuvchiga xos bo‘lmagan etiket formulalaridan foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Акишина, А.А. Жесты и мимика в русской речи / А.А. Акишина. - М.: Рус. яз., 1991. - 144 с.
2. Бушелева, Б.В. О культуре поведения / Б.В. Бушелева. - М.: Знание, 1974.-96 с.
3. Введенская, Л.А. Деловая риторика: учеб, пособие для вузов / Л.А. Введенская, Л.Г. Павлова. - Ростов н/Д: МарТ, 2001. - 512 с.
4. Волченко, Л.Б. Этикет и мода / Л.Б. Волченко. - М.: Знание, 1989. - 61 с.
5. Винокур, Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т.Г. Винокур. - М.: Знание, 1993. - 308 с.
6. Маркова, А.К. Психология усвоения языка как средства общения / А.К. Маркова. - М.: Педагогика, 1974. - 240 с.
7. Ночевник, М.Н. Культура и этика общения / М.Н. Ночевник. - Ташкент: Узбекистан, 1985. - 192 с.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi J. IV. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 608 b. 334-b

BO'SHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KOGNITIV VA NUTQ RIVOJLANISHI

Ochilova D.Z.

*Toshkent xalqaro kimyo universiteti samarqand filiali,
maxsus pedagogika, magistratura 1-bosqich talabasi,*

Tayanch so'zlar: nutq, kognitiv, o'yin, faoliyat, rivojlanish, shakllanish, ta'lim, fikr, bola, mashq.
Ключевые слова: речь, познание, игра, деятельность, развитие, формирование, образование, мышление, ребенок, упражнение.

Key words: speech, cognitive, play, activity, development, formation, education, thought, child, exercise.

PEZIOME:

Muallif tomonidan yozilgan ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv va nutq rivojlanishi masalalari o'rganiladi. Bu jarayonni tahlil qilishda o'quvchilarning rivojlanish bosqichlari, kognitiv va nutq faoliyatining o'zaro bog'liqligi va har biri uchun zarur bo'lgan pedagogik yondoshuvlar ko'rib chiqiladi. Kognitiv rivojlanish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlari, xotira, diqqat va boshqa psixologik jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, ular nutq faoliyatiga, ya'ni so'zlashuv, tinglash va yozish qobiliyatlariga ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarning nutq rivojlanishi esa, o'z navbatida, ularning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqalarini va ta'lim olish jarayonini samarali o'tkazishlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maqolada pedagoglarning bolalarning kognitiv va nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun samarali metodlar va texnikalar taklif etiladi.

PEZIOME:

В данной статье, написанной автором, рассматриваются вопросы познавательного и речевого развития учащихся начальной школы. Анализ этого процесса учитывает этапы развития учащихся, взаимосвязь познавательной и речевой деятельности, а также педагогические подходы, необходимые для каждого из них. Когнитивное развитие связано с мыслительными навыками учащихся, памятью, вниманием и другими психологическими процессами, которые влияют на речевую деятельность, то есть на навыки говорения, слушания и письма. Развитие речи учащихся, в свою очередь, играет важную роль в обеспечении их взаимодействия с социальной средой и эффективной реализации образовательного процесса. В статье предлагаются эффективные методы и приемы для педагогов по содействию познавательному и речевому развитию детей.

SUMMARY:

This article, written by the author, examines the issues of cognitive and speech development of primary school students. The analysis of this process takes into account the stages of student development, the relationship between cognitive and speech activity, as well as the pedagogical approaches necessary for each of them. Cognitive development is associated with students'

thinking skills, memory, attention and other psychological processes that affect speech activity, that is, the skills of speaking, listening and writing. The development of students' speech, in turn, plays an important role in ensuring their interaction with the social environment and the effective implementation of the educational process. The article offers effective methods and techniques for teachers to promote children's cognitive and speech development.

Bo'shlang'ich ta'lim, o'quvchilar rivojlanishining muhim bosqichi hisoblanadi. Bu yoshda bolalarda kognitiv va nutq rivojlanishi maktab ta'limi jarayonida samarali ta'lim olishning asosi hisoblanadi. Nutq va kognitiv rivojlanish bir-biri bilan chambarchas bog'langan bo'lib, bolalarning o'z fikrlarini ifoda etish, tushunish va muhitga moslashish qobiliyatini oshiradi.

1) Kognitiv rivojlanishning mohiyati. Kognitiv rivojlanish bolaning fikrlash qobiliyatining yuksalishi, bilimlarni qabul qilish, saqlash, tahlil qilish va ulardan foydalanish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Bolaning kognitiv rivojlanishi uning nutqining asosiy shakllanish jarayoniga ta'sir etadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolalar yoshi bilan fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirib, yangi bilimlarni o'zlashtirish va muhitga moslashish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Bo'shlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv rivojlanish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

-Eshitish va ko'rish orqali informatsiya qabul qilish – O'quvchilar yangi atamalarni va tasavvurlarni eshitish va ko'rish orqali o'rganadilar [5;30-b].

-Soddalashtirish va umumlashtirish – O'quvchilar voqealarni soddalashtirish va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantiradilar, bu esa ularning nutq va fikrlash tizimining shakllanishiga yordam beradi.

-Mantiqiy fikrlash – Bolalar tasodifiy ma'lumotlarni mantiqiy tahlil qilish va o'zaro bog'lashni o'rganadilar.

2) Nutq rivojlanishining mohiyati.

Nutq rivojlanishi bolalarda tilni anglash, talaffuz qilish, so'z boyligini oshirish va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq rivojlanishi quyidagi asosiy sohalarni o'z ichiga oladi:

-Fonologik rivojlanish – O'quvchilar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, ularni aytishda xatoliklardan qochish va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar.

-Grammatik rivojlanish – O'quvchilar so'z tartibi, grammatik qoidalar va jummalarni tuzish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu bolalar tilining yanada mukammal bo'lishiga yordam beradi.

-Leksik rivojlanish – O'quvchilar yangi so'zlarni o'rganadilar, so'z boyliklari kengayadi, bu esa ularning fikrlarini aniq va to'g'ri ifodalashga yordam beradi.

3. Kognitiv va nutq rivojlanishining o'zaro ta'siri.

Kognitiv va nutq rivojlanish bir-birini o'zgartirib, bir-biriga ta'sir qiladi. Nutqning rivojlanishi bolaning fikrlash qobiliyatini oshiradi, ayni paytda kognitiv rivojlanish nutqning boyishiga imkon yaratadi. Masalan, o'quvchilar nutqdagi yangi so'zlarni o'rganish orqali dunyo haqidagi tasavvurlarini kengaytiradilar. Shuningdek, kognitiv rivojlanish bolalarning nutqning murakkab shakllarini, jumlar tuzilishini va to'g'ri grammatik qoidalarni o'zlashtirishlariga yordam beradi.

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv va nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash

Bo'shlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv va nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun quyidagi metodlar samarali bo'ladi:

-Ko'rgazmali materiallar va o'yinlar – O'quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun ko'rgazmali materiallar (rasmlar, diagrammalar) va nutq o'yinlari yordamida ularning til boyligini oshirish. O'yinlar bolalarning jismoniy yetuk bo'lishi aqliy va ahloqiy jihatdan tarbiyalanishida, shuningdek nutq nuqsonini bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga o'yin bolalarni rivojlanishi uchun sharoit yaratadi, ya'ni o'yin jarayonida bolalarda o'zaro munosabat malakalari paydo bo'ladi, murakkab axloqiy, his-tuyg'ular shakllana boradi. O'yinni to'g'ri tanlash va bolalar bilan to'g'ri o'tkazish juda muhim ahamiyatga ega. To'g'ri tashkil qilingan o'yin nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda yangi so'zlarni qo'llash uchun ehtiyoj tug'diradi, ularning lug'at bo'yligi oshadi, nutqidagi kamchiliklar korrektsiyalanib boradi. O'yin va o'yin mashqlari tortinchoq bolalarni ham faollashtirishga yordam beradi. O'yin bolalarning nutqini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lib, o'yin va mashqlarda nutqiy material ongli ravishda o'zlashtirilib, mexanik yodlashga yo'l qo'yilmaydi. Logopedik o'yinlarni tashkil etishda, logopedning ishi uni bu jarayonni samarali va to'g'ri tashkil etishga qaratilgan bo'lishi kerak[2;14-b].

-Interaktiv o'quv faoliyati – Bolalarga o'zaro suhbatlashish, savol-javob o'yinlarini o'tkazish, guruhli faoliyatlar orqali fikrlash va nutqni rivojlantirish.

Mashg'ulot mavzulari bolalar uchun tushunarli, amaliy ishlar va turli interfaol o'yinlar bolalar yoshiga mos, qiziqarli va turli bo'lishi lozim. Mashg'ulotlar davomida bolalar barmoq mashqlarini tetiklashtiruvchi daqiqalarda bajaradilar, harflar bilan maxsus o'yinlar (yig'ish, terish), amaliy ishlarni bajarib, alifbeni bilib, bo'g'inlarni o'qiy olish ko'nikmalari mustahkamlanib boradi. Bola nutqi rivojlanganligini aniqlash [1;7-b]

-Kitoblar va hikoyalar – O'quvchilarga turli xil kitoblar o'qitish, ular bilan birgalikda hikoyalarni tahlil qilish va ulardan o'rganish. Nutqni shakllantirishning

muhim vositasi bo'lgan badiiy adabiyot bola nutqini rivojlantirishda alohida o'rin tutadi[2;171-b].

Nutq mashqlari – Nutqni rivojlantiruvchi mashqlar va til o'yinlarini o'tkazish orqali bolalarning talaffuz va grammatika ko'nikmalarini oshirish. Bu mashqlarning asosiy vazifasi bolalarda nutq a'zolari, ya'ni til, lablar, pastki jag', tilchaning harakatlanishini rivojlantirishga qaratilgan.

Masalan “Shirin murabbo” o'yini.

Maqsad: Tilning harakatlarini faollashtirish. o'yinning borishi: Bolalarga murabbo yalayotgan qizning rasmi ko'rsatiladi. Qizning yuqori va pastki labiga murabbo yopishib qoldi. Qiz murabboni tili bilan yaladi. (Til harakatii bilan murabboni yalash ko'rsatiladi). So'ngra bolalar ham ushbu mashqni qaytaradilar. Logoped har bir bola mashqni qanday bajarayotganini kuzatib boradi.

“Tishlarimizni tozalaymiz” o'yini.

Maqsad: Tilning harakatini faollashtirish. O'yinnig borishi: Bolalar logopedga qaragan holatda bir qator bo'lib o'tiradilar. Bolalarga rasm ko'rsatiladi. «Qaranglar, bola qanday qilib tishlarini tozalayapti. Biz ham hozir sizlar bilan tishlarimizni tozalaymiz. Faqat cho'tka bilan emas, balki tilimiz bilan». Avval logoped tili bilan tishlarini tozalashni bolalarga o'zi ko'rsatib beradi. So'ngra har bir bolani oldiga chaqirib, mashqni bajarishini kuzatib boradi. Mashq bir necha maratoba bajartiriladi.

Umuman bo'shlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv va nutq rivojlanishi bilan ishlash jarayonida tuzatish va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim:

- bola bilan hissiy aloqani o'rnatish;
- shaxsiy faoliyat va tashabbusni rag'batlantirish;
- bolalarda hissiy-idrok va nutqiy fikrlash faoliyatini rivojlantirish;
- nutqni, ye'tiborni, tushunishni va nutqiy aloqaga bo'lgan yehtiyojni rivojlantirish;
- nutq vositalarini shakllantirish va ulardan vaziyatlarda foydalanish turli xil sharoitlarda tengdoshlar va kattalar bilan o'zaro munosabatlar.
- faoliyat turlari;
- bolalarning ijtimoiy ishonchini rivojlantirish;
- mutaxassislarning oila bilan hamkorligi.

Bo'shlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv va nutq rivojlanishi ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli o'qishlari va ijtimoiy moslashuvlariga muhim ta'sir ko'rsatadi. Nutq va kognitiv rivojlanishning o'zaro ta'siri ularning har tomonlama rivojlanishiga imkon yaratadi. Pedagogik yondoshuvlar va logopedik

yordam orqali bolalar nutq va fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida ko‘rsatilgan yordam va o‘quv materiallari bolalarning nutqini aniq va to‘g‘ri ifoda etishlariga yordam beradi, kognitiv qobiliyatlarini esa yanada mustahkamlashga yordam beradi.

FOYDALANILGA ADABIYOTLAR:

1. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent.: “Barkamol fayz mediya”, 2008.- B.434.
2. Nurkeldiyeva D.A., Ayupova M.Yu., Ahmedova Z.M. Barmoqlar mashqi va logopedik o‘yinlar. Metodik qo‘llanma. Toshkent.: “Yangi avlod”, 2007.-B.64.
3. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: Noshir, 2009. –B. 163 .
4. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013. – B.70.
5. Xamidova M.U. Maxsus pedagogika., Toshkent, “Fan va texnologiya”, 2018.-B 164.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUV MATNLARINI O'ZLASHTIRISHNI TASHKIL ETISHNING ZAMONAVIY METODIKALARI

Hamrayeva M.E.

Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: metod, model, STEAM, jarayon, ta'lim, tahlil, o'quvchi, matn.

Ключевые слова: метод, модель, STEAM, процесс, образование, анализ, студент, текст.

Key words: method, model, STEAM, process, education, analysis, student, text.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish fanidan berilgan matnlarni o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichini zamonaviy metodik usullar STEAM, 4 K, 5 E modeli yordamida darslarni tashkil qilish usullari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются методы организации уроков с использованием современных методических приемов моделей STEAM, 4K, 5E для улучшения понимания прочитанного учащимися начальной школы.

SUMMARY:

This article examines the indicators of students' mastery of reading texts in primary school students, as well as the methods of organizing lessons using modern methodological methods STEAM, 4 K, 5 E models.

Kirish. Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak.

Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Ulug' donishmandlardan biri "...kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit", degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zahirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi.

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilmfan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama.Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Bugungi kunda ta'limda "Aqliy hujum", "Fikrlar hujumi", "Tarmoqlar" metodi, "Sinkveyn", "BBB", "Beshinchisi ortiqcha", "6x6x6", "Bahs-munozara", "Rolli o'yin", "FSMU", "Kichik guruhlarda ishlash", "Yumaloqlangan qor", "Zigzag", "Oxirgi so'zni men aytay" kabi zamonaviy texnologiyalar qo'llanmoqda.

5E modeli – bu ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan konstruktivistik yondashuv bo'lib, u Engage (Jalb qilish), Explore

(O'rganish), Explain (Tushuntirish), Elaborate (Qo'llash), Evaluate (Baholash) bosqichlaridan iborat.

Bu metodika AQShning BSCS (Biological Sciences Curriculum Study) tadqiqot markazi tomonidan ishlab chiqilgan va hozirda ko'plab mamlakatlarda STEM, STEAM va boshqa innovatsion ta'lim dasturlarida keng qo'llanilmoqda. 5E modelining bosqichlari:

1. Engage (Jalb qilish)	O'quvchilarni dars mavzusiga qiziqitirish. Oldingi bilimlarni faollashtirish va muammoni tushunishga yo'naltirish.
2. Explore (O'rganish)	O'quvchilar mavzuni mustaqil yoki guruh bo'lib o'rganadilar. Eksperiment, amaliy mashg'ulot yoki loyihalar orqali yangi bilimlarni o'zlashtiradilar.
3. Explain (Tushuntirish)	O'quvchilar o'z kuzatuvlarini tushuntiradilar va o'qituvchi mavzuni aniqroq bayon qiladi. Asosiy tushunchalar muhokama qilinadi va izohlab beriladi.
4. Elaborate (Qo'llash)	O'quvchilar yangi bilimlarni amaliyotda qo'llaydilar. Oldingi bilimlar yangi holatlarga tatbiq etiladi.
5. Evaluate (Baholash)	O'quvchilarning bilim va ko'nikmalari baholanadi. O'z-o'zini baholash, jamoaviy fikr almashish va testlar o'tkaziladi.

5E Modelining afzalliklari.

- ✓ O'quvchini markazga qo'yadi – faol ishtirok, mustaqil izlanish va amaliy o'rganish.
- ✓ Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi – muammolarni hal qilish, innovatsion yondashuv.
- ✓ Chuqur tushunish imkonini beradi – mavzuni chuqur anglash va real hayot bilan bog'lash.
- ✓ Har qanday fan uchun mos keladi – fizika, kimyo, matematika, informatika, texnologiya va boshqalar.

STEAM – bu Science (fan), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Arts (san'at) va Mathematics (matematika) sohalarini birlashtirgan ta'lim modeli bo'lib, u o'quvchilarning ijodkorligi va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Bu yondashuv STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) tizimining kengaytirilgan shakli bo'lib, unga san'at (Art) qo'shilgan. San'atni qo'shishning maqsadi – o'quvchilarning dizayn fikrlash, kreativ yondashuv va innovatsion yechim topish qobiliyatini rivojlantirishdir.

STEAM ta'limining afzalliklari.

- ✓ Amaliy ta'lim – o'quvchilar nazariyani real loyihalar orqali o'rganadilar.

✓ Ijodiy fikrlash – muhandislik va san’atni uyg’unlashtirib, yangi innovatsiyalar yaratishga yordam beradi.

✓ Jamoaviy ishlash – loyihalar orqali o‘quvchilar birgalikda ishlash ko‘nikmasini oshiradilar.

✓ Kelajak kasblariga tayyorgarlik – texnologiya va muhandislik bilan bog‘liq sohalarga qiziqishni oshiradi.

4K modeli – bu zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning muhim ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan metodika bo‘lib, quyidagi asosiy to‘rtta kompetensiyani o‘z ichiga oladi:

1. Kreativlik (Creativity) – ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuv
2. Kritik fikrlash (Critical Thinking) – muammolarni tahlil qilish va hal qilish
3. Kommunikatsiya (Communication) – samarali muloqot va fikr almashish
4. Kooperatsiya (Collaboration) – jamoaviy ish va hamkorlik

Bu yondashuv XXI asr ko‘nikmalari (21st Century Skills) konsepsiyasiga asoslanib, o‘quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun tayyorlashga yordam beradi.

4K yondashuvi texnologiya darslarida qanday qo‘llanadi?

- ✓ Kreativlik (Creativity)
- ✓ O‘quvchilar o‘z g‘oyalarini ishlab chiqish va yangi mahsulot yaratish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- ✓ 3D modellashtrish, robototexnika, dasturlash yoki dizayn loyihalari ustida ishlash.
- ✓ Kritik fikrlash (Critical Thinking)
- ✓ O‘quvchilar turli muammolarni tahlil qilib, ularni hal qilish bo‘yicha echimlar topadilar.
- ✓ Muhandislik muammolarini hal qilish yoki dasturlash orqali algoritmlar yaratish.
- ✓ Kommunikatsiya (Communication)
- ✓ O‘quvchilar o‘z g‘oyalarini boshqalarga tushuntirish va taqdim qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.
- ✓ Loyiha himoyasi, jamoaviy taqdimotlar va interfaol muhokamalar.
- ✓ Kooperatsiya (Collaboration)
- ✓ O‘quvchilar guruhlarda ishlash orqali jamoaviy muammolarni hal qilishni o‘rganadilar.
- ✓ Jamoadagi rollarni taqsimlash, guruhda ishlash orqali o‘zaro muloqot qilish.

Dars mashg‘ulotlarida o‘yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O‘yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o‘quvchilarining o‘yin-topshiriqlarni bajarishga

o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak. Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi.

Bugungi kun o'qituvchidan ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanishni talab etmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib, tajribalarimiz asosida dars mashg'ulotlarida interfaol metodlarni qo'llash orqali ta'lim-tarbiya berish yo'llariga doir fikrlarimizni bayon etamiz. O'ylaymizki, u o'quv mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda hamkasblarimizga amaliy yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarni o'z yo'nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantirishdek mas'uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko'makchilardan biriga aylanadi. Quyida sinflar kesimida ayrim mavzular asosida o'qitishning zamonaviy usullarini tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar beramiz. Siz undan ijodiy yondashgan holda foydalanasiz va birinchi prezidentimizning: «Har qarichi muqaddas bo'lgan ona yerimizga nisbatan farzandlarimizda g'urur va iftixor, sadoqat tuyg'ularini uyg'otish uchun biz bugun nima qilyapmiz, degan savolga javob izlab ko'raylik»[1], - degan fikrlariga javoban ta'lim va tarbiya berishning zamonaviy usullarini tatbiq etish orqali ko'zlangan maqsadga erishishga o'z hissangizni qo'shasiz degan umiddamiz.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. Darslarning yangi innavatsiyalar orqali tashkil qilinishi o'quvchilarni fanni o'zlashtirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M. Umarova, X.Xamrakulova, R.Tojiboyeva 3-sinf o'qish kitobi 4-nashri O'qituvchi nashriyoti Toshkent-2019 yil
2. U.B.Aydarova, N.K.Azizova "O'qish savodxonligi"4-sinf darslik 1-qism T:2023
3. U.B.Aydarova, N.K.Azizova "O'qish savodxonligi"4-sinf darslik 2-qism T:2023
4. U.B.Aydarova, N.K.Azizova "O'qish savodxonligi"4-sinf darslik 3-qism T:2023
5. U.B.Aydarova, N.K.Azizova "O'qish savodxonligi"3-sinf darslik 1-qism T:2023
6. U.B.Aydarova, N.K.Azizova "O'qish savodxonligi"3-sinf darslik 2-qism T:2023
7. U.B.Aydarova, N.K.Azizova "O'qish savodxonligi"3-sinf darslik 3-qism T:2023

ASSOTSIATIV TAFAKKUR ASOSIDA O‘QUVCHILARDA NUTQIY MULOQOT TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING TA’LIMIIY MODELI

Hamroyeva X.R.

Qarshi DU tayanch doktranti

Tayanch soʻzlar: tizim, didaktika, nutqiy rivojlanish, ijodiy qobiliyat, lugʻat, tasviriy faoliyat ogʻzaki nutq, xotira, idrok, tahlil qilish koʻrgazmali material

Ключевые слова: система, дидактика, развитие речи, творческие способности, словарный запас, изобразительная деятельность, устная речь, память, восприятие, анализ, наглядный

Key words: system didactics, speech development, creative abilities, vocabulary, visual activity, oral speech, memory, perception, analysis, visual material

РЕЗИОМЕ:

Bugungi kunda oʻquvchilarning nutqiy muloqot qilish jarayonlarida bir qator muammo va toʻsiqlar mavjud. Olib borilayotgan koʻplab tadqiqot ishlarida oʻquvchilarning nutqiy muloqot jarayonida duch kelayotgan muammo va qiyinchiliklariga yechim topish masalasi dolzarb masala sifatida qaralgan. Ushbu maqolada ham shu yuqoridagi masalga yechim topish boʻyicha qator fikr va mulohazalar keltirib oʻtilgan.

РЕЗИОМЕ:

На сегодняшний день существует ряд проблем и препятствий в процессе речевого общения учащихся. Во многих проводимых исследованиях вопрос поиска решений проблем и трудностей, с которыми сталкиваются учащиеся в процессе вербального общения, рассматривается как актуальный. В данной статье также представлен ряд идей и соображений по поиску решения вышеуказанной проблемы.

SUMMARY:

Today, there are a number of problems and obstacles in the process of students' speech communication. In many ongoing research studies, the issue of finding solutions to the problems and difficulties that students face in the process of speech communication has been considered as a pressing issue. This article also presents a number of ideas and considerations on finding solutions to the above problem.

Tizim (yunon sistema – qismlardan tashkil topgan butunlik; birikma), bir-biri bilan oʻzaro munosabat va aloqada boʻlgan, maʼlum bir yaxlitlikni, birlikni tashkil etuvchi elementlar majmui [188, 463-b].

Tizim (yunoncha systema – qismlardan tashkil topgan butun; bogʻlanish) – maʼlum yaxlit hosilani, birlikni ifodalovchi bir-biri bilan oʻzaro bogʻlangan

elementlar (predmetlar, hodisalar, qarashlar, bilimlar va hok.) qonuniyatlari ko‘pligi [229, 469-b].

Tizim – qonuniyatlarga asosan joylashgan va o‘zaro bog‘langan qismlarning birligini ifodalovchi bir butun [181, 624-b].

Didaktik tizim (yunon. systema – qismlardan tashkil topgan butunlik; birikma) ostida ma‘lum mezonlarga ko‘ra ajratib ko‘rsatilgan yaxlit hosila tushuniladi. Didaktik tizimlar o‘qitishning maqsadlari, tashkiliy tamoyillari, mazmuni, shakllari va usullarining birligi bilan hsil qilingan tuzilmalarning ichki yaxlitligi bilan tavsiflanadi [185, 208-209-b.].

Didaktik tizim yagona yaxlit tuzilmani tashkil etadigan hamda o‘qitish maqsadlariga erishishga xizmat qiladigan elementlar yig‘indisini ifodalaydi. Tizimning tavsifi ta‘lim maqsadlari, mazmuni, didaktik jarayonlar, o‘qitish usullari, vositalari, shakllari va uning tamoyillari bilan begilanadi [188, 101-b.]

Zamonaviy didaktikada ham uzoq vaqtdan beri ma‘lum bo‘lgan klassik tamoyillardan, ham fan va amaliyot rivojlanishi jarayonida paydo bo‘lgan tamoyillardan iborat tizim mavjud.

Tadqiqotimizda minimaks tamoyiliga urg‘u berib, uni amalga oshirish tahsil oluvchilarga shaxsiy va biluv rivojlanishi uchun muayyan perspektiva olishga imkon beradi.

Keng ma‘lum tamoyillarga asoslanib, tadqiqotimizga oid tamoyillarni ham ajratib ko‘rsatamiz. Ular boshlang‘ich sinf o‘quvchilari faoliyatining assotsiativ tafakkur shakllarini amalga oshirishning tarkibiy-tuzilmaviy modelining asosini tashkil qiladi.

Imloviy ishning mazmuniga tasvirli ta‘sir ko‘rsatish tamoyili. Mazkur tamoyil o‘quvchilarning amaliy faoliyatiga, ularning tajribasiga, kuzatishlariga asoslanadi (bola rasm chizadi, nimanidir quradi, mulohaza qiladi).

Yodlanadigan harf bilan ishlash kerak bo‘lgan lug‘at so‘zlari ustida ishlashda bolalarga so‘zdagi “uning uchun qiyin bo‘lgan” joyini eslab qolishning o‘z usulini (yondashuvini) tanlash imkoniyati beriladi. Bolalar o‘zlarining lug‘atlarida yodlanadigan so‘zning yozilishi yonida o‘zlarining yodlash assotsiatsiyasini chizadilar, jumladan bu yodlash o‘quvchilarga qiyin, tekshirib bo‘lmaydigan so‘zlarni yozishda yordam beradi;

Xususan, o‘quvchi “kema” so‘zini o‘zining shaxsiy idrokiga va uning kema dagi narsalar bilan bog‘lanishiga asoslanib eslab qoladi. Kimdir rulni, kimdir zanjirni, qutqaruv kamarini va shu kabilarni ko‘radi.

“No‘xat” so‘zini yodlaganda kimdir bu ob‘ektni so‘zning shakli “o” harfiga o‘xshash bo‘lishi uchun chizadi, boshqasi no‘x’ at’ at’ ko‘rinishini eslab qoladi; olma so‘zi bilan – olma yonida uning ichida ko‘rgan urug‘ning rasmi; shakli “o” harfiga to‘g‘ri keladigan butun olma rasmi, boshqasi olma daraxtini chizib, o‘zining assotsiatsiativ tafakkurida aks etgan rasmda ko‘radi va shu kabilar.

Har bir o'quvchi mazkur so'zni iborada, jumlada, diktantda, badiiy adabiyotda va shu kabilarda. uchratganida yordam beradigan o'z yodlash variantini tanlaydi. Shu bilan birga, boshlang'ich sinf o'quvchisi ma'lum bir so'zning imlosini eslab qolganligi va uni to'g'ri yozganligidan xursand bo'lib, uni shu tarzda eslab qolish mumkinligini mulohaza qiladi va boshqalarga isbotlaydi, ya'ni o'z variantini taqdim etadi.

O'quvchilarga ularning ko'zlari oldida turgan predmetning o'zini, muayyan tirik voqelikni tasvirlash imkoniyati beriladi. Shu orqali ular yaxlitlikdan har bir tafsilotni topib, ajratib olishni o'rganadilar. Predmetni tavsiflashdan uni chizishga o'tish oqilona harakatdir, chunki bu foydali mashq bo'lib, idrokni aniq qilish va rasmdagi asosiy narsalarni yorqin rang bilan ta'kidlash uchun yaxshi imkoniyat beradi. Shubhasiz, predmet shaklini foydali tez va aniq idrok etish, asosiy narsani yorqin rang bilan ajratib ko'rsatish o'quvchilarga tasvir yoki assotsiatsiya yaratish imkoniyatini beradi. Shunday qilib, bolalar o'zlarining shaxsiy tajribasidagi kuzatishlaridan foydalanib, predmetlarni turli xil holatlarda ko'rib chiqishni o'rganadilar. Rasm qog'oz varag'ida qalam bilan bajarilishi, yoki alohida doskada rangli bo'r bilan chizilishi mumkin. Chizilgan shakl qaychi bilan kesilishi va rangli qalamlar bilan bo'yalishi mumkin.

Chizish bolaning ko'ziga aniqlik, qo'liga moslashuvchanlik va epcillik beradi, shu bilan birga uning didini shakllantiradi, go'zallik tuyg'usini rivojlantiradi.

Rasmlarni tasvirlashda o'quvchilarga havodagi shakl konturini qalam bilan aylantirish imkoniyatini berish mumkin, buning natijasida vizual xotiraga motorik xotira qo'shiladi. Mazkur yondashuv quloq, ko'z, qo'l orqali eshitish, ko'rish, sezish va nutqni idrok etishga yordam beradi; o'quvchilar kuzatish, tinglash, gapirishni o'rganadilar. So'ngra rasm yoki chizma ostiga so'z yoziladi, o'qituvchi doskaga va o'quvchilar daftarlariga yozadi, bolalardan unlini o'zlari talaffuz qilishlari va uni imlo bilan solishtirishlari so'raladi. Quloq va ko'z mashqlari qo'l mashqlari bilan to'ldirilib, motorik-grafik xotira paydo qilinadi. Chizish, yozish va o'qish bir-birini to'ldiradi va qo'llab-quvvatlaydi.

Muvaffaqiyatga erishish uchun o'qituvchi bolalarning xotirada yaxshi saqlanib qoladigan tasvirlarni yomon saqlanib qoladigan tasvirlar bilan bog'lay olishlarini ta'minlashi kerak; shu bilan birga, u alohida olingan tasvirning har bir turini rivojlantirishga harakat qilishi keyin, mashg'ulotlar va turli aqliy mashqlar davomida, u bir vaqtning o'zida tasvirlarni, imkoniyat paydo bo'lganda, barcha uch turdagi tasvirlarni bolalar xotirasida saqlashi kerak, bunda ular bir-birini to'ldiradi.

Nutqni rivojlantirishda aynan bolalarning ijodkorligi eng muhimdir. Chunki bu hissiyotdir. Badiiy tasvirni jonli assotsiativ tafakkur bilan bog'liq aloqalarni jalb qilish orqali yaratish osonroq bo'ladi. O'z tabiatiga ko'ra, tafakkurning ijodiy tasviri dialektikdir. Shubhasiz, tafakkurning eng tejamkor va mazmunli shakli – tasvirlar bilan tafakkur qilishdir. Bunday holda, tasvir to'g'ridan-to'g'ri boshqa

tasvir yoki majoziy ramzdan, assotsiatsiya esa assotsiatsiyadan ko‘zg‘aladi va shu orqali mantiqiy bog‘lanishlarni chetlab o‘tadi.

Tadqiqotlar insonning ijodiy qobiliyatlari faol faoliyatida rivojlanishi isbotlangan. Bu faoliyat muayyan tamoyillarga muvofiq tashkil etiladi. tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, ijodiy faoliyat reproduktiv emas, balki produktiv tabiatga ega bo‘lishi, rivojlantiruvchi ta‘lim tamoyillariga muvofiq tashkil etilishi kerak; faoliyat bola uchun chuqur ijobiy motivatsiyalangan, quvonchli bo‘lishi lozim [P..Ya.Galperin 151, 38-b V.Ya.Lyaudis, I.P.Negure,].

Tadqiqotimizda bola miyasini funksional assimetriyasining individual profiliga oid ma‘lumotlari hisobga olinadi. Bu o‘quv axborotini idrok etish, o‘zlashtirish va takrorlash jarayonini tuzatishga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini tashkil etish uchun quyidagi komponentlarni ajratib ko‘rsatdik:

- mavjud taassurotlar, his-tuyg‘ular asosida bolalar tajribasini faollashtirish va foydalanish, majoziy tasavvurlarni shakllantirish;
- o‘quvchining ijodiy faoliyati yaratilgan ijodiy vaziyatlarda, muammoli vazifalarda amalga oshiriladi va kichik yoshdagi o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi;
- og‘zaki-tasviriy tushunchalarni ifodalash uchun tasavvurni rivojlantirish;
- tasviriy-ifodalash vositalaridan foydalangan holda bolalarda his-tuyg‘u va tasavvurlarning individual o‘z-o‘zini ifoda etishini rivojlantirish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ijodkorlikning odatiy shakli bo‘lib rasm chizish hisoblanadi. Rasm chizish jarayoni nutqning rivojlanishi bilan juda chambarchas bog‘liq, chunki chizish bolaning hikoyasi va tasvirlangan narsalarni og‘zaki belgilash bilan birga keladi. Bolaning ijodiy qobiliyatlari rasm chizishga qaratilganligi bejiz emas, chunki rasm chizish bolaga o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini eng oson ifodalash imkoniyatini beradi. Dastlab so‘z “bolaning rasmiga qo‘shimcha” bo‘lib xizmat qiladi. Nutqning rivojlanishi va tilning o‘zlashtirilishi sayin rasm tobora mustaqil ma‘noga ega bo‘ladi, qo‘shimchalarga bo‘lgan ehtiyoj kamayadi. Lekin so‘z bolaning tasvirlash jarayonini rejalashtirish, tartibga solish va nazorat qilish funksiyasini bajara boshlaydi, bu bolaning ichki nutqida namoyon bo‘ladi. Rasm chizish dunyoni bilish darajasini aks ettiradi. Bolalar ko‘rganlarini emas, balki bilganlarini chizadilar. Shunday qilib, “rentgen rasm” paydo bo‘ladi. Psixologlar fikricha, bu bosqichda rasm tasvirlanayotgan predmet haqidagi grafikli hikoya bo‘ladi [55, 43-b.].

Og‘zaki va tasviriy faoliyat o‘zaro bog‘liqdir. Rasm chizish nafaqat tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi, balki nutqni shakllantirish jarayonining ajralmas, uni rejalashtiruvchi qismi bo‘lib hisoblanadi [116, 83-b].

Nutq ifodasini shakllantirish jarayoniga rasm chizishni kiritish orqali psixologlar bolaning tasvirlangan predmetga munosabatini ifodalovchi tuyg‘uni – ko‘makni

aniqlaganlar [240]. Tasviriy san'atning kuchi harakatda aqliy ishtirok etish, tasvirlangan narsaning "ichiga" kirish imkoniyatini beradi va natijada o'z fikr va his-tuyg'ulari bilan o'rtoqlashish ehtiyojini chaqiradi. Rasm chizishda bola naturalistdan ko'ra ko'proq ramz beruvchi (simvolist) bo'ladi: u murakkab narsalarni chizishda ularning qismlarini emas, balki ularning umumiy xususiyatlarini, berilgan predmet o'zida qanday taassurot qoldirganini ifodalaydi [55, 73-b].

Shuning uchun, o'zi uchun tushunarsiz joyni ajratib ko'rsatib, bola paydo bo'lgan tasvirga hissiy munosabatini ifodalaydi, uni tasvirlash uchun yorqin ranglardan foydalanadi. Rang rasmning mazmunli elementiga aylanadi.

Tasviriy faoliyat bolani gapirishga undaydigan vaziyatlarni yaratishga imkon beradi, ya'ni nutq mulohazasini yaratish jarayonini rag'batlantiradi [116, 84-b].

Tasvirlarni yaratish uchun o'yin shaklidan foydalaniladi, bu o'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga o'tishni osonlashtiradi. Aksariyat mualliflar o'yinni bolalar ijodiyotining genetik asosi deb hisoblashadi. Barcha turdagi o'yinlar badiiy ijoddan oldin kelishi, unga yo'ldosh bo'lishi isbotlangan.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, imlo ishida o'yin va o'quvchining tasviriy faoliyati o'rtasidagi bog'liqlik shaxs rivojlanishida, uning savodxonligi, ma'naviy-madaniy o'sishida, shaxsiy o'z-o'zini ifodalashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu uning amaliy faoliyatida qimmatli va muhim bo'lib hisoblanadi; bunda o'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga silliq o'tish sodir bo'ladi, uning ijodiy ishining natijasi esa, ya'ni bolaning rangdagi rasmi uning ichki holatining dignostikasi bo'lib xizmat qilib, bu o'qituvchiga o'quv jarayonini tashkil qilishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Вейн А.М., Каменецкая Б.И. Память человека. - М.: Издательство «Наука», 1973.-207 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. //Собрание сочинений, в 6 т. - М.:Педагогика, 1982. -504 с.
3. Кочеткова А.В. Интеграция словесной, игровой и изобразительной деятельности в процессе формирования связной речи младших школьников. //Дис. канд. пед. наук. - Нижний Новгород, 1999. -262 с.
4. Люснер Р.М., Анохина Т.В., Князева М.М.Серия № 7. Новые ценности образования: Культурные модели школ. -М.: Инноватор - BENNET COLLELE, 1997. -248 с.
5. Ляудис В.Е., Негуре И.П. Психологические основы формирования письменной речи у младших школьников. -М., 1994. -150 с.
6. Нуруллаева Ш.У. Замонавий педагогик таълимни моделлаштириш муаммолари // Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари. № 11. 2020 й. 305-308-бетлар.
7. Педагогика: энциклопедия. 1-2- жилд./ тузувчилар: Жамоа.- Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. 2015.
8. Ўзбек тилининг изоҳли лугати: 80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.1. А-Д/ таҳрир хайъати: Т.Мирзаев (раҳбар) ва бошқ; ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти. - Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. - 680 б.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TAYANCH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Choriyeva B.A.

Turon universiteti 1-bosqich magistranti

Tayanch so'zlar: tayanch kompetensiyalar, boshlang'ich sinf, metodika, o'qitish usullar, ta'lim jarayoni, o'quvchilarning rivojlanishi, interaktiv metodlar.

Ключевые слова: базовые компетенции, начальная школа, методика, методы обучения, образовательный процесс, развитие учащихся, интерактивные методы.

Key words: core competencies, primary school, methodology, teaching methods, educational process, student development, interactive methods.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning asosiy kompetensiyalarni egallashi, ularning kelgusidagi ta'lim va professional faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье обсуждается важность приобретения учащимися ключевых компетенций в период начального образования для их будущего образования и профессиональной карьеры.

SUMMARY:

This article discusses the importance of students acquiring key competencies during primary education for their future education and professional career.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirish, hozirgi zamon ta'lim jarayonining muhim omillaridan biridir. Bu jarayonda, o'quvchilarning ommaviy rivojlanishiga, Ijtimoiy va bilish salohiyatining kengayishi, shuningdek Kelajakdagi faoliyatini muvaffaqiyatli rivojlantirishga yordam beradi. Jadal suratlarda rivojlanib borayotgan bugungi kunda boshlang'ich ta'lim tizimida bu boradagi metodik yondashuvlar doimo modernizatsiya qilinmoqda chunki zamon o'zgarib bormoqda va ta'lim jarayoniga yangi talablar qo'yilmoqda.

Tayanch kompetensiyalar, boshlang'ich sinf o'quvchilarining umumiy ta'lim jarayonida o'rganishlari lozim bo'lgan asosiy ko'nikmalar to'plamidir. Bu kompetensiyalar o'quvchilarga bilim olishning faqat boshlanish

nuqtasini yaratibgina qolmay, balki ularni hayotda o‘zaro faoliyat qilishga, muammolarni hal qilishga, mustaqil fikr yuritishga, ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Tayanch kompetensiyalarni shakllantirishdagi asosiy vazifa – o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish, muloqot qilish, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va hayotiy tajribadan samarali foydalanish kabi muhim ko‘nikmalarni rivojlantirishdir. Bu jarayon ta’limning zamonaviy yondashuvlari, interfaol metodlar va amaliy mashg‘ulotlar orqali amalga oshiriladi.

Hozirgi kunda boshlang‘ich sinfo‘quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish zarurati mavjud. Ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun an’anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlarni joriy etish lozim. Ushbu jarayonda o‘qituvchilarning kasbiy mahorati, o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlari hamda zamonaviy pedagogik tahlil va tadqiqotlar natijalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda metodik yondashuvlarni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlar

1. Individual yondashuv: Har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, uning qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan o‘quv rejalarini yaratish muhim. Bu metodik yondashuv o‘quvchilarni o‘zlarining o‘qish jarayoniga jalb qiladi va ularning muvaffaqiyatini oshiradi.

2. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash: Zamonaviy texnologiyalar (onlayn platformalar, interaktiv dasturlar, AI vositalari)ni o‘quv jarayonida qo‘llash, tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda samaradorlikni oshiradi. Masalan, virtual laboratoriyalar va masofaviy o‘qitish texnologiyalari.

3. Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash: O‘quvchilarga o‘zlarining o‘rganish jarayonini baholash va tahlil qilish imkoniyatini yaratish, ularni mustaqil fikrlashga va o‘z ustida ishlashga o‘rgatadi. Bu metod o‘quvchilarning o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatini kuchaytiradi.

4. Ko‘nikmalarni real hayotda qo‘llash: Tayanch kompetensiyalarni amaliyotga tatbiq etish uchun o‘quvchilarga haqiqiy muammolarni hal qilish, ularni turli loyihalar va tadbirlarda ishtirok etishga jalb qilish muhimdir. Bu orqali o‘quvchilarning kompetensiyalari amalda sinovdan o‘tadi.

O‘quvchilarga individual yondashuv

Har bir o‘quvchi o‘ziga xos tarzda o‘rganadi va rivojlanadi. Shuning uchun boshlang‘ich sinfda tayanch kompetensiyalarni shakllantirishda individual yondashuvni qo‘llash juda muhimdir. O‘quvchilarning o‘ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari, o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasi va xatti-harakatlaridagi farqlarni

hisobga olish, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Pedagoglar o'quvchilarni diqqat bilan kuzatib, ularning ehtiyojlarini aniqlash va shu asosda ta'lim dasturlarini yaratishlari lozim.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'quvchilarning bilim olish jarayonini interaktiv, faol va samarali qilishga yordam beradi. Multimedia resurslari, internet texnologiyalari, o'yin asosidagi o'qitish metodlari, yaratish va taqdimot ishlari orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish mumkin. Masalan, o'quvchilarni turli vazifalar orqali o'rgatish, ularni qiziqarli va ijodiy topshiriqlarga jalb qilish metodikani samarali qiladi. Shuningdek, "flipped classroom" (aylantirilgan dars) usulidan foydalanish ham o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yordam beradi.

Interfaol va kooperativ metodlarni qo'llash. O'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda jamoada ishlashni rag'batlantiruvchi metodlar samarali bo'ladi. Kooperativ ta'lim metodlari, ya'ni guruh bo'lib ishlash, o'quvchilarga bir-biridan o'rganish, muammo yechishda hamkorlik qilish imkoniyatini yaratadi. Bu metodlar o'quvchilarning fikr almashish, jamoada ishlash, o'zaro yordam ko'rsatish kabi ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarni o'zaro baholash va fikrlarini ifodalashga undash, ular orasida ijtimoiy muhitni yaratish ham o'ta muhimdir.

Amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. O'quvchilarga turli vazifalar va loyihalar berish, amaliyot orqali o'rganishga undash, o'z bilimlarini amaliyotda sinovdan o'tkazishga imkon yaratadi. Bu, o'quvchilarga o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish, jismoniy va hissiy intellektual salohiyatini oshirish imkonini beradi.

O'quvchilarning fikrini tinglash va ularga mustahkam fikr bildirish

Pedagoglar o'quvchilarni tinglash, ularning fikrlarini hurmat qilish va rag'batlantirish orqali o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishlari kerak. Shuningdek, o'quvchilarning ta'lim jarayonida mustaqil qarorlar qabul qilishlariga yordam berish, ularni fikrlarining ahamiyatli ekanligini his qilishga o'rgatish, kompetensiyalarni shakllantirishda muhimdir.

Metodik yondashuvlarni takomillashtirishning asosiy tamoyillari.

Falsafiy tamoyil – O'quvchilarni mustaqil fikrlovchi, tanqidiy fikrni rivojlantiruvchi, o'zaro hurmat asosida ta'lim olishga yo'naltirish.

Pedagogik tamoyil – Ta'lim jarayonini har bir o'quvchining individual ehtiyojlari va xususiyatlariga moslashtirish.

Insonparvarlik tamoyili – O‘quvchilarni hayotga tayyorlashda ular bilan mehr-shafqat va samimiyat bilan muomala qilish.

Interaktivlik tamoyili – O‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash, interaktiv va kooperativ metodlarni qo‘llash.

Innovatsionlik tamoyili – Yangi pedagogik texnologiyalarni va metodlarni o‘quv jarayoniga joriy etish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish, o‘quvchilarning nafaqat bilim, balki hayotdazarur bo‘lgan ko‘nikmalarni ham rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlardan foydalanish orqali ta’lim jarayonini samarali va qiziqarli qilishlari lozim. Shuningdek, o‘quvchilarga individual yondashuvni qo‘llash, guruh bo‘lib ishlashni rag‘batlantirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, ularning ta’limda muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Hozirgi kunda o‘quvchilar fikrini erkin ayta oladigan, mustaqil fikrlovchi, tanqidiy firlash qobiliyatiga ega qilib tarbiyalash, o‘zaro hurmat asosida ta’lim olishga yo‘naltirish dolzarb mavzulardan biri desak mubolag‘a bulmaydi. O‘tib kelayotgan yosh avlodni fikrlash qobiliyatini yanda kengaytirish, zamon bilan hamnafas yashashlari uchun darsliklarimizga ham o‘zgartirishlar kiritildi. Boshlang‘ich sinf darsliklari 2023-yil sentabr oyida yangilandi. Bu yangilanish 1–4-sinf o‘quvchilari uchun yangi avlod darsliklarini joriy etishni o‘z ichiga oldi. Darsliklar ilg‘or xorijiy tajribalarga asoslanib ishlab chiqilgan bo‘lib, ularni tayyorlashga to‘rt yil vaqt sarflandi. Natijalarga erishishda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘rni, fidokorona mehnati hamda zimmasidagi vazifalarga mas’uliyat bilan yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘rtasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tayanch kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi anketa so‘rovnomasini o‘tkazdik.

1. Tayanch kompetensiyalar tushunchasini qanday baholaysiz?

- a) Juda yaxshi tushunaman b) Yaxshi tushunaman
- c) Yetarli emas d) Tushunmayman

2. Qaysi tayanch kompetensiyalarni boshlang‘ich sinfda shakllantirish muhim deb hisoblaysiz?

- a) Kommunikativ kompetensiya
- b) Axborot-kommunikatsion texnologiyalar bilan ishlash
- c) Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish
- d) Hayotiy faoliyat xavfsizligi

3. Hozirgi metodika boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tayanch kompetensiyalarni yetarli darajada shakllantirayaptimi?

- Tayanch kompetensiyalar bo'yicha o'tkazilgan mazkur so'rovnoma 2025-yil aprel oyida boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'rtasida o'tkazildi. So'rovnomaning asosiy maqsadi-boshlang'ich ta'lim bosqichida tayanch kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni va o'qituvchilarning bu boradagi yondashuvlarini o'rganishdan iborat bo'ldi. So'rovnoma anonim tarzda amalga oshirilib, jami 30nafar boshlang'ich sinf o'qituvchisi ishtirok etdi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, 30nafar o'qituvchidan;

17nafari(56.7%)- o'quvchilar bu ko'nikmani yaxshi darjada o'zlashtirganini bildirgan;

8nafari(26.7%)-bu ko'nikma o'rtavha darajada shakllangna deb hisoblaydi;

5nafari(16.6%)-o'quvchilar bu borada past darajada ekanini bildirgan.

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, aksariyat boshlang'ich sinf o'quvchilari muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmasini yetarli darajada shakllantirgan. Biroq deyarli 43%(O'rtacha va past daraja) o'qituvchilar bu yo'nalishda hali ishlash kerakligini ko'rsatmoqda. Bu esa:

- Darslarda real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar sonini oshirish,
- Tahliliy fikrlashga yo'naltirilgan interfaol metodlarni ko'roq qo'llash,
- Qaror qabul qilishda mustaqillikni rivojlantirish bo'yicha metodik yordamlarni kuchaytirish zaruratini bildiradi.

Olingan natijalar asosida tahlil ishlari olib borilib, tayanch kompetensiyalarni samarali shakllantirish bo'yicha bir qator taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU Rizografi, 2014.
2. Abdullayeva B. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining axborot kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan tayyorgarliginig mazmuni Boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari: muammo va yechimlar. Respublikailmiy-amaliy anjumani materiallari. – Jizzax, 2019-yil
3. Rustamova N. Media ta'lim va media madaniyat (umumiy o'rta ta'limmuassasalari misolida).– T.: "Turon zamin ziyo". 2016.
4. Khalilov, M. "Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot" - Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari va ularni amalda qo'llanishi haqida ma'lumotlar. 2020.

INNOVATION TA'LIM METODLARINING TARBIYACHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDAGI AHAMIYATI

Kenjayeva D.T.

*Iqtisodiyot va Pedagogika Universiteti Maktabgacha ta'lim
kafedrasi mudiri, professor v/b*

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, tendensiya, ziddiyat, muammo, innovatsion yondashuv, mustaqil fikrlash, shakl, metod, vosita.

Ключевые слова: дошкольное образование, тенденция, конфликт, проблема, инновационный подход, самостоятельное мышление, форма, метод, инструмент.

Key words: preschool education, trend, conflict, problem, innovative approach, independent thinking, form, method, tool.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi faoliyatini tashkil etishda uchraydigan ziddiyatlar hamda ularni bartaraf qilishga doir innovatsion yondashuv hususida so'z boradi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье говорится о конфликтах, возникающих при организации деятельности педагога дошкольной образовательной организации, и инновационном подходе к их устранению.

SUMMARY:

This article discusses the conflicts that arise in the organization of the activities of a preschool educational organization educator and an innovative approach to their elimination.

Maktabgacha ta'lim tizimi tarixan turli metod va yondashuvlarga asoslangan. Bugungi kunda ushbu sohada innovatsion texnologiyalarni qo'llash dolzarb hisoblanadi. Bolalarning intellektual, psixologik va ijtimoiy jihatdan rivojlanishini ta'minlash uchun zamonaviy pedagogik metodlar va psixologik yondashuvlardan foydalanish muhimdir. Masalan, konstruktivizm nazariyasi bolaning o'z tajribasini mustaqil ravishda shakllantirishiga yordam beradi, shu bilan birga, o'yin faoliyatining pedagogik ahamiyati ham yuksak baholanadi. Ma'lumki, pedagogikada boshqa ilm sohalaridan olingan ko'plab atamalardan foydalaniladi, bu narsa pedagogikaning boshqa fanlar bilan chuqur aloqada ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Bunday atamalar texnika va iqtisodiyotdan eng ko'p miqdorda kirib keladi, chunki ayni shu sohalar

ijtimoiy fikrning rivojlanishiga eng ko'p ta'sir ko'rsatadi. Chunonchi bugun o'qitishning tejamkorligi va oqilonaligi, tarbiyachi, texnika va texnologiya, ta'lim iqtisodiyoti, o'qitishni kompyuterlashtirish va shunga o'xshashlar haqida tez-tez gapirilmoqda.

Ta'lim tizimi ko'p qirrali murakkab o'zaro bog'lanishlarga ega bo'lgan ko'p komponentli murakkab tizim bo'lgani tufayli ta'limda innovatsiyalarni tasniflash juda murakkab ishdir. Bu tizim komponentlaridan biriga kiritiladigan yangilik darhol boshqa komponentlarda namoyon bo'lish hususiyatiga ega. Bunda esa innovatsiyalarni darhol barcha komponentlarga kiritish zarur degan fikr kelib chiqmaydi, chunki bu ishni hech qachon amalga oshirib bo'lmaydi. To'g'ri, ta'limning ayrim aspektlarini (jabhalarini) qamrab oluvchi turli komponentlarga kiritiladigan yangiliklarning tiplari, turlari, sinflari haqida gapirish zarur, ya'ni ta'limda yangiliklarning tasnifini o'tkazish masalasi ko'ndalang bo'ladi.

Tadqiqotchilar ta'limdagi yangi tartib-qoidalarining tasnifi ko'p darajada faqat o'quv dasturlari, rejalarining tuzilishi va mazmunigagina emas, balki ishning tashkil etilishi va shakllari, usullariga ham hosdir deb tasniflaydi. Yangiliklarga ta'limning barcha komponentlari, tomonlari, aspektlarini kiritish qiyin va mumkin ham emas. Shu munosabat bilan ta'limdagi innovatsiyalarni bir qiymatli tiplashtirish murakkab ishdir. Haqiqatan ham ta'lim mazmunidagi yangi tartib qoidalar o'qitishning tashkil etilishi va o'qitishning metodikasiga ham ta'sir ko'rsatadi, ya'ni o'qitishda yangi texnik vositalar va yangi axborot texnologiyalarining kiritilishi pedagoglar mehnatining tashkil etilishi va metodikasi oldiga yangi talablar qo'yilishiga olib keladi. Shu bilan innovatsiyalarning tiplari orasida chegara o'tkazish qiyin ekanligi ta'kidlanadi. Bu ishda istalgan tasnif sxematizm elementiga ega bo'ladi, chunki hech bo'lmaganda bu kabi juda xilma-xil yangi tartib-qoidlarni innovatsiyalarning chekli sondagi turlari va tiplari doirasiga «sig'dirish» qiyin.

Biroq har qanday ziddiyatli muhit ya'ni tendensiya tegishli mezonlarga asoslanishni talab etadi. R.Marklund «tiplashtirishning yagona mezoni, bu –ta'limda yangi tartib-qoidalar jarayoni amalga oshiriladigan daraja»- deb hisoblaydi.

Bunday mezonlar bir nechta bo'lib, ular majmuiga quyidagilar kirishi mumkin, ya'ni:

- birinchi – innovatsiya amalga oshiriladigan soha;
- ikkinchi – yangi tartib-qoidani amalga oshirish usuli;
- uchinchi – innovatsiyalarning kengligi va chuqurligi;
- to'rtinchi – innovatsion jarayonning ro'y berish bazasi.

Innovatsiyaga doir olimlarning va mutaxassislarning bir necha fikrlarini keltiramiz.

K.Rojers yangilikni bunday ta'riflaydi: «Yangilik – bu aniq bir shaxs uchun yangi bo'lgan g'oya bo'lib, u ob'ektiv yangi bo'ladimi yoki yo'qmi buning ahamiyati yo'q. Biz uni g'oya yaratilgan yoki birinchi bor foydalanilganidan beri o'tgan vaqt ichida ta'riflaymiz». S.Mayls esa «Yangilik – maxsus yangilik, maxsus o'zgarish bo'lib, biz sistematik maqsadlarni amalga oshirishda undan samaradorlik kutamiz» - deb ta'riflaydi.

Tarbiyachining innovatsion faoliyati turli xildagi qarashlarning to'qnashuvi va o'zaro boyitilishi dinamikasida amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Tarbiyachining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog'liq. Unga tarbiyachining tayinli muloqoti aks fikrlarga nisbatan beg'araz munosabat, turli holatlarda ratsional vaziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi. Buning natijasida tarbiyachi o'z bilim va ilmiy faoliyatini ta'minlaydigan keng qamrovli mavzu (motiv)ga ega bo'ladi.

Tarbiyachi faoliyatida o'z-o'zini faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi mavzu (motiv)lar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa tarbiyachi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda mashg'ulotlarni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etishning asosiy yo'nalishlarini anglab olmoq lozim. Ular quyidagi yo'nalishlardir:

- ta'lim mazmunini, tizimini isloh qilish;
- ta'lim-tarbiya boshqaruvini isloh qilish;
- ta'limning bozor iqtisodiyotiga asoslangan mexanizmini yaratish;
- ota-ona, tarbiyachi-tarbiyalanuvchining ta'lim jarayoniga bo'lgan yangicha qarashlarini shakllantirish;
- bu tub islohotlarning bosh harakatlantiruvchi kuchi-yangi pedagogik texnologiyani amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Bugungi kunda tarbiyachi faqatgina bilim beruvchi emas, balki bolalarning ijodiy va individual qobiliyatlarini rivojlantiruvchi mutaxassis sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy tarbiyachining asosiy kompetensiyalari quyidagilardan iborat:

Ijodkorlik va moslashuvchanlik: har bir bolaning ehtiyojlariga mos yondashuvni topish.

Texnologik bilimlar: axborot-kommunikatsion texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llay olish.

Psixologik bilimlar: bolalarning psixologik rivojlanishini chuqur tushunish va qo'llab-quvvatlash.

Shuningdek, tarbiyachilarni doimiy ravishda qayta tayyorlash va malaka oshirish maktabgacha ta'lim tizimida sifatni oshirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi fikrlar maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi faoliyatini samarali tashkil etishda quyidagi zamonaviy yondashuvlarni tavsiya etish imkonini beradi:

■ STEAM-ta'lim;

Maktabgacha ta'limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi bolalarda analitik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu usul bolalarning fan va texnologiyaga bo'lgan qiziqishini erta bosqichdan shakllantirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'limda STEAM-ta'lim (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) bugungi kunda maktabgacha ta'limda innovatsion yondashuv sifatida dolzarbdir. Ushbu metodologiya bolalarda mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun STEAM ta'limining asosiy elementlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Tabiiy fanlar (Science): Tabiatdagi hodisalarni kuzatish va tajribalar o'tkazish orqali bolalarda qiziqish uyg'otish. Masalan, suvning qaynashi yoki o'simliklar o'sish jarayonini kuzatish.

Texnologiya (Technology): Bolalarga dastlabki texnologik vositalarni o'rgatish va ularni o'yin va amaliy mashg'ulotlar orqali qo'llash.

Muhandislik (Engineering): Oddiy qurilish konstruktorlari yordamida muhandislik qobiliyatlarini rivojlantirish. Masalan, Lego bilan ishlash.

San'at (Arts): Rang-barang qo'l ishlari va musiqiy mashg'ulotlar orqali ijodiy qobiliyatlarni oshirish.

Matematika (Mathematics): Oddiy sanash, shakllarni ajratish va mantiqiy vazifalarni yechish.

Ushbu yondashuv yordamida bolalar bir vaqtning o'zida bir nechta sohada bilim va ko'nikmalarni egallab, maktabga tayyor holda kirishadilar.

■ O'yin texnologiyalari;

O'yin — bolalar uchun eng tabiiy faoliyatdir. Zamonaviy o'yin texnologiyalari orqali bolalarning ijodkorligi, ijtimoiy muloqot qobiliyatlari va muammolarni hal qilish ko'nikmalari rivojlantiriladi. Masalan, rolli o'yinlar va konstruktor o'yinlari tarbiyachilarning mashg'ulotlarini boyitadi.

■ Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT);

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Interaktiv doskalar, multimedialar va onlayn resurslar tarbiyachilarning ishini samarali ashkil etishda muhim sanaladi.

■ Individual yondashuv;

Har bir bolaning qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish maktabgacha ta'limning muhim tamoyillaridan biridir. Tarbiyachi har bir bolaga alohida e'tibor qaratishi, uning rivojlanish sur'atini inobatga olishi lozim.

Bildirilgan fikrlarga tayangan holda quyidagi amaliy tavsiyalarni berib o'tishni lozim topdik:

- tarbiyachilar uchun treninglar: innovatsion metodlarni o'rgatuvchi o'quv kurslarini tashkil etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz;

- interaktiv vositalar joriy etish: ta'lim jarayoniga yangi texnologiyalarni qo'shish;

- hamkorlikni rivojlantirish: ota-onalar bilan yaqin aloqalarni mustahkamlash va ularning ta'lim jarayonida ishtirokini ta'minlash;

- monitoring va baholash tizimi: tarbiyachilarning faoliyatini doimiy ravishda baholash va rag'batlantirish tizimini joriy qilish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, pedagogik ta'lim jarayonini davr talablari va mavjud ijtimoiy-ta'limiy ehtiyoj asosida tashkil etish va shu yo'lda uchraydigan tendensiyalarni bartaraf etish uchun asosiy yo'nalishlarni belgilab olish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Eng avvalo, tarbiyachilarni kasbga muhabbat ruhida tarbiyalashni ijodiy yondashuv asosida hal qilishga, fikr yuritishga, ijodiy faoliyat yuritishga undashda samarali bo'lgan ta'lim metodlarini tanlash, pedagogik ta'lim jarayonini maqsadga muvofiq loyihalashtirish talab etiladi. Ta'lim jarayonini loyihalashda milliy ta'lim bilan birga xorijiy ta'lim tajribalaridan ham izchil foydalanish kutilgan natijalarni qo'lga kiritishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI, 2003.
2. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005. – 205 b.
3. Kenjayeva D. "Pedagogik akmeologiya"- Toshkent, "Lesson press". Darslik. 2022y
4. Kenjayeva D. "Akmesaxsni tarbiyalash texnologiyasi" -Qarshi, Monografiya. 2024y

TEKNOLOGIK TA'LIMIDA O'QUVCHILARNI MILLIY HUNARMANDCHILIK YO'NALISHI BO'YICHA KICHIK BIZNES FAOLIYATIGA TAYYORLASH

Abdullayeva K.T.

*Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti NTT
"Maktabgacha ta'lim" kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: qo'llab-quvvatlash, iste'molchilar, kichik biznes, tirishqoqlik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik.

Ключевые слова: поддержка, потребители, малый бизнес, трудолюбие, инициативность, ответственность.

Key words: support, consumers, small business, diligence, initiative, responsibility.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq mamlakatimizda kichik biznesni, iqtisodiyotning muhim sohasi sifatida rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash, xususiy tadbirkorlik huquqlarini himoya qilish va kafolatlashning kuchli tizimini yaratishga katta e'tibor qaratilishi, kichik biznes bozor kanyukturasiga tez ko'nika olish, iste'molchilar talablarining o'zgarishlariga zudlik bilan moslasha olish qobiliyatlarini haqida so'z yuritilgan

РЕЗЮМЕ:

В данной статье с первых дней независимости Узбекистана большое внимание уделяется поддержке развития малого бизнеса как важной отрасли экономики, созданию прочной системы защиты и гарантирования прав частного предпринимательства, способности малого бизнеса быстро адаптироваться к рыночным условиям, быстро адаптироваться к изменениям потребительских запросов.

SUMMARY:

This article discusses the fact that from the first days of Uzbekistan's independence, great attention has been paid to supporting the development of small business as an important sector of the economy, creating a strong system of protecting and guaranteeing the rights of private entrepreneurship, and the ability of small businesses to quickly adapt to market conditions and quickly adapt to changes in consumer demands.

O'zbekiston mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq mamlakatimizda kichik biznesni, iqtisodiyotning muhim sohasi sifatida rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash, xususiy tadbirkorlik huquqlarini himoya qilish va kafolatlashning kuchli tizimini yaratishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu ijtimoiy yo'naltirilgan zamonaviy bozor iqtisodiyotida kichik biznesning o'rnini bilan tavsiflanadi. Eng

avvalo, kichik biznes bozor kanyukturasiga tez ko'nika olish, iste'molchilar talablarining o'zgarishlariga zudlik bilan moslasha olish qobiliyatiga ega. U o'zaro raqobatni shakllantiradi. Ma'lumki, raqobatsiz bozor iqtisodiyoti bo'lmaydi.

Ikkinchidan, u ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta'minlashning muhim manbai hisoblanadi. Kichik biznesning roli va ahamiyatini inobatga olgan holda, respublikamizda uni qo'llab-quvvatlash hamda rivojlantirish bo'yicha bir qator tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

So'ngi yillarda tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatdan o'tkazishning "bir darchadan" deb nomlangan tezlashtirilgan tizimi hamda kichik biznesni soliqqa tortishning soddalashtirilgan tizimi, bir necha soliqlar to'lash o'rniga yagona soliq to'lovi shaklida kiritildi. Bu holda yagona soliq to'lovining stavkasi mikrofirma va kichik korxonalar uchun 2008 yili 10% dan 8% ga, 2009 yilning boshidan esa 7% ga qadar pasaytirildi. Yangi tuzilayotgan kichik va xususiy korxonalarni qo'llab-quvvatlash uchun imtiyozli kreditlash tizimi yaratildi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyalash bo'yicha maxsus bank "Mikrokreditbank" tashkil etildi.

Kichik biznes subyektlari aylanma mablag' vositalarini to'ldirishlari uchun kredit berishning maksimal muddati 12 oydan 18 oygacha uzaytirildi. Tadbirkorlar huquqini himoya qilishni ta'minlash bo'yicha huquqiy meyorlar yaratildi, nazorat organlarini tadbirkorlik subyektlarining xo'jalik faoliyatiga aralashishini keskin kamaytirish bo'yicha chora tadbirlar ko'rildi. Qabul qilingan kafolatlar, imtiyozlar kichik biznesni tezkor rivojlanishiga ko'maklashdi, natijada ichki yalpi mahsulot 2000 yildagi 33,8% dan hozirgi kundagi 48,2% ga qadar o'sdi. Bu sohada mehnatga band aholi umumiy sonining 76% dan ko'prog'i faoliyat ko'rsatmoqda. Faqat shu o'tgan yilning o'zida kichik biznes sohasida yangi 374 mingdan ziyod ish o'rinlari yaratildi.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, aynan kichik biznes, xususiy tadbirkorlik dunyo moliyaviy iqtisodiy inqirozining salbiy oqibatlarini bartaraf etishda eng samarali rol o'ynaydi, aholi bandligini ta'minlash, uning tushum mablag'lari ortishining muhim omili hisoblanadi.

Eng avvalo, yoshlarga xos tadbirkorlik va tashabbuskorlik tadbirkorlik faoliyatida o'z o'rnini topmoqda, o'z biznesini tashkil etish va hamda rivojlantirishda qo'llanilmoqda.

O'rta maxsus kasbiy ta'lim tizimida kasbiy tayyorgarlikni o'tayotgan va o'tab bo'lganlar uchun ham tadbirkorlik sohasi o'zgacha ahamiyat kasb etadi. Ta'lim olganlar o'z bilim va ko'nikmalarini, nafaqat amaldagi korxonalardagi ish jarayonida qo'llashni, balkim o'zlari tomonidan, o'z yaqinlari va tanishlari

bilan tashkil qilinadigan mustaqil ishlarida tadbqiq etishni orzu qiladilar. Har bir yosh kasb-hunar kolleji bitiruvchisida tadbirkor bo'lish niyat va orzusi bor. Biroq bu orzuni amalga oshirish u qadar oddiy ish emas. Ikkinchi tomondan qaraganda bu u qadar murakkab ham emas.

O'n minglab odamlar har yili o'z ishlarini boshlaydilar va tadbirkorlik sohasiga qo'shilib ketadilar. Bularning barchasi oddiy imkoniyatlarga ega, oddiy odamlar hisoblanadi. Nima uchun kasb-hunar kolleji bitiruvchisi bo'lgan yoshlar ham bu sohada o'zlarini sinab ko'rmasligi kerak? Axir, tadbirkorlik sohasi ayniqsa yoshlar uchun, ko'plab imkoniyatlarni o'zida mujassam qilgan, sirli mamlakat hisoblanadi. Bularning ichida o'zini nomoyon qilish imkoniyati, mehnat qilish imkoniyati, kurash va tavakkal qilish bilan bog'liq qiziqarli faoliyat bilan shug'ullanish, faol ishlash, o'z mablag'larini ishlab topish, qaror qabul qilish, ularni qayerga sarflash yoki ulardan qanday foydalanish kabi imkoniyatlar bor. Bundan tashqari, ularda kelajagini o'z qo'llari bilan qurish imkoniyati ham mavjud.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki tadbirkorlik sohasida ishlash, kasbiy bilim va ko'nikmalardan tashqari, tirishqoqlik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, vazifalarini sidqidildan bajarishga intilish, tarmoqda ishlay bilish va nihoyat tavakkal qila olish kabi shaxsiy fazilatlariga ega bo'lishni talab etadi. Biroq, bu fazilatlarining ko'piga, tadbirkorlik faoliyati davomida erishish mumkin. O'z sezgirligi, aqli va tajribasi hamda ushbu qo'llanmadagi maslahatlarga rioya qilib, har bir yosh – kasb-hunar kolleji o'quvchisi muvaffaqiyatli tadbirkorga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. “2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi” to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida” va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida”gi qonunlari. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.
4. U.Alewov. Pedagogikariyxı. Sabaqlıq. Nókis, “Bilim”, 2020. 255b.
5. Akramov V. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'zbekistonda hunarmandchilik. “O'IF” j. -1973 yil, 1-soni, 58-b.
6. Bobobekov X. Qo'qon tarixi. -T., 1996. -101 b.
7. Ibrohimov S. Farg'ona vodiysi hunarmandchiligining kasb-hunar leksikasi. -T., 1953. -36-51-b.
8. Ibrohimov B., Esonov Z. Farg'ona hunarmandchilik maktabi. -T., 2008.
9. Karimov I. Mehnat ta'limi o'qitish texnologiyalari. -T., TDPU, 2013.
10. Karimov I. vab. 6-sinfda texnologiya va dizayn yo'nalishi mashg'ulotlarini tashkil etish: O'quv-uslubiy qo'llanma. -T., 2015.
11. Karimov I. Mehnat ta'limi darslarida tarixiy materiallardan foydalanish. -T., 2010.
12. O'zbek ensiklopediyasi. -T., 1972. 2-jild.

MAKTABLARDA ILG'OR ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB, HUNARMANDCHILIK SIRLARINI O'RGATISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullayeva K.T.

Qarshi davlat universiteti

"Texnologik ta'lim" kafedrasi dotsenti

Tayanch so'zlar: fan, texnologiya, muhandislik, san'at, onlayn darslar, video-ta'lim resurslari, video-saboqlar.

Ключевые слова: наука, технологии, инженерия, искусство, онлайн-уроки, обучающие видеоресурсы, видеоуроки.

Key words: science, technology, engineering, art, online lessons, video learning resources, video lessons.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni hunarmandchilik ta'limiga joriy etish orqali o'quvchilarning kasbiy malakasini oshirish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirish va milliy hunarmandchilik an'analarini saqlab qolishga erishish mumkinligi. Shuningdek, bugungi mehnat bozori talablariga javob beradigan, amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlashda ham muhim ahamiyatga ega xalqimiz asrlar davomida zardo'zlik bilan shugullanib kelganligi haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье можно повысить профессиональное мастерство учащихся, развить творческие способности, сохранить традиции национальных ремесел путем внедрения современных педагогических технологий в ремесленное образование. Также обсуждалось, что наш народ испокон веков занимается ювелирным делом, что важно для подготовки специалистов с практическими навыками, отвечающими требованиям сегодняшнего рынка труда.

SUMMARY:

This article discusses the introduction of modern pedagogical technologies into craft education the possibility of improving the professional skills of students, developing their creative abilities, and preserving national craft traditions. It was also considered that our people have been engaged in goldsmithing for centuries, which is also important in preparing specialists with practical skills who meet the requirements of today's labor market.

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim sohasida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarga amaliy ko'nikmalarni berish va kasbga yo'naltirish jarayonini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hunarmandchilik

esa nafaqat milliy an'analarimizning ajralmas qismi, balki iqtisodiy taraqqiyot uchun ham muhim omil hisoblanadi. Shu bois, maktablarda ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali hunarmandchilik sirlarini samarali o'rgatish masalasi dolzarbdir.

Zamonaviy dunyoda ishlab chiqarish va iqtisodiyot sohalari jadal rivojlanib bormoqda, bu esa mutaxassislarning bozor talablariga mos bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini taqozo qiladi. Shu jihatdan, maktablarda an'anaviy ta'lim uslublaridan tashqari, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ularni hunarmandchilik kabi amaliy sohalarda samarali qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ahamiyati

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini interaktiv, innovatsion va amaliy shaklda tashkil etish imkonini beradi. Bugungi kunda o'quv jarayonini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlar eng dolzarb hisoblanadi:

- STEAM ta'lim tizimi – fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyasi asosida o'qitish;
- Masofaviy ta'lim va raqamli platformalar – onlayn darslar, video-ta'lim resurslari va virtual laboratoriyalardan foydalanish;
- Loyiha va tadqiqot usullari – o'quvchilarni ijodiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatish;
- Keys-stadi va geymifikatsiya – amaliyotga asoslangan mashg'ulotlar orqali o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilish;
- Kollaborativ o'qitish va jamoaviy ishlash – guruhlardagi ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;
- Bilimlarni testlash va nazorat qilishda sun'iy intellekt (AI)dan foydalanish – o'quv jarayonida avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini joriy etish.

Bu metodlarning joriy etilishi natijasida o'quvchilarning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishda, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda hamda amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etishda sezilarli ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Hunarmandchilikni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash

Maktablarda hunarmandchilikni o'qitishda yuqoridagi texnologiyalardan foydalanish orqali quyidagi yutuqlarga erishish mumkin:

1. Virtual va augmentlashgan reallik (VR/AR) – o'quvchilarga hunarmandchilik jarayonlarini virtual muhitda ko'rish va amalda qo'llash imkonini beradi.

2. 3D printerlar va raqamli dizayn – o'quvchilarga an'anaviy hunarmandchilik va zamonaviy texnologiyalarni uyg'unlashtirish imkoniyatini yaratadi.

3. Onlayn platforma va video-durstliklar – ustozlar tomonidan maxsus video-saboqlar tayyorlash va ularni onlayn resurslarga joylashtirish orqali ta'limni yanada samarali qilish.

4. Kollaborativ o'qitish va guruhli loyihalar – o'quvchilarni jamoaviy ishlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yo'naltirish.

5. Interaktiv ustaxonalar – maktablarda zamonaviy jihozlangan ustaxonalarni tashkil etish orqali amaliy mashg'ulotlar o'tkazish.

6. Kasbiy yo'naltirilgan tadbirlar – hunarmandchilik sohasidagi mutaxassislar bilan uchrashuvlar, seminarlar va amaliyotlar tashkil qilish.

7. Onlayn marketing va tadbirkorlik ko'nikmalari – o'quvchilarni hunarmandchilik mahsulotlarini bozorga chiqarish va tadbirkorlik asoslariga o'rgatish.

8. Hunarmandchilik mahsulotlarini savdoga chiqarish uchun elektron tijorat kurslari – o'quvchilarni internet-do'konlar yaratish, marketing strategiyalarini qo'llash va mahsulotlarni xalqaro bozorga chiqarishga o'rgatish.

Ushbu usullar orqali hunarmandchilik ta'limi yanada jozibador va samarali bo'lishi mumkin. Shuningdek, bu yondashuvlar orqali o'quvchilar nafaqat milliy hunarmandchilik an'analarini o'zlashtiradilar, balki ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirgan holda yangi mahsulotlar yaratish imkoniga ega bo'ladilar.

Xulosa. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni hunarmandchilik ta'limiga joriy etish orqali o'quvchilarning kasbiy malakasini oshirish, ijodiy qobiliyatini rivojlantirish va milliy hunarmandchilik an'analarini saqlab qolishga erishish mumkin. Shuningdek, bugungi mehnat bozori talablariga javob beradigan, amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlashda ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois, ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish va pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Bundan tashqari, hunarmandchilikka ixtisoslashtirilgan maktablarni ko'paytirish, innovatsion dasturlar orqali zamonaviy usullarni joriy qilish hamda kasbiy yo'naltirilgan maxsus kurslarni tashkil etish kabi chora-tadbirlar ta'lim tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bois, pedagoglar, mutaxassislar va ta'lim sohasi rahbarlari zamonaviy usullardan samarali foydalanish orqali hunarmandchilik ta'limi samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan dasturlarni ishlab chiqishlari lozim. Bunday yondashuv orqali maktab o'quvchilari nafaqat milliy hunarmandchilik an'analarini saqlab qoladilar, balki ularni yangi bosqichga olib chiqish imkoniga ham ega bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov Q. "Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot". – Toshkent: Fan, 2020.
2. Vohidov N. "Zamonaviy ta'lim metodlari". – Toshkent: Sharq, 2019.
3. Karimov Sh. "Hunarmandchilik asoslari va texnologiyalari". – Toshkent: Yozuvchi, 2021.
4. Tillaboyev A. "Innovatsion pedagogik texnologiyalar". – Samarqand: Ilm-Fan, 2018.
5. UNESCO. "Modern Teaching and Learning Strategies". – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
6. Dewey J. "Education and Experience". – New York: Macmillan, 1938.
7. Papert S. "Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas". – New York: Basic Books, 1980.
8. Савченко А. "Геймификация в образовании". – Москва: Просвещение, 2020.
9. Smith R. "Innovative Teaching Strategies". – London: Routledge, 2022.
10. Khan S. "The One World Schoolhouse: Education Reimagined". – New York: Twelve, 2012.

ARTPEDAGOGIK YONDASHUVNING KELIB CHIQISH TARIXI VA UNING TAHLILI

Xolmatova F.B.

*Qarshi davlat universiteti, maktabgacha ta'lim kafedrası
tayanch doktoranti*

Tayanch soʻzlar: artpedagogika, ertakterapiya, qum terapiyasi, drama terapiya, fototerapiya, izoterapiya, musiqa terapiyasi.

Ключевые слова: арт-педагогика, сказкотерапия, песочная терапия, драматерапия, фототерапия, изотерапия, музыкотерапия.

Key words: art pedagogy, fairy tale therapy, sand therapy, drama therapy, photo therapy, isotherapy, music therapy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim sohasida artpedagogik yondashuvning tahlili turli yondashuvlardan farqli jihatlarini ko'rsatib berildi. Artpedagogikasining kelib chiqish tarixi va rivojlanishi keltirildi. Maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi bolajonlarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda artpedagogik yondashuvning ahamiyati o'rganilgan holda, turli artterapevtik usullar yordamida bolalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llari ishlab chiqildi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье показан анализ художественно-педагогического подхода в сфере дошкольного образования, который отличается от других подходов. Была представлена история и развитие художественной педагогики. Изучив значение арт-педагогического подхода в развитии речевых компетенций детей в дошкольном образовании, были разработаны способы развития речевых компетенций детей с использованием различных арт-терапевтических методов.

SUMMARY:

In this article, the analysis of the art-pedagogical approach in the field of preschool education has been shown, which is different from other approaches. The history and development of art pedagogy was presented. Having studied the importance of the art-pedagogical approach in the development of children's speech competences in preschool education, ways of developing children's speech competences were developed using various art-therapeutic methods.

Kirish. Jahonda global ta'limning jadallashuvi maktabgacha ta'lim sohasi oldiga ham qator talablarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi kundankunga dolzarb masala sifatida qaralmoqda va pedagogik jarayonda ushbu

muammoni bartaraf etishning turli yo'llari va usullarini ishlab chiqilmoqda. Bu masalaning o'ziga xos yechimini ishlab ishlab chiqishda xorijiy mamlakatlar turli usullardan foydalanmoqda. Xorijiy tajribalar maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining nutqiy kompetensiyalarini artpedagogik yondashuvlar asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda turli xil samarali yondashuv hamda usullardan foydalanish mumkin. Bulardan biri artpedagogik yondashuv hisoblanadi.

"Art-terapiya asrimizning 30-yillarida paydo bo'lgan. Art-terapiyadan foydalanish bo'yicha birinchi dars Amerika Qo'shma Shtatlariga hijrat qilgan bolalarning hissiy va shaxsiy muammolarini tuzatishga urinishlar bilan bog'liq". "Art terapiya" atamasi (so'zma-so'z: art terapiya) Adrian Xill (1938) tomonidan kiritilgan. Dastlab, art-terapiya Z.Freyd va K.G.Yunganing nazariy g'oyalari kontekstida paydo bo'ldi. [6;168]

"Hozirgi vaqtda tuzatish ishlarida san'atdan foydalanishning bir necha yo'nalishlari mavjud: psixofiziologik (psixosomatik kasalliklarni tuzatish bilan bog'liq), psixoterapevtik (kognitiv va hissiy sohalarga ta'sir qilish bilan bog'liq), psixologik (katartik, tartibga solish, kommunikativ funksiyalarni bajarish), ijtimoiy-pedagogik (estetik ehtiyojlarni rivojlantirish, umumiy va badiiy-estetik uflarni kengaytirish, bolaning amaliy badiiy faoliyat va ijodkorlik salohiyatini faollashtirish bilan bog'liq). Muammoli bolalar bilan ishlashda ushbu yo'nalishlarni amalga oshirish artpedagogika va art-terapiya doirasida qo'llaniladigan ma'lum psixokorreksiya, korreksiya va rivojlanish texnikasi orqali amalga oshiriladi". [4;18]

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy tadqiqotchi olimlar Kimberly M, Lois Hetland, Ellen Winner, Shirley Veenema, Sheridanlar [3] o'z izlanishlarida "Art" ya'ni san'atning ta'lim sohasida muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida aytishgan.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH) mamlakatlarida maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishni artpedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar E.Medvedova, I.Levchenko, L.Komissarova, G.Pankova, K.Rudestam, N.Zelentsova izlanishlarida artterapiya turlari hamda uni qo'llash usullari bayon qilinadi.

G.Pankova art-terapiyaga shunday ta'rif beradi: "Bolalar art terapiyasi oddiy va samarali usul bo'lib, u psixologik yordam, ijodkorlik va o'yinga asoslangan. Boshqacha aytganda, bu tuzatish – ijodkorlik. Art terapiya bilan tuzatish faoliyatning soddaligiga qaramasdan yaxshi natijalarni ko'rsatadi." [7;8]

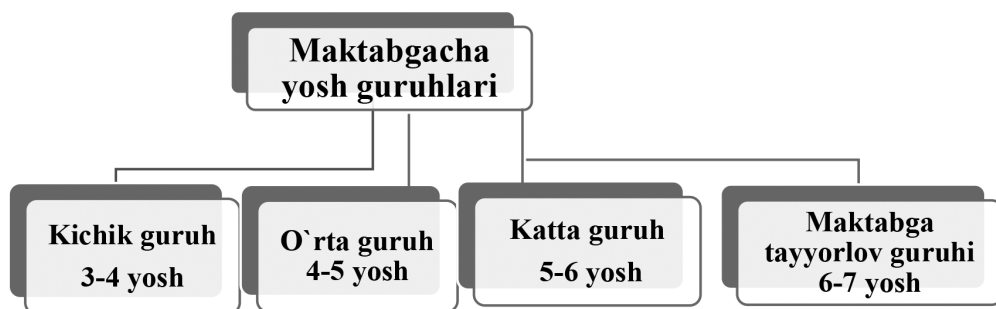
Keyingi yillarda mamlakatimiz pedagog olimlari tomonidan ham maktabgacha ta'lim tashkilotlarida artpedagogik usullar yordamida bolalarning

kompetensiyalarini shakllantirish muammosiga bag'ishlangan tadqiqot ishlari jadal sur'atlarda olib borilmoqda. Bu borada D.Abdurahimova, G.Orifjonova, M.Nasriddinova, Sh.Mustafayev, D.Sharipovalarning ilmiy tadqiqot ishlari diqqatga sazovor.

Chunonchi, G.Orifjonova tomonidan nashr etilgan "Art terapiya" nomli o'quv-metodik qo'llanmasida "art terapiya" tushunchasi haqida shunday deydi: "Hozirgi kunda psixologik amaliyotda insonning ijodiy salohiyatidan foydalanadigan usullar mavjud. Ularning aksariyati turli ifoda vositalari yordamida art terapiyada mujassamlashgan. Biroq ushbu terapiyaning myakuni mahsulotining yuqori abstraksiyasi uni qo'llash doirasini toraytiradi." [5;113]

Natijalar va muhokama. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi yosh guruhlariga ajratish mumkin :

3-4 yoshli bolalarda kattalar bilan muloqot qilishga bo'lgan ehtiyoji yuqori bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar dastlab kattalar bilan birgalikdagi bilish faoliyatiga qiziqish bildiradi. Shu sababdan "bu nima?", "nima uchun?" kabi savollarni kun davomida bir necha marotaba takrorlaydi.

Maktabgacha o'rta yoshdagi, ya'ni, 4-5 yoshli bolalar uchun uning tengdoshi eng avvalo, uning birgalikdagi amaliy faoliyatidagi ishtirokchisi, o'yindagi sherigi hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalar o'zi chizgan rasmlari, eshitgan ertak yoki hikoyalari haqida tengdoshlari bilan muhokamalar olib borishi mumkin.

Besh yosh chegarasida bolaning tengdoshlari bilan muloqotga kirishish, o'zini boshqalar bilan taqqoslash, taqlid qilishga bo'lgan ehtiyoji keskin ravishda ortib boradi.

Bolaolti yoshga yetganda muloqot mustaqil ahamiyat kasb etib boradi. Bu hol bolaning tengdoshlariga hamdardlik bildirishi, ularni tushunishi, emotsional yaqinligida namoyon bo'ladi.

Yetti yoshga kelib bolalar o'z tengdoshlariga va do'stlariga baho berishni boshlaydi ("chiroyli", "aqlli", "yaxshi yuguradi" va hokazo).

Maktabgacha yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda artpedagogikasining bir qancha turlaridan foydalanish mumkin:

1. Izoterapiya – musavvirlik va amaliy san’at terapiyasi.
2. Raqs terapiyasi.
3. Musiqa terapiyasi.
4. O’yin terapiyasi.
5. Qo’g’irchoq terapiyasi.
6. Fototerapiya.
7. Ertak terapiyasi.
8. Qum terapiyasi.
9. Haykal terapiyasi.
10. Drama terapiyasi.
11. Metaforik assotsiativ xaritalar yordamida terapiya.

Art-terapiyaning yuqorida keltirilganlardan deyarli barcha turlari maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarga faoliyat sifatida o’tib boriladi. Masalan, izoterapiya – rasm chizish bolajonlarning eng sevimli mashg’ulotlaridan biri hisoblanadi. Rasm chizish orqali bolalarda uchraydigan bir qancha muammolarni bartaraf qilish imkoniyati mavjud bo’ladi. “Chizmalar mavzusini boshqarish va yo’naltirish orqali siz mijozning e’tiborini o’zgartirishga, uni muayyan muhim muammolarga jamlashga erishishingiz mumkin. Bu, ayniqsa, yosh bolalarda samarali chizma terapiyasidan foydalangan holda qo’rquvni tuzatishda yordam beradi” [6;192].

Shuningdek, o’yin terapiyasi, ertak terapiyasi hamda qo’g’irchoq terapiyalari ham maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda faol yordam beradi. Misol uchun, bolajonlar tengdoshlari bilan turli o’yinlar o’ynaganda ularning o’rtasida tabiiyki muloqot jarayoni boradi. Bu esa ularning nutqining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ertak terapiyasi orqali maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining so’z boyliklarini sezilarli darajada oshirish mumkin. Bundan tashqari, qo’g’irchoq terapiyasi orqali bolalarga rollar bo’lib bergan holda ularga turli rollarni ijro etish orqali o’z his tuyg’ularini so’zlar orqali ifoda etishga o’rgatish mumkin.

“Raqs terapiyasi guruh amaliyoti uchun kamida beshta maqsadni aniqlaydilar: Ulardan biri guruh a’zolarining o’z tanasi, uning haqida bilish doirasini kengaytirish, foydalanish va imkoniyatlar. Bunda sog’lik nafaqat jismoniy va hissiy jihatdan yaxshilanadi, balki, o’yin-kulgu ko’pchilik yaxshi ishlaydiganlar uchun ham xizmat qiladi. Raqs terapiyasining ikkinchi maqsadi rivojlanish ko’proq ijobiy tana tasviri orqali o’z-o’zini hurmat qilishni oshirishdir. Uchinchidan, bolalarning ijtimoiy ko’nikmalarini yaxshilash va asosiy ijtimoiy ko’nikmalarga o’rgatish kerak. To’rtinchi maqsad - guruh a’zolarini his-tuyg’ulari bilan aloqa

qilish hamda his-tuyg'ular va harakatlar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish. Raqs terapiyasining beshinchi maqsadi "sehrli doira" deb ataladi. Raqs terapiyasi guruhining funksiyalari - hamkorlik, o'yin va ritmik harakatlarda tajribalar, imo-ishoralar bilan tajribalar, harakatlar, bir-biri bilan og'zaki bo'lmagan muloqotni yaratishga xizmat qiladi". [8;250]

Xulosa. Avvalo, tarbiyachi pedagoglarning o'qitish savodxonligini oshirish kerak. Shuningdek, faoliyat uchun ko'rgazmalar hamda metodlar tanlaganda bolalarning yosh xususiyatlari hamda ularning qiziqishlarini hisobga olish muhim vazifa sanaladi. Bundan tashqari bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olish ham muhim vazifa hisoblanar ekan. Buning uchun tarbiyachi tarbiyalanuvchilarni muntazam kuzatib borgan holda ularning shaxsiy xususiyatlari hamda qiziqishlaridan xabardor bo'lishi lozim bo'ladi. Shunga ko'ra pedagog olib boradigan faoliyatida turli samarali usullardan foydalanish haqida reja tuzib olishi kerak bo'ladi. Bu esa tarbiyachidan yetuk mahorat hamda izlanishni talab qiladi.

Umuman, maktabgacha ta'lim-tarbiyaga yangicha yondashish vaqti kelgan. Shunday ekan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borganida zamonaviy usullardan foydalanish talab etiladi. Biz yuqorida ana shunday muhim yondashuvlardan biri artpedagogik yondashuv haqida so'z yuritib, tahlil qildik.

Olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, artpedagogik yondashuv hamda art terapiya usullari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qo'llash uchun to'laqonli mos keladi. Shuningdek, bu usullar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham faol xizmat qiladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Tahlillarimizdan yana ko'rish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotida tashkillashtiriladigan har bir faoliyatda artterapiyaning turli usullaridan samarali foydalanish mumkin. Buning uchun zamonaviy texnologik usullarni o'rgangan holda samarali mehnat qilish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahimova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish: fan doktori. diss.avtoreferati. - T., 2020. - 398 b.
2. Копытин.А.И Хрестоматия арт-терапии. Санк-Петербург: Москва – Харьков – Минск. 2001-317с.
3. Kimberly M, Lois Hetland, Ellen Winner, Shirley Veenema, Sheridan. Studio Thinking 2: The Real Benefits of Visual Arts Education – Teachers Collage Press., 2015. - 164
4. Медведева.Е.А, Левченко.И.Ю, Комиссарова.Л.Н, Добровольская.Т.А./ Артпедагогика и арт-терапия в специальном образовании. Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 248 с.
5. Orifjonova.G. – Art terapiya. /o'quv qo'llanma/ Toshkent – 2020. 128 b.
6. Осипова А.А. Общая психокоррекция. Учебное пособие. М.: сфера, 2002 Г. 510 С.
7. Панькова Г.Н. Коррекция эмоциональной сферы детей дошкольного возраста с ОВЗ методами арт-терапии. Ставрополь, 2022. – 30 с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Baxtiyorova N.

Osiyo texnologiyalar universiteti magistranti

Tayanch soʻzlar: insoniyat, axloq, axloqiy, johillik, nodonlik, ezgulik, pedagogik, psixologik.

Ключевые слова: человечество, мораль, нравственность, невежество, невежество, добродетель, педагогическая, психологическая.

Key words: humanity, morality, ethics, ignorance, ignorance, virtue, pedagogical, psychological.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada axloqiy bilimlarni ongli ravishda oʻzlashtirib olishgina tarbiyachilarga atrofdagi kishilar xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshi-yu, qaysilari yomon ekanligini yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье сознательное усвоение нравственных знаний является единственным способом объяснить педагогам, какие стороны поведения окружающих людей хороши, а какие плохи.

SUMMARY:

In this article, the conscious acquisition of moral knowledge is the only way to explain to teachers which aspects of the behavior of people around them are good and which are bad.

Insoniyat taraqqiyotida axloq muhim oʻrin tutadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni axloqiy kamol toptirish, uni har tomonlama rivojlantirish, maʼnaviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri, deb qarashgan. Inson axloqiy, umuman maʼnaviy va maʼrifiy jihatdan kamol topishi jarayonida turli tarixiy bosqichlardan – johillik, nodonlikdan ilmga, yovuzlikdan ezgulikka, vahshiylikdan insoniylikka oʻtarkan, jamiyat ham shu tariqa rivojlanadi. Ikki muqobil ibtido–yovuzlik va ezgulik, jaholat va kamolatning oʻzaro kurashi inson va jamiyat taraqqiyotini belgilagan, inson aql-zakovat sohibi sifatida oʻzini anglashiga olib kelgan. Bu ikki muqobil kuch kurashi jamiyatdagi mavjud ijtimoiy munosabatlarda ifodalansa, insonga

nisbatan uning ichki olamiga xos nafs bilan qalb, aql bilan aqlsizlik o'rtasidagi kurashda ifodalanadi. Axloq muayyan jamiyat va davrda o'zgarishlarga uchrashi, rivojlanishi, so'nishi mumkin. Har bir xalqning yoki millatning o'ziga xos axloqi bilan bir qatorda, umumbashariy axloq me'yorlari ham bor. Bunday axloq me'yorlari jamiyatning umumiy taraqqiyotiga samarali ta'sir ko'rsatadi

Axloq so'zi - lotincha «myeros», ya'ni moral, mantiq so'zidan kelib chiqib, u hech qayerda qat'iy yozib qo'yilmagan ijtimoiy qonundir. Inson kundalik hayotida undan (axloq normalaridan) norma sifatida foydalanadi. Axloqiy tarbiya normalari har bir jamiyatning huquqiy normalariga asos bo'ladi. Axloqiy tarbiyada kishi axloqiy bilimlarni o'zlashtiribgina qolmay, har qanday vaziyatlarda o'zini ana shu normalarga munosib tuta oladigan kishilar axloqiy tarbiyalangan hisoblanadi. Axloqiy tarbiyalangan kishida barqaror ma'naviy motivlar shakllangan bo'ladi. Bu motivlar esa o'sha kishini jamiyatda munosib xulq-atvorga rag'batlantiradi.

Yosh avlodni jamiyatga, mehnatga, o'ziga munosabatni ochib beruvchi ma'naviy fazilatlarga muvofiq ravishda tarbiyalash tarbiyalanuvchi shaxsni, axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur bilishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Axloqiy bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirib olishgina tarbiyachilarga atrofdagi kishilar xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshi-yu, qaysilari yomon ekanligini anglab olishga yordam beradi.

Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, muayyan jamiyatda yashovchi kishilar amal qilishi zarur bo'lgan ma'lum xatti-harakat qoidalari yig'indisidir.

Axloq odamlarning bir-biriga, jamiyatga, davlatga, xalq mulkiga, oilaga munosabatini muayyan tartibga soladigan xatti-harakat qoidalari tizimida namoyon bo'ladi.

Axloq - kishining ichki olami, e'tiqodi, fazilatlari sifatida mavjud bo'lsa, odob - shaxsning ko'zga tashlanadigan mulozamati, xulq-atvori, muomala-munosabatlarida namoyon bo'ladi. Qadimgi faylasuflar-u, donishmandlar ijodida odob-axloq malasalari markaziy o'rinni egallab kelgan. Ular axloq-odobni jamiyatning «poydevori» deganlar. Shuning uchun jamiyatning har bir a'zosining xulqi-odobiga alohida e'tibor bilan qaraladi.

Muqaddas Qur'oni Karimda vapayg'ambarimiz Muhammad Alayhissalomning hadislarida insoniy axloq-odobning barcha qirralari o'z ifodasini topgan. Quyidagi hadislarini misol tariqasida keltirishimiz mumkin: «Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloq-odobini ham yaxshilangizlar», «Men barcha yaxshi axloqni takomillashtirish uchun yuborilganman», «Mo'min kishida quyidagi ikki xislat bo'lmasligi kerak: baxillik va axloqsizlik».

Ma'lumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'lmish ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti deb bilganlar. Albatta, ta'lim-tarbiya ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini ham belgilaydigan, ya'ni xalq ma'naviyatini boyitadigan eng muhim omildir».

Husayn Koshifiyning «Axloqi Muhsiniy» asari shaxsiy, oilaviy va fuqarolik axloq asoslarini o'z ichiga olgan. U 40 bobdan iborat. Muallif asarda adolat, sabr, yoqimlilik, hayo, odob, ishonch, va'daga vafo qilish masalalari haqida so'z yuritadi.

Jaloliddin Davoniyning «Axloqi Jaloliy» asarida axloqiy muammolar, ijtimoiy-falsafiy masalalar tahlil qilinadi. Asarni yozishda muallif Arastu, Aflotun, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sinolarning axloqiy ta'limotlaridan foydalangan. Risola uch qismdan iborat bo'lib, birinchi qismida xulqiy tarbiya va axloqiy xislatlarni egallash haqida so'z yuritib, axloqning asosiy tushunchalari: donolik, adolat, iffatga mufassal to'xtalgan, axloq ilmining maqsad va vazifalari belgilab berilgan. Ikkinchi qism oila va oilaviy hayot masalalariga bag'ishlangan. Unda bolalarni tarbiyalash va kamolga yetkazish, kasb-hunarni egallash yoritiladi. Uchinchi qism ijtimoiy-siyosiy masalalarga bag'ishlangan.

Ahmad Yugnakiyning «Hibbat-ul-haqqoyiq» asari ta'limiy-axloqiy yo'nalishda yozilgan bo'lib, bilimlilik, adolat, saxovat kabi xislatlar ulug'lanadi, yetuk insonni tarbiyalash g'oyasi ilgari suriladi.

Amir Temur «Axloqiy Husniya» - yaxshi xulqlar egasi bo'lgan. U oqil va tadbirli sarkarda sifatida odamlarni ishga tayinlashda ham, vazifasidan ozod etishda ham shoshma-shosharlik va adolatsizlikka yo'l qo'ymagan. Amir Temur singari jahon ma'naviyati saltanatida o'z o'rinlariga ega bo'lgan buyuk bobokalonlarimizning axloq, go'zal xulq haqidagi fikrlari bugungi kun talabi bilan yozilgandek tuyuladi.

Amir Temurning vasiyatlaridan xalqiga cheksiz sodiqligini, millatini ulug'laganini, ozodlik uchun kurashuvchan, axloqiy madaniyati yuksakligini ko'rish mumkin: «Millatning dardiga darmon bo'ling. Zaiflarni qo'riqlang, yo'qsinlarni boylar zulmiga tashlamang. Adolat va ozodlik dasturingiz, rahbaringiz bo'lsin».

Ota-bobolarimizning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribasi, diniy, axloqiy, ilmiy, adabiy qarashlarini ifoda etgan yodgorliklar orasida Xorazm vohasi hududida yaratilgan bebaho ma'naviy obida «Avesto» kitobi alohida o'rin tutadi. Ana shunday o'lmas asori-atiqalar bu ko'hna o'lkada, bugun biz yashab turgan tuproqda qadimdan buyuk madaniyat mavjud bo'lganidan guvohlikberadi. «Avesto»ning tub ma'no-mohiyatini belgilab beradigan «Ezgu

fikr, ezgu so'z, ezgu amal» degan tamoyilni oladigan bo'lsak, unda hozirgi zamon uchun ibrat bo'ladigan axloqiy saboqlar borligini ko'rish mumkin.

Ma'lumki har bir xalqning o'z afsonaviy qahramonlari, pahlavonlari bo'ladi. Shu ma'noda xalq og'zaki ijodining noyob durdonasi bo'lmish «Alpomish» dostoni millatimizning o'zligini namoyon etadigan, avlodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan qahramonlik qo'shig'idir. Bu mumtoz asarda tarix to'fonlaridan, hayot-mamot sinovlaridan omon chiqib, o'zligini saqlagan, el-yurtimizning bag'rikenglik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat kabi axloqiy fazilatlarini o'z ifodasini topgan. Shu bois «Alpomish» dostoni bizga vatanparvarlik fazilatlaridan saboq beradi⁹.

Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» kitobining «Haqqoniyat» deb atalgan bobida rostlik va to'g'riso'zlikni insonning eng insoniy sifatlaridan biri deb hisoblaydi. U bola tarbiyasida o'sayotgan shart-sharoit va tarbiyaning roliga alohida e'tibor beriladi. A.Navoiy ijodida ham axloq-odob masalalariga katta ahamiyat berilgan. «Odobli inson barcha odamlarning yaxshisidir va barcha odamlar uchun yoqimlirog'idir» - deydi mutafakkir A.Navoiy.

A.Navoiyning «Mahbub-ul qulub» asarida odob, axloqqa oid g'oyalar ilgari surilgan. Insonparvarlik g'oyalari ulug'langan. Pedagogika fani yosh avlodni axloqiy rivojlanishida tarbiya va ta'limni muhim omil deb hisoblaydi. Pedagogika va ruhiyatga oid tadqiqotlar natijalarining ko'rsatishicha, Maktabgacha ta'lim davri bolaning ma'naviy shakllanishida eng muhim bosqichidir. Shu davrda ma'lum maqsadga qaratilgan ta'lim- tarbiya ta'sirida shaxsning axloqiy sifatleri shakllana boshlay di. 6-7 yoshda ijobiy xulq normalarining ancha barqaror shakli yuzaga keladi. Bola atrofdagilar bilan bo'ladigan munosabatlarida egallab olgan axloq normalariga asoslangan holda ish tutadigan bo'lib qoladi.

Shuning uchun bolalarga ilk yoshdan boshlab axloqiy tarbiya berib borish muhimdir. Insoniyat taraqqiyotida axloq muhim o'rin tutadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni axloqiy kamol toptirish, uni har tomonlama rivojlantirish, ma'naviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri, deb qarashgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi Toshkent-2019
2. Rasulov .Y, Nurmatova.O Pedagogika fanidan o'quv qo'llanma Toshkent -2014
3. Mavlonova. R, To'rayeva. O, Xoliqberdiyev. K Pedagogika Toshkent- 2011 y.
- 4.T.B.Joniyeva" Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy sifatlarni shakllantirishda xalq pedagogikasidan foydalanishning ahamiyati" 2023-y
- 5.T.B.Joniyeva" Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashda xalq pedagogikasining ahamiyati" 2023-y

BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHGA DOIR MODELLAR TURLARI VA ULARNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Bo'riyeva T.A.

Qarshi DU Maktabgacha ta'lim kafedrası tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: real, model, modellashtirish, mantiqiy fikrlash, tadqiqot, pedagogik modellashtirish, komponent, yondashuv, motevatsiya, kreativ.

Ключевые слова: реальный, модель, моделирование, логическое мышление, исследование, педагогическое моделирование, компонент, подход, мотивация, творческий.

Key words: real, model, simulation, logical thinking, research, pedagogical modeling, component, approach, motivation, creative.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan modellar turlari va ularning pedagogik imkoniyatlari, bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida turli xil modellardan foydalanish, bolalarni tabiat bilan tanishtirishga doir modellar turlari va ularning pedagogik imkoniyatlari, modellar tizimini tashkil etishdagi tamoyillar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ayniqsa ta'limiy faoliyatda kichik tajribalardan foydalanish jarayoni o'z oldiga quyidagi vazifalarni belgilab olishi ko'rsatib o'tilgan: atrof-olam bilan tanishtirish ta'limiy faoliyati jarayonida mantiqiy fikrlashni jadal rivojlantirish, ta'limiy faoliyat jarayonida real modellardan foydalanishni jadallashtirish, tarbiyalanuvchilarning ta'limiy faoliyat jarayonida tajribalar o'tkazishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ta'limiy faoliyat jarayonida olib borilayotgan kichik tajribalarda faol ishtirok etish ishtiyoqini rivojlantirish.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлена информация о видах моделей, используемых в практике дошкольного образования, и их педагогических возможностях, об использовании различных моделей в процессе приобщения детей к природе, о видах моделей приобщения детей к природе и их педагогических возможностях, о принципах организации системы моделей. В частности, показано, что процесс использования малых экспериментов в учебной деятельности ставит перед собой следующие задачи: интенсивное развитие логического мышления в процессе ознакомления с окружающим миром, интенсивное использование реальных моделей в процессе учебной деятельности, повышение интереса учащихся к проведению экспериментов в процессе учебной деятельности, развитие желания активно участвовать в малых экспериментах, проводимых в процессе учебной деятельности.

SUMMARY:

The article presents information on the types of models used in preschool education practice and their pedagogical capabilities, on the use of various models in the process of introducing children to nature, on the types of models for introducing children to nature and their pedagogical capabilities,

on the principles of organizing a system of models. In particular, it is shown that the process of using small experiments in educational activities sets the following tasks: intensive development of logical thinking in the process of familiarization with the surrounding world, intensive use of real models in the process of educational activities, increasing students' interest in conducting experiments in the process of educational activities, developing a desire to actively participate in small experiments conducted in the process of educational activities.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida turli xil modellardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga oid tushunchalarni shakllantirishda, ularning bilish faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Modellash – bu tabiat obyektlari va hodisalarini o'rganish, tahlil qilish, ular orasidagi munosabatlarni aniqlashtirish imkonini beruvchi pedagogik vositadir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda abstrakt tafakkur hali yetarlicha rivojlanmaganligi tufayli, ularga tabiat hodisalari va qonuniyatlarini tushunarli shaklda yetkazib berish uchun modellardan foydalanish samarali natijalar beradi [1; 45].

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda qo'llaniladigan modellar turlicha bo'lib, ularning har biri o'ziga xos pedagogik imkoniyatlarga ega. Z.K. Ismailova ta'kidlaganidek, "modellar bolalarga tabiat obyektlari va hodisalarining eng muhim xususiyatlarini, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni ko'rgazmali va yaqqol shaklda namoyish etish imkonini beradi" [2; 78].

Maktabgacha ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan modellar turlari va ularning pedagogik imkoniyatlari turlicha. O'z tadqiqotlarida A.I. Ivanova modellarni quyidagi turlarga ajratadi [3; 123]:

1. Real (predmetli) modellar;
2. Grafik modellar;
3. Belgili (ramziy) modellar;
4. Mental modellar.

Real (predmetli) modellar – bu tabiat obyektlarining o'zlari yoki ularning maketlari, nusxalari hisoblanadi. Bunday modellarga tirik o'simliklar, hayvonlar, gerbariylar, tabiat materiallaridan yasalgan kolleksiyalar, tabiat hodisalarining maketlari kiradi. Real modellar maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiat obyektlarining tuzilishi, xususiyatlari, o'ziga xosliklari haqida aniq va to'liq ma'lumot berish imkonini yaratadi [4; 56].

Real modellarning pedagogik imkoniyatlari juda katta. Ular bolalarga tabiat obyektlarini bevosita kuzatish, ularning xususiyatlarini aniqlash, ularni taqqoslash va farqlash, ulardan amaliy faoliyatda foydalanish imkonini beradi. Masalan, o'simliklar bilan ishlash, ularning o'sishi va rivojlanishini kuzatish, mevalar va urug'larni o'rganish, hayvonlarni kuzatish va parvarish qilish

bolalarda tabiatga oid bilimlarni chuqurlashtirish bilan birga, ularning tadqiqot ko'nikmalarini ham rivojlantiradi [5; 89].

Grafik modellar – bu tabiat obyektlari va hodisalarining grafik tasvirlari bo'lib, ularga rasmlar, chizmalar, diagrammalar, sxemalar kiradi. Grafik modellar bolalarga tabiat obyektlari va hodisalarining tuzilishi, dinamikasi, bosqichlari haqida ko'rgazmali ma'lumot beradi [6; 112]. Masalan, daraxtning o'sish bosqichlarini ko'rsatuvchi sxema, o'simlikning tuzilishini ko'rsatuvchi chizma, yil fasllari o'zgarishini ko'rsatuvchi diagramma va boshqalar.

T.M. Bondarenko fikricha, grafik modellar bolalarga tabiat hodisalarining ketma-ketligini, tabiat obyektlari o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunishga yordam beradi [7; 76]. Grafik modellarning asosiy ustunligi – ular bolalarga tabiat hodisalarining dinamikasini, o'zgarishini yaqqol ko'rsata olishidadir. Bu esa bolalarda tabiatdagi sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish, analiz va sintez ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Belgili (ramziy) modellar – bu shartli belgilar, kodlar, jadvallar yordamida ifodalangan modellar. Ular bolalarga tabiat obyektlarining xususiyatlarini, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni shartli belgilar orqali tushunish imkonini beradi [8; 134]. Masalan, ob-havo holati, o'simliklar va hayvonlarning xususiyatlarini ifodalovchi shartli belgilar, tabiat obyektlarining turli xil xususiyatlarini taqqoslash jadvallari va boshqalar.

N.A. Ryzhova ta'kidlaganidek, belgili modellar bolalarda abstraktsiya qilish, umlashtirish, sistemalashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi [9; 189]. Ular bolalarga tabiat obyektlarining eng muhim xususiyatlarini ajratib olish, ularni taqqoslash va turkumlarga ajratish imkonini beradi. Belgili modellardan foydalanish bolalarda belgilar tizimidan foydalanish, kodlashtirish va dekodlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa keyinchalik maktabda o'qish, yozish, matematik amallarni bajarishda muhim ahamiyatga ega.

Mental modellar – bu bolalarning ongida shakllangan tabiat obyektlari va hodisalari haqidagi tasavvurlar, obrazlar. Mental modellar bolalarga tabiat obyektlari va hodisalarini tasavvur qilish, ular bilan xayolan operatsiyalar bajarish imkonini beradi [10; 201]. Masalan, o'simlikning o'sishini tasavvur qilish, hayvonlarning harakatlarini xayolan taqlid qilish, tabiiy hodisalarni dramatizatsiya qilish va boshqalar.

V.K. Zaritskaya fikricha, mental modellar bolalarda xayoliy tafakkurni, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi [11; 78]. Ular bolalarga tabiat obyektlari va hodisalarini ko'z oldiga keltirish, ular haqida xayolan fikrlash imkonini beradi. Mental modellardan foydalanish bolalarda tabiatga oid tasavvurlarni chuqurlashtiradi, ularning tasavvur doirasini kengaytiradi.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishga doir modellar turlari va ularning pedagogik imkoniyatlarini quyidagi jadvalda yaqqol ko'rish mumkin:

1.2-jadval.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishga doir modellar turlari va ularning pedagogik imkoniyatlari

Model turi	Namunalar	Pedagogik imkoniyatlari
Real (predmetli) modellar	Tirik o'simliklar, hayvonlar, gerbariylar, kolleksiyalar, maketlar	- Tabiat obyektlarini bevosita kuzatish imkoniyati - Sezgi organlari orqali qabul qilish - Amaliy tajribalar o'tkazish imkoniyati - Tabiat obyektlari bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot
Grafik modellar	Rasmlar, chizmalar, diagrammalar, sxemalar	- Tabiat hodisalarining ketma-ketligini ko'rsatish - O'sish va rivojlanish bosqichlarini tasvirlash - Tabiat obyektlari tuzilishini ko'rsatish - Tabiatdagi o'zgarishlarni tasvirlash
Belgili (ramziy) modellar	Shartli belgilar, kodlar, jadvallar	- Tabiat obyektlarining xususiyatlarini umimlashtirish - Taqqoslash imkoniyati - Turkumlarga ajratish - Abstraktsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantirish
Mental modellar	Tasavvurlar, obrazlar, dramatizatsiya	- Xayoliy tafakkurni rivojlantirish - Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish - Tabiat obyektlari haqidagi tasavvurlarni chuqurlashtirish

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, har bir model turi o'ziga xos pedagogik imkoniyatlarga ega. Real modellar tabiat obyektlarini bevosita kuzatish, sezgi organlari orqali qabul qilish va amaliy tajribalar o'tkazish imkonini bersa, grafik modellar tabiat hodisalarining ketma-ketligini, o'sish va rivojlanish bosqichlarini, tabiat obyektlari tuzilishini ko'rsatish imkonini beradi. Belgili modellar tabiat obyektlarining xususiyatlarini umimlashtirish, taqqoslash, turkumlarga ajratish va abstraktsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mental modellar esa xayoliy tafakkurni, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va tabiat obyektlari haqidagi tasavvurlarni chuqurlashtirish imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda modellardan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan tarbiyachining kasbiy mahoratiga, uning modellashtirish metodikasini bilishiga, modellarni to'g'ri tanlash va qo'llash ko'nikmalariga bog'liq. I.A. Komarova ta'kidlaganidek, "tarbiyachi modellardan

foydalanishdan oldin bolalarning yosh xususiyatlarini, qiziqishlarini, imkoniyatlarini hisobga olishi, shuningdek, modelning o'rganilayotgan tabiat obyekti yoki hodisasining mohiyatini ochib berish qobiliyatini baholashi kerak" [3; 148].

Maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning yosh xususiyatlariga qarab, modellar turlicha qo'llaniladi. Kichik guruh bolalari uchun asosan real modellardan foydalanish tavsiya etiladi, chunki ular predmetli-obrazli tafakkur bosqichida bo'lib, tabiat obyektlarini bevosita sezgi organlari orqali qabul qilish ular uchun muhim [4; 89]. O'rta guruh bolalari uchun real modellar bilan birga, soddra grafik modellar va ayrim belgili modellardan foydalanish mumkin [5; 113]. Katta va tayyorlov guruhi bolalari uchun barcha turdagi modellardan foydalanish mumkin, biroq ularda ham real modellar asosiy o'rin tutadi [6; 145].

Real modellardan foydalanish maktabga tayyorlov guruhlarida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu davr bolalari uchun tabiatni o'rganishning faol tadqiqot metodlari tavsiya etiladi. Real modellar bolalarga tabiat obyektlarini har tomonlama o'rganish, ularning xususiyatlarini aniqlash, ular ustida tajribalar o'tkazish imkonini beradi. Masalan, o'simliklarning o'sishi uchun zarur bo'lgan sharoitlarni o'rganish, tuproqning xususiyatlarini tadqiq qilish, suv va havoning xususiyatlarini tekshirish va boshqalar [7; 167].

Tabiat bilan tanishtirish jarayonida real modellardan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan bolalarga mustaqil tadqiqot faoliyati uchun shart-sharoitlar yaratishga bog'liq. N.A. Ryzhova fikricha, "bolalar tabiat obyektlarini o'zlari kuzatishi, tahlil qilishi, taqqoslashi va xulosalar chiqarishi uchun imkoniyat yaratish zarur" [8; 178]. Bu esa bolalarda faol bilish pozitsiyasini, tabiatga qiziqishni, tadqiqot ko'nikmalarini shakllantiradi.

Grafik modellardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga oid ko'nikmalarni shakllantirishda alohida o'rin tutadi. Grafik modellar bolalarga tabiat hodisalarining ketma-ketligini, tabiat obyektlari o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunishga yordam beradi. Masalan, o'simlikning o'sish bosqichlarini ko'rsatuvchi sxema bolalarga uning rivojlanish jarayonini yaqqol ko'rsatadi [9; 204].

Grafik modellar bolalarga tabiat obyektlarining eng muhim xususiyatlarini ajratib olish, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish imkonini beradi. Masalan, hayvonlarning yashash muhitiga moslashishini ko'rsatuvchi chizma bolalarga hayvonlar tashqi ko'rinishining ularning yashash muhiti bilan bog'liqligini tushunishga yordam beradi [10; 89].

Belgili modellardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda abstrakt tafakkurni, belgilar tizimidan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Belgili

modellar bolalarga tabiat obyektlarining xususiyatlarini, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni shartli belgilar orqali ifodalash imkonini beradi. Masalan, ob-havo kalendari bolalarga ob-havo holatini shartli belgilar orqali qayd etish, tahlil qilish va xulosalar chiqarish imkonini beradi [11; 123].

Mental modellardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda xayoliy tafakkurni, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi. Mental modellar bolalarga tabiat obyektlari va hodisalarini tasavvur qilish, ular bilan xayolan operatsiyalar bajarish imkonini beradi. Masalan, o'simlikning o'sishini tasavvur qilish, hayvonlarning harakatlarini xayolan taqlid qilish, tabiiy hodisalarni drammatizatsiya qilish bolalarda tabiatga oid tasavvurlarni chuqurlashtiradi, ularning tasavvur doirasini kengaytiradi [3; 198].

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda modellardan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan modellar tizimini to'g'ri tashkil etishga bog'liq. A.I. Ivanova ta'kidlaganidek, "modellar tizimi ma'lum tartibda, ketma-ketlikda tashkil etilishi, bolalarning yosh xususiyatlariga mos kelishi, ularning bilish faoliyatini faollashtirishi kerak" [4; 167].

Modellar tizimini tashkil etishda quyidagi tamoyillarga rioya qilish zarur:

Modellarning bolalar yosh xususiyatlariga mos kelishi

Modellarning tabiat obyektlari va hodisalari o'rtasidagi bog'liqliklarni ko'rsatishi

Modellarning o'rganilayotgan tabiat obyekti yoki hodisasining mohiyatini ochib berishi

Modellarning bolalarning bilish faoliyatini faollashtirishi

Modellarning estetik talablarga javob berishi

1.2-rasm. Modellar tizimini tashkil etishdagi tamoyillar

Modellar tizimini tashkil etishda modellarni tabiat bilan tanishtirish jarayonining turli bosqichlarida qo'llash muhim ahamiyatga ega. Masalan, tabiat obyektlari bilan dastlabki tanishishda real modellardan foydalanish,

tabiat obyektlarining xususiyatlarini o'rganishda grafik va belgili modellardan foydalanish, bilimlarni mustahkamlash va umumlashtirish bosqichida barcha turdagi modellardan kompleks foydalanish samarali natijalar beradi [5; 178].

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda turli xil modellardan foydalanish ularning tabiatga oid bilimlarini, ko'nikmalarini va malakalarini shakllantirish, tadqiqot faoliyatini rivojlantirish, bilish qobiliyatlarini oshirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Har bir model turining o'ziga xos pedagogik imkoniyatlari mavjud bo'lib, ulardan maqsadli va tizimli foydalanish bolalarning har tomonlama rivojlanishiga, ularning tabiatga oid tasavvurlarini chuqurlashtirish va kengaytirishga yordam beradi. Ayniqsa, real modellardan foydalanish maktabga tayyorlov guruhlarida alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular bolalarga tabiat obyektlarini har tomonlama o'rganish, ularning xususiyatlarini aniqlash, ular ustida tajribalar o'tkazish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алиева Ф.А. Мактабгача ёшдаги болаларни табиат билан таништириш методикаси. – Тошкент: "Педагогика", 2019. – 186 б.
2. Ismailova Z.K. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2020. – 198 b.
3. Иванова А.И., Комарова И.А. Методика организации экологических наблюдений и экспериментов в детском саду. – Москва: "Сфера", 2017. – 144 с.
4. Nishonova S.P. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiya asoslari. – Toshkent: "O'qituvchi", 2021. – 172 b.
5. Axmedova M.A. Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – Toshkent: "Ilm-ziyo", 2020. – 156 b.
6. Бондаренко Т.М. Экологические занятия с детьми 6-7 лет. – Воронеж: "Учитель", 2018. – 190 с.
7. Зайцева Л.В. Наблюдение и экспериментирование в природе. – Москва: "Сфера", 2018. – 176 с.
8. Рыжова Н.А. Методика экологического образования дошкольников. – Москва: "Академия", 2018. – 208 с.
9. Хасанова М.М. Табиат билан таништириш машғулотларини ташкил этиш технологияси. – Тошкент: "Фан", 2019. – 168 б.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MATEMATIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI TARBIYALANUVCHILARDA IXTIYORIY DIQQATINI SHAKLLANTIRISH

Alimardonova M.B.

QDU Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

Habibullayeva Sh.O'.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

Tayanch so'zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, ixtiyoriy diqqat, ta'limiy faoliyat, ko'p, kam, katta, kichik, tafakkur.

Ключевие слова: дети дошкольного возраста, произвольное внимание, учебная деятельность, много, мало, большой, маленький, мышление.

Key words: preschool children, voluntary attention, educational activity, many, few, big, small, thinking.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida matematik tushunchalarni shakllantirish orqali ya'ni miqdor va son tushunchalariga doir ta'limiy faoliyat jarayonida tarbiyalanuvchilarda ko'p, kam, katta, kichik tushunchalarini tushuntirish va sanashni o'rgatish orqali diqqatni shakllantirish.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается формирование математических представлений в дошкольных образовательных организациях, то есть формирование внимания у воспитанников путем объяснения понятий больше, меньше, а также обучения их счету в процессе образовательной деятельности по понятиям количества и числа.

SUMMARY:

The article discusses the formation of mathematical concepts in preschool educational organizations, that is, the formation of attention in students by explaining the concepts of more, less, bigger, smaller, and teaching them to count in the process of educational activities on the concepts of quantity and number.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim - tarbiya ishlariga, xususan, tarbiyalanuvchilar irodasi va intizomini tarbiyalash bilan bog'liq bo'lgan ixtiyoriy diqqatni tarbiyalash vazifasi ham kiradi. Bolalarning yoshi ulg'aygan sari, diqqatning ayrim sifatleri, uning ko'lami, ko'chuvchanligi, bo'linuvchanligi, kuchi va barqarorligi rivojlanib boradi.

Bolaning diqqati, dastlabki davrlarda ko‘lamning torligi, bir narsadan ikkinchi narsaga sekinlik bilan ko‘chishi va zo‘rg‘a bo‘linishi bilan ajralib turadi. Bir yoshgacha bo‘lgan bolalarda, faqatgina juda tor konsentratsiyalashgan diqqatni ko‘rishimiz mumkin. Keyinchalik diqqatning bo‘linuvchanligi kattalar yordami bilan bolalarning o‘yin, o‘qish va amaliy mehnat faoliyatlarida o‘sib boradi.

O‘qish faoliyati uchun diqqatning ma‘lum darajada kuchli va barqaror bo‘lishligi talab qilinadi. Diqqat barqarorligining o‘shishiga bolalar ongining mazmunan boyishida, xususan, tafakkurining rivojlanishi o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Bu juda murakkab jarayon bo‘lib, uni psixologiya fani o‘rganadi. Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar diqqati, ularning tabiatidagi hissiyotchanlik va ta‘sirchanligi bilan bog‘liq.

Bu yoshdagi bolalarda hissiyot davomli va barqaror bo‘lmaganidek, ularning diqqatlari ham aytarli darajada barqaror bo‘lmaydi. Lekin, bolalarning aksariyatida hissiyot kuchli bo‘lgani sababli ularning diqqatlari, garchi qisqa vaqt ichida davom etsa ham, kuchli bo‘ladi. Maktab yoshidan boshlab esa bolaning hissiyotlari anchagina barqaror bo‘la boshlaydi. Shuning uchun ta‘lim-tarbiya beruvchi o‘quv materialini hissiy momentlar bilan boyitib borishi lozim, bu bilan u diqqatning barqarorligi va kuchini saqlab turadi. Shu sababdan ham diqqatga doir bu sifatning keyingi rivojlanishi irodaning taraqqiyoti bilan bog‘liqdir.

Kichik guruhdan o‘rta guruhga o‘tgandan so‘ng tarbiyalanuvchilarning ilgari olgan bilimlarida ma‘lum darajada farqi borligi seziladi. Ma‘lumki, o‘rta guruhga yangi bolalar ham kelib qo‘shiladilar. Dastlabki ta‘limiy faoliyatlarda o‘tilganlarni takrorlashga bag‘ishlash va bolalarni yangi materialni idrok etishga tayyorlash zarurat ekanligi ma‘lum bo‘ladi. Bunda, asosan sanoqni o‘rgatish va sonlar bilan tanishtirish uchun zarur bo‘lgan tasavvur, ko‘nikma va malakalar mustahkamlanadi.

Bunda bolalarga to‘plam ichidan ayrim narsalarni ajratish va narsalarni to‘plamga birlashtirish mashq qildiriladi, ular hamma narsalar uchun umumiy bo‘lgan belgilarni va narsalarning faqat bir qismi uchungina xos bo‘lgan umumiy belgilarni ajrata olishga o‘rgatiladi. Agar tarbiyachi bolalarning mazkur materialni yaxshi o‘zlashtirganliklarini sezsa, unda bir mashg‘ulot bilan cheklanib qolishi mumkin. Aks holda, bunday mashqlar yana mashg‘ulotning ikkinchi qismiga kiritiladi.

Bolalarda tevarak-atrofda turgan alohida narsalarni va narsalar yig‘indisi to‘plamini mustaqil topa olish ko‘nikmasi mustahkamlanadi. Shu maqsadda o‘rta guruhda kichik guruhdagiga nisbatan faoliyatlar birmuncha murakkab

jarayonlarda olib boriladi. Bolalarga matematik tushunchalarni shakllantirishda ko‘proq erkinlik beriladi, nimani qaerdan izlash kerakligi, “qarang, qaysi narsalar ko‘p, qaysilari bittadan uchraydi”, kabi umumiy ko‘rsatmalar orqali beriladi.

Bolalarni faqat bir turdagi narsalarni fikran bir guruhga birlash tirishga, ularning barchasi uchun umumiy bo‘lgan xususiyat (buyumlarning nimaga mo‘ljallanganligi va boshqalar) asosida “to‘plam hosil qilish”ga o‘rgatibgina qolmasdan, balki guruhni tashkil etuvchi narsalarning faqat bir qismi uchungina umumiy bo‘lgan belgilarni hisobga olishga, ya‘ni qism to‘plamni ajratishga ham o‘rgatiladi. Masalan, tarbiyachi bolalar diqqatini deraza tokchasida turgan ko‘p o‘simliklar orasida baland va pastlari, katta va kichik barglilari borligiga jalb etadi va hokazo.

Bu davrda asosiy e‘tibor ikki to‘plamning miqdorini qiyoslashni mashq qildirishga qaratiladi. Bolalarning diqqati ikki guruhning qaysi birida narsalar ko‘p va kamligini yoki ularning baravarligini aytishga qaratiladi. Tarbiyachi ularga guruhlarini amaliy ravishda taqqoslash, ustma-ust va yonma-yon qo‘yish usullarini eslatadi.

Bolalarni narsalarning boshqa belgilari ichidan diqqatlarini jalb etish orqali miqdoriy tomonni ajrata bilishga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Mazkur holda guruhning unchalik ahamiyatli bo‘lmagan belgilarini - guruhdagi narsalarning rangi, katta-kichikligi va joylashuvini o‘zgartirish orqali erishiladi.

Miqdoriy tuzilishi turlicha bo‘lgan to‘plamlar bilan ishlash bolalarda narsalar sonini aniq belgilash zaruratini hosil qiladi. Sanoqda o‘zlashtirish uchun sharoit paydo bo‘ladi. Bu mashg‘ulotlarda ba‘zi fazoviy tasavvurlar aniqlanadi, o‘ng chapni farqlash, narsalarni chapdan o‘ngga qarab o‘ng qo‘l bilan ko‘rsatish, yuqorigi va pastki (doskalar), chapdan o‘ngga iboralarini tushunish ko‘nikmasi mustahkamlanadi.

Tarbiyalanuvchilar o‘lchov munosabatlarini: uzunroq-qisqaroq, kengroq-torroq, ko‘proq-kamroq haqidagi tasavvurlari va tegishli munosabatlarni aniqlash uchun yonma-yon va ustma-ust qo‘yish usullaridan foydalanish ko‘nikmalari mustahkamlanadi. Birinchi mashg‘ulotlardayoq bolalarda diqqatni jalb etish orqali bu ko‘nikmalarga qiziqish uyg‘otish va shug‘ullanish malakasini o‘stirishni davom ettirish muhim ahamiyatga ega.

“Ko‘proq”, “kamroq” munosabatlari shakllantiriladi va ko‘nikma hosil qilinadi. Hammasi bo‘lib qancha narsa borligini bilish, hisoblab chiqish kerakligi ish davomida muntazam mustahkamlab boriladi.

Sanash ko‘nikmalarini mustahkamlash uchun bir qancha mashqlar bajariladi. Mustaqil sanash uchun qulaylik yaratish maqsadida sanaladigan narsa,

mashg'ulotlar sharoiti o'zgartiriladi, bolalarning jamoa bo'lib ishlashi ularning qo'llanmalardan foydalanib mustaqil ishlashi bilan almashtirib turiladi, ish usullari xilma-xillashtiriladi.

Turli xil o'yin mashqlaridan, shu jumladan, faqat narsalarning sanash ko'nikmasini mustahkamlash imkonini beruvchi o'yin mashqlaridan foydalanibgina qolmay, balki narsalarning shakli, o'lchami haqidagi tasavvurlarini shakllantirishga, fazoda mo'ljal olishni o'rgatishga imkon beradigan o'yin mashqlaridan ham foydalaniladi. Sanash narsalar o'lchamlarini aqqoslash bilan, geometrik figuralarni farq qilish va ularni ajratib ko'rsatish bilan, fazoviy yo'nalish (chapdan, o'ngdan, oldinda, orqada)larni aniqlash bilan bog'lanadi.

Bolalarga tevarak-atrofdan ma'lum miqdordagi narsalarni izlash taklif qilinadi. Oldin bolaga namuna (ko'rgazma) beriladi, ko'rgazmada nechta doiracha bo'lsa, shu doirachalar soniga teng o'yinchoq yoki buyum izlaydi. Keyinchalik bolalar faqat so'z asosida harakat qilishga o'rganadilar (4 ta o'yinchoqni top). Tarqatma material bilan ish olib borayotgan vaqtda bolalarning hali narsalarni sanay olmasliklarini nazarda tutish kerak. Avval bolalarga hisoblash emas, balki sezish, sanash ko'nikmasini talab qiladigan topshiriqlar berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akramova F. Karimova V.M. «Psixologiya», T., 2000 . – 256 b.
2. Bolalarni maktabga tayyorlashda noan'anaviy o'yinlardan foydalanish. Metodik qo'llanma. Toshkent 2004-yil. 157 b.
3. Nazarova F. Maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik xizmat va me'yoriy hujjatlar. 2007. – 112 b.
4. Raxmonqulova N., Qurbonova N. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarini shakllantirish. Metodik qo'llanma. Toshkent. 2009. – 102 b.

BOSHLANG 'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA DIDAKTIK JARAYONLAR VA 4K MODEL ASOSIDA

o'quvchilarning individual xususiyatlarini rivojlantirish

Botirova R. A.

*QarshiDU "Boshlang 'ch ta'lim yo'nalishi
2- kurs iqtidorli guruh talabasi*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, didaktik jarayon, 4K modeli: kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativlik, kritiklik, o'qitish jarayonlari, qobiliyat, motiv.

Ключевые слова: начальное образование, дидактический процесс, модель 4К: сотрудничество, коммуникация, креативность, критичность, процессы обучения, способности, мотивация.

Key words: primary education, didactic process, 4K model: cooperation, communication, creativity, criticality, learning processes, abilities, motivation.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining didaktik o'yinlar-jarayonlar asosida qobiliyatlarini shakllantirish, darslarga qiziqishi va faolligini oshirilishi haqida hamda 4K modeli asosida darslar tashkil qilish, o'qivchilarning individual xususiyatlarini rivojlantirish xususida fikr-mulohazalar keltiriladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются вопросы формирования способностей учащихся начальных классов на основе дидактических игровых процессов, повышения их интереса и активности на уроках, а также организации занятий на основе модели 4К и развития индивидуальных особенностей учащихся.

SUMMARY:

This article discusses the development of primary school students' abilities through didactic game-based activities, enhancing their interest and engagement in lessons, as well as organizing lessons based on the 4K model and fostering the development of students' individual characteristics.

Bola hayotida bog 'chadan so 'ng maktabning dastlabki davrlari muhim o 'rin tutadi. Shu bois boshlang 'ich ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng muhim va mas'uliyatli davr hisoblanadi. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, ilmiy bilish qobiliyati o 'sib boradi. Bu davrda bolaning zehnini oshirishga qaratilgan har bir mashg 'ulot bola aqlining tarkib topishi hamda rivojlanishiga katta ta'sir ko 'rsatadi. Bu borada buyuk slavyan

pedagogi Yan Amons Komenskiy quyidagi fikrlarni ilgari suradi: “Bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish asosiga qurilgan ta’limgina uyg ‘un bo ‘ladi hamda maktab bolalariga har tomonlama bilim berilishi ularning aql-idroki, his-tuyg ‘ulari va irodasini rivojlantirishi lozim.” Bunday qobiliyatlarni shakllantirish uchun bugungi kun o ‘qituvchilari tomonidan yangi metodlar va didaktik o ‘yinlar yaratilmoqda. Xususan, didaktik o ‘yinlar bola qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning darslarga qiziqishi hamda dars jarayonida faolligini ham oshiradi. Ya’ni bu jarayonda o ‘quvchilarga quruq ma’lumotni yodlatish yoki shunchaki o ‘qish-yozishni o ‘rgatish bilan cheklanilmaydi.

O‘quvchilar nafaqat fanlarni, balki, bugungi kunda zarur bo ‘lgan hayotiy ko ‘nikmalarni ham o ‘rganadi.

Bugungi kundagi innovatsion yondashuvlarni qo ‘llashdan asosiy maqsad XXI asr ko‘nikmalarini o ‘quvchilarda shakllantirishdan iboratdir. 4K modeliga asoslangan innovatsion yondashuv ta’lim muassalarida qo ‘llash uchun alohida sharoit yoki texnologiyalarni talab qilmaydi. Xususan, o ‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati turli darajadagi savol va topshiriqlar hamda muloqot ko‘nikmasi esa didaktik jarayonlar, mashg ‘ulotlar yordamida amalga oshiriladi. Bunday innovatsion yondashuvlarni ta’lim muassasalarida , ya’ni maktablarning boshlang ‘ich sinflarda qo ‘llash, asosan pedagoglarning mahoratiga bog ‘liqdir.

Hozirgi kunda boshlang ‘ich sinflarda qo ‘lanilayotgn 4K modeli o ‘z nomi bilan 4 ta tamoyilni o ‘z ichiga oladi:

Kollaboratsiya: Darsliklar o ‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilganligi o ‘quvchilarga hamkorlik qilish, fikr almashish va qo ‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishga ko‘maklashishi.

Kommunikativlik: O‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o‘rganadi.

Kreativ fikrlash: O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo ‘llashni o ‘rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muamolarni hal qilish ko ‘nikmalariga ega bo ‘ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash-o ‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikr va mulohazalarini shakllantirish ko ‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga tahliliy nuqtai nazardan yondashishni o ‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Shuningdek, dars jarayonining samaradorligini ta’minlashda o ‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir

bola o'ziga xos psixologik va intellektual salohiyatga ega bo'lib, bu ularning bilimni qabul qilish, anglash va amaliyotda qo'llashiga bevosita ta'sir qiladi. Shu boisdan, boshlang'ich ta'limda individual yondashuv asosida tashkil etilgan darslar yuqori natijalar beradi. Bunday yondashuvda o'qituvchi o'quvchining faolligi, qiziqishlari, bilish darajasi va o'zlashtirish uslublariga e'tibor qaratib, mos metod va vositalarni tanlaydi. Ayniqsa, 4K modelining asosiy komponentlari – kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativlik va kritik fikrlash – har bir o'quvchining o'zini namoyon etishiga keng imkoniyat yaratadi.

Masalan, kollaboratsiya tamoyiliga asoslangan guruhli ishlarda o'quvchilar bir-birining fikrini tinglash, bahslashish, birgalikda qaror qabul qilishni o'rganadilar. Bunday mashg'ulotlarda yetakchilik, mas'uliyat, jamoaviylik kabi ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi. Kommunikativlik esa o'quvchilarning nutq madaniyati, muloqotga kirishish qobiliyati, fikrni aniq ifodalash, savol-javob qilish orqali rivojlanadi. Darslarda interaktiv usullar – rolli o'yinlar, munozaralar, suhbatlar – bu ko'nikmalarni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kreativ fikrlashni rivojlantirishda esa o'quvchilarga an'anaviy bo'lmagan yondashuvlar, muqobil yechimlar topish imkonini beradigan topshiriqlar taklif etiladi. Ijodiy fikrlashga yo'naltirilgan rasmlar asosida hikoya tuzish, noan'anaviy uslubda matn yozish, hayotiy vaziyatlardan chiqish yo'llarini ishlab chiqish singari mashg'ulotlar bu borada samarali natijalar beradi. Kritik fikrlash esa o'quvchilarning mustaqil fikr yuritish, faktlarni tahlil qilish, muqobil fikrlarni solishtirish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy yondashuvni shakllantirish uchun “Nega?”, “Qanday?”, “Boshqacha bo'lishi mumkinmi?” kabi savollar asosida muammoli vaziyatlar yaratiladi.

Bularning barchasi didaktik o'yinlar va mashg'ulotlar bilan uyg'un holda olib borilganda, o'quvchilar nafaqat o'rganadi, balki o'z bilimini hayotda qo'llay olish darajasiga yetadi. Didaktik o'yinlar o'z tabiatiga ko'ra o'yinbop, ammo maqsadli va nazoratli bo'lib, ularning har biri muayyan didaktik vazifani bajaradi. Bu o'yinlar orqali o'quvchilarda nafaqat bilim va ko'nikmalar shakllanadi, balki ularning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi, hamkorlikda ishlashga bo'lgan qiziqishi ham ortadi.

4K modeli asosida yangilanayotgan darsliklarda qoidalar anchagina qisqartirilib, ularning o'rniga fikrlashga undovchi rasmlar, kritiklikka asoslangan topshiriqlar va boshqalarni ko'rishimiz mumkin. Shuningdek dars jarayonlarida jamoa bilan ishlashni shakllantirishda pedagog tomonidan qo'llanilishi mumkin bo'lgan didaktik o'yinlar: katta guruhlar, kichik guruhlar, juftliklar ko'rinishidagi darslar tashkil qilinmoqda. Didaktik jarayonning samarali bo'lishida motivlar muhim o'rin tutadi. Motiv o'zi nima? Nega

dars jarayonida motivlar muhim o'rinni egallaydi?. Motiv kishini biror ish-harakatga undovchi da'vat, turtki hisoblanadi. Dars jarayonlarida motivning muhim o'rin egallashiga asosiy sabablardan biri shuki, aniq maqsad va qiziqish bilan o'rganilgan bilimlar samarali bo'ladi va unutilmaydi. Motiv o'z-o'zidan hosil bo'lmaydi. Motiv hosi bo'lishi uchun pedagog tomonidan darsda turli xil didaktik o'yinlar, mashg'ulotlar va musobaqalar tashkil qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. To'xtasinov S., Raxmonov B. va boshqalar. Boshlang'ich ta'lim metodikasi – Toshkent: «O'qituvchi», 2018.
2. Yo'ldoshev S. N. Pedagogika – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2020.
3. Abdullayeva G'. T. Didaktika asoslari – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
4. Xolmurodova G., Nishonova S. Innovatsion pedagog texnologiyalar – Toshkent: «IQTISOD-MOLIYA», 2021.
5. Vygotsky L.S. Pedagogik psixologiya – tarjima nashrlari mavjud.
6. Toshxo'jayev B. Ta'lim jarayonida metodik yondashuvlar – Toshkent, 2022.

MAKTABGACHA TA'LIMDA TA'LIM-TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR

Esanova M.U.

*Osiyo texnologiyalar universiteti
pedagogika kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: integratsiya, maktabgacha ta'lim va tarbiya, kreativlik, islohot, xorijiy davlatlar, O'zbekiston, Koreya, Germaniya, Yaponiya, Xitoy, Buyuk Britaniya, ilg'or tajribalar, bola, avlod, yetuk kadr, istiqbol, Renesans tadqiqotlar, elektron resurslar.

Ключевые слова: интеграция, дошкольное образование и воспитание, творчество, реформа, зарубежные страны, Узбекистан, Корея, Германия, Япония, Китай, Великобритания, передовой опыт, ребенок, поколение, зрелые кадры, перспектива, ренессансные исследования, электронные ресурсы.

Key words: integration, preschool education and upbringing, creativity, reform, foreign countries, Uzbekistan, Korea, Germany, Japan, China, Great Britain, best practices, child, generation, mature personnel, perspective, Renaissance studies, electronic resources

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanishida xorijiy tajribalarning ahamiyati va ularning o'ziga xos jihatlari o'rganib amalda samarali qo'llay olish bosh maqsad qilib qo'yilgan. Shuningdek maktabgacha ta'lim va tarbiyaga oid xorijiy tajribalarni o'rganish yuzasidan olib borilayotgan tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

Целью данной статьи является изучение значения зарубежного опыта в развитии системы дошкольного образования, его особенностей и эффективного применения на практике. Особое внимание уделяется также исследованиям зарубежного опыта дошкольного образования и воспитания.

SUMMARY:

This article aims to study the importance of foreign experiences in the development of the preschool education system and their specific aspects and effectively apply them in practice. Special attention is also paid to research conducted on the study of foreign experiences in preschool education and upbringing.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning ta'kidlashicha, "yoshlarni erta yoshdan rivojlantirish va ularga ta'lim sharoitlarini yaratish, kelajakda ularning to'laqonli o'zini namoyon qilishi uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun, O'zbekistonning maktabgacha

ta'lim tizimida xorijiy tajribalardan foydalangan holda, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va yuqori malakali pedagoglar yordamida bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatilishi kerak" degan mazmunli fikrlarini aytdilar.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirishga qaratilgan qonunlar, qarorlar qabul qilinib, amaliyotga joriy etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PQ 4312-sonli Qarori[2]-misolida ko'rsak, mazkur konsepsiya maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, bir so'z bilan aytganda, maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadli vazifalarini qamrab olgan bo'lib, jarayonning ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab beradi. Shuningdek maktabgacha ta'lim-tarbiya tizimini yanada rivojlantirishda xorij tajribalarini o'rganish, ularning yutuqlarini tahlil qilish hamda milliy tarbiyadan voz kechmagan holda rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribalarini amaliyotga joriy etish talab etiladi. Shunga muvofiq bir nechta xorijiy rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribalari tahlil qilindi.

O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarining maqsadi - mamlakatda o'tkazilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni, xorijiy mamlakatlar ilg'or tajribasi hamda ilm-fan yutuqlari va zamonaviy informatsion kommunikativ texnologiyalarni inobatga olgan holda maktabgacha ta'lim tizimida ma'nan mukammal va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdir.

Shunday ekan biz maktabgacha ta'limni rivojlantirish uchun rivojlangan davrlarning ilg'or tajribalarini o'rganib, ta'lim tarbiyada qo'llay olsak albatta yaxshi natijalarga erisha olamiz.

Yaponiya bolalar bog'chasidan o'rganadigan ma'lumotlarimiz juda ham ko'p.

Yapon bog'chalari bosh maqsadi bolajonlar uchun mustaqil bo'lish.

Yapon bolalar bog'chasi bolalarga ta'lim tarbiya berishni 3 ta asosiy jihatini belgilab olgan.

1.Tartib

2.Ma'suliyat

3.Mustaqil bo'lish.

Yapon bolalar bo'chasida tarbiyachi bolalarga turli xil o'yinchoq va buyumlar berishadi, lekin ular bilan qanqay o'ynash kerakligini tushuntirishmaydi.

Bolalar o'yinchoqlar bilan xohlagancha o'ynab ko'radi, bu esa bolalarda kreativlik va tasavvurni rivojlantiradi.

Yaponlarni tozalikka rioya qilishida bog'chalarining o'rni juda ham katta, ularga bolaligidan o'zi yashab turgan joyini toza ozoda tutish turli o'yinlar tarzida o'rgatiladi. Yapon bolalar bog'chasida ta'lim tarbiya amaliy tajribalar asosida shakllantiriladi.

Yapon bolalar bog'chasida bolajonlar tushlik paytida ovqat miqdorini ham o'zlari belgilaydi. Taom suzayotganda ko'proq yoki kamroq suzish kerakligini aytib turadi va belgilangan miqdorni oxirigacha yeb qo'yishga harakat qiladi. Bu esa bolalarda mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy ma'suliyatni rivojlantiradi.

Yapon MTTlarida yiliga 2 ta katta tadbir tashkillashtiriladi.

Birinchisi, „Men otam va onam-bir oilamiz“ deb nomlanib bunda butun oila sport musobaqalarida faol ishtirok etadi.

Ikkinchi katta tadbirda esa bolalar yil mobaynida o'rgangan narsalarini namoyish etadilar. bunday tadbirlar MTT va ota - onalarni bir biriga yaqinlashtiradi.

Yaponiyada maktabgacha ta'lim muassasalarining 59,9 foizi xususiy, 40,8 foizi davlatnikidir. Yapon bog'chalarida bolaning ilk yoshidanoq o'ziga xos bo'lgan tarbiya usullaridan foydalanib, hayotda uchraydigan muammolarni hal etishga doir ko'nikmalari bosqichma-bosqich shakllantirib boriladi.

Masalan; 1 yoshda bolada o'ziga ishonch hissini uyg'otishga o'rgatishadi;

2 yoshda amaliy san'at orqali qo'l mehnatiga o'rgatiladi;

3 yoshda bolalarda burch hissi tarbiyalanadi;

4 yoshda yaxshilik va yovuzlikni farqlashga o'rgatiladi;

5 yoshda bolada liderlik hislatlari tarbiyalanadi, ularni mustaqillikka o'rgatishadi, rejalar tuzishga va ularni bajarishga doir ko'nikmalar shakllantiriladi.

Koreyada bolalar bog'chalari umumiy ta'lim dasturining bir qismi hisoblanmaydi, ota-onalar bolalarni xususiy muassasalarga topshiradilar. Bolalar bog'chasiga bolalar 3 yoshdan 5 yoshgacha qabul qilinadi. Olti yoshga to'lgan bolalar odatda maktabga boradi.

Koreya bog'chalari quyidagi turlarga bo'linadi: boshlang'ich; o'rta; yuqori. Janubiy Koreya maktabgacha ta'lim tizimi asosan bolaning boshlang'ich har tomonlama rivojlantiruvchi ko'nikmalarni o'rgatishga qaratilgan. Bolalar uch yoshdan boshlab koreys va ingliz tillarida o'qish va yozishni o'rganadilar. Shu yoshdan boshlab bolajonlar matematika sir-asrorlarini o'rganadilar. Koreyslar bolalarning jismonan sog'lom va baquvvatligiga, shuningdek musiqa darslarining o'zlashtirishiga alohida e'tibor qaratadilar. Bog'chadan

boshlab bolalarga judayam katta hajmda uyga vazifalar beriladi, ingliz tili darslarida alohida soʻz va jummalarni tarjima qilishdan tashqari, bolalar oʻz fikr va qarashlarini ingliz tilida ravon va sodda soʻzlashni oʻrganadilar. Koreyada boshlangʻich taʼlim uchun oʻquv yilida 1 martga qadar 6 yoshdan yuqori boʻlgan bolalar qabul qilinadi. Lekin 5 yoshli bolalar ham oʻqishga kirishga huquqli boʻlib, buning uchun maktab masʼul shaxsining ruxsatnomasini olishi lozim boʻladi. Bolalar bogʻchasining asosiy vazifasi oilalarni har tomonlama rivojlanishi uchun sharoit yaratishdan iborat. Bogʻchalarda asosan musiqa, rasm, hisoblash darslari oʻtiladi. Koreys bogʻchalarida bolalarda mustaqillikni shakllantirishga katta eʼtibor berilgan. Koreya bolalar bogʻchasida ota-onalar bilan oʻzaro hamkorlik yaxshi yoʻlga qoʻyilgan. Bolalarga goʻdakligidanoq insonlarga yaxshi munosabatda boʻlish madaniyati shakllantirib boriladi. Koreyada bolalar bogʻchasini bola ota onalar bilan bogʻchaga sayrlarga chiqish orqali oʻrganib, mustaqil oʻzlari tanlaydilar. Koreyada bolalar bogʻchasining maqsadi bolalarni hayotga tayyorlashdan iborat.

Buyuk Britaniyada odatda taʼlim berish oʻrganilayotgan predmet yoki oʻqituvchiga emas, balki bolaga yoʻnaltiriladi. Bunday yondashuv ingliz taʼlimi tarixiga asoslanib, uning rivojiga Russo, Frebel, Montessori taʼsir koʻrsatganlar. Ular bolaning individualligini rivojlantirish va mustaqilligini himoya qilish kerak, deb hisoblaganlar. Maktabgacha tarbiyaning asosiy maqsadlari: har bir bolaning ehtiyoji va uning manfaatlarini qondirish, bolalar oʻrtasidagi farqni hurmat qilish. Bunda bola oʻqish uchun ichki intilishga ega, qiziquvchan va tabiatan sergʻayrat, deb taxmin qilinadi. Oʻqitish bolaning oʻzi taklif qilgan oʻyin davomida olib borilishi kerak. Tarbiyachining asosiy vazifasi bolaga uqtirish yoʻli bilan emas, balki oʻyinni qoʻllab turish, unga tadqiqot oʻtkazish uchun turli materiallar taqdim etishdan iborat.

Germaniya qonunlarida maktabgacha taʼlim olishning bepul huquqi belgilangan. Bolalarni 4 oyligidanoq yasliga olib borish mumkin. Koʻpchilik nemislar bu huquqdan foydalanadilar. Nemislarda keksa avlod vakillari boʻlmish buvi va buvalar nevaralar tugʻilgandan soʻng nafaqaga chiqib, ularga qarash majburiyatlari tushunchasi yoʻq. SHuning uchun ota-onalar bolalarini bolalar bogʻchalari va yasliga berishga majbur boʻladilar. Germaniya maktabgacha tarbiya muassasalarining (MTM) rang-barang shakllari va turlari quyidagicha:

1. Waldkindergarten (nemischa Wald soʻzidan – oʻrmon, Kindergarten – bolalar bogʻchasi).

Bunday bolalar bogʻchalarini yaratish fikri Skandinaviyada boshlangan. Koʻpincha bunday bogʻchalar oʻrmonda joylashadi. Bolajonlar doimo ochiq

havoda bo'ladilar, daraxtlar va boshqa o'simliklarni o'rganadilar, tabiiy materiallardan turli narsalar yasaydilar. Bolalarga tabiatni sevish va uni asrab-avaylash o'rgatiladi.

2. Bauernhofkindergarten (nemischa Bauernhof so'zidan – dehqon xovlisi, qo'rg'oni;

3. Kindergarten – bolalar bog'chasi). Bunday bog'chalar dexqon xo'jaliklarida, fermalar yoki ularga yaqin erlarda joylashgan bo'ladi.

Bolalar kuchlari yetguncha fermerlarga mollarni boqishda, dala va bog'larda sabzavot va mevalar o'stirishda yordam beradilar.

4. Reggio-Kindergarten. Bunday bolalar bog'chalarini yaratish konsepsiyasi Italiyaning Rejio-Emilio shahrida paydo bo'lgan va nomi ham shundan olingan.

Bunday maktabgacha tarbiya muassasasi bozor (yarmarka) maydonini eslatuvchi – o'rtada katta bir xona (xoll) va undan shaharchaning turli «mavzalariga» – kichik xonalarga chiquvchi inshootni eslatadi. Bunday turdagi bog'chalarda bolalar joylashgan muhit asosiy tarbiyachi deb ataladi.

Xulosa qilib qilib olganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiya usulini to'g'ri tanlash, ta'lim va tarbiyani uzviy bog'liq ravishda olib borish talab etiladi. Shunday bo'lsada Sharq mamlakatlarida ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiya ustuvor vazifa sifatida yuzaga chiqadi. Chunki shaxsni shakllantirishda bizda asosiy urg'u tarbiyaga beriladi. Sababi ahloqiy tarbiya shaxs kamolotida muhim o'rin egallaydi. Shu bilan birga fuqaro tarbiyasi bilan bog'liq ravishda shaxsda “davlatga mansublik”, “vatanparvarlik”, “mas'uliyatlilik”, “hayotiy pozitsiyaga ega bo'lish” kabi hislatlar shakllantiriladi. Tarbiyaning bu usuli millat tarbiyasida ham katta ahamiyat kasb etadi. Millatning qadriyatlarining anglashi, hurmat qilishi, ezgu g'oya va mafkuralar atrofida birlashishi albatta ularning yoshlikdan olgan tarbiyasiga bog'liq bo'lib qoladi.

Xulosa o'rni shuni aytimiz mumkinki, bugungi kunda maktabgacha ta'lim va tarbiya tashkilotlarida tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayoniga yangicha yondashuv talab etiladi. Bunda rivojlangan xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalarini o'rganish, tahlil qilish hamda filtrlash orqali milliy va zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimiga joriy etish kerak bo'ladi.

Masalan, bola tarbiyasi borasida yapon pedagoglari yosh yapon avlodini saqlab qolish vositasini O'zbekistondan topishdi. Bugungi kunda bizning ayrim odamlarimiz “zamonaviy emas”, deb o'ynamay qo'ygan harakatli o'yinlarni to'plab, olib ketib, o'zlarining superzamonaviy bolalariga o'rgatishayotgan ekan. Sababi-zamonaviy bolalar o'yinlari haddan ortiq texnokratlashib ketgan. Ularda insoniy ruh, joziba, zavq va tuyg'ular kam.

Demak, biz tarbiya usulida o‘zimizning milliy tarbiya vositalarimizdan ham unumli foydalanishimiz kerak ekan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan didaktik o‘yinlar bilan birga qatorda ajdodlarimizdan meros bo‘lib qolgan milliy o‘yinlardan ham unutmashimiz kerak. Chunki bu o‘yinlar o‘ziga xos shunday xususiyatlarga egaki, u orqali bolalarda intimozlilik, uyushqoqlik, irodalilik kabi ijobiy fazilatlar muayyan harakatlar orqali shakllanadi. Albatta bunda bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Demak, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiya vositasini tanlashda milliy xarakterdagi ahloqiy, jismoniy, mehnat tarbiyasi kabilardan voz kechmasdan xorijning ilg‘or tajribalarini moslashtirish kerak bo‘ladi. Shundagi maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘rtasida sog‘lom raqobat vujudga keladi. Bu jarayon esa o‘z navbatida yangi O‘zbekiston, uchinchi Renesans uchun sog‘lom, bilimli va intellektual salohiyatli avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PQ-4312-sonli Qarori. 2019 yil 8 may. <https://lex.uz>
2. Fazilova D.X.Xorijiy tajribalardan foydalanish va innovatsion texnologiyalar modulidan o‘quv–uslubiy majmua. jizzax, 2021, 47-48-betlar
3. <https://capitalsc.ru/yaponskiy-alfavit/>
Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish usullari. “XXI asr ta’lim tizimida innovatsion va integratsion yondoshuvlar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy – amaliy onlayn konferensiyasi materiallari Jizzax: 2021 yil, 634-bet
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2020 yil 22 dekabrda “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 802-son qarori.
6. Grosheva I.V., Yevstafeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Nazarova V.A., Isxakova M.R., Abdunazarova N.F. "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan ikkinchi nashr) – T.:2022

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI SAMARALI O'QITISH TEXNOLOGIYASI

Rozigova F.R.

Normuminova S. B.

*Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi
2-kurs iqtidorli guruh talabalari*

Berdiyev B.

Ilmiy rahbar dots.

Tayanch so'zlar: matematika, ta'lim-tarbiyaviy, fikrlashga, ko'rgazmali qurollar, metod, uslub, texnologiya.

Ключевые слова: математика, образовательный, мышление, наглядные пособия, метод, стиль, технология.

Key words: mathematics, educational, thinking, visual aids, method, style, technology.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini qanday usullardan foydalanib o'qitilsa, samaraliroq natijaga olib borishi mumkinligi haqida fikr mulohaza keltirib o'tilgan. Dars jarayonida turli xil metodlardan foydalanish haqida gapirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются методы обучения математике в начальных классах, которые могут привести к более эффективным результатам. На уроке обсуждалось использование различных методов.

SUMMARY:

This article discusses methods of teaching mathematics in elementary grades that can lead to more effective results. The lesson discussed the use of various methods.

Matematikadan boshlang'ich ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini nazariy bilimlar tizimi asosidagina hal etishi mumkin. Bu ilmiy dunyoqarash, psixologiya, didaktika, matematikani o'qitish nazariyasini o'z ichiga oladi. Biroq birgina nazariy bilimlarning o'zi yetarli emas. O'qitishning ma'lum mazmuni va o'qituvchining aqliy faoliyati saviyasi bilan ta'sirlanadigan u yoki bu o'quv uchun eng samarali usullarni q o'llay bilish darsga tayyorlanishda yoki darsning o'zida yuzaga keladigan aniq metodik vazifalarni hal etishni bilishi zarur. Boshlang'ich sinflarda bolalarning aqliy rivojlanishlariga asos solinishi

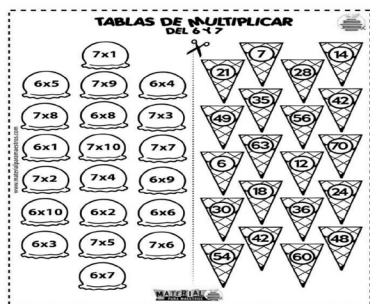
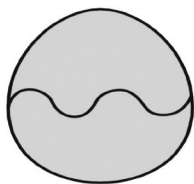
sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun o'quvchilarning aqliy faoliyatlari darajasini va imkoniyatlarini bilish hamda hisobga olish juda muhimdir.

Biz boshlang'ich sinflarda dars berar ekanmiz, bolalarning individual xususiyatlarini, qiziqishlarini, yoshini inobatga olgan holda dars jarayonini tashkil qilishimiz kerak. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda o'qituvchilardan katta mahorat talab etadi. Negaki, matematika fanini 1-sinfdanoq o'quvchilarga uni murakkab fan sifatida emas, balki eng kerakli hayotimiz davomida eng asqotadigan, qiziqarli fan sifatida k o'rsata bila olishimiz zarur. Buning uchun darsni tashkil qilishda quyidagilarga e'tibor berishimiz kerak:

1. Darsni qiziqarli o'tish kerak. Darsda o'quvchilarni fanga b o'lgan tasavvurlarini kengaytirish uchun turli xil metodik o'yinlardan foydalanish juda muhimdir. Misol uchun: "Zukkolar" o'yini. Bunda 3ta bayroqcha orqali sinfdan o'zgacha, qiziqarli muhitni tashkil qila olishimiz mumkin. O'quvchilar bunda o'tilgan mavzuga doir bilimlarini mustahkamlab olishlari, tezkor fikrlashga o'rganishlari mumkin.

2. O'quvchilarga mavzuni sodda k o'rinishda tushuntirib bera olishimiz kerak. Chunki boshlang'ich sinfdanoq bolalarga matematikani murakkab fan sifatida k o'rsatsak, ularda faqat shu fikr qoladi. Biz o'quvchini "Matematika qiyin fan, murakkab misollari k o'p, masalarini yecha olmayman"- degan tushunchalardan yiroq tutishimiz darkor. Bola uchun aniq belgilab q o'yilgan "qiyin" yoki "oson" degan tushuncha y o'q, aslida. Matematikami yoki til o'rganish, Bax yoki yosh bolalar musiqasimi, bir xil ohangdagi va bir turdagi kuy yoxud tovushlar uyg'unligimi -barchasi bir vaqtda o'rgatila boshlanishi mumkin. Gap qiyin yoki osonligida emas, bola uchun hammasi yangi. Faqat biz pedagoglar o'quvchilar ongiga shu tushunchasi singdirib q o'yganmiz, holos.

3. Darsda k o'rgazmali qurollardan foydalanish. Matematika aniq fan, unda misol va masalalar b o'lishidan qat'i nazar darsni k o'rgazmali qurollar yordamida tashkil qilish matematikani zerikarli fan sifatidagi k o'rish tasavvurlarini y o'q qiladi. Misol uchun, oddiy darslikdagi misol va masalalarni o'quvchilarga vazifa sifatida topshirilayotganda "siniq tuxum", "muzqaymoqlar orolchasi" metodlaridan foydalanilsa, o'quvchilar uchun ham yangilik ham fanga b o'lgan qiziqishlarini yanada oshiruvchi vosita sifatida q o'llaniladi. Bu metodlarni qanday amalga oshirishga kelsak, o'qituvchi tomonidan rangli qog'ozlardan siniq tuxum shakli yasab olinadi va bir tomoniga mavzuga oid misol va masalar yozilgan b o'lsa, ikkinchi tomonida o'sha misol va masalalarning javobi, yokida xuddi shu misol va masalaning javobiga teng b o'lgan boshqa

misol va masala yozilishi kerak. O'quvchilar singan tuxumni t o'g'ri birlashtirib javobni topishlari kerak b o'ladi." Muzqaymoqlar orolchasi" ham huddi shunday bajariladi. Bu o'quvchilarni bir xillikdan zerikishlarini oldini olib, o'qituvchilari kabi kreativ inson b o'lib katta b o'lishlariga o'z hissini q o'shadi.

Bundan tashqari " Bilmasvoyning xatolari" metodi ham o'quvchilarga o'ziga b o'lgan ishonchini oshirib, yangidan yangi

bilimlarni izlanishga chorlaydi. Bu metodda misollar xato k o'rsatilgan b o'lib unda o'quvchilar xatoni topib tuzatishlari kerak b o'ladi va bu ular uchun haqiqatdan k o'proq bilimlar egallashlari va kelajakda ham birovning xatolarini tuzata oladigan darajada b o'lishlari uchun motivatsiya b o'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "Yangi O'zbekitoning asosiy ustuni - bilim, ta'lim va tarbiya b o'ladi",- deganlaridek, yangi o'sib kelayotgan yosh avlodga t o'g'ri ta'lim va tarbiya berishimiz, har bir fanning tub mohiyatini ochib mukammal darajada bilim bera olishimiz darkor. Ayniqsa, bugungi kundagi yoshlarga turli xil metodlar bilan o'ziga xos uslublarda yangicha texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkil qilishimiz yanada muvaffaqiyatli yoshlarni kashf etishimizga zamin yaratadi va bunday shaklda o'qitilgan o'quvchilar butun jahon minbarlarida yuqori o'rinlarda turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi.(OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
2. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (OO'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi", 2004 yil.
3. Berdiyev B. R., Shodiyev R.D., "Interactive methods of assessment of knowledge on the basis of digital education on the subject "Information technology in education"". "International Journal Papier Public Review". Volume-1, Issue-2. Austria. 2020 114-118 p
4. Berdiyev B. R. "Oliy ta'lim muassasalari talabalari mustaqil ta'limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 33-41 b.
5. Berdiyev B. R. "Matematika o'qitish metodikasi" O'quv qo'llanma "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 77-81 b.

MASALALARNI TENGLAMA TUZISH ORQALI YECHISH ASOSIDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL TENGLAMALAR BAJARISHGA O'RGATISH

Panjiyeva Sh.Z.

Roziqova F.R.

*Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi
2-kurs iqtidorli guruh talabalari*

Berdiyev B.

Ilmiy rahbar: dots.

Tayanch so'zlar: tenglama, tafakkur, topqirlik, masalalar, noma'lum qiymatlar, motivlar, arifmetika, algebra.

Ключевые слова: уравнение, мышление, изобретательность, проблемы, неизвестные величины, мотивы, арифметика, алгебра.

Key words: equation, thinking, ingenuity, problems, unknown quantities, motives, arithmetic, algebra.

РЕЗЮМЕ:

Hozirgi kunda matematika fani juda ham, rivojlanib bormoqda. Olimlar yangidan, yangi yechimini kutayotgan misol va masalalar ustida ishlashyapdi. Maqolada boshlang'ich sinflarda masalalarni tenglamalar tuzish yordamida mustaqil barishga o'rgatish ustida ishlangan.

РЕЗЮМЕ:

В настоящее время математическая наука развивается очень быстро. Ученые работают над новыми примерами и проблемами, которые ждут новых решений. В статье рассматривается обучение учащихся начальной школы самостоятельному решению задач с использованием уравнений.

SUMMARY:

At present, mathematical science is developing very quickly. Scientists are working on new examples and problems that are waiting for new solutions. The article discusses teaching primary school students to independently solve problems using equations.

Boshlang'ich sinf matematika darslarida misollar bilan birgalikda matnli masalalar ham mavjud bo'lib, bunday masalalarni tenglamalar tuzib yechish muhim ahamiyatga ega. Chunki, masalalarni tenglama yordamida yechish boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini kengaytirib, fikrlash qobiliyatini o'stiradi, o'quvchilarni topqirlikka undaydi.

Tenglamalar tuzish yordamida sodda masalalarni yechish 2-sinf dan boshlanadi. Biz bilamizki, 4-sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyati va ongi 1-2-3-sinf o'quvchilarining onigiga ko'ra tafakkur doirasining kengligi bilan ajralib turadi. Shunday ekan 4-sinf o'quvchilariga murakkab masalalarni ham tenglama tuzib yechishni o'rgatish muhimdir. 4-sinf matematikasida shunday misollar va masalalar borki, bunda noma'lum sonning qiymatlari shu misolning o'zida berilgan bo'ladi. Bunda noma'lum x harfi a,b,d,e harflari bilan ham berilishi mumkin..

Masalan : Agar $a=20$ bo'lsa,

$a+30$ yig'indini va $90 - a$ ayirmani toping.

Yechish: $a+30=20+30=50$ va $90-a=90-20=70$

4-sinf matematika darsligidan tenglamalar tuzish yordamida yechiladigan masalalarning ishlanish usullarini ko'rib chiqamiz.

1-masala: Ertalab do'kondan 17t 280 kg un bor edi. Kechqurun 6 t 60 kg un qoldi. Necha kg un sotilgan?

Yechish: Biz bu yerda kun bo'yi qancha un sotilgani noma'lumligi uchun sotilgan unni x deb belgilaymiz.

$$17t\ 280\ kg - x = 6t\ 60\ kg$$

$$x = 17t\ 280\ kg - 6t\ 60\ kg$$

$$x = 11t\ 220\ kg$$

Javob: do'kondan 11t 220 kg un sotilgan.

2-masala: Noma'lum son 3 marta orttirilib, natijaga 192 qo'shilganda 1083 hosil bo'ldi. Noma'lum sonni toping. $x \cdot 3 + 192 = 1083$

$$3x = 1083 - 192$$

$$\textbf{Yechish: } 3x = 891,$$

$$x = 891 : 3$$

$$x = 297$$

Javob: Noma'lum son 297 ga teng.

4-sinfda ko'p xonali sonlar bilan birgalikda to'rtta arifmetik amalga doir tenglamalarni yechishga o'rgatiladi. Buni amalga oshirishda har doim an'anaviy tarzda emas, balki noan'anaviy usulda ya'ni interaktiv metoddan foydalangan holda o'quvchilarga masalalarni yechishga o'rgatilsa, dars samaradorligi oshadi. Sababi didaktik o'yinlar va interaktiv metodlar o'quvchilarni darsga faolroq va diqqat bilan qatnashishiga muhim turtki bo'ladi.

Boshlang'ich ta'limda motivlar hosil qilishda didaktik o'yinlarning o'rni beqiyosdir. O'yinsiz tom ma'noda rivojlanish bo'lishi mumkin emas. O'yinlar o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg'otadigan uchqundir.

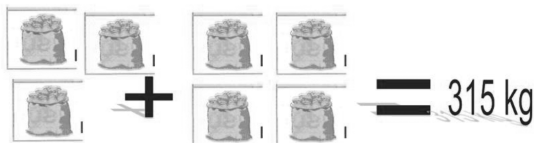
U ma'lum bir materiallar yoki shart-sharoitlarni talab etmaydi, balki boshlang'ich sinf o'qituvchisidan o'yinni tashkil etish sohasidagi bilim va malakalarini talab etadi. O'yinning ma'lum bir tizim va metodika asosida tashkil etilishigina o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

4-sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkaziladigan shunday o'yinlardan birini ko'rib o'tamiz: „**Kim chaqqon**“ o'yini.

Biz quyidagi masalalarni yechishda „**Kim chaqqon**“ o'yinidan foydalanamiz. Bunga ko'ra sinf o'quvchilari 2 guruhga bo'linadi, shunga mos holda o'quv doskasi ham 2 qismga ajratiladi. So'ngra esa masalalar shartli ravishda o'qituvchi tomonidan o'yin ishtirokchilariga e'lon qilinadi. Ya'ni 1-guruh 1-masalani, 2-guruh 2-masalani yechadilar. Qaysi guruh masalani tez va to'g'ri bajarsa, o'sha guruh g'olib sanaladi va bu guruhga rag'bat kartochkalari beriladi.

1-masala: Bir egatdan 3 qop kartoshka, ikkinchi egatdan shunday 4 qop kartoshka olindi. Hamma kartoshkaning massasi 315 kg. Har qaysi egatdan necha kg dan kartoshka olingan?

Yechish: Har bir egatdan olingan kartoshka kg ni x deb belgilaymiz.

$$3x + 4x = 315$$

$$7x = 315$$

$$x = 315 : 7$$

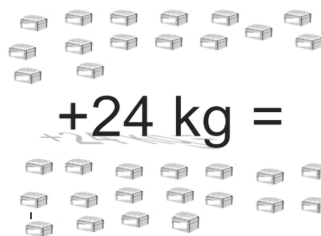
$$x = 45$$

demak har bir qopda 45 kg dan kartoshka bor ekan.

Bundan: $3x = 3 \cdot 45 = 135$ va $4x = 4 \cdot 45 = 180$ ni topamiz.

Javob: birinchi egatdan 135 kg, ikkinchisidan 18 kg kartoshka olingan.

2-masala: Bir do'konga 18 yashik, ikkinchisiga shunday 15 yashik sabzavot keltirildi. 2-do'konga birinchisiga qaraganda 24 kg ko'p sabzavot keltirildi. Har qaysi do'konga necha kg dan sabzavot keltirilgan?

Yechish: Har bir yashikdagi sabzavot kg ni x deb belgilaymiz.

Topish kerak: $18x, 15x = ?$

$$15x + 24 = 18x$$

$$18x - 15x = 24$$

$$3x = 24$$

$$x = 24 : 3$$

$$x = 8 \text{ ni topamiz, bundan } 18x = 18 \cdot 8 = 144,$$

$$15x = 15 \cdot 8 = 120$$

Javob: birinchi do'konga 144 kg, ikkinchisiga 120 kg sabzavot keltirilgan.

Hozirgi kunda matematika fani juda ham, rivojlanib bormoqda. Olimlarimiz yangidan, yangi yechimini kutayotgan misol va masalalar ustida ishlashyapdi. Bugun biz siz bilan tenglama tushunchasini ko'rar ekanmiz: birinchi navbatda tenglamaga ta'rif beramiz:

Harf bilan belgilangan no'malum son qatnashgan tenglik tenglama deyiladi.

$$3x - 90 = 270$$

$$3x = 360$$

$$x = 360 : 3$$

$$x = 120$$

Bu yerda 120 tenglamaning ildizi hisoblanadi.

Tenglamaning ildizi deb, no'malumning shu tenglamani to'g'ri tenglikka aylantiradigan qiymatiga aytiladi.

Tenglama ildizlarga ega bo'lmasligi ham mumkin.

Masalan, $2x + 5 = 2x + 3$ tenglamaning ildizlari yo'q, chunki x ning istalgan qiymatida bu tenglamaning chap qismi o'ng qismidan katta bo'ladi.

Tenglamani yechish uning barcha ildizlarini topish yoki ularning yo'qligini ko'rsatish demakdir.

Tenglamani yechishda tenglamaning quyidagi asosiy xossalaridan foydalaniladi.

1. Tenglamaning istalgan hadi ishorasini qarama-qarshisiga o'zgartirib, uning bir qismidan ikkinchi qismiga o'tkazish mumkin.

2. Tenglamaning ikkala qismini nolga teng bo'lmagan bir xil songa ko'paytirish yoki bo'lish mumkin.

Algebraning tili tenglamalar “sonlarga yoki kattaliklarning mavhum munosabatiga mansub savollarni hal etish uchun masalani o'z tilimizdan algebra tiliga o'tkazish kerak holos”, - deb yozadi buyuk Nyuton o'zining “Barchaga baravar taalluqli arifmetika” deb nomlangan algebra darsligida. Ona tilidan, algebra tiliga o'tkazishni qanday bajarishni Nyuton misollarda ko'rsatgan.

Mana ulardan biri:

Ona tilida	Algebra tilida
Savdogar ma'lum miqdor pulga ega edi	x
Birinchi yil u 100 funt sarf qildi	$x-100$
Qolgan so'mmaga uning uchdan birini qo'shdi	$(x-100)+\frac{x-100}{3} = \frac{4x-400}{3}$
Kelgusi yili u yana 100 funt sarf qildi	$\frac{4x-400}{3} - 100 = \frac{4x-700}{3}$
va qolgan so'mmani uning uchdan bir qismiga orttirdi	$\frac{4x-700}{3} + \frac{4x-700}{9} = \frac{16x-2800}{9}$
Uchinchi yili u yana 100 funt sarf qildi	$\frac{16x-2800}{9} - 100 = \frac{6x-3700}{9}$
Keyin qoldiqqa uning uchgan birinchisini qo'shdi	$\frac{6x-3700}{9} + \frac{16x-3700}{27} = \frac{64x-14800}{27}$
Uning kapitali boshlang'ichdan ikki marta katta bo'ldi	$\frac{64x-14800}{27} = 2x$

Savdogarning boshlang'ich kapitalini aniqlash uchun oxirgi tenglamani yechish qoldi.

Tenglamani yechish – ko'p hollarda qiyin emas, tenglamalarni masala shartlari asosida tuzish ko'proq qiyinchilik tug'diradi. Siz hozirgina ko'rdingizki, haqiqatda tenglamalarni tuzish san'ati “ona tilidan algebra tiliga” o'tkazishga keltiradi. Algebra tili kam so'zli, shuning uchun unga ona tiling ko'p bo'lmagan iboralarni qiyinchiliksiz o'tkazish mumkin. Turli qiyinchilikdagi o'tkazishlar uchraydi, bunga o'quvchi kelgusida keltirilgan birinchi darajali tenglamalarni tuzishga oid keltirilgan qator misollarda ishonch hosil qiladi.

Tenglamalarning bir necha turlari bor. Masalan, bir noma'lumli tenglamalar, chiziqli tenglamalar, kvadrat tenglamalar, yuqori darajali tenglamalar va boshqalar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari asosan bir noma'lumli tenglamalar ustida misol va masalalar bajarishadi.

Biz shuning tenglamalar qatori tengsizliklar tushunchasi ham

o'rganamiz. Tengsizlikda “>”, “<”, “≥”, “≤”, “=” ishoralari ishtirok etadi. m: a soni b sonidan katta

“a > b” ko'rinishida yoziladi.

Tengsizlikning ham har xil turlari mavjud. M: kvadrat tengsizlik, chiziqli tengsizlik, parametrlil tengsizlik va boshqalar.

Tengsizlikni yechishning barcha yechimlarini topish yoki ularning yo'qligini ko'rsatish demakdir.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan tenglama tushunchasini kiritishdan asosiy maqsad o'quvchilarda mustaqil hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish, mavhum tasavvurlarni shakllantirish va albatta tenglamalarni ishlash jarayonida ketma – ketlikka rioya qilish qonun – qoidalarini o'rgatadi. Demakki, har bir o'qituvchi, o'quvchilarni dars jarayonida faollashtirishi, bolalarning matematik ko'nikmalarini, tenglama va tengsizliklarni tuzish hamda uni mustaqil yecha olish malakalarini rivojlantirib borishi lozim. Masalalarni mustaqil ravishda tenglamalar tuzish orqali bajarish ularni yuqori sinflarda matematikani a'lo darajada uzlashtirishlariga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Burhonov S.va boshqalar. Uchinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "Sharq" 2019 y
2. Bikbayeva N. To'rtinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "O'qituvchi" 2017 y
3. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi. (OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
4. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Muxitdinova M.N., Toshpo'latova M.I., Raximova F. Matematika. TDPU.(Boshlang'ich ta'lim va sport-tarbiyaviy ish bakalavriyat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik) Toshkent-2017, 284 b
5. Шодиев Р.Д , Бердиев Б.Р. Бошланғич синфларда математика ўқитиш методикаси фанидан лаборатория ва семинар машғулотларини ташкил этиш технологияси Қарши ДУ 2019 йил
6. Jumayev M.E, Berdiyev B.R, Jumayev E.E, Xolmurodov M, Matematika o'qitish metodikasi. (O O'Y uchun darslik.) Qarshi. " Nasaf", 2020 yil. 380 b.
7. Jumayev M.E. Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiya", 2005 yil.
8. G'afforova.T. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent. "Tafakkur" nashriyoti - 2012.y

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARGA ZAMONAVIY METOD VA TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM-TARBIYA BERISH

Muratova Sh.I.

*Osiyo texnologiyalar universiteti
Pedagogika kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kasbiy salohiyat darajasi, kompetent, yondashuv, davlat standartlari, takomillashtirish, bilim, ko'nikma, malaka, faoliyat.

Ключевые слова: уровень профессионального потенциала, компетентность, подход, государственные стандарты, совершенствование, знания, умения, компетентность, активность

Key words: level of professional potential, competent, approach, state standards, improvement, knowledge, skills, qualifications, activity

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga zamonaviy metod va texnologiyalar asosida ta'lim-tarbiya berish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы воспитания детей в дошкольных образовательных организациях на основе современных методов и технологий.

SUMMARY:

The article examines issues of raising children in preschool educational institutions based on modern methods and technologies.

Jahon miqyosida pedagogik tajriba va ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish natijasida inson hayoti davomida egallaydigan barcha ma'lumotining 70%ini besh yoshgacha bo'lgan davrda olib ulgurishi o'z isbotini topgan. Darhaqiqat, bu davr mobaynida bola dunyoni idrok qilishni boshlaydi, fikrlaydi, atrof-olam bilan tanishadi, umri davomida oladigan bilimlarga zamin tayyorlaydi. Shuning uchun ham yurtimiz kelajagi hisoblangan yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari va tarbiyachilarining o'rni beqiyosdir. Zamonaviy jamiyat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sohasi uchun yangi vazifalarni qo'yadi, faoliyatning sifatiga qaratilgan yosh avlodni maktabga tayyorlab berishning yangi darajasini talab qiladigan davlat standartlari joriy etilmoqda. Zamonaviy maktabgacha ta'lim tarbiyachilarining

kasbiy salohiyat darajasi va kompetentligini rivojlantirish, tarbiyachi va butun ta'lim tashkilotlari raqobatbardoshligi tamoyilini joriy etish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan etib belgilanmoqda. Ta'kidlash joizki, zamonaviy tizimda maktabgacha ta'lim tizimi tarbiyachilarining shaxsiy va kasbiy fazilatlariga qo'yiladigan talablar ko'tarilib, pedagog ijodiga katta e'tibor va bu ijodkorlikning pedagogik faoliyatida namoyon bo'lishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi ta'lim jarayonining asosiy qismi tarbiyachi va tarbiyachilarining bola bilan kundalik hamkorligi, unga xulq-atvor meyorlarini ko'rsatish va turli bilim va ko'nikmalarni o'rgatishdir va bu jarayonda yetakchi rol tarbiyachiga aloqadorligini ko'ramiz.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim tarbiya jarayonlarini tashkil etishda yangicha yondashuvlar asosidagi texnologiyalar tobora rivojlanib, takomillashib bormoqda. Bolaning ilk maktabgacha yosh davri, shaxs sifatida shakllanishning muhim davri hisoblanadi. Shunday ekan, maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbaridan tortib posbonigacha yuksak mas'uliyat, ijodkorlik, bolajonlik talab qilinadi. Takomillashtirilgan "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirish, bolalarni o'sishi va rivojlanishida hamda ta'lim jarayonini mazmunli tashkil etishda tashkilotda sog'lom psixologik muhitni yuzaga keltirish zarur.

Maktabgacha ta'lim va tarbiya davlat standartlari bola rivojlanishining beshta asosiy sohasini, jumladan, "Nutq, muloqot, o'qish va yozish ko'nikmalari" sohasini belgilab beradi. Ushbu talablar milliy umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning parvarishi va ta'lim sifatini ta'minlab berishni, ularni tarbiyalash va rivojlantirishning samarali shakllari va metodlarini joriy etishni eng muhim vazifalar deb hisoblaydi.

Markazdagi pedagogik faoliyatlarni har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng samarali rivojlanishiga imkon beradigan tarzda, uning individual qobiliyatlari, qiziqishlari, faoliyat darajasini inobatga olgan holda tashkil etiladi. So'ngi o'n yilliklarda maktabgacha yoshda va inson hayoti davomida nutqni o'zlashtirish masalalarini o'rganish ishlari jadallashgan. Chunki til odamlar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi, ularning fikrlari, hissiyotlari va intilishlarini ifoda etish, fikrlarni shakllantirish vositasidir. Ushbu vosita qanchalik mukammal bo'lsa, insonning o'qitilishi va aqliy rivojlanishi yanada muvaffaqiyatli bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv muloqot va nutqni muvaffaqiyatli rivojlantirish -bu rivojlanishning qulay davrida bolalarning aqliy, badiiy va nutqiy tarbiyasi muammolarini hal qilishning zaruriy sharti.

Bog'lanishli nutq qanchalik faol rivojlangan bo'lsa, bola undan erkin foydalanadi Ravon nutqiy ko'nikmaga ega tarbiyalanuvchilar erkin fikr yuritishga, savollar berishga, xulosalar chiqarishga, narsalar va hodisalar o'rtasidagi turli xil aloqalarni aks ettirishga imkoniyati keng bo'ladi. Har qanday davlat taraqqiyoti ta'lim-tarbiya sohasida erishilgan yutuqlar, uning jahon andozalariga mosligi va amaliy hayotda qanday o'rin tutishlariga bog'liq. Sifat o'zgarishlari esa mazkur sohada ijobiy yangiliklar kirita olishi bilan belgilanadi. O'z navbatida bunday yangilikni kiritish-immittatsion jarayon bo'lib, bu ta'limda samaradorlikka erishishdan iborat bo'ladi. Bu borada maktabgacha ta'lim sohasida bolalarning nutqini o'stirishda bolalar adabiyoti bilan tanishtirish va yangi pedagogik texnologiyalar asosida hikoya qilish, so'zlash va she'riy asarlarni yodlashga o'rgatish bo'yicha yangi ilmiy asoslangan amaliy metodikalarni jarayonga tatbiq etish muhim vazifadir. Bunda boshqa sohalarida bo'lgani kabi maktabgacha ta'lim tizimida ham innovatsion laboratoriyalar faoliyatni jonlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirish umumiy holatda keng ma'noli tushuncha bo'lib, uni samarali amalga oshirish maktabgacha ta'lim tashkilotining binosini holati, tashkilotning har bir jamoasi jumladan tarbiyachi-pedagoglar, tarbiyalanuvchilar, shunindek jamoa, ota-onalar hamda tarbiyalanuvchilarning takomillashtirilgan "Ilk qadam" o'quv dasturi asosida bilim, ko'nikma va malakalarini oshirib borishda pedagogik-psixologik, metodik, bolalar, badiiy adabiyotlar soni va sifati, tashkilotni adabiyot bilan boyitib borishda ota-onalar va jamoatchilikning jalb qilinishi boshqa shu kabi omillarga bog'liqdir. Maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirishda, ta'limning sifat va samaradorligiga erishishda takomillashtirilgan "Ilk qadam" o'quv dasturi, mazkur dasturlar asosida yaratilgan metodik tavsiyalar, qo'llanmalar asosida bolalarning kundalik faoliyatni mazmunli va qiziqarli tashkil etish, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanish, bolalarni qobiliyatlarini aniqlash va shunga qarab bolaga ijodiy yondashish, bolalar uchun o'tkaziladigan mashg'ulotlar va manbalarni tarbiyalanuvchilar va jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan holatga keltirish maqsadida ratsional va tizimli tahlil qilishni ko'zda tutadi. Maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirishda umumiy jamoaning ijtimoiy xususiyatini inobatga oladi va ma'lum harakatlarni talab qiladi. Bunda rejalashtirilgan ta'lim-tarbiyaviy tadbirlarning barchasi maktabgacha ta'limning umumiy rivojlanishi uchun muhim hisoblanib, bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda amalga oshiriladi. Mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari tadbirlar jadvalini ya'ni kundalik faoliyatning to'g'ri tashkil etish rejalari tarbiyachi pedagoglarning shart-sharoitlari, imkoniyatlari hamda sanitariya-gigiena talablariga javob beradigan

holda tuzilishi zarur. Maktabgacha ta'lim mazmunini takomillashtirishda faol ishtirok etish uchun tarbiyachilar turli sohalarda bilim, malaka, ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur. Bu tarbiyachilardan kasbiy mahoratlarini uzluksiz takomillashtirish, doimiy malaka oshirish jarayonida ishtirok etishlarini talab qiladi. Shuni ta'kidlash lozimki tarbiyachi rivojlanmasa, maktabgacha ta'lim rivojlanmaydi. Tarbiyachining rivojlantirish esa bevosita maktabgacha ta'lim tashkilot rahbariga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. F.R.Qodirova.Maktabgacha pedagogika. Tafakkur 2019
2. Maktabgacha ta'lim vazirligi "Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi Toshkent 2022 y. 1K-23848
3. N.T.Toshtemirova "Maktabgacha ta'lim-tarbiyani tashkil etish" Kamolot nashriyoti. Buxoro 2022 y UO'K:372.8 BBK:74.2.1.
4. 6.I.V.Grosheva va boshqalar "O'yin orqali ta'lim olish". Metodik qo'llanma. «POLIGRO» nashriyoti. Toshkent 2020.
5. T.Q.Olimov.Pedagogik texnologiyalar. T."Fan va texnologiyalar nashriyoti" 2011

O'QUVCHILARNING DUNYOQARASHIDA YANGICHA FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

Ishpulatova D.R.

Qarshi DU

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Tayanch so'zlar: analitik qobiliyatlar, innovatsion yechim, muammoli ta'lim, kreativlik, moslashuvchanlik.

Ключевые слова: аналитические навыки, инновационные решения, проблемы с проблемой, творчество, гибкость.

Key words: analytical skills, innovative solutions, problem-based learning, creativity, flexibility.

РЕЗЮМЕ:

Zamonaviy dunyo jadal sur'atlarda o'zgarib borayotgan bir paytda, o'quvchilarning dunyoqarashini yangicha fikrlash tamoyillariga asoslangan shakllantirish ta'lim tizimining muhim yo'nalishiga aylanmoqda. XXI asrda innovatsiyalar, axborot texnologiyalari va kreativ ondashuvlar davrida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, analitik va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Buning uchun ta'lim jarayonida metodlarning yangilanishi va interaktiv muhitni rivojlantirish kerak. Natijada, o'quvchilarning dunyoqarashi o'zgarib, ular kelajakdagi muvaffaqiyatlar uchun tayyorlanadilar. Ushbu maqolada o'quvchilarning dunyoqarashini yangicha fikrlash asosida shakllantirish zaruriyati va uning metodlari ochib berishga harakat qilindi.

РЕЗЮМЕ:

В то время, когда современный мир быстро меняется, формирование мировоззрения студентов, основанное на принципах нового мышления, становится важным аспектом системы образования. В XXI веке необходимо разработать независимые мышления, аналитические и творческие способности студентов во время инноваций, информационных технологий и творческих подходов. Для этого, в процессе образования, необходимо разработать обновление методов и интерактивную среду. В результате студенты меняются, и они готовы к будущим успехам. В этой статье необходимость формирования мировоззрения студентов на основе нового мышления и его методов пыталась выявить свои методы.

SUMMARY:

The modern world is changing rapidly, and the development of students' worldviews in a new way of thinking is becoming an important educational direction. In the 21st century, in the conditions of innovations, information technologies and creative stimuli, it is necessary to develop students' independent thinking, analytical and creative abilities. For this, it is necessary to update methods and develop an interactive environment in the educational process. Living, changing the worldview of students, and creating opportunities for them to succeed. The necessity of developing students' worldviews in a new way of thinking and its methods are discussed in this article.

O'quvchilarning dunyoqarashida yangicha fikrlashni shakllantirish – bu o'quvchilarning nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki ularni tahlil qilish, yaratish va real hayotdagi muammolarga ijodiy yechimlar topish qobiliyatini rivojlantirishdir. Yangicha fikrlashni shakllantirish orqali o'quvchilar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlar va innovatsion qarashlar o'rgatiladi. Bu jarayon ta'lim metodlarining faqat ma'lumot berish emas, balki o'quvchini faol ishtirokchi qilib, uning fikrini erkin ifodalash va jamoaviy ishlarda faol bo'lishga undashga qaratilgan bo'lishi kerak. Natijada, o'quvchilar mustaqil fikrlash, kreativlik va ijtimoiy faollikni rivojlantirib, kelajakda murakkab vaziyatlarga muvaffaqiyatli moslasha olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ushbu tadqiqotda ta'lim metodlari va pedagogik yondashuvlar tahlil qilindi. O'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish uchun quyidagi usullar samarali ekanini o'rganildi. Jumladan, kritik fikrlashni rivojlantirish – o'quvchilarga mustaqil qaror qabul qilish va muammolarga yechim topish ko'nikmalarini shakllantirish.

Muammoli ta'lim – o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarga duch kelish va ularni hal qilish yo'llarini izlashga undash. Muammoli ta'lim — bu faqat bilim berish emas, balki o'quvchining hayotiy vaziyatlarga nisbatan mustaqil qaror qabul qilish, muammoni tahlil qilish, ijodiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish vositasidir. Bunday ta'lim o'quvchilarni passiv bilim oluvchilardan faol ishtirokchilarga aylantiradi. Ularda mas'uliyat hissi, tashabbus ko'rsatish, turli echimlar orasidan eng maqbulini tanlay olish qobiliyati rivojlanadi. Ayniqsa, zamonaviy jamiyat sharoitida har bir yosh inson shunchaki ma'lumotni yodlaydigan emas, balki uni amaliyotda qo'llay oladigan, yangilikka ochiq, muammoga innovatsion yondasha oladigan shaxs bo'lishi zarur.

Interaktiv metodlar – jamoaviy muhokamalar, loyiha ishlari va bahs-munozaralar orqali o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish. Interaktiv metodlar nafaqat o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, balki ularni faol tinglovchi va ishtirokchiga aylantiradi. Jamoaviy ishlarda qatnashish orqali o'quvchilar muloqot madaniyatini, fikr almashish ko'nikmalarini va o'z fikrini asoslab berish malakasini egallaydi. Ayniqsa, bahs-munozaralar jarayonida ular turli qarashlarni tinglash, dalillar keltirish va fikrga hurmat bilan yondashish kabi demokratik qadriyatlarni amalda o'rganadilar.

Loyiha ishlari esa mustaqil izlanish, ma'lumotni tanlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuvni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shunday qilib,

interaktiv metodlar orqali o'quvchi dars jarayonida nafaqat bilim oladi, balki hayotga tayyorlanadi.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish – ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish. Axborot texnologiyalari ta'lim jarayonini raqamlashtirish orqali bilim olishni tez, individual va interaktiv holga keltiradi. Sun'iy intellekt esa shaxsiy yondashuv va tahliliy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotga asoslangan o'qitish – o'quvchilarga ilmiy tadqiqot olib borish, eksperimentlar o'tkazish va natijalarni tahlil qilish imkoniyatini berish. Bu yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash, izlanish va ilmiy asosda xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu orqali ular bilimni tayyor holatda emas, o'z izlanishlari orqali egallaydi.

Ijodiy mashg'ulotlar – san'at, adabiyot, dizayn va boshqa kreativ yo'nalishlar orqali yangi yondashuvlarni shakllantirish. Ijodiy mashg'ulotlar o'quvchilarda yangicha fikrlash, estetik idrok va muammolarga innovatsion yechimlar topish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu orqali ular o'z ichki imkoniyatlarini kashf etib, ijodkorlikni kundalik hayotda qo'llashni o'rganadilar.

Tadqiqot tajribaviy metodlar asosida olib borilib, turli yoshdagi o'quvchilar ishtirokida so'rovnomalar va tajribalar o'tkazildi. O'quvchilarning yangicha fikrlashni shakllantirishdagi roli ham o'rganildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, yangicha fikrlash tamoyillariga asoslangan ta'lim jarayoni quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

Mustaqil fikrlash darajasining oshishi – o'quvchilar mustaqil ravishda tahlil qilish va muammolarga yechim topish qobiliyatiga ega bo'ldi. Ijtimoiy faollik ortishi – o'quvchilar jamoaviy ishlarda faol ishtirok etib, o'z fikrlarini erkin ifoda eta boshladi. Yangi texnologiyalarni tez o'zlashtirish – o'quvchilar axborot texnologiyalari va raqamli vositalardan samarali foydalanishni o'rgandi. Kreativlikning rivojlanishi – muammoli ta'lim metodlari ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllanishiga sabab bo'ldi.

Mustaqil fikrlash darajasining oshishi – o'quvchilarning mustaqil ravishda tahlil qilish va muammolarga yechim topish qobiliyatining rivojlanishi ta'lim jarayonining eng asosiy maqsadlaridan biridir. O'quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, o'z fikrlarini asoslab bildirishga va o'z bilimlarini turli holatlarda qo'llashga o'rgatish zarur. Bu o'quvchilarning tafakkurini rivojlantiradi, ularni turli fikrlarni tahlil qilish va yangi, innovatsion yechimlar ishlab chiqishga yo'naltiradi. Bu jarayon o'quvchilarda nafaqat akademik, balki hayotda uchraydigan turli murakkab vaziyatlarni hal qilishda ham mustaqil qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Ijtimoiy faollik ortishi – o‘quvchilarning jamoaviy ishlarda faol ishtirok etishi va o‘z fikrlarini erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi. O‘quvchilar guruhda ishlash, fikr almashish, muammolarni birgalikda hal qilish va o‘zaro yordam berish orqali nafaqat o‘zlarini, balki boshqalarni ham tinglash va tushunishni o‘rganadilar. Bunday ijtimoiy faoliyat o‘quvchilarning o‘zaro hurmatini, muloqot va hamkorlikni rivojlantiradi, shuningdek, ularning liderlik va jamoaviy ish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Jamoaviy muhokamalar va fikrlar almashinuvi orqali o‘quvchilar o‘zaro ijobiy munosabatlar o‘rnatishni, boshqalar bilan kelishilgan qarorlar qabul qilishni o‘rganadilar, bu esa ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi.

Yangi texnologiyalarni tez o‘zlashtirish – zamonaviy ta‘limda axborot texnologiyalari va raqamli vositalardan samarali foydalanish o‘quvchilarning ta‘lim jarayonidagi muvaffaqiyatini oshiradi. O‘quvchilar turli ta‘lim platformalarini, multimedia materiallarini va interaktiv vositalarni o‘rganish orqali yangi texnologiyalarni tez va samarali o‘zlashtiradilar. Bu o‘quvchilarga nafaqat darslarni qiziqarli va interaktiv o‘tkazish imkoniyatini beradi, balki ularga raqamli savodxonlikni oshirishga yordam beradi. O‘quvchilarning zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalari ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatlari uchun ham tayyorlaydi, chunki raqamli dunyo bilan integratsiya qilish bugungi kunda har bir soha uchun zarur.

Kreativlikning rivojlanishi – muammoli ta‘lim metodlari o‘quvchilarda ijodiy fikrlash va kreativ yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quvchilar murakkab masalalarni yechishda yangi g‘oyalarni ilgari surib, o‘zlarini kreativ va innovatsion tarzda ifodalashni o‘rganadilar. Muammoli ta‘lim, o‘quvchilarni oddiy yechimlardan qochishga, boshqacha fikr yuritishga va amaliy muammolarni yaratgan g‘oyalar orqali hal qilishga undaydi. Bu esa o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga va turli vaziyatlarda original yondashuvlarni topishga yordam beradi. Shuningdek, kreativ fikrlash muammolarga yangi, samarali yechimlarni topish imkonini beradi va bu jarayonning o‘quvchilar uchun naqadar muhimligini ko‘rsatadi.

Tanqidiy fikrlash qobiliyatining kuchayishi – o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ularni mustaqil va chuqur tahlil qilishga, o‘zaro qarama-qarshi fikrlarni baholashga undaydi. Tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga o‘z fikrlarini asosli tarzda bildirish, manbalardagi ma‘lumotlarni to‘g‘ri baholash va tahlil qilish ko‘nikmalarini beradi. Bu esa o‘quvchilarga o‘z qarorlarini puxta o‘ylab qabul qilish imkonini beradi, shuningdek, ular turli axborot manbalarini tanqidiy ko‘z bilan ko‘rishga o‘rganadilar. Tanqidiy fikrlashning kuchayishi

o'quvchilarni yanada mustahkam bilimlar va puxta fikrlar bilan ta'minlaydi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor bo'ladi.

Shu tarzda, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik, kreativlik va tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish, ularni nafaqat bilimli, balki ijodkor, mas'uliyatli va analitik fikrlovchi shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu jarayon o'quvchilarning umumiy rivojlanishini, o'zini ifodalashini va kelajakdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatining kuchayishi – o'quvchilar turli manbalardagi axborotni baholash va tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'ldi. Tadqiqotlarda ko'rish mumkinki, yangicha fikrlashni shakllantirish nafaqat o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshiradi, balki ularni real hayotdagi vaziyatlarga tayyorlaydi.

Mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik, yangi texnologiyalarni o'zlashtirish va kreativlikning rivojlanishi o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga asos bo'ladi. Shuningdek, tanqidiy fikrlash qobiliyati ularga har xil manbalardan to'g'ri va aniq ma'lumot olish, qarorlar qabul qilishda ishonchni oshiradi. Yangicha fikrlash tamoyillarini ta'lim jarayoniga joriy etish orqali o'quvchilarni faqat bilim bilan emas, balki o'z hayotlarida muvaffaqiyatli bo'lishga tayyorlaymiz.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning dunyoqarashida yangicha fikrlashni shakllantirish ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lishi lozim. An'anaviy ta'lim metodlaridan uzoqlashib, interaktiv va innovatsion metodlarga asoslangan yondashuvlar orqali yosh avlodning fikrlash darajasini rivojlantirish mumkin. Shuningdek, ta'lim tizimida o'qituvchilar va ota-onalar ham yangicha fikrlash tamoyillarini qo'llab-quvvatlashi muhimdir. O'quvchilarga nafaqat bilim berish, balki ularning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham e'tibor qaratish zarur. Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlarni keltirib chiqarish, o'quvchilarni real hayotga yaqinlashtirish, jamoaviy faoliyatga jalb qilish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va ilg'or pedagogik metodlarni tatbiq etish orqali yangi avlodning innovatsion tafakkurga ega bo'lishi ta'minlanadi. O'qituvchilar uchun maxsus treninglar tashkil qilish, ota-onalarni o'quv jarayoniga jalb etish ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish va yangicha fikrlashni shakllantirish bugungi ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Zamonaviy metodlardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, kreativ va analitik yondashuvga ega bo'lishiga yordam beradi. Kelajak avlodining raqobatbardosh va innovatsion tafakkurga ega bo'lishi uchun ta'lim tizimini doimiy ravishda modernizatsiya

qilish va zamonaviy usullarni joriy etish zarur. Shuningdek, o'quv jarayonida fanlararo yondashuvlar, ekologik ongni shakllantirish, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish, jahon miqyosidagi tendensiyalarni tushunish kabi omillar ham katta ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sohasi vakillari, davlat idoralari va jamiyat vakillari o'quvchilarning innovatsion va kreativ tafakkurga ega bo'lishlari uchun hamkorlikda ishlashlari lozim. Shundagina biz kelajak avlodini har tomonlama yetuk va zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli harakat qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalay olamiz

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sidiqova D.S (2021) Zamonaviy ta'limda masofaviy o'qitish tizimi. Ilmiy taraqqiyot 2(7),1027-1031
2. Shavkatovna S. D. (2022). Masofaviy ta'lim sharoitida boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarning kasbiy kompetentligini takomillashtirish metodikasi. PEDAGOGS jurnali, 1(1), 61-62
3. Ismoilova Yu. UMUMIY PEDAGOGIKA. "Fan va ta'lim "nashriyoti 2022-yil
4. Murodova Zu. UMUMIY PEDAGOGIKA "Fan va ta'lim " nashriyoti, 2022-yil
5. To'rayev S. Qashqadaryo jadidlari – Qarshi: Nasaf, 2002.
6. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik– Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
7. Xujayarova N.S UMUMIY PEDAGOGIKA "Fan va ta'lim " nashriyoti, 2023-yil
8. Hasanboyeva O.M. "Innovatsion pedagogik texnologiyalar". – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020. – 192 b.
9. Murodova. D. "STEAM yondashuvi orqali boshlang'ich ta'limda ijodiy fikrlashni rivojlantirish".– "Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy jurnali, 2022, №1(10). – B. 78–82.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA ATTRAKTIV MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI MODELINING PEDAGOGIK TAHLILI

Uzoqov M.

Qarshi DU “Boshlangich ta’lim” kafedrasi o’qituvchisi

Tayanch so’zlar: maktabgacha yoshdagi bola, attraksiya, metod, metodika, pedagogika, tahlil, ta’lim, tarbiya, fan, his-tuyg’u, nutq.

Ключевые слова: дошкольное учреждение, привлечение, методика, методология, педагогика, анализ, образование, воспитание, наука, эмоция, речь.

Key words: preschool, attraction, methodology, methodology, pedagogy, analysis, education, upbringing, science, emotion, speech.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Attraksiya tushunchasining mazmun, mohiyati, ta’limda attraktiv munosabatlarnig o’rni, attraksiyaning qonunlari haqida mulohazalar yuritilgan. Shu bilan bir qatorda maqolada attraktiv munosabatlarni bolalarda shakllantirish, maktabgacha yoshdagi bolalarda attraktiv munosabatlarni shakllantirishga doir metodikaning modelini takomillashtirgan. Bolalarda attraktiv munosabatlarni shakllantirish jarayonining funksional modeli to’rtta blokga ajratilgan holda har bir blok atroficha yoritib berilgan. Maqolada attraksiya kategoriyalari xususiyada, attraktiv munosabatlarni shakllantirish jarayoniga ta’sir etuvchi omillar borasida ham batafsil to’xtalib o’tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются содержание и сущность понятия притяжения, роль отношений притяжения в образовании, законы притяжения. В то же время в статье усовершенствована модель методики формирования привлекательных отношений у детей, формирования привлекательных отношений у детей дошкольного возраста. Функциональная модель процесса формирования привлекательных отношений у детей разделена на четыре блока, каждый блок подсвечивается вокруг каждого блока. В статье также подробно рассматриваются категории привлекательности, в частности, факторы, влияющие на процесс формирования привлекательных отношений.

SUMMARY:

This article discusses the content and essence of the concept of attraction, the role of attraction relations in education, the laws of attraction. At the same time, the article improves the model of methodology for the formation of attractive relationships in children, the formation of attractive relationships in preschool children. The functional model of the process of forming attractive relationships in children is divided into four blocks, each block is illuminated around each block. The article also discusses in detail the categories of attraction, in particular, the factors that affect the process of forming attractive relationships.

Mamlakatimiz ta'lim amaliyotida so'nggi yillarda pedagogikadagi turli yondashuvlardan foydalanish orqali ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu o'rinda attraktiv munosabatlar va yondashuvlardan foydalanish alohida o'rin tutadi. Bu ham o'ziga xos tadqiqot olib boriladigan muammolardan bo'lib, u ham nazariy ham amaliy tavsifdagi pedagogik muammolar bilan bevosita bog'liqdir. Bunda pedagogik g'oyaning asosini ilmiy-nazariy konsepsiyasi tashkil etishi mumkin, jumladan bola shaxsini yaxlit tabiatini kognitivlik-nutq, hissiy va xulq-atvor-harakat tomonlari birligi orqali tahlil qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi. Turli xil faoliyat turlari jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarning o'zligini namoyon qilishning pedagogik paradigmasini izlash sharoitida, aynan attraktiv munosabatlar va yondashuvlardan foydalanish samarali bo'lishi mumkin.

Attraksiya (fransuzcha so'zdan olingan bo'lib, attraction-tortish, jalb etish, o'ziga tortish) insonlarning o'zaro bir-biriga intilish jarayoni, bir-biriga bog'lanishni shakllantirish mehanizmlari, do'stona his-tuyg'ular, xushyoqish va shunga o'xshash holatlarni anglatadi. Attraksiyani shakllantirish – o'ziga nisbatan ijobiy munosabatlarni, ya'ni o'ziga moyil qilmoqlikdir.

Ta'limdagi attraktiv munosabatlarning o'rni pedagogikaning asosiy holatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur munosabatlar qadim zamonlardan beri ma'lum va zamonaviy ta'lim.-tarbiya tizimida bunday munosabatlarga bo'lgan talab oshib bormoqda. Attraktiv munosabatlarning o'rni va pedagogik taxlili hamda uni hozirgi bosqichda maktabgacha ta'lim tizimida qo'llash xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz.

Attraksiyaning qonunlari. Birinchi qonuni: tushunish - bu qabul qilishni anglatmaydi. Sizning pozitsiyangiz (maqsad, qiziqish) boshqa insonning pozitsiyasiga mos kelishi kerak va ular bir-biriga zid bo'lishi kerak emas. Ikkinchi qonuni: insonlar o'rtasidagi munosabatlar teng bo'lgan sharoitda, hissiy ijobiy munosabatda (hamdard, do'st, iliqlik) bo'lgan inson pozitsiyasi tomonda turiladi va aksincha, hissiy salbiy munosabatda (yoqtirmaslik, antipatiya, nafrat) bo'lgan shaxsning pozitsiyasini qabul qilish qiyinchilik bilan amalga oshadi.

Insonlarning yomoni yo'q - yomon munosabatlar mavjud xolos. Bolalar o'rtasida yaxshi munosabatlarni o'rnatish va uni shakllantirishga o'rgatish maqsadga muvofiq tarzda amalga oshirilishi zarurdir. Buning uchun esa o'qituvchi attraksiya usullariga ega bo'lish foydalidir.

Shaxslararo attraksiya - ijtimoiy psixologiyada o'rganishning asosiy mavzularidan biri bo'lib, asosan shaxslararo ijobiy munosabatlarning paydo bo'lishiga olib keladigan omillarni aniqlashga bag'ishlanadi. Attraktiv munosabatlarni bolalarda shakllantirish - insoniy qadriyatlarni tiklash va pedagog-tarbiyachining dunyoqarash chagaralarini kengaytirish sharoitida pedagogik

jihtadan samarali ekanligini ko'rsatadi. Ammo ijtimoiy hayot barqarorlashuvi va ta'limga qiziqishning ortishidan kelib chiqib, amaliy pedagogic tadqiqotlarda ta'limdagi attraktiv munosabatlar tarkibini o'zgartirgan yangi yo'nalishlar ishlab chiqildi.

Attraktiv munosabatlarda eng muhim tushuncha insonning ta'lim-tarbiyaga bo'lgan ehtiyoji tushunchasidir. Attraktiv munosabatlar - tahsil fanlari tarkibida maxsus fan sifatida harakat qilmaydi, u pedagogik nuqtai nazardan inson bilimlari sohalariga kirib boradi. Attraktiv munosabatlar insonga turli xil ilmiy yondashuvlarning pedagogik jihatdan muhim natijalarini jamlaydigan umumiy pedagogikaning o'ziga xos yadrosini tashkil etadi. Mohiyatan attraktiv munosabatlar -ta'limni inson tabiati namoyon bo'ladigan ziddiyatli munosabatlar nuqtai nazaridan o'rganadi. Tarbiya jarayonidagi o'zgaruvchanlik qobiliyati qarama-qarshi xususiyat bilan birlashadi, shu bilan birga mazkur xususiyat ma'lum bir narsaga, o'z pozitsiyasining barqarorligiga moyillik kabilar bilan o'zaro bog'liqdir. Insoniy munosabatlarni o'rnata olish va tarbiyalanish qobiliyati hamda insonning ma'lum bir tugallanganligi o'rtasidagi munosabatni yoki tabiiy rivojlanishning tarbiya bilan aloqasini ifodalash g'oyasi attraktiv munosabatlarda asosan psixologik usulda amalga oshiriladi. Gumanitar va tabiatshunoslik sohasidagi materiallarini jalb qilish yaxlitlikni to'ldirdi va yaratdi.

MTTda tarbiyalanuvchilararo attraktiv munosabatlarni shakllantirish jarayoni to'rt bosqichda amalga oshadi:

1-bosqich: motivatsiya va muloqotga kirishish bosqichi – bu bosqichda bolalar o'zaro muloqotga kirishish uchun motivatsiya hosil qilinadi va o'zaro muloqotga o'rgatiladi.

2-bosqich: o'zligini namoyon etish va attraktiv muloqotga o'rgatish bosqichi- bu bosqichda bolalar o'z imkoniyatlari, xohish-istaklari, his-tuyg'ulari hamda suhbatdoshiga nisbatan munosabatini namoyon etishga o'rgatiladi.

3-bosqich: teng muloqot o'rnatish bosqichi – bu bosqichda har ikkala taraf bir biriga hamfikir ekanligini, hamkor ekanligini bildirish orqali attraktiv munosabatlarni o'rnatishga o'rgatiladi.

4-bosqich: muloqot imkoniyatlaridan ijodiy foydalanishga o'rgatish bosqichi- bu bosqichda bolalar o'zaro attraktiv munosabatlarni o'rnatish uchun o'z imkoniyatlaridan ijodiy yondashishni o'rganadilar.

Jarayonni tashkil etish shakllari har bir bosqich maqsadiga muvofiq tarzda tanlanadi. Jumladan:

1-bosqich: motivatsiya va muloqotga kirishish bosqichida jismoniy rivojlantirish mashg'ulotlaridan, dam olish daqiqalari, muloqot terapiyasidan foydalaniladi;

2-bosqich: o'zligini namoyon etish va attraktiv muloqotga o'rgatish bosqichida nutq o'stirish mashg'ulotlaridan, guruhli o'yinlar, rasm chizish, dam olish daqiqalaridan foydalaniladi;

3-bosqich: teng muloqot o'rnatish bosqichida kasb-hunarga o'rgatish mashg'ulotlari, psixologik mashqlardan foydalaniladi;

4-bosqich: muloqot imkoniyatlaridan ijodiy foydalanishga o'rgatish bosqichida ijodiy mashqlar, musiqa mashg'ulotlari, erkin muloqotdan foydalaniladi.

Tarbiyalanuvchilarda mashg'ulotlar jarayonida attraktiv munosabatlar tizimini shakllantirishda quyidagi metodlardan foydalaniladi: didaktik o'yinlar, simulyativ mashqlar, syujetli-rolli o'yinlar, imitatsion mashqlar kabilardan foydalaniladi.

Ushbu blokda tarbiyalanuvchilarda attraktiv munosabatlarni shakllantirish jarayoniga ta'sir etuvchi omillar ham o'z ifodasini topgan. Ular quyidagilardan iborat:

- Uchrashuvlar chastotasi, ya'ni tomonlar qanchalik ko'p uchrashsa, shunchalik attraktiv munosabatlar tez shakllanadi;

- Emotsiyalar, ya'ni tomonlarning his-tuyg'ulari ham muhim omil hisoblanadi. Shu o'rinda o'z emotsiyalarini boshqara bilish hamda suhbatdoshining his-tuyg'ularini to'g'ri anglash lozim bo'ladi.

- Jozibadorlik, ya'ni tashqi qiyofaning yoqimlilik, tovushi, nutqi hamda maneralarining atrofda qilarga ijobiy taassurot o'yg'otishi ham muhimdir. Bundan tashqari suhbatdoshni tanlashda tashqi jozibadorligi bilan bir qatorda ma'naviy jihatdan ham yoqimli bo'lishi muhim omildir.

- O'xshashlik – o'zaro muloqot o'rnatuvchi tomonlarning o'xshash jihatlari ham jarayonga ta'sir etuvchi muhim omillardan biridir. O'xshashlik fikrlash tarzi, dunyoqarashi, tashqi qiyofasi, qiziqishlari yoki umumiy muammolarning mavjudligi tarzida ham ifodalanishi mumkin. O'xshashlik nuqtai nazaridan to'qnashuv tomonlar o'rtasida attraktiv munosabatlarning yuzaga chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.

- Maqto'v – shaxsda o'z-o'ziga ishonchni hosil qilishda, iliq munosabatlarni shakllantirishda muhim hisoblanadi. Maqto'v barcha yoshdagi insonlarda (albatta, obyektiv va real bo'lishi muhim) ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijoyubiy munosabatlarni o'rnatish uchun muhim omil hisoblanadi.

- Qo'llab-quvvatlash, ya'ni suhbatdoshi fikrini, bildirayotgan munosabatlarini qo'llab-quvvatlash uchun imo-ishoralar, tasdiq so'zlar, ijobiy munosabatlardan foydalanish attraksiyani rivojlantirishga yordam beradi.

- Muloqot uslubi ham shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Muloqot uslubini tanlashda suhbatdoshining psixologik holati,

muloqot mavzusi, muloqot kechayotgan muhit inobatga olinishi maqsadga muvofiqdir.

Modelning so'nggi bloki diagnostik blok hisoblanadi. Mazkur blokda jarayon samaradorligini aniqlash maqsadida diagnostik tadbirlarni amalga oshirish hamda erishiladigan natijalar qayd etib o'tilgan.

Diagnostic tadbirlarni amalga oshirishda mezonlarni to'g'ri tanlab olish lozim.

Tarbiyalanuvchilarda attraktiv munosabatlarning shakllanganlik mezonlari sifatida quyidagilar tanlab olindi:

1-mezon: empatiya va suhbatdoshini hurmat qila bilish – tarbiyalanuvchilar o'zaro muloqotga kirishganda suhbatdoshining hursandchiligi va tashvishlariga sherik bo'lishi, hamfikir bo'lishi hamda uni hurmat qilishi muhim ko'rsatkich hisoblanadi;

2-mezon: o'zligini namoyon eta bilishi – o'z fikrlarini erkin bildirishi, o'z imkoniyatlarini, his-tuyg'ularini ko'rsata bili ikkinchi mezon hisoblanadi;

3-mezon: muloqot jarayonida ijtimoiy-madaniy va axloqiy meyorlarga amal qila bilishi, ya'ni o'zgalar fikrini hurmat qilishi, axloq meyorlariga amal qilgan holda muloqot o'rnatishi, o'zgalar shaxsiyatiga tegmasligi va hokazo ijtimoiy meyorlarga amal qila bilishi lozim bo'ladi;

4-mezon: optimal tanlangan muloqot uslubi hamda nutq va harakatning uyg'unligi – muloqot jarayonida to'g'ri uslubni tanlash, nutqi maqsadga muvofiq bo'lishi, zerikarli bo'lmasligi hamda nutqi bilan harakatlarining uyg'un holda ifodalanishini anglatadi.

Xulosa qilib aytgan, bolalarning rivojlanishiga attraktiv yondashuvni qo'llash bola rivojlanib, tajriba, taassurotlarni to'plashini va shu bilan birga madaniyatni faol ravishda o'zgartirishini faoliyat mavzusiga aylanishini anglatadi. Attraktiv yondashuvga asoslangan maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlanish bolalarnin o'zligini namoyon qilishini faollashtirishga va har qanday faoliyatda zarur bo'lgan mukammal ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кодирова Ф.Р., Файзуллаева М., Рустамова М. «Тайёрлов гуруҳ тарбиячилари учун нутқ ўстириш машғулотли ишланмалари» (методик қўлланма) -Т.: 2010.
2. Омонов Ҳ.Т., Хўжаев Н.Х., Мадьяров С.А., Эшчонов Э.У. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Дарслик. –Тошкент: Фан ва технология, 2012. – 191 б.
3. Педагогик атамалар луғати. / Тузувчилар: Р.Х.Джурасев, Ў.Қ.Толипов, Р.Г.Сафарова ва бошқ.-Т.: —Фан! нашриёти, 2008

Педагогика энциклопедия. 1-жилд /тузувчилар: жамоа. – Тошкент: —Ўзбекистон миллий энциклопедияси! Давлат илмий нашриёти, 2015,

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA PERIMETER VA YUZA TUSHUNCHALARI

Bahranova H.B.

*Xalqaro innovatsion universitet
pedagogika mutaxassisligi 1-kurs magistranti*

Berdiyev B.R.

Ilmiy rahbar:

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasi dotsenti

Tayanch so'zlar: perimetr, yuza, to'rtburchak, figura, kvadrat, metr, detsimetr, burchak, muntazam.

Ключевые слова: периметр, площадь, прямоугольник, фигура, квадрат, метр, дециметр, угол, правильный.

Key words: perimeter, area, rectangle, figure, square, meter, decimeter, angle, right.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bolalarga yuza va perimetрни qanday tushuntirish ularga bu haqida qanday ma'lumot berish haqida ma'lumotlar kiltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье содержится информация о том, как объяснить детям понятия площади и периметра и как научить их этому.

SUMMARY:

This article provides information on how to explain and teach children the concepts of area and perimeter.

Yuza haqidagi boshlang'ich tushunchalarni shakllantirishga tayyorgarlik ishi 1-2-sinflardayoq boshlanadi. Bosma asosdagi daftarlar bilan ishlashda figuralarni bo'yash, mehnat darslarida qog'ozdan figuralar qirib olish, tasviriy san'at darslarida rasm solish figurani tekislikning yopiq siniq chiziq bilan chegaralangan bo'lagi sifatida qabul qilinishiga imkon beradi.

Bolalar ko'pincha yuzani o'lchash tushunchasini uni rotsional hisoblash bilan aralashtirib yuboradilar. "To'g'ri to'rtburchak yuzini o'lchash nima?" olgan savolga ko'pincha bolalar "bu uning bo'yini enini o'lchash ularni ko'paytirish" deb javob beradilar. Biroq to'g'ri to'rtburchakning yuzini topish deganda bu so'z unda yuza birligi necha marta joshlashgan ekanini aniqlash demakdir. O'qituvchi bolalarni yuza tushunchasi va yuza atamasi bilan tanishtirishda amaliy ishdan foydalanish lozim; stellar, partalar, kitob va daftarlar, turli figuralar sirti, yuzasi birligini, ularni matematikada "yuza" deb atalishini suhbat mobaynida tushuntiradi. Biz figuralar va narsalarning yangi xossasi-yuzasi bilan tanishamiz.

Yuza figura qanday joy egallaganini ko'rsatadi. Yuza- bu miqdordir, chunki u bo'yicha figuralarni taqqoslash mumkin.

Yuza o'lchov birligi kvadrat satimetr bilan tanishtirish uchun dars fragmentini qaraymiz.

O'qituvchi. Biz narsalarning bir necha hossalarni va ularni ifodalaydigan miqdorlarni bilamiz (uzunlik , massa, sig'im).

To'g'ri chiziq kesmasi uzunlikka ega to'g'ri to'rtburchak , uchburchak, doira, bayroqcha esa yuzaga ega. Ustma-ust tushadigan figuralar teng figuralar, ustma-ust tushmaydigan figuralar tengdosh figuralar deyiladi.

So'ngra kvadrat detsimetr bilan tanishtiriladi. Buning uchun 10×10 (kvadrat santimetr)li taxtachadan foydalanamiz , u 100ta 1kv sm li kataklarga ega .Uning tomonlari $10\text{ sm}=1\text{dan}$ bo'lgani uchun uni 1 kvadrat detsimetr deyiladi.

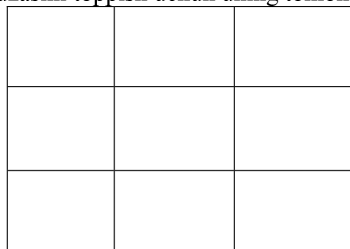
$$1\text{dm}^2=10 \times 10=100\text{sm}^2$$

Kvadrat metr va kvadrat detsimetrlar orasidan munosabat ham shu tariqa o'rnatiladi.

$$1\text{m}^2=100\text{dm}^2$$

$$1\text{m}^2=100\text{sm}^2 \times 100=10000\text{sm}^2$$

Eng so'nggi bosqichda to'g'ri to'rtburchak yuzasini toppish o'rganiladi.To'g'ri to'rtburchakning yuzasini toppish uchun uning tomonlarini o'lchab, ularni ko'paytiramiz.

4sm

Yuza birligini kiritishga tayyorgarlikdavrida beriladigan topshiriqlar quyidagicha bo'lishi mumkin.

1.Uzunligi 5sm va eni 1sm bo'lgan to'g'ri to'rtburchak kvadrat santimetrlarga quyidagi rasmda ko'rilgandek bo'lingan. Nechta kvadrat santimetr hosil bo'ldi. Bu to'g'ri to'rtburchak yuzi 5sm.

Yuza birliklari orasidagi munosabatlarni o'rganish va bu haqidagi bilimlarni mustahkamlash uchun quyidagi mashqlarni kiritish foydali.

1-misol.Kvadrat detsimetrlarda ifoda qilib. 8m^2 , 14m^2 , 40m^2 .

Ko'pgina amaliy masalalarda biror yer maydoni , devor, pol yuzini o'lchashga to'g'ri keladi. Bunday hollarda oldin yuz o'lchov birligini tanlash lozim.

Perimetr deb ikki o'lchamli shaklning hamma tomonlari uzunliklari yig'indisiga aytiladi.

Quyidagi shaklning perimetrini toppish usullarini ko'ramiz.

10 sm

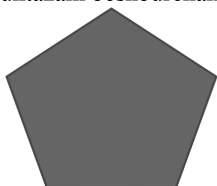
8 sm

18 sm

Shaklning perimetrini toppish uchun tomonlariniqo`shamiz.

$$P=[8+10+10+18]sm=46sm$$

2-misol. Muntazam beshburchakning perimetri nechaga teng.

Perimetрни barcha tomonlarning uzunliklarini qo`shish orqali topishimiz mumkin.

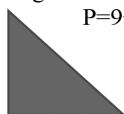
Muntazam beshburchakning barcha tomonlarining uzunliklari o`zaro teng bo`ladi.

9sm

9sm

$$P=9+9+9+9+9=45$$

Perimetr = 45sm

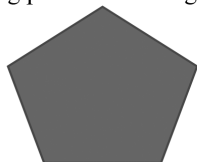
3-misol.Uchburchakning perimetri nechaga teng.

8 sm

10 sm

$$P=8+6+10=24$$

Perimetri =24sm

Ma`lum bir ko`pburchak, muntazam burchaklarning barcha tomonlari yig`indisiga perimetr deyiladi. Ushbu qiymat lotincha Pharfi bilan belgilanadi.

Maktab matematikasi kursidan ko`plab formulalarni kundalik hayotda ishlatmaymiz. Biroq ba`zi bir tenglamalarmavjud,agar ular muntazam ravishda bo`lmasa vaqti-vaqti bilan foydalanamiz.Ushbu formulalardan biri shaklning perimetrini hisoblash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Berdiyev B. R., Oliy ta`lim muassasalari talabalari mustaqil ta`limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya Qarshi. "Fan va ta`lim" nashriyoti. 2022 yil.
2. Berdiyev B. R. "Matematika o`qitish metodikasidan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish yo`llari". "Mug'allim hem uzluksuz bulumlendiruo" Ilimiy - metodikaliq jurnal. Nukus, №4-2 2020 jil,76-79 b.
3. Berdiyev B. R. "Matematika o`qitish metodikasi fanini o`qishda matematik tarkib bilan ishlashda talabalarning mustaqil ishlarini uslubiy ta`minlash tizimi" "TDPU ilmiy axborotlari", ilmiy-nazariy jurnal 1-son. Toshkent.-2021.25-28 b.
4. Yo`ldoshev J.T. Boshlang'ich sinf o`quvchilari divergent tafakkurini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Monografiya. Qarshi. "Fan va ta`lim" nashriyoti. 2023.-104 b.
5. Sultonova O`N. Fizikadan o`quvchilarning mustaqil o`quv faoliyatini tashkil etish metodikasi: Avtoref. dis. ... ped. fan. nom. – T.: 2007.– 22b.
6. Самостоятельная работа и академические успехи. Теория, исследования, практика / Материалы пятой международной научно-практической конференции (Минск, 24-25 марта 2005г.). - Мн.: Прописан, 2005.

MASALALARNI TENGLAMA TUZISH ORQALI YECHISH ASOSIDA O'QUVCHILARNI MUSTAQIL TENGLAMALAR BAJARISHGA O'RGATISH

Pirimova M.F.

*Xalqaro innovatsion universitet
pedagogika mutaxassisligi 1-kurs magistranti*

Berdiyev B.R.

Ilmiy rahbar:

Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: tenglama, tafakkur, topqirlik, masalalar, noma'lum qiymatlar, motivlar, arifmetika, algebra.

Ключевые слова: уравнение, мышление, изобретательность, проблемы, неизвестные величины, мотивы, арифметика, алгебра.

Key words: equation, thinking, ingenuity, problems, unknown quantities, motives, arithmetic, algebra.

РЕЗЮМЕ:

Hozirgi kunda matematika fani juda ham, rivojlanib bormoqda. Olimlar yangidan, yangi yechimini kutayotgan misol va masalalar ustida ishlashyapdi. Maqolada boshlang'ich sinflarda masalalarni tenglamalar tuzish yordamida mustaqil barishga o'rgatish ustida ishlangan.

РЕЗЮМЕ:

В настоящее время математическая наука развивается очень быстро. Ученые работают над новыми примерами и проблемами, которые ждут новых решений. В статье рассматривается обучение учащихся начальной школы самостоятельному решению задач с использованием уравнений.

SUMMARY:

At present, mathematical science is developing very quickly. Scientists are working on new examples and problems that are waiting for new solutions. The article discusses teaching primary school students to independently solve problems using equations.

Boshlang'ich sinf matematika darslarida misollar bilan birgalikda matnli masalalar ham mavjud bo'lib, bunday masalalarni tenglamalar tuzib yechish muhim ahamiyatga ega. Chunki, masalalarni tenglama yordamida yechish boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini kengaytirib, fikrlash qobiliyatini o'stiradi, o'quvchilarni topqirlikka undaydi.

Tenglamalar tuzish yordamida sodda masalalarni yechish 2-sinf dan boshlanadi. Biz bilamizki, 4-sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyati va ongi 1-2-3-sinf o'quvchilarining ongiga ko'ra tafakkur doirasining kengligi bilan ajralib turadi. Shunday ekan 4-sinf o'quvchilariga murakkab masalalarni ham tenglama tuzib yechishni o'rgatish muhimdir. 4-sinf matematikasida shunday misollar va masalalar borki, bunda noma'lum sonning qiymatlari shu misolning o'zida berilgan bo'ladi. Bunda noma'lum x harfi a,b,d,e harflari bilan ham berilishi mumkin..

Masalan : Agar $a=20$ bo'lsa,

$a+30$ yig'indini va $90 - a$ ayirmani toping.

Yechish: $a+30=20+30=50$ va $90-a=90-20=70$

4-sinf matematika darsligidan tenglamalar tuzish yordamida yechiladigan masalalarning ishlanish usullarini ko'rib chiqamiz.

1-masala: Ertalab do'kondan 17t 280 kg un bor edi. Kechqurun 6 t 60 kg un qoldi. Necha kg un sotilgan?

Yechish: Biz bu yerda kun bo'yi qancha un sotilgani noma'lumligi uchun sotilgan unni x deb belgilaymiz.

$$17t\ 280\ kg - x = 6t\ 60\ kg$$

$$x = 17t\ 280\ kg - 6t\ 60\ kg$$

$$x = 11t\ 220\ kg$$

Javob: do'kondan 11t 220 kg un sotilgan.

2-masala: Noma'lum son 3 marta o'rtirilib, natijaga 192 qo'shilganda 1083 hosil bo'ldi. Noma'lum sonni toping. $x \cdot 3 + 192 = 1083$

$$3x = 1083 - 192$$

$$\mathbf{Yechish:} \quad 3x = 891,$$

$$x = 891 : 3$$

$$x = 297$$

Javob: Noma'lum son 297 ga teng.

4-sinfda ko'p xonali sonlar bilan birgalikda to'rtta arifmetik amalga doir tenglamalarni yechishga o'rgatiladi. Buni amalga oshirishda har doim an'anaviy tarzda emas, balki noan'anaviy usulda ya'ni interaktiv metoddan foydalangan holda o'quvchilarga masalalarni yechishga o'rgatilsa, dars samaradorligi oshadi. Sababi didaktik o'yinlar va interaktiv metodlar o'quvchilarni darsga faolroq va diqqat bilan qatnashishiga muhim turtki bo'ladi.

Boshlang'ich ta'limda motivlar hosil qilishda didaktik o'yinlarning o'rni beqiyosdir. O'yinsiz tom ma'noda rivojlanish bo'lishi mumkin emas. O'yinlar o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni uyg'otadigan uchqundir.

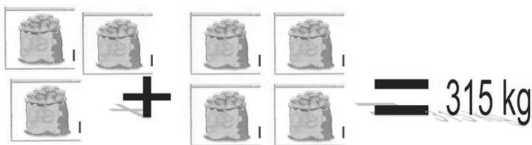
U ma'lum bir materiallar yoki shart-sharoitlarni talab etmaydi, balki boshlang'ich sinf o'qituvchisidan o'yinni tashkil etish sohasidagi bilim va malakalarini talab etadi. O'yinning ma'lum bir tizim va metodika asosida tashkil etilishigina o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

4-sinf o'quvchilari o'rtasida o'tkaziladigan shunday o'yinlardan birini ko'rib o'tamiz: „**Kim chaqqon**“ o'yini.

Biz quyidagi masalalarni yechishda „**Kim chaqqon**“ o'yinidan foydalanamiz. Bunga ko'ra sinf o'quvchilari 2 guruhga bo'linadi, shunga mos holda o'quv doskasi ham 2 qismga ajratiladi. So'ngra esa masalalar shartli ravishda o'qituvchi tomonidan o'yin ishtirokchilariga e'lon qilinadi. Ya'ni 1-guruh 1-masalani, 2-guruh 2-masalani yechadilar. Qaysi guruh masalani tez va to'g'ri bajarsa, o'sha guruh g'olib sanaladi va bu guruhga rag'bat kartochkalari beriladi.

1-masala: Bir egatdan 3 qop kartoshka, ikkinchi egatdan shunday 4 qop kartoshka olindi. Hamma kartoshkaning massasi 315 kg. Har qaysi egatdan necha kg dan kartoshka olingan?

Yechish: Har bir egatdan olingan kartoshka kg ni x deb belgilaymiz.

$$3x + 4x = 315$$

$$7x = 315$$

$$x = 315 : 7$$

$$x = 45$$

demak har bir qopda 45 kg dan kartoshka bor ekan.

Bundan: $3x = 3 \cdot 45 = 135$ va $4x = 4 \cdot 45 = 180$ ni topamiz.

Javob: birinchi egatdan 135 kg, ikkinchisidan 180 kg kartoshka olingan.

2-masala: Bir do'konga 18 yashik, ikkinchisiga shunday 15 yashik sabzavot keltirildi. 2-do'konga birinchisiga qaraganda 24 kg ko'p sabzavot keltirildi. Har qaysi do'konga necha kg dan sabzavot keltirilgan?

Yechish: Har bir yashikdagi sabzavot kg ni x deb belgilaymiz.

Topish kerak: $18x, 15x = ?$

$$18x + 24 = 15x$$

$$18x - 15x = 24$$

$$3x = 24$$

$$x = 24 : 3$$

$$x = 8 \text{ ni topamiz, bundan } 18x = 18 \cdot 8 = 144,$$

$$15x = 15 \cdot 8 = 120$$

Javob: birinchi do'konga 144 kg, ikkinchisiga 120 kg sabzavot keltirilgan.

Hozirgi kunda matematika fani juda ham, rivojlanib bormoqda. Olimlarimiz yangidan, yangi yechimini kutayotgan misol va masalalar ustida ishlashyapdi. Bugun biz siz bilan tenglama tushunchasini ko'rar ekanmiz: birinchi navbatda tenglamaga ta'rif beramiz:

Harf bilan belgilangan no'malum son qatnashgan tenglik tenglama deyiladi.

$$3x - 90 = 270$$

$$3x = 360$$

$$x = 360 : 3$$

$$x = 120$$

Bu yerda 120 tenglamaning ildizi hisoblanadi.

Tenglamaning ildizi deb, no'malumning shu tenglamani to'g'ri tenglikka aylantiradigan qiymatiga aytiladi.

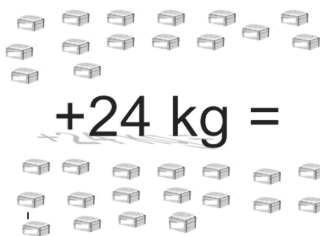
Tenglama ildizlarga ega bo'lmasligi ham mumkin.

Masalan, $2x + 5 = 2x + 3$ tenglamaning ildizlari yo'q, chunki x ning istalgan qiymatida bu tenglamaning chap qismi o'ng qismidan katta bo'ladi.

Tenglamani yechish uning barcha ildizlarini topish yoki ularning yo'qligini ko'rsatish demakdir.

Tenglamani yechishda tenglamaning quyidagi asosiy xossalariidan foydalaniladi.

1. Tenglamaning istalgan hadi ishorasini qarama-qarshisiga o'zgartirib, uning bir qismidan ikkinchi qismiga o'tkazish mumkin.

2. Tenglamaning ikkala qismini nolga teng bo'lmagan bir xil songa ko'paytirish yoki bo'lish mumkin.

Algebraning tili tenglamalar “sonlarga yoki kattaliklarning mavhum munosabatiga mansub savollarni hal etish uchun masalani o'z tilimizdan algebra tiliga o'tkazish kerak holos”, - deb yozadi buyuk Nyuton o'zining “Barchaga baravar taalluqli arifmetika” deb nomlangan algebra darsligida. Ona tilidan, algebra tiliga o'tkazishni qanday bajarishni Nyuton misollarda ko'rsatgan.

Mana ulardan biri:

Ona tilida	Algebra tilida
Savdogar ma'lum miqdor pulga ega edi	x
Birinchi yil u 100 funt sarf qildi	$x-100$
Qolgan so'mmaga uning uchdan birini qo'shdi	$(x-100)+\frac{x-100}{3} = \frac{4x-400}{3}$
Kelgusi yili u yana 100 funt sarf qildi	$\frac{4x-400}{3} - 100 = \frac{4x-700}{3}$
va qolgan so'mmani uning uchdan bir qismiga orttirdi	$\frac{4x-700}{3} + \frac{4x-700}{9} = \frac{16x-2800}{9}$
Uchinchi yili u yana 100 funt sarf qildi	$\frac{16x-2800}{9} - 100 = \frac{6x-3700}{9}$
Keyin qoldiqqa uning uchgan birinchisini qo'shdi	$\frac{6x-3700}{9} + \frac{16x-3700}{27} = \frac{64x-14800}{27}$
Uning kapitali boshlang'ichdan ikki marta katta bo'ldi	$\frac{64x-14800}{27} = 2x$

Savdogarning boshlang'ich kapitalini aniqlash uchun oxirgi tenglamani yechish qoldi.

Tenglamani yechish – ko'p hollarda qiyin emas, tenglamalarni masala shartlari asosida tuzish ko'proq qiyinchilik tug'diradi. Siz hozirgina ko'rdingizki, haqiqatda tenglamalarni tuzish san'ati “ona tilidan algebra tiliga” o'tkazishga keltiradi. Algebra tili kam so'zli, shuning uchun unga ona tiling ko'p bo'lmagan iboralarni qiyinchiliksiz o'tkazish mumkin. Turli qiyinchilikdagi o'tkazishlar uchraydi, bunga o'quvchi kelgusida keltirilgan birinchi darajali tenglamalarni tuzishga oid keltirilgan qator misollarda ishonch hosil qiladi.

Tenglamalarning bir necha turlari bor. Masalan, bir noma'lumli tenglamalar, chiziqli tenglamalar, kvadrat tenglamalar, yuqori darajali tenglamalar va boshqalar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari asosan bir noma'lumli tenglamalar ustida misol va masalalar bajarishadi.

Biz shuning tenglamalar qatori tengsizliklar tushunchasi ham

o'rganamiz. Tengsizlikda “>”, “<”, “≥”, “≤”, “=” ishoralari ishtirok etadi. m: a soni b sonidan katta

“a > b” ko'rinishida yoziladi.

Tengsizlikning ham har xil turlari mavjud. M: kvadrat tengsizlik, chiziqli tengsizlik, parametrlı tengsizlik va boshqalar.

Tengsizlikni yechishning barcha yechimlarini topish yoki ularning yo'qligini ko'rsatish demakdir.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkinki boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan tenglama tushunchasini kiritishdan asosiy maqsad o'quvchilarda mustaqil hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish, mavhum tasavvurlarni shakllantirish va albatta tenglamalarni ishlash jarayonida ketma – ketlikka rioya qilish qonun – qoidalarini o'rgatadi. Demakki, har bir o'qituvchi, o'quvchilarni dars jarayonida faollashtirishi, bolalarning matematik ko'nikmalarini, tenglama va tengsizliklarni tuzish hamda uni mustaqil yecha olish malakalarini rivojlantirib borishi lozim. Masalalarni mustaqil ravishda tenglamalar tuzish orqali bajarish ularni yuqori sinflarda matematikani a'lo darajada uzlashtirishlariga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Burhonov S.va boshqalar. Uchinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "Sharq" 2019 y
2. Bikbayeva N. To'rtinchi sinf matematika darsligi. Toshkent. "O'qituvchi" 2017 y
3. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi. (OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
4. Abdullayeva B.S., Sadikova A.V., Muxitdinova M.N., Toshpo'latova M.I., Raximova F. Matematika. TDPU.(Boshlang'ich ta'lim va sport-tarbiyaviy ish bakalavriyat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik) Toshkent-2017, 284 b
5. Шодиев Р.Д , Бердиев Б.Р. Бошланғич синфларда математика ўқитиш методикаси фанидан лаборатория ва семинар машғулотларини ташкил этиш технологияси Қарши ДУ 2019 yil
6. Jumayev M.E, Berdiyev B.R, Jumayev E.E, Xolmurodov M, Matematika o'qitish metodikasi. (O'Y uchun darslik.) Qarshi. " Nasaf ", 2020 yil. 380 b.
7. Jumayev M.E. Tadjiyeva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. (OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Fan va texnologiya", 2005 yil.
8. G'afforova.T. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent. "Tafakkur" nashriyoti - 2012.y

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA FANINI SAMARALI O'QITISH TEXNOLOGIYASI

Sodiqova D.A.

*Xalqaro innovatsion universitet
pedagogika mutaxassisligi 1-kurs magistranti*

Berdiyev B.R.

*Ilmiy rahbar
Qarshi DU "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: matematika, ta'lim-tarbiyaviy, fikrlashga, ko'rgazmali qurollar, metod, uslub, texnologiya.

Ключевые слова: математика, образовательный, мышление, наглядные пособия, метод, стиль, технология.

Key words: mathematics, educational, thinking, visual aids, method, style, technology.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika fanini qanday usullardan foydalanib o'qitilsa, samaraliroq natijaga olib borishi mumkinligi haqida fikr mulohaza keltirib o'tilgan. Dars jarayonida turli xil metodlardan foydalanish haqida gapirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются методы обучения математике в начальных классах, которые могут привести к более эффективным результатам. На уроке обсуждалось использование различных методов.

SUMMARY:

This article discusses methods of teaching mathematics in elementary grades that can lead to more effective results. The lesson discussed the use of various methods.

Matematikadan boshlang'ich ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini nazariy bilimlar tizimi asosidagina hal etishi mumkin. Bu ilmiy dunyoqarash, psixologiya, didaktika, matematikani o'qitish nazariyasini o'z ichiga oladi. Biroq birgina nazariy bilimlarning o'zi yetarli emas. O'qitishning ma'lum mazmuni va o'qituvchining aqliy faoliyati saviyasi bilan ta'sirlanadigan u yoki bu o'quv uchun eng samarali usullarni q o'llay bilish darsga tayyorlanishda yoki darsning o'zida yuzaga keladigan aniq metodik vazifalarni hal etishni bilishi zarur. Boshlang'ich sinflarda bolalarning aqliy rivojlanishlariga asos solinishi

sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun o'quvchilarning aqliy faoliyatlari darajasini va imkoniyatlarini bilish hamda hisobga olish juda muhimdir.

Biz boshlang'ich sinflarda dars berar ekanmiz, bolalarning individual xususiyatlarini, qiziqishlarini, yoshini inobatga olgan holda dars jarayonini tashkil qilishimiz kerak. Ayniqsa, boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitishda o'qituvchilardan katta mahorat talab etadi. Negaki, matematika fanini 1-sinfdanoq o'quvchilarga uni murakkab fan sifatida emas, balki eng kerakli hayotimiz davomida eng asqotadigan, qiziqarli fan sifatida k o'rsata bila olishimiz zarur. Buning uchun darsni tashkil qilishda quyidagilarga e'tibor berishimiz kerak:

1. Darsni qiziqarli o'tish kerak. Darsda o'quvchilarni fanga b o'lgan tasavvurlarini kengaytirish uchun turli xil metodik o'yinlardan foydalanish juda muhimdir. Misol uchun: "Zukkolar" o'yini. Bunda 3ta bayroqcha orqali sinfda o'zgacha, qiziqarli muhitni tashkil qila olishimiz mumkin. O'quvchilar bunda o'tilgan mavzuga doir bilimlarini mustahkamlab olishlari, tezkor fikrlashga o'rganishlari mumkin.

2. O'quvchilarga mavzuni sodda k o'rinishda tushuntirib bera olishimiz kerak. Chunki boshlang'ich sinfdanoq bolalarga matematikani murakkab fan sifatida k o'rsatsak, ularda faqat shu fikr qoladi. Biz o'quvchini "Matematika qiyin fan, murakkab misollari k o'p, masalarini yecha olmayman"-, degan tushunchalardan yiroq tutishimiz darkor. Bola uchun aniq belgilab q o'yilgan "qiyin" yoki "oson" degan tushuncha y o'q, aslida. Matematikami yoki til o'rganish, Bax yoki yosh bolalar musiqasimi, bir xil ohangdagi va bir turdagi kuy yoxud tovushlar uyg'unligimi -barchasi bir vaqtda o'rgatila boshlanishi mumkin. Gap qiyin yoki osonligida emas, bola uchun hammasi yangi. Faqat biz pedagoglar o'quvchilar ongiga shu tushunchasi singdirib q o'yganmiz, holos.

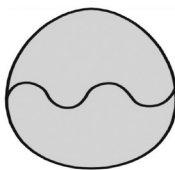
3. Darsda k o'rgazmali qurollardan foydalanish. Matematika aniq fan, unda misol va masalalar b o'lishidan qat'i nazar darsni k o'rgazmali qurollar yordamida tashkil qilish matematikani zerikarli fan sifatidagi k o'rish tasavvurlarini y o'q qiladi. Misol uchun, oddiy darslikdagi misol va masalalarni o'quvchilarga vazifa sifatida topshirilayotganda "siniq tuxum", "muzqaymoqlar orolchasi" metodlaridan foydalanilsa, o'quvchilar uchun ham yangilik ham fanga b o'lgan qiziqishlarini yanada oshiruvchi vosita sifatida q o'llaniladi. Bu metodlarni qanday amalga oshirishga kelsak, o'qituvchi tomonidan rangli qog'ozlardan siniq tuxum shakli yasab olinadi va bir tomoniga mavzuga oid misol va masalar yozilgan b o'lsa, ikkinchi tomonida o'sha misol va masalalarning javobi, yokida xuddi shu misol va masalaning javobiga teng b o'lgan boshqa misol va

masala yozilishi kerak. O'quvchilar singan tuxumni t o'g'ri birlashtirib javobni topishlari kerak b o'ladi." Muzqaymoqlar orolchasi" ham huddi shunday bajariladi. Bu o'quvchilarni bir xillikdan zerikishlarini oldini olib, o'qituvchilari kabi kreativ inson b o'lib katta b o'lishlariga o'z hissini q o'shadi.

Bundan tashqari " Bilmasvoyning xatolari" metodi ham o'quvchilarga o'ziga b o'lgan ishonchini oshirib, yangidan yangi bilimlarni izlanishga chorlaydi. Bu metodda misollar xato k o'rsatilgan b o'lib unda o'quvchilar xatoni topib tuzatishlari kerak b o'ladi va bu ular uchun haqiqatdan k o'proq bilimlar egallashlari va kelajakda ham birovning xatolarini tuzata oladigan darajada b o'lishlari uchun motivatsiya b o'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "Yangi O'zbekitonning asosiy ustuni - bilim, ta'lim va tarbiya b o'ladi",- deganlaridek, yangi o'sib kelayotgan yosh avlodga t o'g'ri ta'lim va tarbiya berishimiz, har bir fanning tub mohiyatini ochib mukammal darajada bilim bera olishimiz darkor. Ayniqsa, bugungi kundagi yoshlarga turli xil metodlar bilan o'ziga xos uslublarda yangicha texnologiyalardan foydalanib darslarni tashkil qilishimiz yanada muvaffaqiyatli yoshlarni kashf etishimizga zamin yaratadi va bunday shaklda o'qitilgan o'quvchilar butun jahon minbarlarida yuqori o'rinlarda turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasi.(OO'Y uchun darslik.) Toshkent. "Turon-Iqbol", 2016 yil. 426 b.
2. Jumayev M.E. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. (OO'Y uchun o'quv qo'llanma) Toshkent. "O'qituvchi", 2004 yil.
3. Berdiyev B. R., Shodiyev R.D., "Interactive methods of assessment of knowledge on the basis of digital education on the subject "Information technology in education"". "International Journal Papier Public Review". Volume-1, Issue-2. Austria. 2020 114-118 p
4. Berdiyev B. R. "Oliy ta'lim muassasalari talabalari mustaqil ta'limini boshqarishning nazariyasi va metodikasi. Monografiya "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 33-41 b.
5. Berdiyev B. R. "Matematika o'qitish metodikasi" O'quv qo'llanma "Fan va ta'lim" Qarshi – 2022 y 77-81 b.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA STEAM YONDASHUVI ORQALI IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Uroqova G.A.

QarshiDU "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi 2-kurs talabasi

Tayanch so'zlar: STEAM yondashuvi, texnologiya, san'at, muhandislik, integratsiya, mantiqiy fikrlash, ijodiy fikrlash, STEM, metod.

Ключевые слова: STEAM подход, технология, искусство, инжиниринг, интеграция, логическое мышление, творческое мышление, STEM, метод.

Key words: STEAM approach, technology, art, engineering, integration, logical thinking, creative thinking, STEM, method.

РЕЗИОМЕ:

Zamonaviy ta'lim tizimida ijodiy fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va innovatsion yechimlarni topish qobiliyati katta ahamiyatga ega. STEAM yondashuvi boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kreativligini oshirish, ularni interfaol metodlar bilan shug'ullantirish va real hayot muammolarini hal qilishga yo'naltirish imkoniyatini beradi. STEAM yondashuvi orqali o'quvchilar zamonaviy dunyo talablariga binoan bilimlarga ega bo'lishadi. Ushbu maqolada STEAM ta'limining boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi roli, usullari va samaradorligi haqida tahlil qilinadi.

РЕЗИОМЕ:

Творческое мышление, критический анализ и умение находить инновационные решения имеют большое значение в современной системе образования. Подход STEAM дает возможность повысить креативность учащихся начальной школы, вовлечь их в интерактивные методы и направить их на решение реальных жизненных проблем. Благодаря подходу STEAM студенты получают знания в соответствии с требованиями современного мира. В статье анализируются роль, методы и эффективность STEAM-образования в развитии творческого мышления учащихся начальной школы.

SUMMARY:

Creative thinking, critical analysis and the ability to find innovative solutions are of great importance in the modern education system. The STEAM approach makes it possible to enhance the creativity of primary school students, engage them in interactive methods and direct them to solve real-life problems. Thanks to the STEAM approach, students gain knowledge in accordance with the requirements of the modern world. The article analyzes the role, methods and effectiveness of STEAM education in developing creative thinking of primary school students.

Bugungi kunda ta'lim tizimini rivojlantirish uchun bir qancha turli yondashuvlar va dasturlar bor. Ulardan biri STEM yondashuvi hisoblanadi.

STEAM o'zi nima? STEAM bu S- science yani tabiiy fanlar, T-technology ya'ni texnologiya, E-engineering ya'ni energiya, A-art ya'ni san'at va M-mathematics ya'ni matematika hisoblanadi shu bilan birga STEAM bu besh yo'lashning birlashmasi hisoblanadi. STEAM – bu fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani integratsiyalashgan holda o'qitish metodologiyasi. Fan (Science) – tabiiy hodisalarni tushunish va tadqiq qilish. Texnologiya (Technology)– raqamli va texnik vositalardan foydalanish. Muhandislik (Engineering) – konstruktorlik va loyihalash jarayonlari. San'at (Arts) – ijodiy ifoda va dizayn qobiliyati. Matematika (Mathematics) – mantiqiy fikrlash va hisoblash ko'nikmalari. STEAM bu ta'lim tushunchasi bo'lib, u kitobiy bilimlarga urg'u beradigan an'anaviy bir fanli darslardan farq qiligan usul hisoblanadi. STEAM yondashuvi o'quvchilarga fanlararo va amaliy yondashuv yordamida bilim berish tamoyiliga asoslanadi. STEAM ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarni XXI asr muammolariga keng ko'nikma va bilimlar bilan jihozlash orqali tayyorlashdir. Ushbu ko'nikmalarga ilmiy izlanishlar, texnologik savodxonlik, muhandislik dizayni, matematik fikrlash, ijodiy fikrlash, samarali muloqot va hamkorlik kiradi. STEAM ta'limi ta'limga yaxlit yondashuvni rivojlantiradi, bu ham texnik ko'nikmalarni, ham tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi

STEAM tushunchasi "STEM" (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta'lim modelidan kelib chiqqan. STEM ta'limi 1990-yillarda AQSh Milliy Fanlar Fondi (NSF) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, asosan texnik va ilmiy sohalarida malakali mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan edi. 2000-yillarda Georgette Yakman kabi tadqiqotchilar STEMga san'at (Arts) qo'shilishi kerakligini ta'kidlashdi. Chunki ijodiy fikrlash va dizayn muhandislik, texnologiya va fan sohalarida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu tariqa STEM → STEAMga aylanish jarayoni boshlandi. STEAMning asosiy rivojlanish bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. 1990-yillar: 1990-yillarda AQSh va G'arb mamlakatlarida fan-texnika sohasidagi kamchiliklar tufayli STEM ta'limi rivojlana boshladi. 2001-yil– NSF STEMni rasmiy ta'lim dasturi sifatida qo'llab-quvvatladi.

2. 2000-yillar: San'atning (Arts) Qo'shilishi. 2006-yil Georgette Yakman STEAM tushunchasini ilgari surdi va uning pedagogik ahamiyatini tushuntirdi. 2010-yil Rhode Island Dizayn Maktabi (RISD) STEAMni rasman qo'llay boshladi.

3. 2010-yillardan Hozirgacha: Global STEAM Harakati 2011-yil. AQSh Ta'lim Vazirligi STEAMni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus grantlar ajratdi. 2015-yil YUNESKO STEAMni global ta'lim strategiyasi sifatida tan oldi.

2020-yillar STEAM butun dunyo maktablarida, jumladan O'zbekistonda ham joriy etilmoqda (masalan, "STEAM Education" loyihalari, IT maktablari).

STEAM ta'limi STEM asosida shakllangan bo'lib, san'at va ijodiyatni qo'shish orqali yanada takomillashtirilgan. U bugungi kunda butun dunyo mamlakatlarida qo'llanilayotgan zamonaviy ta'lim modelidir. O'zbekistonda ham yangi ta'lim standartlari STEAMga asoslangan holda islohotlar olib borilmoqda. Bunga misol darsliklarni yangi texnologiyalarga bog'lab o'tilishi. Bu orqali o'quvchilar fanlarni hayotga bog'lab o'rganishlari osonlashadi. Zamonaviy ta'lim jarayoni har tomonlama yetuk, ijodkor, tahliliy fikrlovchi shaxsni shakllantirishni asosiy vazifa qilib qo'yimoqda. Dunyoda sodir bo'layotgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sharoitida bilimlar tizimini faqat yodlash yoki takrorlash orqali emas, balki ularni chuqur anglab, amaliyotga tatbiq etish orqali egallash talabi kuchaymoqda. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim jarayonida STEAM yondashuvi tobora dolzarblik kasb etmoqda. Boshlang'ich ta'limda STEAM yondashuvida o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshoradi, ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi, murakkab vaziyatlarni muammoni tahlil qilish va yechim ishlab chiqishga o'rgatadi, jamoada ishlash, rahbarlik qilish, va boshqalarning fikriga hurmat bilan yondashish ko'nikmasini shakllantiradi va fanlararo bog'liqlikni anglash orqali bilimlar tizimini mustahkamlaydi. STEAM yondashuvida darslar o'zaro integratsiyalashgan holda o'tiladi. Integratsiyalashgan ta'lim — bu o'quvchilarning dunyoni yaxlit ko'rinishda anglashiga xizmat qiladigan, bir-biri bilan bog'liq va real hayotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan bilimlarni o'zaro uy'ulashtirishdir.

Boshlang'ich ta'lim o'quv mashg'ulotlarida STEAM texnologiyalaridan foydalanish va ta'limni texnologiyalashtirishning siyosiy omillarini yoritishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538 farmonida rahbar va pedagog xodimlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini tatbiq etish yo'li bilan xalq ta'limi tizimida kadrlar siyosatini shakllantirishning zamonaviy tamoyillarini joriy etishdagi jarayonlar mazmunini keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir. Ushbu farmoyishga muvofiq yurtimizda STEAM yonalishi boyicha integratsiyalashgan darslar tashkil etilmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar tobora keng qo'llanilmoqda. Biroq, har qanday ta'lim modeli milliy an'analar, resurslar va imkoniyatlarga mos ravishda shakllantirilishi muhimdir. STEAM yondashuvi ham o'zbek maktablarida mahalliy sharoitga moslashtirilgan

holda joriy etilishi zarur. Avvalo, dars jarayonida ishlatiladigan materiallar hududdagi mavjud vositalarga mos ravishda tanlanishi mumkin. Masalan, tabiiy fanlar yoki muhandislik loyihalarida loy, yog‘och, qum, paxta tolasi kabi materiallardan foydalanish nafaqat ijodkorlikni rivojlantiradi, balki mahalliy manbalarni qadrlashga ham xizmat qiladi. Shuningdek, san‘at komponenti orqali o‘quvchilarga milliy merosimiz – naqshlar, miniatyura san‘ati, kashtachilik elementlarini o‘rgatish orqali ularning estetik dunyoqarashi shakllantiriladi. Masalan, matematika darsida simmetriya mavzusini milliy naqshlar asosida o‘rgatish – bu STEAMning mukammal integratsiyasi bo‘lishi mumkin. Bunday moslashtirilgan STEAM darslari nafaqat fanlararo aloqani mustahkamlaydi, balki o‘quvchilarda milliy o‘zlik, kreativ fikrlash va jamoaviy hamkorlik kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun STEM yo‘nalishi yordam beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning texnologiya, tasviriy san‘at darslari asosiy ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi darslar hisoblanadi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish bu bolalarga fikrlash erkinligi, yangicha yondashuvlar ishlab chiqish va mavjud muammolarga noodatiy yechimlar topishni o‘rgatishdir. Bu orqali o‘quvchilar hayotiy muommoli vaziyatlardan chiqib ketishi ham osonlashadi/O‘quvchilarning tezkorligini va mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirish uchun bir nechta metodlardan foydalanish mumkin. Masalan: “Aql hujumi” (brainstorming) — darsda har bir o‘quvchi fikrini erkin bildiradi va tezkorlikka chorlovchi metod. “Nima bo‘lsa...” metodi masalan, “Agar yerda tortish kuchi bo‘lmasa nima bo‘ladi?” savol bilan yuzlansa javoblar xilma-xilligini kuzatish orqali ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish mumkin. “Loyihaviy faoliyat” — ma‘lum bir muammoni yechishga yo‘naltirilgan guruhli ishlar. Bu metod orqali o‘quvchilar ham guruhda ishlashga ham fikr almashinuvi rivojlanadi. O‘yinli faoliyat — topshiriqlarni o‘yinga aylantirish orqali anglash va qiziqish uyg‘otish. Boshlang‘ich sinf oquvchilari uchun oyin faoliyatiga doir metodlar doim qiziqarli bolgan va oquvchilar bu kabi metodlarni tez tushunib olishadi hamda natija ham ijobiy holatda namoyon boladi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, STEAM yo‘nalishi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativligini, tezkorligini va mantiqiy, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. STEAM yondashuvi boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biridir. U bolalarga nafaqat bilim beradi, balki ularni mustaqil fikrlash, ishlanmalar yaratish va jamoaviy ishlashga o‘rgatadi. O‘qituvchilar STEAMga asoslangan interfaol metodlardan foydalangan holda, kelajak

avlodni innovatsion yondashuvlar bilan tarbiyalashlari mumkin. Shu bilan birga o'quvchilarga ham STAEM yondashuvi orqali tashkil etilgan darslar an'anaviy darslarga qaraganda o'quvchilar uchun qiziqarli boladi. Chunki bu turdagi darslarda o'quvchi faqatgina bir fanning ichida bo'lmay boshqa fanlarning ham ichida bo'ladi va o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931- sonli qarori.
2. Sousa, D. A., & Pilecki, T. (2018). From STEM to STEAM: Using Brain-Compatible Strategies to Integrate the Arts. Corwin.
3. Yakman, G. (2008). STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education.
4. Robinson, K. (2011). Out of Our Minds: Learning to Be Creative. Capstone.
5. National Research Council. (2014). STEM Integration in K-12 Education: Status, Prospects, and an Agenda for Research.
6. DeJarnette, N. K. (2018). Implementing STEAM in the Early Childhood Classroom.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ALGEBRAIK MULOHAZALARNI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA O'QITISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Usmonov B.T.

Qarshi XIU

“Boshlang'ich ta'lim” kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: matematika, ta'lim, tarbiya, fanlararo aloqadorlik, integratsiya, integrativ yondashuv, tasavvur, dunyoqarash, dars, texnologiya, tafakkur, ijod, bilim, ko'nikma, malaka.

Ключевые слова: математика, образование, воспитание, межпредметные связи, интеграция, интегративный подход, воображение, мировоззрение, урок, технология, мышление, творчество, знания, умения, компетенции.

Key words: mathematics, education, upbringing, interdisciplinary connection, integration, integrative approach, imagination, worldview, lesson, technology, thinking, creativity, knowledge, skills, competence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun integral yondashuv asosida darslarni tashkil etish holati, bilim olish darajasi, olimlar tomonidan olib borilayotgan izlanishlar haqida fikr-mulohazalar bildirilib, ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье дается обратная связь о состоянии организации уроков на основе комплексного подхода для учащихся начальной школы, уровне усвоения знаний, а также о проводимых учеными исследованиях, даются научно обоснованные выводы и рекомендации.

SUMMARY:

This article presents opinions on the state of organizing lessons based on an integrative approach for primary school students, the level of learning, and research conducted by scientists, and presents scientifically based conclusions and recommendations.

Mamlakatimizda amalga oshirilayo'tgan islohotlar, jumladan, prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning “2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” gi PF-60-sonli farmonlarida “hayotga kirib kelayotgan yosh avlodni barkamol insonlar qilib tarbiyalash, ularning ta'lim–tarbiyasini barpo etayo'tgan yangi O'zbekiston talablariga mos holda sifat jihatdan yuqori pog'onaga ko'tarish”, ayniqsa yo'sh avlodimizning integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida

matematik tasavvurlarini shakllantirish, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini puxta egallab, xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan barkamol shaxslar etib tarbiyalash ularning bandligini ta'minlash, hayotda o'z o'rnini topishi, jamiyatning munosib a'zolariga aylanishi, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash vazifasi dolzarb ekanligi ta'kidlangan. Mazkur muammoni hal etishda uzluksiz ta'lim turlari ayniqsa, o'rta ta'lim maktablari (boshlang'ich sinflari) da darslarni fanlararo tashkil etish salmoqlidir.

Zero, o'rta ta'lim o'quv dasturlari hayot va kelajak faoliyat uchun zaruriy bilimlar bilan qurollantiradi, amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'ladi, o'zlashtirilgan ma'lumotlar asosida aqliy qobiliyatlarini o'stiradilar, ilmiy salohiyatlarini yuksaltiradilar, jismoniy kuchlarini rivojlantiradi, ilmiy dunyo'qarashlari tarkib toptib, zamonaviy bilimlarni puxta egallashlariga xizmat qiladi. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurlarini shakllantirish jarayonlarini takomillashtirib, uning talimiy-tarbiyaviy yo'nalishlarini modernizatsiya qilish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Yuqoridagilarni e'tiborga olib, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishga katta e'tibor bermoqlikni davrning o'zi ko'rsatmoqda.

Integrativ yondashuvlar asosida darslarni tashkil etish muammolari yuzasidan R. Safarova, A. Musurmonov, P. Musayev, A.Ch. Choriyev, A. A. Salomov, B. Abdullayeva kabi o'zbek olimlari ham ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar. Bu va boshqa tadqiqot ishlarida fanlararo aloqadorlikning turli yo'nalishlari va tamoyillari, ularning o'quv jarayonida muayyan fanlarni o'zlashtirishda qo'llanilishi, o'quv fanlararo aloqadorlik asosida tanlangan ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablar ilmiy-amaliy jihatdan hal etilgan. Jumladan, V. N. Fedorova o'z tadqiqotlarida fanlararo aloqadorlikning o'quv jarayoni samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlarini ko'rsatib, o'quv fanlararo aloqadorlik tabiiy fanlar bilan atrof-muhit hodisalarini o'zaro aloqadorlikda va izchillikda ifodalashning didaktik sharti sifatida namoyon bo'lishi asoslarini tarkib toptirishning pedagogik, psixologik, metodik jihatlarini tadqiq qilingan.

O'quvchilarda matematik bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish asosida uning boshqa fanlar bilan aloqadorligini tadqiqotchi olimlar turli yo'nalishlarda tahlil qilganlar. Chunonchi, I. Ya. Lerner, M. N. Skatkinlar matematik bilimlar asosida o'quv jarayonini faollashtirish, M. K. Ashirova matematikaning boshqa fanlar bilan fanlararo aloqadorligi xususiyatlari A. M.

Matyushkin, V. T. Kudryavtseva, L. S. Vigotskiy, B. G. Anan'ev, G. F. Fedores matematik ko'nikma va malakalarni fanlararo aloqadorlikda shakllantirishning psixologik shart-sharoitlari, o'quvchilarda bilishni takomillashtirishning qonuniyatlarini o'z tadqiqotlarida ochib berganlar. Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurlarni shakllantirishda quyidagi ahamiyatga molik vazifalar turibdi:

1. Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurlarini shakllantirish metodikasi mavzuning dolzarbligini aniqlash o'rganish zaruriyatini asoslash;

2. Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurlarini shakllantirish metodikasi mavzida chop etilgan darsliklar, qo'llanmalar, monografiyalar, turli ilmiy darajalarni olish uchun yo'zilgan dissertasiyalarni o'rganish va qiyosiy tahlil qilish;

3. Integrativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik tasavvurlarini shakllantirish borasida faoliyat olib borgan olimlar, fan doktorlari va nomzodlari faoliyatini o'rganish va o'rganilmagan jihatlarini aniqlash;

Shunday ekan bu vazifalarni og'ishmasdan bajarishimiz va o'quvchilar savodxonligini matematik bilimlarini yanada rivojlantirishimiz lozim.

Boshlang'ich sinflarda har bir o'qituvchining dars berishi, alohida olingan integratsiyaning bir usuli deb qarasa, fanlararo aloqadorlikni ilmiy jihatdan asoslash maqsadida uning metodologik-didaktik infratuzilmasini vujudga keltirish, ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligini ta'minlash lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga javob beradigan va dars talablariga mos keladigan, maqsadni aniqlash bunday yangilanishning asosiy masalasidir.

Boshlang'ich maktabda integratsiyaning amalga oshiruvchi bo'lg'in vazifasini o'qituvchining o'zi amalga oshiradi. U bolalarga matematika, o'qish, tabiat haqidagi boshlang'ich tushunchalarni va yana ko'pgina narsalarni o'rgatadi. O'qituvchi o'zining kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi. Didaktik tizimda predmetlararo asosda integratsiyalash o'qituvchi (ta'lim berish) va o'quvchi (ta'lim olish) harakatlarining mos kelishini ko'zda tutadi. Ikkala faoliyat ham umumiy tuzilishga ega: maqsadlar, sabablar, mazmun, vositalar, natijalar, nazorat. Dars jarayonida fanlararo aloqadorlikni ta'minlash asosida o'rganilayotgan hodisalarning mohiyati, sabab-oqibatli bog'liqliklarini tushuntirishga qaratilgan bo'lishi, masalan, o'qish darslarida qish fasliga doir she'r yoki matnni o'qishdan oldin o'qituvchi mavzuni tabiatshunoslik bilan bog'liqligi haqida "tabiatshunoslik darsida biz qish faslida bo'ladigan tabiat

hodisalarini, undagi o'zgarishlarni o'rganadilar. Ushbu she'r (matn) da ham xuddi shu holat tasvirlangan" degan fikr bilangina cheklansa, unda o'quv fanlari o'rtasidagi bunday aloqadorlik faqat tashqi xususiyatga ega bo'ladi, tasavvurlar va reproduktiv harakatlar darajasida qoladi. Boshlang'ich ta'limdagi o'qish darslarini ona tili, odobnoma, shuningdek, rasm, tabiatshunoslik, mehnat fanlari bilan bog'lab o'quvchilarning tassavurlarini boyitish joiz. Chunki bunday darslar o'quvchilarni ijod qilishga, mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, o'quv fanlariaro aloqadorlik hodisasi murakkab va serqirra didaktik jarayondir. Fanlararo aloqadorlikning falsafiy asosi, fanlar va ilmiy tushunchalarning o'zaro bog'langan holda rivojlanishi har zamonda ta'limning asosini tashkil etadi va ta'limning taraqqiy etishiga xizmat qiladi.

Natija va tahlil. Fanlararo aloqadorlik nazariyasining taraqqiyotida tabaqalashtirilgan holat hukm sursa ham amaliyotda integratsiya, o'zaro aloqadorlik fanning ijtimoiy ahamiyatini yanada oshiradi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan fanlararo aloqadorlik muammolarini hal etishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar ijtimoiy hayot talabidir. Boshlang'ich maktabda integratsiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini o'qituvchining o'zi amalga oshiradi. U bolalarning matematikaga, yozishga, tabiat ko'pgina boshlang'ich tushunchalarga va yana ko'pgina narsalarga o'rgatadi. O'z kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi. Boshlang'ich sinflarda bir o'qituvchining dars berishini, integratsiyaning bir usuli deb hisoblasak ham bo'ladi. Integratsiyani amalga oshirishning usullari yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin, muammoning mohiyati shundaki, usullarning birlaridan yuz o'girib, ikkinchisidan barcha darajalarida o'qituvchilarning (psixologik va fiziologik) yosh xususiyatlarini hisobga oladigan integratsion choralar tuzishni kiritishdir. Muammoning bunday qo'yilishi integratsiyaning turli ta'lim pog'onalarida turli xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Boshlang'ich maktabda integratsiyani bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida ko'rish maqsadga muvofiq. Ta'limning keyingi pog'onalaridan u asosiy fanlarning chegaralarini birlashtirishga harakat qiladi. Bugungi kunda, ya'ni ta'lim-tarbiyaning hozirgi zamonaviy bosqichida o'qituvchining ishlash tizimi tubdan o'zgarimoqda va pedagogik texnologiyalar, integratsiya-lar, innovatsiyalar amaliyotda keng qo'llanilmoqda. O'quv fanlararo aloqadorlik ta'minlangan sharoitda o'quvchilarning egallagan bilimlari samarali rivojlanishi bilan bir qatorda ularning idrok qilish qobiliyati, faolliklari, iziqishlari, aqliy intellektual imkoniyatlari ortishiga erishiladi.

Xulosa. Darhaqiqat, integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish natijasida pedagogik, psixologik jihatdan ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda

qulay shartsharoit vujudga keladi; umumdidaktik talablar uzviylikda bajariladi; o'quvchining vaqti, kuchi tejaladi; ortiqcha ruhiy va jismoniy zo'riqishlarning oldi olinadi, ta'lim samaradorligi oshadi. O'quvchilar zarur ko'nikma va malakalarni, tushunchalar hamda bilimlarni o'quv predmetlari mazmunini uyg'unlashtirish natijasida har tomonlama chuqur o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mavlonova R., Rahmonqulova R. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. T., Ilm ziyo, - 2009. 49-bet.
2. Jurayev, J. S. O. (2021). ABU Ali Ibn sinoning falsafiy qarashlarida axloq masalasi va uning bugungi kundagi ahamiyati. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 11-14.
3. Sulaymonov, J. (2021) Abdurahmon Ibn Xaldunning tamaddun taraqqiyoti haqidagi qarashlarida jamiyat tahlili//*Academic Research in Educational Sciences*, Vol. 2 Special Issue 1, 2021. 451-455 R.
4. Sulaymonov, J. B. (2021). Ibn Xaldunning „Muqaddima“ asarida jamiyat taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi omillar talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 732-737.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. – Toshkent, Universitet, 1998 6. Hasanboyev J., To'raqulov X.A., Ravshanov O.A., Kushvaktov N.H. Milliy pedagogikamiz tarixiy ildizlari va barkamol avlod tarbiyasi. – Jizzax: 2007.
7. Л.Н.Бухарева Интеграция учебных занятий в начальной школе на краеведческой основе. (“Начальная школа”, 1991 № 8).
8. R.A. Mavlonova va boshq. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. T., TDPU, 2007.

O'QUVCHILARDA VIRTUAL ADDIKSIYA PROFILAKTIKANI TA'MINLOVCHI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Yoziyeva U.

Turon universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: virtual, tobelik, serfing, addiksiya, arkada, azart.

Ключевые слова: виртуальный, зависимость, серфинг, пристрастие, аркада, азарт.

Key words: virtual, dependence, surfing, addiction, arcade, excitement.

РЕЗИОМЕ:

Ta'lim muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi aspektlarning nazariy-fundamental bilimlarni kengaytirilganligi, boshlang'ich sinf o'quvchilariga zararli axborotlar ta'sirining psixologik-pedagogik mohiyati aniqlanganligi, virtual addiksiyadan profilaktikani ta'minlovchi modelning samaradorligi ilmiy asoslanganligi va empirik jihatdan tasdiqlanganligi bilan izohlanadi.

РЕЗИОМЕ:

Расширены теоретические и фундаментальные знания об аспектах, негативно влияющих на образовательную среду, выявлена психолого-педагогическая сущность воздействия вредной информации на учащихся младших классов, научно обоснована и эмпирически подтверждена эффективность модели, обеспечивающей профилактику виртуальной зависимости.

SUMMARY:

The theoretical and fundamental knowledge of the aspects that negatively affect the educational environment has been expanded, the psychological and pedagogical nature of the impact of harmful information on primary school students has been identified, and the effectiveness of the model that provides prevention of virtual addiction is scientifically based and empirically confirmed.

Ushbu virtual addiksiya turlarining har biri haqida to'xtalib o'tamiz.

1. Virtual o'yinlarga tobelik – bunday addiksiya turida inson virtual o'yinlarga yolg'iz yoki guruhli o'yinlarda muntazam ishtirok etib boradi. Uning hayoti kompyuter monitoriga bog'lanib qoladi. U real olamdan uzilib qoladi. U yaqinlari, do'stlari bilan muloqot qilish, o'qish yoki ishlashdan ko'ra virtual o'yinlar o'ynashni ma'qul ko'radi, hayoti shu bilan bog'liq bo'lib qoladi.

2. Ijtimoiy tarmoqlarga tobelik – bunda inson hayotini internet-muloqotlarsiz tasavvur eta olmay qoladi. U bir vaqtning o'zida bir nechta tarmoqlar orqali bir nechta insonlar bilan muloqot qiladi. Real muloqotdan ko'ra unga virtual muloqot

qiziqarliroq bo‘lib tuyuladi. Bunday tobelikka ko‘pincha tortinchoq, real olamda o‘ziga juda past baho beradigan insonlar uchraydi. Ular uchun real olamda biror kishi bilan muloqot qilish qiyin, so‘zlashish qiyin kechadi. Tarmoqda turli ijtimoiy tarmoqlar yoki forumlarda anonim holda ular o‘z imkoniyatlarini ko‘proq namoyon etish imkoniyati mavjud, deb hisoblaydilar.

3. “Serfing” – virtual olamda bemaqsad, cheksiz harakatlanishga kuchli ehtiyoj sezadigan insonlarda uchraydi. Addiksiyaning bu turiga duchor bo‘lganlar internet saytlarining unisidan bunisiga bemaqsad sayr qiladilar. Ularning fikricha, bu holat addiksiya hisoblanmaydi, chunki ular muntazam bir tarmoqda yoki bir o‘yinda mashg‘ul emaslar. Ammo “serfing” larning bu bemaqsad harakati ham virtual addiksiya hisoblanadi, chunki ular bunday “sayr”larsiz hayotlarini tasavvur qila olmaydilar. Bundan tashqari ular o‘zlari uchun keraksiz bo‘lgan va hech qachon kerak bo‘lmaydigan axborotlar bilan vaqtlarini bekor o‘tkazadilar.

Virtual addiksiyaning dastlab ogohlantiruvchi belgilari – muntazam ravishda elektron pochta yoki ijtimoiy tarmoqni tekshirib turish, navbatdagi on-layn seansni kutish, kompyuter oldida uzoq o‘tirish, internet uchun ko‘proq vaqt va ko‘proq mablag‘ sarflay boshlash hisoblanadi.

Virtual addiksiya haqida gapirganda shuni alohida ta’kidlash muhimki, uning asosini inson faoliyatini rag‘batlantiradigan va unga yo‘nalish beradigan subyektiv ehtiyojlar tashkil etadi. Agar inson o‘z ehtiyojlarini ijtimoiy jihatdan maqbul bo‘lgan, meyorlarga mos bo‘lgan shaklda qanoatlanira olmasa, unda bu ehtiyojlarini ijtimoiy meyorlarga zid bo‘lgan shaklda ham qondirishga harakat qiladi. Bunday holatda esa unga internet yoki kompyuter yordam beradi. Chunki virtual olamdagi ijtimoiy nomaqbul bo‘lgan xatti-harakatlar jazolanmaydi.

Ko‘pincha virtual addiksiya muammosi kasallikmi yoki ijtimoiy muammoni, degan tortishuvlar bo‘lib turadi. Bu ijtimoiy, tibbiy va psixologik jihatdan salbiy oqibatlariga olib keluvchi kasallik hisoblanadi. Bunday kasallikni hatto bolalar emas, katta yoshdagi insonlar mustaqil yengib o‘ta olmaydilar.

Virtual addiksiyaning dastlabki belgilarini ota-onalar aniqlashlari va oldini olishga harakat qilishlari lozim bo‘ladi. Buning belgilari sifatida quyidagilarni keltirib o‘tish mumkin:

bola boshqa faoliyatga qiziqishni yo‘qotadi;

o‘zining butun bo‘sh vaqtini kompyuterda o‘tkazishga intiladi;

boshqa bolalar bilan bevosita muloqot o‘rnatishdan ko‘ra virtual muloqotni tanlaydi yoki faqat kompyuter o‘yinlari bilan mashg‘ul bo‘ladi;

ota-onalar bilan aloqa yo‘qoladi; bola kompyuterda qancha vaqt o‘tkazganini yashiradi;

kattalar yoki ota-onalar tomonidan kompyuter, planshet yoki telefon bilan bog‘liq har qanday cheklovlariga asabiy munosabatda bo‘ladilar. Bunga nisbatan keskin

qarshilik ko'rsatadilar, yig'lashlari yoki to'polon qilishlari, isyon ko'tarishlari mumkin;

vaqt topishlari bilanoq kompyuter oldida o'tiradilar;

bolaning kayfiyati kompyuter o'yinlari davomida erishadigan muvaffaqiyatlariga yoki muvaffaqiyatsizliklariga bog'liq.

Kompyuter o'yinlari addiksiyaga olib kelishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

arkadalar – bu o'yinlardagi psixologik bog'liqlik ko'pincha qisqa muddatli xarakterga ega, ya'ni tezkor harakat qilish, otishma, transport vositalarini boshqarish, jang qilish orqali turli sovrinlarni yig'ish o'yinning asosiy mohiyatini tashkil etadi;

boshqotirmalar – bu o'yin turiga har xil stol o'yinlarining kompyuter versiyalari, shuningdek, kompyuter dasturlari ko'rinishida amalga oshirilgan boshqotirmalarning har xil turlari kiradi. Kuchli ehtirosga asoslangan motivatsiya bu yerda sun'iy intellektidan ustunligini isbotlash istagi bilan birlashtirilgan;

reaksiya tezligiga doir o'yinlar. Bu o'yinlarning arkada o'yinlaridan farqi shundaki, ular syujet chizig'iga ega emas va qoida tariqasida, butunlay mavhum, real hayot bilan bog'liq emas.

an'anaviy azart o'yinlarining kompyuterlashtirilgan versiyalari (karta o'yinlari, ruletka, o'yin avtomatlari) – bu kompyuter o'yinlariga qaramlikni shakllantirishning psixologik jihatlari va ularning haqiqiy analoglari o'xshashligi bilan belgilanadi Internet vositachiligidagi o'yin faoliyati xilma-xildir.

Agar kompyuter va gadjetlarga qaramlikning oldini olish haqida gapiradigan bo'lsak, shu o'rinda ota-onalarning shaxsiy namunasi juda muhimdir. Agar ota-onalar bolasi uchun kuniga kompyuter o'yinlari yoki internetda ishlash uchun bir oz vaqtga ruxsat bersalar, unda o'zlari ham ko'p vaqtlarini kompyuterda o'tkazmasliklari kerak.

Bundan tashqari bolaning tengdoshlari bilan muloqotini qo'llab-quvvatlash o'ta muhim hisoblanadi. Albatta, farzandining o'rtoqlari haqida aniqroq ma'lumotga ega bo'lish lozim. Bolaning tengdoshlari bilan toza havoda o'tkazadigan vaqti, birgalikdagi sevimli mashg'ulotlari ota-ona tomonidan qo'llab-quvvatlab turilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yoziyeva U.L. Pedagogical Conditions For The Formation Of Information Competence In Students On The Basis Of The Prevention Of Vertical Adhesion// Eurasian Scientific Herald (ESH). – Bryussel, 2023. №25. – B. 43-48.
2. Yoziyeva U.L. O'quvchilarda axborot tahdidini bartaraf etishning pedagogik shart-sharoitlari // Bola va zamon. – Toshkent, 2016. №4. – B. 135-137. (13.00.00. №1)
3. Yoziyeva U.L. Axborot manbalari, turlari va ulardan foydalanishning zaruriy didaktik tamoyillari // Ta'lim, fan va innovatsiya. – Toshkent, 2023. №4. – B. 258-261. (13.00.00. №18)
4. Yoziyeva U.L. O'quvchilarda virtual addiksiya profilaktikasi asosida axborot kompetensiyasini shakllantirish pedagogik muammo sifatida// O'zMU xabarlari. – Toshkent, 2023. №1/9. – B. 82-85. (13.00.00. №15)

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Choriyeva F.

Ilmiy rahbar

Normamatova B.

Xalqaro innovatsion universiteti magistranti

Tayanch so‘zlar: kompetentlik, kasbiy kompetentlik, pedagogik texnologiya, integrativ yondashuv.

Ключевые слова: компетенция, профессиональная компетентность, педагогическая технология, интегративный подход.

Key words: competence, professional competence, pedagogical technology, Integrative approach.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktab o‘quvchilarini tasviriy san’at va badiiy ta’limga o‘qitish sohasida pedagogik vazifa hamda topshiriqlarni hal qila olish qobiliyati keng tarzda yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье широко освещаются педагогическая задача и умение решать задачи в области обучения изобразительному искусству и художественному воспитанию школьников.

SUMMARY:

The article broadly covers the pedagogical task and the ability to solve problems in the field of teaching fine arts and artistic education of schoolchildren.

Fan-texnika sohasida o‘sib borayotgan ijtimoiy va ilmiy-texnikaviy rivojlanish oliy ta’lim muassasalarida talabalarni tayyorlashning barcha tarmoqlarida ta’lim tizimining va tarkibining o‘zgarishlarini belgilab beradi. Buning natijasida yangi davlat ta’lim standartlari kiritiladi, bo‘lajak mutaxassisga bo‘lgan talab ortadi. Shuning uchun bugungi jamiyat bo‘lajak mutaxassisning nafaqat ta’lim oluvchilarga kerakli darajada bilim bera olishini, balki ijodiy faoliyatini namoyon qilishga tayyorligini ko‘rishni istaydi.

Kompetentlik – «shaxsning zaruriy bilim va xislatlari bo‘lib, bu jihat bilimlar, ilmiy yoki amaliy faoliyatning tegishli sohasidagi muammolarga professional yondashuvni hamda ularni samarali hal qilish imkonini beradi»

Kasbiy kompetentlik (lot. rrofession – rasmiy belgilangan faoliyat – profiteor so‘zidan – o‘z ishi deb e‘lon qilmoq; lot. sompete – erishmoq, mos kelmoq, muvofiq tushmoq) xodimning kasbiy va shaxsiy xislatlari majmuasi bo‘lib, ushbu turdagi faoliyatni amalga oshirish uchun yetarli darajada bo‘lgan bilim, qobiliyat, malakasi.

Kasbiy kompetentlik – bu “shunchaki pedagogik bilim, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lish emas, balki didaktik metodlar va ish usullarini, pedagogik munosabat ko‘nikmasini mohirona qo‘llay olishdir”.

Tasviriyy san‘at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligi deganda, S.I.Mokrousov “badiiy va pedagogik ijod jarayonida o‘z ustida ishlash, mustaqil ta‘lim olish uchun ruhlantirishga yo‘naltirilgan o‘qituvchining badiiy va pedagogik faoliyatga tayyorligi”ni tushunadi. [1.359]

Bo‘lajak san‘at o‘qituvchilarida kasbiy kompetentlikning borligini ko‘rsatuvchi asosiy ko‘rsatkich kasbiy kompetensiyadir. Bo‘lajak tasviriyy san‘at o‘qituvchilari kasbiy kompetentligining tarkibida quyidagi yetakchi kasbiy kompetensiyalar borligini aniqladik:

Bo‘lajak san‘at o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasi maktab o‘quvchilarini tasviriyy san‘at va badiiy ta‘limga o‘qitish sohasida pedagogik vazifa hamda topshiriqlarni hal qila olish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

B.Baymetovning “Qalamtasvir asoslari” nomli o‘quv qo‘llanmasida tasviriyy san‘atning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan qalamtasvir fani bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlar mazmuni yoritilgan. Shuningdek, kompozitsiya qonuni, perspektiva asoslari, chiziqli konstruktiv qurilish, yorug‘-soya qonuniyatlari, jihoz, buyumlarning tuzilishi va ularni metodik jihatdan bosqima-bosqich tasvirlash usullari, odam plastik anatomiyasi haqida umumiy ma‘lumot, odamning portreti va gavdasini tasvirlash metodlari, qalamtasvirda xomaki rasmlar bilan ishlash usullari kabi ko‘plab mavzularga doir ma‘lumotlar bayon qilingan[2.55]

S.Mirdavidovanning fikricha, arxitekturaviy loyihalashning ijodiy jarayoni san‘at, texnika va fan bilan bog‘langan holda sodir bo‘lishini hisobga olib, muayyan misollar tahlilida qalamtasvir va rangtasvir o‘qitish usullariga doir ishlanmalar yaratish, xorijiy tajribani o‘rganib chiqilgan holda odam qomatini hamda interyer tasvirlarining bajarilishi bo‘yicha metodik tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, shtrix chizig‘ini tushirish xususiyatlari, hajmlarni yetkazish, rang va to‘ndan kelib chiqqan holda ranglarni to‘g‘ri qo‘shish kabi sxema va tasvirlar misol qilib keltirilgan. Bu yerda tasvirni varaqqa to‘g‘ri joylashtirish, badiiy asarni tuzish, shuningdek, fazoviy va rang perspektivasini yetkazish qonun-qoidalari ko‘rib chiqilgan [3.697]

B.N. Oripovning
“Tasviriy san’atni
o’qitishning zamonaviy
pedagogik texnologiyasi,
didaktikasi va
metodologiyasi”
nomli o’quv-metodik
qo’llanmasida texnologiya
haqida tushuncha,
pedagogik texnologiya,
tasviriy san’at ta’limida

pedagogik;

loyihalash;

ilmiy-tadqiqot;

tasviriy;

refleksiv.

pedagogik texnologiya, tasviriy san’at o’qitish texnologiyasida didaktika va metodika, tasviriy san’at darslarida pedagogik texnologiya va o’qituvchi, tasviriy san’atni o’qitish texnologiyasi va fan kabineti, didaktika xususida umumiy ma’lumotlar, tasviriy san’at ta’limida didaktik tamoyillar, tasviriy san’atni o’qitishda predmetlararo bog’lanish, tasviriy san’at o’qitilishining tarixiy taraqqiyoti, O’zbekistonda tasviriy san’atning o’qitilish tarixi, maktabda tasviriy san’at kursi, uning maqsad va vazifalari, maktabda tasviriy san’at o’quv fanining dastur hamda darsliklari, tasviriy san’at darslarida texnik vositalar, sinfdan va maktabdan tashqari ishlarga doir ma’lumotlar berilgan[4.76]

Bo’lajak o’qituvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish konseptual modelining praksiologik komponenti (samarali muloqot, madaniyatlararo munosabat, fikriy hamda kechinmalilik) shaxsiy-kreativlikka yo’naltirilgan treninglarni modifikatsiyalash asosida takomillashtirilgan. Bo’lajak o’qituvchilarning kommunikativ kompetentligini shakllantirishning integrativ texnologiyasi (integratsion shakl, metod va vositalari majmui) ijtimoiy-gumanitar, ayni damda umumkasbiy fanlarga doir o’quv materiallarini konsentriзм tamoyili bo’yicha tizimlashtirish asosida mukammallashtirilgan.

D.A.Mustafoevaning “Ixtisoslik fan o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish”(ixtisoslik fani o’qituvchilarining malaka oshirish kurslari misolida) mavzuidagi pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori dissertatsiyasida, pedagog kadrlarning kompetentligini rivojlantirishning strategik tuzilmasi kompetensiyaviy mezonlar (ijtimoiy, kasbiy, refleksiv, akmeologik)ni malaka oshirish jarayonida innovatsion faollikni rivojlantirish usullari (refma’ruza sinergiyasi, zaruriy motivlar) bilan integratsiyalash asosida takomillashtirilgan, malaka oshirish kurslarida ixtisoslik fan o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ-differensial metodikasi Rokich, SCORE va case-study texnologiyalarini

qo'llash asosida takomillashtirilgan, ixtisoslik fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish modeli komponentlari va o'quv usuliy ta'minoti malaka oshirishning innovatsion shakllari (refleksiv kuzatuv, faol amaliyot, mikroo'qitish, off-line konsultatsiya, Chat-online, ijodiy hisobot) hamda andragogik ta'lim talablari asosida takomillashtirilgan. Ixtisoslik fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini baholash mazmuni kasbiy faoliyatga moslashuvchanlik darajalari hamda shaxsiy sifatlar (kasbiy-intellektual, tashkiliy-kommunikativ, emotsional irodaviy, ma'naviy-ma'rifiy) tavsifi asosida mukammal qilingan [5. 102].

Bo'lajak o'qituvchilarda kommunikativ kompetentlikni shakllantirish mezonlari (kognitiv, xulq-atvor, hissiy-emotsional) kasbiy-kommunikativ vaziyatlarda barqaror munosabat, samarali muloqot strategiyalarini tanlashda integrativ yondashuvning qayta aloqaga kirishish darajasini hisobga olish asosida ishlab chiqilgan, malaka oshirish kurslarida ixtisoslik fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning integrativ-differensial metodikasi Rokich, SCORE va case-study texnologiyalarini qo'llash asosida takomillashtirilgan, kasb ta'limi yo'nalishi talabalarining kelgusi faoliyati tashkiliy funksional komponentlari (motivatsion, kognitiv, texnologik) mazmunini ilmiylik va tizimlilik tamoyillari asosida sintezlash orqali talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyasi tuzilmasi ishlab chiqilgan. Pedagogik bilimlarni integratsiyalash va qo'llash, refma'ruza, pedagogik masalalarni yechishdagi ijodkorlik)ni aniqlash mezon va ko'rsatkichlarini ishlab chiqishga doir fikr-mulohazalar yoritilgan.

Yuqorida keltirilgan tadqiqot ishlarining barchasi ta'lim tizimida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish masalalariga bag'ishlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мокроусов С.И. Пермский край энциклопедия. – М., 2000. – С.359.
2. Baymetov B., Nurtayev O'. Tasviriy san'at texnologiyasi va nusxa ko'chirish. O'quv qo'llanma. TDPU. – T., 1997. – B.55.
3. Mirdavidova S. Ispolzovaniye sistem yestestvennogo i iskusstvennogo osvesheniya v muzeyax Uzbekistana – M., 2008. – S.697.
4. Oripov B.N. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodologiyasi. O'quv-metodik qo'llanma, 2014. – B.76.
5. Mustafoyeva D.A. Ixtisoslik fan o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish (ixtisoslik fani o'qituvchilarining malaka oshirish kurslari misolida): ped. bo'y. fal. dok. (Phd) diss. –T., 2017. – B.102.

TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA DIZAYN-TA'LIM AMALIYOTINING AHAMIYATI VA VAZIFALARI

Avazova M.

Qarshi davlat universiteti doktranti

Tayanch so'zlar: dizayn-ta'lim, amaliyot, bilim, ko'nikma, fikr almashish, ma'lumotlar, professional rivojlanish.

Ключевые слова: дизайн-образовательная, практика, знания, умения, обмен идеями, информация, профессиональное развитие.

Key words: design-educational, practice, knowledge, skills, exchange of ideas, information, professional development.

РЕЗЮМЕ:

Ta'lim jarayonini tashkil etishda dizayn-ta'lim amaliyotining ahamiyati va vazifalari haqida gapirganda, avvalo, ta'limning o'zi qanday muhim rol o'ynashini tushunish zarur. Ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki shaxsni rivojlantirish, uning ijodkorlik qobiliyatlarini oshirish va jamiyatga foydali bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun zarur vosita sifatida ajralib turadi.

РЕЗЮМЕ:

Говоря о значении и задачах дизайн-образовательной практики в организации образовательного процесса, необходимо прежде всего понимать, какую важную роль играет само образование. Образовательный процесс направлен не только на передачу знаний, но и на развитие личности, повышение ее творческих способностей и обеспечение ее полезности для общества. С этой точки зрения дизайн-образовательная практика выступает как необходимый инструмент повышения эффективности образовательного процесса.

SUMMARY:

When talking about the importance and tasks of design-educational practice in organizing the educational process, it is first of all necessary to understand what an important role education itself plays. The educational process is aimed not only at imparting knowledge, but also at developing the individual, increasing his creative abilities and ensuring his usefulness to society. From this point of view, design-educational practice stands out as a necessary tool for increasing the effectiveness of the educational process.

Dizayn-ta'lim amaliyoti - bu ta'lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish va baholashda dizayn tamoyillarini qo'llash jarayonidir. O'qituvchilar va ta'lim tashkilotchilari dizayn-ta'lim amaliyotidan foydalanish orqali o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi, ularning qiziqishlarini oshiradi va ta'lim jarayonini

individualizatsiya qilish imkoniyatini yaratadi. Bu amaliyot orqali o'quvchilar nafaqat ma'lumotlarni qabul qilish, balki ularni amalda qo'llash, fikr almashish va muammolarni hal qilish jarayonida faol ishtirok etadilar. Dizayn-ta'lim amaliyotining ahamiyati ko'p jihatdan uning ta'lim jarayoniga ta'siri bilan bog'liq. Birinchidan, dizayn-ta'lim amaliyoti o'quvchilarni o'z-o'zini boshqarishga, mustaqil fikrlashga va ijodiy yondashuvga o'rgatadi. O'quvchilar muammolarni hal qilishda, yangi g'oyalarni ishlab chiqishda va o'z fikrlarini ifodalashda faol ishtirok etadilar. Bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. O'quvchilarning o'z fikrlarini ifodalash imkoniyati ta'lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ikkinchidan, dizayn-ta'lim amaliyoti o'qituvchilarning professional rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar dizayn tamoyillarini o'z ishlariga qo'llash orqali o'z pedagogik uslublarini takomillashtiradilar. Ular yangi metod va texnologiyalarni o'zlashtirib, o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ta'lim sifatini oshirishga olib keladi. O'qituvchilar o'z ishlarini tahlil qilib, qaysi metodlar samarali bo'lganini va qaysi jihatlarni yaxshilash zarurligini aniqlashlari kerak. Bu jarayon o'qituvchilarning o'zlarini takomillashtirishlariga va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.[1]

Dizayn-ta'lim amaliyotining vazifalari ham juda muhimdir. Birinchi navbatda, u ta'lim jarayonida o'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olishni talab qiladi. Har bir o'quvchining o'ziga xos qobiliyatlari, qiziqishlari va o'rganish uslublari mavjud. Dizayn-ta'lim amaliyoti o'qituvchilarga o'quvchilarni yaxshiroq tushunishga va ularning ehtiyojlariga mos keladigan o'quv dasturlarini ishlab chiqishga yordam beradi. O'quvchilar o'zlarining qiziqishlariga mos keladigan mavzularni o'rganishlari, o'z fikrlarini ifodalashlari va o'zaro munosabatlarni rivojlantirishlari zarur. Ikkinchi vazifa - ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qilishdir. O'quvchilar faqat ma'lumotlarni qabul qilibgina qolmasdan, balki ularni amalda qo'llash, muhokama qilish va baholash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Dizayn-ta'lim amaliyoti o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va o'z fikrlarini ifodalash imkoniyatini yaratish orqali ta'lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi. O'quvchilar o'zaro hamkorlikda ishlash, fikr almashish va bir-biridan o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Bu jarayon o'quvchilarning o'zaro hurmatini oshiradi va ta'lim muhitini ijobiy qiladi. Dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim jarayonini baholash va takomillashtirishga qaratilgan. O'qituvchilar o'z ishlarini tahlil qilib, qaysi metodlar samarali bo'lganini aniqlashlari kerak. O'qituvchilar o'z ishlarini doimiy ravishda baholab, yangi yondashuvlarni sinab ko'rishlari zarur. Bu jarayon o'qituvchilarning o'zlarini takomillashtirishlariga va ta'lim sifatini oshirishga

yordam beradi. O'quvchilar ham o'z bilimlarini baholash va takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. O'qituvchilar o'quvchilarning fikrlarini inobatga olib, o'quv dasturlarini yanada takomillashtirishlari lozim.[2]

Shuningdek, dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar va ta'lim tashkilotchilari birgalikda ishlash orqali tajriba almashish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ta'lim jarayonini yanada samarali qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa o'z navbatida ta'lim muassasalarining sifatini oshirishga olib keladi. Ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantiradi va ularning ijtimoiy faolligini oshiradi. Dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni ham o'z ichiga oladi. Internet, multimedia va boshqa raqamli resurslar ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. O'quvchilar o'zlarining bilimlarini amalda qo'llash, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va muammolarni hal qilishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishlari kerak. Bu jarayon o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshiradi va ularni zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Dizayn-ta'lim amaliyoti, shuningdek, ta'lim jarayonida o'zaro munosabatlarni rivojlantirishga ham yordam beradi. O'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi samimiy va ochiq muloqot ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. O'quvchilar o'z fikrlarini ifodalash, savollar berish va muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Bu esa o'quvchilarning o'zaro hurmatini oshiradi va ta'lim muhitini ijobiy qiladi. O'qituvchilar o'z o'quvchilariga qulay muhit yaratish orqali ularning ta'lim jarayonidagi ishtirokini oshirishi lozim. Shuningdek, dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim jarayonida o'zgaruvchanlikni ta'minlaydi. Ta'lim jarayoni doimo o'zgarib turadi, shuning uchun o'qituvchilar va ta'lim tashkilotchilari yangi g'oyalarni qabul qilishga tayyor bo'lishlari kerak. Dizayn-ta'lim amaliyoti o'qituvchilarga o'z ishlarini doimiy ravishda takomillashtirish va yangi metodlarni qo'llash imkoniyatini beradi. O'qituvchilar yangi bilimlar va tajribalar bilan o'zlarining pedagogik uslublarini yangilashlari zarur.[3]

Umuman olganda, dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu amaliyot o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, o'qituvchilarning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkoniyatini yaratadi. Dizayn-ta'lim amaliyoti orqali ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish va o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam berish mumkin. Ta'lim jarayonida dizayn-ta'lim amaliyotining ahamiyatini tushunish va uni qo'llash, ta'lim sohasidagi o'zgarishlar va innovatsiyalarni qabul qilishga tayyor bo'lish zarur. Shu bilan birga, dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim jarayonida ijtimoiy

va madaniy jihatlarini ham hisobga olishi kerak. Har bir o'quvchining o'z madaniyati, an'analari va qiziqishlari mavjud bo'lib, bu jihatlar ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilar o'quvchilarning madaniyati va ijtimoiy muhitini hisobga olib, ularning ehtiyojlariga mos keladigan o'quv dasturlarini ishlab chiqishlari zarur. Bu esa o'quvchilarning o'zlarini qulay his qilishlariga va ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlariga yordam beradi. O'quvchilar o'z madaniyatlarini o'rganish, boshqalar bilan baham ko'rish va o'zaro hurmatni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak.[4]

Dizayn-ta'lim amaliyoti, shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirishga ham yordam beradi. O'quvchilar o'z jamiyatlariga foyda keltirish, ijtimoiy muammolarni hal qilish va o'z fikrlarini ifodalash orqali ijtimoiy faollik ko'rsatishi kerak. Dizayn-ta'lim amaliyoti o'quvchilarga bunday imkoniyatlarni yaratishga yordam beradi va ularni ijtimoiy mas'uliyatli shaxslar sifatida shakllantiradi. O'quvchilar ijtimoiy masalalarga e'tibor berish, o'z fikrlarini ifodalash va boshqalar bilan hamkorlikda ishlash orqali o'zlarining ijtimoiy faolliklarini oshirishlari zarur.[5]

Xulosa qilib aytganda, dizayn-ta'lim amaliyoti ta'lim jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Bu amaliyot o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, o'qituvchilarning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkoniyatini yaratadi. Dizayn-ta'lim amaliyoti orqali ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish va o'quvchilarni kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam berish mumkin. Ta'lim jarayonida dizayn-ta'lim amaliyotining ahamiyatini tushunish va uni qo'llash, ta'lim sohasidagi o'zgarishlar va innovatsiyalarni qabul qilishga tayyor bo'lish zarur. Bu jarayon o'quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishiga, jamiyatga foydali bo'lishiga va kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva M. (2020). "Ta'limda innovatsion yondashuvlar: dizayn-ta'lim amaliyoti." O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
2. Qodirova S. (2021). "Dizayn-ta'lim amaliyoti: nazariy va amaliy jihatlar." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
3. Ismoilov A. (2022). "Ta'lim jarayonida dizayn yondashuvi." Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
4. Murodova N. (2023). "O'qitishda dizayn-ta'lim amaliyotining roli." Samarqand: Samarqand davlat universiteti.
5. Tursunov B. (2020). "Interaktiv ta'lim: dizayn va amaliyot." Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
6. Xodjayev D. (2021). "Dizayn-ta'lim amaliyoti va uning ta'lim jarayonidagi o'rni." Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti.
7. Rahimov E. (2022). "Zamonaviy ta'limda dizayn yondashuvlari." Andijon: Andijon davlat universiteti.

CHIZMACHILIK FANIDA TALABALARNING FAZOVIIY TASAVVURLARINI OSHIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Sultonova G.Sh.

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: fazoviy tasavvur, pedagogik shart-sharoitlar, didaktik yondashuvlar, interaktiv o'quv texnologiyalari.

Ключевые слова: пространственное воображение, педагогические условия, дидактические подходы, интерактивные технологии обучения.

Key words: spatial imagination, pedagogical conditions, didactic approaches, interactive learning technologies

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada chizmachilik fani doirasida talabalar fazoviy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar o'rganiladi. Fazoviy tasavurning shakllanishi — talabalarning professional tayyorgarligi va muhandislik sohasidagi amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlar, darslarni tashkil etishning didaktik asoslari hamda talabalarda mustaqil fikrlash va vizual tahlil qilish qobiliyatlarini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются педагогические условия, способствующие развитию пространственного мышления учащихся в области рисования. Формирование пространственного воображения имеет важное значение в развитии профессиональной подготовки и практических навыков студентов в области инжиниринга. В статье представлены инновационные подходы к повышению эффективности процесса обучения, дидактические основы организации уроков, а также практические рекомендации по развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления и наглядного анализа.

SUMMARY:

This article examines pedagogical conditions that serve to develop students' spatial thinking within the framework of drawing. The formation of spatial imagination is of great importance in the professional training of students and the development of practical skills in the field of engineering. The article provides innovative approaches to increasing the effectiveness of the educational process, didactic foundations for organizing lessons, and practical recommendations for developing students' independent thinking and visual analysis skills.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida 2020-yilda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishda

muhim ahamiyat kasb etdi. Ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini yuksaltirish imkoniyatlarini belgilab, bu boradagi ishlarni ilgari surishda yangi tarixiy davr boshlanishiga zamin yaratdi.

Yuqori malakali, xalqaro standartlarga javob beradigan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash orqali ushbu muhim hujjat ta'lim jarayoni sifatini oshirishga xizmat qiladi. Oliy ta'lim tizimida bu murakkab masalalarga javob topish va ularni hayotga tatbiq etishda juda katta muammolar mavjud. Aniq vazifalar qatoriga ta'lim jarayonini bevosita takomillashtirish, o'quv dasturlarini yanada ishlab chiqish, texnologik vositalardan keng foydalanish, ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va natijada masofaviy ta'limni joriy etish kiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta'lim sifati va yondashuvi bilimning shakllanishini belgilaydi. Bu esa o'qituvchining imkoniyatlaridan tashqari tinglovchining xohishi, moyilligi, bilim darajasini belgilaydi. Ta'limni yakunlash uchun vaqt kerak bo'ladi. Bundan tashqari, bilim doimiy ta'lim orqali erishiladigan mavhum g'oyadir. Agar bilim o'ziga xos xususiyatga ega bo'lsa, ta'lim umumiylikka ega. Har bir inson bir xil ta'lim jarayonidan o'tadi. Ob'ektiv borliqdagi hodisalar inson miyasida aks ettirilsa, kuzatish va tasavvurlar natijasida bilimni tashkil etuvchi tushunchalar shakllanadi. Agar bilimning o'ziga xos xususiyati bor, agar uni yetkazib berishda ishtirok etuvchilarning darajasi ta'limning miqyosini aniqlasa. Maktab ta'limini olib boradigan yoki ko'rsatma beradiganlar turli darajadagi tajribaga ega bo'lishi mumkin. Talabalar bir xil ko'rsatmalarni guruh sharoitida olishadi. O'qituvchi bilim emas, balki ta'lim beradi. Bundan tashqari, bu o'quv jarayonida o'quvchi bilimga ega bo'ladi. Buning uchun o'zi o'rgangan va eshitganlarini tayyorlaydi, kuzatadi, tasavvur qiladi va sintez qiladi. Natijada, u donolikka ega bo'ladi.

Yuqori ilmiy-pedagogik saviyada dars o'tish, muammoli ma'ruzalarni o'qish, savol-javoblardan foydalangan holda darsni qiziqarli tarzda tashkil etish, ilg'or pedagogik texnologiyalar va multimediya ilovalaridan foydalanish, o'quvchilarni qiyin va o'ylantiradigan muammolarni qo'yish, talabchanlik, talabalar bilan yakkama-yakka ishlash, ijodkorlikni rivojlantirish, erkin ilmiy tafakkurga o'rgatish, boshqa turdagi ijodiy fikrlashga o'rgatishdir. Ta'limning mukammalligini kafolatlash – ta'lim jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi omillardan biridir. Yuqorida aytib o'tilganlarni hisobga olgan holda, “Aksonometrik proyeksiyalar” moduli uchun o'quv texnologiyalarini yaratishda kontseptual asoslarini taklif qilamiz:

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari ushbu ta'limning mohiyatiga ko'ra o'z salohiyatlarini to'liq ro'yobga

chiqarishlari kutiladi. Bu shuni anglatadiki, ta'limni rejalashtirishda asosiy e'tibor muayyan talabning shaxsiga emas, balki kelajakdagi kasbiy vazifalarga bog'liq bo'lgan o'quv maqsadlariga qaratiladi.

Tizimli yondashuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jarayonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga asoslangan metodologiya. Shaxsning jarayon sifatlarini rivojlantirish, o'quvchi faoliyatini faollashtirish va faollashtirish, uning barcha imkoniyatlarini ochib berish, o'quv jarayonida tashabbuskorlikni rag'batlantirishga qaratilgan ta'lim.

Dialogik yondashuv. Bu yondashuv o'quv jarayoni ishtirokchilarining psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta'lim. Demokratiya, tenglik, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlik, faoliyatning maqsadlari va mazmunini ishlab chiqishda, erishilgan natijalarni baholashda hamkorlikda ishlashni joriy etish zarurligini taklif qiladi.

Muammoli ta'lim. Talabalar ishtirokini rag'batlantirish usullaridan biri kurs materialini foydasiz tarzda taqdim etishdir. Bu ilmiy bilimlarda ob'ektiv qarama-qarshiliklarning paydo bo'lishi va o'sishini, ularni hal qilish usullarini, dialektik kuzatishni va ulardan real hayotda va avtonom ijodiy urinishlarda innovatsion foydalanishni kafolatlaydi. Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash – yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llash.

Keltirilgan kontseptual yo'riqlarga asoslangan holda, “Aksonometrik proyektsiyalar” moduli maqsadi, vazifasi, o'quv axborotining mazmuni va hajmidan kelib chiqqan holda, ma'lum sharoit va o'quv rejasida o'rnatilgan vaqt oralig'ida o'qitishni, kommunikatsiyani, axborotni va ularni birgalikdagi boshqarishni kafolatlaydigan usullari va vositalari tanlovi amalga oshirildi.

“Aksonometrik proyektsiyalar” moduli mohiyatini atroflicha ochib berishda unda qo'llaniladigan tushunchalar va ularning o'ziga xosligi muhim ahamiyatni kasb etadi. “Aksonometrik proyektsiyalar” modulining o'z tushunchalari bo'lib, ular fanning mazmun-mohiyatini ochib berishda muhim rol o'ynaydi. Har bir tushuncha zahirida bevosita ishlab chiqarish jarayonining bir elementi mujassamlashgan.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va

mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi va qator chora tadbirlarni ko'rishni: Davlat ta'lim standartlarini joriy etishni, yangi o'quv rejalari, dasturlari, darsliklarni joriy etishni, zamonaviy didaktik ta'minotini ishlab chiqishni, o'quv yurtlarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta'lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.

Tahlil va natijalar. 1961-yilda R.Xorunov o'zbek tilida "Chizmachilik geometriya kursi"ni nashr ettirdi. Chizma geometriya faniga oid so'zlar tizimi ushbu darslik nashr etilishi bilan o'zbek tiliga tarjima qilindi. Darslikning ikkinchi nashri 1964-yilda chiqdi. Muallif kitobni oliy texnika o'quv yurtlari qurilish va arxitektura mutaxassislari uchun namunaviy chizmachilik geometriyasi o'quv dasturida talab qilinadigan barcha boblarni o'z ichiga olgan holda tayyorlagan. Fan terminlari, darslik va adabiy tili metodik tomondan yanada takomillashtirildi.

R.Xorunov rahbarligida 1961, 1966, 1971 yillarda Toshkentda "Grafik geometriya va muhandislik grafikasining nazariy-amaliy masalalari" mavzusida katta hajmdagi anjumanlar o'tkazildi. Davraning ko'zga ko'ringan olimlari, shu kabi akademiklar N.F. Chetveruxin, S.M. Kolotov, M.Ya. Gromov va V.O. Gordon ushbu konferentsiyalarda qatnashdi va grafik geometriyaning zamonaviy muammolari bo'yicha chuqur kuzatuvlar berdi.

Professorlar V.I. Mixaylenko, A.L.Podgornoy, V.S. Obuxova, N.N. Rijov, A.N. Tevryn va boshqa rus va ukrainalik olimlar 1971-yilda o'tkazilgan keyingi konferentsiyalarda grafika fanining taraqqiyoti bo'yicha o'zlarining tegishli sohalari bo'yicha ma'ruzalar qildilar. Muzokaralarda O'zbekistonlik olimlar va yosh pedagoglar ham faol ishtirok etdilar. Konferensiya materiallari ilmiy to'plam sifatida nashr etilishi bilan respublika ilm-fani rivojiga salmoqli hissa qo'shdi. R.Xorunovga 1966 yilda Oliy attestatsiya komissiyasi tomonidan professor ilmiy unvoni berilgan. U 1981 yilda davlat tilida darslik va o'quv qo'llanmalar tayyorlaganligi, ko'plab muhandis-kadrlar hamda yuqori malakali ilmiy-pedagogik kadrlarga saboq bergani uchun O'zbekiston Respublikasida "Xizmat ko'rsatgan fan arbobi" unvoniga sazovor bo'lgan. "Chizma geometriyasi" mexanika darsligi ilk bor o'zbek tilida 1958 yilda nashr etilgan.

Yusuf Qirg'izboyev (1912–1995) 1951–1978 yillarda Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institutida bo'lim mudiri bo'lgan. Tasvirlash texnikasining birinchi o'zbek atama tizimi Yu. Qirg'izboyev kitobidir. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining "Chizma geometriyasi va chizmachilik" kafedrasini tashkil etishda uning xizmatlari katta. Bu kafedrani pedagogik kadrlar bilan ta'minlash maqsadida u qimmatli talaba ustozlarni

tarbiyalagan. O'zbek tilida chizma geometriya fanidan birinchi o'quv adabiyotlari yaratgani uchun unga dotsentlik unvoni berilgan .

R. Xorunov, A. Akbarov, Yu. Qirg'izboyev 1987 yilda o'zbek tilidagi lug'at boyligini oshirib, uslubiy sifatini oshirdi.

Yu. Qirg'izboyev, E.Sobitov, L.Hakimov, I.Rahmanovlar tomonidan 1974-yilda nashr etilgan "Mashinasozlik chizmachilik kursi" oliy texnika o'quv yurtlari uchun o'zbek tilidagi birinchi o'quv qo'llanmasi nazariy va amaliy bilimlar bilan birgalikda chizmalarda ishlatiladigan ilmiy so'zlar ro'yxatini tuzgan.

Respublikamiz instruktorlaridan biri Sh. Murodov, aspiranturaga birinchi bo'lib professor S.M. Kolotov 1963 yilda Kievda ilmiy maktabi ukrainalik mutaxassislar bilan ilmiy aloqalarni rivojlantirishga yo'l ochdi. Kiev ilmiy maktabining hozirgi rahbari Ukrainada xizmat ko'rsatgan fan arbobi, texnika fanlari doktori, professor V.E.Mixaylenkning 1968 yilda birinchi marta Buxoro va Samarqand oliy o'quv yurtlariga kelib ma'ruzalar o'qishi va undan keyingi yillarda Toshkent, Samarqand, Buxoro, Urganch, Qo'qon, Chimkent va Jambul shaharlariga bir necha bor kelishi va ilmiy seminarlar o'tkazib izlanuvchi-tadqiqotchi va aspirantlar tanlanishi O'zbekiston va qo'shni respublikalarda fanni rivojlanishiga asosiy sabalardan biri bo'ldi .

Moskva olimlari, fan doktorlari, professorlar: I.I.Kotovning Toshkent aviatsiya zavodiga, N.N.Rijov va M.A.Tevlinning Samarqand arxitektura-qurilish institutiga, S.A.Frolov va V.A.Yakuninlarning Toshkent politexnika instituti va O'zbekiston ilmiy seminarlari va xoldinglariga kelishi. O'zbekiston va Rossiya olimlari o'rtasida ilmiy aloqalarning o'rnatilishi va bu professor-o'qituvchilardan tegishli ilmiy-uslubiy maslahatlar olinishi respublikada chizmachilik geometriyasining rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Respublikamizda chizmachilik va chizmachilik geometriyasining rivojlanishiga Yu.Qirg'izboyev, R.X.Xorunov, Sh.Murodov, R.Ismatillayev, P.Adilov, J.Yodgorov, D.Qo'chqorova, T.Azimov, T.Rixsiboyev va boshqa ko'plab olimlar katta hissa qo'shdilar.

Ma'lumki, o'quvchilarning grafik savodxonligini oshirish uchun umumta'lim maktablarida mehnat va politexnika ta'limi to'liq amalga oshirilishi zarur. Bundan tashqari, fan va texnika taraqqiyoti sari o'quvchilarda ob'ektlar va predmetlarning haqiqiy xususiyatlaridan kelib chiqib, turli darajadagi abstraksiyaning grafik modellari bilan ishlashga ehtiyoj ortib bormoqda. Shu sababli, psixologlarning "inson va texnologiya" o'rtasidagi o'zaro ta'siri, o'qitish va o'qitish jarayonida ko'rgazmali qurollardan foydalanish strategiyasi

va taktikasini ishlab chiqishning ahamiyati haqidagi qarashlari keyingi yillarda ko'proq e'tiborni tortmoqda.

Chizmachilik o'quvchilarning mehnat politexnika tayyorgarligida shunday muhim o'rin tutadiki, grafik faoliyat ta'rifi bo'yicha texnologik bilimlarning o'qish va chizish ko'nikmalari bilan uyg'unlashuvi bilan belgilanadi. Odamlarni fan, ishlab chiqarish va kundalik hayotga jalb etuvchi mashinalar, gadjetlar, konstruksiyalar va boshqa ko'plab texnik sohalarning tuzilishini axborot vositalari aralashmasi bo'lgan chizmalardan foydalanmasdan tushunish va modellashtirish mumkin emas.

So'nggi yillarda chizmachilikni o'rgatishda qo'llanilayotgan metodlar takomillashib bormoqda. Binobarin, o'qitish jarayonida ko'p yillik o'quv amaliyotida sinovdan o'tgan va nazariy asosga ega bo'lgan metodik qoidalarga amal qilish zarur.

Ulardan eng muhimi geometrik, proyeksiya va mexanik chizmalarning birligini to'g'ri tushunish, shuningdek, ortogonal va aksonometrik proyeksiyani bir vaqtda o'rganishdir.

Xulosa va takliflar. O'quv jarayonida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish borasida amalga oshirilgan ishlarni yanada kuchaytirish zarur. Bu shuni anglatadiki, bilimlar to'plamini berishdan tashqari, o'quvchilarda turli xil vizual qiyinchiliklarni hal qilish bilan bog'liq fikrlash jarayonlarini rivojlantirish ham muhimdir.

Chizmani tasvirlash uchun mashqlar birinchi darajaga, masshtabni o'zgartirmasdan yoki o'zgartirmasdan kiritilishi mumkin. Fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bu mashqlarning yana bir afzalligi hisoblanadi.

Grafik va amaliy topshiriqlarni talab qiladigan mashqlar, masalan, chizmalarni o'qish, tasvirlarni tasvirlash va chizmalarni taqqoslash, talabalarning fikrlash qobiliyatini mustahkamlash uchun ikkinchi darajaga kiritilishi mumkin.

Ikki yoki undan ortiq o'rinbosarlarni talab qiladigan mashqlar uchinchi darajaga kiritilishi mumkin; bu mashqlar fazoviy tasavvurning dinamik rivojlanishiga yordam beradi.

Tadqiqotlarga ko'ra, o'quvchilarning potentsial qobiliyatlari ko'plab grafik harakatlarni bajarishda baholanadi va grafik va amaliy ishlar kognitiv faollikka alohida ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'quv jarayonining bir qismi bo'lgan ko'rgazmali va amaliy mashg'ulotlarga chizmalarni o'qish, tasvirlar asosida chizish, chizmadagi etishmayotgan chiziqlar yoki shakllarni to'ldirish kabi mashg'ulotlar qo'shilishi kerak.

Ushbu tadbirlar talabalarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantirishga yordam beradi va chizmachilik kursi uchun kurs elementlarini tushunish va mustahkamlash uchun juda muhimdir.

O'quvchilarning dinamik fazoviy tasavvurlarining o'sishi so'nggi yillarda asosiy e'tiborga sazovor bo'ldi. Binobarin, ijodiy faoliyat mazmuniga xos bo'lgan va zamonaviy ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan vazifalar – o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini, mantiqiy va obrazli tafakkurini rivojlantirish – o'quvchilar shug'ullanadigan grafik faoliyat uchun asos bo'lib xizmat qilishi kerak.

Shuningdek, obyekt shakli, fazoviy joylashuvi, proyeksiyalash texnikasi va tasvirlash texnikasi kabi o'quvchilarning grafik tayyorgarlik jarayonlariga turli transformatsiya usullarini keng integratsiyalashuvi muammoni hal qilish bilan bog'liq bo'lgan o'quv mashqlari bo'lib, ta'rifiga ko'ra o'quvchilarni faol fikrlashni qo'llashni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz". – Toshkent.: "O'zbekiston", 2017. -486 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi Qonuni.Toshkent. 2020 yil
3. E.Ro'ziyev, A.Ashirboyev, N.Tashimov. "Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi" Toshkent-2020, 68 bet.
4. Sh.K.Murodov, Z.E.Mirzaliyev, A.N.Valiyev, N.E.Tashimov. "Grafik tasvirlash asoslari". TDPU nashriyoti, Toshkent-2021. 72 bet.
5. Ш.К.Муродов ва Н.Ташимов «График тасвирлаш асослари (графика тарихи)». Тошкент, 2013.116 бет
6. Olimova Q.T. "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari". -T.: 2007-y.

IJTIMOIY MADANIY ADAPTATSIYASINI RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Nazarova G.Z.

Xalqaro innovatsion universiteti 1-kurs magistranti

Tayanch soʻzlar: taʼlim-tarbiya, adaptatsiya, talaba- yoshlar, shaxs, jamoa, ijtimoiy, iltimoilashuv, individual xususiyat.

Ключевые слова: воспитание и обучение, адаптация, студенты-молодёжь, личность, коллектив, социальный, социализация, индивидуальные особенности.

Key words: education and upbringing, adaptation, students and youth, personality, group, social, socialization, individual characteristics.

PEZIOME:

Taʼlim-tarbiya jarayonida yosh avlodni tarbiyalash muayyan harakatlar majmui yoki katta avloddan yosh avlodga tajribani bir tomonlama yoʻnaltirish sifatida koʻrib chiqilishi mumkin emas, balki u kattalar va bolalarning birgalikdagi hayoti sohasidagi oʻzaro munosabati va hamkorligi sifatida qaralishi mumkindir. Taʼlim va tarbiyaning maqsad va vazifalarida mujassamlashgan gʻoyalar va qadriyatlar pedagogik hodisalarni tahlil qilishda asosiy boʻgʻinlardan biri hisoblanadi. Taʼlim-tarbiya jarayonida aks ettirilganlar uning mohiyati va tavsifi haqida fikr yuritishga imkon beradi. Oʻz navbatida, ijtimoiy va qadriyat moʻljallari uning umumiy yoʻnalishini koʻrishga imkon beradi.

PEZIOME:

В процессе образования воспитание подрастающего поколения нельзя рассматривать как совокупность определенных действий или одностороннюю передачу опыта от старшего поколения к младшему, а скорее как взаимоотношения и сотрудничество взрослых и детей в сфере их совместной жизни. Идеи и ценности, воплощенные в целях и задачах образования и воспитания, являются одним из основных звеньев анализа педагогических явлений. То, что отражается в процессе образования и воспитания, позволяет нам задуматься о его сути и описании. В свою очередь, социальные и ценностные ориентиры позволяют нам увидеть его общую направленность.

SUMMARY:

In the process of education, the upbringing of the younger generation cannot be viewed as a set of certain actions or a one-sided transfer of experience from the older generation to the younger, but rather as relationships and cooperation between adults and children in the sphere of their common life. Ideas and values embodied in the goals and objectives of education and upbringing are one of the main links in the analysis of pedagogical phenomena. What is reflected in the process of education and upbringing allows us to think about its essence and description. In turn, social and value guidelines allow us to see its general direction.

Bugungi kunda ijtimoiy faol va har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish, shuningdek jamiyatda individual qobiliyatlariga va imkoniyatlariga mos o'z o'rnini topa olishi - dolzarb ijtimoiy ehtiyojdir. Shuning uchun ham talaba- yoshlarda o'ziga xoslikni, ijobiy ijtimoiylashuvni tarbiyalash ham lozimdir. Mazkur maqsad va vazifalar yo'nalishlari jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida dolzarbdir, chunki ular bir vaqtning o'zida shaxsning mustaqilligini va uning ijtimoiy ahamiyatini belgilaydi.

Ma'lumki, har bir insonni shakllantirish muammosi o'zida u yoki bu tarzda ma'lum bir qadriyatlar tizimini aks ettiradi: dunyoqarashga asoslangan umuminsoniy, xususan-tarixiy ijtimoiy-madaniy, turmush tarzining tipik xususiyatlarini belgilovchi, jamoaviy, xatti-harakatlarni tartibga soluvchi, individual - shaxsni shakllantirishda ishtirok etadigan o'ziga xoslik kabi. Shaxsning o'ziga xosligi har xil turdagi faoliyatga moyillik bilan namoyon bo'ladi, ammo bu yoshdagi bolalarning moyilligi juda umumiy bo'lib, qisqa ko'rinishga ega va tashqi ta'sirlarga ham bog'liq: kattalarning maqtovi, do'stning yonida bo'lish istagi va boshqalar. Bundan tashqari, ularning individual xususiyatlariga bog'liqlikning yo'qligi, uning boshqalar orasida o'ziga xosligini ta'kidlab, kuzatishni rivojlantirish, bolaning tengdoshini kuzatish qobiliyati va istagini murakkablashtiradi, shuning uchun ham jamoaviy munosabatlarda zarur empatiya, hamdardlik, o'zaro yordam shakllanishini murakkablashtiradi.

Empatiya, hamdardlik, o'zaro yordam har qanday yoshdagi insonlarning birgalikdagi faoliyatida pedagogik jarayonni maxsus tashkil etish sharoitida yanada muvaffaqiyatli rivojlanadi. Fikrimizcha, talabalarda xayrixohlikning boshlanishi atrof-muhitni kuzatish, e'tiborga muhtoj odamlarni sezish qobiliyatidir. Kuzatish, boshqa odamga diqqatni jamlash qobiliyati, bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, boshqa odamga nisbatan bolaning faoliyatini faollashtirishga imkon beradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida yosh avlodni tarbiyalash muayyan harakatlar majmui yoki katta avloddan yosh avlodga tajribani bir tomonlama yo'naltirish sifatida ko'rib chiqilishi mumkin emas, balki u kattalar va bolalarning birgalikdagi hayoti sohasidagi o'zaro munosabati va hamkorligi sifatida qaralishi mumkindir. Bu o'z davridagi boshqa odamlar orasida alohida hayot kechirayotgan bolalar va kattalarning yaxlit manzarasida aks ettirilgan faoliyatdir. Bunday holda, milliylik orqali yondashuv shaxsning o'z-o'zini rivojlantirishga qodir bo'lgan subyektga ta'lim berishini ta'minlaydigan yetakchi usulga aylanishi kerak.

Biz insonning murakkab axloqiy fazilati deb bilgan hamdardlik –rahmdillik shaklida bo'ladi. Ta'kidlash joizki, shakllantiruvchi ta'sirlardan so'ng ba'zi

kishilarda yordamni amalga oshirish ko'pincha rahmdillikdan ko'ra ko'proq rahm-shafqat shaklida namoyon bo'ladi. Binobarin, insonlarning axloqiy xatti-harakatlarida o'z o'rniga ega bo'lgan hamdardlik va g'amxo'rlik ko'pincha bir tomonlama namoyon bo'ladi va bu, o'z navbatida, o'zaro yordamning tabiatiga ta'sir qiladi.

Shaxs uchun muhim bo'lgan axloqiy fazilatlar: empatiya, hamdardlik, mehr-oqibat, ma'naviy saxiylik jamoaviy sharoitdan tashqarida namoyon bo'lolmaydi, chunki ularni faqat yaqin odamlarga, masalan, ota-onalarga nisbatan namoyon etish, odamlar orasida jamiyatda yashaydigan va ulardan tushunish, g'amxo'rlik hamda o'zini hurmat qilishni kutadigan shaxsning o'zi uchun kelajaksizdir. Mazkur fazilatlar paydo bo'lishida ular har bir bola uchun jamoaviy faoliyatda shaxsning o'ziga xosligini ochib beradigan layoqatini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak. Bunday sharoitda jamoaning o'ziga xos ta'siri - xudbinlik, takabburlik, o'z xohish-irodasi va hokazo kabi salbiy hodisalarni yengishni tashkil etishdan iboratdir.

Shaxsiy xususiyatlar tengdoshlar bilan munosabatlarni o'rnatish qobiliyatida namoyon bo'ladi, uning tarkibiy tomoni insonning eng muhim axloqiy fazilatlarini, axloqiy salohiyatini shakllantirishni aks ettiradi. Bizda tushunish, hamdardlik, o'zaro yordamga asoslangan jamoaviy munosabatlar asta-sekin boshqa odamning ichki dunyosini, uning o'ziga xosligini, umuman axloqini anglash va hurmat qilish uchun zarur shart sifatida rivojlanib boradi.

Yuqorida aytilganlarni sarhisob qilsak, jamoada shaxsni shakllantirish jarayonidagi qarama-qarshiliklarni hal qilish bola shaxsining eng muhim axloqiy fazilatlarini izchil shakllantiriladigan tengdoshlari bilan axloqiy munosabatlar tizimiga kiritilishi bilan bog'liq deb hisoblash mumkin.

Demak, shaxsiy sifatlar rivojlanishi uchun insonlar o'zlarining individual xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va iste'dodini rivojlantirishga qulay bo'lgan muhitga tushishlari lozim. Bunday muhit esa faqat jamoa bo'lishi mumkin, chunki, boshqa biror joyda yoshiga va rivojlanish darajasi hamda insonlarning boshqa sifat, fazilatlariga ko'ra bola o'zini tasdiqlashi mumkin emas. Shu sababli ham jamoada shaxsni tarbiyalash va uni ijobiy fazilatlarini rivojlantirib borish imkoniyati katta hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda insonning to'laqonli rivojlanishi, ayniqsa yosh avlodning shaxs sifatida shakllanishi ko'p jihatdan uning ijtimoiy-madaniy muhitga moslashuviga bog'liq. Ijtimoiy-madaniy adaptatsiya — bu insonning yangi ijtimoiy sharoitlarga, qadriyatlarga, madaniyatga, me'yor va qoidalarga moslashuvi, shu muhitda faol ishtirok etishga tayyor bo'lish jarayonidir.

1. Ijtimoiy-madaniy adaptatsiyaning mohiyati

Ijtimoiy-madaniy adaptatsiya jarayoni talaba-yoshlar, migrantlar, yangi jamoalarga kirib kelgan shaxslar uchun nihoyatda muhim. Bu jarayon shaxsning o'zining individual xususiyatlarini saqlagan holda yangi muhitga moslashishi, ijtimoiylashuv orqali jamiyat bilan uyg'unlashuvi, ijtimoiy rollarni o'zlashtirishi va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishi bilan kechadi.

2. Ijtimoiy-madaniy adaptatsiyani ta'minlovchi omillar.

- **Ta'lim-tarbiya:** Ta'lim tizimi orqali yoshlar nafaqat kasbiy bilimlarni, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtiradilar.
- **Jamoaning roli:** Yaxshi tashkil etilgan jamoa shaxsni qo'llab-quvvatlaydi, uning moslashuvini yengillashtiradi.
- **Axborot texnologiyalari:** Globallashuv sharoitida internet, ijtimoiy tarmoqlar orqali madaniyatlararo muloqot kengaymoqda.
- **Oilaviy tarbiya va mahalla:** An'anaviy muhitdagi tarbiya insonning ruhiy barqarorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

3. Muammolar va yechimlar.

- Ba'zi hollarda **madaniyatlararo to'qnashuv** yoki **ijtimoiy chetlanish** holatlari uchrab turadi.
- Shaxsning **moslashishdagi qiyinchiliklari** ruhiy bosimga olib kelishi mumkin.
- Bunday vaziyatda psixologik yordam, mentorlik dasturlari, moslashtiruvchi ta'lim kurslari samarali bo'lishi mumkin.

4. Rivojlanish istiqbollari

Kelajakda ijtimoiy-madaniy adaptatsiyani rivojlantirish yo'nalishida quyidagi istiqbollar dolzarb bo'lib boradi:

- **Integrativ ta'lim dasturlarini** yaratish;
- **Madaniyatlararo kompetensiyalarni** rivojlantirish;
- **Inkluziv muhit** yaratish va har bir shaxsning ijtimoiy hayotda faol ishtirokini ta'minlash;
- **Sun'iy intellekt** yordamida individual adaptatsiya strategiyalarini ishlab chiqish.

4. Texnologiyalar va madaniy moslashuv

- **Raqamli platformalar:** Talabalar "Telegram", "Zoom", "Coursera", "Google Meet" orqali nafaqat ta'lim olishmoqda, balki turli millatlar bilan muloqotda bo'lishmoqda.
- **Ijtimoiy tarmoqlar:** Global tarmoqlar (Instagram, TikTok, YouTube) yoshlarning dunyoqarashiga ta'sir qiladi, bu esa ularning madaniy ongini shakllantiradi.

5. Global tendensiyalar va O'zbekistondagi holat

- BMT, YUNESKO, YuNESIF kabi tashkilotlar madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, tolerantlik, o'zaro hurmatni mustahkamlash bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqmoqda.
- O'zbekistonda esa **"Yangi O'zbekiston"** tamoyillari asosida yoshlarning ijtimoiy faolligi, innovatsion fikrlashi va madaniyatlararo aloqalarini kuchaytirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

6. Ilmiy tavsiyalar va strategiyalar

- **Madaniy-intellektual treninglar** tashkil qilish (universitet va maktablar darajasida);
- **Adaptatsiya indeksini baholovchi tizimlarni** joriy etish;
- Ijtimoiy muhitga kirayotgan shaxslar uchun **psixologik diagnostika va reabilitatsiya** xizmatlarini kengaytirish;
- Har bir o'quv maskanida **multikultural muhitni** rivojlantirish bo'yicha aniq strategiyalar ishlab chiqish.

Ijtimoiy-madaniy adaptatsiya shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Ayniqsa talaba-yoshlar orasida bu jarayonni tizimli ravishda tashkil etish, ularning ijodiy va ijtimoiy faolligini oshirish orqali jamiyatimizda sog'lom ijtimoiy muhit shakllanadi. Shu bois, ijtimoiy-madaniy adaptatsiyani rivojlantirish istiqbollari ustida ishlash bugunning dolzarb vazifalaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский ; под ред. В. В. Давыдова. - М.: Педагогика-Пресс, 1999. - 536 с.
2. Mavlonova P, Turayeva O, Xoliqberdiyev K. Pedagogika. Toshkent. 2001.
3. Мудрик, А. В. Социализация человека : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. В. Мудрик. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. - 304 с.
4. Yarmanova Yu. Positive trends and development prospects personalites of the child in the time. European Journal of Research and reflection in Educational Sciences. Vol.7. №12, 2019

NOTIQLIK SAN'ATI TURLARI VA NUTQ O'STIRISH TEKNOLOGIYASI USTIDA ISHLASHNING ZAMONAVIY METODLARI

Abdugopporova O.H.

Qarshi davlat universiteti tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: nutq, raqamli platformalar, bilim, ko'nikmalar, interaktiv ta'lim platformalari, individual va guruhli faoliyatlar.

Ключевые слова: речь, цифровые платформы, знания, навыки, интерактивные обучающие платформы, индивидуальная и групповая деятельность.

Key words: speech, digital platforms, knowledge, skills, interactive learning platforms, individual and group activities.

РЕЗЮМЕ:

Nutq o'stirish texnologiyasi sohasida zamonaviy metodlar va yondashuvlar doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Bu jarayon o'quvchilarning nutq qobiliyatlarini yaxshilashga yordam berish bilan birga, ularning o'zaro muloqot qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Zamonaviy ta'lim tizimida nutq o'stirish jarayoni ko'plab innovatsion usullar va texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu metodlar o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashgan holda, individual va guruhli faoliyatlar orqali amalga oshiriladi.

РЕЗЮМЕ:

Современные методы и подходы в области технологий улучшения речи постоянно развиваются. Этот процесс не только помогает учащимся улучшить свои разговорные навыки, но и развивает их коммуникативные навыки. Процесс развития речи в современной системе образования включает в себя множество инновационных методов и технологий. Эти методы реализуются посредством индивидуальных и групповых занятий, адаптированных к потребностям учащихся.

SUMMARY:

Modern methods and approaches in the field of speech development technology are constantly evolving. This process not only helps students improve their speech skills, but also develops their communication skills. In the modern education system, the process of speech development includes many innovative methods and technologies. These methods are implemented through individual and group activities, adapted to the needs of students.

Notiqlik san'ati (ritorika) - bu fikrni ta'sirchan, tushunarli va estetik tarzda ifoda etish san'atidir. U qadimdan siyosatchilar, olimlar, shoirlar, va ruhoniylar

tomonidan keng qo'llanilgan. Notiqlik san'atining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Ta'sirchanlik. Notiqlikning eng asosiy xususiyati - tinglovchiga ta'sir o'tkazish, uni ishontirish yoki ruhlantirish. Nutq orqali odamlarning fikriga yoki his-tuyg'usiga ta'sir qilish maqsad qilinadi.

2. Tuzilmaning aniqligi. Yaxshi notiq nutqini tartib bilan quradi: kirish, asosiy qism va xulosa qismlariga ega bo'ladi. Bu tinglovchining nutqni yaxshiroq qabul qilishiga yordam beradi.

3. Estetik ifoda. Notiq go'zal, obrazli va ta'sirli so'zlardan foydalanadi. Bu orqali tinglovchining e'tiborini jalb etadi va nutq esda qolarli bo'ladi.

4. Tinglovchiga moslashish. Har bir notiq o'z auditoriyasini inobatga oladi: yosh, bilim darajasi, madaniyati. Nutq auditoriya talablariga mos bo'lishi kerak.

5. Etik me'yorlarga amal qilish. Notiq axloqiy me'yorlardan chekinmaydi, haqorat, yolg'on, yoki nojoiz iboralardan tiyiladi. Notiqlik – bu nafaqat san'at, balki mas'uliyat hamdir.

6. Tashqi ko'rinish va mimika. Jismoniy harakatlar, ovoz ohangi, yuz ifodalari - bular nutqni kuchaytiruvchi vositalardir. Yaxshi notiq bularni to'g'ri ishlata oladi.

Notiqlik san'atining ko'p qirralilik xususiyatiga ham ega. Notiqlar turli mavzularda nutq qilishlari mumkin, bu esa ularni yanada qiziqarli va rang-barang qiladi. Notiqlik san'ati o'z ichiga ilmiy, madaniy, ijtimoiy, siyosiy va boshqa sohalaridagi mavzularni oladi. Notiqlar o'z nutqini tayyorlashda mavzuni chuqur o'rganishlari, izlanishlar o'tkazishlari va muhim faktlarni keltirishlari zarur. Bu esa tinglovchilarga ma'lumotlarni yaxshiroq qabul qilish va tushunish imkonini beradi. Notiqlik san'ati, shuningdek, tinglovchilarning qiziqishlarini inobatga olgan holda tayyorlanishi kerak, chunki bu jarayon tinglovchilarni jalb etish va ularning e'tiborini ushlab turish imkonini beradi. Notiqlik san'ati hissiy ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega. Notiq o'z nutqida turli hissiyotlarni ifoda etishi, tinglovchilarning his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatishi va ularni o'z fikrlariga qiziqitirishi lozim. Hissiy ta'sir ko'rsatish uchun notiq ovoz balandligi, intonatsiya va mimikadan foydalanishi mumkin. Bu esa tinglovchilarni yanada jalb etish va nutqning ta'sirini oshirishga yordam beradi. Notiqlik san'atida hissiy ta'sirni oshirish uchun notiq, o'z nutqida shaxsiy tajribalarini, hikoyalarini va misollarini keltirishi mumkin. Bu, tinglovchilar bilan yanada yaqin aloqalarni o'rnatishga va ularning his-tuyg'ulariga ta'sir etishga yordam beradi.[2]

Notiqlik san'ati (ritorika) - bu nutqni maqsadga muvofiq ravishda tuzish, eshituvchi yoki o'quvchiga ta'sir ko'rsatish, ularni ishontirish, o'z fikrini

bildirgan holda gapirish san'atidir. Notiqlik san'ati turli xil shakllarga ega bo'lib, ular quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

Taqdimot notiqligi (Arizalovchi notiqlik) – Bu turdagi nutq odatda biror narsani taqdim etish, izohlash yoki tavsiflash uchun ishlatiladi. Misol uchun, ilmiy, biznes yoki boshqa ko'plab sohalarda, ma'lumotlarni taqdim qilish va tushuntirishda ishlatiladi.

Ishontirish notiqligi (Ishonch hosil qiluvchi notiqlik) – Nutqning maqsadi eshituvchini ishontirishdir. Bu turdagi notiqlikda argumentlar, dalillar, faktlar keltirilib, qaror qabul qilishda ta'sir ko'rsatish maqsad qilinadi. Siyosiy nutqlar yoki reklama misol bo'la oladi.

Ko'ngil ochish notiqligi (Yurakdan-so'zlagan notiqlik) – Ko'ngil ochish, kulgi yoki boshqa hissiy ta'sirlarni uyg'otish uchun ishlatiladi. Bu turdagi nutq odatda auditoriyani qo'llab-quvvatlash yoki ularga quvonch, hazil, mehr-muhabbat yoki boshqa ijobiy his-tuyg'ularni berish maqsadida ishlatiladi.

Tahririy notiqlik (Ijtimoiy va siyosiy nutqlar) – Bu turdagi nutqlarda ko'proq ijtimoiy yoki siyosiy masalalar ko'rib chiqiladi. Notiqlar ijtimoiy masalalarga e'tibor qaratib, auditoriyani o'zgarishlarga chaqiradi, ularni yangi fikrlarni qabul qilishga undaydi.

Maqsadga yo'naltirilgan notiqlik – Bu turdagi nutq aniq maqsadga qaratilgan bo'lib, eshituvchiga biror vazifani bajartirish, yoki biror o'zgartirishni amalga oshirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Misol uchun, kompaniya yig'ilishida ishchilarni motivatsiya qilish yoki siyosiy mitingda saylovchilarni ma'lum bir qaror qabul qilishga chaqirish.

Har bir notiqning nutqni qanday tuzish, qanday tarzda va qaysi vositalar orqali eshituvchini o'z fikriga ishontirish, unda hissiy reaksiyalarni keltirishga qaratilgan o'ziga xos usullari mavjud.

Notiqlik san'atining eng asosiy turlaridan biri ma'ruzadir. Ma'ruza — bu notiq tomonidan tayyorlangan va ma'lum bir mavzuda tinglovchilarga taqdim etiladigan nutqdir. Ma'ruzalar ko'pincha ilmiy, ta'limiy yoki axborot beruvchi xarakterga ega bo'ladi. Ma'ruzalar rejalashtirilgan va strukturalangan bo'lishi kerak, shunda tinglovchilar nutqni oson qabul qila olishadi. Notiq ma'ruzani tayyorlashda mavzuni chuqur o'rganishi, asosiy fikrlarni ajratib olishishi va tinglovchilarni qiziqtiradigan misollar keltirishi zarur. Ma'ruza jarayonida notiq o'z fikrlarini aniq, ravon va tushunarli qilib ifoda etishi lozim.[3]

Notiqlik san'ati, shuningdek, o'ziga xos strategiyalarni talab qiladi. Notiq o'z nutqini tayyorlashda, uni rejalashtirishda va taqdim etishda strategik yondashuvni qo'llashi zarur. Nutqning boshlanishi, rivojlanishi va tugashi o'rtasida mantiqiy bog'lanishlar bo'lishi kerak. Bu esa tinglovchilarga nutqni

yaxshiroq tushunish va qabul qilish imkonini beradi. Notiq, shuningdek, nutq davomida muhim nuqtalarni ta'kidlab o'tishi va tinglovchilarning e'tiborini ushlab turishi zarur

Zamonaviy nutq o'stirish metodlaridan biri interaktiv o'quv materiallari va raqamli platformalardan foydalanishdir. O'quvchilar turli xil o'yinlar, testlar va vazifalar orqali o'z nutq qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday platformalar, masalan, mobil ilovalar va veb-saytlar, o'quvchilarga nutqni yaxshilash uchun maxsus dasturlar taklif etadi. Ushbu dasturlar orqali o'quvchilar nutqni to'g'ri talaffuz qilish, so'z boyligini oshirish va nutqni ravon qilishda yordam oladilar. Interaktiv materiallar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi ko'nikmalarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bundan tashqari, virtual haqiqat va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari ham zamonaviy nutq o'stirish jarayonida muhim o'rin tutadi. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quvchilar real hayotdagi vaziyatlarga o'xshash muhitda nutqni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, virtual haqiqat muhitida o'quvchilar insonlar bilan muloqot qilish, nutqni amaliyotda qo'llash va turli xil vaziyatlarda o'zlarini sinab ko'rishlari mumkin. Bu metodlar o'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchini oshirishga va nutq qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Audio va video materiallardan foydalanish ham zamonaviy nutq o'stirish metodlaridan biridir. O'quvchilar nutqni rivojlantirish uchun turli xil audio va video materiallarni tomosha qilib, eshitib o'rganishlari mumkin. Bunday materiallar orqali o'quvchilar nutqning talaffuzi, intonatsiyasi va ritmini yaxshilashlari mumkin. O'quvchilar o'z nutqlarini yozib olib, keyinchalik ularni tahlil qilishlari va o'z xatolarini aniqlashlari mumkin. Bu jarayon o'quvchilarga o'z nutq qobiliyatlarini mustahkamlashda yordam beradi.

Guruhli mashg'ulotlar ham zamonaviy nutq o'stirish metodlaridan biridir. Bunday mashg'ulotlar o'quvchilarga bir-birlari bilan muloqot qilish, fikr almashish va birgalikda ishlash imkoniyatini beradi. Guruhli faoliyatlar o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etish, boshqalar bilan muloqot qilish va turli xil nuqtai nazarlarni tushunishga o'rganadilar. Guruhli mashg'ulotlar orqali o'quvchilar o'z nutq qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga, bir-birlaridan yangi bilimlar va ko'nikmalar olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Individual yondashuv ham zamonaviy nutq o'stirish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchining nutq qobiliyati va ehtiyojlari turlicha bo'lishi sababli, individual yondashuv o'qituvchilarga har bir o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ularga mos ravishda o'quv dasturlarini tayyorlash imkonini beradi.

Bunday yondashuv o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim jarayonini tashkil etishga yordam beradi. Individual yondashuv orqali o'quvchilar o'z qobiliyatlarini yanada rivojlantirishlari mumkin.

Ko'ngilochar faoliyatlar ham nutq o'stirish jarayonida muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning nutq qobiliyatlarini rivojlantirishda ko'ngilochar faoliyatlar, masalan, teatrlashtirilgan sahnalar, rol o'ynash va boshqa ijodiy faoliyatlar muhim ahamiyatga ega. Bunday faoliyatlar o'quvchilarga nutqni amaliyotda qo'llash, o'z hissiyotlarini ifoda etish va ijodiy fikrlash imkoniyatini beradi. Shuningdek, ko'ngilochar faoliyatlar orqali o'quvchilar o'zaro munosabatlarni mustahkamlash va jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Onlaynkurslar va vebinarlar ham zamonaviy nutq o'stirish texnologiyalarining ajralmas qismidir. Ushbu platformalar orqali o'quvchilar mutaxassislar bilan bevosita muloqot qilish, savollar berish va o'z bilimlarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Onlayn kurslar ko'pincha o'quvchilarga o'z vaqtida va o'z joyidan qatnashish imkonini beradi, bu esa ta'lim jarayonini yanada qulay va samarali qiladi. O'quvchilar onlayn platformalar orqali o'z qobiliyatlarini mustahkamlash va yangi bilimlar olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Psixologik yondashuvlar ham zamonaviy nutq o'stirish jarayonida muhim o'rin tutadi. Nutq o'stirish jarayoni ko'pincha psixologik omillar bilan bog'liq bo'ladi. O'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchi, qo'rquv va stress darajasi nutq qobiliyatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, psixologik yondashuvlar yordamida o'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchini oshirish, stressni kamaytirish va ijobiy fikrlarni rivojlantirish muhimdir. O'qituvchilar o'quvchilarning psixologik holatini inobatga olib, ularni qo'llab-quvvatlashlari va motivatsiya berishlari kerak. Zamonaviy nutq o'stirish texnologiyalarida o'qituvchilar va mutaxassislarning roli juda muhimdir. O'qituvchilar o'z bilim va tajribalarini o'quvchilarga yetkazish, ularni qo'llab-quvvatlash va motivatsiya berish orqali nutq qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydilar. O'qituvchilar o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab borishlari, zamonaviy metodlar va texnologiyalardan foydalanishlari zarur. Bu o'qituvchilarning o'z o'quvchilari uchun eng yaxshi natijalarni ta'minlashlariga yordam beradi.

Xulosa. Nutq o'stirish texnologiyalarining zamonaviy metodlari doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va interaktiv usullar yordamida o'quvchilarning nutq qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Nutq o'stirish jarayonida zamonaviy metodlardan foydalanish, o'quvchilarning qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, zamonaviy metodlar o'quvchilarga o'zlarini ifoda etish, muloqot qilish va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini

beradi. Nutq o‘stirish jarayoni davomida o‘qituvchilar va mutaxassislarning roli juda muhimdir, chunki ular o‘quvchilarga bilim va tajribalarini yetkazish, ularni qo‘llab-quvvatlash va motivatsiya berish orqali nutq qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradilar. Nutq o‘stirish texnologiyalarining zamonaviy metodlari kelajakda yanada rivojlanishi kutilmoqda va bu jarayon o‘quvchilarning nutq qobiliyatlarini yanada yaxshilashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonova D. (2020). "Zamonaviy ta'limda nutq o‘stirish metodlari." Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Karimova M. (2021). "Psixologik yondashuvlar va nutq o‘stirish." Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
3. Tashkentov S. (2022). "Interaktiv o‘quv materiallari yordamida nutq qobiliyatlarini rivojlantirish." Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
4. Rasulova N. (2023). "Onlayn ta'lim va nutq o‘stirish jarayoni." Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti.
5. Murodova L. (2022). "Guruhli mashg‘ulotlar orqali nutq qobiliyatlarini oshirish." Farg‘ona: Farg‘ona Davlat Universiteti.
6. Yusupov A. (2021). "Zamonaviy texnologiyalar va nutq o‘stirish." Andijon: Andijon Davlat Universiteti.
7. Xolov O. (2023). "Innovatsion yondashuvlar va nutq o‘stirish metodlari." Namangan: Namangan Davlat Universiteti.

OILAGA NISBATAN QADRIYATLI MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH MAZMUNI

Xo'jaqulov A.E.

Qarshi davlat universiteti

Pedagogika fanlari falsafa doktori, (PhD), professor

Tayanch so'zlar: oila, shaxs, qadriyat, tarbiya, qadriyatli munosabat, axloq, oilaviy munosabatlar, ota-ona, jamoa, maktabgacha ta'lim tashkiloti, mashg'ulot.

Ключевые слова: семья, личность, ценности, воспитание, ценностные установки, этика, семейные отношения, родители, сообщество, дошкольная образовательная организация, обучение.

Key words: family, personality, values, upbringing, value-based attitudes, ethics, family relationships, parents, community, preschool educational organization, training.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada shaxs kamoliga ta'sir etishga qodir barcha ijtimoiy institutlar, xususan, oila, ta'lim tizimi, jamiyat, davlatning chambarchas aloqasi zaruratiga alohida e'tibor qaratilgan. Aynan oila barcha keyingi ta'lim uchun asos solishi kerak. Shuningdek, shaxs va jamiyatning axloqiy manbai sifatida oila qadriyatlarini anglash kontekstida, o'z hayotini loyihalashtirish qobiliyatida namoyon bo'lishi, bolaning oilaga nisbatan qadriyatli munosabati – uning yosh va individual xususiyatlariga ko'ra oiladagi ijtimoiy munosabatlarda shaxsiy va ijtimoiy mavqei, ahamiyatlilikning o'zaro aloqadorligini ifodalovchi nuqtai nazari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье подчеркивается необходимость тесного взаимодействия всех социальных институтов, способных влиять на развитие личности, в частности, семьи, системы образования, общества и государства. Именно семья должна заложить основу всего дальнейшего образования. Также дается информация о ценностном отношении ребенка к семье – перспективе, выражающей взаимосвязь личностного и общественного статуса и значимости в общественных отношениях в семье, исходя из его возрастных и индивидуальных особенностей, в контексте понимания семейных ценностей как нравственного источника личности и общества, и их проявления в способности конструировать собственную жизнь.

SUMMARY:

This article focuses on the need for close interaction of all social institutions that can influence the development of the individual, in particular, the family, the educational system, society, and the state. It is the family that should lay the foundation for all subsequent education. It also presents information on the child's valuable attitude to the family - a point of view that expresses the interrelation of personal and social status and significance in social relations in the family, depending on his age and individual characteristics, in the context of understanding the values of the family as a moral source of the individual and society.

Ma'lumki, oilada bola tarbiyasi doimiy ravishda jamiyatning dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Bolalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda turli omillar turlicha ta'sir etadi. Bu omillar ichida oila eng asosiysi hisoblanadi. Chunki, bolada tasavvur, tushunchalarning shakllanish jarayoni aynan oilada boshlanadi va bu davr dunyoqarash shakllanishining mazmun hamda hajm jihatidan eng salmoqli bosqichidir. Shuning uchun ham tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishda maktabgacha yosh davri asosiy davr hisoblanadi.

Qadriyatlar jamiyat rivojining negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avloddan avlodga o'tkazuvchi qudratli omildir. Tarixiy taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlar ekanmiz, har bir jamiyat, davlat o'zining milliy qadriyatlarini rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib taraqqiy etmagan. Bu borada muhtaram Prezidentimizning "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat", – degan so'zlari fikrimiz isbotidir. (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektor yig'ilishidan).

Oilaviy munosabatlar, ularni jamiyatning, oilaning tamaddunidagi o'rni haqida tarixiy manbalar mavjud. Qur'oni karim, Hadisi shariflar, shuningdek, "Avesto" kabi muqaddas manbalarda bu haqida ibratli hikmatlar mavjud. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlari bu masalaga alohida e'tibor bilan qaraganlar. Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri", Abu Rayhon Beruniyning "Minerologiya", "Geodeziya", "Hindiston", Abu Ali ibn Sinoning "Axloq fani", "Oila xo'jaligi", Burhoniddin Marg'iniyning "Hidoya", Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" va "Mahbub ul-qulub", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma", Kaykovusning "Qobusnoma", Abdurauf Fitratning "Oila", Rizouddin ibn Fahrudinning "Oila" asarlarini [2, 3, 4] bu e'tibor va e'tirof yo'lidagi sa'y-harakatlar natijasi sifatida qarash joiz.

Oilaviy munosabatlar masalasi tasavvuf falsafasida ham alohida o'rin tutadi. Xususan, Ahmad Yassaviy[5], Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro[6] tariqatlarida oilaviy munosabatlar, jumladan, ota-onalar munosabatlarining farzand tarbiyasidagi ahamiyati alohida ta'kidlab o'tilgan.

Shuningdek, oila tarbiyasiga oid qimmatli fikrlar ulug' mutafakkirlarimiz Imom al-Buxoriy, at-Termiziylar[6]ning asarlarida ham zikr etilgan.

Ilmiy tadqiqotimiz doirasida maktabgacha ta'lim tashkiloti mashg'ulotlaridan tashqari faoliyatda oilani ardoqlash tuyg'usini shakllantirishga turli pedagogik yondashuvlarni ko'rib chiqamiz.

Keyinchalik oilaviy qadriyatlar shakllanishi g'oyalari, to'g'ridan-to'g'ri talqin etilmagan bo'lsa-da, A.Avloniy, Behbudiy va boshqa ma'rifatparvarlar asarlarida rivoj topdi. Ularning kitoblarida ushbu qadriyatlarning asosiy qonunlari: ota-onaga hurmat, oilada axloqiy meyorlarga rioya qilish ochib berildi. Ko'plab pedagog-insonparvarlar oilaviy qadriyatlar shakllanishi tarafdorlari bo'lib chiqishdi. Tarbiya bilan bog'liq qiyinchiliklar shu sabab bilan yuzaga chiqadiki, "ota-onalar o'z kamchilik va xatolarini to'g'rilamasdan, o'z nuqsonlarini oqlaydi, bolalarida esa bu kamchiliklarni ko'rishni istamaydi". Bolaga yaxshi tarbiya berish uchun avvalo o'zing tarbiya qilayotgan farzandingning ko'z oldida yaxshi yashashing kerak [7, 12-b.].

Oilada ota-ona, bobo, buvi shunday avtoritet darajasida bo'lishi mumkin, ammo birinchi navbatda, bolaga eng yaqin inson bu onadir, u bolani to'g'riso'zlikka, samimiylikka o'rgatadi va shu bilan inson xarakteri rivoji uchun ishonchli asos qo'yadi. Qayd etishimiz joizki, hozirgi vaqtda oilaviy pedagogika o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Ota-onada bilim va ko'nikmaning yo'qligi bolaning ma'nan va ruhan kamol topishiga ongli ta'sir ko'rsata olmaydi, ularning g'amxo'rliklari esa ko'pincha tarbiyaning faqat jismoniy tomonini qamrab oladi, xolos. Shu bois, nafaqat bolalar, balki ota-onalarni ham ta'lim oldirish maqsadida maktabgacha ta'lim tashkiloti va oilaning o'zaro hamkorligi masalasiga ham e'tibor qaratilishi lozim, oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti shaxsning individualligini rivojlantirishi, o'sib kelayotgan avlodda oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirishi shart.

Ota-onalarning eng yaxshi pozitsiyasi – uch asosiy shartga javob berishi kerak: adekvatlik, qayishqoqlik va bashorat qilishlik. Katta yoshli kishi pozitsiyasining adekvatligi o'z farzandining fazilatlarini real aniqlikda baholash, uning individualligini ko'ra olish, tushunish va hurmat qila bilishga asoslanadi. Ota-ona holatining ko'nishga moyilligi muloqot tarzi, bolaning ulg'ayishiga qarab hamda oila turmushi sharoitlari turli o'zgarishlariga bog'liq ravishda unga ta'sir etish usullarini o'zgartirishga tayyorlik va qodirlik sifatida ko'rib chiqiladi. Pozitsiyaning bashorat qilishligi bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"ga va ertangi kun vazifalariga uning mo'ljalni olishida ifodalanadi. Bu katta yoshli kishining ortda qoldiruvchi tashabbusi bo'lib, bolaning kamoloti,

istiqbollarini hisobga olgan holda unga umumiy yondashuvni o'zgartirishga qaratilgan.

Tarbiyaning mazmun modellarini hisobga olgan holda maktabgacha ta'lim tashkiloti va ota-onalar oldida jiddiy vazifa turadi: maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida oilani ardoqlash tuyg'usini shakllantirish bo'yicha yangi tarbiyaviy strategiyani yaratish bo'yicha ko'p qirrali ish olib borish talab qilinadi. Ta'kidlash joiz, mavjud ijtimoiy tarbiya oilaviy tarbiya ahamiyatini kamaytirmaydi. Ko'plab pedagoglar nazariya va amaliyotda oiladagi tarbiya masalasiga e'tibor qaratishgan. Jumladan, oilaviy qadriyatlar shakllanishi g'oyalari, to'g'ridan-to'g'ri talqin etilmagan bo'lsa-da, A.Avloniy, Behbudiy va boshqa ma'rifatparvarlar asarlarida rivoj topdi. Ularning kitoblarida ushbu qadriyatlarning asosiy qonunlari: ota-onaga hurmat, oilada axloqiy meyorlarga rioya qilish ochib berildi. Ko'plab pedagog-insonparvarlar oilaviy qadriyatlar shakllanishi tarafdorlari bo'lib chiqishdi. Tarbiya bilan bog'liq qiyinchiliklar shu sabab bilan yuzaga chiqadiki, "ota-onalar o'z kamchilik va xatolarini to'g'rilamasdan, o'z nuqsonlarini oqlaydi, bolalarida esa bu kamchiliklarni ko'rishni istamaydi". Bolaga yaxshi tarbiya berish uchun avvalo o'zing tarbiya qilayotgan farzandingning ko'z oldida yaxshi yashash kerak [7, 12-b.].

Abdulla Avloniyning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi kishilar, shaxslararo munosabat g'oyat katta ahamiyat kasb etadi. Abdulla Avloniy[2] "Shariati islomiyada o'z bolalarini yaxshilab tarbiya qilmak talarga farzi ayn, o'z millatining yetim qolgan bolalarini tarbiya qilmak farzi kifoyadur", –deydi. Olim "...tarbiyani tug'ilgan kundan boshlamoq lozim", – deb oilaning bola tarbiyasidagi roli birlamchi ekanligini ta'kidlaydi[2].

Ma'rifatparvar olim Abdurauf Fitrat ham bola tarbiyasida oila eng asosiy rol o'ynashiga e'tibor qaratadi va quyidagi fikrni keltiradi: "Bolalar suvga o'xshaydilar. Suv qaysi rangdagi idishda bo'lsa, o'sha rangda tovlangani kabi, bolalar ham qanday muhitda bo'lsalar, o'sha muhitning ham shunday odat va axloqini qabul qiladilar" [8; 55-b].

Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida oilaga bo'lgan qadriyatli munosabatni biz shaxsiy ta'lim integrativi hamda oilaning axloqiy imperativi sifatida tushunamiz. Oilaga bo'lgan qadriyatli munosabat oilaning qadrli qiyofasini, nikohga bo'lgan munosabatni, shaxs uchun boshqa shaxsga javobgarlik, burch tuyg'usi, muhabbat, bir-biriga va oiladagi kattalarga bo'lgan hurmat kabi munosabatlarni shakllantiradi, rivojlantiradi.

Qadriyatli munosabat – shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatlilikning o'zaro aloqadorligini aks ettiruvchi shaxsning ichki pozitsiyasidir.

Olamga nisbatan qadriyatli munosabat shakllanishi har bir kishining yetuk inson sifatida voyaga yetishi jarayonining tarkibiy qismidir. Kishi kamolot sari borar ekan, o'zi, o'zgalar, tashqi muhit, olam, umr, vaqt, davr va boshqalarning haqiqiy qadrini anglayveradi. Oilada ota-ona, bobo, buvi shunday avtoritet darajasida bo'lishi mumkin, ammo birinchi navbatda, bolaga eng yaqin inson bu onadir, u bolani to'g'riso'zlikka, samimiylikka o'rgatadi va shu bilan inson xarakteri rivoji uchun ishonchli asos qo'yadi. Qayd etishimiz joizki, hozirgi vaqtda oilaviy pedagogika o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Qadriyatli munosabat faqat yakka, alohida shaxsgagina tegishli hodisa emas. Balki u ijtimoiy guruh, qatlam, millat, davlat, jamiyatga ham tegishli bo'lishi mumkin. Shu ma'noda, aksiologik yondashuv va qadriyatli munosabatning individual hamda ijtimoiy namoyon bo'lish darajalarining alohida, xususiy va umumiy shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Oilaga qadriyatli munosabatni shakllantirish bola hayotining birinchi yillaridan boshlanadi. Oilaviy hayotda – oila a'zolari o'rtasida uyg'unlik va barqarorlikni saqlash, oilani saqlash uchun a'zolariga psixologik va pedagogik ta'sir ko'rsatishni qamrab oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, umumiy ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi bo'lgan mashg'ulotlardan tashqari faoliyatda oilaga qadriyatli munosabatni shakllantirish - oilaviy madaniyat va kundalik hayot qadriyatlarini singdirish, oilaviy munosabatlar madaniyatini va jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik ish deb qarash kerak.

Ijtimoiy tajriba, nikoh va oilaviy munosabatlar tajribasini o'zlashtiradigan tarbiya obektlari va predmetlari sifatida bolalar kattalar, jamiyat, atrof-muhit, o'z ehtiyojlari, manfaatlariga ta'sir qiladi. Mashg'ulotlardan tashqari faoliyatda oilaga qadriyatli munosabatni shakllantirish murakkab ko'p qirrali jarayon bo'lib, u deyarli har doim tarbiya obektining "qarshiligini" yengish va turli xil salbiy ta'sirlarni bartaraf etishi bilan bog'liq. Ta'lim jarayonida ushbu salbiy ta'sirlarning shaxsga ta'siri bilan bog'liq holda doimiy ravishda o'zgartirishlar kiritib borish kerak bo'ladi. Bunga shuni qo'shimcha ravishda aytishimiz mumkinki, mashg'ulotlardan tashqari faoliyatda oilaga qadriyatli munosabatni shakllantirish - ko'p qirrali, murakkab va qarama-qarshi jarayon bo'lib, bir tomondan, oldindan aytib bo'lmaydigan, stixiyalilik, ikkinchi tomondan, rejalashtirish, jamiyatda shakllangan g'oyalar va qadriyatlarga muvofiq yo'naltirilish tavsiflidir.

Oilaning asosiy qadriyatlari: bolalar, barcha oila a'zolarining sog'lig'i va birgalikda bo'sh vaqtlarini o'tkazish; bu yerda oilaning barcha subektlarining ruhiy faoliyatlari namoyon bo'ladi va uyg'unlashadi. Psixologik muhitning

mavjudligi, ota-ona muhabbati, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi ishonch oila qadriyatlarini shakllantiradi Shaxs kamoliga ta'sir etishga qodir barcha ijtimoiy institutlar, xususan, oila, ta'lim tizimi, jamiyat, davlatning chambarchas aloqasi zaruratini ta'kidlashimiz o'rinalidir. Aynan oila barcha keyingi ta'lim uchun asos solishi kerak. Ota-onada bilim va ko'nikmaning yo'qligi bolaning ma'nan va ruhan kamol topishiga ongli ta'sir ko'rsata olmaydi, ularning g'amxo'rliklari esa ko'pincha tarbiyaning faqat jismoniy tomonini qamrab oladi, xolos. Shu bois, nafaqat bolalar, balki ota-onalarni ham ta'lim oldirish maqsadida maktabgacha ta'lim tashkiloti va oilaning o'zaro hamkorligi masalasiga ham e'tibor qaratilishi lozim, oila va maktabgacha ta'lim tashkiloti shaxsning individualligini rivojlantirishi, o'sib kelayotgan avlodda oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirishi shart.

Ma'naviy-axloqiy rivojlanish va tarbiyalanish nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirish "otasining ismi", "qadrdon yer", "ona tili", "mening oilam", "mening uyim" singari tushunchalar bilan to'ldiriladi. U hurmat va sadoqat, salomatlik, to'kinlik, ota-onani e'zozlash, kattalar va kichiklar haqida g'amxo'rlik va shu kabilar sifatida ko'riladi.

Jumladan,

- bolalar muloqoti rivojini barcha kengayuvchi sohalari qarindoshlik, o'quv, mehnat, dam olish va boshqa munosabatlarga yo'naltiriladi;

- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan oilaviy tarbiya bolalarga jinslarning o'zaro munosabatlari va bo'lajak oilaviy hayotdan saboq beradi;

- oila o'quv va mehnat faoliyati, jamiyat oldidagi javobgarlik, jamoatchilik va o'zaro yordam berish talablariga munosabatni shakllantiradi;

- oilaviy qadriyatlar jamiyatning dunyoviy, mafkuraviy, axloqiy, huquqiy qadriyatlariga munosabatni belgilaydi;

- oila bolaning umumiy fuqarolik, ta'lim-tarbiya va mehnat majburiyatlarini bajarishda rahbarlikni amalga oshiradi;

- oilaviy munosabatlar xarakter, ijtimoiy mazmun, o'zini baholash va tanqid qilish darajasini shakllantiradi, bekor vaqtni o'tkazish strukturasi va mazmunini modellashtiradi;

- oila faol rivojlanish bosqichida turgan va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini hali to'la egallamagan jamiyat a'zolari sifatida bolalar ustidan nazoratni ta'minlaydi.

Demak, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida oilaga nisbatan qadriyatli munosabatni shakllantirish jarayoni bir necha omillarga bog'liq:

- axloqiy meyorlarning pasayishi sharoitida MTTdagi ta'lim-tarbiya jarayonining yuklanganligi ortib bormoqda, shu sababli, Maktabgacha ta'lim Qonuni va dasturi nuqtai nazaridan ta'limga yangi yondashuvlar va tushunchalar zarur;

- oilaviy rollarning notinchligi va noaniqligi oilaviy munosabatlar sohasidagi yangi meyorlar va qadriyatlarning tobora kuchayib borayotgan to'liqini oldida chalkashliklarni keltirib chiqarmoqda;

- ushbu tadqiqot uchun asos bo'lib xizmat qilayotgan oilaga qadriyatli munosabatni shakllantirishning metodologik regulyatorlarini asoslash muammosi dolzarb bo'lib qoldi.

Shunday qilib, yurtimiz maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy vazifalaridan biri shaxsni tarbiyalash va unda oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirishda oila va boshqa ijtimoiy institutlar birligi tamoyilini amalga oshirish, shu maqsadda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarida mashg'ulotlardan tashqari faoliyatda oilani qadrlash tuyg'usini shakllantirish bo'yicha maktabgacha ta'lim tashkiloti va oilaning birgalikdagi hamkorligi turli shakllarini qo'llash hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сон Фармони.
2. Pedagogika ensiklopediya. I jild / tuzuvchilar: jamoa. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015, 320-b.
3. Pedagogika: ensiklopediya. II jild. Jamoa // Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – 376 b.
4. Pedagogika: ensiklopediya. III jild. Jamoa // –Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. -424 b.
5. Хожиева М.С. Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг маънавий-тарбиявий қарашлари. Пед.фан.номз. илм. дар. олиш учун ёзилган дисс. -Т.: 2004.-141 б.
6. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. 1-китоб. – Т.: Фан, 1996. – 276 б.

IJTIMOIIY PEDAGOGIKA FAN SIFATIDA

Meyliyeva L.

*QVPMM Pedagogika psixologiya va ta'lim
menejmenti kafedrası katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ijtimoiy falsafa, shaxs va uning shakllanishi, jarayon, inson va jamiyat, ijtimoiy muhit, ilmiy fan, metodologiya, tuzilma, amaliy faoliyat.

Ключевые слова: социальная философия, личность и ее формирование, процесс, человек и общество, социальная среда, научная наука, методология, структура, практическая деятельность.

Key words: social philosophy, personality and its formation, process, man and society, social environment, scientific science, methodology, structure, practical activity.

РЕЗЮМЕ:

Hozirgi zamon sharoitida bizning mamlakatda ijtimoiy falsafa jamiyatdagi bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettiradi, yangi siyosiy, iqtisodiy, oilaviy, milliy va diniy munosabatlar shular jumlasidandir. Hozirgi zamon oilasi, undagi tinchlik, maktab va ta'lim, yoshlar va jamiyat, shahar va tabiat, bozor va byudjet, milliy munosabatlar yangicha fikrlash va tushuncha xosil qilishni taqazo etadi..

РЕЗЮМЕ:

В современных условиях социальная философия в нашей стране отражает происходящие в обществе изменения, в том числе новые политические, экономические, семейные, национальные и религиозные отношения. Современная семья, мир в ней, школа и образование, молодежь и общество, город и природа, рынок и бюджет, национальные отношения требуют нового мышления и понимания.

SUMMARY:

In the current conditions, social philosophy in our country reflects the changes taking place in society, including new political, economic, family, national and religious relations. the modern family, peace in it, school and education, youth and society, city and nature, market and budget, national relations require new thinking and understanding.

Ijtimoiy falsafa - jamiyat va inson muammolari, insonning jamiyatdagi o'rni, munosabatlari haqidagi fandir. Ijtimoiy falsafaning asosiy tushunchalari ijtimoiy adolatlilik va insonni ximoya qilish, insonning ijtimoiy muhitdagi o'rni, insonning jamiyatdagi o'rni kabilardir. Uning vazifasi, nazariy tomondan jamiyat rivojlanish jarayoni va undagi insonning o'rnini talqin qilishdir. Jamiyat va shaxs - ijtimoiy falsafaning asosiy muammosi, hisoblanadi. Boshqacha qilib

aytganda shaxsning rivojlanishi, uning jamiyatdagi bog‘liqligi va jamiyatning insonlarga bog‘liqlik masalasidir. Ijtimoiy pedagogikada shaxs - tarbiya ob‘ektidir. Shaxs va uning rivojlanishi, shaxsning yoshiga xos xususiyatlari ta‘lim va tarbiya jarayoni, muhit va tarbiyaning shaxs rivojlanishidagi ta‘siri va boshqalar. Falsafa ham, pedagogika ham inson va davlat, inson va avlod, inson va oilaning bir —biriga ta‘siri, bu jarayondagi shaxsning rivojlanishi, uni shakllanishini o‘rganadi. Ijtimoiy pedagogikaning masalalaridan biri — bu shaxs va muhitning munosabatlaridir. Hozirgi zamon sharoitida bizning mamlakatda ijtimoiy falsafa jamiyatdagi bo‘layotgan o‘zgarishlarni aks ettiradi, yangi siyosiy, iqtisodiy, oilaviy, milliy va diniy munosabatlar shular jumlasidandir. Hozirgi zamon oilasi, undagi tinchlik, maktab va ta‘lim, yoshlar va jamiyat, shahar va tabiat, bozor va byudjet, milliy munosabatlar yangicha fikrlash va tushuncha xosil qilishni taqazo etadi. Chunki bu muammolar markazida shaxs, inson taqdiri turadi ijtimoiy iqtisodiy, madaniy va ta‘limiy muammolarning o‘zaro mutanosibligi hisoblanadi Ijtimoiy falsafa va ijtimoiy pedagogikaning o‘zaro aloqasini, ulardagi umumiylikni biz nimada ko‘rishimiz mumkin? Ijtimoiy falsafa — inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarining asosiy muammolarini aniqlaydi, ijtimoiy pedagogika esa muammolarning bir qismini bartaraf etishda muhim rol o‘ynaydi.

Bu muammolar: shaxs va muhit, shaxs va ta‘lim, shaxs va oila, shaxs va ma‘naviy madaniyat, shaxs va uning ijtimoiy mehnatga tayyorgarligi va ishtirokidir. Shunday qilib hozirgi zamon sharoitida inson va tabiat deb atalmish ijtimoiy — falsafiy muammo juda muhim bo‘lib turibdi. Ijtimoiy pedagogika o‘zgarayotgan muhitning shaxsni shakllanishiga ta‘sirini, yangi jamiyatda o‘sib kelayotgan avlodga ta‘lim berish ijtimoiy muammosi qanday hal qilinayotganini taxlil qiladi. Ijtimoiy falsafa ijtimoiy pedagogikaga nisbatan metodologiya hisoblanadi. Zotan jamiyatning ijtimoiy muammolari mavjud ekan, ular ijtimoiy pedagog, ijtimoiy xodimga yordam berishga da‘vat etilgan. Ijtimoiy falsafa o‘zida jamiyatning turli qatlamlari manfaatlarini aks ettiradi. U inson oldida turgan ijtimoiy, maishiy, iqtisodiy, tabiiy, huquqiy muammolarni hal etish bilan birga psixologik va pedagogik muammolarni ham bartaraf etishga sharoit yaratadi. Ijtimoiy pedagogika shaxs va jamiyat muammosiga murojat qilgan holda insonning jamiyatdagi munosabatlarini tartibga soladi. Ayrim tang hollarda ayrim oilalarga o‘smirni jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga hayotiy sharoitlarga moslashishiga yordam beradi. Ijtimoiy pedagogika yangi iqtisodiy munosabatlarni oiladagi munosabatlarga va bolalar tarbiyasiga ta‘sirini taxlil qiladi.

Ijtimoiy pedagogika birinchi navbatda bolalik muammolariga murojat qiladi. Hamda u shaxs tarbiyasi uning ma'naviy axloqiy sifatlarini shakllanishi murakkab vaziyatlarda qo'llab - quvvatlanishi masalalariga murojat etgan holda bolaga jamiyat hayotiga moslashishiga yordam beradi. Bugun ijtimoiy pedagogika insonni jamiyatdagi o'rni haqidagi, shaxsning ijtimoiylashtirish haqidagi, hozirgi zamon sharoitida bolalik qiyinchiliklari haqidagi bilimlar majmuidir. Ijtimoiy pedagog amaliyoti bolaga (o'smirlarga) jamiyatda ijtimoiy - ma'naviy muvozanatni saqlashga, yangi munosabatlarni yaratishga yo'naltirilgan. Ijtimoiy pedagogika o'z oldiga qanday asosiy maqsadlarni qo'yayotganini yuqoridagi fikrlardan bilib olsa bo'ladi. Shuning uchun ijtimoiy pedagogika ijtimoiy falsafa singari boshqa fanlar: psixologiya, fiziologiya, anatomiya, mantiq, tibbiyot, iqtisodiyot bilan uzviy aloqada bo'lmay turib faoliyat yuritib olmaydi. Ijtimoiy pedagogika ilmiy fan sifatida o'zining ob'ekti deb inson va sotsiumning o'zaro ta'siri (turlicha ko'rinish va hollarda) hisoblanadi, ya'ni xodisa va jarayonlarning o'ta yaxlitligi amaliy ijtimoiy - pedagogik faoliyat uchun manba va o'zgartirish sohasi bo'lib qoladi. Ijtimoiy pedagogika ilmiy fanning predmeti bo'lib bu xolat shaxs va sotsium o'zaro ta'sirining umumiy va pedagogik qonuniyatlari hisoblanadi.

Aynan mana shu tomoni uni boshqa pedagogik fanlarda farqini ko'rsatadi va unga o'zaro bog'liqlik va oshkoralik harakterini kasb etadi. Ushbu fan maqsadi - inson va sotsium o'zaro ta'siriga ilmiy pedagogik asos bo'lish, amaliyot ishlar darajasida bu o'zaro ta'sirini har tomonlama uyg'un bo'lishi uchun ijtimoiy - pedagogik faoliyatni ilmiy asosini sifat va samaradorligini yuqori ko'tarish. Ushbu maqsadga erishish ilmiy fan sifatida ijtimoiy - pedagogika vazifasi orqali hal etiladi. Bular bilim (tadqiqot) variantlari tavsiya beruvchi, ta'limiy, o'zaro bog'lovchi vazifalaridir. Ijtimoiy pedagogika ilmiy fanining vazifalari 3 guruhga bo'lingan:

1. *Birinchi (Nazariy – amaliy) guruh* — ijtimoiy pedagogika faoliyatini tadqiq etish bilan bog'liq sotsium rivojlanishi qonuniyatlari, undagi munosabatlar, sub'ektlar va institutlarning ijtimoiy ishlari; ijtimoiy pedagogik faoliyatining turli ko'rinishlar va tiplarda, ular taxlilining turlicha darajalarda ziddiyatlarni izlab topish, ularni hal etish tendensiyalarini aniqlash; ijtimoiy sohadagi mutahassis faoliyatining prinsiplari, mazmuni, usullari metodlari va shakllarini ishlab chiqish; ijtimoiy institutlarning yuzaga keltirishning tashkiliy asoslari; faoliyat ko'rsatish, chet mamlakatlar hodimlari, tashkilotlari va institutlarini ijtimoiy pedagogik faoliyatini tahlil etish va tajribalarini baholash bilan bog'liqdir.

2. *Ikkinchi guruh* - vazifalari hususiy (shaxsiy) metodologik, nazariy va ilmiy metodik asosini shakllantirish maqsadiga ega; ijtimoiy - pedagogik ilmiy yo'nalish mazmunini tanlab olish, ilmiy bilimlar sohasi sifatida ijtimoiy pedagogikani mantiqiy, ilmiy fanni jamlash.

3. *Uchunchi guruh* - vazifalari ijtimoiy sohada kadrlarni tayyorlash uchun ta'lim kopleksini nazariy asosi bilan ya'ni ijtimoiy xodimlar, ijtimoiy pedagog, ijtimoiy yuristlar tayyorlash bilan bog'liq.

Bu ijtimoiy pedagogikaning uchunchi sifat ko'rsatkichi bilan belgilanadi. Ijtimoiy pedagogika boshqa gumanitar fanlar va ilmiy - yo'nalishlar bilan mustahkam bog'liq. Jumladan, u ijtimoiy falsafa, ijtimoiy siyosatshunoslik, ijtimoiy psixologik, ijtimoiy huquq, ijtimoiy informatika va statistika; shuningdek boshqarish nazariyasi, ijtimoiy meditsina va boshqalar bilan bog'liqligi ham mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston mustaqil va taraqqiyot yo'lida «O'zbekiston» 1994y
2. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Toshkent, «Fan va texnologiyalar» nashriyoti. 2008 yil.
3. Qodirov B.G. Komil inson tarbiyasining pedagogik asoslari. Toshkent «Mehnat» 2001 yil.
4. Maktabgacha ta'lim vazirining «Ilk qadam» davlat dasturi Toshkent-2018yil.

O'SMIRLARDA MILLIY AXLOQIY QADRIYATLARIMIZGA XOS SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA OILA, MAKTAB VA MAHALLA HAMKORLIGI

Sultonov A.I.

Qarshi davlat universiteti

“Pedagogika” kafedrası dotsenti

Tayanch soʻzlar: oila, maktab, mahalla, tarbiya, hamkorlik, milliy, axloq, qadriyat, goya, shakllantirish, profilaktika, tadbir, avlod, sifat.

Ключевые слова: семья, школа, махалля, воспитание, сотрудничество, национальный, нравственность, ценность, идея, формирование, профилактика, мероприятие, поколение, качество.

Key words: family, school, mahalla upbringing, cooperation, national, morality, value, idea, formation, prevention, event, generation, quality.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada umumiy oʻrta taʼlim maktablarining V-IX sinflarida tahsil olayotgan oʻsmirlarda milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni shakllantirishning mohiyati va bu borada oila, maktab va mahalla hamkorligini yoʻlga qoʻyishning asosiy vazifalari haqida soʻz yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье раскрываются содержание и сущность формирования У подростков, обучающихся в V-IX классах общеобразовательных школ, свойственных нашим национальным нравственным ценностям качеств, а также основные задачи налаживания сотрудничества семьи, школы и махалли в этих вопросах.

SUMMARY:

The article highlights the content and essence of the formation of qualities specific to our national moral values in teenagers studying in grades V-IX of general secondary schools and the main tasks of establishing family, school and neighborhood cooperation in this regard.

Milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni shakllantirish orqali yosh avlodni yaqin, oʻrta va uzoq muddatli maqsadlarni amalga oshirishga erishish mumkin. Voyaga yetayotgan oʻsmir oʻquvchilar qalbida, albatta, muayyan maqsad-muddao boʻlishi va uni ravshan ifodalab bera olishi lozim. Shunda u oʻziga va oʻz faoliyatiga maqsadli munosabatda boʻladi. Uning har bir harakati aniq maqsad bilan boshlanib, natija bilan tugaydi. Aniq, real maqsadga

yo‘nalganlik esa ehtiyoj, qiziqish, pedagogik sharoit uyg‘unligi orqali ta‘minlanadi.

Milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlar o‘z ichiga milliy xususiyatlar, an‘ana va urf-odatlar asosidagi axloqiy tasavvur va tushunchalarning bir butunligidir. Shu ma‘noda maktab va oilada o‘smir o‘quvchilarning axloqiy tarbiyasi to‘g‘ri pedagogik nazorat ostida shakllantirilishi kerak. Ushbu g‘oyaviy, oilaviy, pedagogik-profilaktik omillar natijasida o‘smirlar shaxsiy va jamiyat manfaatlarini uyg‘unligiga qurilgan o‘z g‘oyalari, maqsadlarini vujudga keltiradilar hamda unga intiladilar.

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining V-IX sinflarida tahsil olayotgan o‘smirlarda milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni shakllantirishda oila, maktab va mahalla hamkorligini yo‘lga qo‘yish, milliy tarbiya yo‘nalishi orqali yoshlarda o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, milliy g‘urur, millatlararo muloqot madaniyati, milliy mafkuraviy ongliklik, milliy odob, fidoyilik, ezgulik, odamiylik, gumanizm (insonparvarlik) kabi sifatlar shakllantiriladi.

O‘zbekistonda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar barcha sohalar kabi oila, maktab va mahalla tizimida ham “Maktab va ijtimoiy institutlar hamkorligi” asosida umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining o‘smir yoshidagi o‘quvchilarda milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni shakllantirishning asosiy vazifalarini hayotga tatbiq etishni taqozo qiladi. Pedagogika-psixologiya va tibbiyotda “o‘smirlik davri” iborasi keng ommalashgan tushuncha hisoblanadi. O‘smir yoshidagi bolalar tarbiyasiga alohida e‘tibor berilishiga sabab shundaki, bu davrda bola somatik-jismoniy, jinsiy va ijtimoiy taraqqiyoti jihatidan jiddiy o‘zgarishlarga uchraydi. Shuning uchun ham jamiyat tomonidan o‘smirlik davri va uning xususiyatlariga beriladigan baho aynan shu jamiyatning taraqqiyot darajasiga bog‘liq. Agar o‘smirlik davrining boshlanishi odatda ko‘proq jinsiy jihatdan yetilish bilan bog‘lansa, subyektiv jihatdan bu davrning yakunlanishi hayotda ustun mavqega ega bo‘lgan ijtimoiy ahvol, ta‘lim olish muddati kabilarga bog‘liq ravishda turlicha bo‘lishi mumkin. O‘smir o‘quvchilar yoshi nuqtayi nazariga ijtimoiy-psixologik yondashuv yana shu bilan izohlanadiki, kichik maktab yoshida o‘quvchilar uchun yetakchi bo‘lgan o‘quv faoliyati endi o‘zining kattalar dunyosida va ijtimoiy munosabatlar tarkibida o‘z mavqeyi va ijtimoiy o‘zligini anglashga qaratilgan faoliyat bilan almashadi. Shuning uchun o‘smirlik bu – bolaning ulg‘ayish yo‘lidagi bir bosqich yoki “o‘tish davri” emas, balki teran mazmun, shaxsiy mohiyat va ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan mustaqil yosh davri hisoblanadi. M.Quronov “Otalar kitobi”da o‘smirlik davriga shunday ta‘rif beradi: “... o‘smirning qo‘l-oyog‘i ko‘pincha uning fikridan oldin yuradi. Masalaning mohiyatiga, “ichiga kirish”dan ko‘ra

yuzaki, tez va xom qaror qabul qiladi. U o'ziga kattalarning ishonishini, biror jiddiy narsa bilan shug'ullanishni istaydi. Biroq kattalar uni bola deb bilib, e'tiborsiz qoldirishadi. Natijada undagi faollik qarovsiz qoladi. Maktab, uydagi foydali ishlarga emas, mahalla, ko'cha, podyezddagi tengdoshlariga olib chiqarib qo'shadi.

Bu davrni pedagoglar bolalikdan katta yosh davriga "o'tish davri" deb ataydilar. O'tish davrida akseleratsiya – o'smirlarning jismoniy o'sishida tezlashuv ro'y beradi. Bu yoshda ularda intizom, o'qishga qiziqishning susayishi, xarakterida dag'allik paydo bo'lishi kuzatiladi. Tez jahli chiqadi. Ota-onaning gaplariga ilgari so'zsiz qo'shilgan bo'lsa, endi tanqid qiladi. Birovlardagi kamchiliklarni bo'rttirib ko'rsatadi. O'smirlik – "ota-onam ko'p narsalarni bilmaydi" deydgan davr.

Yoshlar ongida milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni shakllantirishga doir pedagogik, falsafiy, psixologik adabiyotlarni o'rganish natijasida quyidagi ishlarni amalga oshirish zaruriyati paydo bo'ladi:

- o'smir o'quvchilar hayotida oila va mahalla bilan hamkorlikda keng ko'lamli ijtimoiy, ma'naviy sog'lom muhit yaratish;
- maktabdagi ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar ongiga milliy qadriyatlarni singdirish asosida milliy dunyoqarashni tarkib toptirish;
- o'quvchilarning milliy axloqiy qadriyatlarga asoslangan bilimi, qarashlari va milliy tafakkuri asosida ijtimoiy faolligini oshirish.

O'quvchilarda oila, maktab, mahalla hamkorligida milliy axloqiy qadriyatlarga xos sifatlarni amalga oshirishda quyidagi tamoyillarga asoslanish maqsadga muvofiqdir:

Milliy axloqiy qadriyatlarga xos ta'lim-tarbiyaning ilmiy asosga ega ekanligi.

Milliy axloqiy tarbiyaning me'yoriy-huquqiy jihatdan asoslanganligi.

Milliy axloqiy tarbiyaning tizimliliigi va uzluksizligi.

Tarbiya jarayoniga qadriyatli yondashuvning aniq maqsadga yo'naltirilganligi.

O'quvchilar milliy axloqiy tarbiyasida oila, maktab va mahalla hamkorligini yo'lga qo'yishning yaxlitligi.

O'smirlar tomonidan egallangan nazariy bilimlarni amaliy harakatlar, mashg'ulotlar jarayonida mustahkamlashlariga erishish.

O'quvchilarning oila, maktab va mahalla hamkorligida milliy axloqiy qadriyatlarga xos sifatlarni shakllantirishda qo'yidagi ustuvor yo'nalishlar belgilab olinadi:

- o'smir o'quvchilarning milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyoj va qiziqishlarini qaror toptirish, shaxs kamolotini ta'minlashga erishish;

- yoshlarning milliy axloqiy dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish jarayonida milliy qadriyatlarga tayanish;

- o'quvchilarning milliy axloqiy qadriyatlarga xos sifatlarni oila, maktab va mahalla hamkorligida amalga oshirishga xizmat qiladigan ta'lim-tarbiya shakl, metod va usullarini belgilab berish hamda ularni tatbiq etish;

- o'smirlar bilan milliy qadriyatlar asosida tashkil etiladigan korreksion tadbirlarni mahalla va jamoat tashkilotlarida amalga oshirish hamda rejalashtirilgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar bilan uyg'unlashtirish.

O'smirlar ta'lim-tarbiyasiga ta'sir etuvchi obyektiv va subyektiv omillar quyidagilardan iborat ekanligi aniqlab olinadi:

ijtimoiy-mafkuraviy omillar – jamiyatning ijtimoiy mafkuraviy qiyofasi, milliy qadriyatlarni singdirishga qaratilgan maqsadli puxta o'ylangan tizimning mavjudligi, hukumatimiz tomonidan qabul qilingan me'yoriy hujjatlar mazmunining fuqarolar manfaatiga muvofiq kelishi, jamiyat boshqaruvining insonparvar, demokratik, mustaqillik, erkinlik va tenglik tamoyillari asosida yo'lga qo'yilishi;

hududiy omillar – shaxs tug'ilib o'sgan makon, milliy qadriyatlar mazmuni, uning o'ziga xos xususiyatlari, ularning ijtimoiy borliqqa ta'siri hamda shaxs kamolotidagi o'rni va ahamiyati, umuminsoniy qadriyatlar mazmuni bilan mutanosibligi;

ijtimoiy-moddiy omillar – jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, moddiy-texnikaviy sharoit, ilg'or fan va texnika yangiliklari hamda texnologiyalarning yoshlar harakati amaliyotiga tatbiq etilishi;

ijtimoiy-ma'naviy omillar – milliy mafkurani yoshlar qalbi va ongiga singdirishda jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olishi, ta'lim, fan, madaniyat, jismoniy tarbiya muassasalari inson manfaatlariga mutanosibligi.

O'smirlarda oila, maktab va mahalla hamkorligida milliy axloqiy qadriyatlarimizga xos sifatlarni shakllantirishda ushbu yosh davriga xos xarakter, qobiliyat va layoqat kabi shaxsiy xususiyatlaridan kelib chiqib, milliy axloqiy ta'lim-tarbiyaning mezonlarini tashkil etuvchi mas'uliyat, e'tiqod, iymon kabi ma'naviy sifatlarini mukammal tizimda ular ongi va qalbida sobit o'rin egalashiga qaratilgan faoliyatni tashkil etish muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, insonning axloqiy yetukligini belgilovchi sifatlardan biri uning ongi va qalbidagi qadriyat tizimining barqaror o'rin olganligidadir.

Qalb, shaxsiy ong va g‘oyaviy uzviylik asosida insonning mafkuraviy immuniteti shakllanadi va uning mustahkamligi e‘tiqod hamda iymon bilan belgilanadi.

O‘smirlarning milliy axloqiy qadriyatlarga xos sifatlarni tarkib toptirishda uning ijtimoiy munosabatlar jarayonidagi ishtiroki darajasi va sifatiga bog‘liq ravishda maqsadli hamda rejali tarzda munosabatlar ko‘rinishi shaxsda milliy axloqiy sifatlarning shakllanishiga olib keladi. Shu bois jamiyat hayoti, ijtimoiy tuzumda qaror topgan qadriyatli munosabatlar mazmuni, uning g‘oyalari o‘smir bolalar ma‘naviyatini shakllantirishda yetakchi o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2020-yil 18-fevraldagi “Jamiyatda ijtimoiy-ma‘naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5938-sonli Farmoni
2. 2020-yil 18-fevraldagi “Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-4602-son Qarori.
3. Abdujabborova M. L. “O‘smirlar orasida olib boriladigan mafkuraviy profilaktika ishlarining ijtimoiy-pedagogik asoslari (mahalla fuqarolari yig‘inlarining diniy ma‘rifat va ma‘naviy-axloqiy tarbiya masalalari bo‘yicha maslahatchilari faoliyati misolida) Ped.f.n. ...diss. –T.: 2007. -150 b.
4. Musurmonova O. Yuqori sinf o‘quvchilari ma‘naviy madaniyatini rivojlantirishning pedagogik asoslari: Ped. fan. dok. ... diss. – T., 1993 – 364 b.
5. Ивин А. А. Аксиология / А. А. Ивин. - М., 2006. - 390 с., 73-б
6. “O‘quvchilarni tarbiyalashda oila, mahalla, maktab hamkorligi” konsepsiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1998. – 16 b.

SHAXS SENSOMOTORIKASINING PSIXOLOGIK STRUKTURASI

Parmonova L.I.

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti

Tayanch soʻzlar: shaxs, sezgi, sensor tarbiya, motorika, sensomotorika, sensomotor madaniyat, shaxs sensor tarbiya.

Ключевые слова: личность, интуиция, сенсорное образование, моторика, сенсомоторика, сенсомоторная культура, личностное сенсорное образование.

Key words: personality, intuition, sensory education, motor skills, sensorimotor, sensorimotor culture, personal sensory education.

PEZIOME:

Shaxsda tuygʻu, sezgi, idrok, sezish kabi qobiliyatlarni shakllantirishda sensor tarbiya muhim oʻrin tutadi. Sensor tarbiya tevarak atrofdagi borliqni bilishi, sezgi va idrokka asoslanadi. Demak, shaxs tasavvurining asosini bevoseta sezish orqali idrok qilish mumkin. Bunday tasavvurning aniqligi toʻliqligi, sensor jarayonning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Sensor tarbiya sezgi va idrokni biron maqsad asosida rivojlanishidir.

РЕЗЮМЕ:

Сенсорное воспитание занимает важное место в формировании у человека таких способностей, как чувство, интуиция, восприятие, восприятие. Сенсорное воспитание основано на познании, интуиции и восприятии окружающего существа. Следовательно, основу воображения человека можно воспринимать через непосредственное восприятие. Точность такого восприятия определяется полнотой, степенью развития сенсорного процесса. Сенсорное воспитание-это развитие чувств и восприятия на основе определенной цели.

SUMMARY:

Sensory education plays an important role in the formation of such abilities as feeling, intuition, perception, perception in a person. Sensory education tevarak is based on knowledge of the surrounding being, intuition and perception. Hence, the basis of the person's imagination can be perceived through the perception of the unconscious. The accuracy of such a vision is determined by the completeness, the degree of development of the sensory process. Sensory education is the development of intuition and perception on the basis of some purpose.

“Sensomotorika lotin tilidan olingan boʻlib, “sensus” – sezgi, his qilish, hissiy bilish va “motor” – harakat maʼnolarini anglatadi. Sensomotorika – psixik faoliyatning sensor (hissiy) va motorika (harakat) komponentlarining oʻzaro aloqadorligi, birligini anglatadi”. Analizatorlar orqali inson miyasiga

kelib tushadigan sensomotor axborotlar natijasida inson o'z harakatlarini regulyatsiyalaydi (tartibga soladi), nazorat qiladi va korreksiyalaydi (tuzatadi). Xuddi shu faoliyat davomida axborotlarni aniqlashtirish, o'zgarishlar kiritish va yangi axborotlarni izlash ishlari amalga oshiriladi. Inson o'z hissiy bilish jarayoni va motorikasini koordinatsiyalash asosida o'z faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etishni o'rganadi.

“Sensor tarbiyaning maqsadi shundan iboratki, shaxs sezgi a'zolari faoliyatini o'stirish hamda idrok etish jarayonini takomillashtirishdan iboratdir”.

“Motorika (lotincha tildan olingan bo'lib harakat ma'nosini anglatadi va ushbu tushuncha inson harakat jarayoni bilan bog'liq fiziologik va psixologik holatlarni ifodalaydi”. Mayda motorika – ko'z qorachig'ining harakatini bildirsa, katta motorika gavda harakatini aks ettiradi.

Sensomotorika ikki asosiy qismdan iborat:

Sensorika – sezish va his etish (persepsiya) kabi ikki qismdan iborat bo'lib, har bir individga xos bo'lgan sezgi organlari rivojlanganlik darajalari va ularning bir kompleksga birlashuvidir.

Motorika – turli psixik jarayonlar – diqqat, xotira, idrok, tafakkur, nutq rivojlanishining asosi hisoblanadi. Sezgi va hissiy bilish harakatning ishtirokisiz amalga oshmaydi. Ya'ni, ko'rish sezgisi va teri-taktil, taktil-harakat tajribalar orqali olingan ma'lumotlarni assotsiatsiya qilish natijasida hissiy bilish asalga oshiriladi.

Shaxsning sensomotor rivojlanishi umumiy intellektual rivojlanishning asosini tashkil etadi. Sensor bilish idrokning boshlanishi hisoblanadi. Ya'ni sezgilar orqali aniqlangan ma'lumotlar inson ongida aks etadi – idrok etiladi. Anglashning boshqa barcha operatsiyalari idrok qilingan ma'lumotlar bilan hosil bo'ladi. Shuning uchun tafakkurning kechishi sensor bilish jarayonining haqqoniyligi va to'laqonliligiga bog'liqdir.

Sensomotor madaniyat – bu emotsiya va harakatni boshqara olish ko'nikmasining shakllanganligi bo'lib, ko'rish va harakat, eshitish va harakat hamda teri-taktil sezgi va harakatning birligini ta'minlash bilan bog'liq.

Sensomotorika jarayoni tashqi olamni sezgi organlari orqali bilish va shunga ko'ra o'z xatti-harakatlarini boshqarish bo'lib, turli sezgilar orqali idrok etilgan ma'lumotlarni sintez qilish asosida shakllantiriladi.

Shaxs sensor tizimini quyidagi tizimosti komponentlar shakllantiradi:

Ko'rish sezgisi – tashqi olamdagi obyektlarni rangi, shakli, hajmi, harakat turi orqali farqlashga yordam beradi;

Vestibulyar tizimi – insonga tashqi olamda mo'ljal olishga, muvozanatini saqlashiga yordam beradi;

Eshitish sezgisi – tashqi olamdagi tovushlarni tinglash, ularni farqlash hamda so‘zlashishga yordam beradi;

Proprioseptiv tizim – insonga gavda harakatlarini boshqarishga ko‘maklashuvchi tizim hisoblanadi:

Taktil sezgi — teri orqali bilish obyektining harorati, harakatini, yuzasini bilishga xizmat qiladi.

Sezgilar uch qismdan iborat analizator orqali amalga oshiriladi:

- Periferik tizim – retseptorlar;
- Nerv tizimi;
- Nervlar orqali kelgan impulslarni qayta ishlovchi miya po‘stlog‘i.

Idrok – bilish faoliyatining murakkab shakli bo‘lib, perseptiv harakatlarning his etish, anglash, o‘lchash, baholash kabi turlarini o‘z tarkibiga oladi. O‘z navbatida idrok jarayonida perseptiv harakatlarning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

- o‘lchash;
- qiyoslash;
- qurish;
- nazorat;
- regulyatsiyalash.

“Sensor harakatlarning rivojlanishi darajasi shaxsning qobiliyatlari shakllanayotganida hamda muayyan bilimlarni va ayrim amaliy ko‘nikmalarni egallash jarayonida katta ahamiyatga egadir. Shaxsda shakl va bo‘yoqlarni idrok etish qobiliyati rivojlangan bo‘lsa, u atrof-tevarakdagi narsalarning xossalarini har tomonlama ko‘radi va his eta oladi”.

“Sensor jarayonlari, ayniqsa, ilk bolalik davrida alohida ahamiyatga ega bo‘ladi, chunki voqealikdagi narsa va hodisalarning shakli, katta-kichikligi, rangi va boshqa xossalarini to‘g‘ri va aniq idrok etish qobiliyati ayni shu ilk va maktabgacha tarbiya yoshi davrida juda tez rivojlanadi”. Shuning uchun ham ilk bolalik davrini o‘rganguncha mashhur rus tadqiqotchilari M.Aksarina ilk bolalik davrini “sensor taraqqiyotining oltin davri” deb ataydi va bolalarda sensor madaniyatni ular hayotining dastlabki oylaridan boshlaboq shakllantirib borish zarurligini alohida ta‘kidlab o‘tadi. Hozirgi psixologik va fiziologik izlanishlar shuni ko‘rsatmoqdaki, idrok qilish o‘ziga xos mo‘ljallangan harakatdan tashkil topgan faol faoliyat bo‘lib, u predmetlarni tekshirishga, uning xususiyatlarini va xossalarini tushunishga qaratilgan.

Sensomotorikani rivojlantirish jarayonining mohiyati quyidagilar bilan izohlanadi:

1. Shaxs intellektual rivojlanish jarayonining asosi hisoblanadi.

2. Tashqi olamdan olingan tartibsiz ma'lumotlarni tartibga keltiradi.
3. Kuzatuvchanlikni rivojlantiradi.
4. Real hayotga tayyorlaydi.
5. Estetik ongning shakllanishiga ijobiy ta'sir o'tkazadi.
6. Tasavvurni rivojlantirishga xizmat qiladi.
7. Diqqatni rivojlantiradi.
8. Shaxslarga prdemetli-bilish jarayonining yangi usullarini o'zlashtirishga yordam beradi.
9. Sensor etalonlarni o'zlashtirilishini ta'minlaydi.
10. O'quv-biluv faoliyatini tashkil etishga yordam beradi.
11. Sezgi organlarini rivojlantirishga yordam beradi.
12. Shaxslarga xatti-harakatlarini boshqarish tajribasini boyitishga yordam beradi.
13. Jismoniy va hissiy bilish jarayoni birligini ta'minlashga xizmat qiladi.
14. Harakatlarni maqsadli tashkil etishga o'rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Beruniy Abu Rayhon. "Ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida". – Toshkent, 1992. 130 bet.
2. Boboyeva D.G. Tevarak-atrofni o'rganishda maktabgacha katta yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirish. 13.00.02. Ped. fan. nomzodi ... diss. avtoreferati. – T., 2001. – 25 b.
3. Богуславская З.М., Смирнова Е.О. Развивающие игры для детей младшего дошкольного возраста: Кн. для воспитателей детского сада. - М.: Просвещение, 1991. - 206 с.
4. Венгер Л.А. Педагогика способностей. М., «Знание», 1973. - 117 стр.
5. Выготский Л.С. Психология развития человека. — М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2005.
6. Ковалев А.Г. Психология личности. <http://window.edu.ru/resource/179/76179/files/psichollichn.pdf>
7. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. T.: Yangi asr avlodi, 2016. – 311 b.
8. Psixologiyadagi bilish jarayonini o'rganishda falsafiy yondoshuv – тема научной статьи по наукам об образовании читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка

TALABALARNI EMOTSIONAL XAVFSIZ TA'LIM MUHITINI YARATISHGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK MODELI

Salimova Sh.S.

Qarshi davlat universiteti tayanch doktranti

Tayanch so'zlar: muhit, xavf, emotsional, o'quvchi, talaba, ta'lim, komponent, model, pedagogika, psixologiya.

Ключевые слова: среда, опасность, эмоциональный, ученик, студент, образование, компонент, модель, педагогика, психология.

Key words: environment, danger, emotional, pupil, student, education, component, model, pedagogy, psychology.

РЕЗИОМЕ:

Maqolada ta'lim muassasalarida emotsional xavfsiz ta'lim muhitini yaratish bo'yicha xorijiy mamlakatlar tajribalari va ularda qo'llanilayotgan dasturlar tahlili amalga oshirilgan. "Ta'lim muhiti" va "Emotsional xavfsiz ta'lim muhiti" kategoriyalariga ilmiy ta'rif berilgan. Xavfsiz ta'lim muhitini yaratish borasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar o'rganilgan. Talabalarni emotsional xavfsiz ta'lim muhitini loyihalashga tayyorlash modeli ishlab chiqilgan hamda mavzu bo'yicha xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

РЕЗИОМЕ:

В статье проведен анализ зарубежного опыта по созданию эмоционально безопасной образовательной среды в учебных заведениях, а также рассмотрены применяемые в этой сфере программы. Дано научное определение категориям "Образовательная среда" и "Эмоционально безопасная образовательная среда". Изучены нормативно-правовые документы по созданию безопасной образовательной среды. Разработана модель подготовки студентов к проектированию эмоционально безопасной образовательной среды, а также сформулированы выводы и предложения по данной теме.

SUMMARY:

The article analyzes international experience in creating emotionally safe learning environments in educational institutions and examines programs implemented in this field. Scientific definitions have been provided for the categories of "Learning environment" and "Emotionally safe learning environment". Regulatory and legal documents concerning the creation of safe learning environments have been studied. A model for preparing students to design emotionally safe learning environments has been developed, along with conclusions and recommendations on the subject.

Kirish. Zamonaviy pedagogikada ta'lim sifatini oshirish masalalari, ayniqsa o'quv jarayonida talabalarning emotsional farovonligi va xavfsizligini

ta'minlashga qaratilgan yondashuvlarni o'rganish va ularni tadqiq etish dolzarb bo'lib bormoqda. Emotsional xavfsiz ta'lim muhitini shakllantirish bugungi kunda nafaqat ta'lim mazmunining insonparvarlashuvi, balki shaxsning psixologik barqarorligini ta'minlash, o'z-o'zini anglash va o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga bo'lgan zaruriy shart sifatida qaralmoqda. Shu bois, oliy ta'lim muassasalarida talabalarni emotsional xavfsiz muhitni yaratishga tayyorlash bo'yicha ilmiy asoslangan pedagogik modelni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zaruriyati mavjud.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning psixologik va emotsional farovonligi ularning akademik yutuqlari, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O'quvchilarning emotsional xavfsizligini ta'minlash har bir o'qituvchi uchun kundalik ishning ajralmas qismidir. Xavf darajasi ortgan sari, o'quvchilarni bilim olishga to'liq jalb qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. O'qituvchining ko'p vaqti tinch o'quv muhitini saqlash va o'quvchilar orasidagi turli qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga sarflanadi. Diqqatni jamlashda qiynalayotgan o'quvchilarning xatti-harakati butun auditoriyaga ta'sir ko'rsatib, haddan tashqari ko'p vaqtni oladi, motivatsiyani pasaytiradi va ham o'quvchilar, ham o'qituvchilar uchun asosiy maqsad – ya'ni bilim olishga e'tibor qaratishni qiyinlashtiradi. Bu holat ikkala tomonga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar vaziyatga o'z vaqtida aralashilmasa, o'quvchilarning ta'lim muassasasiga borish istagi susayadi, ta'lim olishga bo'lgan qiziqishi pasayadi va o'qish bilan bog'liq ehtiyoj butunlay yo'qolishi mumkin.

O'quvchilarning ta'lim muassasalarida duch keladigan asosiy qiyinchiliklari ularning akademik kompetensiyasi, ijtimoiy va xulq-atvor ko'nikmalarini o'zlashtirishi va auditoriyadagi ijtimoiy dinamikani tushunishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, erta aniqlangan yetarli akademik va shaxslararo hissiy ko'nikmalardagi muvaffaqiyatlar o'quvchilarning kelajakda mustaqil, ijtimoiy faol, kamroq ijtimoiy xizmatlardan foydalanadigan va iqtisodiy jihatdan barqaror hayot kechiradigan kattalarga aylanish ehtimolini oshiradi. Bunday ko'nikmalarni o'rganish emotsional xavfsiz ta'lim muhitida amalga oshadi. Shu boisdan ham, talabalarni emotsional xavfsiz ta'lim muhitini yaratishga tayyorlash va uning pedagogik modelini ishlab chiqish hozirgi zamon ta'lim tizimining muhim muammolaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Chechiniston davlat universiteti tadqiqotchilari fikricha, xavfsizlik – nafaqat o'quvchilarning muvaffaqiyatli rivojlanishi, balki o'qituvchilarning professional faoliyatini samarali amalga oshirishining ham asosiy omilidir. Ushbu muhitga xos bo'lgan konstruktivlik

bolalar va kattalar o'rtasidagi teng huquqlilik munosabatlari bilan ta'minlanadi. Aynan shu sababli kelajakda pedagog va psixologlar ta'lim muhitining xavfsizligini ekspertiza qilish jarayonida ishtirok etishlari lozim [1, 3].

Pedagogika fanida **model** – bu muayyan qarashlar va g'oyalar asosida yaratilgan, o'rganilayotgan hodisaning umumiy tasviridir. U ta'limga oid hodisa va jarayonlarni tushunish va tavsiflashga yordam beradi [2, 14].

Psixologik xavfsizlik — bu o'quvchilarga o'zlarining bilimlaridagi bo'shliqlarni ochiq tan olish imkonini beradigan muhim psixopedagogik sharoitdir. Biroq, bunday xavfsiz muhitni yaratish **murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon** bo'lib, bunda psixologik xavfsizlikni oshirish uchun **samarali va ilmiy asoslangan pedagogik aralashuvlar** zarur [3, 42].

Tadqiqotchi H.R.Mahkamovaga ko'ra, oila, maktab va jamoatchilik o'rtasidagi hamkorlik texnologiyalari, bolalarning xavfsizligini ta'minlash va ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon, bolalar uchun sog'lom va xavfsiz muhitni yaratish bilan birga, ularning shaxsiyati va emotsional rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Har bir bolaga xavfsiz va qulay muhitda o'sish imkoniyatini taqdim etish, jamiyatimizning eng muhim vazifalaridan biridir. Buning uchun barcha tomonlar o'rtasida samarali hamkorlik va o'zaro tushunishni mustahkamlash zarur [4, 67].

Pedagogik modellashirish va ta'lim muhitini loyihalash, auditoriyada psixologik qulay muhit yaratish, pedagogik pozitsiyalar tipologiyasi masalalari MDH mamlakatlari olimlari: J.Korchak, N.P.Anikeyeva, S.D.Deryabo, V.A.Yasvinalar tomonidan tadqiq qilingan. I.Panov, I.A.Bayeve, E.B.Laktionova, V.V.Rubsovlarning asarlari - ta'lim muhitida psixologik xavfsizlikni yaratishning nazariy asoslari va texnologiyalari ta'lim jarayonining mazmuni hamda tashkiliy shakllarini aniqlashga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasining "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni, Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 12-iyuldagi 267-son "Mehnatni muhofaza qilishga doir me'yoriy hujjatlarni qayta ko'rib chiqish va ishlab chiqish to'g'risida"gi hamda 2010-yil 20-iyuldagi 153-son "Mehnatni muhofaza qilish bo'yicha normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish to'g'risida"gi qarorlariga muvofiq akademik litseylar, o'rta maxsus professional ta'lim va oliy ta'lim muassasalarining o'quvchi-talabalarini o'quv va o'quv-ishlab chiqarish ustaxonalarida amaliyotlarni o'tkazish bilan shug'ullanuvchi ta'lim muassasalarida mehnatni muhofaza qilish tartibini belgilaydi [5].

Bizningcha, ta'lim muhiti – bu shaxsni shakllantiruvchi ta'sirlar, shart-sharoitlar va rivojlanish imkoniyatlarini o'z ichiga olgan tizim bo'lib, ko'pincha

ushbu tushuncha muayyan bir ta'lim muassasasiga oid bo'lgan ijtimoiy-psixologik va moddiy-ma'naviy muhitni anglatadi.

Emotsional xavfsiz ta'lim muhiti – bu o'quvchilar (yoki talabalar) o'zlarini qadrlangan, tushunilgan, qo'llab-quvvatlangan va psixologik bosimlardan himoyalangan tarzda his qiladigan, o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, ijtimoiy-emotsional ehtiyojlari hisobga olinadigan ijtimoiy-pedagogik muhitdir. Ushbu muhitni yaratish uchun pedagogning professional kompetensiyasi, xususan, uning emotsional madaniyati, empatiyasi, sotsial psixologik bilimlari va kommunikativ ko'nikmalari yetarli darajada rivojlangan bo'lishi lozim.

Talabalarni emotsional xavfsiz ta'lim muhitini yaratishga tayyorlashning pedagogik modeli nomli tadqiqot ishimizda biz mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqot ishlari, me'yoriy-huquqiy hujjatlar va xorijiy mamlakatlarning bu boradagi tajribalarini o'rgandik. Shuningdek, kuzatish, jamlash, guruhlash, nazariy tahlil, empirik metodlar, analiz, sintez va matematik metodlardan keng foydalandik.

Tahlil va natijalar.

Biz olib borgan tadqiqotlarimizdan kelib chiqib, emotsional xavfsiz ta'lim muhitini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ularning maqsadlariga qarab to'rtta asosiy yo'nalishga ajratdik:

- zo'ravonlikni kamaytirish;
- sinf muhitini yaxshilash;
- emosional va ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlash;
- ijobiy xulq-atvorni rag'batlantirish, tajovuzkor hamda buzg'unchi harakatlarni kamaytirish.

Zo'ravonlikning oldini olish uchun uslubiy yondashuv yetarlicha uzoq muddatli bo'lishi va mashg'ulotlar muntazam o'tkazilishi lozim. Shuningdek, ota-onalarning ishtiroki usulning samaradorligini oshiradi. Bunda intizomiy choralar qo'llash ham samaradorlikni ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Zo'ravonlikni oldini olishga qaratilgan dasturlar birinchi marta 1994 yilda AQShda ishlab chiqilgan va u "Bully-proofing your school" (BPYS) (Maktabingizni zo'ravonlikdan himoyalang) deb nomlangan [6, 201].

Finlandiyada esa, "KiVa Koulu" dasturi (Zo'ravonlikka qarshi maktab) 2007 yildan boshlab Turku universitetida ishlab chiqilgan va sinovdan o'tkazilgan. Bu dastur ham ta'lim muassasi muhitini zo'ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan bo'lib, u ota-onalar bilan hamkorlikda amalga oshiriladi [7, 13]. Dastur quyidagilar asosida zo'ravonlikning oldini oladi:

- auditoriya muhitini mustahkamlash;
- guruhlararo o'zaro munosabatlar va hissiy holatni boshqarish;

- butun auditoriyaning harakatlarini shakllantirish orqali xabardorlik, aralashuv va javobgarlik tuygʻusini rivojlantirish.

Auditoriya muhitini yaxshilash boʻyicha turli dasturlar mavjud boʻlib, ular auditoriya ichidagi tinchlikni saqlash, ijobiy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish va oʻquvchilarning emotsional rivojlanishini qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan. Finlyandiyada ishlab chiqilgan “Tyorauha kaikille” modeli va “ProKoulu” dasturi auditoriya boshqaruvi va xulq-atvorni nazorat qilish boʻyicha tizimli yondashuvlarni oʻz ichiga oladi. “First step to success” dasturi esa xulq-atvor muammolari xavfi mavjud boʻlgan yosh bolalarga yoʻnaltirilgan boʻlib, ota-onalar ishtirokini ham qamrab oladi. “Kouluiilo” modeli ijobiy psixologiya tamoyillariga asoslangan boʻlib, taʼlim muassasalarida quvonch va motivatsiyani oshirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, bunday dasturlar oʻquvchilarning taʼlim muassasalaridagi his-tuygʻulari va muvaffaqiyatini yaxshilashga ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, emotsional xavfsiz taʼlim muhitini shakllantirish nafaqat talabalarning akademik yutuqlarini oshirish, balki ularning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Oʻzbekiston oliy taʼlim muassasalarida emotsional xavfsizlikni taʼminlash boʻyicha ilgʻor xorijiy tajribalarni (masalan, Finlandiyaning “KiVa Koulu” va AQShning “Caring school community” dasturlari) mahalliy sharoitga moslashtirish, shuningdek, milliy pedagogik modelni ishlab chiqish zarur. Biz taklif qilayotgan model – baholovchi-refleksiv, texnologik, tarkibiy-protsessual va maqsad komponentlaridan iborat boʻlib, u talabalarni nafaqat bilimdon, balki psixologik jihatdan barqaror mutaxassislar sifatida tayyorlashga qaratilgan.

Shuningdek, oʻtkazilgan tadqiqotlarimiz hamda ularning natijalari asosida quyidagi takliflarni ishlab chiqdik:

- psixologiya va pedagogika fanlariga emotsional intellekt, konfliktlarni hal qilish, stress-menejment kabi mavzularni kiritish;
- “Emotsional xavfsizlik” mavzusida maxsus kurslar va treninglarni joriy etish;
- pedagoglarning emotsional madaniyatini oshirish boʻyicha malaka oshirish kurslari tashkil etish;
- xalqaro tajribalarni oʻrganish uchun grant dasturlarini kengaytirish;
- virtual simulyatsiyalar va onlayn platformalar orqali emotsional xavfsizlikka oid interaktiv mashgʻulotlarni tashkil qilish;
- emotsional xavfsizlikni oʻlchash uchun standartlashtirilgan diagnostika usullarini ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Kindarova Z.B., Yarychev N.U. (2021). Safe and comfortable environment design in a general education organization as a function and area of professional activity for future educational psychologists. World of Science. Pedagogy and psychology, [online] 3(9). Available at: <https://mir-nauki.com/PDF/33PDMN321.pdf> (in Russian). –P.10.
2. Непрокина И.В., Некрасова Е.В., Ошкина А.А. Безопасная образовательная среда: моделирование, проектирование, диагностика : электронное учебно-методическое пособие. Изд-во ТГУ, – Тольятти, 2020. – ISBN 978-5-8259-1533-3. -С. 93.
3. Bump, G. M., & Cladis, F. P. (2024). Psychological Safety in Medical Education, Another Challenge to Tackle? Journal of General Internal Medicine. <https://doi.org/10.1007/s11606-024-09166-y>. 41-45.
4. Maxkamova, Husnida Ro'Ziboyevna (2024). Maktabgacha ta'limda xavfsiz rivojlanish muhitini yaratishning hamkorlik texnologiyalari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4 (9), 64-68.
5. O'zbekiston Respublikasi mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirining 01.05.2013 yildagi "Ta'lim muassasalarining o'quv va o'quv-ishlab chiqarish ustaxonalari uchun mehnatni muhofaza qilish qoidalarini tasdiqlash haqida"gi 2454-sonli buyrug'i.
6. Menard S., & Grotpeter, J.K. (2014). Evaluation of bully-proofing your school as an elementary school antibullying intervention. Journal of School Violence, 13(2), 188–209.
7. Haataja A. (2016). Implementing the KiVa antibullying program: what does it take? (Academic dissertation, University of Turku, Finland.). -62 P.

MILLIY QADRIYATLAR O'QUVCHILAR MA'NAVIY QIYOFASIDA TUTGAN O'RNI

Xolliyeva M.B.

*Osiyo texnologiyalar universiteti
Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: qadriyat, milliy qadriyat, milliylik, baynalminallik, progressiv qadriyat, urf-odatlar, rasm-rusumlar, bayramu-sayillar, an'analar.

Ключевые слова: ценность, национальная ценность, национальность, интернационализм, прогрессивная ценность, обычаи, ритуалы, праздники, традиции.

Key words: value, national value, nationality, internationalism, progressive value, customs, rituals, holidays, traditions.

PEZIOME:

Ushbu maqolada milliy qadriyatlar o'sha millatga mansub har bir kishi tomonidan yaratilgan, insoniylik, odamiylikka xos fazilatlar, xislatlar, xususiyatlarni milliy-madaniy meros hazinasiga qo'shgan hissasini haqida to'xtalib o'tilgan.

PEZIOME:

В статье рассматривается вклад национальных ценностей, человеческих качеств, черт и характеристик, созданных каждым человеком, принадлежащим к данной нации, в сокровищницу национального и культурного наследия.

SUMMARY:

This article discusses the contribution of national values, human qualities, traits, and characteristics created by each person belonging to that nation, to the treasury of national and cultural heritage.

O'zbekiston respublikasining birinchi prezidentimiz I.A.Karimov o'zining «Yuksak ma'naviyat - engilmas kuch» nomli asarida «... dunyodagi zo'ravon va tajovuzkor kuchlar qaysi bir xalq yoki mamlakatni o'ziga tobe qilib, bo'ysundirmoqchi, uning boyliklarini egallamoqchi bo'lsa, avvallambor, uni qurolsizlantirishga, ya'ni eng buyuk boyligi bo'lmish milliy qadriyatlari, tarixi va ma'naviyatidan judo qilishga urinadi», - deb bildirgan fikrlari katta ahamiyat kasb etadi.

Qadriyatlar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy taraqqiyotining mahsulidir, shuning uchun ham qadriyatlarda zamonning ruhi, imkoniyatlari, o'sha zamonda yashagan odamlarning orzu-umidlari, istaklari, talab va

ehtiyojlari o'z ifodasini topadi. Zamonlar o'tishi bilan qadriyatlarining mazmuni va ma'nosi o'zgarib boradi. Xuddi shuning uchun ham qadriyatlarining tarbiyaviy ahamiyatiga baho berganda aniq tarixiy shart-sharoitlarni doimo nazarda tutmoq zarur.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev yosh avlodni zamonaviy bilim va tajribalar bilan birga, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida tarbiyalash muhimligini ham ta'kidlaydilar. Prezidentimizning bu so'zlari milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va rivojlantirishga qaratilgan sa'y -harakatlarning muhimligini yana bir bor ta'kidlaydi.

Insonning qadr-qimmatini, sha'ni, or-nomusi, milliy g'ururi milliy qadriyatlar bilan bevosita bog'liq. Milliy qadriyatlar har bir kishining tili, tarixi, dini, adabiyoti, san'ati, rasm-rusumlari, urf-odatlarini, bayra-mu-sayillari, bir so'z bilan aytganda, madaniy-ma'naviy merosi, insoniy fazilatlarini, xislatlarining yig'indisidir. Milliy qadriyatlar o'sha millatga mansub har bir kishi tomonidan yaratilgan, insoniylik, odamiylikka xos fazilatlar, xislatlar, xosiyatlarni milliy-madaniy meros xazinasiga qo'shgan hissasini ifodalovchi buyuk ko'rsatkichdir. Milliy qadriyatlar, shubhasiz, millatning ravnaqi yoki inqirozi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Boshqacha aytganimizda, milliy qadriyatlar millatning o'tmishi va buguni bilan bog'liq. "Milliy qadriyatlar millat rivojlanishi bilan rivojlanadi, inqirozga uchrashi bilan qadsizlanadi. Shuning uchun ham millat o'zining qadriyatlarini vujudga keltirib, ularning yangi-yangi qirralarini va jihatlarini sayqallashtirib, taraqqiyot jarayonida takomillashtirib turishi ma'nosida o'z qadriyatlarining haqiqiy egasi, makon va zamondagi ilgarilanma harakatdan iborat o'zgarishlar jarayonida ularni o'tmishdan kelajakka tomon yetkazib boradigan eng asosiy obyektidir." [1]

Milliy qadriyatlar millat yaratgan madaniy-ma'naviy merosni, xususan millat kishilariga xos barcha insoniy fazilatlar, xislatlarni o'tmishdan bugunga yetkazadi. Xuddi shuning uchun ham milliy qadriyatlarni asrab-avaylashga har bir millatning o'zi xos mas'uli hisoblanadi.

Har qanday sharoitda ham, chunonchi biron millat ozod va farovon bo'lganida ham, qullik, tobelik iskanjasiga tushib qolganda ham, unda milliy qadriyatlarni saqlab qolishi uchun ichki imkoniyat mavjud bo'ladi.

Milliy qadriyatlar kishilar tarixiy birligini ta'minlaydigan etnik makonda shakllanadi va turli-tuman shakllarda namoyon bo'ladi. Kishilarning ongi va faoliyatiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Odamlarning kundalik turmush tarzida, ularning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarida, manfaatlarida, qiziqishlarida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuningdek, milliy qadriyatlar bir joyda qotib qolmaydi,

tarixiy taraqqiyot jarayonida o'zgarib, takomillashib boradi. Yangicha mazmun va yangicha shaklga kiradi.

Milliy qadriyatlar o'tmishdan bugunga tomon harakatda bo'lgan jarayondir. Shuning uchun ham milliy qadriyatlar ajdodlardan avlodlarga o'tib turadi. O'z navbatida, ajdodlarni avlodlar bilan bog'lovchi ko'priq, vosita vazifasini bajaradi. Milliy qadriyatlar millatning etnik xususiyatlari va etnik makoni bilan bog'liq bo'ladi. Lekin milliy qadriyatlar faqat o'sha millat yashayotgan etnik makonda faoliyat ko'rsatadi, undan tashqariga chiqa olmaydi, deb bo'lmaydi. Milliy qadriyatlar etnik makondan chiqib, boshqa millat qadriyatlari bilan qo'shilib-qorilib turadi. Xuddi shuning uchun ham milliy qadriyatlar har bir millatning o'ziga xos qadriyatlarini umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lovchi halqadir.

Shunday qilib, milliy qadriyatlar har bir millatning o'ziga xos xususiyatlari, xossalari, belgilari, alomatlarini ifodalovchi falsafiy tushunchadir. Xuddi shu milliy o'ziga xoslik, o'ziga moslik millat madaniyatida, adabiyotida, san'atida, tilida, dinida, tarixiy xotirasida, yashash ishlash va fikrlash tarzida, urf-odatlarida, rasm -rusumlarida, bayramu-sayillarida o'z ifodasini topadi. Milliy qadriyatlar milliy-ma'naviy madaniyat ifodasi bo'lib, har bir millatning insoniylik xazinasiga qo'shgan munosib hissasining hosilasidir.

Milliy qadriyatlarning negizini urf-odatlar, rasm-rusumlar, bayramu-sayillar tashkil etadi. O'zbek milliy qadriyatlari mazmunida insonparvarlik g'oyalari yotadi. Uzoq tarix davomida o'zbeklarning o'zaro munosabatlarida, kundalik turmush tarzida o'zaro hamkorlik va hamdardlik, vafodorlik va o'zaro hurmat, biri-biriga suyanish va yaxshi qo'shnichilik, bolajonlik va ota-onaga hurmat, mehr-oqibat va sadoqat har tomonlama e'zozlanib kelinadi. Bunday insoniy fazilatlar, xislatlarning qaror topishida, shubhasiz islom madaniyatining ta'siri bor. Chunki o'zbeklar bir necha asrlardan buyon e'tiqod qilib kelgan. Islom madaniyatining asosi hisoblangan «Qur'oni Karim» va «Hadisu Sharif» qoidalarida ham insonning insoniy fazilatlarini, xislatlari eng oliy qadriyat sifatida har tomonlama ulug'langan. Bu holat o'zbek milliy qadriyatlari umuminsoniy qadriyatlar bilan tezroq uyg'unlashishi uchun real imkoniyat yaratadi.

Milliy qadriyatlar o'sha millatga mansub har bir kishi tomonidan yaratilgan, insoniylik, odamiylikka xos fazilatlar, xislatlar, xosiyatlarni milliy-madaniy meros xazinasiga qo'shgan hissasini ifodalovchi ko'rsatkichdir. Milliy qadriyatlarning o'quvchilar ma'naviy qiyofasini shakllantirishdagi tarbiyaviy imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

a) milliy qadriyatlar o'quvchi yoshlarda milliylik tuyg'usini shakllantiradi;

b) milliy qadriyatlar baynalmilallikning mohiyatini to'g'ri anglash imkonini beradi;

v) milliy qadriyatlarning singdirilishi o'quvchilarni millat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladigan, Vatan qadr-qimmatini biladigan fuqaro sifatida voyaga yetkazadi;

g) milliy qadriyatlarni singdirish orqali o'quvchilarning milliy ehtiyojlar va manfaatlar haqidagi tasavvurlarini shakllantirish mumkin.

O'quvchilarni ijtimoiy tarmoqlar orqali keladigan zararli axborotlar ta'siridan himoyalashda milliy qadriyatlarimizdan foydalanish metodikasini shakllantirayotganda adabiyot va san'at, kino va teatr, televideniye va radio, gazeta va jurnal, ma'naviy targ'ibotning potensial imkoniyatlaridan kengroq foydalanish taqazo etiladi. Bu imkoniyatlarning voqelikka aylanishi o'quvchi yoshlarning jamiyatdagi xulq-atvorlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Milliy qadriyatlar o'quvchilar ma'naviy qiyofasini shakllantirishda nihoyatda katta tarbiyaviy rol o'ynaydi. Buni quyidagilarda ko'rish mumkin;

Birinchidan, milliy qadriyatlar o'quvchi yoshlarda milliylik tuyg'usini shakllantiradi. Milliylik deganda, eng avvalo, o'z millatini ulug'lash va uni himoya qilish, milliy g'urur va nafsoniyat tuyg'usi, o'zining tili, adabiyoti, madaniyati va san'ati, dini, tarixi va urf-odatlarini, barcha ma'naviy qadriyatlarini qadrlash, o'zi tug'ilib, voyaga yetgan ona diyorini ardoqlash, uning tabiati, daryolari, ko'llari, musaffo osmoni bilan faxrlanish tushuniladi. Ushbu tuyg'u yoshlarga aynan milliy qadriyatlarni singdirish orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, milliy qadriyatlar baynalmilallikning mohiyatini to'g'ri anglash imkonini beradi. Ma'lumki, baynalmilallik deganda boshqa millat va elatlar manfaatini hamisha e'tiborga olish, ularning tili, adabiyoti, madaniyati, san'ati, tarixi, dini, urf-odatlarini hurmat qilish, qadrlay bilish tushuniladi. Baynalmilallik tuyg'usining to'g'ri shakllanishi uchun o'quvchilar dastlab o'z millati yoki elatining milliy qadriyatlarini o'zlashtirib olmog'i darkor. Milliy qadriyatlarni o'zlashtirish orqali boshqa millat va elat yaratgan umuminsoniy qadriyatlarni, ya'ni insoniyat yaratayotgan barcha ilg'or progressiv qadriyatlarni o'zlashtirish mumkin.

Uchinchidan, milliy qadriyatlarning singdirilishi o'quvchilarni millat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladigan, Vatan qadr-qimmatini biladigan fuqaro sifatida voyaga yetkazadi. Mamlakatimizda tub ijtimoiy islohotlar amalga oshirilayotgan bir sharoitda ushbu xususiyatning ahamiyati ayniqsa kattadir. Chunki, o'z millatining qadriyatlaridan voqif bo'lgan, ulardagi ezgu g'oyalarni o'ziga singdirgan shaxsgina mamlakat istiqboliga xizmat qila oladi.

To'rtinchidan, milliy qadriyatlarni singdirish orqali o'quvchilarning milliy ehtiyojlar va manfaatlar haqidagi tasavvurlarini shakllantirish mumkin. Milliy ehtiyojlar – kishilarning kundalik talablari, orzu-niyatlarining nafaqat yig'indisidan, balki integratsiyasidan iboratdir. Millat tomonidan chuqur anglab yetilgan ehtiyojlar milliy manfaatlarga aylanadiki, xuddi ana shu manfaatlar millat va elatlar ijtimoiy faoliyatining asosini, manbaini tashkil etadi. Milliy ehtiyojlarning bevosita ifodasi hisoblangan milliy manfaatlar aniq bir maqsadga bo'ysundirilgan bo'ladi. Milliy qadriyatlarni chuqur o'zlashtirgan o'quvchi millatning ehtiyoj va manfaatlarini ham anglab yeta oladi va oxir-oqibatda o'z faoliyatini mazkur manfaatlar sari burib yuboradi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, qadriyatlar inson ongi va faoliyatining mahsuli bo'lib, zamonning ruhi, imkoniyatlari, o'sha zamonda yashagan odamlarning orzu-umidlari, istaklari, talab va ehtiyojlarini o'zida mujassam etadi. Ularni jamiyat, millat hayotidagi o'rni, ijtimoiy xarakteriga qarab milliy va umuminsoniy, sinfiy yoki diniy, shuningdek kishilarning yoshi, professional xususiyatlariga xos qadriyatlarga bo'lish mumkin. Milliy qadriyatlar o'sha millatga mansub har bir kishi tomonidan yaratilgan, insoniylik, odamiylikka xos fazilatlar, xislatlar, xosiyatlarni milliy-madaniy meros xazinasiga qo'shgan hissasini ifodalovchi ko'rsatkichdir.

Milliy qadriyatlarning o'quvchilar ma'naviy qiyofasini shakllantirishdagi tarbiyaviy imkoniyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- a) milliy qadriyatlar o'quvchi yoshlarda milliylik tuyg'usini shakllantiradi;
- b) milliy qadriyatlar baynalmilallikning mohiyatini to'g'ri anglash imkonini beradi;
- v) milliy qadriyatlarning singdirilishi o'quvchilarni millat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladigan, Vatan qadr-qimmatini biladigan fuqaro sifatida voyaga yetkazadi;
- g) milliy qadriyatlarni singdirish orqali o'quvchilarning milliy ehtiyojlar va manfaatlar haqidagi tasavvurlarini shakllantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. „Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch" asari, T.: „Ma'naviyat" 2008-yil
2. Shavkat Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz.1 Toshkent, „O'zbekiston" -2018.
3. Nazarov Q. Aksiologiya. Qadriyatlar falsafasi.- Toshkent, 1998.- 56-b.
4. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi.- T.:O'qituvchi, 1996.
5. w.w.w. ziyonet.uz

OLIIY TA'LIM TIZIMINI MODELLI BOSHQARISHNING TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI VA SAMARADORLIGI

Sharapov A.A.

Osiyo texnologiyalar universiteti

“Ijtimoiy fanlar va raqamli texnologiyalar” kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tizim, pedagogik jarayon, oliy ta'lim, sifat va ta'lim, boshqarish, standart, struktura, ta'lim jarayoni boshqarish.

Ключевые слова: система, педагогический процесс, высшее образование, качество и образование, менеджмент, стандарт, структура, управление образовательным процессом.

Key words: system, pedagogical process, higher education, quality and education, management, standard, structure, management of the educational process.

РЕЗЮМЕ:

Hozirgi vaqtda barcha sohalarini boshqarish jarayonida qulay va samarali usullardan foydalanish dolzarb masala hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan oliy ta'lim tizimini pedagogik boshqarishda optimal boshqarish va ta'lim sifatini oshirish masalasi ustida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimini modeli boshqarish va ta'lim sifatini oshirishda psixologiya va pedagogika fanlari doirasida fanlararo sohada modellash tirish tushunchalari xarakterlanadi. Modelning turli ta'riflari tahlil qilinib, bugungi pedagogik tadqiqotlarda modellarning asosiy turlari taklif etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В настоящее время актуальным вопросом является использование удобных и эффективных методов в процессе управления всеми сферами. С этой точки зрения ведется большая работа по вопросу оптимального управления и повышения качества образования в педагогическом управлении системой высшего образования. В данной статье охарактеризованы концепции моделирования в междисциплинарной области в рамках психологии и педагогики в модельном управлении системой высшего образования и повышении качества образования. Анализируются различные определения модели и предлагаются основные виды моделей в современных педагогических исследованиях.

SUMMARY:

At present, the use of convenient and effective methods in the management processes of all sectors has become a pressing issue. From this perspective, optimal management in the pedagogical governance of the higher education system and the improvement of educational quality have become the focus of significant efforts. This article examines the concept of modeling within the interdisciplinary scope of psychology and pedagogy in the context of model-based management of the higher education system and the enhancement of educational quality. Various definitions of models are analyzed, and the main types of models used in current pedagogical research are proposed.

Kirish. Dunyoda zamonaviy ta'lim muassasasi - murakkab tashkil etilgan ijtimoiy tizim bo'lib, uning vazifasi insonning butun umri davomida o'z-o'zini yuqori sifatli uzluksiz rivojlantirish qobiliyatini shakllantirishni ta'minlashdir. Pedagogik tizimning funktsiya ko'rsatishi, ta'lim faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, pedagoglar va talabalarning mutanosib harakatlari bilan bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ko'pgina mualliflar pedagogikada o'quvchining shaxsiyati va shaxs ideali bilan bog'liq modellarni taklif qiladilar, ularning shakllanishi ta'lim tizimining mas'uliyati hisoblanadi; universitet bitiruvchisining shaxsiyati; oliy o'quv yurtida talaba shaxsi va boshqalar Masalan, G.A. tomonidan taklif qilingan talaba modeli. Atanov va I.N. Pustinnikova [17,254]; pedagogika universiteti bitiruvchisining modeli, Yu.V. Frolova, D.A. Maxotina, "asosiy (asosiy) vakolatlarining uchta darajasiga asoslangan":

- umumiy

- madaniy,

- uslubiy va mavzuga yo'naltirilgan [18,195]; ta'lim jarayonining modellari

V.M. Ananishneva (strukturaviy, dinamik, omilli, tipologik, ijtimoiy-texnologik) [19,339] va boshqalar.

O'quv jarayonining texnologik xususiyatlarini ochib beruvchi didaktik modellarni ishlab chiqish nuqtai nazaridan S.I.ning asarlariga to'xtalib o'tadigan bo'lsak. Arxangelskiy, B.V. Bersenadze, K.Ya. Vazina, V.N. Mizintseva, Yu.O. Hovakimyan, L.G. Turbovich, A.V. Tomiltseva. Ushbu va boshqa ko'plab olimlar tomonidan taklif qilingan modellar haqiqatda o'qitish va tarbiya jarayonini pedagogik operatsiyalar ketma-ketligini aks ettiruvchi texnologiya sifatida ifodalaydi. Bunday holda, bizning fikrimizcha, model aslida o'qitish texnologiyasidir.

Pedagogik jarayonda yangi axborot texnologiyalaridan faol foydalanish ham ma'lum turdagi modellarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Masalan, E.D. Telmanova o'qitishning multimediali didaktik modelidan foydalanishni asoslaydi, bunda kompyuter o'quv qo'llanmalari, modellashtirish dasturi va o'quv-uslubiy yordam majmuasi alohida o'rin tutadi [20,10-15]. E.A. Rumbesta fizika va boshqa tabiiy fanlarni o'qitishning eksperimental faoliyat modelini taklif qiladi, unga ko'ra jarayon innovatsion texnologiyalar yordamida eksperimental faoliyat orqali amalga oshiriladi.

Bugungi kunda jamiyat rivojlanishining axborot davri o'qituvchilarning axborotni aks ettirish, saqlash va ko'paytirish shakllari va vositalariga e'tiborini oshirishga olib keldi.

Belgilangan qoidalar pedagogikadagi modellarga quydagi talablarni shakllantirishga imkon beradi.

Muhokama va natijalar. Davlat buyurtmasi bilan bir qatorda yuqori malakali kadrlarni sifatli tayyorlash bo'yicha jamiyat va kasbiy buyurtma faol ravishda shakllantirilmoqda. Shu munosabat bilan zamonaviy oliy ta'lim muassasalari ta'lim jarayoni sifatini boshqarishning samarali tizimlarini yaratishdan manfaatdor, bu esa shaxs va jamiyat, kasbiy hamjamiyat va davlat uchun zarur bo'lgan ta'lim sifatini kafolatlaydi. Hamda oliy ta'limni modellashtirish asosida tizimli boshqarishni kafolatlaydi. Bu jarayonda muhim omillar va to'siqlarni aniqlash zarurati paydo bo'lib uni quydagilarda tahlil qilishimiz mumkin.

- Muhim omillar va to'siqlarni aniqlash: tizim modelining tahlili bizga ta'lim tizimining samaradorligiga eng katta ta'sir ko'rsatadigan omillarni, shuningdek, belgilangan maqsadlarga erishishga to'sqinlik qiluvchi muammolarni aniqlash imkonini beradi. Bu imkon yaratadi boshqaruv sa'y-harakatlarini eng muhim muammolarni hal qilishga jamlash.

-Boshqaruv qarorlarining oqibatlarini bashorat qilish: Tizim modeli qabul qilingan boshqaruv qarorlariga qarab ta'lim tizimini rivojlantirishning turli stsenariylarini simulyatsiya qilish imkonini beradi. Bu sizga ushbu qarorlarning mumkin bo'lgan oqibatlarini baholash va eng maqbul variantni tanlash imkonini beradi.

Tizimli modellashtirish asosida pedagogik boshqaruvni tashkil etish mexanizmlari quyidagi elementlarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Tizimli modellashtirishning maqsad va vazifalarini belgilash: Birinchi bosqichda tizimli modellashtirishning maqsad va vazifalarini aniq shakllantirish zarur. Masalan, maqsad tasvir bo'lishi mumkin

2. Tizim va uning elementlari chegaralarini belgilash: Modellashtirish zarur bo'lgan tizim chegaralarini aniqlash kerak. Modellashtirishning maqsad va vazifalariga qarab, tizim turli quyi tizimlarni o'z ichiga olishi mumkin: o'quv jarayoni, tadqiqot ishlari, resurslarni boshqarish, xalqaro hamkorlik va boshqalar. Bundan tashqari, elementlarni aniqlash kerak har bir quyi tizim va ular orasidagi aloqalar. Masalan, "ta'lim jarayoni" quyi tizimida elementlar o'quv fanlari, talabalar, o'qituvchilar, o'quv rejalari, ta'lim dasturlari va boshqalar. Elementlar o'rtasidagi aloqalar o'quv fanlari o'rtasidagi bog'liqlikni, o'qituvchilarning talabalar faoliyatiga ta'sirini va boshqalarni aks ettiradi.

3. Tizim modelini ishlab chiqish: tizim va uning elementlarining muayyan maqsadlari, vazifalari, chegaralari asosida tizim modeli ishlab chiqiladi. Model turli shakllarda taqdim etilishi mumkin: kontseptual model, matematik model, simulyatsiya modeli va boshqalar. Model shaklini tanlash modellashtirishning maqsad va vazifalariga, shuningdek, mavjud resurslarga bog'liq.

4. Modelni tekshirish va tasdiqlash: Tizim modelini ishlab chiqqandan so'ng uni tekshirish va tekshirishni amalga oshirish kerak. Tasdiqlash modelning texnik talablarga muvofiqiligini va uning ishlashining to'g'riligini tekshirishdan iborat.

5. Modellastirish natijalarini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish: Modellastirish natijalarini tahlil qilish asosida belgilangan maqsadlarga erishishga qaratilgan boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi. Misol uchun, simulyatsiya natijalariga asoslanib, siz o'quv dasturlarini o'zgartirish, resurslarni taqsimlashni optimallashtirish yoki yangi ta'lim texnologiyalarini joriy etish zarurligi haqida qaror qabul qilish mumkin.

6. Boshqaruv qarorlarini amalga oshirish va ularning samaradorligini nazorat qilish: Boshqaruv qarorlari qabul qilingandan so'ng, ularning bajarilishini tashkil etish va samaradorligini nazorat qilish kerak. Monitoring boshqaruv qarorlari qanchalik samarali amalga oshirilayotganligini va belgilangan maqsadlarga erishilganligini baholash imkonini beradi. Agar kerak bo'lsa, boshqaruv qarorlari monitoring natijalari asosida tuzatilishi mumkin.

7. Model va boshqaruv qarorlarini takomillashtirishning iterativ jarayoni: Tizimni modellastirish va unga asoslangan boshqaruv jarayoni iterativ hisoblanadi. Boshqaruv qarorlari samaradorligini tahlil qilish va monitoring qilish natijalari modelni takomillashtirish va yangi boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish uchun ishlatiladi.

Tizimni modellastirish va unga asoslangan boshqaruv jarayonisifat samaradorlikka ta'sirini tahliliga to'xtalsak.

G'arb mamlakatlarida ta'lim sifati muammosi o'tgan asrning ikkinchi yarmida muhokama predmetiga aylandi. Bunga ikkita misolni keltiramiz. 1960 yil 14-dekabrda YUNESKO Konferensiyasi davlat ta'lim muassasalarida sifatli ta'lim olishni kafolatlaydigan ta'lim standartlari, ya'ni natijalar va mazmunga yondashuvlarning yagonaligi va shartlarning ekvivalentligini ta'minlash Konvensiyasi qabul qilindi. Ta'lim standartlari bir xil darajadagi barcha davlat ta'lim muassasalarida ekvivalent bo'lishini va taqdim etilayotgan ta'lim sifatiga tegishli shart-sharoitlar teng bo'lishini ta'minlaydi. Undan tashqari 1960 yilda, Amerika qo'shma shtatlaridan birida ta'lim sifatini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazildi: "The Quality Measurement Project, A Research Activity Conducted By The New York State Education Department" - Sifatni o'lchash loyihasi, Nyu-York shtatining Ta'lim departamenti tomonidan olib borilgan tadqiqot faoliyati (ED002978). Ushbu tadqiqotning maqsadi maktab ta'lim tizimi tomonidan taqdim etilgan ta'lim sifatini mustaqil baholash uchun texnologiyalarni ishlab chiqish edi.

“Ta’lim sifati” tushunchasi 1998 yilda oliy ta’lim bo’yicha Parijda bo’lib o’tgan Butunjahon konferensiyasida alohida maqomga ega bo’ldi deb hisoblash mumkin. Ushbu forumda oliy ta’limning uzoq muddatli istiqboldagi ustuvor vazifalaridan biri deb sifat darajasini doimiy ravishda ko’tarib borish hisoblandi.

“Ta’lim sifati” atamasidan faol foydalanilishiga qaramay, bugungi kunda uning yagona umumiy qabul qilingan ta’rifi yo’q. Bu uning tarkibi va tuzilishining o’ziga xos xususiyatlari bilan bog’liqligidan dalolat beradi. “Ta’lim sifati” tushunchasi ikkita ko’p ma’noli tushunchalar integratsiyasining natijasidir.

Yuqorida aytib o’tilganidek, “sifat” tushunchasi falsafiy va amaliy ma’noga ega:

sifat - belgi, muhim xususiyat, o’ziga xoslikning aksi;

sifat - foydaliligi, buyum qiymatining darajasi, talablarga javob berish qobiliyati kabi ma’nolar biriktirilgan.

“Ta’lim” tushunchasi ham murakkab va ichki farqlanish nuqtai nazaridan qaraladi, u fundamental hamda amaliy ahamiyatga egadir. Shunday qilib, ta’limning boshlang’ich ma’nosiga e’tibor qaratish ta’limni dunyo qiyofasini “muhirlash” orqali o’zining mukammal obraziga, shaxsning o’z qadr-qimmatga ega bo’lishidir. Biroq, tushunchaning evolyutsiyasi uning funksional tomondan kuchayishi bilan bog’liq. Bugungi kunda ta’lim nafaqat shaxsiy qadriyat va shaxsiy mustaqillikning ifodasi, balki o’quv dasturlari va ularni amalga oshiradigan o’quv muassasalari majmuasi, ta’lim xizmati hamdir. Bundan tashqari, “sifat” tushunchasida bo’lgani kabi, aynan amaliy izohi ko’p qo’llaniladigan ta’rifga aylanadi.

“Sifat va ta’lim” tushunchalarining ikkita ma’nosi o’rtasida muvofiqlik o’rnatilib, bu ta’lim sifatini izohlashda ikkita mumkin bo’lgan yondashuvni taklif qilish imkonini beradi. Agar fundamental izohga e’tibor qaratadigan bo’lsak, unda ta’lim sifati - shaxsning o’ziga xosligini belgilaydigan va shaxsiy rivojlanishning cho’qqisiga chiqqanini anglatuvchi obrazidir. Shu ma’noda, ta’lim sifati o’ta subyektiv tavsifga ega, shuning uchun u biron bir obyektiv o’lchov tartiblariga mos kelmaydi. Bu yerda “standart” har bir alohida shaxs uchun belgilanadi va insonning yaxlit hayoti uning yutug’i ko’rsatkichiga aylanadi.

Agar fundamental izohga e’tibor qaratadigan bo’lsak, unda ta’lim sifati – shaxsning o’ziga xosligini belgilaydigan va shaxsiy rivojlanishning cho’qqisiga chiqqanini anglatuvchi obrazidir.

Funksional-amaliy kontekstda ta’lim sifati – ta’lim dasturlari, ta’lim xizmatlari, ularni amalga oshirish shartlari va natijalari bilan, ta’lim tizimining belgilangan meyorlari, davlat talablari, ijtimoiy va shaxsiy taxminlariga muvofiqligidir. Birinchi ta’rifning o’ta murakkabligi tufayli pedagogika fani

asosan konseptuallashtirishga e'tiborini qaratgan, pedagogik amaliyot esa o'zining amaliy, obyektiv ma'nolarida ta'lim sifatini ta'minlash, saqlash va yaxshilashga qaratilgan.

Xulosa. Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar sohada modellashtirishga bo'lgan qiziqishning ortib borayotganligi, shuningdek, uning pedagogik qiyinchiliklarni bartaraf etishdagi va ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari bilan bog'liq. Hozirgi vaqtda pedagoglar hal qilayotgan asosiy muammolar tahlilini ko'rib chiqdik va modellar tasnif qildik. Psixologiya va pedagogika fanlari doirasida fanlararo sohada modellashtirish tushunchalari xarakterlanadi. Modelning turli ta'riflari tahlil qilinib, bugungi pedagogik tadqiqotlarda modellarning asosiy turlari taklif etiladi. Shunga ko'ra oliy ta'lim tizimini modeli boshqarishda ta'lim sifati oshadi. Oliy ta'limda modeli tizimli boshqarishda modellashtirishning fanlararo tabiati asoslanadi. Pedagogika sohasida modellashtirishning xususiyatlari o'rganilib, pedagogik modellarga qo'yiladigan asosiy talablar tahlil qilingan. Taklif etilayotgan materialning yangiligi oliy ta'limni boshqarishda tizimli modellashtirishning fanlararo xususiyatini asoslash, shuningdek, tizimli boshqarish jarayonida pedagogik modellarga qo'yiladigan talablarni shakllantirishdadir degan xulosani berdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonunin "Ta'lim to'g'risida" Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan
2. O'zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi / Barkamol avlod
3. O'zbekistontaraqqiyotining poydevori. - T.: «Sharq» nashryot-matbaa konserni. 1997. - 20-29-b.
3. «Образование и информатика». Политика в области образования и новые информационные технологии // Информатика и образование 1996 йил, № 5, С. 12
4. Концепсия создания и развития единой системы дистанционного образования в России М.: Гос. Комитет РФ по высш. образованию, 1995 - 24 с.
5. Абдуллана О.А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки // Высшее образование в России 1993 йил, № 3, С. 165-170
6. Аганбегян А.Г. На путях обновления // Литературная газета 18 февраль. 1987, С.13
7. Актуальные проблемы учебного телевидения в вузе // Меж. Вуз. сб. науч. тр. Урал, политехнический институт им. С.М. Кирова Ред. кол. В.П. Вислобо-ков (отв.ред.) и башкалар. Свердловск: УПИ, 1983-158 с.
8. Андрианова Т.В., Ракитов А.И. Современные тенденции информатизации и медиатизация общества. Научно-аналитический обзор. М.: ИНИОН, 1991-115 с. И. Анисимов О.С. Учебная и педагогическая деятельность в активные формы обучения М: АПН, 1989-127 с.
9. Анчишкин А.И. Наука, техника, информатика. М.: Информатика, 1989 - 383 с.
10. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. Общепедагогический аспект. М.: Педагогика, 1977 - 251 С.

TARKIBLASHTIRILGAN TO‘PLAMLARDA TAYANCH SO‘ZLAR TUSHUNCHASI VA ULARNI ANIQLASH USULLARI

Tursunov A.R.

Innovatsion texnologiyalar universiteti Filologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: tayanch so‘z, matn, asos, makroasos, leksik birlik, ro‘yxat, takrorlanish, nutq, muvofiqlik.

Ключевые слова: ключевое слово, текст, база, макробаза, лексическая единица, список, повторение, речь, связанность.

Key words: keyword, text, base, macrobase, lexical unit, list, repetition, speech, coherence.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tarkiblashtirilgan to‘plamlarda tayanch so‘zlar tushunchasi, tayanch so‘zlarni aniqlash tamoyillari, tayanch so‘zlar ro‘yxatini tuzish hamda matn mazmunini yoritib berishda tayanch so‘zlarning o‘rni kabi masalalarga e‘tibor qaratiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются такие вопросы, как понятие ключевых слов, принципы идентификации ключевых слов, создание списка ключевых слов, а также роль ключевых слов в пояснении содержания текста.

SUMMARY:

This article focuses on identifying issues such as the concept of keywords, principles of keyword identification, creation of a keyword list, and the role of keywords in explaining the content of a text.

Uslubiy jihatdan yo‘naltirilgan katta bo‘lmagan tarkiblashtirilgan to‘plamlarni tuzishning maqsadlaridan biri nutq turining xususiyatlarini yoki tarkiblashtirilgan to‘plam ifodalagan mavzu sohasini o‘rganishdir. Tarkiblashtirilgan to‘plam tilshunosligida ushbu turdagi tadqiqotlarni olib borish uchun keng qamrovli to‘plam vositalarining majmuasi ishlab chiqilgan. Ulardan biri tayanch so‘zlarni ajratib ko‘rsatish usulidir.

Agar «tayanch so‘zlar» atamasining kelib chiqishiga e‘tibor qaratsak, biz uning qo‘llanilishini birinchi navbatda matn ma‘lumotlar bazalarini boshqarishda axborotni izlash (Information Retrieval) jarayonlarida kuzatishimiz mumkin.

Bu atama R. Uilyams (Williams 1983) tomonidan ham ma‘lum bir madaniyat nuqtai nazaridan muhim bo‘lgan so‘zlarni ifodalash uchun qo‘llanilgan. J.

Andor tajribalarida matnda qaysi soʻz yoki soʻz birikmasi tayanch soʻz ekanligi intuitiv his-tuygʻuga asoslanib ajratib koʻrsatilgan.

“Tayanch soʻzlar” atamasi koʻp tillarda “tayanch” yoki “asosiy” metaforasi tabiiy faxmlash va aniq-ravshan koʻringanligi sababli ishlatilgan. Atama soʻzlar umumiy tilda emas, balki faqat maʼlum bir matnda “asosiy boʻlish” xususiyatiga ega ekanligini anglatadi. Bu soʻzlar muhim va matnning asosiy gʻoyasini aks ettiradi.

Matn tilshunosligida bir necha tilshunoslar ushbu masalaga eʼtibor qaratishgan. Masalan, T.A. Van Deyk va V. Kinch matn mazmunini tahlil qilib, uning tuzilishini belgilovchi asoslar ierarxiasini oʻrganib chiqishdi. Tilshunoslarning uslubi matnni uning tarkibiy qismlariga ajratish orqali matndagi makroasoslarni ajratib olish hamda bu makroasoslar bilan bogʻliq boʻlgan boshqa asoslarni aniqlashdan iborat boʻlgan. Bunday holda, asoslarni ifodalash usuli muhim emas edi, chunki ular mualliflar tomonidan tamoyil darajasida baholangan. Aslida, asoslarning ahamiyatlilik ierarxiasini asosiy boʻlish xususiyatining ierarxiyasi deb hisoblash mumkin (Scott, Tribble 2006).

M. Houi asosiy eʼtiborni asoslarga emas, balki matndagi jummalarga qaratish kerakligini taʼkidlaydi. Tadqiqotchi matndagi elementlarni matnning boshqa koʻproq bogʻlanishga ega boʻlgan elementlarini qidirishga eʼtibor qaratadi. Xoui bogʻlanishni qandaydir soʻzma-soʻz takrorlanish boʻlishi shart emas deb hisoblab, bogʻlanishlarni kontseptual asosga ega ekanligini hisobga olgan holda aniqlaydi. Takrorlanishlar tarkibiga sinonimlar, grammatik variantlar, giponimlar, meronimlar va antonimlar kiritiladi. Biroq, tadqiqotchining fikriga koʻra, faqatgina takrorlanishning oʻzi matnning mohiyatini anglashga yetarli emas deb hisoblaydi.

Haqiqatan ham matndagi muhim jumlarlar boshqa jummalarga bogʻlangan boʻladi yoki ularga kamida uch marta murojaat qilinadi. Agar matndan aynan ajratib koʻrsatilgan jumlarlar ajratib olinsa, ulardan matnning adekvat izohini (SUMMARY:) tuzish mumkin (Hoey 2005).

Biz ushbu maqolamiz davomida M. Scott (Scott 2012) tomonidan amalga oshirilgan tayanch soʻzlarni aniqlash yoʻli haqida gapiramiz. Bu tarkiblashtirilgan toʻplam matniga asoslangan, matndagi eng muhim soʻzlarni yaʼni matnning maʼnosi va mohiyatini aks ettiruvchi soʻzlarni aniqlashdan iborat. Bu jarayonda matndagi tayanch soʻzlarni aniqlash asosan, ikkita: katta va kichik matn jamlanmalaridagi soʻz chastotalarini taqqoslash orqali amalga oshiriladi. Taqqoslash natijasida noodatiy yaʼni, kutilmaganda koʻp, tez-tez yoki goh-goh uchraydigan tayanch soʻzlar ajratiladi.

Masalan, iqtisodiyot fani bo'yicha ma'ruzaga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tez-tez uchraydigan so'zlar qatoriga quyidagilar kiritiladi: tax, income, system, average, basic, rate, supply, poor, thousand, impact, equity, under, both, figures, higher, percent, rates, ordinary, sixty, marginal, scheme, labour, terms, cost, characterized, workers, systems, negative. Ushbu so'zlarning bir qismi iqtisodiyot sohasidagi lug'atning terminologik qatlamiga tegishli. Umuman olganda ro'yxat o'rganilayotgan matnning o'ziga xos xususiyatlarini yetarli darajada aks ettiradi va bu usul faqat ma'lum bir matnda yoki ixtisoslik bo'yicha tarkiblashtirilgan to'plam matnlarida asosiy lug'atni aniqlash imkonini beradi.

M. Skottning tayanch so'zni aniqlash usuli ham takrorlanishlarga asoslangan. Bu tamoyilga ko'ra, matnda qayta-qayta takrorlanadigan so'z shakli katta ehtimol bilan matndagi muhim so'z bo'lib chiqishi mumkin. Pazandachilik sohasida pirog tayyorlash retseptida "un", "shakar", "tuxum", "pirog" kabi so'zlarni uchratish mumkin. Ya'ni, bu yerda biz mavzu yuzasidan bog'liq ehtimoliy kelishi mumkin bo'lgan oddiy, so'zma-so'z takrorlanishlar haqida gapiramiz. Bu usulda jumlar emas, balki so'zlar hisoblanadi.

Biroq, matnda odatiy so'z chastotalarini hisoblashning o'zigina yetarli emas, aks holda shunchaki mutlaq ko'p qo'llanilgan so'zlar matndagi qaysi so'zlar muhim deb hisoblanishi va matn nima haqida ekanligini ko'rsatgan bo'lardi. Lekin matnda tez-tez uchraydigan so'zlar masalan, the, was, of, ya'ni, aniq artikl, "bo'lmoq" fe'lining shakllari, yordamchi so'zlar – bir so'z bilan aytganda, matnning mohiyatini aks ettirmaydigan so'zlar matn nima haqida ekanligini ko'rsatib bera olmaydi. Shuningdek, matnda eng ko'p uchraydigan so'zlar odamlarga ta'luqli bo'lgan so'zlar, ular tomonidan aytilgan, bilgan yoki ko'rgan so'zlari ham kiradi. Bu so'zlar odatda umumiy so'zlar hisoblanadi. Masalan, time, like, new, first, know, people kabi so'zlar. Bu so'zlarni ham matnning o'ziga xos ko'rsatkichlari, belgilari deb hisoblash mumkin emas.

Shuning uchun, ma'lumotnoma yoki tarkiblashtirilgan to'plam ko'p minglab so'zlardan iborat bo'lgan katta tarkiblashtirilgan to'plam bo'lishi kerak, ya'ni o'rganilayotgan matn qaysi tilda yozilganligiga qarab o'sha tilning ishonchli manbaasi bo'lishi kerak.

Bu borada pedagog amaliyotda o'zi tuzaoladigan yoki topishi mumkin bo'lgan yetarlicha katta hajmdagi tarkiblashtirilgan to'plamdan foydalanishi kerak.

Tayanch so'zni aniqlashning yana bir tamoyili bu chegara me'zoni. Odatda, o'rganilayotgan matnda so'zning ikki yoki uch marta takrorlanishining chegara me'zoni belgilanadi. Matnda so'zni asosiy tayanch so'z sifatida tan olinishi uchun birinchidan, belgilangan chegara me'zonidan ko'proq qo'llanilishi

kerak, ikkinchidan, o'rganilayotgan matnda sezilarli darajada yuqori chastotali so'z bo'lib chiqishi kerak. Shunday qilib, o'rganilayotgan matnda so'zlarning ikkita ya'ni o'rganilayotgan matnning so'zlari va tarkiblashtirilgan to'plamga hos bo'lgan so'zlar ro'yxati mavjud bo'lishi kerak.

Tayanch so'zlar nima uchun kerak? M. Skotning fikriga ko'ra, tayanch so'zlar ro'yxati beradigan ikkita asosiy natija shundaki, ular matn mavzusi nima haqida ekanligini tasvirlasa, ikkinchi natija esa so'zlarning ahamiyatini aks ettiradi (Scott, Tribble 2006).

Bundan tashqari, tayanch so'zlar ro'yxatiga kiritilgan va muhim bo'lmagan ba'zi so'zlar uslubni aks ettirishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, kichik yoki katta tarkiblashtirilgan to'plamdagi har qanday so'z uchun muvofiqlik tushunchasiga e'tibor qaratiladi. Shunday qilib, tayanch so'z pedagogning keyingi harakatlarining yo'nalishini belgilaydi. Olingan ro'yxatga asoslanib, so'zni lug'at tarkibiga kiritish masalasi hal qilinadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan jarayonlar orqali tayanch so'zlar tanlanadi. Biroq, N.B. Gvishianining ta'kidlashicha, lingvistik xilma-xillik nuqtai nazaridan, yuqori chastotali so'zlarni ham hisobga olish kerak. Qoida tariqasida shuni ta'kidlash kerakki, ular tayanch so'zlarning sinonimlari hisoblanadi. Bunday so'zlar matnni mazmunini boyitadi, matnning asosiy g'oyasini rivojlantiradi va qo'llab-quvvatlaydi. (Gvishiani 2008).

So'zning tayanch ya'ni asosiy bo'lishi bu matn xususiyatidan kelib chiqib belgilanadi. Tayanch so'zlar ro'yxatiga kiritilgan so'zlar matnda muhim ahamiyatga ega, chunki ular matndagi asosiy g'oyani aks ettiradi. So'zning muhimlik ko'rsatkichi - bu matnda so'zning tez-tez takrorlanishi bilan belgilanadi. Chunki tayanch so'zlar berilgan matnda tez-tez uchraydigan so'zlarni o'z ichiga oladi.

Shu bilan birga, matnning asosiy g'oyasini ifodalash nafaqat tayanch so'zlar, yoki matndagi yuqori chastotali so'zlar yordamida, balki bu tayanch so'zlarga nisbatan qo'llanilgan leksik, semantik darajalar yordamida ham amalga oshirilishi mumkin.

Tayanch so'zlarni tahlil qilish takroriy mazmundagi so'zlarni taqsimlash bilan bog'liq bo'lishi kerak, uning asosiy vazifasi mavzuni mohiyatini ochishdan iborat. Tayanch so'zlarni tanlash jarayoni juda muhimdir. Ushbu jarayondan foydalanib biz sohaga tegishli bo'lgan muhim so'zlarni tanlashimiz mumkin bo'ladi.

Ko'pchilik pedagoglar o'zlari tahsil beradigan yo'nalish talabalari uchun o'quv materiallarini mustaqil ravishda ishlab chiqishlariga to'g'ri keladi. Bu esa pedagogdan nafaqat pedagogik mahoratni, balki dunyoviy bilimlar asosida

har bir soha uchun alohida qoʻllaniladigan soʻzlarning tub mohiyatini anglash kerakligini talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Andor J. Strategies, tactics and realistic methods of text analysis // Heydrich W., Neubauer F., Petöfi J., Sözer E. (yds.). Connexity and Coherence: Analysis of text and discourse. — Berlin: Walter de Gruyter, 1989.
2. Williams R. Keywords. — 2nd ed. — London: Fontana, 1983.
3. Scott M., Tribble C. Textual Patterns: key words and corpus analysis in language education: Studies in Corpus Linguistics. — Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2006.
4. Hoey M. Lexical Priming: A New Theory of Words and Language. — Routledge, 2005.
5. Gvishiani N.B. Praktikum po korpusnoy lingvistike: Ucheb. posobie po angliyskomu yaziku. — M.: Visshaya shkola, 2008.
6. Stubbs M. Corpus evidence for norms of lexical collocation // Cook G., Seidlhofer B. (eds.) Principle and Practice in Applied Linguistics: Studies in Honour of H.G. Widdowson. — Oxford: Oxford University. Press, 1995.
7. Thornbury S. An A–Z of ELT: A Dictionary of Terms and Concepts. — S.l.: Macmillan Books for Teachers, 2006

DIALOGIK MUNOSABATLAR MADANIYATINING KOMPONENTLARI

Aslonova O.P.

Rahbar

Husanova N.N.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Magistr

Tayanch soʻzlar: psixologik, pedagogik, muloqot, dialog, uygʻunlik, koʻnikma, muloqot.

Ключевые слова: психологический, педагогический, общение, диалог, гармония, мастерство, диалог.

Key words: psychological, pedagogical, communication, dialogue, harmony, skill, dialogue.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada taʼlim oluvchilarning oʻziga xos, jumladan, psixologik va pedagogik xususiyatlarini inobatga olgan holda maqsadli va sogʻlom hamkorlikdagi faoliyat, oʻzaro dialogik munosabat jarayonlari bilan bogʻliq kompetensiyalar tarkibi, munosabat madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishga doir qarashlar tahlil qilingan. Shuningdek, subyekt-subyekt munosabatlari elementlarini aniqlashtirish, oʻquvchilarda sogʻlom (sanogen) fikrlash va umummadaniy layoqatni qaror toptirish mexanizmlari va kommunikativ taʼlim texnologiyalarini takomillashtirish, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimning strategik talablariga mos ravishda hayotiy koʻnikmalarni shakllantirish, muloqot va suhbatning pedagogik-psixologik xususiyatlarini ochib berishga alohida ahamiyat qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются взгляды на формирование и развитие культуры общения, состав компетенций, связанных с процессами целенаправленной и здоровой совместной деятельности, диалогического взаимодействия с учетом специфических, в том числе психолого-педагогических, особенностей обучающихся. Особое внимание уделяется также уточнению элементов субъект-субъектных отношений, механизмов становления здорового (саногенного) мышления и общекультурной компетентности у обучающихся, совершенствованию коммуникативных образовательных технологий, формированию жизненных навыков в соответствии со стратегическими требованиями личностно-ориентированного образования, выявлению педагогических и психологических особенностей общения и беседы.

SUMMARY:

The article analyzes views on the formation and development of a culture of communication, the composition of competencies related to the processes of purposeful and healthy joint activities, dialogic interaction, taking into account the specific, including psychological and pedagogical, characteristics of students. Particular attention is also paid to clarifying the elements of subject-

subject relations, mechanisms for the development of healthy (sanogenic) thinking and general cultural competence in students, improving communicative educational technologies, developing life skills in accordance with the strategic requirements of personality-oriented education, identifying pedagogical and psychological features of communication and conversation.

Taraqqiyotning muhim omili deb e'tirof qilingan ta'lim sifati bilan bir qatorda jamiyat a'zolarining ijtimoiy faolligini oshirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim to'g'risida qabul qilingan 2030 yilgacha xalqaro ta'lim konsepsiyasida "bilimning mustahkam poydevoriga ega bo'lish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'zaro hamkorlikdagi faoliyat muhitini yaratish" kabi dolzarb vazifalar belgilandi.

Dialogik munosabatlar madaniyatining dinamik xarakterga ega. Dialogik munosabatlari darajasi hamda rivojlanish manbalarini ajratish uning shakllanishga imkon beradigan model qurilishini tahlil qilishga asos yaratadi. Bu esa dialogik munosabatlar madaniyatining shakllanganlik darajasini tashxislash, pedagogik prognozlash va pedagogik faoliyat maqsadlarini aniqlashga ko'maklashadi.

I. Ilnitskaya fikricha, jarayonni imkon qadar ko'proq tahlil qilish, turli holatlarning o'zaro aloqador jihatlari va qonuniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Izchillik uning ichki tarkibini oydinlashtirib, jadallashuvni ta'minlaydi. Dialog jarayoni shunday tashkil etilishi kerakki, bunda ko'makka muhtoj bo'lgan har bir ishtirokchi uchun zarur yordam berilishi lozim. Dialog jarayonida ishtirokchilarning salbiy munosabati ham muammolar yechimini oydinlashtirish, qarama-qarshiliklarni bartaraf etish va uning samarali davom etishida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda muhokama qilinayotgan muammo yuzasidan yagona fikr vujudga keladi. Bunday pedagogik yordam o'quvchilarning shaxsiy hukmlarini bayon qilishlariga imkon beradi va dialog jarayonining samarali kechishini ta'minlaydi.

Shunga ko'ra, o'qituvchining dialog jarayonidagi faoliyatiga bir qator talablar qo'yiladi. Bunday talablarga rioya qilish natijasida dialog jarayonida o'zaro hamkorlikka asoslangan holda kutilgan natija qo'lga kiritiladi. Dialogik munosabatlar madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonda birinchi navbatda o'quvchilarning intellektual faolligi ta'minlanadi. Axborotlarni qabul qilib olish va o'zaro almashinish, farazlarning o'zaro siljishi, subyektdan-subyektga qarab harakatlanishi, har bir o'quvchida shaxsiy nuqtai nazarining shakllanishi, o'rta tashlangan muammoning muhokama qilinishi natijasida o'quvchilarning xulq-atvorida ham faollik vujudga keladi, sheriklar va dialog ishtirokchilari bilan muloqot muammosi orasida aloqadorlik

ta'minlanadi. Buning natijasida o'quvchilarda tashabbuskorlik, muammoga nisbatan aniq yo'nalish ola bilish ko'nikmalari mustahkamlanadi.

Dialog jarayonidagi hamkorlikdagi faoliyat o'quvchilarda mustaqillik, erkinlik, tenglik hissining mustahkamlanishiga ko'maklashadi. Ularda o'z suhbatdoshlarining nuqtai nazarlarini ko'rib chiqish, o'rganish, ularning harakatlarini o'ziniki bilan qiyoslash, muvofiqlashtirish hamda sherigini tushunish va baholash ko'nikmasi qaror topadi.

Har qanday harakatning asosini to'g'ri yo'nalish olish tashkil etadi. Chunki o'quvchi o'z harakatlarini amalga oshirish jarayonida muayyan holatlar, bilim va tajribalarga tayanadi. Shuning uchun ham o'quvchi o'z maqsadiga erishish davomida muayyan shart-sharoitlarni o'rganishi lozim. Agar o'quvchi maqsadga erishish uchun mavjud sharoitlarga qisman amal qilsa, u muayyan xatolarga yo'l qo'yadi.

K. Fopel o'z tadqiqot ishida guruhli ishlash jarayonida muhokama qilinayotgan muammoning yechimiga har bir o'quvchining qo'shadigan hissasi aniq namoyon bo'ladi, nuqtai nazarlar, qadriyatlar, fikrlarning yaqinlashuvi kuzatiladi deb ta'kidlaydi. O'quvchilar uchun o'quv jarayonida qulaylik vujudga keladi. O'quv faoliyatini bunday tashkil etish natijasida o'quvchilarda guruhli hamjihatlik hissi ortadi. O'z kuchiga ishonmaslik, xavotir hissi pasayib, o'z-o'zini baholash, tengdoshlari bilan o'zaro dialog o'rnatish kayfiyati ustunlik qiladi.

Bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar dialog jarayoni ulardagi tortinchoqliq, tobelikni bartaraf etish omili ekanligini anglaydilar. Dialog jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini alohida e'tibor va sinchkovlik bilan kuzatishi lozim. Buning uchun o'qituvchi ham muvaffaqiyatli, ham qarama-qarshiliklarga ega bo'lgan hamkorlik jarayonini muntazam tahlil qilishi talab etiladi. O'qituvchi o'quvchilarning imkoniyatlari va o'zaro birlariga bo'lgan munosabatlarini o'rganishi natijasida, bildirgan takliflari va ko'rsatmalari asosida bir qator guruhlardagi dialog jarayoni muvaffaqiyatli kechadi, keyinchalik o'qituvchi bu guruhlarining ishlarini butun sinfga namuna sifatida namoyon qiladi.

Shuningdek, u har bir o'quvchining guruhda ishlash jarayonida erishgan muvaffaqiyati haqidagi fikrlarini so'rab, tahlil qilib natijalarni umumlashtirishi kerak. U guruhli faoliyatning yo'nalishini sharhlar ekan, o'quvchilarning fikrlarini uning samarali, mahsuldor jihatlariga jalb etadi va ijobiy holatlarini targ'ib qilib boshqa o'quvchilar ham uni o'z faoliyatlarida qo'llashlari zarurligini uqtiradi. Shu tariqa dialogik munosabatlar jarayonida munozara yordamida muvaffaqiyatli hamkorlik muhiti vujudga keltiriladi.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatdiki, kichik guruhdagi har bir o'quvchi o'zaro dialogga asoslangan hamkorlikning samarali variantlarini qo'llashga intiladi. Masalan, "Donolar odob-axloq, do'stlik haqida" mavzusini o'rganishda: Sizningcha, inson do'stining aybini yashirishi kerakmi? Siz do'stingizning aybini o'ziga aytib, uni tuzatishga yordam bera olasizmi? "Qozonga yaqin yursang, qorasi yuqar" degan maqolni qanday tushunasiz kabi.

Dialog jarayonida hamkorlikda faoliyat ko'rsatish tushunchasi ostida o'quvchilarning o'zaro hamda o'qituvchi bilan birgalikda muammoning yechimini izlash va topishga yo'naltirilgan faoliyati tushuniladi. Bu esa shaxslararo munosabatlarda uchraydigan qiyinchiliklarni bartaraf etishning muhim usulidir.

Dialog jarayonida nafaqat bilimlar va axborotlar almashinuvi ta'minlanadi, balki o'quv-biluv mayllari, o'zaro nazorat, o'z-o'zini namoyon qilish ehtiyoji hamda o'zaro do'stona munosabatlar qaror topadi. O'qituvchi esa bu jarayonda shaxslararo munosabatlarni tarkib toptirish imkoniyatiga ega bo'ladi. O'quvchilarni yangi guruhlariga birlashtirish va bir guruhdan ikki yoki uchta kichik guruhlarini tashkil etishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safarova R, Yusupova F. va b. O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirishga oid nazariy-amaliy yondashuvlar. - T. Fan va texnologiya nashriyoti, 2012. - 115 b.

2. Safarova R, Yusupova F. va b. O'quvchilarda o'zaro do'stona munosabatlarga asoslanib hamkorlikda faoliyat ko'rsatish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini tashkil etish tamoyillari va parametrlari. - T. Fan va texnologiya nashriyoti, 2013. - 142 b.

IJTIMOIIY PEDAGOGIKA RIVOJLANISHINING MADANIY-TARIXIY ASOSLARI

Baratova N.

*QVPMM Pedagogika psixologiya va ta'lim menejmenti
kafedrası katta o'qituvchi*

Tayanch so'zlar: ijtimoiy, pedagogika, psixologiya ma'naviy, sifat, faoliyat metodologik

Ключевые слова: социальный, педагогика, психология, духовный, качество, деятельность, методология

Key words: social, pedagogy, psychology, spiritual, quality, activity, methodology

РЕЗЮМЕ:

Ijtimoiy pedagogikaning tarixi Ijtimoiy pedagogika metodologiyasi Qiyosiy ijtimoiy pedagogika Ijtimoiy pedagogikaning umumiy masalalari Ijtimoiy pedagogikaning turli davrlarda rivojlanish tarixi Ijtimoiy pedagogika tarixining qatlami Ijtimoiy – pedagogika tarixiy ilmiy tadqiqot ob'ekti Ijtimoiy pedagogikaning metodologik asoslari Ijtimoiy-pedagogik fan sifatida Ijtimoiy pedagogika ilmiy-tadqiqot faoliyat ob'ekti Ijtimoiy pedagogikaning ilmiy – ma'rifiy faoliyati Ijtimoiy pedagogika ilmiy-ta'limiy faoliyati.

РЕЗЮМЕ:

История социальной педагогики методология социальной педагогики сравнительная социальная педагогика общие вопросы социальной педагогики история развития социальной педагогики в разные периоды пласты истории социальной педагогики социальная педагогика как объект исторического научного исследования методологические основы социальной педагогики как социально-педагогической дисциплины Социальная педагогика как объект научного исследования Научно-педагогическая деятельность социальной педагогики Научно-педагогическая деятельность социальной педагогики.

SUMMARY:

History of social pedagogy Methodology of social pedagogy Comparative social pedagogy General issues of social pedagogy History of development of social pedagogy in different periods Layers of the history of social pedagogy Social pedagogy as an object of historical scientific research Methodological foundations of social pedagogy as a social-pedagogical discipline Social pedagogy as an object of scientific research Scientific and educational activities of social pedagogy Scientific and educational activities.

Ijtimoiy pedagogika ma'lum darajada (o'z tabiatiga ko'ra) fanlararo ilmiy fan hisoblanadi, fanda ham va jamiyatda ham o'zining ochiqcha harakteri bilan ajralib turadi. Ijtimoiy pedagogikaning umumiy fanlar tizimida inson va jamiyat

to'g'risidagi fan sifatidagi o'rnini aniqlab uning boshqa fanlar bilan aloqasini hisobga olish uning metodologik asosiini aniqlash imkonini beradi. Ijtimoiy pedagogikaning ilmiy fan sifatidagi tuzilishi Ijtimoiy ishlar falsafasi, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy - iqtisodiy, Ijtimoiy - psixologik, ijtimoiy ma'naviy-ma'rifiy va boshqa ijtimoiy ishlar bilan birga ijtimoiy pedagogika ham rivojlanib bormoqda. Amaliy faoliyatning sohasi sifatida ijtimoiy pedagogikani predmeti - mavzu baxsi inson ijtimoiy aqlini turlicha ko'rinishi va hillaridagi o'zaro ta'siri yoki o'zaro munosabati hisoblanadi.

Uning maqsadi bo'lib, insonning ijtimoiy faoliyatini saqlash, tiklash, quvvatlash, rivojlantirish uchun ijtimoiy aql va ta'lim o'zaro munosabatlarini har tomonlama uygunligini ta'minlaydi. Bunday har tomonlama uyg'unlashtirish asosan uch yo'nalishda mazkur shaxsning ijtimoiy rivojlantirish, muhitni pedagogikalashtirish, inson bilan mazkur muhitni o'zaro ta'sirini optimallashtirish orqali amalga oshiriladi. Amaliy faoliyat sohasi sifatida ijtimoiy pedagogika u yoki bu sotsium bilan o'zaro ta'sir xolatidagi insonga yo'naltirilgan. Bunday o'zaro ta'sir ishtirokchilarini shartli tarzda 3 ta katta: ijtimoiy — istiqbolli; ijtimoiy — stabil; ijtimoiy — muammoli guruhlariga bo'lish mumkin. Insonlarni u yoki bu guruhga ajratish mezonlari sifatida ularning qimmatli mo'ljallar va hayotiy maqsadlariga qaratilgan yo'nalishlar hamda ularning jamiyat tomonidan tan olingan ijtimoiy boyliklariga mos kelishi kerak. Bunday guruhlash usuli ijtimoiy pedagogik faoliyat bilan murakkab xolatga tushib qolgan shaxslarning (nogiron, narkoman va hokazo) muammolariga tezkor e'tibor berish imkoniyatini beradi. Mavjud shaxsni muammoli xolatini hal etish (axolini mazkur ijtimoiy muammoli qismga aloqador qismiga tegishli) bilan mazkur sohada maxsus kasb tayyorgarlikdan o'tgan mutaxassislar shug'ullanmog'i zarur. Bu o'rinda o'sha shaxs ijtimoiy pedagogning mijozi sifatida emas, balki ijtimoiy - pedagogik faoliyatning bevosita hamkori bo'lib qolsagina faoliyat samarali bo'ladi.

Bunday yondashuv ijtimoiy - pedagogik faoliyatning, profilaktik, ogohlantiruvchi harakterda bo'lishini ta'minlaydi va u axolini shakllanayotgan muammoli guruhini shakllanishini oldini olish va kelib chiqish sabablarini bartaraf etish yoki ogohlantirish, aholini ijtimoiy muammoli guruhini ijtimoiy Ijtimoiy pedagogika Ijtimoiy pedagogikaning tarixi Ijtimoiy pedagogika metodologiyasi Qiyosiy ijtimoiy pedagogika Ijtimoiy pedagogikaning umumiy masalalari Ijtimoiy pedagogikaning turli davrlarda rivojlanish tarixi Ijtimoiy pedagogika tarixining qatlami Ijtimoiy – pedagogika tarixiyilmiy tadqiqot ob'ekti Ijtimoiy pedagogikaning metodologik asoslari Ijtimoiy-pedagogik fan sifatida Ijtimoiy pedagogika ilmiy-tadqiqot faoliyat ob'ekti Ijtimoiy

pedagogikaning ilmiy – ma’rifiy faoliyati Ijtimoiy pedagogika ilmiy-ta’limiy faoliyati. Dunyoviy ijtimoiy pedagogik fikrlar Ijtimoiy pedagogikaning xududiy rivojlanishi Ijtimoiy pedagogikaning dunyo mamlakatlarida rivojlanishi. Ijtimoiy pedagogikaga doir ilmiy tadqiqotlar. Xorijiy mamlakatlarda mutaxassislar tayyorlashning ijtimoiy muxiti stabil guruhga aylantirish, ijtimoiy stabil guruhini ijtimoiy - istiqbolli guruhlariga o’tkazish hisobiga kengaytirish uchun zarur sharoitlarni yaratish, ijtimoiy - istiqbolli guruhlar stabiligini saqlashdan iborat. Ko‘plab tadqiqotchilarning fikricha amaliy faoliyatning bir sohasi sifatida ijtimoiy pedagogika integrativ - ta’limning, adabativ - korreksion, ekspressiv - yo‘naltiruvchi, nazorat - sanksionerlarni amalga oshiradi.

Ularning o‘zaro birlashuvi o‘zgartiruvchi vazifa bilan shaxsiy pedagogik yo‘naltiruvchi kuchga ega bo‘ladi. Yuqoridagi vazifalarga muvofiq ijtimoiy pedagogikani ob’ektiv - mavzu sohasi va maqsadli yo‘nalishi bilan birga uning vazifalari belgilanadi. Ular adabtatsiya, reabilitatsiya, mobilizatsiya, kompensatsiya, profilaktika, korreksiya, stabilizatsiya, nazorat, targ‘ibot, maorif, ma’muriy va boshqalardan iborat. Ijtimoiy pedagogika juda keng imkoniyatlar maydoniga ega bo‘lib, davlat va jamiyatning tuzilma elementlari bilan belgilanadi. Davlat tizimida u o‘zining ta’sirini ta’lim institutlariga, sog‘liqni saqlashga, madaniyat, fan, ishlab chiqarish, boshqaruv organlari, ijtimoiy ximoya organlari va sotsiumning boshqa institutlariga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Bundan tashqari u axolini turli ijtimoiy guruhlariga ijtimoiy birlashmalar, harakatlar va tashkilotlar, shuningdek diniy muassasalarga, ommaviy axborot vositalari va boshqa fuqarolar jamiyatining ijtimoiy institutlariga ta’sir o‘tkazadi. Jumladan, biznes sohasida ijtimoiy pedagogika kichik, o‘rta va katta biznes korxonalariga xomiylik qiluvchilar turli ko‘rinishda vosita sifatida ta’sirini o‘tkazishi mumkin, eng muhimi ushbu soha ichida ishlovchi va ishlaydigan axoli uchun ijtimoiy dastur korxonasini shakllantirish, shuningdek ijtimoiy sohani rivojlantirishda ushbu sektor - investitsiyasini jalb etishdan iborat. Funksional jihatdan bunday ta’sir butunicha ijtimoiy muhitni pedagoglashtirishda, sotsiumning turli institutlarini pedagogik imkoniyatlaridan foydalanishda namoyon bo‘ladi. Olib borilgan tadqiqotlar jarayonida ijtimoiy - pedagogik faoliyatni asosiy umumiy va o‘ziga xos texnologiyasi aniqlanadi va tahlil etiladi. Umumiy texnologiya ichida - ijtimoiy pedagogik tashxis, baholovchi, prognoz qilish, modellash, yaxlitlash dasturlari mavjud. Ushbu dasturlarda qayta aloqa va ijtimoiy - pedagogik faoliyatning bilish va qayta o‘zgartiruvchi axborotlar bilan ta’minlash texnologiyalari o‘z ifodasini topishi zarur. Bular birgalikda ijtimoiy pedagogik faoliyatni texnologik jarayonining zanjirli siklini tashkil etadi. Unga xususiy (o‘ziga xos); ijtimoiy - pedagogik adaptatsiya va reabilitatsiya, profilaktika va

kompensatsiya, ta'minlash va mobilizatsiya, korreksiya va stabilizatsiya, targ'ibot - tashviqot texnologiyalarini hal etish kiradi. Ijtimoiy pedagogikani rivojlanishini o'ziga xos xususiyatlari ishlab chiqilgan, sinab qo'rilgan va amaliy faoliyatda qo'llanilgan innovatsion ijtimoiy pedagogik modellar, aholini turli guruhlar bilan ishlarini tashkil etish hisoblanadi. Amaliy ishlar tajribalarini umumlashtirish va oddiy manbalarni shu jumladan pedagogika tarixi bo'yicha manbalarni umumlashtirish 3-ta asosiy strategiya yo'nalishini asoslash imkonini berdi va shunga muvofiq o'z prinsiplari asosida maqsadlarga erishish va vazifalarni hal etishni ta'minlovchi ijtimoiy pedagogikani rolini ko'rsatib berdi. Birinchi strategiya - insonni sotsiumga kiritish, ya'ni uni ijtimoiylashtirish, ijtimoiy tarbiyani shakllantirish, rivojlantirish. Ikkinchi strategiya — sotsiumni pedagoglashtirish (uning pedagogik imkoniyatlarini to'laligicha foydalanish, samaradorligini oshirish). Uchunchi strategiya ijtimoiy - pedagogik faoliyat maqsadiga ko'ra optimallashtirish prinsiplari asosida inson va sotsium o'zaro ta'sirini boshqarish. Shunga ko'ra birinchi strategiya bilan u shaxsni ijtimoiy rivojlantirish; ikkinchi strategiyaga muvofiq ijtimoiy muhit pedagogikasi sifatida; nihoyat uchunchisiga muvofiq ijtimoiy ish pedagogikasi sifatida ishtirok etadi. Ijtimoiy pedagogikaning fan sifatidagi tutgan o'rni, mohiyati haqida fikr yuritishdan ilgari «Ijtimoiy pedagogika» atamasiga e'tiborni qaratish zarur. Zero unda mustaqil «Ijtimoiy», «Pedagogika» yo'nalishdan iborat bo'lgan mustaqil fan mujassamlashgandir. Bir necha fanlarning bunday birlashuvi tasodifiy xol bo'lmasdan balki, u ixtisoslashuv jarayonlari bilan bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sostionalnaya pedagogika. / Kurs lekstiy - M.: Vldos., 2000
2. L.M. Mardaxaev. Sostionalnaya pedagogika Moskva, «Prosveteniye», 2006
3. f.A.Mustafayeva, Sostionalnaya pedagogika Moskva, «Prosveteniye», 2003
4. A.V. Mudrik. Sostionalnaya pedagogika Moskva, «Prosveteniye», 2005
5. Yu.V. Vasilkova, T.A. Vasilkova Sostionalnaya pedagogika Moskva 2006
6. Ovcharova R.V. Spravochnaya kniga sotsialnogo pedagoga. — M.: TS Sfera, 2002 yil

SINF RAHBARINING OILA VA JAMOA BILAN OLIB BORADIGAN FAOLIYATI

G'uzarov O'.U.

Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: oilada milliy va umuminsoniy tarbiya, oilada huquqiy tarbiyani, oilada sog'lom muhit

Ключевые слова: национальное и всеобщее воспитание в семье, правовое воспитание в семье, здоровая среда в семье.

Key words: national and general education in the family, legal education in the family, healthy environment in the family.

PEZIOME:

Ushbu maqolada sinf rahbarining oila va jamoa bilan olib boradigan faoliyati haqida fikr yuritilgan.

PEZIOME:

В статье рассматривается работа классного руководителя с семьей и обществом.

SUMMARY:

The article examines the work of the class teacher with the family and society.

Maktabning oila va keng jamoatchilik bilan aloqasi sinf rahbari orqali amalga oshiriladi. Sinf rahbari ota-onalar bilan olib boradigan ishlariga quyidagi vazifalarni hal qiladi:

1. Ota-onalar bilan yaqindan aloqa o'rnatadi va aloqani doimo mustahkamlab boradi;
2. O'quvchiga nisbatan maktabning va oilaning yagona talablar qo'yishga erishadi;
3. Sinf ota-onalar jamoasini tashkil etib, ularning sinfdagi tarbiyaviy ishlariga faol qatnashishlarini ta'minlaydi;
4. Ota-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni tarqatadi va ularning pedagogik madaniyatini yuqori darajaga ko'taradi;
5. Sinfga otaliq qilayotgan tashkilotlar, oila va maktabga yordam beruvchi tashkilotlar bilan aloqa o'rnatadi va ularni sinfdagi tarbiyaviy ishlarga jalb qiladi.

Sinf rahbarining o'quvchini yaxshi tarbiyalashdagi oila va jamoatchilik bilan hamkorligining muvaffaqiyati ularning bola bilan qilayotgan ishlari haqida bir-

birlariga qanchalik ko'p, aniq va muntazam xabar berib turishlariga bog'liq. Ana shu maqsadda sinf rahbari oilaga bir qator tizimli axborotlar berib turishi kerak:

- O'quvchining o'quv mehnatiga tavsifnoma, o'qishdagi muvaffaqiyati va muvaffaqiyatsizligi, ularning sabablari, olayotgan baholari.

- O'quvchining ijtimoiy faolligi haqida axborotlar, o'quvchining jamoa hayotidagi ishtiroki nimalardan iborat ekanligi, jamoat topshiriqlari va vazifalarning bor-yo'qligi, sababi, ularga o'zining munosabati.

- O'quvchining o'z o'rtoqlari, o'qituvchilari bilan munosabatida vujudga kelgan holatlarning xarakteri, maktabdagi munosabatlarnig doirasi.

- O'quvchining ayrim hatti-harakatlarini tahlil qilib, ularga pedagogik izohlar berish. Oilaga o'quvchi tarbiyachi haqida maslahat va tavsiyalar.

Oila ham o'z navbatida farzandi haqida o'z mulohazalari, kuzatishlari yuzasidan sinf rahbariga quyidagi mazmunda ma'lum axborotlar berib borishi mumkin:

- Farzandi uyga berilgan vazifalarni qanday bajaradi, unga sarflaydigan vaqti, dars tayyorlash tartibi, mustaqillik darajasi.

- Belgilangan kun tartibining bola tomonidan bajarilishi.

- O'quvchining maktab haqidagi hikoyalari, taassurotlari, gaplari, sinf hayotidagi turli voqealarga baholari.

- Ota-onaning ayrim o'qituvchilardan, sinf rahbaridan, maktab rahbarlaridan iltimoslari va takliflari.

Sinf rahbari bilan oila o'rtasidagi bu xildagi o'zaro xabarlashuvlar o'quvchini to'la o'rganishga, ta'lim va tarbiyada shu o'quvchi uchun eng maqbul tarbiya va ta'sir vositasini topishga yordam beradi. Sinf rahbari o'z kuzatishlari, oiladan olgan axborotlari natijasini kundalikka yozib borsa, undagi to'plangan ma'lumotlarni vaqti-vaqtida o'rganish bilan shularga asoslanib tegishli xulosalar chiqarsa, bola xulqini va fazilatlarini yaxshilash yo'llari, keyingi rejalarini belgilasa, erishilgan darajani hisobga olib yangi pedagogik talablar qo'yib bo'lsa, tarbiya albatta samarali natija beradi. Sinf rahbarining ota-onalar bilan olib boradigan ishlari tajribasida shaxsiy, sinf-sinfli va ommaviy kabi shakllar keng tarqalgan. Ayniqsa, uning ota-onalar bilan olib boradigan ommaviy ishlari bu sohada faoliyatinnig asosiy yo'nalishidir. Chunki bu barcha ota-onalarni birlashtiradi hamda ularni maktab talablari bilan tanishtirish, jamiyatning tarbiyadan kuzatadigan maqsadlari, ota-onaning vazifalari, tarbiyani amalga oshirish yo'llari, uslub va shakllari haqida bilim berish, sinf hayotidagi o'zgarishlar, rejalar haqida maslahatlashish uchun pedagogik ma'ruzalar tashkil etish ilmiy anjumanlar, "ochiq eshik" kunlari, savol-javob kechalari, ota-onalar majlislari o'tkazish ommaviy ishning turlaridir.

Sinf rahbarining tajribasida ota-onalar majlislari keng tarqalgan va qaror topgan ish shaklidir. Bu majlislar sinf ota-onalar jamoasining yuqori organi sifatida o'z qarorlari bilan sinfdagi, oiladagi va turar joylardagi amalga oshiriladigan tarbiyaviy

ishlarning vazifasini va yo'nalishini belgilab beradi. Sinf ota-onalar majlislarining bir necha xili mavjud: sinfdagi tashkiliy ishlar bilan bog'liq majlislar, ota-onalarga pedagogik ma'lumot berishga bag'ishlangan majlislar, munozara shaklidagi majlislar, yarim yillik yoki yil yakuniga bag'ishlangan majlislar. Bu majlislarning har biri o'z maqsadiga tayyorlash va o'tkazish tartibiga ega.

Tashkiliy masalalar bilan bog'liq sinf ota-onalari majlisida odatda ota-onalar sinfi saylanadi, ish rejalari tasdiqlanadi, ota-onalar o'rtasidagi vazifalar taqsimlanadi. Ko'pgina maktabdagi sinf rahbarining ota-onalar bilan olib borayotgan ishlari tajribasida savol-javob kechalari, maslahatlar va munozaralar ham vujudga kelmoqda. Maslahatlar ko'proq shaxsiy ish shakli bo'lib, unga sinf rahbari ota yoki onaga farzandini tarbiyalashdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish va boshqa masalalar yuzasidan aniq maslahatlar beradi. Sinf rahbari o'zining shaxsiy suhbatini, oilani o'rganish va kuzatish asosida to'plagan ma'lumotlarni ota-onalar bilan o'tkaziladigan ishlarni hisobga olib boradigan maxsus jurnaliga yozib borishi g'oyatda muhim. Agar bu xil jurnalni sinf rahbarlari har yili muntazam holda yuritib borsa, u tarbiyaviy ta'siri yaxshilashning muhim vositasiga aylanadi. Sinf rahbari ota-onalar bilan ish olib borishda ishlashning xilma-xil shakl va metodlaridan foydalanishi lozim. Ota-onalar bilan ishlashga shaxsiy ishlar jamoa bilan birgalikda olib borilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Biz quyida ota-onalar bilan ishlashning asosiy shakllari bilan tanishib chiqamiz:

1. O'quvchilarning uylariga borish – bu oila bilan aloqa qilishning eng samarali shakllaridan biridir. Bunda sinf rahbari o'quvchining ota-onasi, uning yashash sharoiti, moddiy imkoniyatlari bilan tanishishga imkon topadi.

2. Ota-onalarni maktabga chaqirish. Bundan maqsad, faqatgina o'quvchilarning xulqi, savodliligi va boshqa xususiyatlari bilan ota-onani tanishtirish emas, balki shu bilan birgalikda ota-onalarga pedagogik va ruhiy maslahatlar berib, ularga o'quvchini oilada tarbiyalashlariga yordam ham qilishdir.

3. Ota-onalar bilan ishlash. Bu esa o'quvchiga chaqiriqlar yoki maxsus da'vatnomalar orqali amalga oshiriladi.

4. Ota-onalar sinf majlisini o'tkazish. Bu shakldagi aloqa maxsus ish rejasi orqali amalga oshiriladi.

5. Ota-onalarni maxsus pedagogik va psixologik bilimlar bilan qurollantirish maqsadida ular bilan suhbat va ma'ruzalar o'tkaziladi.

6. Savol-javoblar kechasi. Ishning bu shakli sinf o'quvchilarning xususiyati, xarakterini yaxshiroq o'zlashtirish imkonini beradi.

7. Ota-onalarning tarbiya borasidagi ilg'or tajribalar bilan fikr almashish, o'rtoqlashish. Bu narsa quyidagi mavzuda bo'lishi mumkin:

- a) yoshlarni qanday qilib mehnatga tayyorlash mumkin?
- b) o'quvchining kundalik rejimi haqida.

v) “Ota-onalarning obro’si” haqida, “Oilada yoshlarga axloqiy tarbiya berish” va hokazolar to’g’risida anjumanlar o’tkazish.

8. Maktab qoshida ota-onalar universitetlarini tashkil etish va bu universitetlardan tizimli ish olib borish:

a) ota-onalarni tarbiya sohasidagi adabiyotlar bilan tanishtirish.

b) “Ota-onalar, sizlar uchun” degan mavzuda og’zaki jurnal.

v) faol ota-onalarning tarbiyaviy ish tajribalari bilan boshqa sinf rahbarlarini tanishtirish kabi ishlar olib borilishi lozim.

Sinf rahbarining ota-onalar bilan olib boradigan ishlari g’oyat keng, ko’p qirrali bo’lib, bu ishlar faqat sinf va maktab miqyosi bilan cheklanmaydi, aksincha turar joylardagi va o’quvchining ota-onasi ishlab turgan korxonadagi jamoatchilik bilan ham yaqin aloqada bo’lishni taqozo etadi.

Sinf rahbarlari nazarda tutishlari muhimdir, Bunda shaxsning huquqiy yetukligi shaxs ijtimoiylashuvining mahsuli ekanligini har bir oilaga tushuntirish g’oyat muhimdir. Oila shaxs uchun uning ijtimoiylashuv jarayoni ro’y beradigan, uning axloqi, dunyoqarashi asoslari va hokazolar tarkib topadigan dastlabki va nihoyatda muhim ahamiyatga ega bo’lgan jamoadir. Oila boshqa tarbiyaviy muassasalardan farqli paviyishda odamning butun hayoti davomida uning barcha tomonlariga, qirralariga ta’sir ko’rsatishga qodirdir va odatda ta’sir ko’rsatadi. Oila tarbiya vazifasining bu ulkan miqyosi uning mafkuraviy va psixologik ta’sir ko’rsatiishning chuqur o’ziga xosligi bilan uyg’unlashib ketadi. Bu esa uni oliy darajada ta’sirchan qilibgina qolmay, shu bilan birga shaxsni shakllantirish jarayonining zarur bo’g’iniga ham aylantiradi.

Oilaning yuksak tarbiyaviy imkoniyati shaxslar va ota-onalarning o’ziga xos xususiyatlari: qon-qarindoshligi, muhabbati, yaqinligi, ishonchi, burch hissi, obro’liligi va hokazolar bilan ta’minlanadi. O’z farzandining barcha zaif va kuchli tomonlarini yurgakdagi chog’idan biladigan, uning qalbidagi eng kichik harakatni ham sezadigan va tushunadigan, unga ta’sir etishni biladigan onadan va otadan yaxshiroq kim ham ularni ezgulikka, mehnatsevarlikka, do’stlikka, muhabbatga o’rgata oladi!

Ma’lumki, xilma-xil faoliyat sharoitida shaxsning qobiliyatlari eng samarali rivojlanadi, uning ijodiy imkoniyatlari ochiladi, shaxsni oiladan boshqa qayerda ham faoliyatning xilma-xil turlariga jalb etish mumkin. Oilaviy tarbiyaning qimmatliligi va ahamiyati yana shundaki, kichik shaxslik paytida oilada egallangan narsalar bir umr saklanib qoladi. Xuddi shuning uchun ota-onalarning shaxslarni har tomonlama tarbiyalash majburiyati qonuniy tarzda belgilab qo’yilgan.

Sinf rahbarlari ota-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishini tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar ma’lumotlarini e’tiborga olishlari ham muhimdir, ularga muvofiq o’sib kelayotgan kishi shaxsini shakllantirishga oilaning

qo'shadigan hissasi turli yosh bosqichlarida turlicha bo'ladi va to'liqsimon o'zgaradi. Dastlabki 3 yil ichida u ayniqsa kuchli bo'ladi, shundan keyin oilaviy ta'sirning muayyan darajada barqarorlashuvi davri boshlanadi. Uning navbatdagi odatda maktabgacha yosh tugaydigan paytga to'g'ri keladi, shundan keyin taxminan o'smirlik davrigacha u zaiflashgandek bo'ladi. Yana ota-onalariing ta'siri ota-ona oilasidan ajralib, o'z oilasini tuzguncha ancha kuchayadi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarning ma'lumotlari ba'zan shaxsning imkoniyatlari to'grisidagi barqaror tasavvurlarni o'zgartirib yuboradi. Masalan, uch yillik shaxslar olimlar bir necha yil muqaddam taxmin qilganlariga nisbatan ancha chuqur idrok etish qobiliyatiga ega, uch yoshli shaxs hozir faqat olti yoshli shaxslar qilgan va qilmagan narsalarni bilishi va qilishi mumkinligi kichkintoyini yurishdan oldin suzishga, ona tili bilan deyarli baravar chet tilida gapirishga o'rganish mumkinligi va hokazolar ma'lum bo'ldi. Vaholanki, tajribaning ko'rsatishicha, ota-onalar ko'pincha o'zlarini tarbiyaviy ishga to'la tayyor deb biladilar va maxsus pedagogik bilimlarni egallashni zarur deb hisoblamaydilar. Ota-onalarning bu xususiyatini taniqli pedagog va psixolog K. D. Ushinskiy o'z davrida ta'kidlagan edi. «Tarbiya san'ati, — deb degan edi u, — shunday xususiyatga egaki, deyarli barchaga tanish va tushunarli, ba'zilarga esa juda oson ish bo'lib tuyuladi — odam bu ish bilan nazariy va amaliy jihatdan qanchalik kam tanish bo'lsa, unga bu shunchalik tushunarli va oson bo'lib ko'rinadi. Deyarli hamma tarbiya sabr-toqatni talab etishini e'tirof qilishadi, ayrimlar buning uchun tug'ma qobiliyat va malaka, ya'ni ko'nikma kerak, deb o'ylaydilar; lekin juda kam odam sabr-toqat, tug'ma qobiliyat va malakadan tashqari yana maxsus bilimlar kerakligi haqida ishonch hosil qilish. Bunday bilimlarning yo'qligi oilaviy tarbiyada ko'plab xatolarga olib keladi, guruh rahbari ota-onalar bilan ishlashda buni hisobga olmay iloji yo'q. Bu jihatdan ota-onalarning shaxslarni tarbiyalashdagi quydagi qiyinchiliklari va xatolarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Ota-onalarning shaxslar bilan muomalasining yetishmasligi. Ular o'zlari, ishlari haqida kam so'zlab beradilar, o'quv bilim yurti o'quvchilar jamoasining hayoti, o'z shaxssining qiziqishlari, uning jamoat ishlari, bu ishga munosabati va hokazolar bilan kam qiziqadilar. Muomalaning yetishmasligi shaxslarning ota-onadan uzoqlashishiga olib keladi, kattalarni shaxsga yanada faolroq ta'sir ko'rsatish imkoniyatidan mahrum etadi.

2. Shaxslarni mehnat jarayonlariga jalb etish orqali ularning mehnat tarbiyasini tashkil qila bilmaslik ona ishga ko'milib ketgan paytda shaxslar oilaviy ishlardan, turar joylardagi ishlardan va hokazolardan ozod etiladilar. Buning natijasida mehnatga mensimay munosabatda bo'ladilar.

3. Ota-onalar turmushida salbiy misollarning mavjudligi o'quv muassasasining pedagogik kuch-g'ayratini yo'qqa chiqaradi.

4. Ota-onalar tarbiyaviy ta'sirining izchil emasligi — onda-sonda o'qishini tekshirish, biror nojo'ya ish uchun jazolash va hokazolar axloqiy immunitet hosil bo'lishiga yordam bermaydi.

5. Oilaviy tarbiyaning asosi sifatida taqiqlashlar sistemasi — ijobiy namuna asosida tarbiyalay bilmaslik, shaxs hayotini u har doim turli hatti-harakatni mashk kiladigan tarzda tashkil eta olmaslik natijasidir. Bu sistema shaxsning kattalar xohishiga salbiy munosabatini tug'diradi, mustaqillikning rivojlanishini susaytiradi.

6. Harakatlarning o'quv bilim yurti bilan muvofiqlashtirilmaganligi yoki u bilan kelishmovchilik. Tarbiyalanuvchida pedagogga, o'quv bilim yurtiga ishonchsizlik paydo bo'ladi va o'sib boradi, bu esa uning kamchiliklarini tuzatishni qiyilanshtiradi, pedagogik jihatdan qarovsizlik holatiga olib keladi.

7. Ayrim ota-onalarning shaxslar ulg'ayib borishi bilan tarbiyaviy faollikni susaytirib yuborishlari, bu esa shaxslarning ota-onalardan uzoqlashuviga, o'quv bilim yurtiga qiziqishi pasayishiga va hokazolarga olib keladi.

8. Qarorlar qabul qilishda kechikish. Shaxs katta bo'lgandan keyin aqli kirib, tuzaladi deb o'ylash odatda o'zini oqlamaydi, ko'pincha qayta tarbiyalashni talab etadigan pedagogik jihatdan qarovsizlik holatiga olib keladi.

Ko'rsatib o'tilgan kamchiliklar qatoriga ota-onalarning tarbiya usullarini bilishlarini, shaxslar ulg'ayishi bilan ularni o'zgartirishni bilmaslik yoki istamaslik ota bilan onaning talablari birligining, pedagogik odob, chidamning yo'qligi, ota-onalarning turmushning ma'naviy tomoniga zid tarzda moddiy tomoniga qiziqib ketishi va boshqalarni qo'shish mumkin.

Ota-onalar bilan ish shakllari va usullarini tanlashni odatda sinf rahbari o'z shaxsiy xususiyatlari tajribasini, o'quvchilarning oilalarida vujudga kelgan o'ziga xos xususiyatlarni, ota-onalarning bilim va tajribasini, tarbiyalanuvchilarni tarbiyalashda yuqorida ko'rsatib o'tilgan xatolar va qiyinchiliklarni, fe'l-atvor xususiyatlarini, o'quv muassasasi pedagoglar jamoasidagi muhitni, ota-onalar bilan ish olib borishda tarkib topgan an'analarni va hokazolarni hisobga olib belgilaydi, tajribaning ko'rsatishicha, sinf rahbarining ota-onalar bilan hamkorligining ommaviy, sinf. tarzidagi va yakka tartibdagi ish shakllarini oqilona birga qo'shib olib borish, bunda uning mazmunida izchillikka rioya etish orqali erishiladi.

O'quvchilarni tarbiyalashda oilaning bir qancha vazifalari mavjud bo'lib ular quydagilardir:

- oilada sog'lom muhitni yaratish, milliy ruh va turmush tarzini hisobga olish, farzandlar uchun ota-ona har tomonlama o'rnak bo'lishi, farzandlarning ota-onasiga, Vatanga muhabbat tuyg'usini shakllantirish, o'zaro g'amxo'p bo'lishni ta'minlash;

- oilada huquqiy tarbiyani yaxshilash, oila a'zolarining o'z huquq va burchlarini anglab yetishlarini va ularga rioya qilishlarini ta'minlash;

- farzandlariga chuqur dunyoviy bilim asoslarini berish, ma'rifatli va ma'naviyatli kishilar bo'lib yetishishlarini ta'minlash;
 - bozor munosabatlariga mos bo'lgan kasb-hunar o'rgatish, iqtisodiy tushunchalarni farzandlar ongiga singdirish;
 - shaxslarning ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom bo'lishlari uchun iqtisodiy va ijtimoiy muhitni yaratish;
 - shaxslarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, istiqloq g'oyalari va milliy mafkuraga sadoqat ruhida tarbiyalash;
 - shaxslarning bo'sh vaqtlarini pedagogik nuqtai nazardan kelib chiqib unumli tashkil qilish, ularga qo'shimcha ta'lim berish;
 - farzandlarida mavjud bo'lgan iste'dod kurtaklarini rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratish;
 - o'z farzandlarining o'quv muassasasi, mahalla, davlat va jamiyat oldidagi burchlarini to'la ado etishlari uchun oilada mas'uliyatli bo'lish;
 - ota-onalar o'zlarining pedagogik va psixologik bilim saviyalarini doimo oshirib borishi;
 - shaxslarda tejamkorlik va ishbilarmonlikning ma'naviy axloqiy tomonlarini shakllantirish;
 - oilada milliy va umuminsoniy tarbiyaning barcha yo'nalishlarini uyg'un holda bosqichma-bosqich amalga oshirishga mas'ullikni ta'minlash;
 - sanitariya-gigiyenik, ekologik ko'nikmalarni singdirish, diniy aqidaparastlik, ichkilikbozlik, giyohvandlikka qarshi tarbiyani amalga oshirish;
 - oila, o'quv bilim yurti va mahalla oldida o'z farzandlarining barcha hatti-harakatlari uchun javobgardir;
 - sog'ligida va aqlida nuqsonlari bo'lgan farzandlariga hayot talablariga mos ravishda bilim va kasb-kor o'rgatishdan iborat.
- Ota-onaning farzand oldidagi burchi, o'zbekona ta'bir bilan aytganda, farzandga yaxshi nom qo'yish, yaxshi muallim qo'lga topshirib savodini chiqarish, ilmiy, kasb-hunarli qilish, oilali va uyli-joyli qilishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hasanboyeva S. T. Pedagogika: tarbiya va ta'lim nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. 2019.
2. To'xtaeva M. X.. "Tarbiya ijtimoiy-tarixiy zarurat sifatida" // Pedagogik ta'lim va kasb-hunar ta'limi jurnali. №3, 45–49-betlar. 2021
3. G'ofurov Q. Tarbiya jarayonining maqsadi va ijtimoiy asoslari. Samarqand: "Ilm ziyo". 2022.

INTEGRATIV YONDASHUV TAMOYILLARI ASOSIDA TALABALARNING LINGVO-METODIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Yuldashev S.N.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Mahmudova Sh.Q.

Qarshi davlat universiteti doktoranti

Tayanch soʻzlar: integrativ yondashuv tamoyillari, lingvo-metodik tafakkur, tanqidiy tafakkur, kross-kultural yondashuv, koʻp sohalilik

Ключевые слова: принципы интегративного подхода, лингвометодическое мышление, критическое мышление, кросскультурный подход, мультидисциплинарность.

Key words: principles of an integrative approach, linguistic and methodological thinking, critical thinking, cross-cultural approach, multidisciplinary.

PEZIOME:

Maqolada integrativ yondashuv tamoyillari asosida talabalarning lingvo-metodik tafakkurini rivojlantirish imkoniyatlari, integrativ yondashuv tamoyillari, lingvo-metodik tafakkur haqida fikr yuritilgan.

PEZIOME:

В статье рассматриваются возможности развития лингвометодического мышления студентов на основе принципов интегративного подхода, принципов интегративного подхода, лингвометодического мышления.

SUMMARY:

The article examines the possibilities of developing students' linguistic and methodological thinking based on the principles of an integrative approach, principles of an integrative approach, linguistic and methodological thinking.

Integrativ yondashuv tamoyillari asosida talabalarning lingvo-metodik tafakkurini rivojlantirish mavzusi jadal organilayotgan soha boʻlib, bu pedagogika va lingvistika fanlarining kesishgan joyida turadi. Bu mavzu, talabalarning til organish jarayonini osonlashtirish va samarali boʻlishini taʼminlashga qaratilgan.

Integrativ yondashuv tamoyillari. Integrativ yondashuv, tilni oʻrganishda va metodik pedagogikada turli usul va yondashuvlarning uygunlashgan va

bir-birini to'ldiradigan tarzda qo'llanilishiga asoslanadi. Bu yondashuvni o'rganishda quyidagi tamoyillarga e'tibor qaratish lozim:

Birgalikda rivojlanish tamoyili: Integrativ yondashuv tilni organish jarayonida turli sohalarning (lingvistika, metodika, psixologiya, sotsiologiya) ozaro bog'lanishini ta'minlaydi. Bu talabaga tilni nafaqat grammatikasini, balki uning ijtimoiy va madaniy kontekstini ham tushunishga yordam beradi.

Yana bir muhim tamoyil - tizimli yondashuv: Bu tamoyil boyicha til organishning barcha bosqichlarini tizimli ravishda yondashib organish zarur. Bunda barcha til organish jarayonlari (gapirish, tinglash, yozish, oqish) bir-biri bilan boglangan va birgalikda rivojlanishi kerak.

Lingvo-metodik tafakkur. Lingvo-metodik tafakkur, talabaniing tilni organish va undan foydalanish boyicha chuqur nazariy va amaliy tafakkuridir. Bu, tilni nafaqat orgatish, balki uni ozlashtirish, talabalarining tilga bolgan qarashini shakllantirish va ularni didaktik yondashuvlar asosida metodik jihatdan yaxshilashga yonaltirilgan. Bu tafakkur quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

Til va metodikaning ozaro aloqasi: Talaba, tilni orgatishda faqat til strukturasini organib qolmasdan, metodik yondashuvlarni ham bilishi kerak. Bu ularning tilni samarali ozlashtirishi va amaliyotga tadbiq etishiga yordam beradi.

Tanqidiy tafakkur: Talaba ozlashtirilgan til bilimlarini tanqidiy nuqtai nazardan baholashi va mustaqil ravishda muammolarni hal qilishga intilishi kerak. Bu jarayon, ularni tilni organishning nafaqat nazariy jihatlari, balki amaliyotida ham faol ishtirok etishga olib keladi.

Integrativ yondashuvni amaliyotga joriy etish. Integrativ yondashuvning amaliyotda qo'llanilishi, talabalarining lingvo-metodik tafakkurini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bunda quyidagi metodlar va yondashuvlar qo'llanilishi mumkin:

Interaktiv metodlar: Guruh ishlarini, diskussiyalarni, rolly o'yinlarni va boshqa interaktiv usullarni qollash talabalarga tilni amaliyotda o'rganishga imkon beradi.

Kross-kultural yondashuv: Talabalar tilni o'rganishda boshqa madaniyatlar bilan tanishishlari va shu orqali tilning madaniy kontekstini tushunishlari mumkin.

Texnologiyalarni qo'llash: Zamonaviy texnologiyalar, masalan, onlayn platformalar, mobil ilovalar va boshqa raqamli vositalar orqali tilni organish yanada samarali va qiziqarli bo'lishi mumkin.

Talabalar uchun samarali ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish. Integrativ yo'ndashuv tamoyillarini qo'llagan holda, talabalarning lingvo-metodik tafakkurini rivojlantirish uchun quyidagi strategiyalarni ishlab chiqish mumkin:

Fikrni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashqlar Talabalarni til va metodikani o'rganishda fikrlashni ragbatlantirishga mo'ljallangan mashqlar.

Loyiha asosida o'qitish: Talabalar tilni organishda o'zlari mustaqil ravishda loyihalar ishlab chiqib, jamoa bilan birgalikda muammolarni hal qilish orqali amaliyotga o'tadilar.

Integrativ yondashuv - bu ta'lim, ilmiy va amaliy sohalarida turli jihatlar va elementlarning o'zaro bog'lanishini ta'minlaydigan, tizimli va keng qamrovli yondashuvdir. Integrativ yondashuvning maqsadi turli bilim sohalarini o'zaro birlashtirib, umumiy maqsadlarga erishishni osonlashtirishdir. Bu yondashuvning mohiyati, turli ilmiy va amaliy jarayonlarning o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi tarzda ishlashiga qaratilgan.

Integrativ yondashuvning asosiy tamoyillari. Tizimli yondashuv: Integrativ yondashuvning eng asosiy tamoyili - tizimli yondashuvdir. Bu tamoyil bo'yicha, barcha jarayonlar va elementlar o'zaro bog'langan va muvofiqlashtirilgan bo'lishi kerak. Biror bir jarayon yoki komponent alohida o'rganilsa, uning ta'siri va ahamiyatini to'liq tushunish qiyin bo'ladi. Shuning uchun barcha elementlarni bir butun sifatida o'rganish lozim.

1. **Ko'p sohalilik:** Integrativ yondashuv bir vaqtning o'zida bir nechta sohalarini, bilimlarni va metodlarni birlashtirishni taqozo qiladi. Masalan, til o'rganish jarayonida faqat tilning grammatik jihatlari emas, balki madaniy, ijtimoiy va psixologik omillarni ham hisobga olish kerak.

2. **O'zaro aloqadorlik:** Har bir o'rganilayotgan fan yoki yo'nalishning boshqa fanlar bilan o'zaro aloqasini inobatga olish muhimdir. Buning natijasida talaba nafaqat biror bir sohada ma'lumotga ega bo'lib qoladi, balki uning qiziqishi va ko'nikmalari kengayadi.

3. **Amaliyotga yo'naltirilganlik:** Integrativ yondashuv nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tadbiq etish imkonini yaratadi. Bu tamoyilga ko'ra, o'rganilgan bilimlar talaba yoki tadqiqotchi tomonidan real hayotda qo'llanilishi kerak.

Integrativ yondashuvning ta'limdagi ahamiyati. Integrativ yondashuv ta'lim jarayonida quyidagi ahamiyatli jihatlarni ta'minlaydi:

- **Ko'p jihatli o'rganish:** Integrativ yondashuv orqali talabalar bir vaqtning o'zida ko'plab bilimlarni o'rganadilar. Misol uchun, til o'rganishda faqat grammatika emas, balki uning madaniy, ijtimoiy va kontekstual jihatlarni ham hisobga olish kerak.

- **Tushunishni chuqurlashtirish:** Integrativ yondashuv til o'rganish jarayonida tushunchalar va bilimlar o'rtasidagi bog'lanishni mustahkamlaydi. Bu esa, talabalarning o'rganilgan materialni yaxshiroq anglashiga va uni to'liq o'zlashtirishga yordam beradi.
- **Amaliy va nazariy bilimlarning uyg'unligi:** Integrativ yondashuv nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llashni rag'batlantiradi. Masalan, lingvo-metodik tafakkurda tilni o'rganish va undan amalda foydalanish bir-birini to'ldiruvchi jarayonlarga aylanadi.

Integrativ yondashuvning amaliyotda qo'llanilishi. Ta'limda: Integrativ yondashuv ta'lim jarayonlarida talabalarni yanada samarali o'qitish va o'rganishga yordam beradi. Bunda talaba faqat bilimlarni o'zlashtirish bilan qolmay, balki o'rgangan bilimlarini real hayotda qo'llashni ham o'rganadi. Misol uchun, til o'rganishda nafaqat grammatika, balki so'z boyligini, fonetikani, tilni amaliyotda ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham e'tibor beriladi.

Tadqiqotlarda: Integrativ yondashuv ilmiy tadqiqotlarda ham qo'llaniladi, chunki u turli fanlar o'rtasidagi aloqani, o'zaro ta'sirni o'rganishga imkon yaratadi. Bunday yondashuv ilmiy izlanishlarning kengroq va chuqurroq bo'lishini ta'minlaydi.

Kasb ta'limida: Integrativ yondashuv kasb ta'limida ham foydalidir, chunki u talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rgatadi. Masalan, tilni o'rganish jarayonida talaba uning madaniy va ijtimoiy jihatlariga ham chuqurroq kirib boradi.

Integrativ yondashuv (yoki integratsion yondashuv) – bu turli fanlar, metodologiyalar va yondashuvlarni birlashtirishga asoslangan usul bo'lib, ularni o'zaro uyg'unlashtirish orqali kompleks muammolarni yechishga qaratilgan. Integrativ yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Ko'p yo'nalishlilik (Multidimensionality) – Bu tamoyil turli sohalar va yo'nalishlarni birlashtirishni nazarda tutadi. Masalan, insonni faqat biologik yoki psixologik jihatdan emas, balki ijtimoiy va madaniy omillarni ham hisobga olgan holda tushunish zarur.

Tenglik va o'zaro hurmat – Integrativ yondashuvda har bir soha, metod yoki yondashuv o'zaro teng va hurmatga loyiqdir. Bu tamoyilning maqsadi har bir fan yoki metodologiyaning o'ziga xosligini va afzalliklarini e'tirof etishdir.

Yuqori darajadagi integratsiya – Bu tamoyil bir nechta yondashuvlarni o'zaro integratsiya qilishda chuqur tahlil va o'zaro bog'lanishlarni aniqlashni o'z ichiga oladi. Yondashuvlarning faqat tashqi mosligi emas, balki ichki aloqalari va o'zaro bog'liqligini ham hisobga olish zarur.

Ochiqlik va moslashuvchanlik – Integrativ yondashuv yangi g‘oyalar, metodlar va yondashuvlarni qabul qilishga ochiq bo‘lishni anglatadi. Shuningdek, muammolar va vaziyatlar o‘zgarishi bilan yondashuvni moslashuvchan tarzda o‘zgartirish mumkinligi ta’kidlanadi.

Insonning butunlikda qabul qilinishi – Integrativ yondashuvda inson nafaqat uning aqliy yoki ruhiy holati, balki uning ijtimoiy va madaniy hayoti, tashqi muhit bilan o‘zaro aloqalari ham hisobga olinadi.

Holistik yondashuv – Muammo yoki tizimni faqat uning alohida qismlarini emas, balki ularning o‘zaro aloqalari va butun tizim sifatida ko‘rish zarur.

Integrativ yondashuv ko‘plab sohalarda, masalan, ta’lim, psixologiya, tibbiyot, ijtimoiy ish va boshqalarda qo‘llaniladi. Bu yondashuvning asosiy maqsadi – har tomonlama va chuqurroq yechimlarga erishish uchun turli bilimlar va metodlarni birlashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yusufbekova R. "Integrativ yondashuvning ta’limdagi o’rni va roli." O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti 2017
2. Husniddinova Z. "Lingvo-metodik tafakkur va uning rivojlanishi." Fan va Ta'lim Nashriyoti 2015
3. Shomurodov U., Nasirov S. "Talimda lingvo-metodik yondashuv: O'zbekiston Pedagogika Akademiyasi 2016
4. Pavlova A. "Integrativ yondashuvlar: Pedagogik metodlar va metodologiya." Akademiya Nashriyoti 2018
5. Gafurova M., & Karimova A. "Lingvo-metodik tafakkur: Teoriya va amaliyot." Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti 2020
6. Vygotsky L. S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes." Harvard University Press 1986 (ingliz tilida)

TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH VA ULARNI O'QITISH JARAYONIDA METODIK YONDASHUVLAR

Tirkashov M.S.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: metodik yondashuv, aqliy harakat, umumiylik o'lchovi

Ключевые слова: методический подход, интеллектуальное движение, мера общности.

Key words: methodical approach, intellectual movement, measure of community.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada o'quvchilarda tushunchalarni shakllantirish va ularni o'qitish jarayonida metodik yondashuvlar, aqliy harakatlarning shakllanishi haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются методические подходы и формирование мыслительных действий в процессе формирования понятий учащихся и их обучения.

SUMMARY:

The article examines methodological approaches and the formation of thinking actions in the process of forming students' concepts and their learning.

Pedagogik maqsadga muvofiqlik tamoyiliga asosan o'quvchilarda empirik tushunchalarni shakllantirish omillarini quyidagicha belgilashimiz mumkin.

Tushunchalarni shakllantirish jarayonida dastlabki aniq-obrazli idrok etishdan keyingi hissiy-ko'rgazmali tasavvur-obraziga, undan fikrni mantiqiy rasmiylashtirishga qarab harakatlanish sifatida qaraladi.

Tasavvur va tushunchalar o'rtasidagi bog'liqlik aniq bir chiziq bo'ylab harakatlanadi: ma'lumotni idrok etish va hodisaning alohida belgilarini obraz-umumlashtirish ko'rinishida tasavvur qilish.

Tasavvur va tushunchalarning aloqasi va farqi ularning namoyon bo'lish dinamikasida yotadi.

Tushunchalarni shakllantirishning an'anaviy metodi – mazkur tushuncha ta'rifini o'zlashtirishdir. Tushunchalarni shakllantirishning yana bir usuli taklif qilingan: tushunchalarning xususiyatlarini tahlil qilish va semantik maydonni qurishdan boshlab, berilgan tushunchaning ta'rifini shakllantirishgacha bo'lgan jarayon nazarda tutiladi[B.Oyuumchimeg]. Bunday ta'rifni tuzish

tartibi quyidagicha: birinchidan, berilgan tushunchaning barcha mavjud ta'riflari manbalardan yig'iladi, so'ngra ularni tahlil qilish boshlanadi. Xuddi shu tushunchaning ta'riflar majmuasini tahlil qilish natijasida tushunchaning ta'riflari to'plamidan takrorlanmaydigan xususiyatlar yoziladi, bundan mazkur tushunchaning tarkiblashtirilgan semantik maydonni olish mumkin. Ushbu maydonning hajmi juda katta bo'lishi mumkin, shuning sababli quyidagi tartib asosida hajmni qisqartirish mumkin:

Takroriy belgilarni istisno qilish;

Semantik guruhda yaqin belgilarni birlashtirish;

Relevant belgilarni rad etish;

Aniq bir belgilarni rad etish.

Bunday o'zgarishlar semantik maydon hajmini qisqartirishga va ushbu sohadagi ma'lumotlarning dolzarbligini oshirishga imkon beradi. Albatta, tushuncha semantik maydonining modeli hosil qilingan. Bunga asoslanib, qat'iy ilmiy ta'rifni keltirish mumkin. Qat'iy bo'lmagan psixologik tushunchaning ta'rifini keltirishni taklif qilingan[V.A.Ganzen]. Ta'rifning birinchi qismida muhim belgilar, ikkinchi qismida muhim belgilarning mazmunini ochib beruvchi xususiyatlar, uchinchi qismida namoyon bo'lish belgilari mavjud.

Ma'lumki, qat'iy bo'lmagan ilmiy tushuncha, tarkiblashtirilgan semantik maydon va tarkiblashtirilgan semantik maydon alohida ta'rif ko'rinishida berilishi mumkin. Lekin tahsil jarayonida tushunchaning nafaqat obrazi shakllantiriladi, balki uning boshqa tushunchalar tizimidagi o'rni ham aniqlanadi. Buni L.S.Vigotskiy "umumiylik o'lchovi" deb nomlagan ta'rifida tushunchalarning tizimdagi o'rni va tushunchaning obyektga munosabati berilgan[L.S.Vigotskiy]. Har bir tushuncha uyg'unlashtirilgan tushunchalar bilan ham, umumiylik nuqtayi nazaridan ham yuqori va quyi tushunchalar bilan bog'lanishlar tizimida ifodalanadi. Qat'iy bo'lmagan tushunchalar o'rtasidagi munosabatlar foydalanish kontekstiga, ular qo'llaniladigan nazariy tushunchaga, fan rivojlanishining tarixiy sharoitlari o'zgarishiga qarab o'zgaradi.

Agar tushuncha ham obyektiv, ham predmet darajasida shakllangan bo'lsa, ular o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish qiyinchilik va xatolarga olib kelmasligi kerak. Xulosa sifatida aytish mumkinki, o'qitish jarayonida tushunchalar tizimini shakllantirish bo'yicha ba'zi tavsiyalarni keltirish mumkin:

- 1) qat'iy bo'lmagan tushunchaning ta'riflari to'plamini tahlil qilish;
- 2) qat'iy bo'lmagan tushunchaning semantik maydoni modelini qurish;
- 3) qat'iy bo'lmagan tushunchaning tarkiblashtirilgan ta'rifini keltirish;
- 4) bu tushunchaning tushunchalar tizimidagi o'rnini turli kontekstlarda qo'llash yo'li orqali aniqlash.

Xullas, tadrisiy jarayonda bunday tahliliy ishlarni olib borish, o'rganilayotgan mavzuga teranroq kirib borishga yordam beradi. Shu sababli tushunchalar ilm olamiga eshik ochuvchi kalit ekanini unutmaslik kerak.

Aqliy harakatlarni o'rgatishda P.Y.Galperin tomonidan ishlab chiqilgan intellektual amallarning shakllanishi va rivojlanishi nazariyasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ushbu nazariya ichki intellektual amallar bilan tashqi amaliy harakatlar o'rtasidagi genetik bog'liqlik g'oyasiga asoslangan edi[13]. P.Y.Galperin tashqi harakatlarni interiorizatsiya bosqichlarini ajratib ko'rsatdi, ularning oldindan belgilangan sifatlarga ega bo'lgan ichki harakatlarga to'liq va samarali o'tkazilishini ta'minlaydigan shartlarni aniqladi.

Uning fikricha, tashqi harakatni ichkariga o'tkazish jarayoni bosqichma-bosqich, qat'iy belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Aqliy harakatlarning shakllanishi quyidagi tartibda amalga oshadi[6]:

Kelajakdagi harakatning tarkibi bilan amaliy jihatdan tanishish, shuningdek, u oxir-oqibat javob berishi kerak bo'lgan talablar yoki namunalar bilan tanishish. Ushbu tanishish kelajakdagi mo'ljallangan harakatlar uchun asos bo'ladi.

Berilgan harakatni tashqi shaklda real obyektlar yoki ularning o'rinini almashtiruvchilar bilan amaliy tarzda bajarish. Ushbu tashqi harakatni o'zlashtirish har birida ma'lum turdagi yo'nalishga ega bo'lgan barcha asosiy parametrlarga amal qiladi.

Tashqi predmetlar yoki ularning o'rnini almashtiruvchilarga bevosita tayanmasdan harakatni amalga oshirish. Harakatlar tashqi rejadan baland ovoqli nutq rejasiga o'tkazilishi. Harakatni nutq rejasiga o'tkazish, nutqda harakatning ifodalanishigina emas, balki obyektiv harakatning og'zaki bajarilishini bildiradi.

Baland ovoqli nutq harakatini ichki rejaga o'tkazish.

Harakatni ichki nutq nuqtayi nazaridan, tegishli o'zgarishlar va qisqartmalar bilan, harakatni, uning jarayonini va bajarilishining tafsilotlarini ongli nazorat doirasidan chiqib, intellektual ko'nikma va malakalar darajasiga o'tkazish bilan bajarish.

Tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan yo'llarning farqiga qaramay, turli obyektlardagi umumiy muhim xususiyatlarni ajratib ko'rsatish zarurati aniq. Ularni umumlashtirish va ikkinchi darajali belgilarni mavhumlash orqali bola tushunchani o'zlashtiradi. Bunday ishda quyidagilar muhim ahamiyatga ega:

1) shakllantirilayotgan tushunchani ko'rsatuvchi asoslarni (so'zlar, geometrik shakllar, matematik ifodalar) kuzatish va dalillarni tanlash;

2) har bir yangi hodisani (predmet, dalilni) tahlil qilish va undagi muhim belgilarni ajratish;

3) muhim bo'lmagan, ikkinchi darajali belgilardan abstraksiyalashish, buning uchun muhimlarini saqlab qolgan holda turli xil ikkilamchi belgilarga ega bo'lgan obyektlardan foydalaniladi;

4) tanish soʻzlar bilan belgilangan maʼlum guruhlariga yangi predmetlarni kiritish.

Tushunchalarni shakllantirish jarayonini tahlil qilishga harakat qilamiz. Maʼlumki, mantiq har qanday tushunchada qamrov va mazmunni ajratib turadi. Hajm deyilganda ushbu tushunchaga tegishli boʻlgan, u bilan birlashtirilgan obyektlar sinfi tushuniladi. Xususan, “uchburchak” tushunchasining doirasi oʻziga xos xususiyatlaridan (burchak turlari, tomonlarning oʻlchami va shu kabilar) qatʼi nazar, uchburchaklarning butun majmuasini oʻz ichiga oladi. Tushunchalarning mazmuni deyilganda bu obyektlar yagona sinfga birlashtirilgan muhim xususiyatlar tizimi tushuniladi. Obyektlarni yagona sinfga birlashtiradigan xususiyatlar toʻplami zarur va yetarli xususiyatlar deb ataladi. Shuni taʼkidlash kerakki, turli tushunchalardagi bu xususiyatlar oʻrtasidagi munosabatlar har xil. Baʼzi tushunchalarda bu xususiyatlar bir-birini toʻldirib, tarkibni birgalikda shakllantiradi, unga koʻra obyektlar yagona sinfga birlashtiriladi.

Tushunchalarda zaruriy va yetarli belgilar oʻrtasidagi munosabat turlicha boʻlishi mumkin: ular bir-birini toʻldirmaydi, balki oʻrnini almashtiradi. Bu shuni anglatadiki, bir xususiyat ikkinchisiga teng.

Tushunchalarning konyuktiv tipi deyilganda: obyektlarni yagona sinfga birlashtiruvchi xossalar toʻplami zaruriy va yetarlilik sharti belgilari deyiladi hamda bir xil tushunchalarda mazkur belgilar bir-birini toʻldirib, obyektlarni yagona sinfga birlashishi asosida talab etilgan mazmunni tashkil etishi tushuniladi.

Yuqorida qayd etib oʻtilgan xususiyatlar bir vaqtning oʻzida hammasi, konyuktiv tipdagi tushunchalarda boʻlgani kabi talab qilinmaydi, bunda sanab oʻtilgan barcha belgilardan biriga ega boʻlish kifoya, ulardan har biri boshqalariga ekvivalentdir. Shunga koʻra, belgilar “yoki” birlashmasi bilan bogʻlangan. Belgilarning bunday bogʻlanishi dizyunksiya deb ataladi, tushunchalar esa mos ravishda disyunktiv deyiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Aslanova O.P. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida tafakkur tezligini shaklla Bozorov A. M. (2021). Mustaqil oʻrganish faoliyatini pedagogik jihatdan tashkil etish: innovatsiyalar va istiqbollar. Oliy taʼlimda innovatsiyalar jurnalining 4-soni.
2. Almaradonova S. D., & Shokirovna, A. M. (2025). The Effectiveness of Increasing Students' Cognitive Activity in Primary Education. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 39, 66-70.
3. Islamovna K. G. (2025). Preparing Elementary Students for Emergencies—As a Pedagogical Problem. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 40, 169-172.
4. Yuldashev S., Akramov, M., Tursunova, F., Abdullaeva, K., Shakhmurodova, D., & Ubaydullayev, A. (2024, May). A Development of AI Connected System with Adaptive Assessments Method for Evaluation Methods in Education Field. In *2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)* (pp. 826-830). IEEE. nntirish texnologiyasi. —Qarshi: Nasaf, 2019. —143 b.

ИЖТИМОИЙ ПЕДАГОГИК FAOLIYATDA BOLALARNING MOSLASHUV KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Usmonova D.

*QVPMM Pedagogika psixologiya va ta'lim menejmenti
kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: adabtasiya, ijtimoiy adabtasiya, ruhiy emosional, ijtimoiy-gigienik, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, pedagogning roli, moslashuv ko'nikmalari.

Ключевые слова: адаптация, социальная адаптация, психоэмоциональная, социально-гигиеническая, социально-педагогическая деятельность, роль педагога, адаптационные навыки.

Key words: speech, pronunciation, element, subjective, ability, work.

РЕЗЮМЕ:

Bola psixikasining taraqqiy etishda o'yinning roli beqiyosdir. Biz bolaning psixik taraqqiyotini o'yinsiz tasavvur qilishimiz qiyin. Chunki, o'yin orqali bola faqat jismoniy tomondan emas, balki psixologik tomondan ham rivojlanadi. O'yin orqali bola olamni, undagi narsa hodisalarni, ularga xos xususiyatlarni o'rganibgina qolmay, balki nutq so'zlashga, mustaqil fikrlashga xayol qilishga, ijod qilishga, muomala madaniyatiga o'rganadi.

РЕЗЮМЕ:

Роль игры в развитии психики ребенка неопределима. Нам трудно представить себе психологическое развитие ребенка без игры. Ведь через игру ребенок развивается не только физически, но и психологически. Через игру ребенок не только познает мир, его предметы, явления и их характеристики, но и учится говорить, самостоятельно мыслить, воображать, проявлять творческие способности, обладать культурой общения.

SUMMARY:

Children's interests and abilities are manifested and strengthened in the process of reading and learning. The processes of cognition, will and emotion emerge and develop in the process of education. Not only do children develop significantly mentally, but the character traits of students also change and are formed from a moral point of view.

Bolaning rivojlanishi qanday bo'ladi, u qanday shakllanadi va unga ta'sir etuvchi omillar nimadan iborat degan muammo juda qadim zamonlardan beri psixolog va pedagoglarning diqqatini jalb etib kelmoqda. Bolalarni taraqqiy etishini tushuntirib berishga uringan eng keksa nazariya «Bola katta yoshli kishining kichik nusxasi» degan so'z bilan ta'riflanadi. Bu nazariya tarafdorlari bola sifat e'tibori bilan katta yoshli kishidan hech bir farq qilmaydi.

Bola bo'yi, shuningdek tasavvurlari, xotirasi, diqqati, tafakkuri va boshqa jarayonlaridan anchayin kichkina bo'lgan katta yoshli kishilardir deb ko'rsatishga o'rinadir. Lekin bola psixikasining sifat jihatidan o'ziga xosligini tushuntirib bera olmaydilar va taraqqiyotning asosiy sabablarini yoritib bera olmaydilar. XVII asrdan boshlab filosofik va psixologik yo'nalishlarda bolaning taraqqiyoti haqida kurash boradi: psixologik yo'nalish tarafdorlari psixik taraqqiyot butunlay muhitga va turmush tajribasiga bog'liq deyдилar Bolani dunyoga kelishini o'zi bir mo'jiza, bu esa oilada homilador ayolga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishni talab qiladi.

Oilada farzand dunyoga kelishi sezilishi bilanoq xomilador ayolga qulay sharoit yaratish atrof dagilar uchun shartdir. Chunki ayol homiladorlikning 2-3 oyligida muhitda va o'zida o'zgarishlar seza boshlaydi. Ayoldagi jismoniy o'zgarishlardan tashqari uning ruhiyatida ham bir qancha psixik o'zgarishlar sodir bo'ladi, ayolning ruhiy holati tug'ilajak farzandning psixik rivojlanishiga, jismoniy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Homilador ayol psixik holatiga qarab farzand rivojlanib boradi. Shuning uchun farzand har jihatdan sog'lom o'sishi uchun ota –onaning sog'ligi va atrof muhitning sofligi, oila tinchligi katta ahamiyatga ega. Buyuk bobomiz Amir Temur ham ayollari homilador bo'lsalar, ularni tog'li, xavosi musaffo joylarga olib borib turarkanlar. Ayolni turli jiddiylik xolatlaridan saqlash va manzarali tabiati go'zal joylarga ko'proq sayr qilishni ta'minlash, tinch sokin bo'lishni ta'minlash kerak. Bu tavsiyalar avvalo homilador ayollarni o'zlariga tegishlidir, chunki eng mas'ul shaxs ayolning, onaning o'zidir. Shunday qilib, bunday tadbirlar vositasi ila bola dunyoga keldi deylik, endi ota –ona zimmasida bu go'dakni har jihatdan sog'lom qilib voyaga yetkazishdek ulkan vazifa turibdi, chunki yangi tug'ilajak chaqaloq ham jismoniy, ham psixik jihatdan juda zaif bo'ladi.

Chaqaloqning barcha hayotiy funksiyalari ovqatlanish, nafas olish, nafas chiqarish, xavoning o'zgarishiga, moddalar almashinuviga moslashishi va boshqalar uni organizmi orqali amalga oshiriladi. Chaqaloqning tug'ilishi sifat o'zgarishlari daqiqasi, ijtimoiy rivojlanishning yangi ko'rinishi boshlang'ich nuqta ekanligi bilan ahamiyatga ega. Bolaning psixik taraqqiyotida biologik va ijtimoiy faktorlardan tashqari bolani faolligi ham muhim ahamiyatga egadir. Bolalar psixologiyasi bolaga tarbiyaning pasiv «ob'ekti» deb qaramaydi, balki bola psixikasining taraqqiyotida bolaning aktiv faoliyatini to'g'ri tashkil qilib, yo'lga solib tursa, undagi mavjud sifatlar faoliyatining har xil turlarida namoyon bo'lib o'sayotganini hisobga olib tursagina tarbiya muvoffaqqiyatli bo'ladi. Bola psixikasi o'yin, o'qish, o'rganish, mehnat va ijtimoiy faoliyat jarayonida tarqqiy etadi.

Har bir faoliyat bolaning hayotini o'zgarishi bilan turli yoshda turlicha xarakter kasb etadi. Agar bog'chagacha va bog'cha yoshi davridagi bolalarning yetakchi faoliyati o'yin bo'lsa, maktab yoshidagi bolalar faoliyati o'qish, o'rganishdan iboratdir. O'yin yoki o'qish, o'rganish, mehnat yoki ijtimoiy faoliyat turlari orasida keskin chegara bo'lishi mumkin emas. Maktab yoshi davrida o'yin ham saqlanadi, u hatto katta yoshli kishilar hayotida ham u muhim ahamiyat kasb etadi. Mehnat faoliyatiga esa biz bolalarni juda yoshligidan jalb qilamiz. Lekin har bir faoliyat turi ham o'z mazmuni bilan bolaning ham jismoniy, ham psixologik tomondan rivojlanishi imkonini beradi.

Bola psixikasining taraqqiy etishda o'yinning roli beqiyosdir. Biz bolaning psixik taraqqiyotini o'yinsiz tasavvur qilishimiz qiyin. Chunki, o'yin orqali bola faqat jismoniy tomondan emas, balki psixologik tomondan ham rivojlanadi. O'yin orqali bola olamni, undagi narsa hodisalarni, ularga xos xususiyatlarni o'rganibgina qolmay, balki nutq so'zlashga, mustaqil fikrlashga xayol qilishga, ijod qilishga, muomala madaniyatiga o'rganadi.

Rus pedagogi A.S. Makarenko «Bola o'yinda qanday bo'lsa, o'sib ulg'aygach ishda ham ko'pincha, ko'p jixatdan shunday bo'ladi» –deb to'g'ri aytgan edi. A.M. Gorkiy «O'yin bolalar yashayotgan va o'zgartirishi ish lozim bo'lgan dunyoni bilish yo'lidir»–deb bejiz aytmagan. Haqiqatdan ham o'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir. Bolaning o'yin faoliyati mazmun jihatdan har kungi vaziyatga qarab o'zgarib turadi. O'yin doimo o'zgarib turganligi tufayli bola o'ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof muhitga kishilarga, narsalarga va o'ziga bo'lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o'zgarib turadigan o'yin jarayonida namoyon bo'ladi. Bolalarning turli ehtiyojlari, istak va qiziqishlari, qobiliyatlari hamda bir qancha shaxsiy fazilatlari o'yin jarayonida bevosita rivojlanadi.

O'yin jarayonidagi bolalar faol faoliyatining psixik taraqqiyot uchun ahamiyati shundaki, bolalarning turli sifat va fazilatlari o'yin jarayonida faqat namoyon bo'libgina qolmasdan, bunda sifat va fazilatlar mustahkamlanadi, o'zlashtiriladi. Shuning uchun psixologiya nuqtai nazardan oqilona ya'ni to'g'ri tashkil qilingan o'yin bola shaxsini har tomonlama o'stiradi va shuning bilan birga bolaning butun psixik jarayonlarida –sezish, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, xayol va irodani ildam rivojlanishiga yordam beradi. O'yin o'z mohiyati jihatidan katta kishilarning hatti –harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo'lishi tufayli bolalarda ma'naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob – axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi.

Bola o'yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo'lsa, shu kasbga tegishli barcha sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o'yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlarni shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo'ladi. Bolalar uchun o'yin mazmunining hech bir chegarasi yo'q. Bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga yetishiga ta'sir ko'rsatishdin iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichida bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o'z-o'ziga munosabati o'zgarayotgan o'yinda namoyon bo'ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o'yinda ifodalanadi. O'yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma'qul tomonga «o'zgartirish» imkoniyatini beradigan faoliyatdir. Bog'cha yoshi davrida bola o'yin faoliyati bilan birga ta'limiy mashg'ulotlarda ham ishtirok etadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sodiqova Sh.A. Maktabgachaa pedagogika T.: Tafakkur bo'stoni 2013.
2. NM. Egamberdiyeva Ijtimoiy pedagogika.- T. :2014 Darslik.
3. O.U.Xasanboyeva va boshq. Oila pedagogikasi. Toshkent, «Fan va texnologiyalar» nashriyoti. 2007 yil.
4. M.Qayumova. Maktabgacha pedagogika.- T.: 2018 Darslik.
5. Bobomurodov A. Islom odobi va madaniyati. T. «Cho'lpon». 1995.

O'QUVCHILAR XULQIDAGI YOSH BILAN BOG'LIQ O'ZGARISHLARNI KORREKSIYALASHNING NAZARIY ASOSLARI

Choriyeva F.A.

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: o'quvchi, xulq-atvor, yurish-turish, fe'l-atvor, tabiat, kayfiyat, xarakter, odatlar, qiliqlar, xatti-harakatlar.

Ключевые слова: ученик, поведение, поведение, характер, характер, настроение, характер, привычки, действия, поведение.

Key words: student, behavior, behavior, character, character, mood, character, habits, actions, behavior.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada o'quvchilar xulqidagi yosh bilan bog'liq bo'lgan o'zgarishlarni korreksiyalashda pedagogik yondashuvlar keng tarzda yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье широко освещены педагогические подходы к коррекции возрастных изменений поведения учащихся.

SUMMARY:

The article widely covers pedagogical approaches to correcting age-related changes in student behavior.

O'quvchilarning xulq-atvoridagi o'zgarishlar ularning yoshiga, psixologik rivojlanishiga va ijtimoiy muhitga bog'liq holda yuzaga keladi. Yosh o'zgargan sayin, bolalar va o'smirlar yangi tajribalarni qabul qilish, muammolarni hal qilish va ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishda farqli yondashuvlarga ega bo'lishadi. Ushbu maqolada o'quvchilarning xulqidagi yosh bilan bog'liq o'zgarishlarni aniqlash va ularni korreksiya qilishning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi.

Xulq-atvorni shakllantirish masalasiga kishilik jamiyatining barcha davrlarida e'tibor bilan qarab kelingan. Negaki, kishilarning xulq-atvori, yurish-turishi, saviyasi, muomalasi jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solib turuvchi muhim omil bo'lib hisoblanadi.

O'zbek tilining izohli lug'atida "xulq" so'zining nutqimizga arab tilidan kirib kelganligi va u "fe'l-atvor, tabiat, kayfiyat" kabi ma'nolarni anglatishi, shu bilan

birga, xulq kishining muomala va ruhiy xususiyatlari majmui, fe'li, xarakteri va unga odat bo'lib qolgan, takrorlanib turadigan xatti-harakatlar, odatlar, qiliqlardir, deb e'tirof etiladi [1;422]. "Atvor" tushunchasi ham tilimizga arab tilidan kirib kelgan va u yurish-turishlar ma'nosini anglatadi.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida xulq-atvor tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi: "Xulq-atvor–axloqshunoslik tushunchalaridan biri. Insonning fe'l-atvori bilan bog'liq axloqiy hodisa bo'lib, kishi fe'lining axloqiyligi namoyon bo'lishi tushuniladi. Insonning axloqiylik doirasidagi xatti-harakatlari xulqdan tashqari odob va axloqni o'z ichiga oladi" [2;704]. Demak, yoshlar xulq-atvorini to'g'ri tarbiyalash yumushi insonning axloqiylik doirasidagi xatti-xarakatlarini tartibga solish, zamon talablari doirasida go'zallashtirish hamda ijtimoiy dunyoqarashni ham o'zgartirish borasidagi muhim vazifa ekanligi kelib chiqadi. Bu yumushni o'z vaqtida, o'rinli bajarish bolalar xulq-atvorining namunali shakllanishida eng muhim asos hisoblanadi.

Shu bilan birga, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida xulq xususiyatiga ko'ra axloq va odob o'rtasidagi hodisa ekanligi, odobdan kengligi, axloqdan esa tor ma'noga egaligi haqidagi ham fikr keltirilgan.

Demak, xulq axloq bilan birgalikda jamiyat taraqqiyotiga ta'sir ko'rsata oladi. U oila, mahalla, ta'lim, mehnat jamoasida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shu bois insonlarning xulq-atvoriga jamoa a'zolari, qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar, mahalla-kuy baho beradi. Bu baho har doim ham kishilarga "xulqi yaxshi", "xulqi go'zal", "xulqi namunali" yoki aksincha "xulqi yomon", "xulqi qoniqarsiz" kabi so'zlar bilan ifolanadi. Kishilarning shirinsuxanligi, muloyimligi, beozorligi, saxiyligi, mehribonligi, mehnatkashligi kabi xususiyatlari ularga yaxshi xulq egasi bahosini olib bersa, qo'polli, jahldorligi, xasisligi, tanballigi ularning yomon xulqqa ega ekanligini anglatadi [3;15].

O'z navbatida bizning ajdodlarimiz ham yoshlar xulq-atvorini ilk bolalik davridan boshlab shakllantirishga o'zlarining asosiy vazifalaridan biri sifatida qaraganlar. Buning isboti sifatida xalq pedagogikasi namunalari, yozma manbalar, mutafakkirlar asarlaridagi asosiy konseptual g'oyalarni eslashning o'zi kifoya.

Chunonchi, dastlab o'zbek xalq pedagogikasi namunalarining asosiy qismini bolalar axloqi, xulq-atvori, odobini shakllantirish muammosi egallagan. Ayniqsa, ular orasida ertak va maqollar yetakchilik qiladi. Qay bir ertak yoki maqolga nazar tashlamaylik, ularda bolalarning kichik yoshligidan boshlab odob-axloqli, go'zal xulqli qilib tarbiyalashga e'tibor qaratilganligini ko'ramiz. Masalan, odob-axloqqa doir "Yaxshi xulq – kishining husni", "Husn xulqi bilan chiroyli", "Bola aziz, odobi undan aziz", "Odobli bola elga manzur", "Odob – oltindan qimmat", "Kattaning hurmati – qarz, kichikka salom – farz", "Odobli o'g'il – ko'kdagi yulduz, odobli qiz – yoqadagi qunduz", "Odobning boshi til", "Odobsiz betga chopar", "So'z kishining– o'zagi, odob kishining bezagi", "Onangga boshingni xam qil, otangga

gapingni kam qil” kabi maqollar borki, ular hamon yosh avlodda go‘zal xulq-atvor, odob-axloqni shakllantirishga xizmat qilib kelmoqda. Darhaqiqat, hadisshunos olim Imom Buxoriy sahih hadislarida ta’kidlaganidek, “Barcha amallar niyatga qarab bo‘ladi” [4;49].

Zero, ezgu niyatlar bilan boshlangan xayrli amallar albatta ijobat bo‘ladi. Shunday ekan, bolalar tarbiyasida, ularning xulq-atvorini to‘g‘ri shakllantirishda pok niyat, qat’iy intizom va to‘g‘ri yo‘naltiruvchi bilim, qadriyat va an’analardan samarali foydalanish talab etiladi.

Xuddi shunday o‘zbek xalq ertaklarining asosiy mavzusi ham bolalar xulq-atvori, odob-axloqini shakllantirishga bag‘ishlangan. Ularda xulqi go‘zal bolaning barcha uchun manzur va sevimli bo‘lishi, kattalarni hurmat qilishi lozimligi; saxiylilik, mehmondo‘stlik, boshqalarga yaxshilik qilish kishilarning oliyjanob fazilati ekanligi; shirinsuxanlik, ochiq yuzlilik, mehnatsevarlik kabi xislatlari ulug‘lanadi. “Zumrad va Qimmat”, “Ochko‘z boy”, “Ur to‘qmoq”, “Uch og‘ayni botirlar”, “Chol va nabira”, “Egri bilan To‘g‘ri” kabi ertaklar shular jumlasidandir. Mazkur ertaklar orqali bolalar nima yaxshi-yu, nima yomon ekanligini farqlashga o‘rganib borishgan. [5;96-99].

Shu kunga qadar kishilar xulq-atvorini shakllantirishda diniy qadriyatlar ham yetakchi o‘rinni egallab kelmoqda. Avesto va Islom madaniyati manbalarida aytilishicha, kishilarning xulqi ularning ichki dunyosi go‘zalligini belgilab beruvchi mezondir.

Islom madaniyatigacha bo‘lgan davrda Markaziy Osiyo xalqlarini ezgulikka da‘vat etuvchi manba bu –“Avesto” hisoblangan. Uning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati ham shundaki, u yosh avlodni yaxshilik va ilm-ma‘rifat sari yetaklagan. “Men zardo‘shdiylik diniga sodiq bo‘lishga va‘da beraman. Men yaxshi fikrlar, yaxshi so‘zlar, yaxshi ishlarga ishonaman...” [4;234].

“Avesto”da insonlar doimo yaxshilikka intilib yashashi, o‘ylaydigan fikri, aytadigan so‘zi va bajaradigan amallari ezgu bo‘lmog‘i lozimligi ta’kidlanadi.

Axloqiy qoida va tamoyillar ustunligi bo‘yicha Islom madaniyati hamon dunyo madaniyatiga ulkan hissa qo‘shib kelmoqda. Islom dini asrlar mobaynida kishilarni halollik, poklik, axloq-odob, insof-diyonatga da‘vat etib kelmoqda. Uning muqaddas kitobi Qur’oni karim va hadislarda ezgulik, halollik, poklik, mehnatsevarlik, shirinsuxanlik, barchaga birdek yaxshilik qilish, omonatga xiyonat qilmaslik, haromdan hazar qilish, tozalik va ozodalik, ko‘ngil pokligi kabilarga da‘vat etiladi.

Ayniqsa, Islom ta’limotida go‘zal xulq insondagi barcha fazilatlarining eng afzalidir, deb e’tirof etiladi. Chunki go‘zal xulq egasi boshqalarga ozor bermaydi, aksincha barchaga doimo yaxshilik qiladi. Islom dinining eng muhim xususiyati shundaki, u kishilarni yomon xulq va yomon ishlardan o‘zini tiyishga, boshqalarga tili bilan ozor bermaslikka undaydi. Qur’oni karim va hadislarda yaxshilikni

go‘zal xulqli kishilardan kutish ta‘riflanadi. Go‘zal xulqli kishi esa Anas rivoyatida Payg‘ambar alayhissalom tomonidan quyidagicha ta‘riflanadi: “Go‘zal xulq – aloqani uzgan (qarindoshlaring)ga bog‘lanmog‘ing, sendan qizg‘angan kishiga bermog‘ing, senga zulm qilganni kechirmog‘ingdir”.

Bazzol rivoyatida esa Payg‘ambar alayhissalom shunday deganlar: “Odamlarga mollaringiz bilan emas, ochiq chehra va go‘zal xulq bilan yuzlaning”. Shuningdek, Islomga ko‘ra, tarbiyada eng muhim narsalardan biri farzandni sog‘lom aqida bilan o‘stirishdir. Chunki sog‘lom aqida bilan tarbiya olmagan farzandlarda hech qanday yaxshilik bo‘lmaydi. Tarbiya beruvchi ota-ona va murabbiylar asosiy e‘tiborlarini shu jihatga qaratishlari lozim. Chunki Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallam ham bu narsaga katta e‘tibor berganlar.

Demak, bolalar xulq-atvorini shakllantirishda muqaddas dinimizning sof aqidalaridan ham foydalanish va imonli yoshlarni tarbiyalashga jiddu jahd qilish zarur.

Yosh avlodga munosib tarbiya berish, yoshlar xulq-atvoridagi salbiy illatlarni bartaraf etish masalasi kishilik jamiyati taraqqiyotining barcha bosqichlarida mutafakkirlar hamda faylasuf, psixolog va pedagog olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Buni, o‘z navbatida Sharq allomalari tomonidan yaratilgan ijtimoiy-pedagogik va ilmiy-axloqiy asarlarda ham ko‘rish mumkin. Ayniqsa, ushbu g‘oyalar talqinini Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Kaykovus, Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Jaloddin Dovoniy, Alisher Navoiy, Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat va boshqalarning qarashlari, yondashuvlarida ko‘rishimiz mumkin [7;59].

Demakki, bizning har tomonlama yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash haqidagi niyatimiz uchun ma‘naviy asos yetarli deb o‘ylaymiz. Millatimiz urf-odatlarini, qon-qoniga singib ketgan ma‘rifat tushunchasi, ilm egallashga intilish xislati bugungi davr farzandlari uchun ham dasturilamaldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. T.2. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – B.572.
2. O‘zbek milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2015. – B.704.
3. Abdurahmonova F.Y. “Mahallada qizlarni sog‘lom turmush tarzi asosida oilaga tayyorlashning pedagogik asoslari”. Ped. fanl. nomz. ...diss. avtoref. – Toshkent: 2007. – 23 b.
4. Abu Abdulloh Muhammad ibn al-Buxoriy. “Al-jomi’ as-sahih”. Hadislar, 1-jild. (Tarjimon Z. Ismoilov). – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1997. – 572 b.
5. Najmidinova K.U. “Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o‘rni”. – Toshkent.: «Adolat», 2016. – B. 224.
6. Axmedov B. “Ajdodlar o‘giti. Hikmatlar. Hikoyatlar. Tamoyillar”. – Toshkent: “Cho‘lpon”, 1991. – 234 b.
7. Musurmonova O. “Oila ma‘naviyati – milliy g‘urur”. / O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1999. – 200 b.

KOGNITIV XATO VA QAROR QABUL QILISHDAGI ROLI

Usmonov N.B.

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kognitiv, kognitiv psixologiya, kognitiv xato, emotsional xato, tasdiqlash xatosi.

Ключевые слова: когнитивный, когнитивная психология, когнитивная ошибка, эмоциональная ошибка, ошибка подтверждения.

Ключевые слова: когнитивный, когнитивная психология, когнитивная ошибка, эмоциональная ошибка, ошибка подтверждения.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada kognitiv xato va qaror qabul qilishdagi roli, kognitiv psixologiyanning asosiy tushunchalari haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются когнитивная ошибка и ее роль в принятии решений, основные понятия когнитивной психологии.

SUMMARY:

The article discusses cognitive error and its role in decision making, the basic concepts of cognitive psychology.

Kognitiv so'zi psixologiya va bilimlar nazariyasida insonning fikrlash jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan faoliyatni ifodalaydi. Kognitiv jarayonlar insonning ma'lumotlarni olish, saqlash, tahlil qilish, eslab qolish, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va o'rganish kabi faoliyatlarini o'z ichiga oladi. Kognitiv psixologiya bu jarayonlarni o'rganadi va insonning qanday qilib dunyo haqidagi ma'lumotlarni qayta ishlashi, ular asosida qanday xulosa va qarorlar chiqarishini tushunishga harakat qiladi.

Kognitiv psixologiyanning asosiy tushunchalari

Bilim va xotira: Kognitiv jarayonlar bilish va eslab qolish bilan bog'liq. Biz dunyodan olingan ma'lumotlarni xotiraga saqlaymiz, tahlil qilamiz va kerakli vaqtda eslab, foydalanamiz.

O'rganish va bilim olish: Kognitiv psixologiya shuningdek, insonlarning o'rganish jarayonlarini, yangi bilimlarni qanday qabul qilishlarini va ularni hayotda qo'llashni o'rganadi.

Muammo yechish va qaror qabul qilish: Kognitiv jarayonlar muammolarni hal qilish, turli variantlarni tahlil qilish va eng optimal qarorni tanlash bilan bog'liq. Insonlar turli xil fikrlar va ehtimollarni ko'rib chiqish orqali eng maqbul yechimni topadilar.

Dunyoqarash va qarashlar: Insonning dunyo haqidagi qarashlari va nuqtai nafari kognitiv jarayonlar orqali shakllanadi. Bu qarashlar bizning hayotga qanday munosabatda bo'lishimizni va dunyoni qanday ko'rishimizni belgilaydi.

Kognitiv xato va qaror qabul qilishdagi roli psixologiya sohasida juda muhim va qiziqarli mavzulardan biridir. Kognitiv xatolar – bu insonning fikrlash va qaror qabul qilish jarayonlarida yuzaga keladigan tizimli xatoliklar bo'lib, ular odamning real voqealarni noto'g'ri talqin qilishiga olib keladi. Kognitiv xatolar odatda avtomatik ravishda, ong osti darajasida yuzaga keladi va odamlarning qarorlarini sezilarli darajada ta'sir qiladi. Bu xatolar odamning his-tuyg'ulari, ijtimoiy aloqalari, va umuman hayotiy qarorlarida muhim rol o'ynaydi.

Kognitiv xatolar – bu odamning tasavvuri, xotirasi yoki fikrlash jarayonlarida sodir bo'ladigan xatoliklar bo'lib, ular insonning reallikni noto'g'ri tushunishiga olib keladi. Kognitiv xatolarning ko'plab turlari mavjud. Ba'zi keng tarqalgan kognitiv xatolar quyidagilar:

a. Tasdiqlash xatosi (Confirmation bias)

Insonlar o'zlarining ilgari shakllangan qarashlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarni qidirishadi va qarama-qarshi ma'lumotlarga e'tibor bermaydilar. Bu, misol uchun, siyosiy yoki diniy qarashlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

b. Aksincha tasdiqlash (Contrary confirmation bias): Odamlar o'zining qaroriga nisbatan tasdiqlovchi dalillarni to'plab, qarama-qarshi dalillarni rad etishadi. Bu holat tez-tez ongli ravishda emas, balki bexosdan sodir bo'ladi.

c. Jamoa bosimi va ijtimoiy tasdiqlash (Groupthink): Odamlar o'z guruhining fikriga mos kelish uchun o'z qarorlarini o'zgartiradilar yoki guruhning fikriga qarshi chiqmaslik uchun noto'g'ri qarorlar qabul qiladilar.

d. Sodda qarorlarni qabul qilish (Heuristic bias): Bu xatolar odamlarning tez qarorlar qabul qilishda sodir bo'ladi. Masalan, ular faqat biror ma'lum yoki oson topilgan faktlarga asoslanib, to'liq ma'lumotga ega bo'lmasdan qaror qabul qilishadi.

e. Mavjud holat xatosi (Status quo bias): Odamlar o'zlarini mavjud vaziyatda qulay his qilishadi va o'zgartirishlarga qarshi bo'lishadi, bu esa noto'g'ri va noxush qarorlar qabul qilishiga olib kelishi mumkin.

f. Emotsional xato (Affective forecasting error): Odamlar o'z kelajakdagi hissiyotlarini noto'g'ri taxmin qilishadi. Masalan, ular ba'zi voqealar yoki

qarorlar o'zlarining baxtini ko'proq oshirishiga ishonishadi, ammo aslida ular kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Kognitiv xatolar odamlarning qaror qabul qilish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu xatolar har bir qarorni, hatto eng oddiy yoki kundalik qarorlarni ham ta'sir qilish mumkin. Quyida kognitiv xatolar qaror qabul qilishdagi qanday muammolarni keltirib chiqarishi mumkinligi haqida ba'zi misollarni keltiraman:

a. Noto'g'ri ma'lumotlarga asoslangan qarorlar: Kognitiv xatolar ko'pincha noto'g'ri yoki yetarli bo'lmagan ma'lumotlarga asoslangan qarorlarga olib keladi. Masalan, tasdiqlash xatosi tufayli odamlar faqat o'z fikrlarini tasdiqlovchi ma'lumotlarga e'tibor berishadi va qarorlarining haqligini isbotlash uchun dalillarni to'plashadi, boshqa ma'lumotlarni esa e'tiborsiz qoldiradilar.

b. Jamoa qarorlari va ijtimoiy ta'sir: Jamoa bosimi va guruh fikriga qarshi chiqmaslik, guruh fikrini himoya qilish uchun noto'g'ri qarorlar qabul qilishga olib kelishi mumkin. Misol uchun, kompaniyada yoki jamiyatda barcha a'zolar biror fikrga kelganida, ba'zilar o'z fikrini bildirmasdan, qarorni tasdiqlashga harakat qilishadi, bu esa noto'g'ri qarorlar olib keladi.

c. Avvalgi tajribaga asoslanish (Anchoring bias): Odamlar qarorlar qabul qilganda avvalgi tajriba yoki boshlang'ich ma'lumotlarga qattiq bog'lanib qolishadi. Bu xato ularning yangi holatlarni tahlil qilishiga to'sqinlik qiladi va natijada noto'g'ri qarorlar qabul qilinadi. Masalan, biror kishining avvalgi muvaffaqiyatsiz tajribasiga asoslanib, u keyingi qarorini o'zgartirmaydi yoki xato qiladi.

d. His-tuyg'ular ta'siri (Affective bias): Emotsiyalar qaror qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. Odamlar o'z his-tuyg'ularidan ta'sirlanib, iloji boricha o'zini qulay his qiladigan qarorlarni qabul qilishadi, bu esa uzoq muddatda salbiy natijalarga olib kelishi mumkin. Masalan, yaxshi his-tuyg'ularga asoslangan qarorlar (masalan, hamkorlik qilish yoki o'yinlarni tanlash) jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

e. Qarorlar vaqtida haddan tashqari optimism: Odamlar ko'pincha kelajakdagi holatni juda optimistik baholaydilar. Bu turdagi kognitiv xato odamlarni reallikdan chetlatib, xatoliklar qilishga olib kelishi mumkin. Masalan, investorlar bozorning kelajagini optimistik tarzda ko'rib, o'z sarmoyalarini xatolik bilan qaror qilib qo'yishlari mumkin.

2. Kognitiv xatolarni bartaraf etish va qaror qabul qilishni yaxshilash usullari

Kognitiv xatolarni kamaytirish va qaror qabul qilish jarayonini yaxshilash uchun bir nechta samarali usullar mavjud:

a. O'z fikrini qayta ko'rib chiqish: Odamlar o'z qarorlarini qayta ko'rib chiqib, turli nuqtai nazarlardan tahlil qilishlari kerak. Fikrlarni tasdiqlash xatosidan qochish uchun qaror qabul qilish jarayonida imkon qadar ob'ektiv yondashuvni qo'llash zarur.

b. Ma'lumotlarni to'plab tahlil qilish: Qaror qabul qilishda faqat bitta manbadan ma'lumot olish o'rniga, bir nechta manbalardan ma'lumotlar olish va tahlil qilish kerak. Bu xato qarorlarni kamaytirishga yordam beradi.

c. Hissiy qarorlar va rasyonallikka asoslangan yondashuv: His-tuyg'ularga asoslangan qarorlar o'rniga, maqsadli va rasyonallikka asoslangan qarorlarni qabul qilish zarur. Qaror qabul qilishda emotsional ta'sirlardan ehtiyot bo'lish muhimdir.

d. Qaror qabul qilishda boshqa odamlarning fikrlarini tinglash: Boshqalar bilan maslahatlashish va turli fikrlarni eshitish qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Boshqa odamlar o'z nuqtai nazaridan qaror qabul qilish jarayonini yaxshilashda foydali bo'lishi mumkin.

e. Vaqt ajratish va tahlil qilish: Odamlar tezkor qarorlar qabul qilishdan ko'ra, vaqt ajratib, barcha imkoniyatlarni tahlil qilib, to'liq ma'lumotga ega bo'lishlari kerak. Tezkor qarorlar ba'zan noto'g'ri qarorlarga olib kelishi mumkin.

Kognitiv xatolar qaror qabul qilish jarayonini sezilarli darajada ta'sir qiladi. Odamlarning fikrlarini boshqacha yo'nalishda shakllantirish va ularni aniqlik bilan qaror qabul qilishga yo'naltirish uchun ushbu xatolarni tushunish va ularga qarshi turish zarur. Tahlil qilish, ma'lumotlar to'plash, ob'ektiv fikrlar va hissiy holatlardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish kognitiv xatolarni kamaytirishga yordam beradi va yaxshiroq qarorlar qabul qilishni ta'minlaydi.

Kognitiv xatolar – bu odamning fikrlash, tushunish va qaror qabul qilish jarayonlarida yuzaga keladigan tizimli xatoliklar bo'lib, ular ko'pincha noto'g'ri ma'lumotga asoslanadi. Ushbu xatolar kishilarning qaror qabul qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Kognitiv jarayonlar qaror qabul qilishda juda katta rol o'ynaydi. Qaror qabul qilishning ko'plab bosqichlarida insonning kognitiv xususiyatlari — xotira, fikrlash, tahlil qilish va qaror chiqarish kabi jarayonlar muhim ahamiyatga ega. Kognitiv psixologiya qaror qabul qilishda yuzaga keladigan xatolarni aniqlashga yordam beradi va odamlarning ma'lumotlarni qanday to'g'ri qabul qilishlarini o'rganishga imkon yaratadi.

Kognitiv psixologiya, shuningdek, qarorlar qabul qilishda tuzilgan xatolarni tuzatish, ongli qarorlar qabul qilishni yaxshilash va strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Kognitiv psixologiyaning maqsadi

insonlarning fikrini va qaror qabul qilish jarayonini yanada aniqroq va to'g'riroq qilishdir.

Kognitiv jarayonlar va xatolar insonning fikrlashini, qarorlarini va kundalik hayotdagi muammolarni hal qilish usullarini shakllantiradi. Kognitiv psixologiya odamlarning qaror qabul qilish jarayonlarini tushunishga yordam beradi va bu jarayonlarni yanada samarali va aniqroq qilish uchun turli yondashuvlar, metodlar va strategiyalarni taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Deci, E. L., & Ryan, R. M. The "What" and "Why" of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 2000 11(4), 227–268.
2. Shin, H., & Kim, J. The Impact of Digital Technology on Children's Cognitive Development and Social Interaction. *Journal of Child Development and Technology*, 2020 45(3), 234-247.
3. Miller, P. H. *Theories of Developmental Psychology*. Worth Publishers. 2011.
4. Harris, J. R. Where Is the Child's Environment? A Group Socialization Theory of Development. *Psychological Review*, 1995 102(3), 458–489.
5. Almaradanovna, S. D., & Shokirovna, A. M. (2025). The Effectiveness of Increasing Students' Cognitive Activity in Primary Education. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 39, 66-70.
6. Islamovna, K. G. (2025). Preparing Elementary Students for Emergencies—As a Pedagogical Problem. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 40, 169-172.
7. Yuldashev, S., Akramov, M., Tursunova, F., Abdullaeva, K., Shakhmurodova, D., & Ubaydullayev A. (2024, May). A Development of AI Connected System with Adaptive Assessments Method for Evaluation Methods in Education Field. In *2024 4th International Conference on Advance Computing and Innovative Technologies in Engineering (ICACITE)* (pp. 826-830). IEEE.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХАМ СПОРТ

О‘QUVCHILARDA JISMONIY SIFATLARINI TARBIYALASH METODIKASI

Suyunov O.O.

Qarshi davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: jismoniy sifatlar, tayanch-harakat apparati, jismoniy sifatlarini tarbiyalash, umumiy chidamlilik.

Ключевые слова: физические качества, опорно-двигательный аппарат, тренировка физических качеств, общая выносливость.

Key words: physical qualities, musculoskeletal system, education of physical qualities, general endurance.

РЕЗИОМЕ:

Ushbu maqolada jismoniy sifatlar rivojlanishining tuzilish asoslari tayanch-harakat apparati, markaziy va periferik asab tizimi hamda ichki aʼzolardagi progressiv morfologik va biokimyoviy oʻzgarishlar bilan bogʻliqligi hamda yuqori sinf oʻquvchilarining jismoniy sifatlarini tarbiyalash metodikasi bayon etilgan.

РЕЗИОМЕ:

В статье рассмотрены структурные основы развития физических качеств, связанные с прогрессирующими морфологическими и биохимическими изменениями в опорно-двигательном аппарате, центральной и периферической нервной системе, внутренних органах, а также методика воспитания физических качеств у учащихся старших классов.

SUMMARY:

This article describes the structural basis of the development of physical qualities in relation to progressive morphological and biochemical changes in the musculoskeletal system, central and peripheral nervous systems, and internal organs, and the methodology for educating the physical qualities of high-grade students.

Bugungi kunda gʻarb fan-texnikasi yutuqlarining kuchli taʼsirida dunyo madaniyati rivojlandi, bu esa insonning gipokratik qarashlari, uni oʻrab turgan dunyodagi koʻp narsalarda ustunligini aniqladi. Insonning harakat faolligi optimal darajasini izlashda nafaqat yosh va jinsiy meʼyorlarga, balki organizmning oʻziga xos xususiyatlari haqidagi chuqur bilimlarga ham tayanish lozim.

Bolaning yoshga oid rivojlanish davrlari tana va uning aʼzolari ogʻirligi hamda kattaligi, skelet suyaklarining qotish darajasi, tishlarning paydo

bo'lishi, ichki sekresiya bezlaridagi birlashtiruvchi to'qimalarning rivojlanishi, kortikal faoliyat tavsifi va boshqa belgilar asosida aniqlanadi. Olib borilgan ko'plab tadqiqotlarning yakuniy xulosalari umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi an'anaviy jismoniy tarbiya darslari mazmun mohiyati, hajmi va zo'riqish shiddatining nomukammalligi, o'quvchilarning individual imkoniyatlari inobatga olinmaganligi bilan o'sib layotgan yosh oranizmning talablariga to'liq javob bermasligini isbotlab berdi.

O'quvchilarda jismoniy sifatlarini tarbiyalash metodikasi - bu jismoniy tarbiya darslari orqali o'quvchilarning jismoniy rivojlanishini, kuch, chidamlilik, tezlik, elastiklik kabi jismoniy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan usul va uslublarni o'rganish jarayonidir. Jismoniy sifatlarni - insonning tanasidagi fiziologik xususiyatlar bo'lib, ular o'qish jarayonida samarali faoliyatni ta'minlashga yordam beradi.

Nazariy va amaliy bilimlarni o'rgatish: Jismoniy sifatlarni tarbiyalash jarayonida o'quvchilarga nazariy tushunchalar va metodik ko'nikmalarni o'rgatish kerak. Masalan, jismoniy tarbiya dasturlaridagi amaliy mashqlar va ularning foydasi, harakatlar va ularning shakllanishi haqida nazariy tushunchalar beriladi.

Mashqlarni turli shakllarda bajarish: Jismoniy sifatlarni rivojlantirishda mashqlarning xilma-xilligi katta ahamiyatga ega. Turli xil mashqlarni qo'llash orqali o'quvchilarni motivatsiya qilish va ularning qobiliyatlarini oshirish mumkin. Misol uchun:

- **Chidamlilikni oshirish uchun** uzoq masofalarga yugurish, velosipedda sayr qilish, suzish kabi faoliyatlar.
- **Kuchni oshirish uchun** og'irlik ko'tarish, tortishish, push-up, squat va boshqalar.
- **Tezlikni rivojlantirish uchun** tezkor yugurish, sprint mashqlari, qadamlarni tezlashtirish.
- **Moslashuvchanlik (elastiklikni)** oshirish uchun yoga, gimnastika yoki turli elastik mashqlar.

Tartib va davomatni nazorat qilish: O'quvchilarda jismoniy sifatlarni rivojlantirishda muntazamlik va tartib juda muhimdir. Har bir mashqni belgilangan tartibda va maqsadga muvofiq bajarish kerak. Mashqlarni o'quvchilarning jismoniy holati va imkoniyatlariga mos ravishda amalga oshirish zarur.

Dastur va rejalarni shakllantirish: O'quvchilarga jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun individual yoki guruhli mashqlar dasturi tayyorlanadi. Dasturda mashqlarni bajarish intensivligi, davomiyligi, vaqti va takrorlanishi

muhim o'rin tutadi. Har bir o'quvchining jismoniy holatiga mos ravishda, mashqlarni intensivligini boshqarish kerak.

Uslubiy yondashuv: Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish zarur. Agar o'quvchi yangi boshlovchi bo'lsa, mashqlarni yengil va oson qilib tanlash kerak, asta-sekin murakkablashtiriladi. Katta yoshdagi o'quvchilar uchun esa, og'irlik va intensivlikni oshirish kerak bo'ladi.

Motivatsiya va psixologik yondashuv: Jismoniy sifatlarni rivojlantirishda o'quvchilarning motivatsiyasi muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarga erishilgan natijalarni maqtash, muvaffaqiyatlarni bayram qilish va natijalarni kuzatib borish motivatsiyani oshiradi.

- **Individual yondashuv:** Har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olib mashqlarni belgilash. O'quvchilarning yoshiga, jismoniy holatiga va salomatligiga mos ravishda mashqlarni moslashtirish.
- **Guruhli mashqlar:** O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda turli mashqlarni bajarish orqali jismoniy sifatlarni rivojlantirish. Bu usul ko'proq hamkorlik va jamoaviy ruhni oshiradi.
- **O'zgartirilgan mashqlar:** Har bir mashqni turli shakllarda va o'zgartirishlar bilan bajarish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish va jismoniy sifatlarni mukammal rivojlantirish.

Jismoniy sifatlarni rivojlanishining tuzilish asoslari tayanch-harakat apparati, markaziy va periferik asab tizimi hamda ichki a'zolaridagi progressiv morfologik va biokimyoviy o'zgarishlar bilan bog'liq. Shundan kelib chiqqan holda jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi somatik va vegetativ funksiyalarning muvofiqligiga bevosita bog'liq bo'ladi.

V.P.Guba, L.V.Volkov, R.N.Doroxov, V.A.Bikov, I.V.Lyaxlarning ta'kidlashicha, maktab yoshidagi bolalarda jismoniy sifatlarning rivojlanishi yoshga xos xususiyatlarga ega, ya'ni [3, 5]:

- har xil jismoniy sifatlarning rivojlanishi geteroxron tarzda sodir bo'ladi;
- yillik o'sish kattaliklari har xil yosh davrlarida bir xil emas va o'sish taqqoslangan paytda nisbiy kattaliklari bilan farq qiladi;
- kichik va o'rta maktab yoshidagi bolalarning ko'pchiligida jismoniy sifatlarni ko'rsatkichlari o'z darajalari bo'yicha har xil (masalan, kuch, statik chidamlilik darajasi, odatga ko'ra dinamik chidamlilik darajasi bilan mos kelmaydi);
- hajmi va shiddati bir xil bo'lgan jismoniy yuklamalar berilgan paytda bitta usul bilan o'tkaziladigan maxsus mashg'ulot har xil yoshdagi, jinsdagi va jismonan har xil rivojlangan bolalarning ma'lumotlarini taqqoslash imkonini beradi, bunda turlicha pedagogik samaralarga erishiladi;

- o'smir sportchilarda tabiiy o'sish davrida (sensitiv davrlarda) jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi sport bilan shug'ullanmaydigan bolalar va o'smirlarda xuddi shu sifatlarning rivojlanishining o'rtacha darajasidan ancha yuqori;

Yosh sportchilarni tayyorlashda asosiy vazifalar – bu bolalarning salomatligini mustahkamlash va jismoniy jihatdan har tamonlama rivojlantirish, tanlangan sport turiga maqsadga yo'naltirilgan tarzda asta-sekin o'tishini amalga oshirish, tanlangan sport turi texnikasini o'rgatish asosida jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish, kelgusida tanlangan sport turi bo'yicha mashg'ulotlarni olib borish uchun istiqbolli yosh sportchilarni saralashdir.

Yosh sportchilarning harakat funksiyalari, yoshga xos xususiyatlarini o'rganish va jismoniy sifatlarni rivojlantirish masalalari bo'yicha V.P.Filin, V.P.Guba, I.V.Lyax, L.V.Volkov va boshqa ko'pgina mutaxassislar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Ularning fikrlariga ko'ra, bolalik davri-ko'p yillik jismoniy rivojlanish uchun muhim bosqich va sport tayyorgarligini boshlash uchun qulay davr hisoblanadi [3, 4, 8].

Yaxshi jismoniy tayyorgarlik asosiy jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi va barcha turdagi faoliyatda yuqori ish qobiliyatining asosi hisoblanadi. Jismoniy tarbiya jarayonida bolalar organizmi rivojlanishining asosiy qonuniyatlarini hisobga olish va bolaga katta odamning kichik nusxasi sifatida qaramaslik kerak. Bola qancha kichik bo'lsa, uning organizmi shunchalik o'ziga xos bo'lib, kattalardan shunchalik ko'p darajada farq qiladi va uning voyaga yetish jarayoni muayyan qonuniyatlarga bo'ysinadi. Maktab yoshidagi bolalarda jismoniy sifatlarni tarbiyalash organizmning rivojlanishi va o'sishi bilan bog'langan qator xususiyatlarga ega:

- o'spirinlik va yoshlik davrida bitta jismoniy sifatning rivojlanishi boshqa sifatlarning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, o'qituvchilardan jismoniy sifatlarni tarbiyalashga majmualiy yondashuv talab qilinadi;

- organizmning rivojlanishida jismoniy sifatlarning o'sishi ayrim yoshlarda, ayniqsa, jadal ro'y beradi. Bu sezgirlik (sensitiv) davrlari deb ta'kidlanadi. Chunonchi, mushak kuchi uchun o'sishning eng yuqori sur'ati 13-15 yoshlilarga xos, 14 yosh chidamlilikni, 8-11 yosh esa tezkorlik imkoniyatlarini tarbiyalash uchun eng qulaydir.

Bir qator tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida jismoniy tarbiya vositalarini tanlashda shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi va tayyorgarligini hisobga olish zarurligi ta'kidlangan. O'quvchilarning asosiy faoliyat turi aqliy mehnat hisoblanadi. Axborot hajmining muntazam oshib borishi, o'quv dasturlarining

murakkabligi dars tayyorlash, to'garak mashg'ulotlari uchun ko'p vaqt talab qiladi va harakat faolligini ancha chegaralab qo'yadi. Bunday sharoitda jismoniy mashqlar bilan muntazam shug'ullanish muhim ahamiyatga ega, bu bolalar va o'smirlar organizmining funksional imkoniyatlarini safarbar qilishga yordam beradi. Bunda nafaqat alohida a'zo va tizimlar funksiyasida, balki ularning o'zaro aloqasida ham qayta qurish ro'y beradi. Ontogenez jarayonidagi jismoniy ish qobiliyatining shakllanishiga bolaning yoshi, jinsi va somatotipi sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Normal gormonik jismoniy rivojlanish mezoni sifatida har bir antropometrik belgining ifodasi emas, balki ularning o'zaro ifodalanishi, birgalikdagi ta'sirining o'zaro mosligi namoyon bo'ladi. Bular rivojlanishning mutanosibligi va uyg'unligini belgilaydi. O'quvchilarning jismoniy sifatlari bir tekis va bir vaqtda shakllanmaydi, o'sish har xil yosh davrlarida turlicha bo'ladi. Organizmning normal holatida sifatlarning o'sishi va rivojlanishi bir-biri bilan juda yaqin aloqada va hamkorlikda bo'lsa ham, ular bir vaqtda va bir xil jadallikda sodir bo'lmaydi, chunki biron-bir a'zo massasining kattalashishi uning bir vaqtda funksional jihatdan takomillashuvini bildirmaydi.

Notekis sur'atda o'sish, ya'ni ichki a'zolar va organizmdagi fiziologik tizimlarning o'sish va rivojlanish sur'atlari notekisligi ravon va jadal rivojlanish davrlarining almashinuvida namoyon bo'ladi. Cho'zish davri yaxlitlash davri bilan almashadi. Zarur sharoitlarning yetishmasligi natijasida o'sish va rivojlanish to'xtab qoladi, ya'ni retardatsiya hodisasi ro'y beradi. Masalan, kasallik yoki boshqa sabablarga ko'ra jismoniy rivojlanish uzoq vaqt to'xtab qolishi mumkin. Keyinchalik vazn va bo'y o'sishda barobar orqada qolib, o'ziga xos konstitutsiya tipi shakllanadi (gipostatura).

Retardatsiyaga muhtalo bo'lgan bolalar soni yosh guruhlari ichida 13-20% ga yetdi, buni, ayniqsa, o'quvmashg'ulotlar jarayonini tuzishda hisobga olish muhim. Bunday bolalarni o'qitishda yaxshi natijalarga erishish uchun o'quv-tarbiyaviy ishlarni bir xilda olib borish shart. Agar mavjud sharoitlar organizmning barcha imkoniyatlarini ishga solishni tezlashtirsa, organizmning jadal o'sishi-akseleratsiya yuz beradi. O'smirlar orasida akseleratlar ko'p uchraydi. Bunday bolalar shu yoshdagi bolalarning umumiy sonidan o'rtacha 13-20% ni tashkil qiladi. Ancha baland bo'y, katta mushak kuchi, nafas olish tizimining katta imkoniyatlari ularga xos xususiyatlardir. Bunday bolalar ancha tez balog'atga yetadilar, bo'y cho'zilishi vaqtidan oldin to'xtaydi (odatda, 15-17 yoshlarda) va ko'pchilik olimlarning fikricha, ruhiy rivojlanish birmuncha tezroq ro'y beradi. Afsuski, akseleratsiya

hodisasi organizmning funksional imkoniyatlariga har doim ham ijobiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Akselerat bolalarning bo'yi va yuragining rivojlanishi gavda o'sishidan ortda qoladi. Bu esa ular faoliyati buzilishiga olib keladi. Bunday bolalar qat'iy darajada alohida munosabatga muhtoj bo'ladilar. Maktab yoshidagi bolalarning turlicha sur'atda biologik yetilishi jismoniy tarbiya jarayonida ular uchun alohida sharoitlarni hosil qiladi. Geteroxronlik (vaqtdan o'zib rivojlanish) harakatlantiruvchi funksiyaning rivojlanishida yaxshi kuzatiladi. Masalan, mushak kuchining o'sishi 7 yoshdan 16 yoshgacha 260 % ni tashkil qiladi va o'sishning pubertat (lot. "jinsiy yetuklik") sakrashidan keyin dastlabki 2-3 yilda ko'proq aks etadi. O'g'il bolalar bu bosqichga 18 yoshda yetadilar.

Agar maksimal mushak kuchlanishi imkonini 100% deb qabul qilsak, o'g'il bolalarda mushak kuchi 13-14 yoshda-70%, 15-16 yoshda-80% ga teng bo'ladi. 17-18 yoshda esa-90% ga yaqin. Bolalarning yoshga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kuchni tarbiyalash paytida ikkita asosiy usul –takroriy va dinamik kuchlanishlarni qo'llashdan foydalaniladi. Turli predmetlar (to'ldirma to'plar, gantellar va h.k.), sherikning qarshilik ko'rsatuvchi harakatlari, tashqi muhit har xil og'irliklar va shaxsiy vazn qarshiligini yengish bilan bog'liq bo'lgan mashqlarni qo'llash tavsiya etiladi.

Muntazam mashq qilish harakatlantiruvchi sifatlarining rivojlani-shini tezlashtiradi, lekin ularning o'sishi turli yosh davrlarida har xil bo'ladi. Kuchni rivojlantirish uchun morfologik jihatdan yanada qulay sharoitlar 9-10 va 14-17 yoshlarda yuzaga keladi. Bolalarning kuch ishlatadigan mashqlar bilan erta shug'ullanishi qad-qomati o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin, chunki bu yoshda skelet shakllanayotgan bo'ladi.

subkritik tezkorlikda bajariluvchi yugurish, eshkak eshish, suzish, velospedda yurish kabi sport turlaridir. Uzluksiz va uzilib bajariladigan mashq usullari yordamida chidamlilik darajasini amalga oshirish mumkin. Usulni bir tekisda qo'llash uchun mashqlar doimiy tezkorlikda, ya'ni 75-80% qismi 20 daqiqa yoki undan ko'proq jiddiy vaqt ichida bajariladi. Ya.S.Vaynbaum o'z manbalarida umumiy chidamlilikni rivojlantirishga yo'naltirilgan yuklamalar vaqtining davomiyligini etishi maktab o'quvchilari uchun 3 daqiqadan ortsa YuQS daqiqada 140-160 zarba atrofida bo'lishini keltirib o'tgan [2].

Aerob jarayonlar bilan ta'minlanadigan umumiy chidamlilik, V.L.Volkov fikricha, 8 dan to 9 yoshgacha bo'lgan davrda keskin ortadi, keyin ushbu darajada taxminan 11 yoshgacha qoladi, undan so'ng birmuncha ortib, 14-15 yoshda barqarorlashadi [3]. Tezkor-kuch mushaklarining nisbatan kichik

tashqi qarshilikni yengib o'tish bilan bog'liq harakatlarni tez bajarishga bo'lgan qobiliyatida aks etadi.

V.M.Volkov 11-13 yoshli bolalar o'rtasida olib borgan ilmiy izlanishlarida ushbu yoshdagi bolalar qisqa muddatli tezkor-kuch yuklamalariga yaxshi bardosh beradilar degan xulosalarga keladilar [3].

O'z ilmiy izlanishlari natijasida N.A.Bernshteyn 8-12 yoshlilarda yugurishning maksimal tezligining jiddiy oshishi harakat tezkorligining tabiiy rivojlanishi bilan belgilanishini, 12-14 yoshda esa yugurish tezligining oshishi asosan tezkor-kuch sifatlari va mushak kuchining ortishi evaziga sodir bo'lishini aniqlagan. Muallif 8-12 yoshlarda harakat analizatorining yetilishini, yugurishning muhim lokomotor aktlari shakllanishi sodir bo'lishini asoslab bergan [1].

I.V.Lyax tezkorlik sifatini rivojlantirish mashqlarini bajarishning quyidagi uslubiy qoidalarini ishlab chiqqan [5]:

- Texnikasiga ko'ra mashq murakkab bo'lmasligi kerak;
- mashqlar shug'ullanuvchilar tomonidan yaxshi o'zlashtirilgan bo'lishi kerak;
- mashqlarning davomiyligi shunday bo'lishi lozimki, uni bajarish yakunida tezkorlik toliqish tufayli pasaymasin;
- tezkorlik mashqlarning davomiyligi bolalar va o'smirlarda 16-17 soniyadan oshmasligi lozim;
- keyingi mashqlar o'ta tiklanish fazasida bajariladi;
- tezkorlik mashqlarni takroran bajarish oldidan faol dam olishni qo'llash kerak, u 1-2 daqiqa davom etishi mumkin;

chambarchas bog'liqdir. Mualliflarning bergan ma'lumotlariga qaraganda, oddiy harakat reaksiyasining tezligi taxminan 60-88% holatda irsiyat orqali aniqlanadi.

Mutaxassislarning fikricha, tezkorlik layoqatlarining turli ko'rsatkichlari bolalarni harakatga keltiruvchi iste'dodlarini u yoki bu turdagi sport mashg'ulotlariga tanlab olishning dastlabki bosqichidayoq sezilarli darajada oldindan aniqlab beradi. Bola maktabda bo'lgan vaqtda tezkorlik layoqatlarining rivojlanishi kuch rivojlanishidek aniq ko'rinmaydi va yoshi bo'yiga susayib qoladi. 7 yoshdan 17 yoshgacha odamning tezkorligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar 20-60% va undan ortiq yaxshilanadi. O'g'il bolalarda bo'lgani kabi, qizlarda ham 7 yoshdan 10 yoshgacha natijalar yanada jadal sur'atda yaxshilanib boradi. 14-15 yoshlarga kelib natijalar barqarorlasha boshlaydi.

Keltirilgan ma'lumotlar asosiy jismoniy sifatlarning rivojlanishi bir tekisda bo'lmashligidan dalolat beradi. Kuch, chidamlilik ko'rsatkichlari 16-18 yoshga kelib, tezkor-kuch imkoniyatlari, harakatlar tezligi, aniq tabaqali mushak kuchi, vestibulyar apparatning barqarorligi 13-14 yoshda, harakat koordinatsiyasi, egiluvchanlik va chaqqonlik esa 9-12 yoshda to'liq rivojlanib bo'ladi.

Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubining asosiy muammolaridan biri jismoniy sifatlarning o'zaro aloqasidir. Adabiyotlardagi ma'lumotlarga ko'ra, ko'pchilik mualliflar, sport bilan shug'ullanadigan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi masalalarini ko'rib chiqqanlar, faqat ba'zi mutaxassislar bu muammoni maktabdagi o'quv mashg'ulotlari jarayonida tavsiflaydilar. Shak-shubhasiz, o'quv jarayonida jismoniy mashqlar bilan muntazam shug'ullanish o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, biologik yetukligi va gavda tuzilishi turlicha bo'lgan o'smirlar bilan shug'ullanganda tabaqali uslubdan foydalanishda qo'shimcha izlanishlarga zaruriyat tug'iladi. O'tkazilgan tahlillardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, maktab o'quvchilarining jismoniy sifatlarini rivojlantirishda tavsiya etilgan metodikalarning qo'llanilish shiddati, hajmi va me'yorlari ishlab chiqilmaganligi aniqlandi.

Yuqorida o'tkazilgan ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili natijalariga tayangan holda ilmiy ishimizning maqsadi va vazifalarini belgilab olishga imkon yaratiladi. Bu vazifalar qatoriga kuch, tezkorlik, tezkor-kuch hamda chidamlilik sifatlarini rivojlantirishda samarali yordam beruvchi kompleks mashqlarni saralab olish, ularning qo'llanilish shiddati, hajmi va me'yorlarini aniqlash, amaliyotga joriy etish metodikasini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini asoslash kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sherov Z.T. Qisqa masofalarga yuguruvchi talabalarning mashg'ulot jarayonini tuzishga tabaqalashtirilgan yondashuv //Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD dissertatsiyasi avtoreferati, 2022. - 61 b.
2. Xaydarov B.T. Yengil atletikachilar ish qobiliyatini tog' sharoitida o'tkaziladigan mashg'ulotlar yordamida oshirish. / ped.fan.nomzodi. dis. avtoref, Tashkent, 2009. - 24 s.
3. Юсупов Ф.А. Соғломлаштирувчи гимнастика воситалари орқали талаба ёшларнинг жисмоний ривожланишини коррекциялаш методикаси. / пед.фан.номзоди. дис. автореф, Чирчик, 2021. - 61 б

SPORT MUSOBAQALARIDA STRESS HOLATIDAN CHIQISHNING PSIXO-FIZIOLOGIK USULLARI

Rayxonov A.M.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sport musobaqalari, stres holatidan chiqish, stres holatidan chiqishning psixo-fiziologik usullari, stressni samarali boshqarish, sportchi muvaffaqiyati

Ключевые слова: спортивные соревнования, снятие стресса, психофизиологические методы снятия стресса, эффективное управление стрессом, успехи спортсменов

Key words: sports competitions, stress relief, psychophysiological methods of stress relief, effective stress management, athletes' success.

РЕЗИОМЕ:

Maqolada sport musobaqalarida stress holatidan chiqishning psixo-fiziologik usullari, stressni samarali boshqarish, sportchi muvaffaqiyati haqida fikr yuritilgan

РЕЗИОМЕ:

В статье рассматриваются психофизиологические методы преодоления стресса на спортивных соревнованиях, эффективное управление стрессом и достижение успеха спортсмена.

SUMMARY:

The article discusses psychophysiological methods of overcoming stress during sports competitions, effective stress management and achieving success as an athlete.

Sport musobaqalarida stress ko'plab sportchilar uchun odatiy holat. Stress, ayniqsa, katta musobaqalarda, chempionatlarda yoki raqobatbardosh o'yinlarda sportchilarning natijalariga ta'sir qilishi mumkin. Bunday stressni boshqarish juda muhim, chunki u nafaqat jismoniy, balki ruhiy holatga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Sport musobaqalaridagi stressni kamaytirish uchun ba'zi usullar quyida keltirib o'tamiz:

1. Nafas olish texnikalari – Chuqur va tinchlantiruvchi nafas olish stressni kamaytirishga yordam beradi. Naqshli nafas olish, masalan, 4-4-4 texnikasi (4 soniya nafas olish, 4 soniya tutish, 4 soniya chiqarish) stressni tezda kamaytiradi.

2. Vizualizatsiya – O‘yin yoki musobaqa oldidan o‘zini muvaffaqiyatli tasavvur qilish, ya'ni kelajakdagi g'alaba yoki yaxshi natijalarni ko‘rish stressni kamaytirishi mumkin.

3. Ijobiy fikrlar – O‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish uchun ijobiy va motivatsion fikrlarni takrorlash (masalan, "Men bu ishni bajara olaman" yoki "Men hozir eng yaxshi sport formasidaman yoki tayyorgarlik jarayonidaman").

4. Yaxshi tayyorgarlik – Musobaqaga tayyorlanish va rejalashtirish stressni kamaytirishning samarali usulidir. Agar sportchi yaxshi tayyorlangan bo‘lsa, o‘zini ishonchli his qiladi.

5. Dam olish va tiklanish – Musobaqalardan oldin va keyin dam olish va tiklanish stressni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Yaxshi uyqu va o‘rganilgan texnikalar bilan dam olish stressni yengishga yordam beradi.

6. O‘zini boshqarish – O‘z his-tuyg‘ularini va reaksiyalarini boshqarishni o‘rganish stressni kamaytirishga yordam beradi. Bu maqsadga erishish uchun meditatsiya yoki yoga kabi usullarni qo‘llash mumkin.

Sport musobaqalarida stress holatidan chiqishning psixo-fiziologik usullari sportchilarning natijalarini yaxshilashda va ularning psixologik holatini barqarorlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu usullar jismoniy va ruhiy jihatdan sportchini tayyorlash va stressni samarali boshqarish uchun ishlatiladi. Quyidagi psixo-fiziologik usullar sportchilar uchun foydali bo‘lishi mumkin:

1. Nafas olish texnikalari

Stress holatidan chiqish uchun eng samarali usullardan biri bu chuqur nafas olishdir. Nafas olish jarayonini tartibga solish sportchining ruhiy va jismoniy holatini boshqarishda yordam beradi. Nafas olish texnikalari quyidagicha amalga oshirilishi mumkin:

- Chuqur nafas olish: Tanaffuslarni chuqur va sekin nafas olish orqali o‘tkazish. Bu usulning maqsadi, jismoniy va ruhiy harakatsizlikni kamaytirish, organizmni tinchlantirish.

- "4-4-4" texnikasi: 4 soniya nafas olish, 4 soniya tutish, 4 soniya chiqarish. Bu texnika stressni tezda kamaytirishi mumkin.

2. Vizualizatsiya (Tasavvur qilish)

Sportchi musobaqa oldidan o‘zining muvaffaqiyatli chiqishini tasavvur qilib, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishi mumkin. Vizualizatsiya psixo-fiziologik usul bo‘lib, unda sportchi o‘zini yaxshi natijalar bilan, masalan, g'alaba qozonish yoki yuqori darajadagi ijro etish holatida ko‘radi. Bu usul stressni kamaytirishga va natijaga nisbatan ijobiy fikrlar yaratishga yordam beradi.

3. Muscle Relaxation (Mushaklarni bo‘shatish)

Bu usul mushaklarning tarangligini kamaytirishga yordam beradi. Stress va asabiylashish holatida tanadagi mushaklar taranglashadi, shuning uchun ularni bo'shatish muhimdir. Shuningdek, bu usulni mushaklarni qisish va bo'shatish orqali amalga oshirish mumkin:

- Har bir mushak guruhini 5-10 soniya davomida qisib, keyin to'liq bo'shatish.

- Tana haroratini sezish va mushaklar uchun ijobiy hissiyotlarni yaratish orqali stressni kamaytirish.

4. O'zini boshqarish va Emotsional intellekt (EQ)

Sportchining emotsional intellekti stressni boshqarishdagi muhim omildir. Emotsional intellektni rivojlantirish, o'z his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish, ayniqsa qiyin vaziyatlarda stressni kamaytirish imkonini beradi. Buning uchun:

- O'z his-tuyg'ularini kuzatish va ularga qarshi turish.
- Stressli vaziyatlarda salbiy emotsiyalarni boshqarish uchun qisqa tanaffuslar qilish.

- Ijobiy fikrlarni rivojlantirish.

5. Kognitiv-behavioral terapiya (CBT)

Bu usul sportchiga stressli vaziyatlarda salbiy fikrlarni o'zgartirish va ularni ijobiy, konstruktiv fikrlar bilan almashtirishni o'rgatadi. CBT o'z-o'zini anglash va o'zgartirishga yordam beradi:

- Salbiy fikrlarni aniqlash va ularni tahlil qilish.
- Salbiy o'zini baholashni kamaytirish va o'ziga ishonchni oshirish.
- Muammo yechish va vaziyatlarni boshqarish uchun yangi ko'nikmalarni o'rganish.

6. Mindfulness va Meditatsiya

Mindfulness (diqqatni hozirgi paytga qaratish) va meditatsiya usullari sportchining hozirgi vaziyatni to'liq anglab, stressdan qochishini ta'minlaydi. Bunda sportchi o'zining fikrlariga, hissiyotlariga va tana holatiga diqqatni qaratadi. Bu usul yordamida sportchi o'zining ichki holatini yaxshilaydi va stressni kamaytiradi:

- Boshqa fikrlarni to'xtatib, hozirgi paytda bo'lish.
- Yengil meditatsiya mashqlarini bajarish.

7. Jismoniy mashqlar va harakat

Jismoniy faoliyat ham stressni kamaytirishga yordam beradi. Mushaklarning harakati va yurak urishining tezlashishi endorfinlar (baxt gormonlari)ni chiqaradi, bu esa sportchining kayfiyatini yaxshilaydi va stressni kamaytiradi.

Jismoniy mashqlar musobaqa oldidan yoki unga tayyorgarlik jarayonida stressni boshqarish uchun yaxshi vosita bo'lishi mumkin.

8. Ijobiy fikrlash va o'ziga ishonch

Sportchilarning stressga qarshi kurashishda o'ziga bo'lgan ishonchi va ijobiy fikrlar muhim rol o'ynaydi. Ijobiy fikrlar va o'ziga ishonchni oshirish stressni kamaytirish va yuqori natijalarni olishda yordam beradi:

- O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish uchun o'tmishda erishilgan yutuqlarni eslash.

- O'zini yaxshi ko'rish va o'zgalar bilan solishtirmaslik.

9. Qayta tiklanish va dam olish

Musobaqalar orasidagi dam olish va tiklanish davri ham stressni boshqarish uchun juda muhimdir. Uyg'onishdan oldin yoki keyin sifatli uxlash, mushaklarni tiklash va jismoniy holatni yaxshilash uchun dam olish zarur.

10. Tegishli tayyorgarlik va rejalashtirish

Stressni boshqarishning yana bir muhim usuli bu musobaqaga tayyorlanishdir. Musobaqaga tayyorlanish vaqti yaxshi tashkil etilgan bo'lsa, sportchi o'zini ishonchli his qiladi va stressdan qochish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bu psixo-fiziologik usullarni muntazam ravishda qo'llash sportchilarga stressni boshqarishda yordam beradi va ularni yuqori darajada tayyorlaydi. Bu usullar nafaqat sportchi muvaffaqiyatini oshiradi, balki uning umumiy ruhiy va jismoniy holatini ham yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vealey R. S. (2007). *Mental Skills Training in Sport*. Human Kinetics.
2. Jones G., Hanton S., & Connaughton D. (2002). A framework of mental skills training for elite athletes. *International Journal of Sport Psychology*, 33(3), 267-280.
3. Weinberg, R. S., & Gould, D. (2014). *Foundations of Sport and Exercise Psychology* (6th ed.). Human Kinetics.
4. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer Publishing Company.
5. Cotton S. M., & Jonsson, P. (2011). *Cognitive Behavioral Approaches to Stress Management*. Wiley-Blackwell.
6. Schneider, E. F., & Bull, S. J. (2016). *Mental Toughness in Sport: Developments in Theory and Research*. Routledge.
7. Carson H. J., & Collins, D. (2011). A psychological perspective on performance under pressure. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 9(1), 42-59.
8. Fletcher D., & Hanton, S. (2001). The relationship between psychological skills use and competitive anxiety responses. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 23(2), 106-124.

SPORT VA HARAKATLI O'YINLARNI O'RGATISH METODIKASI

Nurov Sh.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: o'yin, sport, stress, jismoniy tayyorgarlik, raqobatbardoshlik.

Ключевые слова: игра, спорт, стресс, физическая подготовка, конкурентоспособность.

Key words: game, sport, stress, physical fitness, competitiveness.

РЕЗИЮМЕ:

Maqolada sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi, sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish muammolari, yutuqlari, tamoyillari va metod hamda vositalari haqida fikr yuritilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье рассматривается методика обучения спортивным и двигательным играм, проблемы, достижения, принципы, методы и средства обучения спортивным и двигательным играм.

SUMMARY:

The article examines the methodology of teaching sports and motor games, problems, achievements, principles, methods and means of teaching sports and motor games.

Sport va harakatli o'yinlar insoniyat tarixida juda uzoq o'ringa ega bo'lib, ular turli davrlar va madaniyatlarda o'zgarib, rivojlanib kelgan. Ularning kelib chiqishi va tarixiy ildizlari haqida quyidagi fikrlarni bildirish mumkin:

Sport va harakatli o'yinlar, asosan, insonning jismoniy faoliyatini, mahoratini va kurashni ta'kidlovchi faoliyatlar hisoblanadi. Bu o'yinlar faqat qiziqarli bo'lish bilan birga, inson organizmini rivojlantirish va sog'liqni mustahkamlashda ham muhim rol o'ynaydi. Sport ko'pincha raqobat, qoidalar va me'yorlarga asoslanadi, harakatli o'yinlar esa ko'proq erkin va ijtimoiy aspektga ega bo'ladi.

Sport va harakatli o'yinlar insoniyatning ilk davrlariga borib taqaladi. Ular asosan ikki asosiy yo'nalishda rivojlangan: **tabiatga qarshi kurash va jamiyatdagi ijtimoiy faoliyat.**

Birinchi tarixiy izlar odamlarning o'z jismoniy faoliyatini rivojlantirish va tabiiy sharoitlarga qarshi kurashish zaruratidan kelib chiqadi. Odatda, jismoniy faollik ov qilish, kurashish va boshqa tabiiy resurslardan foydalanishni o'z ichiga

olgan. Bu o'yinlar ko'proq survival (hayot uchun kurash) holatida bo'lib, ularning bir qismini harakatlar va raqobat tashkil etgan.

Antik Gretsiya va Rimda sport va jismoniy faollik o'zining yuqori darajasiga chiqqan. Gretsiyada, masalan, **olimpiya o'yinlari** (miloddan avvalgi 776-yildan boshlab) o'tkazilgan, bu dunyoning eng mashhur sport tadbiri bo'lib, ular faqat jismoniy kuchni emas, balki madaniy va diniy jihatlarni ham birlashtirgan. Rimda esa, gladiatorlar kurashi, chavandozlik va boshqa o'yinlar jamiyatda keng tarqalgan.

O'rta asrlarda sport va harakatli o'yinlar ko'proq jangovar tayyorgarlik sifatida xizmat qilgan. Masalan, ritsarlar orasida **jangovar musobaqalar, yaqindan kurashish** va **ot sportlari** keng tarqalgan edi. Shuningdek, qishloq joylarida o'yinlar ko'proq jismoniy tayyorgarlik va ko'nikmalarni oshirishga yo'naltirilgan edi.

XIX asrdasanoatinqilobivaiqtisodiy o'sish bilan sportning professionalizatsiyasi boshlandi. Sport o'yinlari qoidalari aniqlashtirildi, musobaqalar jahon miqyosida o'tkazila boshladi. Shu davrda futbol, basketbol, tennis, va boshqa sport turlari jahon bo'ylab ommalashdi. Shu bilan birga, o'yinlar ham madaniy o'zgarishlarga uchragan, chunki ular endi faqat jismoniy tayyorgarlikdan ko'ra, keng jamiyatda ijtimoiy muhim rol o'ynadi.

Bugungi kunda sport va harakatli o'yinlar dunyoning har bir burchagida mashhur. Olimpiya o'yinlari, jahon chempionatlari, va boshqa xalqaro musobaqalar, shuningdek, ommaviy sport faoliyatlari (masalan, marafonlar, velosport musobaqalari) sportning eng yuqori darajadagi ko'rinishlarini tashkil etadi. Bundan tashqari, yangi sport turlari, shu jumladan, elektron sport (kibersport) va boshqa o'yinlar, texnologiya rivojlanishi bilan paydo bo'ldi.

Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatishda turli muammolar va yutuqlar mavjud. Bu jarayon nafaqat jismoniy, balki psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatlardan ham o'ziga xos bo'ladi. Quyida sport va harakatli o'yinlarni o'rgatishdagi asosiy muammolar va yutuqlarni ko'rib chiqamiz:

Muammolar:

1. **Motivatsiya yetishmasligi:** Ko'p bolalar va o'quvchilar sport yoki o'yinlarni o'rganishga qiziqish yo'q. Bu, o'z navbatida, ularning faol ishtirokini cheklaydi. Motivatsiya yetishmasligi, ayniqsa, yosh guruhlarda keng tarqalgan.

2. **Xato texnika va noto'g'ri shakl:** O'rgatish jarayonida texnikani to'g'ri o'rgatmaslik, yomon odatlarning shakllanishiga olib keladi. Bu esa, kelajakda jarohatlar va o'yin samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

3. **Cheklangan resurslar va infratuzilma:** Ba'zi hududlarda sport inshootlari, o'yin maydonchalarining yetishmasligi yoki noto'g'ri jihozlar o'yinlarni samarali o'rgatishni qiyinlashtiradi.

4. Pedagogik yondashuvning zaifligi: Ba'zan o'qituvchilar yoki murabbiylar sportni o'rgatish uchun mos pedagogik metodlarni ishlatmasliklari mumkin. Bu esa bolalar yoki o'quvchilarning o'rgatish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishlariga olib keladi.

5. Psixologik omillar: Ba'zi o'quvchilar yoki sportchilar o'zlarini ishonchsiz his qilishlari mumkin. Bu esa ularning faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi va o'qitish samaradorligini pasaytiradi.

Yutuqlar:

1. Jismoniy rivojlanish va sog'lik: Sport va harakatli o'yinlar o'rgatishning asosiy yutuqlaridan biri - bu jismoniy sog'likni yaxshilash. O'quvchilar va sportchilar tez-tez mashq qilgan sari kuch, chidamlilik va moslashuvchanlikni oshirishadi.

2. Komanda ishini rivojlantirish: Sport va o'yinlar orqali o'quvchilar o'zaro muloqot qilish, bir-biriga yordam berish, va hamkorlikni rivojlantirishni o'rganadilar. Bu ijtimoiy ko'nikmalarni oshiradi.

3. Raqobatbardoshlikni oshirish: Sport, ayniqsa raqobatli o'yinlar, o'quvchilarga o'z salohiyatlarini sinab ko'rish va eng yaxshi natijalarni olish uchun harakat qilishni o'rgatadi.

4. Stressni kamaytirish: Sport orqali tananing va ongning stressni kamaytirishiga yordam beradi. O'yinlar va jismoniy mashqlar, ayniqsa zamonaviy hayotning qiyinchiliklari va stressi bilan shug'ullangan o'quvchilarga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

5. O'ziga bo'lgan ishonchni oshirish: O'quvchilar sportni o'rgatishda o'zlariga bo'lgan ishonchni oshiradilar. Yangi ko'nikmalarni o'rganish, maqsadlarga erishish va muvaffaqiyatni his qilish, o'zini hurmat qilish va ijobiy psixologik holatni yaratadi.

Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi – bu o'quvchilar va sportchilarni jismoniy faoliyatga o'rgatish, ularning jismoniy mahoratini rivojlantirish, sport qoidalarini o'rgatish va o'yinlarning turli tomonlarini tushuntirish jarayonini o'z ichiga olgan ilmiy va amaliy yondashuvdir. Harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi nafaqat jismoniy mashqlarni bajarishni, balki ularni to'g'ri va samarali tarzda o'rgatishni ham ko'zda tutadi.

Quyida sport va harakatli o'yinga o'rgatish metodikasining asosiy tamoyillari va usullarini keltiramiz:

Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatishda bir nechta asosiy tamoyillarni inobatga olish zarur:

O'quv jarayoni bosqichma-bosqich bo'lishi kerak. Dastlab, o'yin yoki sportning asosiy qoidalari va harakatlarni o'rgatishdan boshlanadi, keyinchalik esa murakkab ko'nikmalarni rivojlantirishga o'tish lozim. Masalan, futbol

o'ynashni o'rgatishda birinchi navbatda to'p bilan ishlash, keyinchalik esa jamoaviy harakatlar va murakkab taktikalarga o'tish zarur.

O'yinlarni o'rgatishda yosh guruhleri va jismoniy tayyorgarlik darajasiga qarab, metodika farqlanadi. Bolalar va o'smirlar uchun o'rgatish usullari ko'proq o'yin shaklida bo'lishi kerak, katta yoshdagilar va professional sportchilar uchun esa texnik va taktik ko'nikmalarni chuqurroq o'rgatish zarur.

O'yinlar va sportda muvaffaqiyatga erishish uchun ko'p takrorlash va muntazam mashqlar zarur. Bu metodika sportchining jismoniy tayyorgarligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, basketbol o'ynayotgan bola to'pni doimo to'g'ri tashlash, basketga to'g'ri urish uchun ko'plab mashqlarni bajarishi kerak.

Ko'pgina sport va harakatli o'yinlar jamoaviy faoliyatga asoslangan bo'lib, ular ijtimoiy muhitni ham rivojlantiradi. O'yinlarni o'rgatishda jamoaviy ishlashni, bir-biriga yordam berishni va sportning ko'ngilochar jihatlarini o'rgatish muhim.

O'rgatishda xatolarni tuzatish va to'g'ri harakatni bajarishni ko'rsatish zarur. Sportchi yoki o'quvchi xato qilganda, uni tuzatish uchun vaqt ajratish va to'g'ri harakatni amalda ko'rsatish muhimdir.

Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatishda bir nechta metodik usullar qo'llaniladi:

O'yin yoki sportning texnik harakatlarini ko'rsatish o'rgatishda asosiy usullardan biridir. Trener o'quvchi yoki sportchiga qanday harakatlarni amalga oshirishni ko'rsatadi, so'ngra o'quvchi o'z navbatida bu harakatni bajarishi kerak. Masalan, basketbolning to'g'ri driblingi yoki futbolning to'pni to'g'ri bosh bilan urilishi kabi harakatlar ko'rsatiladi.

O'yin yoki sportni o'rgatishda harakatni bir necha bor takrorlash zarur. Mashqlar orqali sportchi yoki o'quvchi harakatni mukammallashtiradi. Bu usul ko'plab sport turlarida, xususan, individual sportlarda, juda samarali bo'ladi.

Ba'zi murakkab harakatlar uchun yordamchi usullar qo'llaniladi. Misol uchun, boshlang'ich o'quvchilarga yengil va oddiy mashqlarni berib, asta-sekin murakkablashtirish orqali o'rgatish mumkin. Shuningdek, sportchi yoki o'quvchiga maslahatlarga asoslangan yordam berish (masalan, sportchini to'g'ri tutish yoki qo'llarini qanday joylashtirishni ko'rsatish) ham muhimdir.

O'quvchilarni sport o'yinlariga jalb qilish orqali o'rgatish ham samarali usuldir. Raqobatli o'yinlar orqali o'quvchilar o'rganayotgan sportning qoidalari, strategiyalari va taktikalarini yaxshi o'zlashtirishadi. Misol uchun, futbol yoki basketbol o'ynash orqali ularning jismoniy tayyorgarligi va jamoaviy ishlash ko'nikmalari rivojlanadi.

Texnik va taktik harakatlarni o'rgatishda video tahlil yordam berishi mumkin. Sportchilar o'z harakatlarini ko'rib, xatolarini aniqlab, to'g'ri usulni o'rganishadi. Ko'rsatmalar va tahlillar orqali to'g'ri harakatlarni bajarishga yordam beradi.

O'rgatish metodikasini baholash uchun quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Sportchilarning rivojlanish darajasi: Mashqlar va o'yinlar o'tkazilgandan keyin, sportchilarning mahorati va natijalarini baholash.

Jismoniy tayyorgarlikni o'lchash: O'quvchilar yoki sportchilarning jismoniy holati va mahoratidagi o'zgarishlarni kuzatish.

Taktik va strategik o'zgarishlar: O'yinlardagi taktik va strategik muvaffaqiyatlarni baholash.

Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish jarayoni nafaqat jismoniy ko'nikmalarni rivojlantirish, balki ijtimoiy va psixologik o'sishni ta'minlaydi. Biroq, muvaffaqiyatli o'rgatish uchun motivatsiya, pedagogik yondashuv, resurslar va psixologik holatni yaxshi boshqarish muhimdir. Har bir o'quvchi yoki sportchi o'z salohiyatini to'liq amalga oshirishi uchun bu jihatlarni hisobga olish kerak. Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi samarali o'qituvchilarning sportchilarni rivojlantirish va mahoratini oshirishdagi faoliyatini yanada samarali qiladi. Bu metodika nafaqat jismoniy o'rgatishni, balki sportchining ruhiy va ijtimoiy rivojlanishini ham ta'minlashga qaratilgan. Sport va harakatli o'yinlar insoniyat tarixining ajralmas qismiga aylangan va ular doimo o'zgarib, yangi shakllarda davom etmoqda. Bu o'yinlarning rivojlanishi odamlarning jismoniy va ruhiy salomatligini saqlash, ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish va madaniy merosni saqlash kabi muhim rollarni bajaradi. Sport va harakatli o'yinlarning kelib chiqishi va tarixiy ildizlari turli davrlar va madaniyatlarda o'ziga xos bo'lib, ular insoniyat taraqqiyotining ajralmas qismi sifatida tarixda iz qoldirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nurov Shokir. Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi. Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi. 2025 yil
2. Nurov Shokir. "Sport va harakatli o'yinlarning tarixi va rivojlanishi." Jismoniy Tarbiya va Sport jurnali, 2025yil. 15(3), 45-50.
3. Nurov Shokir. Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikasi: pedagogik yondashuvlar (PhD dissertatsiyasi). Qarshi Davlat Universiteti, Qarshi. 2025
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish bo'yicha qonun. Toshkent: O'zbekiston Milliy nashriyoti. 2020
5. O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi. Sport va harakatli o'yinlarni o'rgatish metodikalari. <https://www.sport.uz> 2024
6. Shakirov A. & Tashpulatov, M.. Pedagogika va jismoniy tarbiya: metodik yondashuvlar va innovatsiyalar. Toshkent: Ma'naviyat.2023
7. Suvonov D.. "Sport va harakatli o'yinlarning psixologik aspektlari." Pedagogik psixologiya jurnali, 2024.11(1), 78-82.
8. Fayzullayev B. Sport turlari va ularning o'rgatish metodikasi. Toshkent: Ta'lim nashriyoti. 2021
9. Uzbekistan Physical Education Association. Sport va harakatli o'yinlarni ta'limda qo'llash. Toshkent: Ma'naviyat. 2022

VOLEYBOL O'YININING ILMIY-NAZARIY VA AMALIY-METODIK ASOSLARI

Normurodov U.M.

Qarshi davlat universiteti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: texnik tayyorgarlik, taktik tayyorgarlik, jamoaviy o'yin

Ключевые слова: техническая подготовка, тактическая подготовка, командная игра.

Key words: technical training, tactical training, team play.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada sport turining ilmiy yondashuvi uning texnik va taktika jihatlaridan tortib, fiziologik, psixologik va pedagogik aspektlari va voleybol o'yinining ilmiy-nazariy va amaliy-metodik asoslari hamda keng fikr yuritilgan

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассмотрен научный подход к спорту, от его технических и тактических аспектов до физиологических, психолого-педагогических аспектов, а также научно-теоретические и практически-методические основы игры в волейбол, а также широкий спектр идей.

SUMMARY:

This article examines the scientific approach to sport, from its technical and tactical aspects to physiological, psychological and pedagogical aspects, as well as the scientific, theoretical and practical-methodological foundations of playing volleyball, as well as a wide range of ideas.

Voleybol o'yini, hozirgi kunda dunyoning eng mashhur sport turlaridan biri bo'lib, o'zining tarixiy ildizlariga boydir. Uning rivojlanishi va shakllanishi bir necha bosqichlardan o'tgan. Quyida voleybol o'yinining tarixiy ildizlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Voleybolning tug'ilishi 1895-yilda Amerika Qo'shma Shtatlarida, Massachusetts shtatining Holyoke shahrida yuz berdi. O'yinni yaratgan shaxs William G. Morgan bo'lib, u fizika professor va sport murabbiyi edi. Morgan, basketbolni yaratgan James Naismithning o'quvchisi edi va u o'quvchilar uchun yangi, qiziqarli, ammo past faollikni talab qiladigan sport turini yaratmoqchi bo'lgan. Dastlab, o'yin "Mintonette" deb nomlandi, ammo keyinchalik bu nom o'zgartirilib, "volleyball" (ya'ni, "topni havoga urg'an o'yin") deb atalgan.

Voleybolning dastlabki qoidalari Morgan tomonidan ishlab chiqilgan. O'yinda ikkita jamoa 6 o'yinchidan iborat bo'lib, ularning maqsadi topni qarshi jamoaning maydoniga to'g'ri va yuqoriga urishdir. O'yinning boshlang'ich qoidalari hozirgi kunda amalga oshiriladigan voleybol o'yinidan biroz farq qilgan, ammo asosiy prinsiplari saqlanib qolgan.

Voleybol o'yinining mashhurligi tezda o'sdi. 1900-yillarning boshlarida o'yin Amerika Qo'shma Shtatlaridan tashqariga chiqib, boshqa davlatlarga ham tarqala boshladi. 1900-yillarning oxiriga kelib, voleybol butun dunyoda tanila boshladi, ayniqsa Yevropa va Lotin Amerikasi mamlakatlarida.

Voleybolning xalqaro miqyosda ommalashishi natijasida 1947-yilda Xalqaro voleybol tashkiloti (FIVB) tashkil etildi. Bu tashkilot voleybol o'yini uchun rasmiy qoidalarini ishlab chiqdi va sportni xalqaro miqyosda rivojlantirish uchun ko'plab turnirlar tashkil etdi. Shundan so'ng, voleybol o'yini olimpiada o'yinlarida rasmiy sport turi sifatida qabul qilindi.

Olimpiya o'yinlarida voleybolning kirishi: 1964-yilda Tokio yozgi Olimpiya o'yinlarida rasmiy sport turi sifatida tan olindi. Shu vaqtdan boshlab, voleybol har ikki yilda bir marotaba o'tkaziladigan xalqaro musobaqalarda, jumladan, Olimpiya o'yinlarida o'ynaladigan eng muhim sport turlaridan biri bo'lib qoldi.

Voleybolning asosiy versiyasidan tashqari, vaqt o'tishi bilan boshqa turdagi voleybol o'yinlari ham rivojlana boshladi. Masalan, plaj voleyboli 1992-yilda Barselonadagi yozgi Olimpiya o'yinlarida tan olindi va hozirgi kunda juda mashhur. Bundan tashqari, sokbol va kichik maydonli voleybol kabi yangi turlar ham paydo bo'ldi.

Voleybolning ilmiy-nazariy asoslari sport fanlari, xususan, sport psixologiyasi, fiziologiyasi, pedagogikasi va biomekanikasidan foydalanadi. Ular o'yinning tizimli ravishda tushunilishi, metodik yondashuvlar va mashg'ulotlarni tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilimlarni taqdim etadi.

- **Fiziologiya:** Voleybol o'yinchilari yuqori darajadagi jismoniy chidamlilikni talab qiladi. O'yin tezkor harakatlar, zaryadlar va kuchli texnikalar bilan birga bo'ladi. Fiziologik jihatdan, bu mushaklar va yurak-tomir tizimining rivojlanishini talab etadi. Voleybolni o'ynashda yuqori tezlikdagi harakatlar, koordinatsiya va tezda qaror qabul qilish zarur.
- **Psixologiya:** Voleybolda jamoaviy ruh, motivatsiya, emotsional barqarorlik va psixologik tayyorgarlik o'yinchilarning muvaffaqiyatiga ta'sir qiladi. Psixologik tayyorgarlik o'yinchilarga o'z-o'zini nazorat qilishni, stressni yengishni va to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rgatadi.
- **Biomekanika:** Har bir harakatning o'ziga xos mexanik jihatlari mavjud. Voleybolda to'pni zarba bilan jo'natish, blokirovka qilish, xizmat ko'rsatish va boshqa texnik elementlar maxsus biomekanik qonuniyatlarga asoslangan. Harakatlarni to'g'ri bajarish jarayonida mushaklarning kuch ishlatish, bo'g'imlarning harakati, o'tkazish tezligi va boshqalar hisobga olinadi.

- **Pedagogika:** Voleybolning pedagogik asoslari o'quvchilar va sportchilarning texnik va taktika ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayonda o'quvchilarga mashg'ulotlarning o'zgaruvchanligini va individuallikni hisobga olish zarurati o'rgatiladi. Sport pedagogikasi treningning har bir bosqichi va o'yin strategiyasini shakllantirishda yordam beradi.

Voleybolni o'rgatish va o'yin strategiyasini shakllantirishda amaliy-metodik asoslar muhim o'rin tutadi. Bu o'yinchilarni tayyorlash jarayonida qo'llaniladigan uslub va metodlarni o'z ichiga oladi.

- **Texnik tayyorgarlik:** Voleybolning asosiy texnik elementlariga xizmat, to'pni qaytarish, zarba berish, blokirovka va boshqa ko'plab ko'nikmalar kiradi. Har bir texnikani mukammal o'rgatish uchun mashqlar va repetitsiyalar asosida amaliyot olib boriladi.
- **Taktik tayyorgarlik:** Taktik yondashuv har bir jamoaning o'yinda o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi. Voleybolda strategik o'yinni amalga oshirish, raqibning zaif tomonlarini aniqlash, hujum va himoya tizimlarini to'g'ri tashkil etish muhimdir.
- **Jismoniy tayyorgarlik:** Jismoniy tayyorgarlik o'yinchining chidamliligini, kuchini, tezligini va harakatlanuvchanligini rivojlantiradi. Bunga turli xil fizikal mashqlar, yugurish, tezlikni oshirish, kuchli va aniq harakatlarni o'rgatish kiradi.
- **Sog'lomlashtirish va reabilitatsiya:** Sportchilarni voleybol o'ynash davomida yuzaga keladigan jarohatlar va shikastlanishlardan himoya qilish, to'g'ri reabilitatsiya o'tkazish ham amaliy metodikaning muhim qismidir.

Voleybol o'yini strategik va taktikani yaxshi o'zlashtirishni talab qiladi. O'yinning umumiy rejasi raqibni tahlil qilish, o'z jamoasining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashni o'z ichiga oladi.

- **Hujum va himoya:** Har bir jamoaning hujum va himoyaga oid taktikalari bo'lishi kerak. Hujumning samarali bo'lishi uchun to'pni maqsadli va kuchli zarba bilan yetkazish zarur. Himoyada esa blokirovka qilish, qabul qilish va to'pni qaytarish muhim ahamiyatga ega.
- **Komanda o'yini:** Voleybol jamoaviy o'yin bo'lgani uchun, jamoa a'zolarining bir-biriga mos kelishi, yaxshi muloqot qilish va tezkor qarorlar qabul qilishlari zarur. Bu jamoaning yutug'iga ta'sir etadigan muhim omildir.
- **Taktik qarorlar:** O'yinda strategik qarorlar, masalan, raqibning zaif tomonlarini topish, xizmatni qanday bajarish, hujumni qanday tashkil etish kabi strategik qarorlarni qabul qilish sportchilarni yuqori darajaga ko'taradi.

Ushbu sport turining ilmiy yondashuvi uning texnik va taktika jihatlaridan tortib, fiziologik, psixologik va pedagogik aspektlari o'yinni mukammal o'ynash va samarali o'qitish uchun imkonini beradi.

1. **Ilmiy-nazariy asoslar:** Voleybolni o'rgatishda sport psixologiyasi, fiziologiyasi, biomekanikasi va pedagogikasidan foydalanish zarurati ham aniq

ko'rsatilgan. Bu sohalar voleybol o'yinini ilmiy asosda tushunishga, o'yinchilarning jismoniy va ruhiy tayyorgarliklarini oshirishga yordam beradi. Masalan, fiziologiya voleybolning yuqori intensivlikdagi harakatlar uchun jismoniy chidamlilikni talab qilishini, psixologiya esa o'yinchilarning emotsional barqarorlikka ega bo'lishini ta'minlashini ko'rsatadi.

2. Amaliy-metodik asoslar: Voleybolni o'rgatishda texnik va taktika tayyorgarlik, shuningdek, jismoniy va psixologik tayyorgarliklarni birgalikda rivojlantirish juda muhim. Texnik tayyorgarlikda zarba berish, to'pni qaytarish, blokirovka va boshqa texnik ko'nikmalarni mukammal o'rgatish zarur. Taktik yondashuv esa o'yinda raqibning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, shuningdek, hujum va himoya tizimlarini muvaffaqiyatli tashkil etishni o'z ichiga oladi.

3. Jamoaviy o'yin: Voleybol jamoaviy sport bo'lganligi sababli, jamoa a'zolarining bir-biriga moslashishi, tezkor qarorlar qabul qilishlari va samarali muloqotda bo'lishlari juda muhim. Jamoaning o'zaro hamkorligi va strategik fikrlash qobiliyati sportchilarning muvaffaqiyatga erishishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Yuqoridagi fikr – mulohazalardan kelib chiqib, voleybolni o'rgatishda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatlarni ham inobatga olish zarurligini ko'rsatadi. Voleybolning ilmiy-nazariy va amaliy-metodik jihatlarini hisobga olgan holda, sportchilarni tayyorlash jarayoni samarali bo'ladi va o'yinchilarning individual va jamoaviy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu orqali voleybol o'yinining yuqori darajada o'ynalishi, rivojlanishi va o'rgatilishi mumkin.

Voleybolning tarixiy ildizlari orqali ko'rish mumkinki, o'yin bir nechta avlodlarning mehnati va yaratgan izlari bilan shakllanib, bugungi kunda xalqaro miqyosda eng ommabop va sevib o'ynaladigan sportga aylanib bormoqda.

Voleybolni ilmiy-nazariy va amaliy-metodik jihatlarini hisobga olib o'rgatish, uning samaradorligini oshiradi, shu bilan birga o'yinchilarning individual va jamoaviy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Normurodov U. M Voleybol o'yinining ilmiy-nazariy va amaliy-metodik asoslari. Qarshi davlat universiteti. . 2025.

1. Miller M., & Kelly, A. Coaching Volleyball: Building a Successful Program. Human Kinetics. 2010.

2. Weinberg R., & Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology. Human Kinetics. 2014.

3. FIVB (Fédération Internationale de Volleyball). Official FIVB Volleyball Rules. International Volleyball Federation. 2018

4. Taylorson S. Psychological Preparation for Competitive Sports: The Role of Psychological Skills Training in Volleyball. Journal of Sport Psychology. 2010

JISMONIY MADANIYAT TA'LIM YO'NALISHI TALABALARI UCHUN KASBIY KOMPETENTLIK MADANIYATINI TARBIYALASH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH MAZMUNI, SHAKLLARI VA METODLARI HAMDA MODEL

Karimov B.B.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: jismoniy madaniyat, kasbiy kompetentlik, madaniyatini tarbiyalash, pedagogik mexanizm, ijtimoiy foydalilik, kompleks metodlar

Ключевые слова: физическая культура, профессиональная компетентность, культурное воспитание, педагогический механизм, социальная полезность, комплексные методы.

Key words: physical education, professional competence, cultural education, pedagogical mechanism, social usefulness, complex methods.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalari uchun kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalash mexanizmini takomillashtirish mazmuni, shakllari va metodlari hamda modeli

РЕЗЮМЕ:

В статье описаны содержание, формы, методы и модель совершенствования механизма воспитания культуры профессиональной компетентности студентов физического воспитания.

SUMMARY:

The article describes the content, forms, methods and model for improving the mechanism for educating the culture of professional competence of physical education students.

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishida talabalarning kasbiy kompetentlik madaniyatini rivojlantirish, ularga jismoniy tarbiya sohasida yuqori darajadagi bilim va ko'nikmalarni berish, hamda ularning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladigan tizimli yondashuvni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Kasbiy kompetentlik, o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni va metodlarni o'z ichiga oladi, bu esa jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishidagi talabalarning malakasini oshirishga yordam beradi.

Quyida jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishidagi talabalarni kasbiy kompetentlik madaniyati bilan tarbiyalash mexanizmining takomillashtirilgan mazmuni, shakllari, metodlari va modeliga oid tahlil keltirib o'tamiz.

1. Kasbiy kompetentlik madaniyati

Kasbiy kompetentlik madaniyati talabaning kasbiy faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, mahorat, ijtimoiy va etika me'yorlariga mos xulq-atvorni ifodalaydi. Jismoniy madaniyat sohasida bu kompetentlik talabaning nafaqat jismoniy mashqlarni bajarish, balki jismoniy tarbiya, sport va sog'lomlashtirish sohalarida pedagogik yondashuvlarni samarali qo'llash, o'z maqsadlariga erishishda muvofiqlikni ta'minlashni anglatadi.

2. Kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalash mexanizmi

Kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalash mexanizmi pedagogik jarayonni samarali boshqarish uchun foydalaniladigan metodlar, shakllar, vositalar va resurslarni o'z ichiga oladi. Bu mexanizmni takomillashtirish jarayonida quyidagi tarkibiy qismlar alohida ahamiyatga ega:

2.1. Pedagogik mexanizm

Pedagogik mexanizm - bu ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, o'quvchilarni ta'lim va tarbiya orqali kasbiy kompetentlik madaniyatiga yo'naltirishni ta'minlaydi. Pedagogik mexanizmga o'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan uslublar, metodlar va pedagogik texnologiyalar muhim o'rin tutadi.

2.2. Maqsadli yondashuv

Kasbiy kompetentlikni tarbiyalashning maqsadi - talabalar o'z kasbiy faoliyatida jismoniy madaniyat va sport bo'yicha yuqori malakali va ijtimoiy mas'uliyatli bo'lishlari kerak. Bu maqsadga erishish uchun, talabalarga kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda yordam berish uchun zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish kerak.

2.3. Amaliy va nazariy yondashuv

Jismoniy madaniyat sohasida kasbiy kompetentlikni tarbiyalashda amaliy va nazariy yondashuvlarning uyg'unligi talab qilinadi. Amaliy mashg'ulotlar, treninglar, sport musobaqalari va seminarlar talabalarni nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

3. Kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalash shakllari va metodlari

Kasbiy kompetentlikni tarbiyalash shakllari va metodlari talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish uchun muhim vositalardir. Bu shakllar va metodlar talabalarga kasbiy kompetentlikni tarbiyalashda samarali bo'lishi uchun quyidagi yondashuvlar va metodlardan foydalanish mumkin:

3.1. Shakllar

Kasbiy kompetentlikni tarbiyalash shakllari talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro faoliyatni va ta'lim jarayonini tashkil etish usullaridir. Ular quyidagi shakllarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Guruhli mashg'ulotlar – jismoniy madaniyat ta'limi sohasida guruhli mashg'ulotlar talabalarning jamoaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu shakl talabalarni bir-biriga yordam berishga va ko'proq muvaffaqiyatga erishishga o'rgatadi.

2. Individual mashg'ulotlar – talabalar uchun individual mashg'ulotlar ham muhim. Bu shakl har bir talabani o'zining individual o'rganish talablariga qarab rivojlantirishga yordam beradi.

3. Praktik mashg'ulotlar – jismoniy madaniyat sohasidagi talabalar uchun amaliy mashg'ulotlar va treninglar orqali kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish.

3.2. Metodlar

Kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalashning metodlari pedagogik jarayonda amalga oshiriladigan faoliyatlar va o'qituvchining foydalanadigan metodik vositalaridir. Ba'zi asosiy metodlar quyidagilardan iborat:

1. Ijtimoiy metodlar – talabalarning guruhli faoliyatlarini tashkil etish orqali jamoaviy ish va liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

2. Kompleks metodlar – o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi samarali o'zaro faoliyatni tashkil etish va ilmiy tadqiqotlar yordamida jismoniy madaniyat va sport sohasida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish.

3. Innovatsion metodlar – ta'lim jarayonini zamonaviy texnologiyalar yordamida amalga oshirish, masalan, onlayn treninglar, virtual o'yinlar va simulyatsiyalar orqali talabalarni kasbiy kompetentlik madaniyatiga yo'naltirish.

4. Pedagogik texnologiyalar – jismoniy madaniyat sohasidagi o'qituvchilarni kasbiy kompetentlikni rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash. Bu, masalan, multimedia vositalaridan foydalanish, ta'lim dasturlari va platformalar orqali amalga oshiriladi.

4. Kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalash modeli

Kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalash modelini ishlab chiqishda, talabalar uchun muhim maqsadlar va pedagogik vositalar tizimi yaratish kerak. Model quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi maqsadga muvofiqdir:

1. Nazariy ta'lim – talabalarga jismoniy madaniyat va sport sohasidagi nazariy bilimlarni taqdim etish, shu jumladan sport tibbiyoti, pedagogika va psixologiya.

2. Amaliy ta'lim – jismoniy mashg'ulotlar, sport treninglari, amaliy ishlanmalar va individual ish orqali talabalarning ko'nikmalarini rivojlantirish.

3. Psixologik tarbiya – stressni boshqarish, o‘zini o‘zi rivojlantirish, jamoaviy ishlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini o‘rgatish.

4. O‘z-o‘zini rivojlantirish – talabalarga o‘zini o‘zi baholash, o‘zgarishlarga moslashish va kasbiy maqsadlar qo‘yish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

5. Ijtimoiy foydalilik – talabalar orasida sog‘lom raqobatni rivojlantirish va jismoniy madaniyatni keng jamoatchilikka tarqatish.

Jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishida talabalarning kasbiy kompetentlik madaniyatini tarbiyalashning mexanizmi, shakllari, metodlari va modeli jismoniy madaniyatni rivojlantirishda muhim omildir. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar va amaliy mashg‘ulotlar orqali talabalarning kasbiy kompetentligi oshiriladi va ular professional faoliyatga tayyorlanadi. Ushbu tizimli yondashuv kasbiy kompetentlikni rivojlantirish va jismoniy madaniyat ta’limining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bekmurodov S. N., & Turaev A. A. (2021). Jismoniy madaniyat va sport pedagogikasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Sultonov O. F. (2020). Sport ta’limining nazariy asoslari. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
3. Tufanov A. K. (2019). Sport pedagogikasi va metodikasi. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
4. Kudryavtsev V. D. (2004). Jismoniy tarbiya va sportdagi innovatsion metodlar. Moskva: Fizkultura i Sport.
5. Mendelsohn L., & Goldstein S. (2012). The Psychology of Sport and Exercise: An Overview. Boston: Allyn & Bacon.
6. Ellis A. (2003). Rational emotive behavior therapy: A therapist's guide. New York: Springer Publishing.

JISMONIY TARBIYA DARSLARINING TA'LIMDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Yodgorov M.A.

Sport faoliyati kafedrası katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sog'lomlashtirish, jismoniy faollik, intizomlilik, jamoaviylik, sog'lik, jismoniy faoliyat, moslashuvchanlik, iroda.

Ключевые слова: оздоровление, физическая активность, дисциплинированность, командный дух, здоровье, физическая деятельность, адаптивность.

Key words: health improvement, physical activity, discipline, team spirit, health, physical activity, adaptability, willpower.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslarining ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Jismoniy faollikning talabalarining jismoniy sog'lig'i, ruhiy barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va ma'naviy kamolotiga ko'rsatadigan ijobiy ta'sirini tahlil qiladi. Maqolada jismoniy tarbiya darslari orqali talabalarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish, intizomlilik va jamoaviylik kabi fazilatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещается роль и значение уроков физической культуры в образовательном процессе. Анализируется влияние физической активности на физическое здоровье студентов, их психоэмоциональную стабильность, социальную адаптацию и духовное развитие. В статье подчеркивается важность уроков физической культуры для формирования у студентов здорового образа жизни, развития таких качеств, как дисциплинированность и коллективизм.

SUMMARY:

This article highlights the role and significance of physical education lessons in the educational process. It analyzes the positive impact of physical activity on students' physical health, mental stability, social adaptation, and moral development. The article emphasizes the importance of physical education lessons in shaping a healthy lifestyle, and in developing qualities such as discipline and teamwork among students.

Jismoniy tarbiya – bu faqat tanani rivojlantirishga qaratilgan mashqlar emas, balki yoshlarga sog'lom va baxtli hayot kechirish uchun zarur bo'lgan muhim omil hisoblanadi. Jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish, nafaqat tana salomatligini yaxshilash, balki ruhiy va emotsional holatni muvozanatlashga ham yordam beradi.

Jismoniy tarbiya darslari yoshlarni tananing sogʻlomlashtirish jihatdan rivojlantirishning muhim manbai hisoblanadi. Turli xil sport turlari va jismoniy mashqlar muskul tizimini mustahkamlaydi, yurak va qon-tomir tizimini kuchaytiradi. Bundan tashqari, bu jarayonni doimiy ravishda davom ettirish yogʻlarni kamaytirish, suyaklar mustahkamligini oshirish va metabolizmni yaxshilashga olib keladi.

Masalan, yugurish, suzish, basketbol yoki futbol kabi mashqlar yoshlarning kuchini oshirish, chidamliligini yaxshilash va moslashuvchanligini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu mashqlar bilan shugʻullanish nafaqat jismoniy shaklni yaxshilaydi, balki qon bosimini normal holatda saqlashga, ortiqcha vaznni kamaytirishga, diabet va boshqa surunkali kasalliklarni oldini olishga ham yordam beradi.

Jismoniy faoliyat nafaqat tana sogʻlomligida, qolaversa, ruhiy salomatlikka ta'siri ham nihoyatda katta. Har qanday jismoniy mashq endorfin ishlab chiqarilishiga sabab boʻladi, bu esa kayfiyatni yaxshilaydi va stressni kamaytiradi. Ayniqsa, yoshlar oʻrtasida stress, xavotir va depressiya kabi ruhiy holatlar keng tarqalgan. Jismoniy faoliyat bu holatlarni bartaraf etish va ruhiy barqarorlikni saqlash uchun samarali vositadir.

Jismoniy mashqlarni muntazam bajarish, tashvish va stressni kamaytirishga yordam berishi bilan birga, oʻziga boʻlgan ishonchni oshiradi. Bunday faoliyatning yoshlar uchun juda muhim jihati shundaki, ular jismoniy faoliyatni boshlagan sari oʻzlarining yutuqlarini koʻrishadi, bu esa motivatsiyani oshiradi va hayotga boʻlgan umidni kuchaytiradi.

Jismoniy tarbiya nafaqat tanani va ruhni rivojlantiradi, balki yoshlarning ijtimoiy koʻnikmalarini ham shakllantiradi. Sport jamoasida ishtirok etish, musobaqalarda qatnashish yoshlarni hamkorlik qilishga, guruhda ishlashga, boshqalarga yordam berishga va ijtimoiy qoidalarni hurmat qilishga oʻrgatadi. Bu ijtimoiy faollik yoshlar orasida doʻstlikni mustahkamlashga va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashga yordam beradi.

Yoshlar oʻzlarining jismoniy tarbiya darslarini muntazam ravishda davom ettirgan holda, kelajakda sogʻlom va baxtli hayot tarzini shakllantiradi. Jismoniy tarbiya yoshlar oʻzlarining jismoniy va ruhiy salomatligini nafaqat hozirda, balki kelajakda ham saqlab qolishlariga yordam beradi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirgan yoshlar kelajakda ham sogʻlom va faol hayot kechirish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Jismoniy mashqlar oʻzingizni yaxshiroq his qilishga yordam beradi. Mashq davomida jismoniy oʻzgarishlar (masalan, muskul kuchi va chidamlilikning oshishi) odamga oʻziga boʻlgan ishonchni oshiradi. Odam oʻzining jismoniy

ko‘rinishi va imkoniyatlarini yaxshilagani sari, o‘ziga nisbatan ishonch hosil qiladi. Bu holat, o‘z navbatida, ruhiy holatni yanada mustahkamlaydi.

Jismoniy faoliyat ko‘pincha ijtimoiy faoliyat bilan bog‘liq bo‘ladi. Do‘stlar bilan birga sport bilan shug‘ullanish yoki jamoaviy mashg‘ulotlarda qatnashish ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Boshqalar bilan birga jismoniy mashqlarni bajarish, o‘zaro qo‘llab-quvvatlashni kuchaytiradi va ijtimoiy jihatdan o‘zini qoniqarliroq his qilishga yordam beradi. Bu o‘z navbatida, ruhiy holatni yaxshilashga olib keladi.

Jismoniy mashqlar uyquni yaxshilashga yordam beradi. Faol hayot tarzini olib borayotgan odamlar odatda yaxshiroq va chuqurroq uxlashadi. Uyquning sifatining yaxshilanishi, o‘z navbatida, umumiy ruhiy salomatlikni yaxshilaydi. Bunday odamlar ertalab uyg‘onishganda o‘zlarini yangi kuch va energiya bilan his qilishadi, bu esa kun davomida ruhiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Jismoniy mashqlar, ayniqsa, muntazam ravishda amalga oshirilganda, aqliy va emotsional farovonlikni yaxshilaydi. Mashqlar miya faoliyatini rag‘batlantiradi, yangi neyronal aloqalar hosil bo‘lishiga yordam beradi va kognitiv salomatlikni yaxshilaydi. Bu odamning stressga qarshi turish qobiliyatini oshiradi va uni ruhiy stress va og‘irliklardan himoya qiladi.

Jismoniy mashqlar nafaqat tananing jismoniy holatini yaxshilaydi, balki uning ruhiy holatini ham uyg‘unlashtiradi. Tananing kuchayishi va elastiklikning ortishi insonning o‘zini yaxshi his qilishiga olib keladi, bu esa ijobiy ruhiy holatni shakllantiradi. Masalan, yoga yoki meditatsiya bilan shug‘ullanish, tana va ongni uyg‘unlashtiradi, kayfiyatni yaxshilaydi va stressni kamaytiradi.

Jismoniy mashqlar insonning ruhiy salomatligi uchun juda foydali. Ular stressni kamaytiradi, kayfiyatni yaxshilaydi, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi, ruhiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi va ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi. Jismoniy faoliyat nafaqat tanani, balki ruhni ham sog‘lomlashtirishga xizmat qiladi. Muntazam mashqlar insonni nafaqat jismonan, balki ruhiy jihatdan ham kuchaytiradi. Shuning uchun, jismoniy tarbiyani hayotning ajralmas qismiga aylantirish, ruhiy salomatlikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy tarbiya darslari yoshlar uchun nafaqat tanaviy kuchni oshirish, balki ruhiy holatni yaxshilashda ham muhim rol o‘ynaydi. Jismoniy faoliyatning foydalari keng va ko‘plab sohalarga ta’sir qiladi: tanaviy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanish. Yoshlarni sportga, jismoniy mashqlarni bajarishga undash, ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradi va hayotga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Yoshlar o'zlarining salomatliklarini e'tiborga olib, jismoniy faoliyatga vaqt ajratishlari zarur. Faqatgina tanani rivojlantirish emas, balki ruhiy salomatlikni ham saqlab qolish uchun muntazam ravishda sport bilan shug'ullanish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Raximqulov K.D. "Milliy harakatli o'yinlar" o'quv qo'llanma." Tafakkur bo'stoni" Toshkent 2012 y.
2. Mahkamdjonov K.M. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. Darslik. Toshkent, "Iqtisod-moliya"2008 yil-300 b.
3. Morgunova I.I.Gimnastika va uni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma – Toshkent, Ilm-ziyo-2011
4. Юнусова Ю.М.Теория и методика физической культуры. Учебное пособие Ташкент УзГосИФК 2007 г
5. Гончарова О.В. Ёш спортчиларнинг жисмоний қобилятларини ривожлантириш. Ўқув қўлланма – Тошкент., ЎзДЖТИ, 2005 й-171 б.

JISMONIY TARBIYA MASHG'ULOTLARINI PEDAGOGIK MODELLASHTIRISH

Atavullayev B.B.

Qarshi davlat universiteti

Sport faoliyati kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: jismoniy salomatlik, o'quvchilar faoliyati, jismoniy tarbiya, tibbiy bilim, integratsiyalashgan mashg'ulotlar, harakatli o'yin.

Ключевые слова: физическое здоровье, студенческая деятельность, физическое воспитание, медицинские знания, комплексное обучение, активная игра.

Key words: physical health, student activities, physical education, medical knowledge, integrated activities, active play.

PEZIOME:

Ushbu maqolada o'quvchilarni jismoniy faoliyatga tayyorlash jarayonini modellashtirish bir necha bosqichlarda amalga oshirishning mazmun mohiyatiga qisqacha to'xtalib o'tilgan va uning o'ziga xos jihatlari yoritib berilgan.

PEZIOME:

В данной статье кратко затронуто содержание моделирования процесса подготовки студентов к двигательной активности в несколько этапов и выделены его специфические аспекты.

SUMMARY:

This article briefly discusses the essence of modeling the process of preparing students for physical activity in several stages and highlights its specific aspects.

O'quvchilar faoliyatida bugungi kunda kognitiv faollikning o'sishi ular salomatligida jiddiy krizisli holatlarni yuzaga keltiradi. Bu maktablardagi ta'lim jarayonidagi yuklamalar, maktab muhitiga adaptatsiyadagi muammolar bilan ham bog'liq. Shaxs intellektual faoliyatini uning jismoniy faoliyati bilan bog'liqligini boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zlari uchun yangi bo'lgan ta'lim muhitiga moslashuvdagi muammolar, gipokineziya yoki intellektual faoliyatga bo'lgan kuchli talab bilan bog'lash mumkin.

O'quvchilarning jismoniy faoliyatlarini modellashtirish serqirra jarayon bo'lib, bolaning biologik, psixologik, pedagogik va ijtimoiy xususiyatlarini inobatga olishni taqozo etadi. Ushbu jarayonda o'quvchilarning harakatga doir ko'nikma va malakalari bilan bir qatorda shaxsiy sifatlar ham shakllantirib boriladi. Ushbu

maqsadga ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarni amalga oshirish natijasida erishiladi.

O'quvchilarni jismoniy faoliyatga tayyorlash jarayonini modelashtirish bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi:

- 1-bosqich: vaziyatni tahlil qilish, maqsadni aniqlash va vazifalarni belgilab olish bosqichi. Ushbu bosqichda o'quvchilarni jismoniy, aqliy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan vaziyat, o'quvchining imkoniyatlari va ehtiyojlari tahlil qilinadi, maqsad aniqlashtirib olinadi, o'quvchilarni jismoniy, intellektual va ijtimoiy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan vazifalar integratsiyalashtiriladi. Bugungi kunda jismoniy mashg'ulotlar jarayoni o'quvchilarni faqat jismoniy rivojlantirish va sog'lomlashtirishgagina emas, balki ularni har taraflama rivojlantirishga ham qaratiladi.
- 2-bosqich: ta'lim subyektlari faoliyatlari yo'nalishlari va bajarishi lozim bo'lgan vazifalari doirasini belgilab olish.
- 3-bosqich: ta'lim jarayonini tashkil etish uchun zarur bo'lgan ta'lim metodlari, texnologiyalari, vositalarini aniqlashtirish;
- 4-bosqich: Ta'lim jarayoni ishtirokchilari faoliyatlari, maqsad va vaqt imkoniyatlarini muvofiqlashtirib chiqish;
- 5-bosqich: dars loyihasini ishlab chiqish;
- 6-bosqich: loyihani amalga oshirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli xavflar oldini olishga doir chora-tadbirlarni belgilab olish.

O'qituvchilarni o'quvchilar faoliyatlarini konstruktiv tashkil etishdagi muvaffaqiyatlari asosan ularning o'z faoliyatlari va o'quvchilar psixologik-pedagogik imkoniyatlarini chuqur hamda batafsil tahlil qila bilishlariga bog'liq hisoblanadi. Konstruktiv tashkil etilgan pedagog faoliyatining muhim jihatlaridan yana biri ushbu jarayonda o'quvchilar faoliyatlaridagi kamchiliklar va ularning sabablari aniqlashtirib boriladi.

Ayni kunlarda jismoniy tarbiya darslarining o'quvchilar uchun ahamiyatini yo'qotib borayotganligi sir emas. Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslariga ikkinchi darajali predmet sifatida munosabat tarkib topib bormoqda. Buning bir qancha sabablari mavjud bo'lib, quyidagilar ni asosiy muammolar sifatida keltirib o'tishimiz mumkin:

- Jismoniy tarbiya predmeti o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarning yetishmasligi;
- O'qituvchilar faoliyatining tartibsiz tashkil etilishi va konstruktiv yondashuvga doir malakalarning yetishmasligi;
- O'qituvchi va o'quvchilarning vaqtdan noto'g'ri foydalanishi;

- Jismoniy tarbiya darslariga qo'yilgan standart talablarning o'quvchilar jismoniy rivojlanishiga muvofiq kelmasligi;
- Moddiy-texnik bazaning yetishmasligi;
- Jismoniy tarbiya darslaridan samarasiz foydalanish (boshqa maqsadlarda – boshqa fanlar bilan qo'shimcha shug'ullanish, vaqtni bekor o'tkazish, boshqa faoliyatga jalb etish kabi);
- Jismoniy tarbiya darslarining maqsadga muvofiq modellashtirilmaganligi;
- O'quvchilar ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olinmasligi va hokazo.

Ammo jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishdagi yuqorida qayd etilgan muammolarga qaramasdan, o'quvchilarning ushbu predmetga nisbatan qiziqishi yuqori. O'quvchilar bilan o'tkazilgan so'rovlar davomida ishtirokchilarning 90 foizi "Jismoniy tarbiya darslari menga juda yoqadi" tarzida javob berdilar.

Jismoniy tarbiya darslari o'quvchilar uchun o'ta qiziqarli bo'lib, buning asosiy sababi sifatida jismoniy tarbiya darslari va umuman sport mashg'ulotlari boshqa umumta'lim fanlaridan emotsionalligi, jismoniy harakat qilish imkoniyatining o'ta yuqoriligi (boshqa fanlarni o'zlashtirish uchun partada uzoq o'tirish talab etiladi), salomatlik uchun foydaliligi, stresslarni yo'qotish imkoniyati mavjudligi bilan izohlanadi.

Shu bilan birga o'quvchilarning jismoniy tarbiya darslaridagi mas'uliyatini "Siz jismoniy tarbiya darslarida muntazam qatnashasizmi?" degan savolimizga olingan javoblar esa ushbu darslarni tashkil etishda o'qituvchining passivligi ko'satib beradi. Ishtirokchilarga 32 foizi jismoniy tarbiya darslarida muntazam qatnashishlari va dars qoldirmasliklarini aytib o'tdilar. 41 foiz o'quvchilar esa "dars qoldirmaslikka harakat qilaman" degan javobni berdilar. Qolgan 27 foiz o'quvchi esa jismoniy tarbiya darslarini ko'p hollarda qoldirishlariga to'g'ri kelishini aytib o'tdilar. Ushbu javoblardan ko'rinadiki, jismoniy tarbiya o'qituvchilarining mashg'ulotlarni samarali tashkil etishga doir kasbiy kompetensiyalari yetarli emasligi o'quvchilarning qiziqishi yuqori bo'lishiga qaramasdan jismoniy tarbiya darslarida faol ishtirok etmaydilar.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilar faoliyatlarini samarali tashkil etishlari ushbu predmetga nisbatan qiziqishni oshiradi o'quvchilarning faol ishtiroklarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Jismoniy tarbiya darslarini qiziqarli tashkil etish va motivatsiya hosil qilish avvalambor bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari tayyorgarligida bir qancha usullardan foydalanilishi muhimdir. Masalan:

- Interatsiyalashgan mashg'ulotlar tashkil etish;
- Binar mashg'ulotlar o'tkazish;
- Harakatli o'yinlardan foydalanishga tayyorlash;
- Axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish;

- Pedagogik amaliyot jarayonini samarali tashkil etish;
- Bo'lajak o'qituvchilar pedagogik, psixologik va jismoniy tayyorgarligini modellashtirish;
- Talabalarni o'quvchilar faoliyatlarini modellashtirishga tayyorlash.

Integratsiyalashgan mashg'ulotlar ta'lim yo'nalishiga aloqador bir qancha fanlarni o'zaro bog'liqlikda o'qitishni nazarda tutadi. Bunda asosiy va yondosh fanlar farqlanib, tadqiqot ishimizda jismoniy tarbiya yetakchilik qiluvchi integrativ mashg'ulotlarni tashkil etish nazarda tutiladi. Asosiy fan mavzusiga aloqador ravishda boshqa fanlardan ham nazariy va amaliy bilimlar berib borilishi mumkin.

Masalan jismoniy tarbiya, Valeologiya asoslari, Tibbiy bilim asoslari yoki Yosh fiziologiyasi va gigiyenasi kabi fanlarni integratsiyalashda inson organizmi, fiziologiyasiga doir ma'dumotlarni uo'bu fanlarda o'rganilishiga ko'ra mavzularni integratsiyalash mumkin bo'ladi. Deylik, nafas olish mashqlarini o'tkazishga doir nazariy va amaliy mashg'ulotlarni Fiziologiyadagi "Inson nafas olish tizimi" mavzusi bilan aloqadorlikda o'rgatish mumkin.

Binar mashg'ulotlar ikki yoki bir necha mutaxassislar ishtirokida tashkil etiladi. Deylik, jismoniy tarbiya o'qituvchisi yugurishga doir mavzuni o'tishda ushbu muammoning jismoniy jihatdan tushuntirib beradigan bo'lsa, fiziolog mutaxassis insonning tayanch harakat tizimi va yugurish jarayonida uning harakatlanishi, inson salomatligiga va boshqa organlari ishlashiga ta'sirini ochib beradi.

Harakatli o'yinlardan foydalanishga o'rgatish jismoniy tarbiya mashg'ulotlari uchun juda muhim hisoblanadi. Jismoniy harakatlarni o'yin bilan muvofiqlashtirish ishtirokchilarga mashaqqatli jarayonni o'yin orqali qiziqarli hamda yengillik bilan tashkil etishlariga ko'maklashadi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari davomida turli mashqlarni o'yinlar bilan almashlab tashkil etish mumkin. Ushbu o'yinlar, voleybol, futbol, yugurish mashqlari elementlarini o'yinlar bilan moslashtirib tashkil etish mumkin. Mashg'ulot yakunida esa asosiy o'yin tashkil etilishi mumkin bo'ladi. O'yinlar bilan mashg'ulotlarni modellashtirish o'quvchilar uchun darsni qiziqarli bo'lishiga xizmat qiladi. Umumiy rivojlantiruvchi mashqlar ham o'yinlar asosida o'tkazilishi zerikarlilik va bir xillikning oldini olishga yordam beradi. o'yin davomida o'zaro hamkorlik muhitining yaratilishi, o'yindan tashqari vaqtda ham davom etadi. O'yin davomida o'qituvchining topshiriqlarini bajarishdagi faoliyatlari natijasida o'quvchilaro'zidan katta yoshdagi insonlar topshiriqlarini bajarishni, ularning fikrlarini inobatga olishni va tartib-intizomni o'rganadilar.

Axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish talabalarni turli jismoniy mashg'ulot darslari, sport turlari va jismoniy mashqlarni amalga oshirish jarayonini samarali modellashtirishga yordam beradi. AKT ning modellashtirishdagi yana bir muhim jihati shundaki, talabalar ushbu mashg'ulotlar davomida real vaizyatda aniqlash imkoni bo'lmagan holatlarni ham kuzata

oladilar, harakatlarni diagnostika qilish yoki kelgusidagi natijalarni prognozlash imkoniyati ham bor. Jismoniy harakatlarni AKT orqali modellashtirishga o'rgatish talabalarning kelgusida o'quvchilar bilan ishlash jarayonida psixologik, pedagogik kompetensiyalarini takomillashtirishga yordam beradi.

Pedagogik amaliyot jarayoni talabalarning o'zlashtirgan nazariy bilimlarini bevosita amaliyotda – real vaziyatda qo'llashlari uchun katta imkoniyatdir. Talabalar nazariy mashg'ulotlar davomida ishlab chiqqan bolalar jismoniy harakatlarini modellashtirishga doir tajribalarini amaliyot davomida sinovdan o'tkazadilar. Ushbu jarayonda turli mashq va o'yin modellarining samaradorligini aniqlash imkoni bo'ladi. Shu bilan birga talabalar o'z faoliyatlarini ham modellashtirishni, jismoniy tayyorgarliklari va pedagogik faoliyatlarini konstruktiv tashkil etishni ham o'rganib boradilar. Pedagogik amaliyot jarayonidagi refleksiya talabalarning o'z imkoniyatlarini, faoliyatlarini tahlil qilish, nazorat qilish va baholashga o'rgatib boradi.

Talabalar pedagogik, psixologik va jismoniy tayyorgarligini modellashtirish bo'lajak o'qituvchi sifatida kasbiy kompetensiyalarning shakllanib borishiga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari faoliyatidagi muhim jihat ham shundaki, talabalardan pedagogik, psixologik tayyorgarlik bilan bir qatorda ularning jismoniy tayyorgarligi ham talab etiladi. YA'ni pedagogik ta'lim jarayonida talabalarni o'qituvchi sifatida tayyorlash jarayoni serqirra jarayon bo'lib, o'qituvchidan ham pedagogik, ham psixologik, ham jismoniy tayyorgarlikni talab etadi. Shunga ko'ra ta'lim jarayonini samarali modellashtirish bo'lajak o'qituvchilar faoliyatida ham tartiblilikni, turli sohalarga doir faoliyatlarini o'zaro muvofiqlashtirishni o'rganib boradilar.

Talabalarni o'quvchilar faoliyatlarini modellashtirishga o'rgatish o'qituvchining jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini o'quvchilar yosh va individual xususiyatlari, imkoniyatlari darajasida, turli meyorlarga amalga qilgan holda to'g'ri tashkil etishlariga yordam beradi. Talabalar jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini, o'quvchilarning turli mashqlarni bajarish jarayonidagi harakatlarini, jismoniy o'yinlarni yoki turli sport turlari bilan shug'ullanish jarayonlarini modellashtirishni o'rganib boradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Александрова Т.В., учитель физической культуры МОУ "Первая университетская гимназия имени академика В. В. Сороки"
2. Бовкунович Е.В. Моделирование современного урока с использованием современных ИКТ: modelirovani-conv-ur
3. Котыкова Галина Евгеньевна. Моделирование учебного материала учителем в процессе разработки сценария урока в полиэтническом образовательном пространстве : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Москва, 2002 250 с. РГБ ОД, 61:03-13/35-4
4. Урок как целостная система: <http://school6noyabrsk.narod.ru>
5. Современный урок. Требования к современному уроку: <http://www.letyaginal.narod.ru>

YOSH SPORTCHILARNI TANLAB OLISH USULLARI

Ravshanova S.B.

*Qarshi DU “Sport faoliyati” kafedrası
Yengil atletika mutaxassisligi magistranti*

Tayanch soʻzlar: sportchilarni tanlash, tanlash tomonlari, sportga yoʻnaltirish isteʼdodli shaxs, yosh sportchilar.

Ключевые слова: отбор спортсменов, аспекты отбора, ориентация на спорт, талантливые личности, молодые спортсмены.

Key words: selection of athletes, selection aspects, orientation towards sports, talented individuals, young athletes.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Sportchilarni tanlash, qaysi sport turiga qobiliyat nishonalari bu tugʻma va hayotning dastlabki yillarida egallagan anatomik va fiziologik xususiyatlarini ibodatga olish kerakligi, Sportchining tanlash vaqtida oʻlchanadigan yoki tekshiriladigan sifatleri inobatga olish va sportga yoʻnaltirish, yosh sportchilarni tanlashning davrlari- sportga yoʻnaltirish haqidagi maʼlumotlar keltirib oʻtilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлена информация об отборе спортсменов, анатомических и физиологических особенностях, которые являются врожденными и приобретенными в первые годы жизни, характеристиках, которые измеряются или тестируются при отборе спортсменов, а также о периодах отбора молодых спортсменов - ориентации на спорт.

SUMMARY:

The article presents information on the selection of athletes, anatomical and physiological characteristics that are congenital and acquired in the first years of life, characteristics that are measured or tested during the selection of athletes, as well as the periods of selection of young athletes - orientation to sports.

Mustaqillik yillarida sportga qaratilayotgan katta eʼtibor tufayli qilinayotgan olamshumul ishlar, islohatlar hammamizning koʻz oʻngimizda namoyon boʻlmoqda. Sportning yurtdoshlarimiz, ayniqsa, oʻsmir bolalarimiz oʻrtasida ommaviylik darajasi juda yuqoridir. Shunday holatda biz jahon sport musobaqalarida munosib qatnasha olamiz. Hozirda ham mashhur, tan olingan oʻzbek sportchilarimiz bor. Albatta, ular bizning faxrimiz, lekin bizda yaxshi sportchilar kam, iqtidorli yoshlar esa juda koʻp.

Sportchilarni tanlash o'quv-mashg'ulot jarayonining muhim va uzviy qismidir, chunki u sport tayyorgarligining asosiy vazifasini hal etishga – yuqori natijalarga erishishga yordam beradi.

Sportda tanlash faqat natijalarning ancha yuqori darajada bo'lishigagina emas, balki shug'ullanuvchilarning bir xil tizimda bo'lishini ham ta'minlaydi, bu esa o'qitish-o'rganish natijalariga ijobiy ta'sir etadi.

Tanlashga yetarlicha baho bermaslik yoki uning uslublarining mukammal bo'lmashligi, odatda tuzatib bo'lmaydigan zarar keltiradi. Ko'pchilik bolalarning bolalar-o'smirlar sport maktablarini tashlab ketishi (bu o'qitishning turli bosqichlarida sodir bo'ladi), bunga misol bo'la oladi.

Sportchilarni tanlashdagi malakasizlikning asosiy sababi-sportchining o'qishda, mashg'ulotda va musobaqada o'sishiga sabab bo'ladigan shaxsiy sifat va xususiyatlar majmuasi haqidagi bilimning yetarli emasligidir.

Sport faoliyati qanchalik murakkab bo'lsa, sportchi psixologik va harakat vazifasining zaruriy majmuasini tashkil etuvchi variantlar shunchalik ko'p bo'ladi. Shu nuqtai nazardan sport alohida o'rin egallaydi, chunki bu sport turidagi muvaffaqiyat bevosita sheriklarning birgalikda harakat qilish tizimiga bog'liq. Bunda shaxsning turli xil sifatlari va hislatlari ustun bo'lgan kishilar ayniqsa yaqqol ajralib turadilar. Shuning uchun sportda tanlash masalasi birinchi navbatda bolalar shaxsini va ularning butun sifatlari hamda hislatlarini o'rganish bilan bog'liq.

Tanlash tomonlari - tanlashning uch tomoni: mezon, usullari va tashkil etilishi farq qilinadi.

Shaxsning tanlash vaqtida o'lchanadigan yoki tekshiriladigan sifatlari va hislatlari mezon deyiladi. Masalan, sportchi harakatining tezligi sportda tanlashning muhim mezonidir.

O'z navbatidagi mezon uch turga: qobiliyat nishonalari, iste'dod va qobiliyatlarga bo'linadi.

Qobiliyat nishonalari bu tug'ma va hayotning dastlabki yillarida egallagan anatomik va fiziologik xususiyatlaridir. Masalan, gavdaning ayniqsa muskul yoki yurak-tomir tizimining ba'zi nisbatlari sportdagi bo'lajak muvaffaqiyatlar uchun qobiliyat nishonalari bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Iste'dod shaxsning sifat va hislatlari majmuasidan iborat bo'lib, sportda katta yoki kichik muvaffaqiyatlarga erishish imkoniyati shunga bog'liqdir. Tanlashda iste'dod asosiy mahoratni muvaffaqiyatli egallab olishni ta'minlaydigan sifatlار iste'dod tushunchasiga kiradi. Bu sifatlار xarakterida (masalan, harakatlar tezligi yoki koordinatsiyasi) yoki intellektual tarzda (masalan, tez fikr yuritish) bo'lishi mumkin.

Qobiliyat iste'doddan farqli o'laroq, harakat va operatsiyalar usullaridan, ya'ni ko'nikma va malakalardan iborat bo'ladi. Biroq, qobiliyatning asosini ko'nikma va malakalar tashkil etmaydi, balki bu ko'nikmalarni yo'lga solib turuvchi jarayonlar tashkil etadi. Sportga yangi kelganlarda uncha qobiliyat bo'lmaydi. Shug'ullanuvchilar asosiy texnik va taktik uslublarni egallab, muayyan tayyorgarlik bosqichiga yetganlaridagina ularning qobiliyatini baholash mumkin. Masterlar komandasiga a'zolar qabul qilinar ekan, asosiy me'zon qilib aynan sportchilarning qobiliyati olinadi.

Mezonlarni o'lchash uchun qo'llaniladigan usul yoki moslamalar uslubiyatlar deyiladi. Tanlash amaliyotida quyidagi uslubiyatlardan: ekspert uslubiyat, apparaturali uslubiyat va testli uslubiyatlardan foydalaniladi.

Ekspert uslubiyatlar mutaxassislarining (murabbiyning o'zi ham mutaxassis bo'lishi mumkin) bo'lajak o'yinchining iste'dod darajasi haqidagi fikrlariga asoslangan bo'ladi. Agar ko'pchilik mutaxassislarda bu fikr bir xil bo'lsa, uning ishonchligi ancha yuqori bo'ladi.

Apparaturali uslubiyatlar baholarning aniqligi bilan afzallikka ega. Biroq u baholarga qarab iste'dodlilik darajasi haqida umumiy taassurot hosil qilib bo'lmaydi. Ayrim sifatlar hali iste'dodni tavsiflamaydi. Ular birlashishi va o'ziga xos biriktirishi namoyon bo'lishi kerak.

Turli sifatlarning birikib kelishini hisobga olib tuziladigan testlar (sinab ko'rishlar) tanlashning eng samarali uslublaridir. Ko'rsatkichlarning bevositaligiga qaramay, testlar bir qator muhim afzalliklarga ega. Bu afzalliklardan asosiysi – yengil atletika o'yiniga iste'dodlilikning testli modelini yaratishning mumkinligidir. Uslubiyatlardan maqsadga muvofiqroq foydalanishga qaratilgan tadbirlar majmuasi tanlashning tashkil etilishi deb ataladi.

Shunday qilib nomzodlar gruppasidan bo'lajak o'yin faoliyatida yuqori va stabil natijalariga erishishi mumkin bo'lganlarni (shularga erishish ehtimol ko'proq bo'lgan bolalarni) tanlab olishga qaratilgan tashkiliy-uslubiy tadbirlari majmuasini yosh yengil atletikachilarni tanlash deb atash mumkin.

Yosh sportchilarni tanlashning davrlari- sportga yo'naltirish va sportni ixtisoslashtirish iste'dodlilarni izlash hamda ularni topish bilan boshlanadigan, ixtisoslashtirilgan mashqlar davomida yo'naltirilgan o'qitish bilan davom etuvchi yaxlit jarayonning davrlari hisoblanadi.

Sportga yo'naltirish uning nazariy va uslubiy asoslariga binoan tanlash o'ziga xos shakli sifatida qaralishi mumkin. Shuning uchun professional yo'naltirish shart-sharoitlari nazariy asoslarini sportga tanlashda qo'llash mumkin. Ko'plab mualliflar sportga tanlash va yosh sportchilarni tayyorlashni

boshqarish masalalarini muhokama qilishda «sportga tanlash» va «sportga yoʻnaltirish» atamasiga mos oʻz tushunchalarini kiritadilar. Umuman yuqorida koʻrsatilgan, turli mualliflar tomonidan ifoda etilgan qoidalarining mazmuni, maʼnosi boʻyicha bir-biriga yaqin va sportga tanlash uslublari bolalar, oʻsmirlar hamda yoshlarning maʼlum sport turida yoki sport turlari guruhida shugʻullanishlari uchun ularning sportga yaroqliliklari «taxmin qilinadigan tadqiqotlar uslublari (pedagogik, psixologik, tibbiy, biologik, ijtimoiy) oʻz ichiga oluvchi tashkiliy-uslubiy tadbirlar tizimini ifodalaydi.

Sportga yoʻnaltirish – bolalarning individual qobiliyatlari, layoqatlari va qiziqishlarini hisobga olish bilan, bolalar va yoshlarga sport ixtisosligi predmetini tanlashlarida tashkil etilgan yordam koʻrsatishga yoʻnaltirilgan. Tanlash, sportga yoʻnaltirish maqsadi -sportning u yoki bu turi talablariga maksimal darajada javob beruvchi (qobiliyatini rivojlantirish asosi hisoblanuvchi) shugʻullanuvchilarning individual uslublari va xususiyatlarini har tomonlama oʻrganish hamda aniqlash hisoblanadi. Sportga tanlash qoʻyilgan masalalarni hal etish uchun tayyorgarlikning butun davrida boʻlgani kabi, ularni davrma-davr hal etishda ham muhim rol oʻynaydi.

Yu.Jeleznyak tomonidan yengil atletikada qoʻllanilgan sportga tanlash mohiyati ancha keng ifodalab berilgan. Muallif yengil atletikada tanlash oʻyin faoliyati, yuksak qobiliyat darajasiga ega va oʻyin koʻnikmalarining muvafaqqiyatli egallanishini taʼminlovchi organizm xususiyatlari, raqobatchilikning yuksak darajasi va musobaqalashishning ishonchli samaradorligi, koʻp yillik tayyorgarlikning barcha talablarini bajara oluvchi sportchilarni aniqlash boʻyicha tadbirlar toʻplamidan iborat, deb hisoblaydi. Sifat koʻrinishi oʻzgarib, tanlovning butun tayyorgarlik davomida yengil atletikachilarni koʻp yillik tayyorlashga yordam beradi. Sportchilarni tanlash va tayyorlash, maʼlum sport turida kuchli sportchilarga ega boʻlgan va sport qobiliyati xususiyatini tashkil etuvchi sifatlar (model xususiyatlar) toʻplamini bilishga asoslanadi.

Mana shu mazmunda koʻpchilik mualliflar murabbiyda obʼekt modeli mavjudligi (yaʼni erishilishi kerak boʻlgan holat modeli va uning hozirgi holatdagi sportchi jamoasi), sportchilarni tanlash hamda ularni tayyorlashni samarali boshqarish majburiy, shart deb hisoblaydilar. Dastlabki davrda olingan va shugʻullanuvchilar yakuniy natijalar oʻrtasidagi yaqin bogʻliqlik mavjudligi sport qobiliyatlarining oqilona tanlanishi va ishonchli tahmin qilinishini koʻrsatadi.

Biologik ishonchlilik tamoyilini yaratishda sportchini yuksak sport mahorati davrida uni kutib turgan juda yuqori yuklamalar bilan mashq bajarish, ekstremal

sharoitlar bilan bog'liq holda salomatligida mumkin bo'lgan o'zgarishlarni asosli ravishda taxmin qilish zarurligi talab etiladi. Tanlash masalasini hal etishda sportchini sinovlar va o'lchovlar – bir necha davr bilan uzoq vaqt o'rganish va tekshirib borish to'g'risidagi ma'lumotlarning amaliy ishonchliligini hamda aniqliligini ancha oshiradi va muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boyboboyev B.G'. Jismoniy tarbiya darslarida 11-14 yoshli o'g'il bolalar uchun nagruzkani meyorlash.: Dis. ... kand.ped. nauk – T. 1999..
2. Goncharova O.V. “Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish”. T., O'zDJTI matbaa nashriyoti bo'limi, 2005 y..
3. I. Niyozov Yengil atletika. O'quv qo'llanma Farg'ona 2005 yil.
4. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi. Prof. R.Salomovning umumiy tahriri ostida. 1 tom. T., “ITA Press” nashr., 2014 y.
5. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar. T., “Zarqalam” nashr., 2004 y.
6. Salomov R.S. Sport mashqlarida qo'llaniladigan usullar. – T.: O'zavtotranstexnika, 1991.

TURIZM TA'LIMINI SAMARALI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Normurodova Z.E.

Qarshi davlat universiteti

Turizm va marketing kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: turizm menejerlari, turizm ta'limi, turizm sohasi, turizm faoliyati, kasbiy mahorat, kasbiy ta'lim, kadrlar menejmenti, boshqaruv tizimi.

Ключевые слова: менеджеры по туризму, туристическое образование, туристическая индустрия, туристическая деятельность, профессиональные навыки, профессиональное образование, управление человеческими ресурсами, система управления.

Key words: tourism managers, tourism education, tourism industry, tourism activities, professional skills, professional education, human resources management, management system.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Turizm menejerlarining kasbiy ta'lim mazmunini mazkur mutaxassislik kadrlariga talab nuqtai nazaridan ko'rib chiqish zarurligi, kasbiy mahoratni oshirish, chuqur ilmiy-uslubiy tayyorgarlik, turizm sohasi uchun zamonaviy hayot talablariga javob beradigan barcha darajadagi va yo'nalishdagi kadrlar tayyorlaydigan ta'lim muassasalari korpusini shakllantirish haqidagi ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлена информация о необходимости рассмотрения содержания профессионального образования менеджеров по туризму с позиции востребованности кадров по данной специальности, необходимости повышения профессионального мастерства, углубленной научно-методической подготовки, формирования корпуса учебных заведений, осуществляющих подготовку кадров всех уровней и направлений, отвечающих требованиям современной жизни туристской отрасли.

SUMMARY:

This article presents information on the need to consider the content of professional education for tourism managers from the perspective of the demand for personnel in this specialty, the need to improve professional skills, in-depth scientific and methodological training, and the formation of a corps of educational institutions that train personnel of all levels and directions that meet the requirements of modern life for the tourism industry.

“2019-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish KONSEPSIYASI”ga (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-son Farmoni) . ko‘ra, turizm tarmog‘i o‘zaro bog‘langan

uchta yoʻnalishda rivojlantirilishi kerak: turizm infratuzilmasini, birinchi navbatda, mehmonxonalarni takomillashtirish, ichki va xalqaro bozorlarda reklama orqali ilgari surish, kadrlar tayyorlash. YUNESKO ekspertlari turizmni kasbiy taʼlimning yetakchi yoʻnalishi sifatida taʼkidlaydilar, bu esa tarmoqlararo taʼlim tizimi miqyosida turizm menejerlarining kasbiy tayyorlash restrukturizatsiyasini taqozo qiladi.

Turizm menejerlarining kasbiy taʼlim mazmunini mazkur mutaxassislik kadrlariga viloyat miqyosidagi talabi nuqtai nazaridan koʻrib chiqish zarurligi bu oʻquv jarayonining imkoniyatlarini kengaytirish hamda boʻlajak mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish imkonini beradi. Bunday holda, mazkur kasbiy taʼlimni shakllantirishda uning subyekti va obyektining oʻziga xosligini aks ettiruvchi global, davlat va mintaqaviy turizm faoliyatining asosiy tushunchalarini hisobga olish kerak.

Turizm menejerining shaxsiy rivojlanishi – sifat jihatidan yangi kasbiy koʻnikmalarga ega boʻlgan pedagogik faoliyat subyektini shakllantirishning murakkab jarayonidir. Mazkur yondashuv ijtimoiy buyurtmani amalga oshiradigan, boʻlajak mutaxassisning kasbiy va ijodiy rivojlanishi uchun sharoit yaratadigan yaxlit pedagogik tizimdir.

Kasbiy mahoratni oshirish, chuqur ilmiy-uslubiy tayyorgarlik, turizm sohasi uchun zamonaviy hayot talablariga javob beradigan barcha darajadagi va yoʻnalishdagi kadrlar tayyorlaydigan taʼlim muassasalari korpusini shakllantirish – turizm kasbiy taʼlim tizimini modernizatsiya qilishning zarur sharti boʻlib hisoblanadi.

Bugungi kunda turizm asrning ommaviy fenomeni, zamonaviy davrning jadal rivojlanayotgan, inson faoliyatining barcha jabhalariga kirib borgan hodisalaridan biri sifatida taʼriflanadi. Jumladan, bugungi kun turizmi – “inson sayohatlarida hamroh boʻladigan aloqalar va hodisalarning majmudir [102, 10-b].

Boshqaruv tizimi haqidagi ilk ilmiy ishlarni biz antik davr falsafasida topamiz. Sokrat (miloddan avvalgi 470-399 yy.) birinchilardan boʻlib boshqaruv tizimini alohida faoliyat sohasi sifatida tavsiflagan. U boshqaruvning turli shakllarini tahlil qilib, uni alohida faoliyat sohasi sifatida belgiladi va uning universallik tamoyilini eʼlon qildi. Platon (miloddan avvalgi 428-348 yy.) boshqaruv organlarining funksiyalarini ajratib, davlat boshqaruvi shakllarining tasnifini bergan.

Monopolistik kapitalizm davri ilk biznes maktablarini va rahbarlarni kasbiy tayyorlash tizimini yaratdi. Kapitalistik sinfdan ajralgan professional menejerlar sinfi vujudga keldi. Turizm sohasidagi birinchi menejer sifatida Angliyada va undan tashqarida sayohat paketlarini sotuvchi turistik jamiyatni tashkil etgan T.Kuk hisoblanadi.

Turizmda menejrlarni kasbiy tayyorlashning pedagogik shartlar, bir tomondan, menejrlarni tayyorlash jarayonining paydo bo'lishi, mavjudligi va rivojlanishi, uning borligi va takomillashtirish imkoniyatlari manbai sifatida qarash mumkin. Boshqa tomondan, pedagogik shartlar turizmda menejerning kasbiy-shaxsiy shakllanishiga qaratilgan ta'lim jarayoni sifatida xizmat qiladi.

Pedagogik shartlar deganda, o'quv jarayonida talabalarning turizmda menejer sifatida kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirishga erishishga yordam beradigan chora-tadbirlar majmuini tushunamiz.

Turizmda menejrlarni kasbiy tayyorlash majmuaviy jarayon bo'lib, quyidagilarga asoslanadi: ixtisoslashtirilgan o'qitishni joriy etish; stajirovkalar uchun maydonchalarni tashkil etish; mahorat darslarini o'tkazish; talabalar – bo'lajak turizm menejrlari uchun barcha turdagi amaliy mashg'ulotlar majmuasini bajarish talablarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Turizm ta'limini shakllantirish turizm sohasidagi mutaxassislar-menejrlarni kasbiy tayyorlashning eng muhim ilmiy muammosi bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy pedagogik qarashlarga ko'ra, kasbiy ta'lim mazmuni o'rganilishi kerak bo'lgan, ta'lim muassasasida, shu jumladan turizm yo'nalishidagi kasbiy tayyorgarlik dasturini tashkil etuvchi fanlar va mavzularni ochib beradi.

Turizm kasbiy ta'limi mazmunini shakllantirish turizmni rivojlantirish konsepsiyalari va tendensiyalarini doimiy monitoringini taqozo etadi. Jamiyat, turizm bozori va mehnat bozorida o'zgarishlarni ta'lim jarayoni mazmunida o'z vaqtida hisobga olishga va aks ettirishga yordam beradigan tizimli futurologik tadqiqotlar zarur. Shu sababli vazifalardan biri sifatida turizmni rivojlantirish konsepsiyalari va tendensiyalarini bashorat qilish bo'lib, ularsiz turizm amaliyotida talab qilinadigan va pirovard natijada uning rivojlanishini ta'minlaydigan zarur bilim, ko'nikma va malakalarning mazmuni va hajmini asoslab bo'lmaydi.

Iqtisodiyotni rivojlantirishning jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, kadrlar malakasi doimo ishlab chiqarish samaradorligining muhim omili bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Turizm va mehmonxona biznesida muvaffaqiyatga erishish shartlari quyidagilardan iborat:

- a) taklif etilayotgan xizmatlarning raqobatbardoshligini ta'minlash;
- b) kasbiy mahorat darajasi, xizmatlar sifati va assortimenti.

Turizmda kadrlar menejmenti sohasidagi ishlarning hozirgi holatini tahlil qilish bizga asosiy muammolarni aniqlash imkonini berib, ularni hal qilish davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash choralarini amalga oshirishni talab qiladi:

1. Xodimlarning kasbiy mahorat darajasini oshirish.

2. Yangi kasbiy standartlar va xodimlarni sertifikatlash tizimlarini yaratish.
3. Turizm va mehmonxona sohasining kadrlar siyosatini isloh qilish.
4. Kadrlar tayyorlashning zamonaviy tizimini yaratish.

Menejrlarning o'qitishga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash uchun, birinchi navbatda, ularning eng muhim funksional vazifalarini belgilash lozim.

Mamlakatimizda turistik kompaniya egalarining eng muhim strategik maqsadlari ikki toifaga bo'linadi – funksional (moliyaviy yoki moddiy) va hissiy. Ta'kidlash kerakki, kompaniya egalari uchun hissiy maqsadlar o'z biznesida ustuvorlikka ega, G'arbda buning aksi – funksional maqsadlar ustun turadi.

Aynan shu jihat G'arb metodologiyalariga asoslangan ko'plab kasbiy treninglar va o'quv loyihalari muvaffaqiyatsizliklarini tushuntiradi. Ta'kidlash kerakki, ko'plab kompaniya egalari psixologik “yumshoq” boshqaruv texnologiyalari bilan haddan tashqari kirishib ketishgan.

Turizmda kasbiy faoliyatning asosiy tamoyillari sifatida bilimlarni doimiy ravishda yangilash va yangi mutaxassisliklarni o'zlashtirish zarurati ilgari suriladi. Ustuvorlik nafaqat kadrlar tayyorlash jarayoniga, balki turizm bo'yicha bo'lajak mahoratli menejerni tarbiyalashga ham qaratiladi, bularning majmui kasbiy tayyorgarlikning barcha bosqichlarida shaxsni ijodiy rivojlantirishga va tashabbuskorlikka qaratilgan.

Hozirgi vaqtda turizm iqtisodiy bozorida sodir bo'layotgan voqealarning mohiyatini aks ettiruvchi barcha jarayonlar va hodisalarni taqqoslashda quyidagi tendensiyalar aniqlanadi:

- birinchidan, mehnatni intellektuallashtirishning obyektiv zarurati yaqqol namoyon bo'ladi;
- ikkinchidan, hozirgi kunda iqtisodiyotning rivojlanishi bilan ortib borayotgan ish o'rinlari taqchilligi kuchaymoqda.

Milliy turizm industriasini shakllantirish bosqichida, xususan, turizm salohiyatini rivojlantirish sharoitida turizm kasbiy ta'limi alohida ahamiyat kasb etadi. Turizm kasbiy ta'limiga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish subyektiv va obyektiv omillar va shartlar asosida amalga oshirilib, ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- demografik (oilaviy ahvoli, aholining yosh-jins tarkibi, mehnatga layoqatli aholi ulushi);
- shaxsning psixofizik imkoniyatlari bilan belgilanadigan subyektiv omillar (fikir, afzallik, moyillik, qiziqish va boshq.);
- ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar (mulkdchilik shakllarining xilma-xilligi, ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanganlik darajasi, fan-texnika taraqqiyoti, narxlar, daromadlar va shu kabilar).

Qashqadaryo viloyatining turizm xizmatlari va mahsulotlari bozori tahlili turizm sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarga kasbiy bilim va ko'nikmalarga oid talablarni shakllantirish imkonini berdi. Real bozor sharoitlarida muvaffaqiyatli faoliyat olib borish uchun mutaxassis quyidagi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

- tahliliy tadqiqot usullari va uslublari;
- turizm bozori tahlilining umumiy asoslari;
- bozorning marketing tadqiqotlari va uni prognozlash;
- turizm mahsulotlarining narxini belgilashni va reklama qilishni bilish.

Nazariy bilimlar bilan bir qatorda mutaxassis quyidagi sohalarida amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

- mehnat nutqining etikasi va stilistikasi;
- muloqot psixologiyasi;
- ishchi aloqalarini o'rnatish va rivojlantirish;
- analitik fikrlash qobiliyati;
- qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilish;
- bozor sharoitlarida yo'nalishni topish;
- rejalashtirish va nazorat funksiyalarini amalga oshirish;
- turistik faoliyat jarayonida, turistik mahsulotni ishlab chiqarish va iste'molchiga yetkazib berish jarayonida amalga oshiriladigan transportda tashish va boshqa moddiy operatsiyalarni boshqarish;
- tegishli ma'lumotlarni uzatish, saqlash va qayta ishlash.

Turizm kasbiy ta'limi tizimini turizm faoliyatidagi kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni yangi avlodlarga yetkazish vositasi sifatida ifodalash mumkin. Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, turizm menejerlarini kasbiy tayyorlashning o'ziga xosligining ilmiy bilim sifatida o'rganilayotgan muammosida talabalarda kasbiy mahorat kelajakdagi faoliyat, ijtimoiy sharoit, talaba shaxsining individual xususiyatlari, kasbiy faol faoliyatga bo'lgan ehtiyoj bilan o'zini identifikatsiyalash jarayonida shakllantirilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-son Farmoni
2. Кабушкин Н.И., Бондаренко Г. А. Менеджмент гостиниц и ресторанов: Учеб, пособие. -2-е изд. - Мн.: Новое знание, 2001. - 216 с.
3. Афанасьев В.Г. Человек в в управлении обществом /В.Г. Афанасьев. - М., 1977.
4. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Дидактический аспект. - М.» 1982. - 235с.
5. Ильина Е.Н. Педагогические аспекты подготовки студентов вк предпринимательской деятельности в процессе обучения группоперейтингу: Автореф. дис. канд. пед. наук. -М., 1998. - 24 с.
6. В.Г. Афанасьев – 1980й., Ю.К. Бабанский – 1988й., Т.А. Ильина – 1972 й.

ISSN 2181-7138

Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 3

Нөкис — 2025

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: 230105 Нөкис қаласы, Әмир Темур көшесі, 179^а жай

Тел.: +998 61 224-01-34, факс: +998 61 224-23-00

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеміндеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 02.05.2025. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №